

Biekorf. Jaargang 75

bron

Biekorf. Jaargang 75. E. Vercruyssen en Zoon, St.-Andries 1974

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_bie001197401_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de [gebruiksvoorwaarden](#).

digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m.

[Nummer 1-2]

Moderne vertoning van historische steekspelen

1839-1974

Het middeleeuwse steekspel zou uit de aktualiteit verdwijnen in het begin van de zestiende eeuw. Met de ridders hadden tornooi en vechtsteekspel hun functie verloren na een pralerig herfsttij te hebben doorgemaakt⁽¹⁾. Keizer Karel V trok definitief een streep door het *tournoi à plaisance* zowel als door het *tournoi à outrance*⁽²⁾. Alleen het populaire watertornooi zou nog, tot in de 18e eeuw, de naam van het oude krijgsspel der ridders in leven houden⁽³⁾.

Sportieve opvolger van het tornooi werd het carroussel, een vreedzaam vertoon van rijkunst, dat zich aan de prinselijke hoven tot schitterend ruitersfeest zou ontwikkelen. En nog heden in het beroemde *Cadre Noir* (Saumur) en de *Spanische Reitschule* (Wenen) voortleeft.

Literaire belangstelling in ridderwezen en steekspel is, in de 18e eeuw, zeer bescheiden en eerder marginaal. Toch moet La Curne de Sainte-Palaye niet worden voorbijgezien die in 1753 een belangrijk werk over het oude ridderwezen (met inbegrip van steekspel en tornooi) publiceerde. En de steekspel-gravure van Moreau jr. († 1814) is voor de historicus (en de verzamelaar van grafiek) een echte verrassing⁽⁴⁾.

- (1) Claude Blair, *European Armour*, p. 168 (Londen 1958). Nog in 1719 werden in Dresden wapentornooien te voet gehouden. - Zie ook J.A. de Boo, *Heraldiek* p. 20-21 (Bussum 1967).
- (2) Het tornooi bij de intrede van prins Karel van Habsburg te Valladolid in 1517 was een opzet van Nederlandse ridders (de Croij, de Lannoy e.a.) uit zijn gevolg. - De wapenpas van Sandricourt (1493) werd uitvoerig beschreven door de wapenheraut van de hertog van Orleans. Zie G. Mourey, *les fêtes françaises*, p. 12-20 (Parijs 1930).
- (3) Op de Boven-Deûle, in Dorignies - de rivierhaven en voorstad van Douai - worden jaarlijks in mei (nog weer in 1973) door de schippers watertornooien gehouden.
- (4) R. Lanson. *Le goût du moyen âge en France au 18e siècle*, p. 15-18 (Parijs 1926).

De literaire wedergeboorte van het steekspel ligt echter in de historische roman *Ivanhoe* van Walter Scott, waarin het grandioze toernooi van Ashby, mede door het optreden van koning Richard (Leeuwenhart), het hoogtepunt vormt.

Ivanhoe, verschenen in 1819, werd een internationaal succes en de naam van de toernooiheld een begrip in de wereld van de Romantiek. In het spoor van Scott zou Van Lennep in 1836 niet nalaten zijn roman *De Roos van De kama* te stofferen met een luisterrijk toernooi dat speelt in de dagen van Willem IV van Holland.

Intussen was ook de belangstelling gestegen voor de middeleeuwse boekillustratie en de Parijse uitgever Firmin-Didot ondernam in 1826-27 de reproductie van de *Livre des Tournois* uit de Bibliothèque Royale (nu Nationale): een schitterende folio-uitgave in 20 bladen gekleurde litografie - een topprestatie van de alstoen nieuwe techniek - met kommentaar van Champollion-Figeac⁽⁵⁾.

De weg voor wedergeboorte van het steekspel als show en archeologische illustratie was gebaad. In het kader van de *Gothic Revival* - terwijl de plannen voor het gotieke Parlementsgebouw te Londen werden getekend - herleefde in een groots spektakel de ouderwetse ridderlijke wedkamp van de middeleeuwen.

Het toernooi van Eglinton 1839

De man van het eerste neo-toernooi is Lord Eglinton, een Etonian van aanzien, die als lid van het Hogerhuis en onderkoning van Ierland (en later ook met eigen stal in de rensport) naam heeft gemaakt. Terrein van die eerste middeleeuwse show was het kasteelen-domein van Eglinton, zetel van de Schotse familie Montgomerie, gelegen in het graafschap Ayrshire (in de zuidwesthoek van Schotland).

Die onderneming in de zomer van 1839 kostte een fortuin en verwekte een ongehoorde sensatie in het Verenigd-Koninkrijk. De opvoering duurde twee (regen)dagen (28-29 aug.). De hoofdfiguren (the Eglinton Herald, the Knight Marshall of the Lists, the King of the Tournament) waren personen uit de hoge adel en de Queen of Beauty was niemand minder dan Lady Seymour, de latere hertogin van Somerset.

Rond de 'Eglinton Affair' uit de Victoriaanse lente ontstond heel wat literatuur⁽⁶⁾.

(5) René d'Anjou. *Traité de la forme et devis d'un tournoi*. (Parijs 1946; Editions de la revue Verve, vol. IV, n° 16). Over deze *Livre des Tournois*, zie Bijlage.

(6) Jan Anstruther. *The Knight and the Umbrella*. Londen 1963. - Grant Uden. *A Dictionary of Chivalry*, p. 329-330 (Londen 1968). - *Dict. National Biography XIII* 750-751.

Tornooi in Arras 1841

In de periode van het gotieke réveil werd, in het gebied van de oude Nederlanden, het sein voor de inrichting van de ‘historische stoet’ gegeven door de steden Douai en Arras. Na de grote historisch-encyclopedische cavalcade van Cambrai (1838) komt in 1840 de Waals-Vlaamse stad Douai aan de beurt met een episodisch-historische stoet die de blijde intrede van hertog Filips de Goede uitbeeldde. Doch Artezië boven!... het volgende jaar doet Arras meer en beter! In 1841 trekt door de straten van de Artezische hoofdstad een historische stoet, zijnde een uitbeelding van de in 1469 gehouden intrede van Karel de Stoute. Deze optocht werd besloten met de opvoering van een tornooi ‘uitgevoerd naar de spelregels van de oude ridders’⁽⁷⁾.

In onze Vlaamse provincies werd de fakkel van de historische stoet - na de hongerjaren 1845-1848 - met brio overgenomen door Gent in de schitterende stoet van 1849. In verkleind model zou Brugge dat in 1853 nadoen. Opmerkelijk is dat het tornooi vóór 1891 nergens alhier in een programma van historische feestelijkheden werd opgenomen⁽⁸⁾. Het beeld van onze grootheid in 't verleden was alsdan fundamenteel verbonden met de oude gemeente, haar vrijheden, gilden en neringen. En die hadden met ridders en ridderij afgerekend. Tegen het einde van de eeuw lijkt dit complex overwonnen.

Ridderfeest in Brussel 1891

Het ridderfeest in juli en augustus 1891 op de Grote Markt te Brussel ingericht omvatte een historisch verantwoorde reconstructie van het tornooi van 20 februari 1452, toen de graaf van Charolais (de latere hertog Karel de Stoute) er de wapendoop ontving.

Dit ridderfeest - herhaald en uitgebreid in 1905 - werd het model van de reconstructies van tornooien in Brugge (1907) en Doornik (1913).

De stijl van het tornooi in 1891 was laat-middeleeuws (bourgondisch). Het programma omvatte vijf delen. Op een demonstratie van boogschutters en voetvolk volgde het steken naar de steekpop (quintaine). Nummer drie was de rit rond de meiboom. Dan kwam het eigenlijke tornooi waarin twee groepen van 20 ridders tegen elkaar stonden. Slotnummer was de algemene bestorming van de *Forteresse d'amour* door ridders en voetvolk.

De opvoering van 2 augustus was voorbehouden voor de leden van het Congres van het Verbond van de archeologische en historische kringen van België⁽⁹⁾.

(7) M. Clément-Hémery. Histoire des fêtes civiles et religieuses de la Belgique méridionale II 51 (Avesnes 1846).

(8) A. Viaene. Historische stoeten in Vlaanderen, in ts. West-Vlaanderen 1959, p. 165-182.

(9) Mgr. Dehaisnes. Fêtes et marches historiques en Belgique et dans le Nord de la France, p. 53-53 (Rijsel 1893). - Annales Emulation dl. 40 (1890-91), p. 105-106.

Tornooi in Brussel 1905

De hoofdstad vierde in 1905 de 75. verjaring van de onafhankelijkheid met een grote ‘historische en allegorische stoet’ die de nationale geschiedenis naar het patroon van Prof. Pirenne ging uitbeelden in een reeks van 12 taferelen.

De preconstitutionele geschiedenis had uitgediend. De reeks wordt geopend door de democratieën van de Lage Landen (tijdvak van de gemeenten) om onmiddellijk de grondleggers van de Nederlanden, de hertogen van Bourgondië, te laten aantreden. Dit bourgondisch deel was met bijzondere pracht uitgewerkt, vooral in de eerste groep die de optocht voorstelde van de hertog Filips, de jonge prins Karel en de Vliesridders naar het bovengenoemde tornooi van 1452.

Na de ommeegang speelde die riddergroep dan, op de Grote Markt, het tornooi van 1452 na, met een bezetting van 31 stekende ridders. Het scenario van dit steekspel was door J. Cuvelier, de latere Algemeen Rijksarchivaris, verzorgd⁽¹⁰⁾.

Opmerkelijk is dat het Brusselse ridderfeest een nieuwe formule bracht: de combinatie *stoet-tornooi* die in Brugge en Doornik zal worden overgenomen.

Tornooi van de Gouden Boom. Brugge 1907

Het Brusselse tornooi van 1905 was een groot succes en vond weerklank in twee provincie-hoofdsteden: Brugge en Doornik. Ook die (garnizoen)steden achtten zich bekwaam een evenwaardig ridderfeest, een ‘*cortège-tournoi*’ in te richten.

In Brugge werd reeds, na het eerste Brusselse tornooi van 1891 uitgekeken naar een mogelijk ridderfeest uit eigen verleden. Duclos, de bouwer van de grootse gotieke stoeten van Breidel en De Coninc (1884), Karel de Goede (1887) en Idesbald (1896) was niet Bourgondië;-minded, zijn ideale middeleeuwen omvatten niet de herfsttijd ervan. Het initiatief kwam uit een andere hoek. Rijksarchivaris Colens had omstreeks 1900 een studie uitgewerkt over het Gruuthuse-tornooi van 1392 (eigenlijk 1393 in nieuwe jaartijl). De uitvoering van dit plan kwam maar niet van de grond en Colens' voorbereidende studie bleef onuitgegeven⁽¹¹⁾.

Toen kwam het gedenkwaardige jaar 1907: opening van Brugge-Zeehaven, verbonden met een grote kunsttentoonstelling gewijd aan de eeuw van Bourgondië en het Gulden Vlies. Deze internationale expo zou ook de keuze bepalen van het thema van de historische stoet en het tornooi die als hoogtepunt van de feestelijkheden waren voorzien. De viering van het Bourgondisch-Engelse huwelijk (Karel de Stoute en Margareta van York) in 1468 was immers verbonden met een tornooi op de Markt waarvan het scenario uitvoerig staat beschreven in de Mémoires van de historiograaf Olivier de la Marche.

(10) Biekorf 1959, 266. - A. Boghaert-Vaché. Programme-notice du Cortège Historique, Brussel 1905. - L. Verniers. Bruxelles. Esquisse historique, p. 82-85, met illustratie (Brussel 1941).

(11) H. Rommel in Annales Emulation dl. 57 (1907), p. 107.

De herauten (met geheven arm) en persevanten van de twee kampers: links Gruuthuse, rechts Ghistele.

(Uit het Gruuthuse-handschrift van het Tornooi-traktaat van Koning René Naar de tekening van M. Hawke. Parijs 1849).

Aan het scenario van stoet en toernooi in juli 1907 zijn de namen verbonden van de rijksarchivarissen J. Cuvelier, J. Colens en A. van Zuylen van Nyevelt. Voor de uitvoering van het toernooi zelf hadden officieren van het 3e regiment lansiers en van het 4e linieregiment (in garnizoen te Brugge) zich maandenlang geoefend. Stoet en toernooi bleven beperkt tot twee dagen (24 en 28 juli)⁽¹²⁾.

Dit toernooi (eigenlijk een *pas* in romandécor) van de Gouden Boom werd het luisterrijkste ridderfeest dat ooit in Brugge was te zien geweest. De faam ervan bleef voortleven in de herinnering, in de literatuur, in de muziek (Gulden Vliesmars van Reyens), in de grafiek en fotografische albums. En ook in de nu en dan opduikende wens: Wanneer krijgt Brugge nog eens een toernooi?

Tornooi in Londen 1912

Bij gelegenheid van de tentoonstelling gewijd aan Shakespeare ('Shakespeare's England') werd een ridderfeest ingericht op het expo-terrein van Earl's Court (West End, Londen). De vertoning omvatte een steekspel, een *ballet des chevaux* en een massief toernooi.

Het geheel was eerder een internationale show, voorbehouden aan grote namen uit de 'Almanach de Gotha'. De kostumering was niet historisch-homogeen. De stekende ridders droegen oude wapenrustingen uit eigen familie-verzameling. Ballet en parade vertoonden een bonte mengeling van kostuums in Tudor- en Stuartstijl. Spaanse en Russische prinsessen waren in eigen oude nationale stijl uitgedost⁽¹³⁾.

Het grote riddertornooi te Doornik 1913

Het voorbeeld van Brussel en Brugge werkte aanstekelijk. De stad Doornik ondernam in 1913 een *Cortège-Tournoi* die niet mocht onderdoen. De publiciteit van de Henegouwse stad wees op het model van de succesvolle ridderfeesten van Brussel en Brugge 'en Doornik zal, door de koninklijke luxe van de periode 1513, die modellen nog overtreffen'.

Uit de geschiedenis werd inderdaad een koninklijk toernooi bovengehaald dat juist vier eeuwen geleden in Doornik was gehouden. Na de Sporenslag bij Guinegate in 1513 deed de Engelse koning Hendrik VIII zijn plechtige intrede in Doornik op 25 september. Hij liet daarop een toernooi inrichten in aanwezigheid van Margareta van Oostenrijk en prins (de latere keizer) Karel, omgeven door de keur van de Nederlandse en Duitse adel.

(12) A. van Zuylen van Nyevelt. Srenario du Pas de l'Arbre d'Or. Brugge 1907. Zie ook het grote Gedenkalbum, alsook Annales Emulation dl. 57 (1907), p. 220-221. - Over het merkwaardige verslag van John Paston (in brief van 8 juli 1468 zie Biekorf 1962, 247-250).

(13) Richard Fletcher. Chivalry blooms again, in Nash's Magazine, vol. VI, Sept. 1912, No. 6.

Het scenario van 1913, als rekonstruktie van 1513 opgevat, vertoonde een *pas d'armes*, een *dôme* (rit rond de mast) en het eigenlijke massieve toernooi.

Auteur van het scenario was de stadsarchivaris Adolphe Hocquet, die archeologisch precies het ridderfeest van Hendrik VIII trachtte weer te geven⁽¹⁴⁾.

In het internationale expo-jaar 1913 (wereldtentoonstelling Gent) kon Doornik vier opvoeringen van zijn Cortège-Tournoi (13. 14. 20 en 21) op het programma zetten. Een rekord was dit zeker. Het feest trok veel Engelsen naar Doornik en de Engelse pers oordeelde dat stoet en toernooi de Engelse *Pageants* evenaarde.

Tussen de twee wereldoorlogen was er weinig belangstelling voor het oude vechtspel. De Engelsen staan alleen met het grote toernooi in Arundel Park (Sussex) in 1923. Wel wordt de techniek van de vechtsport der ridders in leven gehouden in sommige militaire rijscholen in Duitsland en Hongarije⁽¹⁵⁾. Gedurende het Olympiadejaar 1936 (Berlijn) stond in de Saksische hoofdstad Dresden een riddertornooi in het lokale feestprogramma. Het kader van de opvoering was het binnenplein van het unieke Koninklijk Paleis (Zwinger). De kostumering wisselde af van romaans naar Maximiliaans, naar gelang de spelnummers. Uitvoerders waren officieren van de Saksische Rijschool.

Bekendheid verwierf in de jaren 1960 de Franse reizende ruitergroep geleid door Yvan Chiffre. Hun titel op de affiche was: 'Les Chevaliers. Scènes et combats équestres'. De show, half-tornooi, half-cirkus, bracht ruiters- en vechtsport van goed gehalte, in historische kleding. Chiffre en zijn troep speelden in 1970 in het Noorden (o.m. in Dieppe en Rijsel) met verdiend succes. Met hun optreden te Mechelen in 1973 besloten ze hun activiteit.

De Engelsen dragen de toorts verder. In 1964 werd een groot ridderfeest met toernooi gehouden op het kasteelplein van Montacute House (Somerset). Ook op het programma van de grote historische feesten te Hastings in 1966 (eeuwfeest van de Normandische landing in 1066) stond een riddertornooi. En enkele jaren later, in 1969, ontstond de *British Jousting Society*, die o.m. in het kader van het Lon-

(14) A. Hocquet. Tournai et le tournoi de 1513, in *Revue Tournaisienne* IX (1913), p. 1-10; 121-130; 139-151. - Album du Cortège-Tournoi. Doornik 1913.

(15) Ook in Zweden, Denemarken en op Malta, en in sommige Zuidelijke Staten van de USA werden, in de loop van de vorige eeuw pogingen gedaan om het oude toernooi te doen herleven.

don City Festival 1972 het steekspel uitvoerde aan de voet van de Tower.

Met de medewerking van deze Engelse stuntgroep van internationale faam wordt nu het Groot Tornooi in Brugge voor 11-21 juli a.s. voorbereid. In hoofdzaak een steekspel, dat ditmaal als een evokatie van het ridderfeest Ghistele-Gruuthuse in 1392 wordt uitgewerkt.

A. Viaene

Bijlage. - Het riddertornooi van 1392

Het beruchte riddertornooi van 1392 (eigenlijk 11 maart 1393 volgens de nieuwe jaartijl) werd in Brugge gehouden op de Grote Markt. Aanvaller was ridder Jan (alias Wulfaert) van Ghistele, verweerder ridder Jan van Brugge (Gruuthuse). Beide kampers traden op aan het hoofd van een vijftigtal geharnaste ridders.

Over dit tornooi zijn geen archiefteksten voorhanden. De bron van latere kronieken (Custis, Gailliard) is de tekst uit een 'Kroniek van de heeren van Ghistele' (ca. 1500) uit het archief van de familie Adornes. Die tekst luidt: 'Mer Jan heere vanden Gruuthuse ende mer Jan heere van Ghistele hadden elcanderen dach ghestelt te Brugghe den 11. in maerte, omme te houden een triumfantelic sticspil met vichtich josters an deen zyde ende zo veel an dander zyde, danof alle de wapenen staen gheschildert in een tafereel int Gruuthuus te Brugghe'.

De vermaardheid van dit steekspel is in feite gegrond op het verluchte handschrift dat Lodewijk van Gruuthuse ca. 1480 ter ere van zijn vader liet samenstellen. Dit handschrift was een kopie van het *Traité des Tournois* dat door de kunstzinnige en feestlievende René van Anjou, koning van Sicilië, was opgesteld en waarin de auteur ook de manier van *Joesteren* in Vlaanderen en Brabant bespreekt. Lodewijk van Gruuthuse nam, als gedeputeerde van de Staten van Vlaanderen bij de vredesluiting van 1489, zijn schitterend verluchte handschrift mede om het aan koning Karel VIII aan te bieden. Sindsdien behoorde dit prachtstuk tot de Koninklijke (heden Nationale Bibliotheek) te Parijs.

De titelminiatur van dit handschrift vertoont Lodewijk van Brugge die het *Traité* aan de koning aanbiedt. Het boek bevat verder de lijst en 'opstelling' van de twee groepen ridders, met al de blazoenen (een honderdtal) van de Vlaamse en Nederlandse adel. Andere miniaturen stellen de twee kampers in volle wapenrusting voor.

Op te merken is dat de illustratie van dit Gruuthuse-handschrift de wapenrusting en heraldiek weergeeft uit de tijd van Lodewijk van Gruuthuse, die in 1468 het ridderfeest van de Gouden Boom had bijgewoond.

- De beschrijving van het tornooi-handschrift van Gruuthuse door Joseph van Praet (Parijs 1831) werd herzien en verbeterd door Paulin Paris in deel II van de folio-uitgave van de *OEuvres choisies du Roi René* in 1849 te Parijs uitgegeven onder redactie van graaf de Quatrebarbes. Zie ook boven, voetnoot 5.

Marginalia bij een teruggevonden handschrift uit de Sint-Godelieveabdij te Gistel

Dr. J. Deschamps was zo vriendelijk ons attent te maken op een handschrift (IV 676), sinds 1967 aan de Koninklijke Bibliotheek te Brussel geschonken door de erfgenamen van generaal J. Willems, en afkomstig uit de Sint-Godelieveabdij te Gistel. In de 19^e eeuw was het in Engels bezit. In samenwerking met Th. Coun heeft Dr. J. Deschamps het handschrift beschreven voor de Tentoonstelling die eind dit jaar te Brussel gehouden wordt naar aanleiding van vijftien jaar aanwinsten.

In deze beschrijving vestigen de auteurs de aandacht op de mooie zwarte kalfslederen band op eikenhouten borden, die uitgevoerd werd door de Brugse binder en rubricator Willem van de Velde (Wilhelmus de Campo - werkzaam tussen 1481 en 1536).

Op folio 1^r en 1^v staat tot tweemaal toe de naam van Suster Bernaerdynken van Greboval. Dank zij de Catalogus van 350-jaar St. Godelieveabdij (Brugge, 1973), waarin een koperen kandelaar beschreven wordt die de naam van deze zuster op het voetstuk draagt, verkregen zij de zekerheid dat het handschrift voor de Gistelse abdijs geschreven werd. Het hs. wordt door hen gedateerd circa 1500. Het bevat een onvolledige vertaling van de Regel van Sint-Benediktus (f. 3^r-45^v), een Middelnederlandse vertaling van enkele hoofdstukken uit het *Liber specialis gratiae* van Mechtild van Hackeborn († 1298), enkele Latijnse gebeden en nog een Middelnederlandse vertaling van uittreksels uit de *Vita Christi* van de Kartuizer Ludolf van Saksen († 1377).

Na inzage van het handschrift menen wij aan de wetenschappelijke beschrijving - volgens alle regels van de codicologie - door J. Deschamps en Th. Coun, nog volgende details te kunnen toevoegen.

Op het papieren dekblad komen nog twee namen van zusters voor. Er staat: 'Desen boec es inde bewaren van suster Katelyne Rye....s. Nu wordt er een zuster Katelyne Rycquaerts in 1538 vermeld, onder het bestuur van abdis Margriet vander Beke. In het rekeningenboek noteert men in '1558: 'Ontfaen de rente naer het overleyden van S. Katelyne Rycquaerts'. De tweede naam, nauwelijks leesbaar, is Sr. Anne Mas..... Zuster Anna Massuwe overleed te Brugge op 18 april 1657 Zij was de laatste moniale van Magerzo.

Dit bewijst dat de Gistelse zusters bij hun vlucht voor de Geuzen in 1578 het handschrift konden meenemen naar Brugge, waar het een eeuw later nog altijd tot het abdijbezit hoorde.

Op folio 1^r staat nog een derde naam van een zuster vermeld: de doyes. Zuster Maria de Doyes deed professie in de handen van abdis Godelieve Payers, in 1541. In de rekeningenboeken van 1572 schrijft men: ‘Marie de Doyes saligher memorie’.

Op f. 106^v staat nog een rekeninguittreksel dat interessant genoeg is om overgeschreven te worden. Men leest er: ‘Zuster Franzyn heeft om my huttegegeven vii stuwens om galeyers, een stuver om beeldekyns, iiii haespen purpe gout, iiii tynnen leepelkens iii stuwens, een haelf duust spellen ii stuwens, iii dust paerlen vii grote, een vierendeel ghistels say, iiii haespen vlaems selver, fyn pelerine voox...’. Mogelijks is met Zuster Franzyne de Gistelse moniale Fransyne Clays bedoeld, die op 14 september 1544 geprofest werd.

De aanwezigheid van de zeldzame Middelnederlandse vertaling uit het bekende werk van Ludolf de Kartuizer, doet herinneren aan de goede relaties die de Godelieveabdij onderhield met de Kartuize Genadedal te Sint-Kruis. De 26^e april 1529 sluiten de zusters een gebedsvereniging met de Kartuizers. De prior van Genadedal, Jan Mestdagh, had een nicht in de St. Godelieveabdij, zuster Barbara Mestdagh, die in 1538 reeds overleden was. In 1534 noteert abdis Margriet van der Beke in haar rekeningboek: ‘Geschonken ter timmeragie van mijnheer den prior van de sartreusen te Brugghe, heer Jan Mestdagh, van een veynster met haer toebehoorten, 36 p. gr.’.

Het handschrift opent met een Middelnederlandse vertaling van Benediktus' Regel. Het lijkt niet onmogelijk dat dit de vertaling is van de Benediktijn Arnout Goethals, uit Sint-Andries, die door abdis Godelieve Payers in 1547 een som van 12 pond grooten uitbetaald wordt om de Regel van Benediktus ‘buyten Latyne in Vlaemsche te stellen’.

Dit kostbare kleine handschrift (10,2 x 14 cm, 106 folio's) werpt weer wat licht op de gezonde spiritualiteit van de Sint-Godelieveabdij, die het Benediktijns erfgoed met trouwe liefde wist te bewaren.

A. Hoste

De heropbouw van de kerk van Woumen in de 17e eeuw

In 1602 richtten ‘Pastoor, hooftmannen, kerckmeesters, dischmeesters ende ghemeyne prochiaenen der prochie van Woumen’ een verzoekschrift tot de aartshertogen Albrecht en Isabella om een speciale belasting te mogen heffen op bier en wijn voor de heropbouw van hun kerk die ‘geduerende de voorleden troublen... alzoo gedestruuert ende verbrandt is geweest als het danof nyet en is anders blyfven staen dan de ghevelen ende mueren’...⁽¹⁾.

De ‘voorleden troublen’ zijn de beruchte rampjaren 1578-1584 gedurende dewelke het platteland bestendig door de troepen werd afgelopen en geplunderd.

Werd de kerk van Woumen verwoest tijdens deze woelige periode? en meer bepaald bij de strijd om Diksmuide? Het blijft een loutere veronderstelling die enige steun vindt in een anonieme tekst geschreven op het schutblad van de Woumense kerkrekening van 1690: ‘Volghens de jaerboeken is de kercke van Woumen gebrandt geweest ten jaere 1583, den derden julii’. In zijn ‘Notes’ bij zijn werk ‘Les Eglises du doyenné de Dixmude’ geeft J. Weale dezelfde datum met een vraagteken. Verwijst zijn aarzelende aantekening naar dezelfde bron? Wat hier ook van zij, vast staat in elk geval dat de kerk van Woumen einde 16e eeuw zo werd verwoest dat de ‘ghevelen ende meuren’ die overeind waren gebleven ‘zijn apparent te vallene’.

Voorlopig viel aan heropbouw van de kerk niet te denken daar een groot deel van de bevolking was gevlucht omdat de streek onveilig werd gemaakt door voorbijtrekkende of in de omgeving gelegerde troepen en niet het minst door de strooptochten van de Oostendse vrijbuiters die het platteland plunderden en brandschatten. Nog begin september 1590 drongen Engelse ‘Oostendenaers’ tot in Merkem en Woumen door om er te plunderen hetgeen uit ‘de voorgaende ruyne’ was overgebleven⁽²⁾.

In 1595 werden maatregelen getroffen om ‘zekere dorpen tusschen Diksmuide en Nieuwpoort, zooals Beerst,

(1) Fragmenta I, 1886-87, blz. 70.

(2) A. Van Hernighem, Nederlandsche Historie II, blz. 171-172. - Kroniek van Duinkerke, ed. Piot, blz. 718-719. - Over de vrijbuiters van Oostende in de Vlaamse kasselrijen, zie o.m. Biekorf 1959, 401-406; 1973, 85-88

Fessen, Woumen en Merckem, weder te bevolken en hier door - zoo hoopte men - de scheepvaart tusschen Diksmuide en Iper veiliger te stellen⁽³⁾.

Toen het beleg van Oostende door aartshertog Albrecht de vrijbuiters van dat geduchte roofnest grotendeels uitschakelde, konden de Woumenaars na 1600 eindelijk werk maken van het herstel van hun kerk die zij 'geerne souden repareren ende bequaem maecken totten dienste van de ghemeente... ende opdat den dienst van de heylighe kercke daerinne mochte gedaen worden als in voorleden tyden'... Dat was een zware opgave want 'duer de benautheyt des tyts ende dat de ghemeente geheel aarme is geworden, en hebben zy gheen bequaeme middel connen gevinden om de voorseyde kercke te repareren'...

Octrooien op bier en wijn

Daarom richtten de inwoners van Woumen zich in 1602 in het reeds vermelde verzoekschrift tot de Aartshertogen met de bede te mogen 'heffen twee ponden parisis op elcke tonne biers, die getapt, gevendt, gesleten souden worden binnen de voorseyde prochie zoo by taverniers, herbergiers, als in vergaderinghe ende bruyloften, half tonne ende quaert in advenante, ende dat voor een tijd ende termyn van ses toecommende jaeren, hopende by dyen middelen ende metten almoessen van de goede luyden de voorseyde kercke zoo te repareren ende versien van ornamenten totten dienst Godts noodigh, als dat men daerinne den voorseyden dienst sal moghen continueren, andersins zyn de meuren apparent te vallene dye daernaer met grooten coste en sullen connen hermackt zyn'... Op 27 juli 1602 stonden de Aartshertogen de supplianten toe te ... 'zetten, heffen ende lichten op elcke tonne dobbel biers getapt ende verkocht als vooren... ende ooyck in particuliere huysen ende familien, de somme van thien stuyvers tot twee grooten den stuyvere, ende dat voor den tyd ende termyn van drie toecommende jaeren'. (Fragmenta 1.c.).

Ingaande op 'doetmoedighe supplicatie vande hooftman notabelen ende ghemeine inzetenen vande prochie van Woumen... die nu in goeden ghetalle binnen dezelve prochie zyn

(3) E. Vlietinck. Het Oude Oostende en zijn belegering, blz. 252 (Oostende 1897).

commen wonen midts de reductie der stede van oosthende onder onse obediencie'... verlenen de Aartshertogen op 9 januari 1607 andermaal een octrooi 'voor den tyt ende termyn van zesse jaeren ingaende den eersten octobre 1606' Uit kracht van dit octrooi zullen de 'supplianten moghen upstellen innen ende ontfanghen up alderhande slete van bieren ende wynen drie ponden parisis van eleke tonnen biers ende vier stuivers van elcke stoop wyns, die in de voornoemde prochie ghetapt ghekeldert ofte ghesleten zullen wesen tot proffytte ende upmaecken van dezelve kercke'... Als voorwaarde wordt gesteld 'dat de voorseyde supplianten alle jaeren Burchmeesters ende schepenen slants van den Vryen zullen overgheven een staet van hoe vele dat de voornoemde middelen bedreghen hebben ende waertoe die gheemployeert zyn metgaeders oock een verclaeren wat reparatien datter noch zouden staen te doen ande zelve kercke omme naer proportie vandien voordere daerinne voorsien te worden naer tbehooren'...⁽⁴⁾.

Voor de verarmde prochie bleef de heropbouw een harde dobber. De kerk zelf had slechts 'sober incommen ende middelen' om een werk van zo 'groot bevanck' te voltooien. Ondanks het 'secours van den octroye' en de edelmoedigheid van de inwoners die 'hun ghebructe landen... oock hebben belast', bleef een schuld van 1200 ponden groten te betalen voor het 'upmaecken van de torre met drie buecken daeranne'. Opnieuw vragen 'pastuer, hooftmannen, kerck- en dischmeesters... als de ghemeene inzetenen van den ambachte ende prochie van Woomen' een nieuw octrooi aan, dat hun 'ut onze zonderlinghe gratie' op 2 april 1613 door de Aartshertogen wordt toegestaan voor vijf jaar 'upde conditien ende discretien' in het vorig octrooi beschreven. Opmerkelijk in dit dokument is de bepaling dat deze belasting op bier en wijn mag worden geheven 'in de voorseyde prochie metgaeders over den dyseren [de IJzer-rivier] ende andere aldaer prochie ende heilighe gherechten van de kercke haelende'...

Deze octrooien op bier en wijn werden soms verpacht bij openbare 'bestedynghe' aan de meestbiedende. Volgens

(4) De afkondiging van het Bestand (1609) hernieuwde de moed en de hoop van de prochies rond Diksmuide. Woumen is er, samen met Esen en Beerst, onder de eersten om in een uitvoerig betoog de financiële steun van het Brugse Vrije te verkrijgen. Brief begin 1610, in Fragmenta 1 blz. 23-25.

de kerkrekening van 1615 brachten het tweede en derde octrooi samen 2854 p. 4 s. 2 d. par. op. Dit betekende ongetwijfeld een flinke hulp maar was eveneens ‘tiaerlickx incommen van de goedynghen zo van landen, renten, als andere die voorseyde kercke ende disch ancommen niet ghenouchsaem... omme in behoorelicke restauratie ende reedificatie te stellen zoo de eere ende dienst van Godt Almachtich wel es verheesschende’... Er moest dus naar andere en grotere middelen worden uitgezien.

Verkoop van landerijen en bomen

Daarom vroegen in 1612 pastoor Adriaan de Hauwere, kerkmeester Pieter Rams, Michiel Verbrugghe, ‘hooftmanen notable ingezetene der prochie’ toelating aan de bisschop van Ieper en aan het College van de Vryen om ‘te moghen vercoopen neghen ofte thien ghemeten lands met diversche boomen de voorseyde kercke ende disch toebehoorende ende om oock te laeten lossen eenighe cleene grontrentjes naer advenante van den pennynck twyntich’...

Op 22 juni 1612 verleende het College van den Vryen de gevraagde toelating ‘achtervolghende dordonnantie van Zyne Eerweerdicheyt van Ypere in daten 5^{en} 6ⁿⁿ deser’. In de octroye van bisschop Joannes de Visschere worden uitvoerig het voorwerp en de voorwaarden van de verkoop beschreven. De bisschop vermeldt eerst ontvangst van de supplicatie van de inwoners ‘der prochie van Woomen onzer bisdom die groot ghereetschap hebben beginnen maecken tot uptimmeren van de drie buecken van de kercke der zelve prochie commende van de torre tot de cruusbueck, welke torre over een jaer verzekert ende opghemact es tot beschermen van de tempeesten ende onweeder, die ghecost heeft ontrent de neghen hondert guelden en waerinne den meestendeel van tghereedt annegaende de voornomde kercke gheemployeert es, ende dat omme voorder te werckene ende in de noodzaeckelicheyte van de voornomde kercke te voorziene hemlieden van noode es eene notable somme van pennynghen zoo tot coopen van materiaelen daertoe dienende als om te betaelen de wercklieden die daeghelicx van huerlieden aerbeyt moeten vuldaen zyn, tenderende midts dien ten fyne dat wy ghedient zouden zyn hemlieden tauthorizeren tot verkoopynghe van neghen ghemeten lants ofte daer ontrent de kercke ende disch van de voornomde prochie toebehoorende, metgaders tot het laten aflossen van diversche

cleene rentkens ende de vercoopynghe van twee hondert vyf entwyntich upgaende boomen van de voornoomde kercke ende disch, omme met de pennynghen daer van procederende de voornoomde kercke te repareren ende op te maecken.'...

Als voorwaarde stelt de bisschop dat de prochie van Woumen binnen 10 jaar 'uut de ghemeene burse' aan kerk en dis een evenwaardige som als de opbrengst van de verkochte goederen moet rembourseren. De *cleene rentges* moeten eveneens 'ghelost ende gheredimeert wezen'. Aan de bisschop moet bovendien een gedetailleerd verslag worden overgemaakt van de verkochte goederen met de naam van de koper aan wie de inhoud van het octrooi moet worden meegedeeld.

Het verslag over deze verkopen met de goedkeuring van de bisschop van Ieper op 5 maart 1613 werd in extenso door J. Weale (o.c.) overgenomen. Dezelfde schrijver geeft vervolgens een samenvattend overzicht van de 'ontfanck' uit de jaren 1612-1615 naar de uitvoerige verantwoording door pastoor Mathias de Wickere verstrekt in zijn kerkrekening van 1615:

		L	S	D
1.	Van kercke en dischlanden vercocht	2099	8	0
2.	Van boomen vercocht den 13 ^{en} Julii 1613	2844	10	0
3.	Van diversche materiaelen als boomen, balcken, casten, canteelen ende schofven die van de temeraige waeren over gheschooten ende de kercke niet van doene en hadde, vercocht den 14 Decembre 1612	103	1	0

4.	Van vier coopen van boomen naer der hant vercocht	412	0	0
5.	Van boomen vercocht den 19 ^{en} Wedemaent 1614	351	15	0
6.	Van lossynghe van cleene renten zo den disch als kercke competerende, ende dat naer advenante van den penninek twyntich	131	11	8
7.	Ghecommen van de goedynghe van den disch ende by den disch an de kercke toegheleyt	297	8	2
8.	Ter cause van de octroyen up de wynen ende bieren	2852	4	2
9.	Over tderde van de thienden binnen deser prochie van de jaren 1612 ende 1613 de kercke competerende, uut crachte	392	15	0

van octroye
 by H.H. de
 kercke
 verleent
 voor zes
 jaeren primo
 1612, ende
 dat van de
 persoonen
 thiende bin
 der prochie
 heffende,
 naer
 advenante
 van
 heurlieden
 jaerlicxsohe
 pacht

10.	Anderen ontfanck	277	14	6
	Somme totale van den ontfanck	9762	7	6

Vrijwillige bijdragen

In het laatste nummer van bovenstaande overzicht vat J. Weale het laatste hoofdstuk samen van de rekening door pastoor de Wickere opgesteld. Daarin werden opgenomen verschillende giften van openbare besturen en van particulieren:

‘De prochie van Woomen heeft an de kercke geioont ende geschonken de somme van duusent guldens volghende de quohieren van de zelve prochie alwaer dezelve oock zyn ghebroeht in ommestellynghe ende dezelve zyn meerst al ghesmolten in betaelynghe van de wercken aan dezelve kercke’.

‘Item, alzo van wegghen tcollegie van den Vryen an dese kercke gheioont is thien ponden grooten Vlaemsch tot stellen van zeker glaezeveynstere in voornoemde kercke, ghelyckerwys in de kercken der prochien van Eessen ende Clercken zyn staende, den rekenaere verclaert alhier daer van noch daertoe gheen pennynghen ghezien noch te ontfanghen hebben, anders dan dat ioncker Fransois de Brune heeft gheseyt an den rekenaere, dat men tot die glaezeveynster wercken zoude ende dat hy zoude maecken dat het ghelt volghen zoude, maer de wercklieden ghevraecht zynde en hebben up dat woort tot alsnoch toe niet willen commen wercken’. In de rand noteert de schrijver echter de bewering van Jonker Frans de Brune dat hij de thien ponden heeft ontvangen en die zal overmaken aan de kerkmeester voor de vermelde bestemming.

Verder tekent ‘den rekenaere’ aan de ‘goed ionste van de jonghe ghezellen ende jonghe dochters desr prochie gheadvancheert tot helpen maecken van twee glasveynstere ter eeren van Sinte Nicolaeus ende Sinte Catharina binnen dese kercke ghelevert ende ghestelt volghende de naemen ende toenaemen van de ghevers hier by billiette gespecificeert’ 72 p. 16 s. par. De lijst van de gevers bleef, helaas, niet bewaard.

De schrijver vermeldt nog dat ‘de metaelen lampte hanghende in de kercke es ghepresenteert ende ghegeven gheweest by Chaerles Aerlebout’ die voor 30 pond p. 75 roeden kerkland had gekocht palende aan zijn land ‘noortoost van der kercke’. Dezelfde Aerlebout bezat ‘een huus met zeker lant ghenampt de groene haeghe’. Hij was pachter gheweest van de twee eerste jaren van het octrooi van bier

en wijn 'ghekent laetsten april 1609' voor een som van respectievelijk 438 p. 6 s. en 578 p. 13 s. par.

J. Weale (o.c. bl. 472) geeft ten slotte een overzicht van de 'betaelynghe' van de werken uitgevoerd aan de kerk volgens de rekening van pastoor de Wickere:

		L	S	D
1.	Over de kosten van tvermaecken van de torre	2024	9	6
2.	Van het zaeghen van de houte gheoorboort an de drie buecken	974	11	0
3.	Van calck ende steenen metgaeders tmatsement van de zelve buecken	867	0	0
4.	Van temmeren, leverynghe, van bart ende andere houten	1762	17	0
5.	Van yzerwerck ende glæseveynsters tot den torre ende de drie buecken	329	15	0
6.	Van coope van schaillien, loot ende tverlegghen van dien om de drie buecken ende de	2138	15	0

	cappelle van Sinte Pieters te Woestyne			
7.	Andere betaelynghe	941	16	0
	Somme totale van de betaelynghe	9039	4	3 p. par.

Uit de gedetailleerde rekeningen lichten we enkele interessante bijzonderheden.

Het schaliedak dat op de drie beuken werd gelegd door schaliedekkers uit Hondschote, Kassel en Ieper, verving een voorlopige strobekking. De vensters waren met stro en andere materialen afgeschermd. Aan Pieter Cornillie werd 7 pond betaald 'van met zijn knecht drie daeghen en half ontdeckt thebben het oude stroy van de dake van de zuutbuecke van de kercke ende messens metgaeders van tstoppen met stroy zomeghe gaeten in de glaeseveynsters'.

Boudewijn van der Plancke ontving in 1316 (9 maart) 9 p. 15 s. 'over den coop van vichtig ellen caenevets tot stoppen van de ydele glaeseveynsters van noorden in de kercke'. In deze 'noodkerk' werden toen waarschijnlijk reeds de goddelijke diensten gehouden want er wordt een betaling genoteerd van 45 s. 'over drie kannen wyn ghelevert paesschen 1613 om de communicantes'.

Aan Charles 1e Dieu werd 24 p. 15 s. betaald voor het leveren en plaatsen van '42 voeten clær nieu glas in de nieuwe kercke' en aan Thimoteus Babynga 212 p. 6 s. 'voor ghelevert, gheschildert ende ghestelt thebben eene geschilderde glaeseveynster in de kercke'. Waarschijnlijk bleven voorlopig nog enkele vensters met stro afgedekt want 28 s. werden betaald 'an Pierre Cornille up den 12^{en} maerte 1615 verdeckende de zuutstroyen veynster ende tverleet vande noorden beter vaste te maecken'...

Op 19^{en} hoemaent 1616 werd 'het cruus ende weerhaene op de middebueck gherecht ende ghestelt door Jaecques Boudry schaliedecker' (denkelijk op het kleine torentje).

Hector Lingier die het klokkewerk vermaakte en het glasraam van Sinte Catharina ‘moest zien schoone te maecken’, herstelde het tabernakel en ontving 22 s. ‘van de predickstoel te verstellen ende vaste te maecken in de platse daer die van over tyden ghestaen heeft’... Aan de predikstoel werd een zandloper gehangen en aan de biechtstoel een ‘tafereel bardekin van het oordeel’ dat 14 s. had gekost.

In augustus 1613 werkte Jan Leleu een hele dag ‘met wyf ende kynderen’ om de kerk ‘voor de laetste reyse’ te zuiveren van vuil stro. Dit schijnt er op te wijzen dat het herstel van de kerk toen zo ver gevorderd was dat zij voorgoed in gebruik kon worden genomen. Aan de verdere afwerking zouden echter nog vele jaren worden besteed.

In 1634 werd aan Charles 1e Dieu van Diksmuide 245 p. 8 s. betaald voor het leveren van ‘teleen cloxken ofte schelleke ieghenwoordich hanghende in de torre ofte kercke van Wommen metgaders over den coop ende leverynghe van 424 pont loot dienende tot tstellen van de orlogie’.

De kerkrekening van 1625-1626 spreekt over het vellen en zagen van ‘twee dicke kerckeboomen dienende tot t'nieuw kerckwerck’. Aan Jan van de Voorde werd 18 pond betaald betaald ‘omme ghevoigiert thebben tot Veurne omme verlof te kryghen van te moghen ryden upden Veurneambachtdyck omme steen te haelen tot oirboir van de kercke metgaeders ghedachvaert thebben tot diversche stonden de prochiaenen om calck zandt ende andere materiaelen te haelen omme de voorseyde kercke’... Bevreemdend is de mededeling: ‘Toctroy der kercke competerende up de bieren ende wynen ghesleten binnen de prochie van Woomen en es dit jaer nyet verpacht nocte ghecollecteert’. Over dit octrooi kon niets worden achterhaald.

In 1634 werd een nieuw hoofdaltaar geplaatst, werk van Laureyns van de Velde, ‘schrynewercker tot Yperen’, die hiervoor in volle betaling 1232 p. 8 s. ontving. In 1644 werd 394 p. 2 s. betaald aan Anthuenis de Revele voor het maken van het Sint-Andriesaltaar en aan ‘meestre Jacob van Oost’ (de bekende Brugse schilder, bijgenaamd de Oudere 1601-1671) ‘over tmaecken van den nieuwen Sinte Andries autaertafel’.

In 1646 stierf pastoor Mathias de Wickere die ruim 30 jaar had geijverd voor het herstel en de afbouw van de kerk. Door zijn opvolgers zou deze verder gemeubileerd en verfraaid worden. De inwoners van Woumen gingen terecht fier op hun grote en mooie kerk, die 300 jaar na de heropbouw volledig zou worden verwoest tijdens de eerste wereldoorlog.

J. Vlamynck M.S.C.

De bisschoppelijke kolleges in West-Vlaanderen beroerd door de eerste spellingstrijd na 1830

De spellingstrijd van ca. 1840 had ook zijn weerslag op het zwak moedertaalonderwijs in de vlaamse kolleges, waar de voertaal na 1830 vrij vlug eksklusief het Frans geworden was. Wat West-Vlaanderen betreft, werd dit vinnig twistpunt reeds in een vroegere bijdrage van ‘Biekorf’ aangesneden⁽¹⁾. Ons artikel wil hiervan een uitwerking en aanvulling zijn. Vooreerst schetsen we de ruimere achtergrond van deze spellingstrijd, waarbij we vooral de houding van de westvlamingen Behaegel en De Foere toelichten, daar ze in het verzet tegen de nieuwe spelling een hoofdrol hebben gespeeld. Daarna wordt kort het ontstaan van de nieuwe spellingregels belicht, om vervolgens de verschillende etappes van de spellingstrijd in de bisschoppelijke kolleges uitvoeriger te behandelen.

A. De achtergrond van het komende debat en de houding van twee vooraanstaande westvlaamse taalkundigen.

Toen in 1814 Zuid en Noord verenigd werden had de taal in beide landsgedeelten gedurende meer dan tweehonderd jaar een ontwikkeling gekend in twee verschillende richtingen. In het Noorden was een eenvormige schrijftaal gegroeid, gegrond op het overwicht van Holland. Die evolutie was zover gevorderd dat in 1804 en 1805 de leidse hoogleraar M. Siegenbeek en de rotterdamse hoogleraar P. Weiland respectievelijk spelling en spraakkunst konden vastleggen. Zo voldeden zij - met regeringssteun - aan het toenemende verlangen naar spelling- en spraakkunstenheid. In het Zuiden daarentegen was de taal gedeeltelijk teruggekeerd naar haar gewestelijke toestand, zodat er een grote verscheidenheid heerste in de schrijfwijze. Ook de ‘Nieuwe Nederduytsche Spraekkonst’ die de geboren Hagenaar Jan des Roches in 1761 publiceerde, bracht geen uitkomst. Integendeel, door de beperkte taalkennis van de schrijver en bijzonder door het ingewikkelde aksentenstel-

(1) J. Geldhof, West-Vlaanderen in de spellingsoorlog van 1841, in Biekorf, 1960, LXI, p. 79-83, p. 275-281 en p. 339-346.

sel⁽²⁾ dat hij invoerde, werd de verwarring nog groter. Zijn systeem zou echter via Antwerpen gedurende tientallen jaren in de Zuidelijke Nederlanden de spelling beïnvloeden en nog tot ca. 1860 in België als vlaamse ortografie standhouden⁽³⁾.

Schetsmatig gezien mag men stellen dat er onder de weinige taalkundigen van vlaamse origine in het Zuiden vóór 1830 twee strekkingen te onderscheiden waren. Aan de ene zijde stonden zij, die probeerden een kompromis-stelsel op te bouwen tussen vlaams en hollands, waarbij de hollandse taal nochtans het meest invloed had. Hiertoe behoorden ook de westvlaamse taalkundigen De Foere en Behaegel⁽⁴⁾, die echter hun aanvankelijk positieve houding tegenover het Noorden zullen wijzigen, in nauwe samenhang met de wisselende politieke omstandigheden. Aan de andere zijde stonden zij, die bleven vasthouden aan de oudvlaamse taal en spelling⁽⁵⁾.

In 1817 verscheen te Brugge het eerste deel van Behaegels ‘Nederduytsche Spraekkunst’⁽⁶⁾. Dit eerste deel, een kanjer van 529 bladzijden, laat Behaegel kennen als een taalkundig onderlegd man, met een grenzeloze belezenheid en een kritisch denkende geest. In zowat 300 bladzijden hiervan, nl. § 583 tot § 1256, bracht hij zijn eigen opvattingen over spelling naar voor. Het doel dat hij zich met zijn grammatika stelde was de geest der jonge lieden te ontwikkelen en hun redeneerkunde aan te scherpen⁽⁷⁾. Het tweede

- (2) Reeds de stadense rederijker David De Simpel wees in zijn ‘Taalkundige Tweespraak’ op de verwarring die het gebruik der zgn. geluidtekens met zich bracht: ‘Hieruit alles kunt gij genoegzaam opmerken, wat al verwarring, dat verschillig gebruik der geluidteekens, in de spelling kan te weeg brengen. Daarbij dient nog aangemerkt, dat die verwarring niet weinig door het verschil in tongval vermeerderd wordt’. Zie D. De Simpel, Taalkundige Tweespraak, 1827, p. 14.
- (3) C.G.N. De Vooy, Geschiedenis van de Nederlandse taal, 1946, p. 129-132 en H.J. Elias, Geschiedenis van de Vlaamse gedachte, I, p. 109-110.
- (4) P. Behaegel (Tielt, 28 aug. 1783 - Brugge, 11 dec. 1857) deed zijn humaniora te Tielt. Na studies te Gent en te Linz en een verblijf te Utrecht, hield hij vanaf 1810 een pensionaat te Torhout, dit tot in 1839, jaar waarin hij deze stad voor Brugge verliet. Zie M. De Vroede, Van schoolmeester tot onderwijzer, 1970, p. 158-159.
- (5) L. Wils, Vlaams en Hollands in het Verenigd Koninkrijk, 1956, p. 4-9.
- (6) K. De Busschere, Ontstaan en inhoud van het spraakkunstvraagstuk, in Stud. en Ber., 1968, LXV, p. 47.
- (7) P. Behaegel, Nederduytsche Spraekkunst, 1817, p. IX: ‘den talleeraar moet eenen wysgeir zyn, anders verdient hy niet den naem van spraakkunstigen’.

deel was een even lijvig woordenboek. Het derde deel, dat pas in 1828 verscheen, bezat een zwierige opdracht aan ‘Zyne Majesteyt den Koning der Nederlanden’. In de inleiding tot dit deel beweerde de auteur dat hij zich tot doel stelde ‘de vereeniging van de vlaamsche en hollandsche dialekten te helpen bevoorderen; en alzoo de banden van broederlykheyd tusschen het Zuyden en het Noorden nauwer toe te haalen’⁽⁸⁾.

Of hij dit effectief deed, trok P. De Ré⁽⁹⁾ in twijfel in zijn werk ‘Gronden der Nederlandsche Spel- en Taelkonst’⁽¹⁰⁾. Hoewel Behaegel met zijn spraakkunst in de traditionele visie bleef steken, toch sloot hij hier en daar aan bij de vernieuwde wetenschappelijke inzichten omtrent taal en taalonderwijs. Zo hield hij in zijn spraakkunst voortdurend voeling met eigentijdse teksten, terwijl hij grondig kennis had genomen van het werk van J.L.K. Grimm en L. ten Kate (1674-1731). Vooral praktisch bleef hij echter de gevangene van de redeneerkunst. Een eigentijdse kritiek beweerde dat de aandachtige lezer van het werk, niet alleen de grammatikale taalprincipes had geleerd, maar tevens een cursus logika had doorworsteld⁽¹¹⁾.

De Foere was aanvankelijk een partijganger van de taalpolitiek van koning Willem I. In zijn ‘Spectateur belge’ bestreed hij de pogingen om het Vlaams van het Nederlands te scheiden. In 1815, kort na de vereniging van Noord en Zuid, hoopte hij oprecht dat de beide dialekten door onderling begrip tot één nationale taal zouden vergroeien. De bestaande spellingverschillen vond hij niet zo erg⁽¹²⁾. Omwille van de ideologische koers van het nieuwe bewind, werd hij echter een van de heftigste bestrijders van het Verenigd Koninkrijk. Dat sterk anti-hollands verzet droeg hij over naar een taalkundig partikularisme, dat van hem na 1830 de grote vijand heeft gemaakt van de hollandse taal. Ook door het feit dat sommige taalpublicaties alle heil

(8) P. Behaegel, o.c., 1828, III, p. VI.

(9) Pieter Jozef de Ré (2/10/1757-13/9/1833) was van 1807 tot aan zijn dood pastoor te Oostnieuwkerke. Hij schreef er verscheidene boeken en pamfletten n.a.v. allerlei politieke en religieuze problemen. Zie J. Huyghebaert, De polemieken van P.J. de Ré en Leo De Foere, in *Rollariensia*, 1971, III, p. 80-98.

(10) Volgens hem deed Behaegel, in tegenstelling tot wat hij pretendeerde, ‘niets voor de vereniging der verscheidene spellingen: hy stigt volgens zijn eigen ontwerp’. Zie P.J. de Ré, *Gronden*, 1820, p. 88.

(11) K. De Busschere, o.c., p. 38-39 en p. 47-49.

(12) L. Wils, *Vlaams en Hollands*, p. 4-5.

zochten in het Noordnederlands, begon hij scherper de rechten van het Vlaams te verdedigen⁽¹³⁾.

B. Het werk van J.F. Willems en J.B. David.

Op initiatief van David en Willems⁽¹⁴⁾ besloten enige taalvrienden in het voorjaar 1836 tot de oprichting van de ‘Maetschappy ter bevordering der Nederduytsche Tael en Letterkunde’. Deze officieuze akademie, die vertakkingen had in de verschillende steden van het land⁽¹⁵⁾, speelde een belangrijke rol in de spellingkwestie⁽¹⁶⁾. Zij had een eigen tijdschrift ‘Het Belgisch Museum’, dat begin 1837 onder Willems' redactie verscheen.

Als gevolg van een initiatief door haar genomen, schreef de regering op 6 september 1836 een prijsvraag uit voor: ‘een beoordelende verhandeling over de geschilpunten ten aanzien der spelling en woordverbuiging der nederduitse taal, met aanwijzing van de middelen best geschikt om tot eenparigheid te leiden’. De antwoorden moesten ingestuurd worden tegen 1 oktober 1837⁽¹⁷⁾. Bij ministerieel besluit van 15 juli 1837 werd de jury samengesteld. Hieruit bleek dat Willems en David grotendeels door gelijkgezinden waren geflankeerd⁽¹⁸⁾. Deze kommissie was van plan geweest haar eigen overtuiging door middel van één der verhandelingen te propageren. De ingestuurde werken waren echter over het algemeen zeer zwak en/of beantwoordden niet aan de gestelde verwachtingen. Zo besloot de kommissie zelf een voldoening gevend taalstelsel op papier te zetten⁽¹⁹⁾. Professor J.H. Bormans zou hiervan de leiding nemen. Dit kwam klaar in augustus 1839: door de kommissie werden o.m. acht regels aan de schrijvers en de scholen aangeprezen⁽²⁰⁾. Ieder van deze regels hield een toenadering in tot de noordnederlandse schrijfwijze. Op het tweede lid van punt drie na, was het de spelling die Willems in 1824 had voorgesteld. Van Siegenbeek week ze slechts af door het gebruik van *ae, ue, ooy, ay* en *ae y* i.pl.v. *aa, uu, ooi, ai* en *aai*. Er werd geen beslissing genomen inzake het gebruik van *y* of *ij*⁽²¹⁾.

Rondom deze voorgestelde regeling ontstond een verwoede strijd. De voorstanders van de nederlandse spelling wisten de meeste vooraanstaanden op taalgebied voor hun standpunt te winnen, hoewel er nog harde weerstandskernen bleven bestaan. Eind 1839 had de regering de kommissiespelling alleen aangenomen voor de vertaling van de wetten, maar geen onderrichtingen gegeven voor het onderwijs en de administratie. Hierdoor bleef de verwarring aanslepen,

(13) H.J. Elias, o.c., I, p. 274-275.

(14) Over dit initiatief uitvoerig bij L. Wils, Kanunnik Jan David, p. 77-146.

(15) De Foere was voorzitter van de brugse afdeling.

(16) L. Wils, o.c., p. 82-84 en H.J. Elias, o.c., II, p. 33

(17) L. Wils, o.c., p. 85.

(18) Id., o.c., p. 89.

(19) Id., o.c., p. 92-95.

(20) Id., o.c., p. 103.

(21) Id., o.c., p. 103-104.

alhoewel de twist enigzins luwde. De kommissie had het ‘Bulletin Officiel’⁽²²⁾ op haar hand en verder de provinciale en belangrijkste stedelijke besturen en de atenea⁽²³⁾.

Een hoogtepunt voor Willems, David en hun aanhangers was ongetwijfeld het taalkongres en vlaams feest te Gent op 23 en 24 oktober 1841⁽²⁴⁾. In het parlement poogden de tegenstanders van de nieuwe spelling tevergeefs de regering te bewegen tot het afwijzen van de voorgestelde hervorming. Deze werd bij K.B. van 1 januari 1844, nog slechts op een paar bijkomende punten van de hollandse spelling afwijkend, officieel vastgelegd. De ‘protestanten’ bekwamen echter van de regering dat zij de vrije keuze van taalstelsel liet aan gemeenteraden en schoolbesturen⁽²⁵⁾.

C. Verschillende standpunten in West-Vlaanderen en beroering in de bisschoppelijke kolleges aldaar.

1 Het konservatieve blok tegen de kommissiespelling (1837-1840).

Onmiddellijk na de samenstelling van de jury op 15 juli 1837, gaf P. Behaegel het eerste deel van zijn ‘Verhandeling over de Vlaemsche spelkunst’ in het licht. Van de voorschriften die voor de prijsvraag gesteld waren, verwierp hij de nederduitse taal voor de vlaamse; bovendien, zoals steeds, ontkende hij het gezag van de oude schrijvers. Hij steunde nagenoeg uitsluitend op het heersend gebruik en de logische konstruktie. In een lang aanhangsel viel hij heftig de samenstelling van de kommissie aan. De hele zaak had geen ander doel dan het Vlaams en het Hollands te doen versmelten en aldus onze nationaliteit ten aanzien van de taal, uit België te doen verdwijnen⁽²⁶⁾. Pas begin 1838 pakte Willems in de ‘Bydragen der Gazette van Gend’ Behaegel terdege aan en weerlegde zijn beschuldigingen. Tegenover de ‘Vlaamse natie’ van Behaegel stelde hij de ‘Nederduitse natie’⁽²⁷⁾. De kommissie voor spellingregeling was logischerwijze niet mals voor de verhandeling

(22) O.m. onder druk van de in juni 1840 opgerichte maatschappij ‘Vaderlandsliefde’, bekwamen de ‘protestanten’ begin sept. 1840 van de regering dat de desrochistische spelling werd ingevoerd in het ‘Buletin Officiel’. Dit zal in 1844 opnieuw veranderen. Zie L. Wils, o.c., p. 118.

(23) Id., o.c., p. 114.

(24) F.A. Snellaert, Taelcongres en Vlaemsch feest gehouden te Gent den 23 en 24 oktober 1841, 1842.

(25) L. Wils, o.c., p. 113.

(26) Id., o.c., p. 89-90.

(27) Id., o.c., p. 90-92.

van de torhoutse kostschoolhouder. Zij werd beoordeeld door L. D'Hulster⁽²⁸⁾, westvlaams lid van de kommissie. Deze was ervan doordrongen dat Noord en Zuid één en hetzelfde volk waren, aan een gemeenschappelijke stam ontsproten. In zijn verslag hekelde hij scherp zijn stadsgenoot.

Ook De Foere was in 1839 fel gekant tegen de spellingregels, vermits ze stuk voor stuk een toenadering inhielden tot de noordnederlandse schrijfwijze. Op de keper beschouwd bleef hij trouw aan zijn oorspronkelijke opvatting: geen suprematie van het Noorden op het Zuiden, maar samenwerking om uit beide dialecten een nieuwe taal te smeden. Daar sedert 19 april de staatkundige eenheid met het Noorden definitief achter de rug was, zag De Foere ten andere nog minder reden om zich te laten 'verhollandsen'⁽²⁹⁾.

I.v.m. de spellingkwestie heeft de brugse bisschop zich rechtstreeks ingelaten met het moedertaalonderwijs in zijn kolleges. Hij werd hierin sterk bijgestaan door zijn vikarisgeneraal Jan Simons⁽³⁰⁾, een verstokte verdediger van de oudvlaamse spelling. Beiden sloten aan bij Behaegel en De Foere en vormden een stevig blok. De enen waren gezaghebbend op taalgebied, de anderen zwaaiden de plak in het bisdom Brugge. Vooral Boussem droeg de Hollanders al evenmin in het hart als de Fransen. Samen met De Broglie had hij in het verzet gestaan, eerst tegen het franse, daarna tegen het hollandse bewind. Het is bijgevolg niet verwonderlijk dat hij ook op spellinggebied niet in de leer wilde gaan bij zijn vroegere belagers.

J. Simons legde speciale zorg aan de dag voor het kollege van zijn geboortestad Tielt. In 1839 vroeg hij aan principaal Ampe hoe het stond met de spelling van het Vlaams in zijn kollege⁽³¹⁾. Op 9 oktober 1839 antwoordde de prin-

(28) Leo D'Hulster werd geboren te hielt op 15 jan. 1784. Hij liep kollege te Tielt van 1806 tot 1809. Hij was leraar in zijn geboortestad, te Melle en te Dendermonde tot hij op 15 april 1815 benoemd werd aan het 'Collège Royal' te Gent. Hij bleef er tot aan zijn ontslag in 1838. Hij voerde o.m. een verbeten strijd tegen de bastaardwoorden, die door de verfransing in onze taal binnenslopen. Hij overleed op 15 mei 1848. Zie J. Brys, Leo D'Hulster 1784-1843, in Versl. en Med. van de Leiegouw, 1966, VIII, 1, p. 107-116.

(29) F. Simon, art. Foere, Leo De, publicist en politicus, in NBW, III, kol. 321.

(30) Jan Simons (4/12/1774-17/11/1853) was sedert 1834 vikaris-generaal. Hij stond zelf nooit in het onderwijs.

(31) J. Geldhof, o.c., p. 82.

cipaal: ‘Dezen (brief van J. Simons) heeft mij teenmael overhaald om niet toe te laten dat de spelling der Kommissie in het kollegie zou gevolgd zijn geweest; ik heb het zo voorzichtig aen boord geleyd als het zijn kon en Mijnheer Laridon⁽³²⁾ bijzonderlijk belast met het onderwijs der Vlaemsche tael heeft reden verstaen en zal zich houden aen de spelling die in het kollegie sedert omtrent 1830 gevolgd is geweest⁽³³⁾. Blijkbaar moest Ampe eerst zelf overtuigd worden van het nadeel van de nieuwe spelling om daarna Laridon voor dit standpunt te winnen. De leraar moedertaal schreef een maand later zelf aan Simons dat hij de spelling schreef van de heren Mussely en David⁽³⁴⁾.

2. E. D'Haene en F. Vandeputte respektievelijk op het taalkongres en taalfeest te Gent.

‘Onder de 42 ‘taalgeleerden’, die op 23 oktober de kommissiespelling goedkeurden, waren slechts zeven westvlamingen aanwezig, waaronder E. D'Haene en F. Vandeputte. Wegens zijn dienst als onderpastoor kon D'Haene zich de zaterdag en de zondag moeilijk vrijmaken, maar hij had de zaterdag vrijaf gekregen. Aldus zou hij nog enkele uren bij de taaldiskussie kunnen aanwezig zijn⁽³⁵⁾. In 1838 was de kortrijkse leraar nog niet helemaal gewonnen voor de nieuwe spelling. Hij was wel voor gelijkvormigheid op dat vlak, maar zag niet alle heil uit het Noorden komen⁽³⁶⁾. Toch geraakte hij er meer en meer voorstander van. Nog voor het eind van het jaar 1838 vatten Mussely⁽³⁷⁾, Renier⁽³⁸⁾ en hijzelf het plan op om ‘dicht- en

(32) Constant Laridon (28/10/1807-30/1/1883) was gedurende dit schooljaar titularis van de vijfde latijnse, leraar moedertaal en surveillant. In 1884 werd hij benoemd tot onderpastoor te Oedelem

(33) Ampe aan Simons, 9 okt. 1839, in B.A.B., C, 493. Gecit. in J. Geldhof, o.c., p. 82.

(34) Laridon aan Simons, 6 nov. 1839. Gecit. in J. Geldhof, o.c., p. 83.

(35) D'Haene aan Willems, 16 okt. 1841, in U.B.G., Hs. G., nr 3630 (978).

(36) In een brief aan Snellaert schreef hij dat: ‘het beter ware, bezate men eene gelykvormige spelling, doch het zoude aen den vlaming niet zyn dat men de spelling der hollanders zoude kunnen doen aennemem; op zulk eenen voorstel, zoude hy achter uyt deinzen en roepen, dat hy zyne spelling voor de hunne niet ruilt, noch zal verruilen’. D'Haene aan Snellaert, 20 okt. 1838, in U.B.G., Hs. G., nr. 15757/3(3). Tekst van deze brief in A. Deprez, *De jonge Snellaert (1809-1838)*, 1970, p. 16-18.

(37) De studie van de kortrijkse onderwijzer Mussely, waarmee hij deelnam aan de wedstrijd door de kommissie uitgeschreven, werd als de beste weerhouden. Toch kreeg hij niet de volledige prijs omdat zijn werk in bepaalde opzichten niet voldoende beantwoordde aan de eisen van de jury. Zonder daarom een bepaald stelsel hardnekkig voor te staan, bepleitte hij b.v. nog *den vóór* het lidwoord in de nominatief. Dit kwam voor Mussely pijnlijk aan, maar hij legde zich bij de uitspraak neer. Zie L. Wils, o.c., p. 94 en Mussely aan Willems, 12 okt. 1838 en 21 dec. 1838, in U.B.G., Hs. G., 15770/36.

(38) Pieter Jan Renier (21/9/1795-29/8/1859) was een verdienstelijk onderwijzer en schrijver uit Deerlijk. Zie A. Viaene, *De eerste zanger van de Sporenslag: Pieter-Jan Renier*, in Biekorf, 1954, LV, p. 169-176.

prozastukken' bij maandelijks afleveringen uit te geven in de nieuwe spelling, om de invoering ervan in West-Vlaanderen voor te bereiden⁽³⁹⁾. Even later had Renier echter te kennen gegeven dat hij de nieuwe spelling in spe nog niet wenste te volgen, vóór er daarover een beslissend oordeel was geveld. D'Haene en Mussely zetten echter door, hoewel ook zij bleven aarzelen, in theorie althans, tussen *den* en *de* en tussen *peerd* en *paerd*⁽⁴⁰⁾. F. Vandeputte, medewerker aan het 'Belgisch Museum' was niet aanwezig op het taalkongres de zaterdag, wel op het vlaams feest de zondag. De historicus en taalkundige sloot zich in 1841 aan bij de progressistische zijde inzake spelling.

Slot volg

Mark Hanson

Dertien in een dozijn

Om aan te sluiten bij het *groothonderd* als getalmaat, waarover Biekorf 1973, 304-305.

Het 'groot dozijn' was op de markten niet alleen in voege voor eieren. De laatste Nieuwpoortse visleurster onderhield nog de traditie van het toemaatje bij de kleine vis die twee kluiten per dozijn gold. Zie daarover de mededeling van Jacques Beun in Biekorf 1961, 282.

Op de garenmarkt te Oudenaarde gaven de spinsters tot in de jaren 1850 een klos garen op een dozijn toe om 'goed hun gewicht te geven'. Deze 12/13 klossen waren dan ongeveer een pond garen. (Biekorf, 1960, 124).

Ook op Walcheren en Schouwen (Zeeland) verkocht men vroeger de eiers per dertien stuks, een *boeredozien* was daar de naam; in Kadzand zei men *duveldozien*. (Wdb. Z. Dial. s.v.).

De Engelsen geven als uitleg voor hun 'bakkersdozijn' (baker's dozen) een oud gebruik waarbij de bakker aan de broodventer een dertiende brood op een dozijn toegaf.

P.B.

(39) Mussely aan Willems, 21 dec. 1838, in U.B.G., Hs. G., nr 15770/36.

(40) Mussely aan Willems, 11 jan. 1839, ibidem.

Mijnheertje Sanders van d'Hoge Dijken te Roksem

Op een koude maartedag waren wij, mijn zuster en ik op zoek langs de Gistelse steenweg, halfwege Zerkegem en Roksem, naar een doening 'waar veel houtvummen staan' volgens de ons gegeven inlichting. Dan maar liefst de eerste de gereedste voorbijganger aangesproken, en seffens had hij ons begrepen: 'Ha! ja! 'k versta je, we zijn er, 't is bij mijnheertje Sanders dat je moet zijn. Kijk, 't is hier dichte bij, links van de bane, zie je daar die garage de sevrong? wat verder op, ga je wel 'persestuiken' van verre zien uitsteken'.

Wij reden langs de openstaande balie het hof binnen; al opgestapeld hout zo ver we zien kosten: hoge persestuiken, - 'k weet niet hoeveel - stapels gepunte bonepersen, bilkstaken en tomatestokken, klassen fasseel en brandhout voor den heerd met daar tussenin hier en daar een houtkot waar de gepelde boomstammen in het droge lagen; verder een groot wagenkot en hoopjes gedroogde boomschors, kortom een grote verzorgde houtmarsjangsdoening.

Van uit een houtkot voerde een oude man sukkelend een kortewagen geladen met een mande houtafval en schorse, wij gingen hem tegemoet en mijn zuster vroeg nog bezettig. 'Zal ik een beetje de kortewagen voeren?' - Wadde!... laat gij maar mijn kortewagen aan mij over, dat is mijn werk en mijn lang leven. Kom je soms om hout voor den heerd te kopen? een frank en half de kilo, goe' droog hout zovele ge wilt, vijftig frank 't honderd dat is de vaste prijs'.

Zo wij raadden het seffens, dat was het oud mijnheertje Sanders, de gekende houtmarsjang in persoon die voor ons stond. - 'Neen mijnheertje Sanders, we komen voor iets anders en we zouden liever binnenshuis en gezeten vertellen waarom we bij u komen'. De kortewagen werd neergezet, de oude gebogen houtmarsjang nog op zijn winters warm ingeduffeld, schoof eens de vooi van zijn slappen hoed achteruit, veegde nog eerst met het averechtse van de hand een druppel van zijn neus en keek ons onderzoekend bachten zijn brilglazen aan. - 'Zo wat zegt ge! en van wie zijt je gijinder gezonden?' - 'Van een pastor, hij zegt dat gij zo goed van de oude tijd kunt vertellen'. - Ha! mijnhere pastor is er mee gemoeid, dat is wat anders, komt binnen en zet junder...

Zo mijnhere pastor zendt junder bij mij? 't is dat ik daar nog goed gezien ben. Ja maar, kommersie en kommersie is twee, ik zijn altijd rechtveerdig geweest, elk 't zijne dat duurt het langst, niet afbiên, je met de eerste keer aan een vastgestelde prijs houden, mijn klanten weten dat ik serieus ben en 'k zijn er verre mee gekomen ook. Kijk dat is hier al rondom mijn eigendom... - een beetje verlegen - ik kan het niet helpen, maarde Sanders boffen geerne. Ze zeggen wel allemale mijnheertje Sanders, 't kan zijn omdat ik winter en zomer een slakke hoed drage, nooit geen klakke, ge zijt niet gekleed en daarbij als het regent 't water druipt in je nekke.

De Hoge Dijken

En mijnhere pastor zegt dat ik van 't oude Roksem moet vertellen? Ha! ja! 'k zijn wel van een oude stam en nog een klein beetje aan het uitschieten, maar ... mijn memorie is lelijk aan 't verslijten. Wat peis je! ik zijn vierennegentig jaar en zes maanden oud, ho! ho! en 'k moete nog vertellen? Wat zeg je? en dan nog van in mijn ouderstijd! Wel here der heren toch! mijn ouders zijn lange dood en begraven. Mijn vader Gunsten Sanders was een geboren Roksemnaar, maar mijn moeder Rooslie Belle, kwam van Snaaskerke, ze waren even oud.

Maar horkt een keer iefvrouwe, 'k moet het eerst zeggen, ik zijn van arme, stijf arme, doodarme mensen, gelijk al de Roksemnaars van d'Hoge Dijken, we waren wijnder allemale krotzakken. Hoe kost dat anders! de helft van Roksem is slecht land en bleef vroeger, in de tijd zonder simiekevetsels, vele vage liggen. Maar d'Hoge Dijken, hier voor mijn deur, al de noordkant van de route, dat strekte tot aan de scheidinge met Ettelgem, 'k weet niet hoeveel hektaren groot... dat was al Hoge Dijken van aan de Gaffel tot aan de Duineweg die van Beêgem naar Ettelgem loopt.

Wel dáár ligt die hoge zandkobbbe, de slechtste grond die op de wereldbol bestond: al hemel en zand, zo verre ge zien kost met hier en daar een stuk oude hage en tussenin een boom die zijn zelve gezaaid had.

En gunter verder, 't noorden in, op de scheiding met Ettelgem loopt d'Oude Bruggeweg over een goe' vijfhonderd meters tot aan de Kluten, 'k heb het zo juiste niet afgestapt.

Meneertje Sanders zuivert zijn bonepersen
Roksem 1973

Wel tot daar niets anders of stuifzand, 't stoof een keer al weg, allee 't verwaaide al van uit het westen: de grachten lagen meest toegewaaid en jen ogen en jen oren kwamen ook vol, echte 'Stuivers', 't regende zand en 't lag in 'barms' opgehoopt bij zoverre dat we met kortewagens het opgehoopte zand moesten wegvoeren.

En als het sneeuwde? - O menslief! de sneeuw lag altemets meer dan een halve meter hoog op hopen ... en de jachtsneeuw, dat was nog de meeste peste, dat mengelde hem met het stuifzand, de waterpit lag dan toegesneeuwd en ze zaten zonder drinkwater, grondwater wel te verstande. Geen wonder dat er op zulk verstoven slecht land weinig of bijkans niets groeide, dat het niet vele gebruikt werd en vage bleef liggen. Je kost de alleenstaande huizekotjes op je vingers tellen, ze stonden er dunne gezaaid.

De mensen

Wie dat er daar kwam wonen? Van zelfs jonge mensen, jonge trouwers die een onderdak zochten. Nu mijnhere van Zielegem, een stijf rijke brouwer die op de Moerdijk woonde, had daar op d'Hoge Dijken tegen de kalsie en de beke een herberge, de Meiboom, met een striepe eigendom, en alzo had hij stilletjesaan de naam gekregen dat al die vage zandgrond ook 't zijne was. Maar ... dat was aan van Zielegem niet ... d'Hoge Dijken kenden geen name van eigenaar, mijn vader beweerde dat toch altijd. Pette Goethals, onze geboor, zei later wel dat Van Zielegem die zandkotte gelijk zou gekocht hebben voor vierhonderd frank of nog min, maar ... hij heeft niemendalle gekocht, neen, neen... d'Hoge Dijken dat was aan niemand, ik heb het alzo altijd in mijn familie gehoord.

Maar de jonge trouwers die een huizekotje wilden zetten moesten het toch aan iemand vragen en ze gingen zij'nder naar de Moerdijk: 'Mijnhere van Zielegem, zouden wij daar een huizekje mogen zetten? - Ja je, begint er maar aan'. Zo 't was seffens toegestaan, wel te verstaan op cijns.

Zo ze hadden geen bouwplan noch metsenaar nodig, neen, hoegenaamd niet, een kotje van plak en vlecht je weet wel enige staken in de omtrek gezocht met wat vlechthout en 't huizekje was opgetrokken. Het leem haalden ze in het Noorden, Ettelgemse kleite om toe te smeren, en daarop nog een strooien dak, en de boel was klaar. Al zo een klein

bubbeltje van een kotje ... allee een onderdak voor jonge trouwers. Meubels? Ge doet mij lachen, ze hadden niet eens een vloer, maar hard gestampt leem gelijk in een scheure. Een tafel, wat stoelen en een bed, wat moesten ze meer hebben om te wonen en te beginnen. En dan nog: de beddebak sloegen ze zelf aaneen met wat planken, de persen twee meter en half in de lengte en één meter en half lang van dweersten werden aaneen genageld voor grondlage. Daarenboven dan wat hooi en droog gars, en ze sliepen daarin zo zacht als in de pluimen, later kwam er wel een kafzak bovenop.

Wie daar gewoond heeft? Wijnder de Sanders, dáár tegen de kalsie, ge ziet het van hier, dat huizetje met die zwarte gevel,... ik, mijnheertje Sanders, ik ben dáár geboren. Wat verder achteruit woonde Sarel Goethals de keunepiet, en nog dieper in stond het huizetje van Koekstje Kerkhove, en gunter verder huizenierde Schijt, de boomveller. Dichter bij de kalsie woonde Pirre, hij had drie dochters en hield herberge in de Nachtegale met een bolletra langs de strate. Er was daar vanzelfs veel leute met dat vrouwvolk, maar d'Hoge-dijkenaars zeiden niet 'we gaan naar de Nachtegale' neen ze zeiden we gaan naar de kerke, waarom dat weet ik niet, want de kerke stond vroeger op de noordkant van de Oude Bruggeweg.

Al die huizetjes volgden een uitweg naar de kalsie en hadden een kleine vierhonderd roeden land in cijnspacht. Alle jaren gingen de bewoners de pacht aan van Zielegem betalen, maar achter zoveel 'rekken' werd het toch hun eigendom voor een spotprijs, ik heb het goed geweten, de verkoop werd op de bewoners toegeslagen. Goethals kocht zijn huizetje in het jaar tiene (1910) voor driehonderd frank en een zwijntje toe.

Waterputten

Zulke eerste oude huizetjes ziet ge sinds lange niet meer, want stilletjesaan werd het leem door brieken vervangen, een beetje met een keer werd de woninge verbeterd, ze zetten er 'een onderlat' tegen om met waskuip en seule in het droge te kunnen wassen. Later kwam er nog een stalletje of een houten scheurtje neffens de gevel, alsan beter ingericht naarmate ze een centje gespaard hadden. Zelfs om zulk oud verbouwd huizetje te vinden is het al heel

moeilijk, alles is reeds op zijn beste gekuist met een voorhovetje: de afstammelingen zijn nu welstellende eigenaars geworden en bouwen liever een villa op de plaats van het afgebroken huizetje.

Waar dat de bewoners water haalden? O, op sommige plekken moesten ze wel vier tot vijf meter diepe delven totdat ze op klaar geelachtig kwijlzand kwamen, maar aan de Gaffel heeft dat zand een ander kleur, '*blauwe spie*' dat we zeggen. Zo een drinkpit werd stilltjes aan gedolven alzo met een trapwegeltje toegaande gelijk in een elleboge, kromweg naar de leegte; ze pitten met een slagseultje aan een touwe. In het droog seizoen dolven ze nog wat dieper en ieder jaar moest ge de waterpit goed kuisen om niet toe te groeien.

Jan Lomme, die bachten Schijts woonde, zag niet nauwe en liet zijn waterpit toegroeien, een echte vuile toegegroeide pit, hij moest 'krinkel de winkel' het water zoeken. In de meimaand hoorden we wel de puiden kwaken en rутten 'rrrut, rrrut...!' maar puiden zijn geen vergif, we aten puidebillen op. Ik heb nog gehoord, dat witte slekken een teken van zuiver water zijn. Later van tijd zetten ze wel een steenpit gelijk op mijn boeredoeningstje hier bachten. 't Was alzo, tot Riestje Goethals op griezeling en schelptjes kwam en ze beweerden dat ten tijde van de overstromingen de zee nog tot aan de leegte van Ettelgem zou gekomen zijn.

Keunekommersie per hondengetrek

Wat dat die bewoners deden om aan de kost te komen? Wel, elk zocht en vond eentwat om zijn brood te verdienen; horkt een keer, als jen handen rechte staan naar het werk, is het niet moeilijk om aan iets te geraken, ge komt er wel, wij zijn er ook gekomen.

Grootvader Sanders heb ik niet gekend, dat was in de slechte jaren, hij deed kleine kommersie en met een steekkarretje rapen trok hij te voete naar Oostende. Als hij vijf frank bijeen gespaard had bofte hij: Wijvetje! kijk mens we zijn al rijke. Hij had vijf zoons: Kootje mijn petje, een dik kort gestuikt vintje, hij was fruitmarsjang en hovenierde een beetje te Oudenburg op een doeningstje van de rijke heer Vanderheyden. Siestje boerde wel een beetje, maar hij kocht liever fruit op; met zijn muil reed hij zelfs om

fruit naar Deinze, in het weerkeren kreeg hij veel dorst, kost maar moeilijk een herberge voorbijrijden en was algauw goed verklaaid. Maar in die tijd was het verkeer zo erg niet op de bane en daarbij... dronke Siestjenoom kost op zijn muil vertrouwen, 't beestje stond daarop en kende al de staties.

Twee andere zoons, Diestje en Guustje, mijn vader, zijn op d'Hoge Dijken blijven wonen een boogsoheute verscheên. De vijfde zoon Jantje woonde bij de Gaffel op het ander einde van Roksem en was, zoals nog andere Roksemnaars, *keunepiet* geworden. Per hondenkar met drie grote honden ingespannen reed hij de hele streek rond, wel tot aan Nieuwpoort, om keuns op te kopen; de kar geslachte keuns werd naar een grote keunemarsjang - Tieteka te Westkerke - gevoerd, daar was de *keunebeurze*; sommigten voerden zelf naar de boot te Oostende.

'k Zie nog de Roksemse keunepieten per hondenetrek voor mijn ogen: Sarel de oude Goethals met zijn haren kattevellen muts tot over de oren getrokken - zijn koolzak - en de drie grote honden: Rabbie, Jan en Barong; Bultink van d'Hoge Dijken en de Bultinks van aan de Kluten, al keunemarsjangs per hondenetrek, kwamen de weg naar Oostende gereden, naar de boot om hun marsjandieze met de male naar Engeland te verzenden.

Horkt een keer, dat is nog zo wonderlijk niet dat de keunekommersie toen floreerde, ba neen! al die kleine mensen kweekten toch keuns, dat was een bijverdienste waarmee 't wijf trachte een beetje het menagie-onderhoud te verlichten. Zij zelf aten maar keuns als kermiskost of op een bruiloftfeeste, dat leverde de kleine keunepiet, de *mandekeunemarsjang*.

Deze wist waar een keun gangbaar was en waar de goede gezonde nesten zaten; met de vierkante wissemande op de rik ging hij hier en daar in 't ronde en leverde zijn waar per bestelling af aan een groter keunepiet gelijk de Bultinks, waar hij ook slunsen en oud ijzer of lood mocht leveren. 'k Hoor ze nog roepen: *Slunsen en benen! koper en tin! heb-je geen keunevellen? zoek ze maar uit in alle hoekstjes en kantjes! zoek ze maar uit!*

De hondenboot van Oostende

Nog anderen deden kommersie in *schouders*: zwijnejon-

gen van twee tot drie maanden oud werden in de trog met kokende water *geschoud* - het haar valt also gemakkelijk uit - ze schreepten met het lang mes totdat het zwijntje schone wit gekuist lag. Ook de zwijnemarsjans kwamen per hondengetrek te Oostende toegereden, er stonden daar altemets twintig hondekarren te wachten, 't was juist daarom dat het schip best als '*de hondenboot*' gekend was.

Natuurlijk trokken ook veel mannen met de *spletzak* over de schouders rond Pasen als briekebakker naar de steenovens, het werk was daar juist opgeschept om dan verder naar de oogst te trekken of naar de suikerfabriek te Snaaskerke of de bieten in Frankrijk.

Nog anderen waren grondwerkers of gingen bij de boeren werken, maar heel grote hofsteden waren er te Roksem niet, hoogstens een hofstee van twee peerden al de kant van Beêgem gelijk bij Guusten Knokkaert of Karel van Damme.

Koekstje Kerkhove was liever vismarsjang en reed met zijn hondekar naar de vismijn te Oostende. In 't weerkeren deed hij kommersie in de dorpen en burrelde zijn kelegat uit om de roeper te springen: 'Pla-a-ten! le-vende ver-se pla-ten!' Wijting is flauwer watervis, ge kunt er een halve kilo eten zonder moeite, schellevis ging wat duurder, goed te herkennen aan de zwarte duim van Sinte Pier tegen de kop. In de maand met een erre hadden de mussels veel vente: een kar vol trossen aaneengekliste mussels, een klute 't slagseultje. Koekstje was gewoonlijk zo nat van binnen als zijn vis, zijn wijvetje, een slore klaaide altemets haar dronke vint met de overschot van de vis uit.

't Vervolgt

M. Cafmeyer

Renne

Aansluitend bij Biekorf 1973, 192 en 359-361 betreffende nog levende samenstellingen met *renne*.

Te Deinze en ommeland is *kiekenrenne* nog in leven. Het is de kooi van schettewerk met tralie aan de voorkant waarin de haantjes (Brakelse of Mechelse koekoek) in het donker gezet worden. om te mesten. De eerste week krijgen ze als voeder, klein graan en karnemelk. Daarna vier weken tarwemeel en karnemelk in balletjes, en de zesde week boekweitmeel en zoetemelk. Dan zijn ze 't beu en slachtens- en pluimensgereed voor pan en spit.

G.P.B.

Een snuifje muskaatnoot

Sinds de 13de eeuw kennen we de noten-muskaat in West-Europa. De benaming komt zowel in het Oudfrans als in het Engels voor. De oudste Middelnederlandse teksten waarin ‘muskaat noot’ te vinden is, zijn geneeskundige recepten uit de 14de eeuw, nml. in een ‘confexie’ voor goede spijsvertering⁽¹⁾.

In de 15de eeuw wordt ‘twee cleene musscaten’ vermeld als ingrediënt van een ‘wondendranc’ (die alle wonden geneest)⁽²⁾.

Nader bij de keuken van de 15de eeuw staat het gebruik van ‘kruidnoot’ als bestanddeel, in een mengeling van poeders, dat moest dienen om slecht bier weer goed te maken. Toendertijd werd deze ‘specerij’ ook gestampt in een mortier en toegevoegd (samen met peper en gember) aan de bereiding van een honingdrank, boschmede genoemd⁽³⁾.

Begin 16de eeuw - omstreeks 1500 en mogelijk wat vroeger, - verschijnt muskaatnoot ook onder de ‘keükenspecerijen’. Samen met een groot deel andere kruiden werden ze in de jaren 1528 en 1532 aangekocht voor de kloosterkeuken van Sioen (Kortrijk): ‘een vierendeel in 1528’, ‘een half pond in 1532’⁽⁴⁾. Kloosters betrokken waarschijnlijk ‘deze vrucht met groote deughden’ zowel voor hun kloosterpharmacie als voor hun keuken.

Ook Joos van Ohistele († 1516) spreekt in het relaas van zijn reis in het Oosten (1481-85) over ‘de noten muscade’.

Uit de 17de eeuw bereikten ons meer uitvoerige beschrijvingen over ‘de grote deugden der selver’.

Heden ten dage zijn we vertrouwd met het gebruik van notenmuskaat in allerhande bereidingen. We appreciëren haar aromatische geur en haar prikkelende smaak. Haar geneeskundige kwaliteiten, haar stimulerende eigenschappen zijn ons nog onvoldoende bekend; alhoewel men nooit getwijfeld heeft aan haar evidente geneeskracht.

Muskaatnoten, door de Indianen *Pala Java* genoemd, werden bij hen niet gebruikt om spijzen te kruiden, maar uitsluitend als artsenijs.

(1) Herbarijs: ed. L.S. Van de Wiele, p. 226.

(2) Mnl. geneeskundige recepten, ed. W. De Vreese, n° 177 (Gent, 1894).

(3) Mnl. geneeskundige recepten, nrs. 384 en 389 (Gent, 1894).

(4) Rekeningen van het klooster.

Voorname lieden in ‘Indiën’ namen onrijpe muskaatnoten voor ‘inleg’ in edik (azijn) of in suiker. Zo bewerkt werden ze ter plaatse gebruikt als ‘confituren’⁽⁵⁾. Aldus ingelegde noten werden ook naar Europa gebracht waar ze als artsenij en als delicatessen genuttigd werden.

Het specifieke van de muskaatnoot ligt bij haar olie. Een bewijs hiervoor biedt het 17de eeuwse recept,⁽⁶⁾ dat wij integraal laten volgen.

Van muscaten oly.

Men neemt een pont bladen van muscaten, 2 loot gengber, een half loot nagelen⁽⁷⁾, alles kleijn gestoten, men doetter geresectificeerden brandewijn op: men laet het in een sachte waermtte drij daghen en nachten staen, daerna giet men se af en doe anderen van den selven brandewijn daer bij, doet daer na diegnacie in balneo-marie⁽⁸⁾, laet het kout worden soo swemt het boven, delen olij is seer crachtigh in onmacht, of als men van sij selven valt, want men smeert dan de neusgaten daer mede, of den polst; hij wort oock ingenomen voor den slach-pijn inde maege, voor winden en anders.

De muskaatnoot in het volksleven

In de overlevering van de volksgeneeskunde zijn volgende gebruiken navolgbaar en nog gebruikelijk.

De ‘kruidnoot’ wordt als amulet tegen reuma, tandpijn, steenpuisten en verzweringen gedragen.

Een mespunt muskaatpoeder in witte wijn wordt als remedie tegen braken ingenomen.

Tegen kolieken wordt een mengsel van gelijke delen eierdooiers, muskaatpoeder en brandewijn aanbevolen⁽⁹⁾.

Voor een vijftigtal jaren was het systeem ter bestrijding en genezing van borstverkoudheden veel eenvoudiger.

‘Een stuk grauw papier (inpakpapier) werd verwarmd boven de kachel; werd ingevet met een vetkaarsje (‘kaarsje van ne cent’ genoemd) en daarop werd muskaatnoot geraspt. Het aldus bewerkte papier moest men op de blote borst leggen, juist vóór het slapen gaan’.

Dit middel was de voorloper van de hedendaagse ‘thermogeewatten’.

(5) Confituren: in de betekenis van geconfijte vruchten.

(6) R.U.G. - Handschriftenkabinet, nr. 389.

(7) Nagelen: kruidnagelen.

(8) Balneo-marie: bain-marie, waterbad.

(9) Ziekten en remedies in de volksgeneeskunde dr. L. Vandenbussche, Pr. P. Braeckman, S. Top.

Merkwaardig is de vaststelling dat echte, onvervalste muskaatnoten ‘warm’ en vervalste ‘koud’ aanvoelen; dat echte kruidnoten ‘licht’ zijn, vervalste ‘zwaar’⁽¹⁰⁾.

Uit de negotie stamt deze remedie tegen prostatitis (volksremedie⁽¹¹⁾):

‘Op 1 liter jenever worden 2 à 3 noten (muskaat) geraspt. Men laat het mengsel overnachten en ‘trekken’. Hiervan wordt 's morgens, 's middags en 's avonds 1 druppelken (maat voor 1 borrel) gedronken’.

In de diergeneeskunde wordt volgende empirische, volkse methode tegen gastritis of gastricisme bij runderen nog toegepast⁽¹²⁾.

‘- Wanneer een koe té veel eet: dit gebeurt bij het eten van jeugdig loof, van rapen bv., (loofvoeder);

- ook wanneer er een zekere vergiftiging ontstaat door het eten van een of ander insect⁽¹³⁾

- ook wanneer een stuk eten in de keel (in de stroot) blijft zitten.

Bij zulke gevallen gaat men als volgt te werk:

Men neemt een goeie klomp boter (± 150 à 200 gr.) of een goeie helft van een pakje margarine; hierin mengt men 1 geraspte muskaatnoot. Dit mengsel verdelen in ± 3 à 4 porties. Terwijl iemand de muil van het rund openhoudt worden de 3 of 4 balletjes boter in het keelgat van het rund gebracht’.

Tot slot zij vermeld - dat ook de bladeren van de muskaatboom (*Myristica fragrans* - L.) vroeger werden gebruikt als artsenij, groen of gedroogd; dat foelie (macis) afkomstig is van de zaadrook of zaadhuls van de muskaatnoot.

G. Vlieghe-Steps

Onvriendelijke roepnaam

De emotie is eerder aan de misnoegde of verwijtende kant wanneer men naastbestaanden, vrienden of bekenden aanspreekt met een -te of -ten suffix bij de roepnaam. Dan luidt die verlengde vorm: Fransten, Noëltten, Williten, Georgten, Valeerten, Daniëltten, Silveerten, Rosate, Annate, Juliate (de a van deze meisjesnamen als ao), Agnesten (Anjèsten). Zo zegt en hoort men hier in Rollegem-Kapelle (en waar en hoe elders in West-Vlaanderen?) met een aksent en een blik die niet overlopen van vriendelijkheid.

M.D.

(10) Gewicht van kruidnoten: interessant is het te weten dat muskaatnoten meestal niet gewogen worden. In 1 kgr. zijn er ± 225 kleine muskaatnoten, of ± 180 grote.

(11) Inlichtingen medegedeeld door dhr. Ant. L. de Meijer.

(12) Toegepast te Buggenhout (O.VI) en St. Ulriks-Kapelle (Br.).

(13) In de volksmond werd dan gezegd: ‘ze heeft weer een spinnekop opgegeten’.

Gezelle en ‘De Vlaamsche jeugd’ (Roeselare)

In 1858, ofwel wat vroeger, werd in de kongregatie ‘De Jongelingenkring’ te Roeselare de letterkundige afdeling ‘De Vlaamsche Jeugd’ gesticht. Reeds in april 1858 schreef deze afdeling een literaire wedstrijd uit, met als thema ‘Waarom moet de Vlaming zijn taal beminnen, grondig kennen en immer verdedigen?’ Ook in 1859 was er zo'n wedstrijd. Nog in 1868 blijkt ‘De Vlaamsche Jeugd’ actief te zijn, maar van werkzaamheden na dat jaar zijn er geen sporen.

Aldus staat te lezen in een recent artikel van Antoon Deweerdt, dat daarbij opmerkte dat ‘in het licht van de innige correlatie’ tussen de Jongelingenkring en het Klein Seminarie de ‘diepe invloed (wellicht medewerking) van Guido Gezelle mag voorop gesteld worden’⁽¹⁾.

Gezelle was van 1854 tot 1860 verbonden aan het genoemd Klein Seminarie. Zijn er uit die zesjarige periode van de grote dichter werkelijk geen aanwijzingen te rapen in verband met zijn hier veronderstelde betrokkenheid op ‘De Vlaamsche Jeugd’?

Misschien kan het volgende van enig belang zijn. Op 2 april 1876 sprak Albrecht Rodenbach in de ‘Lettergilde’ van het Klein Seminarie de ‘lieve meester en bestierder’ Hugo Verriest ondermeer aldus toe: ‘... gij vriend en leerling en weerdige opvolger van Gezelle, Gezelle onzen dichter, Gezelle dien ze gelasterd en verbannen hebben, Gezelle de man der Vlaamsche Jeugd, Gezelle die hier nog levend is in dit ons gestichte...’⁽²⁾.

Gezelle als ‘man der Vlaamsche Jeugd’: kan Rodenbach de genoemde afdeling van de Jongelingenkring hebben bedoeld? En stak achter die woorden dan geen diepere betekenis m.b.t. Hugo Verriest, die zijn vormende werkzaamheden in het recente verleden ook tot buiten de klamuren had uitgedragen, ondermeer toen hij op 23 februari 1873 in diezelfde Jongelingenkring over de Vlaamse Beweging sprak⁽³⁾?

Rodenbach kan over de ‘Vlaamsche Jeugd’ anders wel genoeg afgeweten hebben, want zijn oudere vriend Alfons Carlier (Roeselare 1845-1912), de bekende leider van de ‘Bond der Westvlamingen Voor Taal en Volk’ (waar Verriest op 26 december 1872 zijn rede uitsprak ‘Eertijds heeft er een volk bestaan...’), was in zijn jonge jaren ‘de ziel en ware leider van De Vlaamsche Jeugd’ geweest⁽⁴⁾. Overigens was (waarschijnlijk kort daarvóór) Hugo Verriest zijn poësisleraar geweest.

J. Huyghebaert

(1) A. Deweerdt, Het Vlaams-cultureel aspect van de Roeselaarse Jongelingenkring, eerste drie decennia (1847-1877), - Rollariensia, V, 1973, p. 146 e.v.

(2) F. Rodenbach, Albrecht Rodenbach en de Blauwvoeterij, dl. I, Amsterdam 1909, p. 26 e.v.

(3) F. De Pillecijn, Hugo Verriest, Tielt, s.d., p. 46.

(4) P.P. Denys, Alfons Carlier, - Vlaamsch ende Vrij, 9 febr. 1896, p. 87.

Kortrijk-Roubaix in het konvooi van de grensarbeiders 1905

De Zweedse socioloog Gustav Siösteen liet in 1909 bij de uitgever Hermann Paetel te Berlijn een lijvig geïllustreerd werk verschijnen onder de titel *Das Moderne Belgien* (402 blz. groot 8°).

De auteur had in 1905 onze provincies bereisd, onze voornaamste steden bezocht en ter plaats informatie verzameld uit boek en blad, en ook uit ontmoeting en gesprek met burger en arbeider. Het ‘pittoreske’ België (d.i. onze kunststeden) komt eerst aan bod. De belangstelling van de socioloog gaat echter vooral naar België als modern industrieland waar de sociale en politieke ontvoogding zich begon af te tekenen en de klassenstrijd op gang kwam.

Uit Siösteens boek laten we hier, in vertaling, een paar bladzijden volgen die, na zeventig jaar, nog lezenswaard zijn.

De auteur logeert in 1905 te Kortrijk (en beschrijft natuurlijk de vlas- en linnennijverheid aan de ‘Gouden Rivier’). In die stad staat hij echter dicht bij de Franse grens, en dicht bij de industriestad van het Noorden die gedurende de eerste jaren van onze eeuw een internationale faam had verworven wegens haar socialistisch experiment: de textielstad Roubaix. De verhoudingen in die stad van de (inmiddels afgestemde) burgemeester Henri Carrette zou hij ter plaatse gaan verkennen. Vooruit dan maar naar het station dat onder zijn hotelraam lag.

In de werklidentrein naar Roubaix

‘Het was een heerlijke lentedag, de zon straalde over het Leiedal - de Golden River. - In de vroege, om vier uur. verliet ik mijn hotel in Kortrijk om met een werklidentrein over de Franse grens naar het textieldistrikt in het Département Nord te rijden.

Stroomafwaarts (uit de streek van Oudenaarde en Deinze) waren de arbeiders reeds in de morgenschemering vertrokken. Voor hen was de reis het begin van hun werkdag, van hun strijd voor het dagelijks brood, - voor mij was het een interessante plezier- en studiereis.

In het station stonden reeds honderden arbeiders te wachten op hun kameraden die langzamerhand met verschillende werkliedentreinen binnenliepen. Luidruchtig stapten ze uit en dromden nog wat slaperig naar de trein voor Roubaix die op hen wachtte. Weldra zaten we daar lijk haringen samengeperst. Mijn reisgezellen trachtten zich op hun gemak te zetten om, na hun korte nachtrust, nog wat te sluimeren. Ik zelf wreef mijn ogen om wakker te blijven, ik stond voor een vermoeiende reis.

Het was maandag, en daardoor reden meer arbeiders dan anders over de grens. Sommige reizen dagelijks weg en weer, doch de meesten trekken ieder maandag naar hun werkplaats om de zaterdagavond naar huis terug te keren.

De ene trein na de andere vertrok dan op die maandagmorgen uit de riantte vlakte van Westvlaanderen naar het Vlaamse textieldistrikt van Frankrijk met zijn relatief hoge lonen en zijn republikeinse geest.

De Belgen overspoelen wekelijks dit Noordfranse industriegebied. In de drie departementen Pas-de-Calais, Nord en Ardennes leven ongeveer 400.000 Belgen, in meerderheid Vlamingen. Bovendien vinden hier nog duizenden Belgen hun bestaan die zich gevestigd hebben langs de spoorlijn, op de noordelijke belgische kant van de vuile kleine grensbeek.

Alleen al in de twee zustersteden Roubaix en Tourcoing, de twee metropolen van de Franse wolindustrie, die samen ongeveer 200.000 inwoners tellen, wonen 75.000 Belgen. Maar 15.000 man komen bovendien dagelijks of wekelijks over de grens om hier te werken.

De controle in het grensstation verliep voor mij zonder last, de arbeiders echter werden strikt onderzocht, daar ze zeer gesteld zijn op smokkel als bijverdienste. De hoge protektionistische tarieven van Frankrijk zijn uiteraard een uitnodiging voor de sluikhandel uit België, dat na Engeland en Holland in Europa de laagste toltarieven heeft.

Als we de grens, waar de Belgische en Franse huizen dicht bij elkaar staan, achter ons hadden, was er nauwelijks iets dat erop wees dat we in een ander land waren aangekomen. De Franse arbeiders die hier, in kiel en panebroek, instapten waren van hetzelfde forse, roodwangige germaanse ras als mijn Belgische reisgenoten. Maar rijker was het land waar we nu voorbijkwamen. Het Franse akkerland scheen me beter verzorgd: het Département Nord is de suikerbietenstreek van

Frankrijk; de huizen waren er groter en hier en daar verhieven zich schoorstenen van fabrieken over het golvend landschap.

Ook de spraakvaardigheid en de levendigheid van de nu ingestapte arbeiders, die deels frans deels vlaams spraken, contrasteerde fel tegen de slappe en rustige gebaren van de Belgen.

Enkele honderden Belgische arbeiders waren in het eerste Franse station uitgestapt. Vanuit het coupéraam zag ik hen in lange rijen opgaan naar het nabijgelegen fabrieksterrein waarvan de schouwen in de morgenzon glansden. Het beeld van die scharen Belgische mannen die met hun bundel op de rug over de Franse straatweg naar hun werkplaats opstapten, zal ik nooit vergeten'.

A.V.

Westvlaamse spreuken (Zanting 1971)

1. Ale aan de voet. Gits.

Deze spreuk komt van een oude boer die vele jaren in Canada boert en nogeens zijn oude streek bezocht. Bij een bezoek aan een oude vriend, die door overmatig werk sterk was vermagerd, uitte hij die spreuk. Hij dacht dat zijn vriend ondervoed was. Zoals men ale (beer) giet aan de voet van fruitbomen en druivelaars om ze weer op peil te brengen, wilde hij uitdrukken dat zijn vriend sterk voedsel moest nemen. - Die spreuk werd ook als raad gegeven (en soms nog toegepast te lande?) tegen verzweringen, lome voeten en duizeligheid: 'de voeten laten *trekken*' (in de mestput).

2. Hij aveseert maar lijk nen bondel hooi tegen wind. Vlamertinge. Poperinge. Zijn werk vordert niet, hij werkt maar tegen de jeukte!

3. Je billen en je kaken zijn van 't zelfde laken. Roeselare.

Wanneer eertijds arme kinderen 'kort' gekleed liepen en iemand een opmerking maakte, antwoordde de moeder met die spreuk.

4. 't Is gelijk vanwaar dat 't is, van de kerke of van den dis. Vlamertinge, Pollinkhove.

Het zijn uw zaken niet waar ik het geld haal.

5. Dat is een kieken van den ouden hane. Reninge, Pollinkhove. Hij heeft een aardje naar zijn vaartje.

6. 'k Ben gekomen met de beenfotteure. Pollinkhove.

Te voet. Of ook nog met de 'voetwagen' of de 'trappeltram'!

7. Ne lege maandag is een goe' weke. Pollinkhove.

Wanneer men de maandag mag luierikken, verlof heeft, is er toch al één werkdag, zonder last voorbij.

M.V.

Lastenboek voor het tweemanualig orgel van de Blasiuskerk te Krombeke 1789

Bij toeval kregen we inzage - in privé-archief - van het sinds 1953 verdwenen lastenboek voor de *gespelen voor den grooten orgel tot Crombeke*, een orgel dat in 1903 in de kerk vervangen werd door het orgel uit de St.-Jan-de-Doperkerk te Duinkerke. De originele orgelkast werd in het monumentale *F. Peeters en M.A. Vente, De Orgelkunst in de Nederlanden*, Mercatoruitg. 1971, op de pag. 284 overigens gereproduceerd.

Het orgel werd in opdracht van pastoor De Coene geleverd door J.J. Vander Haeghen, afkomstig uit Gent, *meester orgelmaecker binnen de stadt van Rijssel*, voor *1900 gulden brabant's courant*, te verhogen met *vier franche croon ofte palmestucken* voor de knechten (zie Bijlage I).

Vander Haeghen samen met Louis II Delhaye, leerling van Pieter I van Peteghem, en langs die om van J.B. Forceville, werd b.vb. om zijn orgel te Veurne, 1737, door Pieter II van Peteghem uitvoerig geprezen, terwijl daarnaast orgels door hem geleverd werden te Poperinge (1765), te Watou (1769) en te Gyverinkhove (1774)⁽¹⁾.

Het hieronder besproken orgel is wellicht het laatste werkstuk van Vander Haeghen geweest, gezien zijn sterfdatum na 1789 wordt geplaatst. Er is wel enige moeilijkheid met die datum, gezien de orgelkast als datum draagt 1780. Er blijkt bovendien dat de pastoor reeds in 1777 (niet 1779 zoals De Schrevel noteerde) op zoek was naar een *facteur d'orgues* te St. Omer en Boulogne (de orgelbouwers Guilmant), en dit door bemiddeling van Monsieur Ignace Vosselle, *maitre menussier sur le marcher au poisson à bergues st. vinock* (zie Bijlage 2a). Was er een akkoord gekomen tussen Vosselle en Guilmant lainée, waarbij de eerste wel het snijwerk, de laatste niet het orgel leverde? In elk geval blijkt dat Guilmant

(1) Zie hierover P. François, in *Biekorf* 49 (1948), pag. 159-60; G. Potvlieghe in *Ts. Vlaanderen* 129 (1972), pag. 374; en A. De Schrevel in *De Prestant* 1953, pag. 9-10; 32-33; 61; de verder besproken Guilmant trad in 1787 te Pervyse op over *het vermeederen ende vermaeken den orgel*: A. Duclos in *Rond den Heerd* 25, pag. 324.

wel als leverancier wil optreden van *thuiaux d'une nouvelle montre en étain* (zie Bijlage 2b).

Het lastenboek zelf zegt dat het timmerwerk ten laste blijft van de aanbesteders. Is dit voldoende om aan te nemen dat Vosselle het orgelbuffet toen reeds negen jaar klaar had? Dit gaat, qua vormgeving, helemaal terug op dit van de St. Maartenkerk te St. Winoksbergen, wat in elk geval naar Vosselle terugwijst.

A. Dewitte

Bijlagen

1. Overeenkomst betreffende het nieuw orgel

Gespelen vanden grooten orgel tot Crombeke

1. Prestant.
2. Bourdere sprekende acht voeten.
3. Cornet à vijf pijpen elcken toon.
4. Fluyte.
5. Nazar.
6. Tierce.
7. Forniteur à vier pijpen elcken toon.
8. Trompette van Engels tin sprekende 8. voet
9. B Cleiron gelijk tin.
10. Sup. cromhoorne oock gelijk tin.
11. Doubelette.

Gespelen voor het positijf.

1. Prestant dienende voor monter van Engels tin.
2. Bourdon.
3. Fluyte.
4. Doubelette.
5. Cornette van 3 pijpen eiken toon.
6. Trablant doux voor beyde de orgels.

Te maeken twee secreten voor den grooten orgel en een gelijk voor het positijf, de secreten vanden grooten orgel moeten hebben elk 26. reneuren, en die vanden positijf 52.

Te maeken twee clavieren om op elkaer te trecken, om tzaemen te spelen, hebbende elk 52. toussen, zijnde tot Esimi omhoog en C Sol ut omleeg.

Te maeken drie blaesbalgen van Velencins wagenschot; aengaende alle het timmerwerk te doen tot dit werk is niet ten laste vanden orgelmasker, maer wel ten laste vanden aanbesteders.

Dezen orgel te macken vande alderbeste armerie, ende pijpen niet gestipuleert van engels tin, moeten gemaakt worden van goede compositie volgens den eesen van het

werk, ende in cas van verzoek zal moeten ten einde twerk overgenomen worden ten laste vande aanbesteders. Als ook de gespelen met de toebehoorten zullen door de aen-

besteders moeten gehaelt worden tot Rijssel ten huuse vanden aennemer, nemaer de rechten van uytkomen, en inkomen blijven ten laste vanden aennemer.

Den aennemer zal verbonden zijn den zelven orgel een jaer gedeurende naer het stellen en overnemen te onderhouden van alles het geene daer aen zoude ontbreken ofte discordeeren, ende ten einde tjaer den zelven te komen in accorde stellen in forma tzijnen kosten. Ende in cas den aennemer quame te sterven voor het expireeren ende executeren het voorenstaende werk, zal zijnen medewerker of kindt verbonden zijn dit accoord te executeeren thunnen laste.

Voor al het welcke werck heer ende meester Joannes Franciscus De Coene pastor ende wethouderen respectivelijck der prochie ende heerliche de van Crombeke geconveniëert zijn met Sr. Joannes Josephus Vanderhaeghen, meester orgelmaecker binnen de stadt Rijssel alhier present, tot de somme van negenthien hondert guldens brabantse courant boven vier fransche croon ofte palmestucken voor de knechten vanden aennemer voor al het werck ende de conditien hiervooren, sonder voorderen toeleghe ofte recompence te mogen heeschen te betaelen te weten tot d'helft als wanneer den orgel met het positijf sal in ordre gestelt wesen in dese kercke, en de wederhelft een jaer daernaer, als wanneer de selve sullen gepasseert wesen.

Aldus geconveniëert ende dit accoord aengegaen desen 6. meye 1789
(Ondertekenaars)

J. Vander haeghen. - I.F. De Coene pastor in Crombeke. - Pieter Jacobus Liquien.
- J.B. Quagebeur, 1789. - P. Haegebaert. - C. de (B)ever. - P. Hopsomer greffier.

2. Briefwisseling

a. Ignatius Vosselle aan Pastoor De Coene, 5 nov. 1777

Aen den Eerwerdigen heer Mijnheere De Coene pastoor in Crombeeke.
Tot Crombeeke.

Mijn heere

Naer ulieden gesalueert te hebben. Ick sende ulieden door dezen den brief mij toegesonden door den facteur van St. omars, ende 'khebbe twee brieven geschreven naer den facteur van Boulougnie, op dewelcke ik tot noogh toe geen ander antwoorde gehadt en hebbe alsdat hij afwezende is. Ik bidde dat mijnheere de goetheijd soude willen hebben van mij op dezen te antwoorden wat dagh van vergaederijng van de wetheeren het Mijnheere soude believen dat ik soude komen naer Crombeeke, als ook of den geseijden facteur van St. Omars mede soude moeten komen, ofte wat dat Mijnheere soude gelieven dat ik hem soude antwoorden. Waer mede blijve

Mijnheere

Ulieden dienstwilligen ende
bereijden dienaer Ignatius Vosselle.
Bergen den 5en November 1777.

b. Guilmant linnée aan I. Voselle, 16 nov. 1779.

A Monsieur monsieur Ignace Vosselle
 maitre menussier sur le marcher au poisson.
 A bergues St. Vinock.

St. Omer ce 16 9bre 1779

Monsieur

Je repond à l'honneur de la vôtre par la qu'elle vous me mandez le prix au juste pour vous faire les thuiaux d'une nouvelle montre en étain fin d'angleterre; les dits thuiaux d'une montre en étain d'angleterre telle que vous me le demandez, il faut quil vous coutte quatevint piéÇe à couronne le juste prix, pour vous faire de beaux et bon thuiaux comme il appartient pour faire une balle montre, je reste en à'tendans àvec respects très humble

Monsieur

votre très humble serviteur
 guilmant linnée facteur dorgues
 á St. Omer rue dú soleille.

Veldelingen in het Vlaamse Middelburg 1780

Het dichterlijk modewoord *veldeling* voor veldbewoner, landman, door WNT XVIII, kol. 1544 gesignaleerd in het Noorden vanaf ca. 1700, is gedurende de 18e eeuw ook naar het Zuiden doorgedrongen dankzij de rederijkers. Een letterkundige pen gewaagt in 1785 in de Vlaemsche Indicateur van Gent (XIII 224) van 'de lyfsgevaeren van Stede- en Veldelingen in Oorlogs-tijd...'.
 Gedurende de periode 1780-1800 pronkte de (kleine) landelijke stad Middelburg-in-Vlaanderen met een rederijkerskamer genaamd *De Veldelingen*, als kenspreuk voerend: 'Wetenschap baert Luister'. De Veldelingen van Middelburg gingen deelnemen aan prijskampen in Brugge (1792) en Sluis (1800) en richtten in 1797 zelf een toneelwedstrijd in.

Veldeling schijnt te zijn opgekomen als tegenhanger van *stedeling*, dat ook een literair neologisme uit de eeuw der Verlichting is. *Veldeling* werd wel opgenomen door Van de Velde en Sleeckx in hun Nederduitsch-Fransch Woordenboek van 1854, met de vertaling 'homme des champs, campagnard, homme de la campagne'. Voor de Middelburgse rederijkers uit de Pruijktentijd had de titel *Veldelingen* blijkbaar een arkadische klank, eigen aan de Preromantiek, die dag ook tot hun klein cenakel beperkt bleef.

C.B.

Stoelenzetter bij de Kapucijnen Brugge 1809

In het jaar 1809 werd de genaamde Petrus Pladdijs aangesteld tot stoelenzetter in de kerk van het Kapucijnenklooster op de Vrijdagmarkt te Brugge. In de ‘conditien’, opgesteld op 16 mei 1809 door de gardiaan Joannes-Baptista Verbruggen van Erembodegem, werd de taak van de stoelenzetter nader bepaald: de stoelen schikken, jaarlijks zes nieuwe stoelen maken, de kerk net en zindeijk houden en een voortdurende bewaking in de kerk verzekeren. Het werk van de stoelenzetter beperkte zich aldus niet alleen tot het in orde zetten van de stoelen maar ook en vooral het proper houden van de kerk.

Deze ‘conditien’ zijn blijkbaar ingegeven door jarenlange ondervinding vanwege de overste van het klooster, nl. de eis te veggen telkens er veel volk geweest is, het verbod zelf misstipendia te aanvaarden en de bepaling voortdurend aanwezig te zijn in de kerk. Dit laatste waarschijnlijk om ontvreemding van de kerkgoederen, vooral de kunstschaten, te voorkomen.

Het verbod koffie of jenever uit te delen tijdens de maaltijden is een stipte naleving van de verbodsbepalingen, uitgevaardigd door verschillende provinciale kapittels vóór de Franse Revolutie. Zelfs het kerkelijk recht wordt in de voorwaarden niet voorbijgegaan, nl. waar Petrus eerst drie maal een vermaning moet krijgen vooraleer afgezet te worden.

Hier volgt de tekst van deze ‘conditien’ (ACB. II. 9044).

Reglement voor Petrus Pladdijs **16 Meij 1809**

‘Het stellen der stoelen word toegelaeten in de kercke der Paters Capucinen an Petrus Pladdijs onder de volgende conditien.

Ten eersten dat hij bij de 81 stoelen, die nu in den eijgendom van de kercke zijn, alle jaeren moet ses nieuwe daer bij maeken de welcke aen de kercke oock moeten blijven van den moment dat sij gemaekt zijn.

Ten 2den dat hij de kereke moet onderhouden van vaegen en wasschen. Immers de selve moet gansch en geheel zuijver en reijn houden tot volkomen genoeg der Paters, en van het publiek.

Ten 3den dat hij daer toe zijn eijgen sand, borstels, besems, en al het gene daer toe noodig is, moet gebruijcken.

Ten 4den de kercke moet alle mandaegen en vrijdagen gevaegt worden, en alzer eenen anderen heijlig dag in de weke komt, oft

eenen grooten toeloop van volck is geweest ter oorzaeke van eenen aflaet oft andersins, sij moet daegs daer naer ook gevaegt worden: immers sij moet gevaegt worden, en het zand opgemaekt worden, zoo dickmaels als sij vuil is.

Ten 5den de kercke moet ten minsten twee mael s' jaers met de gewoonelijke plaetzen daer bij geschuurt worden op de kosten van die de stoelen stelt. De Paters en sullen hier toe niet anders geven als den kost aen ses personen: s' morgens boteramas met thè, s' middags den kost met niet meer als ses pinten bier, naer middag nog ses pinpinten bier en des avonds wederom den kost met niet meer als ses pinten bier. Kaffè oft genever en worter niet gegeven.

Ten 6den daer moet ten allen tijde als de kerck open is, imant in de kercke blijven tot dat de kercke gesloten is.

Ten 7sten die de stoelen stelt en mag geen miszen ontfangen, maer hij moet de menschen tot de Paters senden.

Ten lesten als hij die conditien niet en onderhoud, zoo mogen de Paters hem ten allen tijde afstellen, naer dat hij drijmael vermaent is, en niet ten vollen en volkomt aen de vermaninge. - P. Guardiaen'.

J. Tytgat

Varende vrouw, ventevrouw en dame de vent

De vraag die E.N. in *Biekorf* jg. 74 (1973) blz. 353 opwerpt naar aanleiding van 'Ventevrouwen', heb ik toevalligerwijze op hetzelfde tijdstip in mijn bijdrage in *Taal en Tongval* (jg. 25 (1973) blz. 106-121), getiteld 'De varende vrouw en de barende vrouw', op blz. 116 ook even aan de orde gesteld. Om het geheugen even op te frissen: E.N. vroeg zich af of de benaming *ventevrouw* uit Beselare voor een klein, plaatselijk wervelwindje niet gezien moet worden als oorspronkelijker dan de Waalse benaming *dames de vent*, die ca. 1900 werd opgetekend te Nieppe door Mevrouw de la Chapelle de Ternas. De reden van twijfel aan de authenticiteit van *dames de vent* is het feit dat deze benaming een letterlijke vertaling zou kunnen zijn van de Beselaarse *ventevrouw* en niet van de in een groter westelijk gebied bekende benaming *varende vrouw*. Nu zou ik in eerste instantie kunnen tegenwerpen dat *ventevrouw* door deze argumentatie net zo goed een letterlijke vertaling uit het Waalse equivalent kan zijn, maar dat brengt ons niet tot een oplossing.

In mijn onderzoek heb ik twee soortgelijke benamingen aangetroffen in hetzelfde Vlaamse gebied: *ventevrouw* in Stavele en *vaernte vrowe* in Moorslede. Het waren volgens mijn theorie de twee enige varianten van *varende vrouw* met een *è/ae*-achtige stamklinker in *varende* en vormen het antwoord op E.N.'s eerste vraag, n.l. waar men nog meer van *ventevrouwen* spreekt.

Het antwoord op de tweede vraag (Waar is *dames de vent* als vertaling ervan gehoord of geschreven?) is mij ook bekend, maar ik moet daarbij wel een voorbehoud maken voor de woorden 'als vertaling' in E.N.'s vraagstelling.

De *Atlas linguistique de la Wallonie*, deel 3, van Elisée Legros (Luik 1955) geeft in Notice 75 en op Carte 19 ('*tourbillon de vent*') het benodigde materiaal: het type *madame du vent* komt voor in het dialect van Komen (Comines) en Ploegsteert, dus vlakbij de plaatsen waar in het Vlaams gesproken wordt van de *ventevrouw*, en meer oostelijk langs de taalgrens in Escanaffles, Molenbaix, Wattripont. Sterker nog, in het totaal komen samenstellingen met (*ma*)*dame* in 20 en met *femme* in 1. Deze plaatsen zijn gekonsentreerd in de omgevingen van Doornik, Luik, Nijvel, Thuin en Philippeville en beslaan dus het noorden en westen van Franstalig België. Ziedaar de reden van mijn twijfel aan de stelling dat *dames de vent* zonder meer een vertaling van *ventevrouw* is, terwijl ik daarbij nog afzie van het feit dat op grond van de betekenis het Franse *vent* 'wind' zinvoller is dan het Nederlandse *vente*- '?'.

Het lijkt me dan hier de plaats om nog eens even terug te gaan naar mijn eigen onderzoek. Grof gezegd blijkt daar dat *varende vrouw* de oudste benaming is (oudste vermeldingen uit het begin van de 15de eeuw), die nog voortleeft in West-Vlaanderen, zo ongeveer ten westen van Gent en ook nog in enkele vormen ten oosten van Brussel. Daaruit ontstaan zijn benamingen van het type *barende vrouw* (oudste vermelding in 1843), nu nog in het dialect van oostelijk Oost-Vlaanderen, westelijk Brabant en in het Land van Hulst. dus tussen twee gebieden met *varende vrouw*. In de Waalse dialecten komt een soortgelijke verspreiding voor: het al genoemde type (*ma*)*dame du vent* in het westen en het met *barende vrouw* verwante type *damabôme* in het oosten en zuiden. Hoewel ik er geen zekerheid over heb kunnen krijgen of het gebied met het laatstgenoemde type ooit rechtstreeks geraakt heeft aan dat van de *barende vrouw*, lijkt het me toch hoogstwaarschijnlijk dat de Waalse vorm met zijn *b* invloed heeft gehad op de overgang van *varende* naar *barende vrouw*. Daarbij moet men bedenken dat de oudste vermelding van *damabôme* al uit 1579 dateert en dat zeker varianten als *baande* of *bonde vrouw* (Mollem, Lot, Tervuren, Dilbeek en Kampenhout) op grond van vorm en klank wel erg dicht liggen bij *damabonde* (Renlies, Rance en Monbliart), evenals *bonte vrouw* (Steenokkerzeel en Kortenberg) bij *damabont* (Chimay). De overeenkomst is ook hier te groot om toevallig te zijn.

Volgt hier nu uit dat *ventevrouw* dan ook maar naar de letter eer vertaling is van *dame de vent*? Misschien wel, maar ik wil voorzichtig zijn. Het lijkt me derhalve het beste de vorm *ventevrouw* te zien als een produkt van twee invloeden: de invloed van *dame de vent* uit het Waals en de invloed van *varende vrouw* uit het Vlaams. *Vaernte vrowe* moet dan gezien worden als een variant van *varende vrouw*, die de overgang vormt van *varende* naar *ventevrouw*.

Amsterdam

Har Brok

[Bladvulling]

Dat men spaert uyt sijn mont
eet gemeynelick kat oft hont.
Brugge 1727

In het sterfhuis van Jan van Biervliet Kapelaan en provenier in St. Juliaans Brugge 1400

De rekeningen van St. Juliaans, het Brugge hospitaal (ook godshuis en gasthuis geheten) voor behoeftige pelgrims gelegen bij de Bouveriepoort, zijn bewaard vanaf het jaar 1400 in het archief van de Stedelijke Commissie van Openbare Onderstand. In deze jaarlijkse verantwoording van beheer, afgelegd in het bijzijn van de twee door de stad Brugge aangestelde hospitaalvoogden, komen in het eerste kwart van de 14e eeuw enkele interessante boedelbeschrijvingen voor van afgestorven personen die met het hospitaal nauw verbonden waren.

De oudste beschrijving is die van Jan Van Biervliet die in het jaar 1400 stierf⁽¹⁾ en voordien geruime tijd aan St. Juliaans verbonden was als kapelaan, en die als provenier in het gasthuis ter Bouveriestraat inwoonde. Zijn ganse vermogen legateerde hij aan de Broeders van het gasthuis⁽²⁾.

Of Jan Van Biervliet te Brugge werd geboren staat in deze stukken niet bekend. Zijn testamentaire overeenkomst met St. Juliaans vermeldt echter zes gemeten land te Lissewege. Blijkens de beschrijving der nagelaten gelden schijnt Jan Van Biervliet ook kapelaan te zijn geweest in St. Donaas.

J. Geldhof

[1400]

Archief K.O.O.-Brugge, Fonds St Juliaans, Vol. 30, f° 8 r° + v^o, f° 9 r° +v^o.

Dese naervolghende paerselen van ghelde van goede ende van sculden syn den goedshuse verstorven ende toe comen van den here Jan Van Biervliet. Wiens ziele sin moete met gode.

Int eerste in een potkin
deverssche penninghe
LXXII ende I brief met
sinre hant ghescreven van
den voorseyden ghelde
somma 158 £ 5 sch. 6 d.
parisis.

Item in sine serine ende in sine buerse	49 £	27 s.
--	------	-------

Item van Jan Stapele van den jare 1399	3 £	12 s.
---	-----	-------

(1) Archief K.O.O.-Brugge, Fonds St. Juliaans, Vol. 30, f° 8 en 9.

(2) Voor het testament van Jan Van Biervliet zie: K.O.O.-Brugge, Fonds St. Juliaans, Nr. 1 Cartularium f° 131 r°. Voor de beschrijving der gestichte aalmoezen en pitancies zie: Archief Bisdonm Brugge, obituarium van St. Juliaans, Nr. VI

Item van Jacob den Prater	14 £	16 s.	
Item van meester Joos Van der Pale	16 £		
Item van Jacobs weduwe van Zomeergheem	6 £	7 s.	
Item van den here Simoen Van den Abeele ende van Jan F. Wouters Zwanen		45 s.	
Item van Roelant f. Willems Drubbels		12 s.	
Item van Arnoud Mueytin		14 a.	5 d
Item van der costerie van Eckelo	8 £		
Item van der weduwe Wouter Reyngheerniers		46 s.	
Item van achterstellen in den cor te sinte Donaes	5 £	11 s.	
Item van den vastenghelde te sinte Donaes		14 s.	
Item van sinre capelrie tsinte Donaes	3 £	4 s.	
Item van 2 paer cousen		22 s.	
Item van 3 orcussene		12 s.	
Item van sinen coetsse beddekine		39 s.	
Item van sinen besten bedde	7 £	4 s.	
Item van ere dobbel clocke		45 s.	

Item van enen riemkinne met letteren	4 £	10 a.	
Item ene blawe kloeke, 1 brune clocke, 1 grauwen kerel, 1 grau voeder laken, 1 over sloop, 1 suckenie, 1 clocke ghevoedert met scharhuele, 2 kerels ghevoedert met grauwen rigghen, 1 kerel ghevoedert met schaerhuele ende alle de caproene diere toe behoren al omme	74 £	2 s.	
Somma van al den ontfanghe	363 £	17 s.	11 d.

Dese naer volghende paerselen es men den gods huse sculdich comende van den here Jan Van Biervliet voorseyt van renten ende van gheleenden ghelde

Int eerste deer Jan Vrombout	3 £		
Roelant f. Willems Drubbels	3 £	4 s.	
Joncvrouw Margriete Van Hertsberghe	4 £	19 s.	8 d.
de here Andries de Wale	9 £		
Somma van desen 20 £ 3 s. 8 d. ende dit es noch al goede scult ende al te ontfanghene			

Dit es al ongherede scult comende van den here Jan Van Biervliet:

eerst de weduwe Lamsin swaghenaers	12 £		
Item de here Jacob Demeyere	10 £	2 s.	5 d.

Item de weduwe Clais Van Ghisen		56 s.
Jan de Coninc de borduerewerkere	9 £	
Kateline Kilgeborch	8 £	11 s.
Min joncvrouwe tseere Joris van der Vlaminpoorte	5 £	11 s.
Somma van desen	48 £	5 s.

Item betaelt van sheere Jans testemente uutinghe ende ander kosten.

Int eerste omme 100 15 £
zielmessen

Item den here Gillis Tollis 12 s.

Item den here Jan Van den Houte ⁽³⁾		12 s.	
Item broeder Jan den Mektere		23 s.	
Item noch broeder janne vors. te eens paersoens bouf	7 £	4 s.	
Item den here Gillis te sinte Jans		27 s.	
Item 4 capelanen te sinte Jans elc 3 s. somma		12 s.	
Item Kateline Kasenbroods		36 s.	
Item Jannes Zwinemeerschts		36 s.	
Item onsen meester		33 s.	
Item broeder Jacob den Dabbere		33 s.	
Item broeder Joos Keriool		33 s.	
Item zuster anesen Spanres	7 £	13 s.	
Item omme 10 lieden te lossene uut der doncker camere	36 £		
Item te sinte Donaes van redemcien	16 £		
Item van der uutinghe ende van der maelyt	16 £	12 s.	2 d.

(3) Jan Van den Houte was kapelaan in St Juliaans.

als hi ghegraven was			
Item betaelt den here Willem den Cantere ⁽⁴⁾ van der capelrie van sinte Juliens dat dere Jan meer ontfanghen hadde dan hem ghebueren mochte	3 £	9 s.	6 d.
Item betaelt van verloren brieven Willem Van den Houte	5 s.		
Item betaelt van verloren brieven Pieter den Vos	44 s.		
Item omme de helt van enen zarke daer deer Jan onderlegghet	10 £	10 s.	
Item van lyfcope als wi tseere Jans cleder vercochten ende omme win te verschedenen tiden als wi met den here Wouter Van den Winkel rekenden	18 s.		
Somma van al den uitghevne van den here Jan Van Biervliet vorseid	122 £	16 s.	8 d.
Ende de somme van al den	363 £	17 s.	11 d.

(4) Willem den Cantere volgde Jan Van Biervliet op als kapelaan in St. Juliaans.

ontfanghe van
den here Van
Biervliet
vorseid es

Al dus so
blyfter meer
ontfanghen dan
uutghegheven
van den here
Janne Van
Biervliet

241 £

15 d.

Dese naer
volghende
paerselen van
zelve ende
van juwelen
hebben wi noch
van den here
Jan Van
Biervliet

Int eerste 2 1,5 maerc
zoutvaten die
weghen

Item 1 waterpot 1 maerc
die weecht

Item 1 1/2 maere ende 1,5
poederbus die
weecht lood

Item 2 vorken 3 lood
die wegghen

Somma van 3 maerc ende 4
desen zelve lood

Item 2 riemen
beslegghen met
zelve ende
syn ghepryst 8 £

Item 2
brievejarise
ende vele
andere clene
bouken

Item 3
stooptasschen
2

viendeelflasschen
ende

ene flassche
 van 3 pinten
 ende ene pinte
 flassche ende
 ene 1/2
 pinte flassche

Item 11 cussene
 ende 2
 orcussenen

Item 2 scrinen
 2 coessen ende
 andere clene
 paerselen

Ende int
 beddehuus es
 bleven 1
 kuelicht 1 sarse
 2 witte cleder 2
 odelike banc
 cleder ende 3
 paer linlakene
 ende 11 elne
 linwaeds

Ende in den
 refter 5 sticke
 scalakenen
 ende dwalen
 die odeliic syn

Ende broeder
 acob heyft in
 sine camere ene
 tafele met den
 VII ghetiden
 ende 1 lys
 metten clede, 2
 scufcleder met
 den roeden vor
 syn bedde

Ende de somma
 van der goeder
 scult es

20 £

3 s.

8 d

Ende de somma
der onghereder
scult es

48 £

5 d

Hier es al tgoed
dat ic weet van
den here Jan
van Biervliet es
bleven.

Met gode moet
sine ziele
wesen'.

Woordverklaring

Bancleet: kleed (tapijt) tot bedekking van een zitbank.

Beddehuus: beddecamer; slaapkamer.

Brievejaris: breviaris, brevier (zevengetijdenboek).

Dobbel clocke: gevoerde mantel.

Donckercamere: gevangenis (voor insolvente poorters).

Grauwe rigghen: pels uit rugvellen van eekhoortjes.

Klocke: mantel, overkleed.

Kuelicht (culcte): spreij, gestikte deken.

Poederbus (pourbusse): specerijbus.

Riemkin: gordel (met beslag).

Sarse (sargie): deken.

Schaerhuele: scheerwol.

Scalaken (scolaken): tafellaken (groter dan *dwale*).

Scrine: kist, koffer.

Scufcleet: schuifgordijn.

Stoopflassche: tinnen fles met inhoud van een stoop.

Suckenie: koorhemd met nauwe mouwen, samen met de koorkap gedragen door geestelijken gedurende het officie; zie Biekorf 1972, 316-317.

Tafele metten vij. ghetiden: tafereel met voorstelling van de dag ingedeeld volgens de zeven kerkelijke getijden.

Uutinghe: uitvaart.

Vastenghelt: vastenpenningen, bijzondere inkomsten wegens koordiensten gedurende de Grote Vasten.

Mengelmaren

De gotiek in België

Na het boek over de romaanse kunst in België (door A. Courtens), heeft de uitgeverij Vokaer (Brussel) thans het vervolg 'De gothiek in België. Architectuur, monumentale kunst' (240 blz., 52 tekeningen, 169 zwart-wit foto's, 24 kleurfoto's; 1550 F) laten verschijnen; deze studie is van de hand van A. Van de Walle, hoogleraar voor de geschiedenis van de toegepaste kunsten aan de Rijksuniversiteit te Gent.

In de inleiding wijst de auteur er terecht op dat de kerken weliswaar de best bewaarde en best bestudeerde architecturale scheppingen uit onze gewesten zijn, maar dat ze niet de enige vorm van activiteit van onze middeleeuwse bouwers zijn. Tevens wordt gewezen op een ander verwaarloosd onderdeel in de architectuurgeschiedenis: de houtbouw. Op dit laatste punt gaat de auteur uitvoeriger in in het eerste hoofdstuk 'Ontstaan en wezen van de gotische bouwkunst in de Zuidelijke Nederlanden', waarin gesteld wordt dat opvattingen uit vroegere houtbouw grote invloed op de gotiek hebben uitgeoefend, o.m. wat betreft de skeletbouw.

In het tweede hoofdstuk worden gebouwtypen bestudeerd. Bij de 'landelijke gebouwen' worden o.m. drie West-Vlaamse Cisterciënserschuren kort besproken, in hoofdzaak wegens het driebeukige plan. Achtereenvolgens worden dan behandeld de stedelijke woonhuizen, de kasteelzalen, de stedelijke hallen, de zalen van hospitalen en kloosters, de torens, de kerkgebouwen; dit is dan dezelfde onderverdeling die de auteur reeds vroeger gebruikt heeft in zijn boek 'Het bouwbedrijf in de Lage Landen tijdens de Middeleeuwen' (1959). Ook in dit hoofdstuk zoekt de schrijver ijverig naar aanknopingspunten met de oudere houtbouw, zodat soms uitvoerig uitgeweid wordt over romaanse gebouwen. Door dit alles blijft de tekst te zeer beperkt tot losse beschouwingen en ontstaat er geen *geschiedenis*. Voor de kerkelijke bouwkunst wordt dit tekort enigszins opgevangen in het meer traditoneel opgevatte derde hoofdstuk 'De gotische stijl in de kerkelijke bouwkunst. Ontwikkeling en verbreiding', dat echter zeer schematisch uitgewerkt is. In tegenstelling met wat de titel van het boek laat vermoeden, wordt omzeggens niets gezegd over de kunsttakken die met de bouwkunst erg verweven zijn (monumentale beeldhouwkunst, muurschilderingen), alhoewel er wel verscheidene illustraties van opgenomen zijn.

De 'Algemene Bibliografie' is weliswaar zeer selectief, maar toch zouden belangrijke studies van S. Brigode, R.M. Lemaire, E. Dhanens en F. De Smidt - om maar enkele namen te noemen - niet mogen ontbreken.

B.

Parochie Varsenare in 1455

In de 15e eeuw lag de parochie Varsenare nog in het (oude) bisdom Doornik (aartsdiakonaat Vlaanderen), dekenaat Brugge.

In de statistiek van de kerkelijke beneficiëes, opgesteld in 1455, is ook Varsenare opgenomen. Titularis van het pastoorsambt is alsdan

meester Amoricus (Eymericus) de Mauroy. Bij privilege van de Leuvense universiteit is deze geestelijke ontslagen van residentie. De naam van een plaatsvervanger wordt niet opgegeven. Het pastoorsbeneficium wordt op zeventig pond parisis geschat. (J. Warichez, *Etat bénéficial de la Flandre*, p. 38; Leuven 1912).

Dit bedrag van 70 pond is aanzienlijk en wijst op een rijk begiftigde parochie. Dezelfde statistiek noteert 60 pond als gezamenlijk beneficium van de twee pastoors van Jabbeke, 70 pond voor de twee pastoors (samen) van Uitkerke, 100 pond voor de twee pastoors (samen) van Oostkerke, 99 pond als gezamenlijk beneficium van de drie pastoors van Lissewege.

Enkelvoudige benefices (ter vergelijking) zijn: het rijke St. Anna-ter-Muiden 63 pond; Houtave 48 pond; Oostkamp en Loppem elk 45 pond; Vlissegem 42 pond; Meetkerke en Snellegem elk 40 pond; Nieuwmunster 35, Heist 25 en Knokke 22 pond.

Koster van Varsenare was in 1455 Cornelis Hughezone (filius Hugonis); zijn ambt wordt op 18 pond ingeschreven.

De kapel van O.L. Vrouw in de parochiekerk wordt in 1455 bediend door Obrecht Eeckere (Obert Ekers); dit beneficium vergt persoonlijke aanwezigheid en brengt niet meer op dan 9 pond en 12 schellingen parisis. In 1468 gaat kapelaan Obrecht Eeckere over naar Waardamme om er de kosterij te bedienen. Op voordracht van de abdis van Burburg (patronaat en begevingrecht hoorden haar toe) wordt de eeuwige kapel van O.L. Vrouw in de kerk van Varsenare op 22 juni 1468 toegekend aan Jacob van Zeeland.

Aan het O.L. Vrouwaltaar in dezelfde parochiekerk hadden Walter Marteel (Merteel, Martel) en Petrus de Hemme drie missen gefundeerd. Deze fundatie stond op 24 pond parisis; waarschijnlijk was deze stichting samengevoegd bij de kapel. (Fragmenta, tweede reeks, p. 113 145 161; Tielt 1891).

Wouter Marteel was schepen van het Vrije in 1417-1422 (Gilliodts, *Inventaire IV* 346 357 383). Hij stichtte ook een kapel in de Salvatorskerk te Brugge (aan het O.L. Vrouwaltaar buiten het koor, bij de doopvont); in 1468 werd die kapel toegekend aan Maarten vanden Rijne. Naast erfgenamen van Walter Marteel waren Jan van Meetkerke en dezes moeder Antonia Zuerinx.

A.V.

Hugenoten in Hulsterambacht?

1611

Als pachters op hofsteden afhankelijk van het Kloosterhof van Zande (alstoen eigendom van de Duinenabdij) ontmoeten we in 1611 (na het Bestand) de volgende namen: Franchois d'Estale, Laurens Colignon, Franchois Caijot, Maximiliaen Tariselle. Mogelijk ingeweken Hugenoten? of moet men denken aan vestiging van ontslagen Franse militairen?

B.P.

In memoriam Maurits Catteeuw

Op 2 maart jl. overleed in een kliniek te Oostende, de h. Maurits Catteeuw, ere-konservator van het museum en ere-archivaris van Diksmuide. Aldaar geboren op 19 maart 1884, had hij dus op enkele dagen na de hoge ouderdom bereikt van negentig jaar.

Na een reeds vruchtbare loopbaan als edelsmid, trok hij zich op nog jeugdige leeftijd uit de zaak terug en zou van dan af al zijn tijd besteden in dienst van zijn geboortestad.

Onder zijn talrijke bezigheden vernoemen wij in de eerste plaats het, in 1927, mede oprichten van het stedelijk oorlogsmuseum dat vooral onder zijn impuls in de loop der jaren uitgroeien zou tot werkelijk iets enigs in Vlaanderen.

Liet hij zich als talentvol kunstschilder ook gelden, zijn levenswerk zal ongetwijfeld de grondige reeks opzoekingen geweest zijn naar alles wat maar enigszins betrekking had tot Diksmuides eeuwenoud verleden. Hierin zou hij uiteindelijk zijn ware bestemming vinden.

Hoe vaak kon hij zich niet urenlang vermeien in het doorbladeren en ontcijferen van al die verweerde archiefstukken, na de eerste wereldoorlog hier en daar toevallig teruggevonden. Zijn talenten waren echter zo veelzijdig dat hij voor alles en nog wat belangstelling over had: oude zeden en volkse gebruiken, heemkunde, toponymie, sterrekunde, ja tot zelfs radiotechniek toe!

Over allerlei onderwerpen betreffende de plaatselijke geschiedenis werden door hem minstens honderdvijftien monografieën samengesteld. Helaas, wegens gebrek aan interesse in eigen milieu, werden ze echter nooit in druk, noch gestencild uitgegeven. Doch Maurits Catteeuw was al te bescheiden om zich op te dringen, integendeel bij voorkeur hield hij zich steeds op de achtergrond. Een karaktertrek die helemaal hoorde tot zijn persoonlijkheid. Onder deze officiële onverschilligheid zal hij wel geleden hebben. Niet uit ijdelheid, maar terwille van al het waardevolle dat daar, als de vrucht van jarenlang nauwkeurig en geduldig opzoeken, miskend werd.

Gaarne herdenken wij hier deze schone figuur die - wellicht een zeldzaamheid in onze tijd - meer dan de helft van zijn lang leven volkomen in dienst stelde van de gemeenschap en zulks, het mag hier beklemtoond worden, volledig onvergeld, volledig onbaatzuchtig.

Mocht, van overheidswege, eindelijk het nodige ondernomen worden opdat het levenswerk van deze stille werker, voor het nageslacht bewaard zou blijven. Als een postume hulde een en een bewijs van erkentelijkheid tegenover deze verdienstelijke, wijze man.

T.H.

***Kulte.* - Op de vraag in Biekorf 1971, 245.**

In Stavele en omgeving wordt *kullen* nog gebruikt, bvb. *oude kulturen*, *nieuwe kulturen* = oude kleren, nieuwe kleren. Ook nog *puppekulturen*: popkleren.

Van iemand die flauw gekleed is, zegt men: 'é né geèn kulten an ze gat'. Of ook:
't zijn al oude en afgedregen kulten'
A.B.

Kleine verscheidenheden

BELLUDERE. - Omroeper, belleman. - Op 22 september 1368 tekent Jan de Beer (Jehan li Ours), priester en poorter van leper, de stichtingsakte van een jaargetijde te celebreren door de leperse St. Niklaasgilde in de (aan de Markt gelegen) kapel van het O.L. Vrouwgasthuis. Dit jaargetijde (op zijn naam) wordt vastgesteld op de maandag na Palmzondag. De gilde (le calande saint Nicolay en Ypre) is verantwoordelijk voor de uitvoering van de stichting die punt voor punt nauwkeurig wordt omschreven. Bepaald wordt o.m. dat het jaargetijde zal worden aangekondigd door het klokgelui van de gasthuiskapel na de vesper van Palmzondag en na de offerande op de uitvaartdag; de gildeknaap zal op Palmzondag al de gildebreders gaan 'noden' tot de uitvaart; de 'belludere' zal de uitvaart gaan uitklinken in de St. Maartenskerk en rondom de Markt ('le dit anniversaire doit on faire sonner du belludere en l'eglise...'). De oorkonde werd volledig uitgegeven door archivaris O. Mus in het Cartularium van het O.L. Vrouwgasthuis te leper, deel IV 68-72 (leper 1967). - Belludere (niet in de glossaria) is syn. van de brabantse termen *bellaert* en *belleman* bij Stallaert I 175. Zie ook de volgende leperse variant *belleclynckere*.

BELLECLYNCKERE. - Omroeper, belleman; wvl. uitklinker. - Het koperen wandcharter in 1467 geplaatst bij het graf van Pieter Lancaem in de kapel van het O.L. Vrouwgasthuis te leper regelt de fondaties voor Pieter en zijn vrouw Lysebette Pauwelyns tot in de minste bijzonderheden Voor het jaargetijde wordt o.m. bepaald: 'De heilicheestmeesters zyn ghehouden tsaterdaechs voor papenvastenavond (zondag Esto-mihi: Quinquagesima) in elck jaer te doen clynckene tjaerghetyde te vier prochien duere, by den belleclynckere van wylen tsint Andrieskerke nu gheseit tsente Maertyns, ende te doen luudene in dit [gast]huus metten gheluude, betaelende de clynckere 6 sc. par. ende de luudere 3 sc. par.' (Annales Ypres I 294). Opmerkelijk is dat de belleclynckere voor het uitklinken (met de bel) over de vier stadsparochies (St. Maarten, St. Pieter, St. Jakob en O.L. Vrouw ten Briele) het dubbele van de klokluider van het gasthuis ontvangt. - Reeds in 1306 verschijnen *clinkers* in stadsbediening in Brugge en ze behouden er hun naam *uitklinker* tot aan hun verdwijning uit het stadsleven (ca. 1900). Het officie van clynckere draagt in 1451-1465 de naam *clinkerscip* en is tegen een bepaalde som verhandelbaar. - Het (drietal?) klinkers staat in rekening en reglement ingeschreven als 'de clynckers vander stede van Brugghe (1436-1499); de gheswoorne klijnckers (1673)'. Het reglement van de klinkers 'metter belle' werd ter Halle gepubliceerd in 1695 en gedrukt door Ignatius van Pee. De arbeiders van de grote Markt vormden een marginale of aanvullende groep van klinkers 'met het becken'. - Klinkers werden ingezet niet alleen voor het afkondigen van uitvaarten, doch ook doorlopend voor de publiciteit van veilingen, verkopen van onroerende goederen, aankomst van graan, wijn en allerlei proviand, bekendmaking van verloren huisdieren en voorwerpen.

BLAZERE. - Persoon die de blaasbalg van een orgel bedient. (Aanvankelijk 'handwerk'; later 'voetwerk': orgeltrapper, orgeltreder; vgl. wvl. orgelblazer). - De fondatie van het Sakramentsfeest in de St. Niklaaskerk te leper bepaalt in 1432 o.m. de volgende vergoeding: 'Item den orghelare, die spelen zal de twee voornomde feesten (feest en oktaafdag) mssen ende vesperen, 5 gr. Item den blazere, die up de

voornomde tyd blazen zal, drie groten'. (Feys-Nelis, Cart. Saint-Martin II 697). -
MnIW kent blaser alleen als 'trompetter' uit Maerlants Rijmbijbel. Handwdb. geeft
ook 'orgeltrapper', een bepaling die de omgang met de blaasbalg van het primitieve
orgel niet dekt.

HERBERGE. - Verblijfkosten, in de uitdrukking: ‘uuter herberghen doen, uter herberghen lossen’, d.i. iemands herbergkosten betalen, het verblijf en verteer van de vertrekkende gast op zich nemen. Zo deden in 1440 de schuttersgilden van verschillende steden waar de bode van de Gentse voetbooggilde de uitnodiging tot het grote Schietspel ging overhandigen. In zijn dagboek noteert de gildebode de hartelijke ontvangst te Luik ‘ende daden my uuter herberghen’. En zo ook te Dinant, Nijvel, Halle e.a. werd zijn logement en verteer door de plaatselijke schuttersgilde bekostigd: ‘ende daden my uuter herberghen’. Zie de uitvoerige teksten in Biekorf 1964, 52-53. - Te Brugge komt deze uitdrukking reeds voor in de stadsrekening van 1354, terwijl de hertog Maximiliaan in 1481 bij zijn bezoek aan de paardenmarkt te Oudenburg, door deze stad wordt ‘uter herberghen ghelost metten tosten vanden paerden van al zinen volke’. (Biekorf 1964, 94).

CALCDRAGHERE. - In Brugge en Gent: lid van de nering der Kalkdragers. In maart 1515 wordt in de rekening van de St. Jakobskerk te Brugge de volgende ontvangst ingeschreven: ‘Item van den grave van Gheeraerd Coenraeds de calcdraghere, 12 gr. Item van een gheluudt, 18 gr. Ende van testamente (nihil)’. (RAB. St. Jakobs, kerkrek. reg. I 1515, f. 317). - MnIW kent de samenstellingen *calcberner*, *calcman*, *calcmeter*. In de bouwrekening van het stadhuis te Oudenaarde verschijnt in 1526 de kalkhandelaar Pieter van Hoolandt; als ‘*calckman*’, met de medewerking van een drager (cnape), levert hij een totaal van 3.806 zakken kalk. Vgl. ook Stallaert II 31 en de beroepsnaam *calcman* (ook *fna.*) te Kortrijk in 1395 bij F. Debrabandere, Persoonsnamen Kasselrij nr. 882, waar gelijktijdig de naam den Calkmakre, de Calkmakere (met bet kalkbrander, kalkblusser) voorkomt. - In 1280-1319 is de naam den Calkere, Kalkre, in Brugge een gevestigde familienaam (Stadsrekeningen, Indices ed. C. Wyffels, p 41), die lang zal voortleven in de naam van het Calckers Leen (alias sCalkers, thof te Calckers), een leengoed gelegen buiten de Ezelpoort te Brugge; DF VI 1143-1145. - Kalk werd te water aangevoerd vooral uit Doornik en Sint-Omaars (sente thomaes calc; zie Biekorf 1967, 317). Voor de metselspecie (mortel) was kalk een onmisbare grondstof *Kalkoven* kende als plaatsnaam een algemene verspreiding.

LOGHENE. - Het wasgoed met loog behandelen. - Bij akte van 20 maart 1449 worden Jacob Buedin en zijn vrouw te leper aangesteld als huisbewaarders van het godshuis van Nazareth en van de Weduwnaars. De ontvanger van het godshuis verleent hen o.m. jaarlijks ‘honden bondelen glueys (glui) omme t'linwaet vander vorseider gasthuse jaerlicx te loghene ende te wasschene’. (O. Mus, Seigneur Jehan Pappin 57; Bijdragen GL leper, vol. V-B). - De behandeling van het wasgoed omvatte oudtijds het ‘logen’ (fr. lessiver; eng. to lye) en het eigenlijke wassen Het logen stemt overeen met wvl. te weke(n) steken (zetten). Bij de industriële linnenbleek behoorde vroeger een *loechhuus*, d.i. een huis of loods waar de loogkuipen staan. (Biekorf 1973, 314). - De wasdag volgde op de zondag; de *loogdag* lag vóór de zondag en heeft zijn naam gegeven aan de *zaterdag* in het zweeds lördag, deens: lordag, ijslands: laugardagr.

LOOPROLLE. - Perkamenten of papieren rol voor boekhouding betreffende inz. het beloop (betaling) van renten. - De ‘wynwaerderie’ van de St. Maartensproosdij te leper vormde een zelfstandig beheer met eigen boekhouding. In 1437 stelt de ‘wynwaerdere’ vast dat sommige renten ‘verdonkert’ zijn, o.m. een rente gelegen in

Dikkebus; voor zijn terugvordering beroept hij zich op 'de looprollen ende andere bewijse die hij daer af hadde'. In de akte van 11 mei 1437 (Feys-Nelis, Cart. Saint Martin 709-711) erkent de betrokken partij 'dat zy jaerlijcx sculdich

ende ghehouden zijn ter wijnwaerderie van zinte Maertins in 13 scellijnghen 3 penninghen hallijnc parisis ervelike rente siaers, te betaelne in zulken paymenten als de looprollen ende andere bewijse, die zij der of hebben, inhouden ende verclaersen'. De betaling zal geschieden 'naer de voorseide looprollen... Ende omme dies dat ons by den voorseiden houden looprollen... bleiken es, dat de voorseide percheelen lands van ouds tijds ghehouoden gheweist hebben ende gheghouden der vorseider wynwaerderie', wordt dit in de nieuwe oorkonde van 11 mei 1437 vastgelegd. - Vgl. *rolle* in MnlW VI 1582 met bet. catalogus, naamlijst.

PESTWAERDER. - Officie in de Gentse abdijen (St. Pieters en St. Baafs), bekleed door een monnik, verantwoordelijk voor de bevoorrading in brood. Hij had een bakker in zijn dienst. Voorkomend in de rekeningen 1397-1483 van de genoemde abdijen. (Hand. Mij G.O. Gent, N.R. 26, 1972; 43). - Vgl. mnl. *pesterschap*: broodbakkerij (in de Gentse St. Pietersabdij) bij Stallaert II 357. Benevens de (weinig verspreide) mnl. termen *pester* (bakker), *pestier* (baktrog) bij Verdam. In de Westvlaamse cisterciënzerabdijen was de term *pestwaerder* niet bekend. - *Pester* gaat terug op ofr. *pentour* en mlat. *pistorium*, *pistura*, *pestrinum* (uit lat. *pistor*). Leeft nog in fna. De *Pester* (bakker) nevens fr. *Pestre*, *Pestour*, hd. *Pfister* (gelatiniseerd *Pistorius*). - Het officie van de Gentse *pestwaerder* stemt overeen met dat van de *custos panis* (Corbie), de *granatarius* of *granicarius* (Cluny). ook *provisor panis* (Lesne, Prop. *écclésiastique* VI 351).

SCEETGRACHT. - Tussengracht, gracht die twee stukken grond van elkaar scheidt. - In 1539 pachtte het St. Janshospitaal te Brugge een koeweide buiten de stadspoort; het nieuwe pachtland werd met grachten afgescheiden, een werk dat op 15 april 1540 als volgt in rekening wordt gebracht. 'Betaelt Jan de Mol met zyn medepleghers van eenen nieuwen sceetgracht te delvene buuten der Smeepoorte in onsen nieuwen coebic die wy vier jaeren lanc zullen bedryven alzo dat besproken es inden pachtbrief tusschen ons ende Jan Goossins, de zelfde gracht lanck 51 roen te 10 gr. de roede, draecht 25 lb. 10 sc. par. Ende noch een gracht jeghens onsen landwech lanc 76 roen... Ende noch eenen sceetgracht tusschen jan Goossins pachtlandt ende onsen melchbylck lanc 43 roen, te 4 gr. de roede, draecht 8 lb. 12 sc. par.' (SJH. rek. 1539, f. 20^v). - In 1647 begrenst een *scheetgracht* de landen van de oude Kartuize op St. Kruis bij Brugge (DF XIV 216). - Vgl. de samenstelling *scedeweghe* (1300 Moerkerke) en *scheetweghe* (1460 Assebroek; 1503 Leffinge; 1537 Esen; 1552 Gistel; 1669 Adinkerke). Ook *scheetweg* (1419 Slijpe; 1439 Koolkerke; 1443 Wingene; en andere meer). De Bo heeft wel *scheehage*, *scheidhaag*, doch geen 'scheegracht'.

ZEKELMETE. - Foor toegekend aan de oogsters (maaiers en pikkers). Het w. (niet in de glossaria) is samengesteld uit *zekel*, *sekele*: *sikkel*, en *mete*, bijvorm van *miede* (*mede*): loon, betaling. - Onder de diverse kosten bij het beheer van de Fermerie-goederen van het Brugse Begijnhof (Wijngaard) worden in 1397-1400 vermeld de uitgaven gedaan 'den mesnieden te aerleder medewintre (nieuwjaars- en kerstfooi); den mesnieden te aerleder zekelmete'. (Biekorf 1966, 205). Ook op het Hof van Schoeringe (Zuienkerke; afhankelijk van het St. Janshospitaal te Brugge)

worden de oogsters in de 14.-15. eeuw jaarlijks bedacht met een fooi genaamd 'zekelmete'. - Vgl. *metevisch* (1408 Oostende) met bet. vis die als betaling, als loon gegeven wordt. (Vlietinck, Cart. d'Ostende 226). Vgl. MnIW IV 1516 (metevisch) alsook s.v. miede en sekele; Stallaert II 205 op miede. - De term zekelmete wijst blijkbaar op een oogstfeest (bij laatste voer?) in de late middeleeuwen.

SWYNPLAETSE. - Open ruimte bij de varkenskoten op een boerderij. - Het bedrijf (binnen de stadsmuren) van het St. Janshospitaal te Brugge omvat in 1402 een beluik voor de varkens, genaamd de 'swynplaetse' Dit blijkt uit de volgende rekeningpost: 'Item van calsiedenen bi Jan de Vos an onse swynplaetse in taswerke, 12 Ib.' (SJH. Rek. 1402, f. 63^v). In hetzelfde jaar 1402 wordt timmerwerk uitgevoerd 'ande swinecoten ende ande swinepoorte', d.i. de poort die toegang gaf tot het varkensbeluik. De dienst van dit beluik werd verzekerd door een 'zwineman' die iets meer was dan een zwijnenhoeder: hij is een volwaardig lid van het personeel, bezoldigd op gelijke voet met de kok en de keukenmeid van het gesticht. (Biekorf 1969, 311). - Zwyncot, zwynecot (mv. cote, toten, cotene) is de gebruikelijke term in het Vrije van Brugge; in Gent komt wel (o.m. in 1445) *varkinscot* voor.

TAPCANNE. - Tinnegoed. Kan ter grootte van een vierendeel; syn. met tapvierendeel, waarover uitvoerig in Biekorf 1970, 126. - In de keuken van het sterfhuis van Jooris Bogaert op het Zuidproossche te Brugge, worden op 6 okt. 1499 bevonden: 'vyf plattelen,... 6 tapcannen, 1 com, 4 saussieren...' (RAB. Proosdij nr. 1294, f. 124). - Ndl. tapkan heeft heden geen bepaalde inhoudsmaat meer. Op te merken dat de *tapcanne* het vierde inhield van een *canne* (= twee stopen).

WISSE. - Door twijgen samengebonden hoeveelheid brandhout. - In 1447 werd, bij de jaarlijkse verpachting der accijnzen, voor de wethouders van Aalst de gebruikelijke maaltijd opgediend. De rekening van dit feestelijk eten vermeldt o.m. het verbruikte brandhout: 'Item van vyf wissen houts, de spijsse mede te bereedene ende t' roost mede te bradene, te 8 sch. de wisse, comt 40 sch.' (ARB. Rekening stad Aalst 1447). Het 'roost' (gebraad) van die maaltijd bestond uit een zware os, twee grote en twee kleinere varkens. - Wisse-houts bij Kiliaan (1599). Een *wisse* was een maat 'wishout', d.l. gekloven brandhout van boomstammen. Stallaert I 621 (s.v. hout) vindt wishout vermeld in twee Brabantse toltarieven (Rumpst, 15e eeuw, Antwerpen 1550) Zie ook Goossenaerts, Taal landbouwbedrijf p. 880, s.v. wishout.

RENNE. - Getimmerd hok of kooi voor het mesten van kippen (kapoenen): fr. cage à chapons. - De baljuw van Oudenaarde noteert in 1385 onder het aangeslagen huisraad van Jan Bouchoud: 'une viellie renne pour tenir cappons'. (Baljuwrek. Froissart, ed. de Pauw 447). De baljuw heeft het woord *renne* uit de volkstaal onvertaald in zijn franse redactie opgenomen. - Verdam III 477 heeft de samenstelling *hoenrerenne* (kippenren) uit een Antwerpse inventaris van ca. 1500, terwijl onder *rinne* (VI 1437) alleen verwijzingen naar Plantijn en Kiliaan zijn opgegeven. - Vgl. eng. chicken-run, poultry-run. - Over de ndl. samenstelling met *renne*, zie de mededeling van W.P. Dezutter in Biekorf 1973, 359-361, en vgl. WNT XII-3, 2245.

STOFFACIE. - Uitzet van een meisje dat in een klooster geprofest wordt. - De volgende tekst uit de rekening 1543 (f. 329^v) van het Sioenklooster te Kortrijk sluit aan bij deze van 1542 (medegedeeld in Biekorf 1961, 287): 'Ontfaen van Salmon Campenare over de vulle reste vander stoffacie ende brulocht van synder dochter sustere Jakemyne, 11 Ib. gr.' - De onkosten van uitzet en professiefeest, bedragende 22 pond, werden hier in twee 'jaarscharen' betaald.

DEVELINGHE - De havenstad Dublin in Ierland. Willem Goossin, een poorter van Sluis, werd in 1378 overvallen door zeerovers uit Bristol en Falmouth nadat hij de haven van 'Develinghe in Hirlande' was uitgevaren (Degryse, Vlaamse westvaart p 222)

A.V.

Vraagwinkel

Navoogd

Welke functie hadden in de ambachten van weleer de personen die daar soms als ‘navoogden’ vermeld worden

K.V.H

Linzen

Werd de linze (*Lens esculenta*, de vlinderbloemige plant met eetbare, als platte erwten gevormde vruchten) in onze gewesten ooit aangekweekt? De middeleeuwen zijn de eeuwen van de erwt, en ook de vitse werd betrekkelijk veel gewonnen en verbruikt. De linze schijnt hier echter alleen bekend te zijn uit de linzenschotel waarvoor Esau zijn eerstegeboorterecht afstond. En nu ook uit de linzensoep ‘in pakjes’ die op de markt komt

H.N

Appelkazak

Dit woord ‘appelkazakke’ gehoord te Westkapelle met bet. linnen schort of zak bij het appelplukken om het lijf gebonden. Is dit woord nog elders in Wvl. in gebruik? en welke andere samenstellingen nog met kazak(ke)?

G.D

Frank

Wanneer is in onze omgangstaal de frank beginnen *vallen*, met de betekenis: eindelijk begrijpen. ‘Valt hij niet, uwe frank?... Is hij nog niet gevallen?’ enz. - *Wanneer*, d.w.z.: was die zegswijze bekend vóór de eerste wereldoorlog (1914) of is ze eerst daarna (en veel later?) opgekomen?

M D

Bloelozen

Waar zijn de ‘bloelozen’ in het volksgeloof en/of de volksverbeer ding bekend als waterspoken die mensen in 't water trekken?

L.G

Oude Heilig-Kruiskapelanieën

Roeselare had, zoals bekend, reeds in 1730 een kapelanie van het H. Kruis. Ook andere plaatsen op het platteland (Tielt, Meulebeke, Kanegem, Gistel, Hooglede) hadden vóór 1500 een H. Kruiskapelanie in hun parochiekerk. En in Oostvlaanderen stond het platteland blijkbaar niet ten achter: Sint-Gillis, Temse, Vrasene, Melsele, Lotenhulle, Deinze, kunnen er in de jaren 1400 een aanwijzen. (De besloten steden buiten beschouwing gelaten). De periode van stichting schijnt in de late 14e eeuw te liggen. Of zijn er ook H. Kruisfundaties in landelijke kerken vóór 1300 bekend?
C.B.

[Nummer 3-4]

Merinosschappen in het Leiedepartement

Bij het kweken van schapen heeft te allen tijde de wol een zeer voorname rol gespeeld. Het is dan ook normaal dat er steeds pogingen werden ondernomen om de productie van de wol op te drijven of de kwaliteit ervan te verbeteren.

Nochtans waren er ook streken waar de opbrengst van vlees, melk, kaas of mest primeerde. De vlaamse boer besefte vroeger zeer goed de waardevolle bijdrage van de schapenmest in zijn bedrijf.

De verbetering van onze schapenrassen door kruising met merinosschappen uit Spanje mag aangezien worden als de grootste onderneming tot veredeling van de wol. Over deze onderneming zijn wij vrij nauwkeurig ingelicht, omdat het hier uitsluitend een overheidsinitiatief betrof, in tegenstelling soms tot andere kruisingen of rasverbasteringen, waarnaar wij slechts het gissen hebben.

Het merinosschaap

Het merinosschaap dat in kudden leeft in Spanje, vooral in het gebergte van Leon, is een klein, mager schaapje, met een lange met wol begroeide staart, dat lange, zuivere en zachte, haast zijdeachtige wol voortbrengt. De grote Spaanse kudden zijn heel het jaar op tocht in openlucht. Oorspronkelijk zou het merinosschaap afkomstig zijn uit Noord-Afrika (Barbarije?).

De kwaliteit van de Spaanse wol was reeds in de Middeleeuwen bekend en zelfs de Engelsen, die de grote wolleveranciers waren van Vlaanderen, poogden door kruisingen met andere rassen, waaronder merinos, hun wol kwalitatief te verbeteren. Men neemt aan dat het geprezen Engelse schaap in feite een kruising was van het inlandse met Spaanse merinos. Nog ten tijde van Hendrik VIII en Elisabeth werden op grote schaal Spaanse schapen in Engeland ingevoerd en in Engeland werd van overheidswege veel aanmoediging en steun verleend tot verbetering van het Engelse schaap.

In Spanje werd het ras verder vernieuwd en ververst door invoer

van kudden uit Afrika. Dit ras is het dan dat in de 18de eeuw door heel Europa zal worden verspreid en weldra de Europese wolproductie grondig zal beïnvloeden en veranderen⁽¹⁾.

Verspreiding in Europa

In Frankrijk verschijnen de eerste merinos in het park bij het beroemde kasteel van Chambord aan de Loire in 1757. Het is niet bekend of exemplaren van deze kweek ons land bereikten.

De geïsoleerde poging van Chambord wordt kort daarop doelmatiger herhaald. Onder de stuwning van Lodewijk XVI en gesteund door de publikaties van Louis Daubenton († 1799), een medewerker van Buffon, gebeuren eerst proefnemingen te Montbard (dep. Côte d'Or), en in 1786 wordt in het koninklijk domein nabij het kasteel van Rambouillet in de omgeving van Parijs, de *bergerie modèle* ingericht. De eigenlijke stichter was M. Trudaine, 'intendant du commerce', die de principes van Daubenton aanleefde.

Men slaagt erin 334 schapen en 42 merinosschapen rechtstreeks uit Spanje in te voeren en te Rambouillet verder op te kweken en voort te telen. Afstammelingen van deze merinos of kruisingen ervan, de zogeheten *demi-mérinos*, worden doorheen heel Frankrijk in de kudden verspreid⁽²⁾. De Franse wol vaarde er zeer goed bij en sterkte de mannen van Rambouillet in hun streven naar een nog meer veredelde schapenteelt. In Rambouillet werd een *école de bergers* gesticht en talrijke publikaties over wol, schapen en schapenteelt, zagen het licht⁽³⁾. Waarschijnlijk onder invloed van deze Franse publikaties begon ook de Keizerlijke Academie te Brussel belangstelling te betonen voor een verbetering van het schapenras bij ons.

De Revolutionairen en Napoleon I zijn resoluut de ingeslagen weg blijven volgen. In 1811 vestigde Napoleon te Rambouillet het Franse depot van de merinos geïmporteerd uit Spanje.

In Frankrijk bleven de resultaten niet uit. Circa 1815 werd de zogeheten 'spaanse' wol reeds voor een groot deel voortgebracht door de schapen van Frankrijk en Duitsland. Frankrijk produceerde in 1810 niet minder dan één derde van de merinoswol en trok een ander derde uit Duitsland. In feite had Frankrijk zich toen al bevrijd van het Spaanse monopolium en de blokkade tegen Engeland of de oorlogen tegen Spanje konden geen probleem meer scheppen inzake bevoorrading van kwaliteitswol. De tijd van Napoleon betekende onherroepelijk het einde van de primauteit van de Spaanse wol.

(1) Le magasin pittoresque, 3 (1835), 47.

(2) Ibid., 12 (1844), 275-276.

(3) L. Daubenton, Instruction pour les bergers (1782; versch. herdrukken); Mémoire sur le premier drap de laine superfine du crû de France (1784); Abbé Cl. Carlier, Traité des bêtes à laine (1770); Considération sur les moyens de rétablir en France les bonnes espèces de bêtes à laine (1762); Traité sur les manufactures de laine (2 vol.); M. du Rondeau, Mémoire sur la laine (1774), enz.

Franse en Duitse wol bevoorraadde in 1803-14 zelfs in grote mate de markt van Verviers.

In Duitsland, vooral in Saksen, waar van overouds een zeer actieve schapenteelt werd bedreven, was een identieke evolutie aan de gang. In 1802 was Saksen reeds onafhankelijk van buitenlandse wolleveranciers door zijn kudden met verbeterd merinosras. De eerste merinos waren in Saksen gearriveerd in 1765.

Ook naar andere landen gingen merinos. Naar Oostenrijk in 1775, naar Pruisen in 1786, naar de Krim in 1809, naar Kaap de Goede Hoop in 1782, naar de Verenigde Staten in 1808. De merinosschappen doorbraken overal het Spaanse of Engelse wolmonopolium en liggen in de vorige eeuw aan de basis van de wolindustrie op het vasteland⁽⁴⁾.

In de Oostenrijkse Tijd

Bij ons zijn er geen rechtstreekse aanduidingen van merinos vóór de Franse Tijd.

In 1724 vermeldde pastoor Victor Albert vander Meersch van Merkem terloops in een rekeningboek ‘troupschaepen die men naemt suydersche ofte lancksteerten’⁽⁵⁾. Zuiderse en dan nog speciaal langstaartige schapen kan wijzen naar merinos, zeker naar schapen van vreemde en zuiderse oorsprong. Het is immers bekend dat onze schapenrassen, het Vlaamse, en ook het Friese en het Texelse, dus de noordse rassen, kortstaartigen waren en merinosschappen langstaarten.

Het is dus toch niet onmogelijk dat reeds in 1724 bij ons merinos of andere kruisingen van spaanse oorsprong bestonden. In 1720 waren er trouwens reeds merinosschappen ingevoerd in Zweden⁽⁶⁾.

Later, toen de eerste merinos in 1775 in Oostenrijk waren verschenen, dacht Jozef II er ernstig aan ook merinos in onze gewesten in te voeren.

In 1785 liet de keizer 250 à 300 ‘schaepen als rammen’ van de beste soort uit Spanje opkopen en ze naar de Zuidelijke Nederlanden brengen. Ze werden via de haven van Livorno in Italië verscheept en zo ons land ingevoerd. De bedoeling bestond om ze over de verschillende provinciën in het Rijk te verdelen om te laten voorttelen en aldus de wol te verbeteren. Onze inlandse schapen waren immers niet in de eerste plaats beste wolschapen.

Men rekende erop dat onze kooplieden en wollewevers dan verder, door dit voorbeeld aangetrokken, zulke schapen uit Spanje zouden

(4) P. Lebrun, *L'industrie de la laine à Verviers pendant le 18e et le début du 19e siècle* (1948), 140.

(5) J. Weale, *Les églises du doyenné de Dixmude (1873-74)*, 340; cf. Biekorf 1959, 64; pastoor vander Meersch was een tijdlang pastoor in zijn geboortedorp Merkem en stierf als pastoor van Watou in 1769. Over hem zie L.A. Rubbrecht, *Geschiedenis van Watou* (1910), 297; *Tablettes des Flandres*, t. 8, (1960), 32.

(6) B.H. Slicher van Bath, *De agrarische Geschiedenis van West-Europa* (1960), 257.

laten overkomen. ‘Mogelyk, ja ongetwyfeld zouden onze laekens welhaest die van Engeland overtreffen’⁽⁷⁾.

Over het resultaat van deze invoer is ons niets bekend. Waarschijnlijk is het hierop dat P. Lindemans zinspeelt wanneer hij beweert dat op het einde der 18de eeuw ‘door enkele heren op hun landgoed pogingen werden gedaan om het inlands ras met merinos schapen te kruisen. Al die pogingen bleven echter zonder invloed’⁽⁸⁾.

Zeer waarschijnlijk kwamen van deze eerste import geen schapen in West-Vlaanderen terecht. Pas in de Franse Tijd duiken de eerste merinos in het Leiedepartement op.

De eerste pogingen

Jean Baptiste de Laveleye uit Zonnebeke richtte zich in het jaar XII (1804) tot de heren Grandmaison en Dumont te Epluches nabij Pontoise, in de omgeving van Parijs, die een kudde merinos bezaten. Hij kocht er begin messidor XII een ram (béliér) en een moederschaap (brebis). Deze twee schapen stamden in rechte lijn af van de eerste kudde van 1786 uit Spanje naar Rambouillet. De Laveleye kocht ze tegen 303 frs. per kop. Met de transport kosten ze 350 frs. het stuk, wat een zeer hoge prijs was⁽⁹⁾.

Er werden dan verder merinosrammen en -schapen ingevoerd. Op een hoeve te Sint-Kruis, waarover A.F. Vander Fosse in 1808 een rapport voordroeg in de Société départementale d'Agriculture te Brugge, werd in 1807 een Spaanse ram van 18 maand oud en een zwanger schaap (brebis) gebracht. De ram werd gekocht aan een zekere Florin uit Brussel, het schaap kwam rechtstreeks van Rambouillet. De ram werd uitgezet bij 12 inlandse schapen van twee, drie en vier jaar oud. Een jongen van 17 jaar moest ze oppassen. De bedoeling was betere wol te krijgen. De voortgebrachte kruisingen gaven inderdaad wol van een fijnere kwaliteit dan de inlandse⁽¹⁰⁾.

De telling van 1811

In 1811 werd per arrondissement een nauwkeurige telling opgenomen van alle Westvlaamse schapen. Op de 46.000

(7) Den Vlaemschen Indicateur, 14 (1785), Bijv. nr. 10 (2 sept. 1785).

(8) P. Lindemans, Geschiedenis van de Landbouw in België (1952), II, 405.

(9) Procès verbal de la société d'Agriculture du Département de la Lys (Brugge, 1809), 41.

(10) Rijksarch. Brugge, Frans Archief, nr. 2862; verscheen ook in druk

schapen die er toen waren, telde men amper 460 merinos en halve merinos. De verdeling is leerrijk⁽¹¹⁾:

	léonnais	sorianes	métisses
Assebroek	63	-	-
Loppem	8	8	-
Sint-Andries	12	-	28
Moere	6	-	5
Zonnebeke	80	-	20
Moen	-	-	40
Vichte	-	182	8
	-	-	-
	169	190	101

Totaal 460

Vooreerst stellen wij vast dat de merinos te Sint-Kruis al verdwenen zijn. Deze gemeente telde in 1811 uitsluitend 343 inlandse schapen.

Voor Beernem worden geen merinos opgegeven. Nochtans is het bekend dat baron François de Serret-van Outryve d'Ydewalle, lid der Société d'Agriculture te Brugge, enkele merinosschapen heeft gehad op zijn goed te Beernem⁽¹²⁾. Misschien was het experiment in 1811 reeds afgelopen, ofwel valt het te dateren na 1811.

In 1833 schreef een westvlaming onder de initialen M.D. een bijdrage over het Vlaamse schaap. Onder de leden der Société d'Agriculture komt alleen M(onsieur) D(e Serret?) voor het auteurschap in aanmerking. Terloops vermeldt hij een experiment met merinosschapen. 'Séduit par les brillants succès obtenus en France' liet hij een merinosram en zes schapen lopen in een kudde Vlaamse schapen. De teeltwijze van Morel-de Vindé, aangevuld met het handboek van Tessier werden stipt opgevolgd. 'Les résultats que j'ai obtenus au bout de cinq années, couvraient à peine la dépense'⁽¹³⁾.

De opgave van 1811 vermeldt uitdrukkelijk dat de merinos in kudden van 25 à 30 schapen ineens ingevoerd werden door leden van de Société départementale d'Agriculture de la Lys. Deze société, gesticht in 1806, telde meest leden onder de ambtenaren en edellieden van het Brugse. Er waren 33 stichtende leden. Vander Fosse (Sint-Kruis) en de Serret (Beernem), die we reeds aanhaalden, waren leden van de Société d'Agriculture.

(11) Ibid., nr. 2857; cf. Biekorf 1955, 215-216.

(12) P. Lindemans, a.w., II, 409.

(13) Journal d'Agriculture... 1833, 216; de Serret schreef nog in deze journal, o.m. in 1828.

De 16 schapen die in 1811 te Loppem liepen, waren wel. licht eigendom van Thomas de Schietere de Lophem (1769-1824), nog een lid van de Société, die te Loppem het Hof ter Loo uitbaatte. In 1808 was hij maire van Loppem. Hij hield zich ook onledig met heideontginning en vestigde bij ter Loo een distillerie om meer mest op dit land te kunnen voeren. Schapen zijn goede mestproducenten. Zijn merinos zullen een experiment zijn geweest in zijn landbouwonderneming⁽¹⁴⁾.

Ook te Assebroek en te Sint-Andries, gelegen tegen Brugge, zullen het leden der Société d'Agriculture zijn die merinosschapen kweekten. Hun namen staan nochtans niet opgegeven.

Voor Sint-Andries mag verondersteld worden dat deze schapen liepen in het domein van de heren van Outryve d'Ydewalle († 1827) en de l'Esp  e († 1823), twee schoonbroers, die kort voordien de grote heide 'Beysbrouck' als nationaal goed, gewezen eigendom van de Sint-Andriesabdij, hadden gekocht en stelselmatig ontgonnen en uitbaatten. De l'Esp  e was lid van de Société d'Agriculture⁽¹⁵⁾.

In de onmiddellijke omgeving van Moere bij Gistel, waar enkele merinos liepen, woonden twee leden van de Brugse Société: Wieland te Westkerke en Ricour te Ichtegem. Het is dus mogelijk dat zij er voor iets tussenzaten.

Te Moen en in het nabije Vichte liepen 230 merinos of halfbloeden.

Wij kunnen niet opgeven wie daar deze merinos had gebracht. In dit gewest ten zuiden van Kortrijk woonden geen leden der Société. Daar Moen alleen 40 m  tisses telde, mag verondersteld worden, dat ze misschien wel afkomstig waren van de grote kudde van Vichte. Daar de kudde van Vichte uitsluitend bestond uit *Sorienes*, en bijna alle andere merinos in ons departement tot het *Leonese* ras behoorden, is het zeer waarschijnlijk dat de kudde te Vichte er kwam buiten de actie van de Brugse Société.

(14) Over hem zie A. de Schietere de Lophem, *Histoire de la famille de Schietere* (1968), 388; cf. A. Vervenne en A. Dhondt, *Geschiedenis van Loppem* (1974), 74.

(15) St. van Outryve d'Ydewalle, *Geschiedenis van het Veld of zuidwestelijk gedeelte van de gemeente Sint-Andries* (1921), vooral de blz. 139-187.

De kudde van Zonnebeke

Te Zonnebeke was het schapenpaar van 1804 verruimd tot een grote kudde van 80 merinos en 20 demi-mérinos. Hier kende deze kweek ongetwijfeld een zeker succes.

De reden moet blijkbaar worden gezocht in het feit dat de wol van deze schapen kon worden afgezet in de wolfabriek van Laloy te Beselare.

Te Beselare bestond de wolfabriek van de gebroeders Laloy; ze was gelegen langs 'la chaussée de Becelaere à Comines et Quenoy où se trouvent les moulins à fouler'.

In de Franse Tijd was dit één der weinige (en misschien welde grootste) wolfabrieken in ons departement. In het jaar III gaf Charles Laloy op dat hij vóór de Franse inval met 60 volwassenen en 50 kinders werkte. In het jaar III slechts met 24 mannen, 12 vrouwen en 34 kinderen. Hij kon 13.000 pond wol verwerken tot 'calamande' en 'camelot de faille'. In het jaar III nog amper de twee derden van voorheen⁽¹⁶⁾.

In het jaar VI deelt een opgave der fabrieken per kanton, meer bijzonderheden mee over de fabriek van Laloy. Hij stelde toen rond de 200 families aan het werk te Torhout, Menen en Beselare en hij fabriceerde 'calamande, camelot, sirtaine, flanelle, catmouch à l'imitation des coatings anglais'. Er bestond engelse concurrentie voor zijn producten. Hij had nog geen mechanische spinmolens in gebruik zoals er reeds aan het werk waren in Frankrijk en Engeland.

Daar de Engelsen in het jaar VI niet meer konden importeren, was zijn zaak florisanter dan ooit. Hij verbruikte nu jaarlijks 25.000 pond inlandse wol. Naar zichzelf wist op te geven was hij de enige belangrijke wolconsument in het Leiedepartement.

Hij concludeert betekenisvol dat hij sterk zou gediend zijn met wol van betere kwaliteit. Dit was trouwens het enige probleem dat hij aan de overheid rapporteerde, namelijk de inferieure kwaliteit van de inlandse wol⁽¹⁷⁾.

Charles Laloy was geboren te Dulzemonde en was dus franssprekend. Hij vestigde zijn bedrijf in Beselare in 1751. Zijn zoon Charles volgde hem op in de zaak. Er waren nog andere zonen. De weduwe van deze Charles stierf te Bese-

(16) Rijksarch. Brugge, Frans Archief, nr. 81.

(17) Ibid., nr. 1066.

lare in 1833 en was afkomstig van Menen, wat waarschijnlijk de tewerkstelling van gezinnen uit Menen verklaart. De wollefabriek van Laloy bestond nog in 1836 en werd nog enige tijd daarna voortgezet door de familie Liagre⁽¹⁸⁾.

In de Franse Republiek kocht Charles Laloy van Beselare zwart goed op van de abdij van Zonnebeke⁽¹⁹⁾. In dezelfde verkoping trad ook Jean Baptiste De Laveleye op⁽²⁰⁾. Deze De Laveleye was een geboren Parisien, die ook een tijdlang in Kortrijk woonde. In het Ieperse was hij een beruchte opkoper van nationale goederen, o.m. te Geluwe⁽²¹⁾. Hij werd maire van Zonnebeke (1804) en bedreef de abdijskoeve van de voormalige augustijnerabdij nabij de kerk van Zonnebeke⁽²²⁾.

Het is zeer goed mogelijk dat De Laveleye zijn merinoswol afzette in de fabriek van Laloy, gelegen in het nabije Beselare. Hij zal Laloy goed hebben gekend, beiden waren van Franse origine, beiden kochten samen zwart goed op en Beselare was gelegen in het kanton Zonnebeke, waarvan De Laveleye maire was. Van zijn kant zocht Laloy, reeds van in het jaar VI, naar betere wol, iets wat hij in deze streek maar te Zonnebeke kon vinden.

Er mag eveneens verondersteld worden dat te Zonnebeke na de Franse Tijd nog een tijdje merinosschape werden gekweekt. Daarover is echter niets geweten.

De resultaten buiten West-Vlaanderen

Wat was nu het resultaat van deze overheidsingreep?

In West-Vlaanderen was in 1811, na jaren merinoskweek, nauwelijks 1% merinosschape of kruisingen voorhanden. Dit is buitengewoon weinig. Het is dan ook zo goed als zeker dat de merinos weinig blijvende invloed hebben uitgeoefend op ons schapearas.

In aangrenzende streken was dit nochtans anders. Daar was vooreerst Zeeland, waar het Zeeuwse drijfschaap halfweg de 19de eeuw in zijn originele verschijning bijna niet meer werd aangetroffen. Er

- (18) J. Maes, Beselaarse plaatsnamen en mengelingen (1970), 54. Marie-Thérèse Laloy, dochter van Charles Laloy-Rocheu, huwde met Francis Vanden Peereboom uit Ieper, zv. Francis uit Ieper en Thér. Jos. Bethune uit Kortrijk. Alle genealogische gegevens betr. de familie Laloy werden ons bereidwillig medegedeeld door dhr. J. Maes uit Beselare, waarvoor onze beste dank.
- (19) In 1797 kocht Laloy o.m. een pendule en drie tapijten; V. Pil, Zonnebeke heerlijk verleden en zonnig heden (1962), 174.
- (20) De Laveleye kocht o.m. stenen en schaliën der abdij; Ibid., 180
- (21) E. Huys, Geschiedenis van Geluwe (1937), 404bis.
- (22) V. Pil, a.w., 292, 347.

waren talrijke kruisingen met vreemd bloed gebeurd, zodanig dat de meeste Zeeuwse schapen, vroeger alleen behorend tot de kortstaarten, nu meestal langere en zelfs met wol begroeide staarten droegen. ‘Volgens gedane opsporingen, is deze verlenging en begroeiing van den staart met langere wol-haren, de uitwerking eener kruising, welke het Zeeuwsch-Vlaamsche schaaap heeft ondergaan met een vreemd, uit Frankrijk afkomstig, ras, dat reeds vroeger in België is ingevoerd geworden, met het oogmerk, om de wol-soorten aldaar te verbeteren. Het heeft mij niet mogen gebeuren met volkomen zekerheid te vernemen, tot welk ras dit ingevoerd Schaaap hebbe behoord. Waarschijnlijk komt het mij evenwel voor, dat hetzelfde van Spaanschen oorsprong zal zijn geweest. In Oost-Vlaanderen namelijk, is men, reeds in 1808, begonnen de wol te verbeteren door een Spaanschen Ram met fijne Brabantische schapen te doen koppelen, waardoor een gemengd ras werd voortgebracht, niet te klein voor de slagters, en eene wol bezittende, fijner en langer dan de inlandsche schapen’⁽²³⁾.

In Oost-Vlaanderen liepen in 1828 nog merinos te Bassevelde op de hoeve van een zekere Salmon. Deze merinos waren daar reeds vóór 1816. In 1828 werden ze echter als een uitzonderlijk iets aangezien en hun eigenaar bekloeg er zich over dat ze te duur om inkopen waren en uiteindelijk nauwelijks hun supplementaire kosten oprachten. Ook werd gaandeweg vastgesteld dat merinos, die in Spanje in een droog en warm klimaat leven, niet te best aarden in een vochtige en koudere omgeving als bij ons en dat ze dus vlug ziek worden. Bij Salmon is het ongebreidelde optimisme uit de eerste jaren voorbij en is een nuchter landbouwer aan het woord, die na een langere ervaring het pro en vooral het contra kon afwegen⁽²⁴⁾.

Uit zijn verklaring leiden we niettemin af dat zeker in de Franse Tijd in Oost-Vlaanderen merinosschapen werden gekweekt, maar zonder groot succes.

In 1827 rapporteerde professor Kops in zijn *Etat de l'Agriculture dans le Royaume des Pays-Bas* dat er een kudde van 300 merinos in de provincie Antwerpen voorkwam. ‘Quant aux autres provinces, à l'exception de celle de Liège, il n'y est fait nulle mention de mérinos’⁽²⁵⁾.

Nochtans waren er streken in ons land waar de spaanse schapen, zoals in zovele andere landen, een merkelijke verbetering en een blijvende invloed op de schapenkudden uitoefenden. Zo was het toch in het departement van de Nedermaas (Limburg), waar in 1800 de eerste merinosschapen werden ingevoerd. In 1809 telde men reeds merinos van de derde generatie en waren alles samen meer dan 3.000 zuivere merinos en talrijke halfbloeden in Limburg. ‘De verbetering van het schapenras was ongetwijfeld één van de belang-

(23) A. Numan, Handleiding tot de inlandse schapenteelt, inzonderheid met opzigt tot verbetering der wol, in Tijdschrift ter bevordering van Nijverheid, jg. 1835, 625-626.

(24) Extrait de différentes lettres de M. Salmon, in Journal d'Agriculture... des Pays-Bas, jg. 1828, 342-359.

(25) Journal d'Agriculture..., jg. 1829, 213.

rijkste successen die de landbouw in het departement van de Nedermaas in de periode 1795-1815 behaalde⁽²⁶⁾.

En in West-Vlaanderen?

In West-Vlaanderen was de invloed dus zeker gering. Bij ons stond men traditioneel weigerig tegenover het ingrijpen van de Overheid in de raszuiverheid van het vee. Voor een vreemdeling was dit totaal onbegrijpelijk. Zo zal prefect de Viry in het jaar XII schrijven dat het vorig centraal bestuur alles in het werk had gesteld om de landbouwers te bewegen merinos uit Frankrijk aan te schaffen. Echter te vergeefs. Dit was totaal onverstaanbaar in een land waar men op gebied van landbouw zo vooruitstrevend is. Volgens de Viry lag de reden in de afwezigheid van een kudde van de Regering in de provinciën. Nu waren de schapen te ver van de boeren verwijderd. Een regeringskudde van verbeterde schapen zou, steeds volgens de Viry, de weg vrijmaken om hier een ontwikkelde wolindustrie te doen bloeien⁽²⁷⁾. Deze tekst, hoe goed hij ook was bedoeld, toont duidelijk aan dat de Viry de wantrouwe westvlaming niet goed kende.

Andere staatsinterventies die er wel kwamen, o.m. inzake een keizerlijke haras, zouden eveneens mislukken⁽²⁸⁾.

Bij ons in West-Vlaanderen bestond daarenboven een eigen inheems schapenras, het zogenaamde Vlaamse of Flandrine ras, dat goede voldoening gaf. Men voelde geen nood aan verbetering. Wij hopen weldra dit schapenras uitvoerig te behandelen.

Maar vooral was in onze streek de gemene weide, die de ideale schapenweide is, bijna totaal verdwenen. Juist rond 1800 werden de laatste grote woeste velden geschuurd of in bos aangelegd. Onze intensieve landbouwculturen lieten geen plaats meer over aan een bedrijf als de schapenteelt, die bij voorkeur beoefend wordt op grote braakgronden en heide. De graskanten der wegen, de laatste resten van de gemene weiden van weleer, waren een te mager restant om nog veel kudden leefruimte te gunnen in de landbouw van toen.

Dat is de ware reden van de geringe aandacht welke onze landbouwers aan de merinos schonken. Het is zelfs de grote

(26) J.C.G.M. Jansen en anderen, *Geschiedenis van de Landbouw in Limburg 1750-1914* (1965), 100-102.

(27) A. de Viry, *Mémoire statistique du dép. de la Lys*, an XII, 134-135.

(28) Biekorf 1958, 399-402.

reden geworden van de verdere aftakeling in de 19de eeuw van onze eigen schapenteelt, waarin eveneens het flandrineras werd meegesleept.

Ook moeten wij zeggen dat er bij ons bijna geen wolnijverheid meer bestond, zodat de nood aan betere wol hier minder werd gevoeld dan elders.

In West-Vlaanderen was de merinoskweek dus eigenlijk mislukt. Zeker niet door het onbegrip of de kortzichtigheid van onze landbouwers of agronomen, zoals de Viry meende, maar eenvoudig omdat onze landbouw er reeds zo ver ontwikkeld was, dat de schapenteelt er op zijn geheel geen plaats meer kon vinden. En enkele merinoskudden zouden dit niet meer verhelpen.

Het bleef dus bij een experiment, waarvan de goede mogelijkheden wel werden ingezien, echter met zeer beperkte gevolgen. Toch is het interessant genoeg om, als vergelijking tegen de achtergrond van de toestanden uit omliggende streken, even naar voor te worden gebracht.

L. Van Acker

Ackaert of Achas? Het kind van Torhout 1550

De wapenheraut Cornelis Gailliard bezocht ca. 1550 de kerk van Torhout en noteerde er de grafmonumenten. Als eerste nummer in zijn lijst staat het volgende:

‘In den choor, op de noortzijde is een blau tombe met een figure, een jonghelinck met een cranselet op zijn hooft, zonder superscriptie; maer men seght dat hiet Ackaert, het kind van Thorout. Maer mij dincke dat'een gravekind es, an het accoustrement ende crancelet’. (Bethune, Epitaphes 246).

Uit die aantekening blijkt dat de legende van ‘Achas, kind van Torhout’ uit het Biënbooc van Thomas van Cantimpré, omstreeks 1550 ter plaatse bekend was en bovendien verbonden met een graftombe van Doorniks steen in het hoogkoor. Gailliard betwijfelt echter de identiteit: in de ‘jonghelinck’ op de graftombe ziet hij eerder een anoniem kind (bastaardzoon) uit het grafelijk huis van Vlaanderen. De kleding en inz. de bloemenkrans op het hoofd van het grafbeeld leiden hem tot die veronderstelling, en men weet dat Gailliard een zeer ervaren oudheid- en familiekundige was.

- Over de legende van het ‘kind Achas’, zie Biekorf 1938, 22-26; 1957, 221-223. A.V.

Feestelijke ‘vladen’ uit 1605

Ieder stad of streek heeft zijn koek of specialiteit. Zo kennen we Gentse mokken, Geeraardsbergse mattetaarten, Assekoeken, Lierse vlaaikens, Katrienspekken, Vlaamse vlaaien, enz.

Met ‘vlaaien’ of ‘vladen’ bedoelen we niet het gebak (soort taart) gevuld met een marmelade van krieken, pruimen, appelen, met rijstbereiding, enz.

‘Vlade’ ‘zoals we ze in Oost-Vlaanderen als typisch gerecht appreciëren, is een soort pudding, bereid in een nogal diepe geglazuurde aarden pot⁽¹⁾: ‘vlaaitest’ genoemd.

Vlaamse vlaai was en is nog op sommige plaatsen de ‘kermiskost’ bij uitstek. Een feestelijke gelegenheid zonder *vlaai* op tafel was niet denkbaar.

‘Vladen’ zijn in onze gewesten al langer gekend. De oudste recepten die we tot hertoe vonden, dateren uit 1605. Verschillend in samenstelling, zijn het toch allemaal ‘flans’, (vladen) diverse puddingen gebakken in ‘coppen’⁽²⁾ of ‘schotelen’.

Vladen uit 1605

Een Melck-Vlade te maken⁽³⁾.

Neemt tot eenen pot Melx eenen lepel bloemen / ende wel 20 Eyeren cleyn gheclopt / ende latet tsamen sieden een vierdeel van een ure / doeter dan by een luttel Boter ende een weynich Souts / ende Suycker / na dat gyt Boet begeert / ende dan inde Coppen ghedaen / ende latet backen / dit moecht ghy ooc in een schotel maken.

Om Appel-Vladen te maken

Neemt Guldelinghen⁽⁴⁾ / scheltse ende snijtse in stucken / ende doetse in eenen pot met wat Wijns ende Boter / ende laetse soo

- (1) De oude vlaaitesten zijn nu meestal vervangen door vuurvaste schotels, of vormen in dikke aluminiumfolie.
- (2) Coppen: schotels; bakvorm voor pastei, vlade, enz.
- (3) Dit en volgende recepten uit: ‘Eenen schonnen ende excelenten gheapprobeerden Cocboek gevoegd bij ‘Medecijnboek - door den Hoochgheleerden ende seer Ervaren D. Christophorum; door D. Carolum Battum, Medicijn Ordinaris der Stad Dordrecht. - De vierde Druk - Bij mij Peter Verhagen/ende Abraham Canin int Jaer 1605.’
- (4) Guldelinghen: appelvariëteit.

staen smoren / wrijfse wel cleyn ontwee / ende doeter dan by half so veel geraspt wittebroot / als ghy appelen hebt ende vijf doeyeren van Eyeren / Genber ende suycker / mengelt dit al tsamen onder een dit is tot twee schotelen / bestrijct u schotelen met Boter ende doeter dan u spijsse in / ende set u schotelen op Coolvyer / ende latet backen tot dattet so stijf is / dattet vande canten lichtet / stroyter dan Suycker / ende Caneel op / ende dienet ter tafelen.

OUDE VLAAITEST.

Om een sonderlinge Vlade te maken

Neemst vier oncen gepelde Amandelen / vier oncen Rijs / een once ghesoden in soetemelck / stamt dit tsamen wel cleyn met een weynich Roosewaters / doeter dan by seven ofte acht Eyeren cleyn geclopt / doetet tsamen door eenen Stromijn / ende mengt dan daer onder soeten Room / so vele als u goet dunckt / ende suyckeret so soet als ghy begeert / maect dit t'samen werm in eenen pot / dan doeter in vier oncen versch Boter / set dit dan tsamen in een schotel op Coolvyer / onder ende boven ende latet backen / ende stroyter dan op dat ghy begheert / ende dienet.

Om een Quede⁽⁵⁾ Vlade te maken

Neemt dry ofte vier Queden / sietse wel morwe in water ende neemt dan Room / Eyeren / ende wat bloeme / ende mengellet onder een / wilt ghy soo moechdyer Suycker / ende cruyt by doen / ende maect hier een Vlaey af / in een schotel / ofte Cop / ende latet backen.

(5) Quede: kweepeer.

Om een Vlay in een schotel te backen

Neemt ses of seven Eyeren cleyn gheclopt / maer het gevogelt moet eerst reyn uit gedaen zijn / ghy meuchter ooc een lepelken bloemen onder temperen / een pinte Soetemelc ende suycker / temperet tsamen wel / ende doeter dan in een schoon schotel / decket met een ander schotel toe / ende setse op eenen treft⁽⁶⁾ op tvyer / latet dan so staen sieden tot dattet stijf is / gelijk een ander Vlaey ende wijle dat de selve bucket / so legt een yseren int vier dattet wel gloeyent is / ende als de Vlaey genoeg is / soo hout dit yser heel vaste op de vaey tot dese bleust maer dectser niet mede of sy sonde wateren ⁽⁷⁾ dan stroyter Caneel ende Suycker op / ende dientse.

Een Appelvlaeye te maken

Neemt eenen ketel appelen / anderhalve pepercoec / twee potten waters / Gengeber / Peper / Caneel / Nagelen / ende so menigen pot Melckx als ghyer in doet / so doeter so dicmaels veerthien Eyeren in / ende so menigen pot waters / so vele Noten / Syrope ende Eyeren.

Op een ander maniere. - Neemt Appelen / sietse met Pepercoec / ende alsse morwe zijn / neemt Peper en Nagelen / Foelie / Gengeber / Syrope / Suycker / wel Eyeren ende Boter.

Het is duidelijk dat de bereidingswijzen die nog gebruikelijk zijn, voortkomen uit de overlevering en de traditie in de Vlaamse keuken. Sommige recepten werden in de loop der eeuwen bijna onveranderd bewaard.

Sinds 1861 wordt de Gentse vlade ‘Vlaamse of Gentse pudding’⁽⁸⁾ geheten.

Alleen in het toevoegen van de ingrediënten bestaan er nu nog verschillende varianten (met of zonder mastellen, beschuiten, rozijnen, oranjeschil, foelie, enz.). Dit is een studie apart.

G. Vlieghe-Steps

Verhuizers

‘Ik weet eenen gewezen heereknecht die wijnsteker en *wijnverhuizer* geworden is: daar zijn voerliên bekend als *priesterverhuizers*, God gave dat ze altijd zorgvuldige *boekenverhuizers* waren!’. - Gezelle in Loquela, september 1890. En hij wist van verhuizen (alleen al in Kortrijk) te spreken! - C.B.

(6) Treft: treeft = ring op drie poten of roostertje om potten op een vuur te plaatsen.

(7) Betekent: dat het gerecht aldus zou schiften en verwateren.

(8) In het Gentse dialect komt ‘podding’ en ‘potting’ voor in de uitspraak.

Lieder- en gebedenverzameling uit Stalhille

Het repertorium van Angele de Ruytter

Lissewege 1894 - Stalhille 1973

In de nalatenschap van Angèle De Ruytter († Stalhille 25.3.1973) bevindt zich een interessante lieder- en gebedenverzameling bijeengebracht door deze gekende volkszangeres. Zij werd te Lissewege geboren de 4 december 1894 als dochter van Louis-François De Ruytter en Justin Jackxsens die een kleine landbouwuibating begingen te Lissewege. Bij de aanleg van de spoorweg doorheen Lissewege ging Louis-François, die ook het beroep van zwijnenslachter uitoefende, zich te Zeebrugge vestigen. In 1903 kwam hij op Stalhille wonen op de Riethoek waar hij ook gestorven is en waar zijn dochter Angèle tot aan haar dood verbleef.

De gebedenverzameling gaat zeker op de Lissewegse periode terug en werd aangeleerd door moeder De Ruytter. Talrijke kopieën van deze gebeden werden in de loop der jaren door Angèle in omloop gebracht. Haar verzameling liederen heeft Angèle steeds bijgewerkt. Er bestaan twee versies, een oudere op losse bladeren (farde-formaat) neergepend en een jongere in een gewoon schoolschriftje bijeengebracht.

De liederen die in beide versies voorkomen werden met een sterretje aangeduid.

Dit repertorium is geen archiefstuk. Het werd, tot aan de dood van de zangeres Angèle De Ruytter, uitgevoerd in de feestelijke bijeenkomsten van de Bond der gepensioneerden te Stalhille.

Een drie jaar jongere zuster, Hilda De Ruytter, wonende te Meetkerke, gebruikt de door haar moeder Stina Jackxsens aangeleerde gebedenschat nog steeds, anno 1974. Aldus is die (hier letterlijk afgedrukte) gebedenverzameling een uiting van levende folklore ten onzent.

Jozef Geldhof

Overzicht van de inhoud

1. Het Vlaamsche lied. Lied van de dood

Zes vierregelige strofen.

Aanvang: Der zullen geen klokken luiden...

2. *De Moeder*
Zes achtregelige strofen.
Aanv.: Het schoonste op de wereld...
3. *Griserie*
Twee zesregelige strofen, negenregelig refrein.
Aanv.: Heure exquisite...
4. *De maaier van den overweg*
Twee zesregelige strofen, twee tienregelige refreinen.
Aanv.: Buiten het dorp lag den overweg...
5. *Martha en Alfons*
Vier vierregelige strofen, achtregelig refrein.
Aanv.: Alfons had veel verdriet...
6. *Lena*
Vier achtregelige strofen, zesregelig refrein en slotrefrein.
Aanv.: Op een schoonen avond, de wind ruischte zacht...
7. *Het bloemenmeisje*
Vier achtregelige strofen, vier achtregelige refreinen.
Aanv.: Koopt mijn bloemen, brave lieden...
8. *Een moeder vermoordt haar zoon*
Vier achtregelige strofen, twaalfregelig refrein.
Aanv.: Een boot nadert ons Belgenland...
9. *Het loze Visschertje*
Vier vierregelige strofen, vierregelig refrein.
Aanv.: Des winters als het regent...
10. *Hei 't was in de Mei*
Vijf vijfregelige strofen.
Aanv.: Daar ging een boertje langs het land...
11. *Amerika**
Vier achtregelige strofen, achtregelig refrein.
Aanv.: 't Schoonste deel van gansch de wereld...
12. *Den blauwen broek**
Tien vierregelige strofen.
Aanv.: Er is te Gent weeral een grapje uitgestoken (jongere versie: zestien vierregelige strofen).
13. *Matroos, vaarwel*
Twee twaalfregelige strofen, zesregelig refrein.
Aanv.: in een matrozen kroeg...
14. *Zij die niet slapen*
Twee achtregelige strofen en twee achtregelige refreinen.
Aanv.: Aan 't einde der dag, ligt de arbeider neer...
15. *Moeders verjaardag*
Vier achtregelige strofen.
Aanv.: Morgen is 't feest klonk het uit hunne mond...
16. *Het geheim van Ettelgem in de boerderij Maenhout*
Drie achtregelige strofen, tienregelig refrein.
Aanv.: Veel komt men te spreken...
17. *Vader kom thuis**

Vier negenregelige strofen.

Aanv.: O Vader, o vader kom huiswaarts met mij...

18. *O kus me vader ik ga sterven*

Vier achtregelige strofen.

Aanv.: Kus me vader ik ga rusten...

19. *Laura in 't klooster*
Twee achtregelige strofen, vierregelig refrein.
Aanv.: Door de tralien van een venster...
20. *De Muzikant**
Acht zesregelige strofen.
Aanv.: Er was laatstmaal een slimme muzikant...
21. *Het bitter lijden en onschuld van Oscar Goethals officier bij de fransche kurasiers*
Twaalf achtregelige strofen.
Aanv.: Wat lijdt er soms een braaf hert op aard..
22. *In mijn jongen tijd*
Zes achtregelige strofen, vierregelig refrein.
Aanv.: Goeden avond dames en heeren...
(jongere versie: *In den ouden tijd** (zelfde indeling).
23. *Constant en Constantia**
Elf achtregelige strofen.
Aanv.: De liefde doet menig jongeling dwalen...
24. *Nieuw lied van onkel Jan**
Tien achtregelige strofen.
Aanv.: k heb laatstmaal een deel gedaan
(jongere versie: negen ongelijke strofen).
25. *De verlaten dochter*
Zes zesregelige strofen, drie achtregelige refreinen.
Aanv.: Ik was een maagd uitverkoren...
(jongere versie *: acht achtregelige strofen, refrein eveneens achtregelig).
26. *De mooie Irma*
Vier achtregelige strofen, achtregelig refrein en slotrefrein.
Aanv.: Irma was een meisje zeer snel opgegroeid...
27. *De wonderbare geschiedenis van den voerman**
Veertien tienregelige strofen.
Aanv.: God toont zijn werken wonderbaar...
28. *'k Hou van jou om je hart van goud*
Drie achtregelige strofen en refrein.
Aanv.: Als ik naar andere vrouwen kijk...
29. *Bij het treurig einde van broer en zusje aan den onbewaakten overweg te Oudenburg*
Zes achtregelige strofen en refrein.
Aanv.: Als bloemen geurig...
30. *Het vreselijk ongeluk van Oudenburg op den onbewaakten overweg*
Vijf zesregelige strofen, vierregelig refrein en slotrefrein.
Aanv.: Als appelbloesems...
31. *Het hospitaal**
Zeven achtregelige strofen.
Aanv.: Menschen 't zijn al rare zaken...
32. *Den hoed**
Vijf achtregelige strofen, zesregelig refrein.
Aanv.: 't is eenigen tijd geleden...

33. *Ge moet eerst getrouwd zijn wilt g'het weten**
Drie tienregelige strofen, achtregelig refrein.
Aanv.: Ik durf het haast niet zingen...

34. *Het herderinnetje*
Vier achtregelige strofen, refrein en slotrefrein.
Aanv.: Daar was een herderinnetje...
35. *Verboden te rooken*
Vier achtregelige strofen en refreinen.
Aanv.: 'k Moest laatst te Brussel zijn...
36. *Schoon liedeken van Mietje Verlinde te Zuienkerke*
Zeven vierregelige strofen en refrein.
Aanv.: Ons Mietje werd geboren te Heyst al aan de zee.
37. *Bruiloftlied* (zangwijze BrabanÇonne)
Vijf achtregelige strofen.
Aanv.: De ware min het schoonste van ons leven...

Allen in jongere versie

38. *Bij het huwelijk van een stervend meisje*
Vier tienregelige strofen, refrein en slotrefrein.
Aanv.: Ik minde een meisje zoo teer...
39. *Lied van Piersies*
Vier vijfregelige strofen.
Aanv.: Boerinne, boerinne is Sofietje niet thuis...
40. *Twee die aan elkander gevrozen waren*
Vier vijftienregelige strofen, vier zesregelige refreinen.
Aanv.: 't Was dezen winter fel gevrozen...
41. *Het lied van Tourout*
Acht vierregelige strofen.
Aanv.: Hij was naar Tourout getreden...
42. *Kluchtlied*
Vier ongelijke strofen.
Aanv.: Ik kwam laatstmaal langs de kwakkelstraat gegaan...
43. *Wat er te Houtave is geschied*
Vijf twaalfregelige strofen.
Aanv.: Vrienden luistert naar mijn lied...
44. *'t Lied van Napoleon*
Vijf achtregelige strofen.
Aanv.: een edel zoon Napoleon de groote...

[De gebeden]

Avondgebed

ik leg mijn hoofd op kussen met God de vader wil ik rusten met God de zoon wil ik slapen gaan met God de H. Geest wil ik op staan / ik bedank u zoete lieve Heer om dat gij mij van dezen dag zoo wel bewaard hebt zoudde believeu bewaren beschermen van veur van water van brand van alle ongelukken en van de booze viand / zoete kindeke van Maria wil ons allen benediden en van het eeuwig veur bevrijden / Petrus en paulus van Rome bewaard mij van alle kwadde dromen bewaard mij van alle kwadde gepijzen dat ik mag naar den hemel rijzen / heer Jezus Christus ik rijs in mijn Graf neemt toch al mijn zonden af / 's avonds als ik slapen gaan daar volgen mijn zestien engels na twee aan mijn hoofdeinde twee

aan mijn voeteinde twee aan mijn rechterzijde twee aan mijn linkerzijde twee die me dekken twee die me wekken twee die me leren de weg des Heeren twee die me wiezen naar Hemels paradijs / al op ne goede vrijdag als onze Lieve Heer in de bitterlijke passie lag houtten kruis was hij aan gehangen doorne kroone in zijn gebenedijt hoofd sint-Jan kwam daar gegaan en zij wat heb ik u misdaan dat gij die bitterlijke pijnen moet lijden ik lijt ze voor u allen niet voor klein en groot voor leven s' nuchtens driemaal voor eten God zal ons niet vergeten God sal ons zenden drie dagen voor uw einde drie dagen voor uw dood u zonden zullen vergeven zijn al waren zij nog zoo groot / onze Lieve vrouwtje van hooge altaar onze Lieve Heer kwam daar gegaan en zei wat heb ik u misdaan dat gij die bitterlijke pijnen moet lijden uw traantje zal leekken uw harte zal breekken u zieltje zal uitgaan die kan en alle dagen leest zal naar den hemel gaan die hoort en niet en leert God zal hem verwietten in laast oordeel / ik stel Jesus in mijn hart eerwarde moeder Gods Maria aan mijn hoofd einde Goede engel aan mijn voet einde Patroon aan mijn rechter zijde patroonesse aan mijn linker zijde boven ons het hemels diet en onder ons de striedende kerke heilige bewarenisse Gods naar ziel en lichaam ament.

Gebed tot onze lieve vrouw van smarten zeg moeder red u kind dat u toch zoo veurig word bemind ik bid u door u wee en tranen wil mij de weg des hemels banen help mij de dood der heiligen sterven laat mij met u den hemel erven sta moeder sta mij op sterfdag bij vertoont u daar aan mijne zijde dat Jesus mij gaf voor moeder is hij geen rechter toch maar broeder bid en voor mij in stervenseur bevrijt mij van het vageveur breng mij algauw in hemels hoven om u met de hengelen te loven u trouw kind blijf ik altijd toont dat gij mijn moeder zijt.

Angèle De Ruytter Stalhille

Maria was edel lente goed zij heeft gedreegen het heilig hert en tierbaar bloed als Maria het heilig hert en tierbaar bloed ontvingt t' was naar de tempel dat Jezus ging Jezus ging met zulke druk en droef getraan den hengel Gods kwam voor haar staan en zei O gij herderinne gij zult haaren een klein kind zonder smarte en zonder pijn 't zal de meeste deel van heel de werelt zijn als sint Josef dat hoorde hij dachte Maria te gaan verlaten maar nochtans hij deed het niet hij pakte Maria bij haar hand en lijde ze naar sipland daar is God geboren te Jerusalem daar stierf God die bitter dood die bittere slagen dat gaaven hem zesduist seshondert 66 slagen die die slagen wel kan tellen van dag tot dag ne geheel jaar lank Maria sal schaenken de kroone sal blienken mijn liefste vriendinne kom binnen tis getelt vergeeft toch al mijn sonden einde.

Ik kwaam daat laast over kerkhof gegaan zag daar ne blauwe zerk staan stont daar op geschreven ken zoo zeer me leven ik hebbe geweest gelijk gij ik lig hier in aarde en slijk ik kan nog vliegen nog loopen me arme ziele moet al bekoopen

Onze Lieve Vrouwtje ge weet mijn herte en mijn zin en ik sprieng er maar in.

Krachtig gebed van Keiser Karel tot het Heilig Kruis en lijden

Dit gebed gevonden op het Heilig Graf ons Heere ten Jare vijftien honderd vijf en gezonden van den Paus aan Keizer Karel als hij ten strijde ging en gezonden te Sint Michaël in Frankerijk daar zult gij het vinden wonderlijk schoon uit gedrukt met vergulde letters. Wie dit gebed dagelijks leest of hoort lezen of ovre hem draagt zal niet haastig sterven noch in geen water verdrinken, noch in geen vuur verbranden noch geen venijn zal hem hinderen noch vallen in de handen zijner vijanden, noch in geene veldslagen overwonnen worden als wanneer dat er eene vrouw in arbeid is van kind, dat zij dit gebed leest of hoort lezen zij zal verlost worden van kind en blijde moeder wezen als het kind geboren is legt dit gebed op de rechterzijde het zal van 82 ongelukken bevrijd zijn alwie dit gebed ovre hem draagt zal met geene vallende ziekte gekweld worden als gij op de straat een persoon ziet vallen die met Sint Jans of Corneliusziekte gekwollen is legt hem aanstonds dit gebed op de rechterzijde hij zal opstaan en verblijd wezen en die dit gebed overgeeft van het een tot het ander huis wordt van mij gebenedijt segt de Heer en die er mede spot moet boetveerdigheid doen.

Geloof dit vastigheid zoo als het vast in het Heilige Evangelie geschreven staat daar waar dit gebed in huis is kan er geene schade geschieden van donder of bliksem wie dit gebed dagelijks leest zal drie dagen voor zijne dood een teeken hebben van God en daar uit verstaan dit is mijnen sterfdag. Jesus Maria Anna Jesus Maria Joseph, Jesus Maria Joachim

Gebed

Heer Jezus door het bitter lijden die gij voor mij geleden hebt aan 't kruis bijzonderlijk als uwe allerheiligste ziel bescheiden is van deze wereld. Jezus geef mij moed mijn kruis met u te dragen leert mij ook dat ik mag lijden zonder klagen en dat het lijden mij verheugd dat ik make van de nood eene deugd de macht des vaders wil mijn bedekken de wijsheid des zoons wil mij regeeren de gratie en sterkte de Heilige Geest wil mij bewaren de H. drijvuldigheid wil mij ontvangen en brengt mijn ziel tot het eeuwig leven wij bidden uwe bermhertigheid O heer dat gij geweerdig uw dienaren en dienaressen met uwe gratie te versterken opdat in de duur des doods hun den vijandt niet verovren maar dat zij verdienen met uwe Heilige Engelen eenen doorgang tot de eeuwige blijdschap te hebben. Maria moeder van genade en van barmhartigheid bescherm ons tegen den vijand en de listen des duivels in de uur des doods.

Armendissen in het dekenaat Roeselare onder het oude bisdom Doornik 1455

Het taxatie-register der kerkelijke beneficiés van het oude bisdom Doornik, in 1455 opgesteld onder bisschop Jean Chevrot (1440-1460) ten dienste van de Rekenkamer van hertog Filips, bevat voor het dekenaat Roeselare ook de vermelding van de parochiale armendissen met de raming van hun belastbaar inkomen⁽¹⁾.

Aanleiding tot de Taxatie van 1455 was de kruistocht tegen de Turken, de ‘Turkievaart’, die de hertog beloofd had te zullen leiden⁽²⁾.

De Taxatie valt na de Gentse oorlog (1452-1454) die de parochies in de Roede van Tielt erg geteisterd had⁽³⁾. Vandaar de aantekening ‘vóór de oorlogen, vóór de oorlogsjaren’ (*ante guerras, ante tempus guerre*) bij sommige opgaven van Tielt, Pittem, Aarsele, Oostrozebeke, Meulebeke, Wakken.

Het dekenaat Roeselare telde 32 parochies, waarvan 22 de globale inkomsten van hun armendis mededelen. Negen parochies vermelden een armendis doch zonder opgave van in-komsten. Alleen Kachtem staat in de rij zonder armendis. Men mag aannemen dat de armenmeesters, zo goed als de beneficianten van hun parochie, hun opgave voor die buitengewone taxatie aan de voorzichtige kant hebben gehouden.

In de volgende lijst staan de armendissen in de volgorde van het Register. De formulering van het latijnse document is eenvormig: *mensa pauperum* (armendis) *pro refectioe et sustentatione pauperum* (voor de voeding en het onderhoud van de armen). Blijkbaar is dit een weergave van de vragenlijst van de Doornikse kanselarij.

Deken der kristetvheid van Roeselare was gedurende 1441-1478 Egidius Veranneman, die in 1464 pastoor van Ardoe zou worden⁽⁴⁾. In Roeselare zelf was hij geen parochiepastoor, doch hij kumuleerde er verscheidene beneficiés als

- (1) J. Warichez, *Etat bénéficial de la Flandre et du Tournaisis au temps de Philippe le Bon* (1455). Leuven 1912. Daarin dekenaat Roeselare pp. 191-211.
- (2) Over plan en uitvoering van die Turkievaart, zie Biekorf 1961, 65-70
- (3) Dagboek van Gent (1447-1470), ed. V. Fris, Gent 1901-1904, I p..
- (4) Warichez a.w. p. 191. - P. Allossery in *Handelingen Emulation* dl. 81, 1938, p. 56-57.

kapelaan en scholaster. Hij was de verantwoordelijke voor het opstellen en invullen van de taxatielijsten in zijn dekenaat

Inkomen van de armendissen 1455

NB. Bij elke parochie staat de titelheilige en de kerkelijke patroon (begever van het pastoraal beneficie) aangeduid, alsook de naam van de pastoor (titularis) en desgevallend van zijn residerende plaatsvervanger (mercenarius). Voor een aantal plaatsen brengt deze lijst de naam van de oudste bekende pastoor van de parochie.

P. = patronaat. - B. = pastoor titularis. - W. = waarnemend pastoor. - D. = Inkomen armendis.

Roeselare

Sint-Michiel. - P. De abt van Zonnebeke.

B. Meester Boudewijn Simons (Balduinus Symonis), door de hertog ontlast van residentie. - W. Heer Jan Mulle.

D. Jaarlijks ca. 480 pond par. (40 pond gr.) komend uit renten, cijnzen en andere goederen. - In 1455 bedraagt het inkomen van het lokale gasthuis voor passanten slechts 100 pond parisis.

Tielt

Sint-Pieter. - P. Het kapittel van Harelbeke,

B. Twee pastoraten. Eerste portie: meester Victor Hagenin. Tweede portie: heer Jan de Corte, ontlast van residentie door privilege van de universiteit van Keulen. - W. Meester Petrus Perth.

D. Vóór de Gentse oorlog had de armendis uit renten e.a. een in komen van ca. 232 pond parisis.

Pittem

O.L. Vrouw. - P. De Heer van Pittem.

B. Meester Lieven Maerscalc, ontlast van residentie bij bisschoppe lijk privilege. - W. Meester Gerardus ex Vinea (van of uten Wyngaerde).

D. Inkomen vóór de oorlog: 60 pond parisis.

Izegem

Sint Hilonius. - P. De abt van Sint-Maartens (Doornik).

B. Heer Petrus (Leonius) de Grise. Ontlast van residentie.

D. 48 pond parisis.

Ingelmunster

Sint-Amand. - P. Het kapittel van Harelbeke.

B. Heer Georgius Cousin.

D. Inkomen niet ingevuld.

Hooglede

Sint-Amand. - P. De abt van Saint-Amand-en-Pévèle.

B. Heer Andreas Baert. - W. Heer Petrus Staessins.

D. Inkomen niet ingevuld.

Emelgem

Sint-Pieter. - P. De abt van Sint-Maartens (Doornik).

- B. Heer Jan de Grave. - W. Bartholomeus de Altari (van den Autare?).
D. Ongeveer 20 pond parisis.

Meulebeke

- Sint-Amand. - P. Het kapittel van Harelbeke.
B. Meester Ghiselbertus Karoly, ontlast van residentie. - W. (naam ontbreekt).
D. Inkomen niet ingevuld (wegens de oorlogen).

Oostrozebeke

- Sint-Amand. - P. De abt van Ename (vroeger de abdis van Montreuilsur-mer, Pas de Calais).
B. Heer Egidius Colins.
D. Inkomen niet ingevuld (wegens de oorlogen).

Aarsele

- Sint-Maarten. - P. De abt van Lobbes (*abbas de Lobusch*) bij Thuin (Henegouwen).
B. Heer Jacobus Witaert, niet residerend. - W. naam ontbreekt.
D. Vóór de oorlogen: 24 pond parisis.

Moorslede

- Sint-Maarten. - P. Deken en kapittel van Doornik.
B. Heer Augustinus Veranneman. - W. Heer Karel Vitse.
D. 79 pond parisis. - Het lokale gasthuis ten Bundere had alsdan een inkomen van 48 pond parisis. De kapelnij van dit gasthuis wordt vanouds op 20 pond 12 schellingen par. getaxeerd. De kapelaan, meester Johannes Dochoys, is hier ontlast van residentie door de deken en het kapittel van Terwaan.

Koolskamp

- Sint-Maarten. - P. Het kapittel van Harelbeke.
B. Heer Daniel van Baelberghe.
D. Zes pond parisis.

Staden

Sint-Jan Baptist. - P. Deken en kapittel van Doornik.

B. Meester Johannes Strier.

D. 60 pond parisis.

Egem

(Heedenghem, Sedeghem)

Sint-Germanus. - P. De abt van Saint-Nicolas-des-Prés (Doornik).

B. Meester Johannes de Bordela.

D. 20 schellingen parisis. (De kerkfabriek zelf bezit alleen drie bunders land die jaarlijks 6 pond par. pacht opbrengen).

Rumbeke

Sint-Pieter en Paulus. - P. De abt van Sint-Bertijns (Saint-Omer).

B. Meester Johannes de Neuville, ontlast van residentie bij privilege van de hertog; hij was raadsheer aan het Hof en werd in 1462 deken van het O.L.

Vrouwkapittel te Kortrijk. - W. Heer Hilarius Pipe.

D. Inkomen niet ingevuld.

Oekene

Sint-Maarten. - P. De abt van Sint-Bertijns (Saint-Omer).

B. Heer Johannes Hellinc.

D. 14 pond parisis.

Grammene

Sint-Jan Baptist. - P. De abt van Sint-Baafs te Gent.

B. Heer Henric van Eecke (Henricus de Quercu).

D. Inkomen niet ingevuld.

Wontergem

(Wontreghem, Wonteeghem, Gonteeghem)

Sint-Agnes. - P. Het kapittel van Doornik (administratie).

B. Heer Arnout de Smet (Fabri).

D. 3 pond parisis.

Gottem

SS. Maarten en Eutropius (Idropus). - P. Deken en kapittel van Doornik.

B. Heer Adrianus de Hase, ontlast van residentie bij privilege van de universiteit van Leuven. - W. niet aangeduid.

D. Inkomen niet ingevuld.

Oeselgem

(Wousselghem)

Sint-Maarten. - P. De kapelaan van het hoogaltaar van de katedraal te Doornik.

B. Heer Olivier de Broelle.

D. Inkomen niet ingevuld.

Markegem

Sint-Amand. - P. De abt van Saint-Amand-en-Pévèle.

B. Heer Willem van den Leene.

D. Inkomen niet ingevuld.

Wakken

Sint-Pieter. - P. De abt van Sint-Maartens te Doornik.

B. Meester Dieric Hore, opvolger van (de in okt. 1454 overleden) heer Jan Couteel (Coutereel?).

D. Inkomen niet ingevuld (wegens de oorlogen).

Geluveld

(Gheluvelt, Gheelvelt, Ghelwelt)

Sint-Margareta. - P. De abt van Saint-Nicolas-des-Prés te Doornik. B. Heer Willem Clercx (was in okt. 1454 overleden. Nog geen opvolger aangeduid).

D. 15 pond parisis.

Dentergem

O.L. Vrouw en Sint-Stefaan. - P. Het kapittel van Doornik (administratie).

B. Meester Petrus de Treckern.

D. 12 pond parisis.

Gits

Sint-Jakob. - P. Deken en kapittel van Sint-Pieters te Rijsel.

B. Heer Rogier van de Kerckhove (de Atrio).

D. 62 pond parisis.

Westrozebeke

(Rosebeka prope Rollarium; Rosebeca sicca)

Sint-Bavo. - P. Deken en kapittel van Doornik.

B. Heer Hillonius de Gryse.

D. 20 pond parisis.

Oostnieuwkerke

O.L. Vrouw. - P. De abt van Zonnebeke.

B. Heer Movandus (?) van Roeselare (de Rollario).

D. 36 schellingen parisis.

Beselare

(Becelaere, Beexlare, Besselare)

Sint-Maarten. - P. De abt van Zonnebeke.

B. Heer Jan t'Kynt.

D. 32 pond parisis.

Passendale

Sint-Audomarus. - P. De abt van Sint-Maartens te Doornik.

B. Heer Jan van Haverbeke.

D. 27 pond parisis.

Kachtem

Sint-Jan Baptist. - P. De abt van Sint-Bertijns (Saint-Omer).

B. Heer Willem (Guillermus) Mule.

D. Geen armendis vermeld.

Beveren

Sint-Germanus. - P. De abt van Sint-Maartens te Doornik.

B. Meester Zegher de Clerc (Sigerus Clericus), ontlast van residentie - W. Heer Anselm Veranneman.

D. 32 pond parisis.

Ardooie

Sint-Maarten. - P. De abdis van Montreuil-sur-mer (Pas-de-Calais); vroeger de abt van Ename.

B. Meester Johannes Angillis.

D. 6 pond parisis. - (De abdis van Montreuil hief in deze parochie tienden voor een waarde van 180 pond parisis).

Uit het bovenstaande overzicht blijkt dat in 1455 in al de parochies van het dekenaat Roeselare (behalve in Kachtem?) een armendis met eigen inkomsten bestond. Een belangrijke vaststelling. Informatie over armendissen (Heiliggeest-tafels) in landelijke parochies vóór 1500 is immers zeer schaars.

Het toeval wil dat, onder de 12 dekenaten van het oude bisdom Doornik, het dekenaat Roeselare nagenoeg alleen staat met zijn mededeling over armendissen. Alleen het dekenaat Seclin in Waals-Vlaanderen citeert zijn parochiale armendissen, doch zonder opgave van inkomsten, met de algemene opmerking dat de dislasten hoger liggen dan de inkomsten⁽⁵⁾.

De dekenaten Kortrijk, Aardenburg en Oudenaarde ontbreken in het originele uitvoerige Register van taxatie⁽⁶⁾.

(5) Warichez a.w. pp. 212-224.

(6) Warichez a.w. heeft getracht die grote en spijtige leemte aan te vullen uit een gelijktijdig doch niet overeenstemmend dokument in de pp. 312-342 van zijn uitgave.

De rapporten van de dekenaten Brugge, Gent, Doornik, Rijsel, Oudenburg, Waas en Helkijn zwijgen over armendissen: hetgeen bijzonder verrast in de overigens zeer uitvoerige rapporten van de dekenaten Doornik, Rijsel en Land van Waas⁽⁷⁾.

Was Roeselare in 1455 het landelijk dekenaat in het uitgestrekte bisdom Doornik met de best ingerichte armendissen? Of is de vollediger beantwoording van de bisschoppelijke vragenlijst te danken aan de ijver van de bovengenoemde deken van Roeselare, Egidius Veranneman?

Opmerkelijk is dat juist van een parochie uit zijn dekenaat een disrekening van vóór 1500 bewaard is gebleven. Aan de hand van de rekening 1486-1498 van de armendis van Pittem heeft V. Arickx voor het eerst een beeld kunnen tekenen van de armenzorg in een Westvlaamse landelijke parochie uit die periode. (Zie Biekorf 1950, 169-179, alsook de Geschiedenis van Pittem, 94-95, van dezelfde auteur). Het geval Pittem wettigt de hoop dat nog andere Westvlaamse parochies een stuk boekhouding van hun oude armendis mogen terugvinden.

A. Viaene

Bientje Maren te Bulskamp

Bientje Maren, die geen van de fijnste was, moest boodschappen doen voor Karel Fieren, en moest voor hem meebrengen: een kluit sjiectabak, een bol wit garen van nummer zoveel en een stuk lint voor de venstergordijnen.

Om het niet te vergeten ratelde hij in één adem zijn litanie af:

‘E klute sjiectubak, vor Karel Fieren um zijn mond; è bolliege garen nummero wit, en è stiksje lint ènstèsvinsters’ (ends tends vensters).

Een andere keer moest Bientje twee kilo boter halen. Hij was goed zijn les gespeld: ‘een kilo voor uus (ons), een kilo voor Eugenie Pauwels. In de mond van Bientje klonk dat als volgt ‘twee kilo vo juuj, en è kilo vo Juli Poj’.

Toen hij nog klein was wilde hij tegen Cesar Verdoolaghe zeggen: ‘Cesar, 't school gaat an’. Wie Bientje beluisterde hoorde het volgende: ‘Tjeetla, tlo tla tla’.

En dan is men nog verwonderd dat er aan de voet van de toren van Babel een spraakverwarring ontstaan is...

L.D.

(7) Het dekenaat van Waas (Decanatus Wasie) beslaat pp. 286-311 van de uitgave met opgaven over de beneficiës; alleen een paar verwijzingen naar armendissen.

De bisschoppelijke kolleges in West-Vlaanderen beroerd door de eerste spellingstrijd na 1830
Vervolg en slot van blz. 30

C. Verschillende standpunten in West-Vlaanderen en beroering in de bisschoppelijke kolleges aldaar

3. Scherpe reacties tegen leraars die de nieuwe spelling volgen (1842-1843).

Na het taalkongres hadden in het bisdom Brugge de verdedigers van de enkel-vokaalspelling het vanwege de hogere geestelijkheid hard te verduren. Bijna een jaar na deze manifestatie van vlaamse eendracht stelde de principaal van Menen voor de beslissing van het taalkongres te volgen mits behoud van *den* i.pl. v. *de*⁽⁴¹⁾. Bousen vond dat deze oplossing nog te sterk aansloot bij de ‘Hollandse’ kommissiespelling.

De roeselaarse superior had op 11 november aan Cracco laten weten dat hij wel vrij was inzake spelling, maar dat hij toch beheerst moest zijn om geen tweedracht te zaaien in het lerarenkorps⁽⁴²⁾. Enkele dagen later bleek reeds duidelijk dat de spellingkwestie in feite geen vrije kwestie was. Inderdaad, op 15 november 1842 liet de bisschop zelf aan Cracco weten, dat hij geen verandering wenste inzake spellingonderricht noch in Roeselare, noch in andere kolleges⁽⁴³⁾. In diezelfde brief liet de bisschop echter zijn vrees blijken dat ‘met de tijd het de enkele vocaalspelling zal zijn die het zal doordragen’, maar hij wenste eerst te spreken met de oversten van zijn kolleges en met de provinciale inspekteur van het onderwijs. Tien dagen later vroeg Bousen aan de principaal van Veurne A. Dujardin, leraar poësis⁽⁴⁴⁾, direkt naar Roeselare te sturen om Cracco te ver-

(41) Dit betekende een afwijzing van regel 5: ‘Het gebruik van de lidwoorden *de* en *een* in de eerste naamval mann. enk., met weglating der (e)n; dezelfde weglating ook in de bijv. nw.’.

(42) Nachtergaele aan Cracco, 11 nov. 1842, brief in bezit van D. Cracco, Ooststraat 4, Roeselare.

(43) Bousen aan Cracco, 15 nov. 1842, brief in bezit van D. Cracco

(44) Aloysius Dujardin was sinds 1839 leraar retorika en poësis aan het kollege te Veurne.

vangen. Deze laatste had na de grote vakantie zijn lessen in poësis hervat, maar dezelfde redenen, die hem hadden belet verder les te geven, deden zich opnieuw voor⁽⁴⁵⁾. Blijkens een brief van een week later ging het hier om gezondheidsredenen. Boussen was van oordeel dat Cracco voor enige tijd absolute rust nodig had, om te herstellen van zijn vermoeidheid en vooral om te bekomen van een ‘exaltation, qui pourrait avoir les suites les plus fâcheuses’. Gezien deze rust onmogelijk was in het grootseminarie en er te Brugge geen andere passende plaats werd gevonden, besloot Boussen hem voorlopig onderdak te verschaffen bij ‘les Frères de St. Jean de Dieu’ te Gent⁽⁴⁶⁾. Nog in december werd Cracco tegen zijn wil naar het St. Ghislaingesticht overgebracht. Na een verblijf van negen maanden aldaar, werd hij, na gunstig advies van dokter J. Ghislain, op 3 september 1843 in vrijheid gesteld⁽⁴⁷⁾.

Enkele maanden later liet ook Simons zich opnieuw opmerken door zijn scherpe reactie tegen de enkelvokaalspelling. De vikaris-generaal ging zelfs zover dat hij in maart 1843 het imprimatur weigerde aan de roeselaarse leraar O. De Keukelaere⁽⁴⁸⁾, die een devotieboekje in de nieuwe spelling had ingediend. Hij had zijn ogen niet kunnen geloven wanneer hij er o.a. ‘tranen’ las i.pl.v. ‘traenen’⁽⁴⁹⁾ en meer dergelijke ‘barbaersche nieuwigheyden’. Nachtergaele diende Simons spoedig van antwoord. De Keukelaere, evenals enkele andere leraars, zo schreef hij, waren niet principieel tegen de spelling des Roches, maar zij volgden toch ‘de spelling van Mr. gevaert in zijn overstelling van Rodriguez’. Verder was hij van oordeel dat men om tot een overeenkomst te geraken, de dubbele vokaalspelling zou moeten laten vallen, tenminste indien de bisschop op de ko-

(45) Boussen aan Morel, 25 nov. 1842, in B.A.B., Acta, 1842, p. 244-245.

(46) Boussen aan Cracco, 3 dec. 1842, in B.A.B., Acta, 1842, p. 250-251.

(47) D. Cracco, Priester-dichter Domien Cracco, 1790-1860, in Jb. van het Gesch.- en Oudheidk. Gen. van Roes. en Om., 1961, I, 1, p. 20.

(48) Oswald De Keukelaere, geboren te Kruishoutem in 1803, werd priester gewijd te Gent in 1833. Na zijn leraarschap te Roeselare, werd hij achtereenvolgens pastoor te Waardamme, te Zandvoorde en te Krombeke, waar hij in 1875 overleed.

(49) Dit in toepassing van de eerste regel, waarnaar de nieuwe spelling algemeen werd genoemd: ‘De enkelvokaalspelling in alle lettergrepen waar de klinker de slotletter is, de scherplange e en o uitgezonderd. Dus: mu-ren, stra-ten, maar boo-ten, wee-nen’.

mende principaalsvergadering geen verdere ‘sacrificiën’ zou vragen⁽⁵⁰⁾.

4. De laattijdige negatieve maatregelen van Boussem en de misnoegdheid hierover (1843-1844).

Ondertussen bleef ook De Foere niet bij de pakken zitten. Vooral als priester-volksvertegenwoordiger liet hij zijn invloed gelden. Op 26 december 1843 - enkele dagen vóór de officiële vastlegging van de nieuwe spelling bij K.B. - verscheen in ‘L’Emancipation’ een beledigend artikel, naamloos weliswaar, maar iedereen erkende er De Foere in. Voor hem waren de voorstanders van de nieuwe spelling orangisten en vijanden van de walen⁽⁵¹⁾. Het was ook in deze zin dat hij in zijn redevoering in het parlement op 31 januari 1844 verklaarde niet te kunnen dulden dat een vreemde taal de plaats zou innemen van de nationale taal⁽⁵²⁾. Op dat ogenblik was de beslissing reeds gevallen en ook De Foere kon daar niets meer aan veranderen. Zijn geest zou echter in West-Vlaanderen blijven voortleven⁽⁵³⁾.

Een week na de kamerinterventie van De Foere, werd door mgr. Delebecque van Gent een poging ondernomen om Boussem tot een gedeeltelijke toegeving te bewegen vooral met het argument van eenheid in het onderwijs. Hij stelde voor in het onderwijs de commissiespelling te volgen, mits het behouden van de *y*⁽⁵⁴⁾ en de verwerping van de *de* van het taalkongres⁽⁵⁶⁾. Boussem was tamelijk geneigd dit tussenstelsel aan te nemen. Hij was echter van mening dat hun beider voorstel weinig doeltreffend zou zijn, indien de kardinaal niet kon worden overhaald om hetzelfde besluit te treffen. Bijgevolg spoorde hij zijn gentsse kollega aan hun plan aan de aartsbisschop mee te delen⁽⁵⁶⁾. De bisschop van Gent schreef inderdaad

(50) Nachtergaele aan Simons, 7 april 1843, gecit. in J. Geldhof, o.c., p. 280.

(51) T. Coopman en J. Broeckaert, o.c., 1904, I, nr. 756.

(52) Id., o.c., nr. 794.

(53) H.J. Elias, o.c., II, p. 37.

(54) Dus tegen de derde regel van de commissie: ‘Het aanduiden der ei en ui met i. In de tweeklanken ooy en ay of aey is de y noodzakelijk en de a wordt verlengd wanneer de y niet door een klinker gevolgd wordt. Dus mei, lui, maar vlooy’.

(56) Boussem aan Delebecque, 13 febr. 1844, in B.A.B., Acta, 1844, brief ‘aen de oversten en leeraers der opvoedingshuizen, die door Ons worden aengesteld’, waarin Delebecque zijn standpunt terzake nader toelichtte. Hij wilde dat er een middenstelsel zou worden gevolgd, d.w.z. het overnemen van de beslissingen van het taalkongres, met uitzondering van enige punten, die strijdig schenen met het gebruik van de vlamingen. In feite werd hier alleen de vijfde regel van het taalkongres niet gevolgd. Zie B.A.G., Fonds Couvents et Ecoles, II a 25.

(56) Boussem aan Delebecque, 13 febr. 1844, in B.A.B., Acta, 1844, p. 27-28.

een week later naar de kardinaal. Enkele weken later gaf deze laatste een zeer diplomatisch antwoord. Hij hoopte dat men *y* en *den* zou behouden: het wegvallen hiervan gaf een te hollands nuance aan de kommissiespelling. Deze hoop kon hij echter voorlopig niet realiseren, gezien de leraars in zijn kolleges waarschijnlijk niet bereid zouden zijn deze afwijkingen van de kommissiespelling te aanvaarden. Van zijn kant was er echter geen enkel bezwaar dat beiden dit tussenstelsel in hun kolleges zouden invoeren. Integendeel, indien de mogelijkheid tot richtlijnen in de zin, die zij voorstelden, zich voordeed, zou hij zich op hun voorbeeld kunnen beroepen⁽⁵⁷⁾. Feitelijk kon Sterckx dergelijke maatregel niet treffen, hoewel hij voor beide bisschoppen een vage hoop liet. Inderdaad, nadat de acht regels van de commissie in augustus 1839 waren klaar gekomen, was de kardinaal van plan geweest door een komitee van geestelijken te laten onderzoeken of - en zo ja in hoever - de kommissiespelling mocht worden aangenomen in zijn kolleges. Van Hemel, die bekend stond als raadgever van de aartsbisschop inzake onderwijs, liet het echter zo ver niet komen. Op aandringen van David, stuurde de kanunnik aan de kardinaal een uitvoerig pleidooi voor de kommissiespelling, betoog dat een mengeling was van taalkundige en moreel-religieuze argumenten. Zo vroeg en bekwaam hij dat de kollegedirekteurs zouden samengeroepen worden om hun de kommissiespelling aan te bevelen. Op 5 september 1839 kon Van Hemel aan het dagblad 'L'Indépendant' schrijven dat de achttien geestelijken van het kleinseminarie tot de kommissiespelling waren toegetreden, niet alleen om de eensgezindheid te bevorderen, maar ook uit overtuiging, al hadden ze tevoren een andere mening. Ook de andere kolleges, aldus Van Hemel, volgden de nieuwe spelling⁽⁵⁸⁾. Sterckx kon dus niet ingaan op het voorstel van twee van zijn kollega's. Na vier schooljaren kommissiespelling kon hij nu bezwaarlijk iets anders gaan eisen zonder kritiek van het grootste deel van zijn leraars.

Het beroep op Mechelen had Boussen dus geen stap dichterbij een definitieve beslissing inzake de te volgen spelling. Nauwelijks was deze vergeefse poging tot steun achter de rug, of De Foere stond weerom klaar om al de invloed die hij op de brugse bisschop had, aan te wenden in het voordeel van de oude spelling. Respektievelijk vanuit Gent en Brussel schreef hij, gehaast en aandringend, op één dag twee brieven naar zijn bisschop. In de eerste stelde hij dat het voorzichtig en zelfs noodzakelijk was het status quo inzake de spellingkwestie te handhaven. Door zo te handelen compromitteerde het episkopaat zich in geen geval, hetzij het K.B. van 1 januari 1844 later werd ingetrokken, hetzij dit slechts zou gebeuren onder druk van de publieke opinie. De bisschop van Gent deelde reeds zijn mening. Uit de tweede brief blijkt dat De Foere aan Delebecque nog een

(57) Sterckx aan Delebecque, 6 maart 1844, in B.A.B., C, 499.

(58) L. Wils, o.c., p. 101-115.

konkreet voorstel deed om de voortgang van de hollandse taal te stuiten. Hij raadde de kerkvorst aan een uitspraak te doen tegen de 5°, 3° en 8° regel van de kommissie spelling⁽⁵⁹⁾; de uitspraak tegenover deze drie regels zou moeten gepaard gaan met een reserve tegenover de vijf andere, in die zin dat hij hierover later een uitspraak kon doen. Verder schreef de volksvertegenwoordiger dat de bisschop over zijn voorstel nog geen definitieve uitspraak had gedaan, maar dat hij geneigd was het voorstel aan te nemen, gezien de gevaren voor religie en zeden. De hollandse leesboeken, die het deïsme propageerden, begonnen zich in zijn diocees reeds te verspreiden⁽⁶⁰⁾. Twee dagen later ontving Bousen weer een brief van De Foere. De petitie van het kleinseminarie van Roeselare werd in de Kamer naar voor gebracht door A. Rodenbach⁽⁶¹⁾. Hij vroeg een rapport over deze petitie, hetgeen trouwens werd aanvaard. De roeselaarse petitie was een pleidooi voor het behoud van de oude spelling in het onderwijs en een eis tot het intrekken van het besluit van 1 januari 1844. Zij was o.m. ondertekend door alle leraars van het kleinseminarie. De Haerne had echter opgemerkt dat er nog verzoekschriften zouden volgen, maar dan in tegengestelde zin⁽⁶²⁾. De principaal van Kortrijk maakte inderdaad gewag van een verzoekschrift in tegengestelde zin als dat van Roeselare. Het cirkuleerde in Kortrijk en omstreken ten voordele van de nieuwe spelling. Nagenoeg alle leraars van het kollege van Kortrijk wensten eraan deel te nemen. Hij had zich echter verzet tot wanneer de bisschop hiervoor toelating zou hebben verleend. Wat Clement vooral vreesde was de verdeeldheid van opinie onder de kolleges en onder de klerus in het algemeen. Zelfs vooraanstaande mensen zoals De Foere en de Haerne hadden een tegengestelde mening op dit punt en de vijanden van de kerk zouden hier zeker munt uit slaan⁽⁶³⁾.

(59) De 8e regel luidde: 'Het schrijven van paerd of peerd, waerd of weerd enz. naar keuze'. Volgens De Foere was alleen peerd, weerd enz. toegelaten.

(60) De Foere aan Bousen, 18 maart 1844, in B.A.B., C, 499.

(61) Alexander Rodenbach (1786-1869), de blinde Rodenbach, speelde een belangrijke rol in het politieke en literaire leven van de stad Roeselare vóór en na de onafhankelijkheid. Hij was jarenlang volksvertegenwoordiger voor het arrondissement Roeselare en burgemeester van Rumbekke. Zie J. Delbaere, Alexander Rodenbach, in Biekorf, 1953, p. 49-58.

(62) De Foere aan Bousen, 20 maart 1844, in B.A.B., C, 499.

(63) Clement aan Bousen, 21 maart 1844, in B.A.B., C, 487.

Ondertussen was Boussen bezig met een taalprojekt, dat de eenvormigheid en eensgezindheid diende te herstellen. Gezien de verdeeldheid onder zijn klerus, achtte hij het wellicht opportuner reeds tussen te komen vóór zijn projekt helemaal klaar was. Op 21 maart 1844 richtte hij aldus een schrijven aan de principaals van de kolleges te Ieper, Poperinge, Kortrijk, Veurne, Tielt en Menen, waarin hij meedeelde dat hij met een taalprojekt bezig was en waarin hij verbood de hollandse taal, stijl en spelling te volgen in het onderwijs. Men moest ook afzien van ondertekening van gelijk welk petitionnement⁽⁶⁴⁾. Vermoedelijk kwam hij kort daarop met zijn ‘projet op de Taele’ klaar: het schreef de spelling des Roches voor⁽⁶⁵⁾! Volgens Boussen was er maar één mogelijkheid en dat was de landstaal. De nieuwe spelling steunde immers al te zeer op het hollands dialect, zij liet vermoeden dat Vlamingen en Hollanders tot éénzelfde volk behoorden. Zij waren echter twee volkeren, die zich elk in hun eigen taal dienden uit te drukken.

Dat zijn argumentatie niettemin hoofdzakelijk van religieuze en zedelijke aard was, leest men goed af uit een antwoord van Boussen op een brief van J. David, die de brugse bisschop op het punt van de spelling tot beter inzicht poogde te brengen. Een zwaarwegend argument voor de spellingeenheid door de hoogleraar Nederlands naar voor gebracht, was de noodzaak voor Vlaanderen van een eigen letterkunde. Deze was zonder meer een eis van de tijd! De literaire taal hierin gehanteerd, mocht niet zonder meer een slaafse overname zijn van het Hollands, maar moest toch de verschillende vlaamse dialecten overstijgen. Aldus zou de spellingeenheid ook stilaan een gemeenschappelijke literatuur laten ontstaan. Boussen verwierp dit argument. Eenmaal elke taalbarrière opgeheven, zou de protestantse pers uit het Noorden vlug het vlaamse landsgedeelte overspoelen. Dit was trouwens reeds het geval met de vrijzinnige pers, die vanuit het franstalig landsgedeelte was binnengeslopen. Het vrijzinnig gevaar kwam echter niet alleen uit het Noorden, ook bij onze literatoren scholen soms addertjes in het gras. Welnu, wanneer - via het behoud van de spellingbarrière - hun afzetgebied werd beperkt tot Vlaanderen, dan was

(64) Brief aan de principaals van de kolleges te Ieper..., 21 maart 1844, in B.A.B., Acta, 1844, p. 70.

(65) Kladd van het ‘projet op de Taele’, niet gedateerd, wellicht kort na 21 maart 1844, aangeh. in J. Geldhof, o.c., p. 340.

dit te klein om hun drukkerskosten te kunnen dekken, zodat de ‘slechte’ vlaamse boeken geen kans kregen. Trouwens, wanneer zij in het Vlaams schreven, zou de geest van deze literatuur noodzakelijk katholiek moeten zijn. Zonder de meest strikte morele reserves en aanpassing aan de ‘zuivere’ smaak van onze vlaamse provincies, zouden hun werken geen voldoende afzet vinden. Het aannemen van de spelling des Roches zou verder het definitieve einde betekend hebben van de neutrale handboeken voor lager onderwijs. Tenslotte merkte de brugse bisschop op dat iedereen het fel betreunde dat David zelf en De Foere verdeeld waren inzake deze kwestie, hoe lofwaardig hun bedoelingen ook waren. De loge buitte deze verdeeldheid gretig uit⁽⁶⁶⁾.

Een week na het verbod van Bousen liet de Haerne aan Tanghe, sekretaris van het bisdom, weten dat hij erg ontgoocheld was over de maatregel door de bisschop genomen. Hij had het echter vooral tegen De Foere, die dit systeem voor hollands liet doorgaan en daarenboven een eksklusieve houding aannam. De Haerne verklaarde zich voor de kommissiespelling omwille van de uniformiteit in de nederlandse taal, maar in principe verwierp hij geen enkel ander systeem, zelfs niet dat van des Roches, hoewel het door geen enkel publicist nog werd gevolgd. De kortrijkse hoogleraar trok dan voor zichzelf de konklusies. Hij zou zijn ontslag indienen als studiemeester, want hij wenste niets te onderwijzen tegen zijn overtuiging in. Als volksvertegenwoordiger zou hij het K.B. van 1844 blijven verdedigen omdat hij dit beloofd had aan de minister van justitie en omdat zijn bondgenoten juist een petitie bij de Kamer hadden ingediend tot behoud van het K.B. van 1 januari. Deze petitie was overigens ondertekend door F. Béthune, burgemeester van Kortrijk (1836-1854) en F. Goethals Bischoff, rechter bij de rechtbank van koophandel⁽⁶⁷⁾.

Besluit

De heftige polemieken rondom de nieuwe spelling maakten de eerste grote strijd uit tussen de vlaamsgezinden na 1830. Heden kan men zoveel herrie om een sekundaire kwestie overdreven vinden, in haar historische kontekst is

(66) Bousen aan David, 16 april 1844, in B.A.B., Acta, 1844, p. 101-103. De volledige tekst kan men vinden in J. Geldhof, o.c., p. 345-346.

(67) De Haerne aan Tanghe, 29 maart 1844, in B.A.B., C, 499.

zij begrijpelijk en zelfs verdedigbaar. De inzet van de spel lingoerlog was in die dagen inderdaad erg belangrijk: de eenheid van de nederlandse, taal- en kultuurnationaliteit voorbereiden of de vestiging van een afzonderlijke vlaamse taal nastreven. Willems en zijn medewerkers wilden het behoud verzekeren van de vruchten der hollandse taalkunde, behoud dat bedreigd werd door diegenen, die het taalverschil tussen Noord en Zuid sterk benadrukten. Zij hebben uiteindelijk gezegevierd en de grondslag gelegd voor de toekomst, zij het dat hierdoor ook enkelen de vlaamse strijd verlieten. Toch heeft deze taalregeling belangrijke contacten gelegd tussen vlaamsgezinden van het hele land en aldus bijgedragen tot de start van de vlaamse beweging.

Algemeen mag men stellen dat de weerstand tegen de nieuwe spelling het grootst was bij de geestelijkheid en in de scholen, die trouwens grotendeels onder haar gezag stonden. Hier moesten de argumenten van filologische en cultuurhistorische aard meestal wijken voor zedelijk-godsdienstige motieven. Maar ook de regering bepaalde, wat het onderwijs betreft, geen standpunt in deze kwestie. De schoolbesturen bleven vrij al dan niet de kommissiespelling te volgen, hetgeen de verwarring liet aanslepen.

In West-Vlaanderen bestond er aan de klerikale top een onverzettelijk, uiteindelijk voor de desrochistische spelling opterend blok. Hiertoe behoorden De Foere en Behaegel, die na 1830 in het verzet stonden tegen de hollandse taal. Naast hun politieke en religieuze overtuiging, speelden bij hen de taalkundige argumenten een belangrijke rol. Zij bleven zich met klem verzetten tegen een eenzijdige hollandse oplossing, die de rechten van het Vlaams over het hoofd zag. De Foere werd op de duur echter zo radikaal en opdringerig, dat hij van de Haerne terecht het verwijt van onverdraagzaamheid te horen kreeg. Simons en Boussen waren vooreerst bedacht op het behoud van godsdienst en zeden. Boussen was bang voor het nieuwe als zodanig en zijn algemene anti-hollandse houding kon dit gevoel in deze kwestie alleen maar versterken. Tenslotte wilde de brugse bisschop zo vlug mogelijk een einde stellen aan de verdeeldheid onder de klerus, waaruit de anti-kerkelijke groep munt dreigde te slaan. Deze overwegingen voerden hem uiteindelijk tot een definitieve beslissing in desrochistische zin, waarvoor hij tevergeefs de hulp van Sterckx had afgebedeld.

Zijn autoritaire beslissingen brachten sommige principaals

in een gewrongen positie en lokten bij heel wat leraars wrevel en zelfs misnoegdheid uit. Verschillende onder hen zagen goed in dat hun opdrachtgever tegen de bierkaai vocht en sloten liever aan bij de voorgestelde regels van Willems en zijn vrienden. Men moet er zich bijgevolg voor hoeden West-Vlaanderen in zijn geheel in de partikularistische gelederen op te stellen. Heel wat onderwijsmensen sloten zich bij de commissiespelling aan. De spelling-voorkeur van Boussen strandde o.m. omdat de spraakkunsthandoeken door een paar onder hen opgesteld, deze voorkeur niet deelden. Zij volgden onverdeeld de nieuwe spelling. Toch moet worden gezegd dat enige aarzeling bleef bestaan omtrent een paar punten, die erg strijdig schenen met het vlaamse taalgebruik. Hun 'vlaamse' en moreel-religieuze bezwaren moesten bij hen echter wijken voor de taalvrede. Deze was een noodzakelijke voorwaarde voor de bloei van de vaderlandse taal- en letterkunde en voor de bevordering van het moedertaalonderwijs in de kolleges. Het hele touwtrekken rond deze kwestie wijst er trouwens op dat dit onderwijs niet zonder meer als onbelangrijk opzij kon worden gesohoven. De kwestie slorpte hiervoor teveel aandacht op.

Het konservatief optreden van Boussen in deze kwestie betekende een zwak punt in zijn onderwijsbeleid. Zijn autoritaire beslissingen, gesteund op wankele argumenten, kwamen niet aan bij principaals en leraars. Zij hebben de verhoudingen tussen de kerkvorst en zijn kolleges vertroebeld. Bovendien waren zij erg nadelig voor het moedertaalonderwijs. De leraars konden geen duidelijke koers volgen en moesten soms tegen hun overtuiging in de oude spelling aanteren, wat de Haerne prompt weigerde.

Leuven

Mark Hanson

De wereld van Lowie Vinck

Louis Vinck uit Nieuwpoort (zie Biekorf 1972, 141) was met carnaval aan 't maskeren en wilde met zijn kameraden ook bij pasteibakker Charles Soete een bezoek brengen. Maar 't beviel hem slecht, en met een paar builen en schrammen mocht hij het hazenpad kiezen. 's Anderendaags bracht hij verslag uit bij Charles' zuster te Ramskapelle: 'je broere is ook van geen twee oede wuufs gemakt'.

L.D.

Mijnheertje Sanders van de Hoge Dijken te Roksem **Vervolg van blz. 38**

De Sanders

Wat dat Guustje mijn vader deed? Vanzelfs speelde hij ook kleine marsjang gelijk zijn broers en hij begost heel kleintjes: mijn ouders trokken met hun getweeën de steekkar met tweehonderd kilos rapen geladen met de singel over de schouder - de schouderband - elk aan een string naar Oostende. En 't was ju-ju! over slechte kalsieën met scherpe koppen, djok! djok! ge kost daar alleszins alzo geen eiers vervoeren. Ze kwamen geladen weer met een steekkarre mosseltrossen die ze al onderweg verkochten. Niets was hun te min of te lastig, als ze maar aan geld kosten geraken om groter kommersie te doen.

Alzo begost vader een beetje strooikommersie te doen, niet vele, hij had nooit geld genoeg om te kopen. Met die strooikommersie vergaarde hij toch meer bijeen, want hij reed twee keers per week met een karretje strooi naar Oostende om in de grote visbennen te leggen voor te verzenden.

Ge kijkt verwonderd? Horkt een keer, dat ging alzo wel een lage vis en een laag ijs overhands maar de vis mocht tegen de mandewissen niet wrijven, de wissen zouden er ingeprent staan, dat heeft geen oge meer. 't Was daarom dat ze eerst schoon gekamd strooi tegenaan de wissen legden.

Mettertijd kost vader eindelijk een muil kopen, wacht! 't is te zeggen een muilekachteltje van die hoogte zie... dat is 't jong van een klein hengstepeerdje met een ezemerrie, maar de muilezel zelf kan geen vrucht voortbrengen. Later werd het groot geworden muilezeltje stilletjesaan ingespannen.

Een muil is stijf taai en kan tegen een goede duw, ik heb hier te Roksem wel twintig muilezels weten lopen. Hoe dat kwam? Wel doodeenvoudig. Poperingse marsjangs gelijk Gillebaard kwamen alhier rond met muilezels om te verkopen, 'k gelove dat ze uit het zuiden van Frankrijk kwamen. Ik was nog op de wereld niet als mijn vader met muil en traamkarre strooikommersie deed, maar hij woonde toch nog op d'Hoge dijken in het huizetje, wel wat beter inge-

richt en bouwazie bijgezet - en dáár ben ik geboren. Wij zijn met veel kinders geweest, maar vijf zijn in leven gebleven: Eusnie, Sarel, ik Kamiel, Arrie, en Zulie.

Kinderspel

Als kind speelden wij veel met de drake, we hadden trouwens al de plaats en de wind voor ons alleen: geen daken, bomen noch telefoondraden hielden onze draak met de slingerende steert tegen, 't was echt een hoge vlucht door de lucht. Een drake maken, ikke? dat is toch kinderwerk wat kloek papier en een fijne plooiwisse. Eerst de wisse plooiën in een ruit met een lange top en een kruis in 't midden, kloek aaneenbinden, het papier goed overspannen en aan de top een touw met wat dutstjes papier ingeknoopt voor de steert. Aan het gebogen einde is de lange, lange touw gebonden, en steek de draak maar op tegen wind, laat ze maar vliegen en de looptouw uithangen!

In hete zomers liepen we liever langs de beke, ge weet wel de beke gewillig maar een grachtje te Aartrijke en aan de Osse al een hele 'streule', die beke loopt hier bachten op mijn eigendom door mijn meers, met moeite een halve meter diep, maar na een grote regenvlaag ligt mijn meers heel overstroomd. Kijk, ik heb daar een houten heule over de beke gelegd naar het ander striepje eigendom. Van hier loopt de beke met een duiker onder de Gistelse kalsie voorbij de herberg de Meiboom dweers door d'Hoge dijken waar dat ze zoveel dieper loopt. 't Is aardig, maar van daar af zeggen we de Mulebeke, al schoon water, die er bij wonen lijk van Dierendonks gebruikten het als drinkwater.

Wij hebben dikwijls in de duiker onder de kalsie gespeeld, er lag een dubbele bakstenen vloer, dat was voor ons een voetbad en onder elkaar zegden we: Gauw we gaan spelen in de 'kloef' - dat was de duiker bij de Meiboom. Bij ons thuis mochten wij niet veel spelen, 't was te helpen bij onz'ouders als we van school thuiskwamen. Te Roksera was er geen school en ook geen kerk, want over zoveel honderd jaar is de kerk langs de Oude Bruggeweg in een inlandse oorlog afgebrand of afgebroken en nooit herbouwd. Vraag het maar een keer aan Riestje Goethals hier, hij heeft het kerkhof helpen blootleggen.

Opgravingen

Riestje vertelt heel zakelijk: 'Ik kan maar zeggen wat ik gezien heb, 't was juiste 't moment dat ik werkloos liep tussen de steenoven te Hoeke en de suikerfabriek te Veurne. Over ongeveer vijftien jaar riep de gemeente vier mannen op om te delven: ik, Dumaree, Kerkhove en Sprotjes, die twee laatste gaan het niet meer vertellen, ze zijn al dood.

Zo we trokken wijnder met ons alaan naar de bilk al de noordkant van de Oude Bruggeweg bij de herberge de Kluten, daar zou de oude kerk nog gestaan hebben. Zeg, we hadden er koerazie op om schatten boven te halen: goud of zilver je weet nooit. Een geleerde tiep, een ingenieur van al 't Brusselse meen ik, kommandeerde 't werk, want hij wist alles uit zijn boeken hoe en waar de graven op het kerkhof lagen: 'Delft hier' zei hij simpel weg. We dolven een veure, allee een grippe, van also een meter en half diep en stonden vergaapt te kijken hoe mijnhere alles zo juiste wist aan te wijzen, dat kwam zo juist uit, nog op geen handbreedte naar. Kijkt 't was ongelooflijk, op heel de reke graven lagen de hoofden naar het oosten en beentuiten staken naar het westen uit. Er was daar een bijzonder graf van een grote katte zeker, rondom met opgeraapte 'landstenen' afgezet. Wij kwamen dan ook op een grote hoop koppen en benen al ondereen 'een massagraf' zoals mijnhere zei. Maar van schatten boven te smijten! geen sprake van, niemendalle te zien, we moesten nog geen roste klute oprapen. Doodskoppen genoeg om ervan te dromen, paters, pastors en meesters kwamen er een oprapen; we hadden daar weel bekijks en 't was fotos nemen links en rechts. Wij hadden een hele driewielkar doodsbenen vergaard, maar een hoge geestelijke zei: 'delft ze in één put'. Op 't einde werd ik ongerust en 'k zegge also tegen Mijnhere Mertens: 'Ge loopt gij hier overal al snuffelen rond, ge riekt gij toch ook die aardige reuke in de grond? en wijnder eten daarbij also onze stuiten op'. Maar hij stelde ons seffens gerust: 'Niet verlegen zijn, na zeven tot tien jaar begraven in de eerde kan dat geen kwaad meer'.

'k Vergeet nog te zeggen dat we ook een verbrande plekke grond van een grote meter vierkant blootlegden: al zwarte grond met kriezelingen. Daar zouden ze nog de klokken gegoten hebben voor het houten kerkstje. Also dolven we een maand en half, negen uren daags en de zaterdag maar

een halve dag, ik was aangesteld om de werkuren op te tekenen voor de rekening van de gemeente. Ge kunt daar nu niets meer van zien, 't is weer een gewone bilk.

Schooltjestijd en loting

Zo ge hebt het gehoord, vertelt Mijnheertje Sanders verder,

Lewietje Verplancke de lattespletter van Meneertje Sanders (naar een oude foto)

de Roksemaars hadden geen kerke meer, we werden bij de parochie Westkerke gesmeten, alzo kwam het dat we driekwart verre naar kerk en school moesten gaan.

Meester Poot een klein mannetje, was schoolmeester en koster tegelijk, hij hield vier a ‘klassen’ in één lokaal, twee klassen aan ieder kant, al bijeen zeventig leerlingen. Ik zat al de kleine kant op de laatste banken, waar dat al de domste bleven haperen.

Horkt een keer, we verstaan dat nu, de meester had geen tijd om met de domme bezig te zijn, hij moest met de beste leerlingen voortdoen die op hem wachtten en dan nog ... ondertussen was er al een keer een begraving of een trouwe, en de meester was die voornoene niet te zien ... en hij wierd links en rechts getrakteerd, 't was de gewoonte. Alzo ben ik nooit uit de domme klas gerocht, ik was weinig of niet geleerd en kost met moeite mijn name zetten, maar rekenen en cijferen dat leert ge seffens in de kommersie, ze gingen mij niet bedriegen, neen man, daar was ik bij de rappe.

Weet je gij, iefrouw, dat de domme de rapste zijn om kommersie te doen en te vergaren? Ha ja! de Sanders zijn van die kommersiesoorte, sommige rappe mensen hebben het zelfs niet ver gebracht, hun handen staan krom naar het werk.

Zie we zijn er weer ... de Sanders boffen geerne. En pertanks 't gaat zo trage in het eerste om aan geld te geraken, maar een keer dat ge halfweg zijt gaat het veel rapper, de sprongstjes worden altijd groter.

Alzo is het ook bij mijn vader gegaan op d'Hoge dijken totdat hij hem voorgoed verbeterde met het boerderijtje hier naast mijn groot huis. Dat kwam alzo: de bewoners, het gezin Karel Storms, was hier uitgestorven van een slechte ziekte en de enkele overgebleven kinderen gerochten op den dool gelijk dutsen. Vader kocht heel het doeningske voor 3500 frank maar er was nog schuld op zodat vader nog 500 frank moest opleggen, dat was in het jaar 1890. Ik was 12 jaar oud toen we verhuisden naar deze kant van de route bij de beke. Voor mij was dit het jaar van mijn eerste kommunie, we waren maar met vijf eerste kommunekanten, zo een klein arm parochietje en ik was de schoonste opgezet, want vader voerde al een koppel muils en molk twee koeien daarbij.

't Was thuisblijven van school en vader helpen, strooi bijhalen, en een beetje op 't land helpen maar 't boeren stond mij niet aan. Gelukkig begost vader een tweede kleine houtkommersie zodat we daar meer dan werk genoeg hadden totdat ik moest gaan loten voor soldaat.

We waren maar met drieën, Ik, Thei Rosseel en Monkstje Kerkhove. Horkt een keer ik zat ermee verlegen, ik biecht het rechtuit, maar een wijvetje die ‘bij ons thuis kwam - een soorte van waarzegster - gaf mij voor raad: ‘Kamieltje jongen, ge moet niet verlegen zijn, neem drie loten en houd daarvan alleen het middelste in je hand, dát is het groot lot’. Zo gezeid, zo gedaan, ze riepen eerst het lot in 't Frans af, 't was gelukkig een lange reke! mijn herte bonsde al van blijdschap: ‘t zit goed peisde ik, veel cijfers,’ en dan in het Vlaams, ik hield mijn asem op: ‘... twee honderd dertig!’ Ik sprong zo hoge zie van blijdschap, ik Kamiel Sanders had er mij uitgeloot, ik had meer geluk dan verstand.

Monkstje trok nummer 90 en Thei 88, ze kosten maar zo ongelukkig zijn en 't was vloeken en zweren, stampen en lelijk doen ... ze brulden ...: ‘En wij zijn al voor Leapol al in zijn hol!’ Ik liet ze zere staan en trok met de gelukkige bende van Westkerke mee die er zich ook uitgeloot hadden, en zingen mens! 't keelgat uit, al dat we zingen kosten lijk de Oostendenaars:

O ja, ja! wij komen van het sas

W'en d'er weest gaan loten in dat kerntje van glas!

Toverie en spokerie rond het Flerskot

Ikke? of ik nog andere waarzegsters of toveressen heb gekend Neen, neen ba neen ik, 't is omdat het neep voor de loting dat ik dat wijvetje vroeg. Horkt een keer, ge weet toch wel dat kommersanten nuchtere mensen zijn en maar moeilijk aan al die vertellemen geloven. Maar 't ene gezeid lijk 't andere, mijn moeder Rooslie Belle, die van Snaaskerke was, geloofde aan spoken van 't Flerskot, de grootste hofsteê van Leffinge; dat kwam omdat ze in haar jonge tijd nog drie jaar op dat hof bij boer Coppins aan Driewege als meisen gediend had. 'k Zegge wel Driewege: dat is op de kruisinge van drie kassieën, een naar Leffinge, naar Raversie en naar Wilskerke.

Op dat groot hof stond er een hoge, stijf hoge vierkante bergscheure met een kappe gelijk een kapelletje met strooi gedekt; ze beweerden dat er wel veertigduist schoven kosten inliggen, ba ja! van zestig tot vijfenzestig voer wierden er ingetast. Ze was zo hoge die bergscheure dat ze met drie mannen moesten toesmijten om in de hoogte te tassen. Ik

weet wat ik zegge, ik heb daar trouwens strooi, alleen zuivere 'glei' geleverd voor het strooien dak. Die oude bergscheure is afgebrand en ze hebben ze maar half zo hoge meer opgetrokken.

Er werd op 't Flerskot zoveel over spoken en toveren en duivelbenen verteld dat een mens er wel een keer zou opgepeinsd hebben in het voorbijrijden; jaja, 't ging zoverre dat de boer schier geen meisens kost houden, ze wierden benauwd. Het hof was pertanks goed verwapend tegen toveressen, het lag rondom in zijn wallen en hekkens afgesloten, maar overnacht deed de toveres toch het hekken open, 't was juiste daarom dat de boer snachts geen beesten op het hof liet lopen.

En zeggen dat de peerden op stal met een draainagel gebonden stonden, en toch ... snachts hadden ze de deur aan stukken gewreven, uitgebroken en liepen los op het hof. De koeien waren gemolken en ze zagen nooit geen melk. Moest de peerdeknecht een veure werken, d'ene veur was langer dan de andere. Een voorbijrijdend voer klaaide onverwachts om. 't Waren nu een keer al kraakse dingen op dat hof: als moeder kernde, na zoveel tijd kreeg ze bijkans nog geen boter, alleen alles liep verkeerd, niets anders of ongelukken. Moeder hield staande: 'Flerrus de waterduivel had dit voorspeld: *Flerrus vertrekt en 't geluk vertrekt mee ...*' en 't was alzo ook.

De boer wist dat, en als olijke boer was hij vooruitziende zijn meisens - mijn moeder ook - moesten szondags met de klaren op het hof zijn, want 't was gevaarlijk in den donkeren, de waterduivel deed je onverwachts lopen met de daver op het lijf. En pertanks! er stond een kapelletje op een stake aan de balie, maar ... *Flerrus vond een ander gat*. De pastor van Leffinge kwam het hof belezen bij het kapelletje, dat gaf toch eentwatse gerustheid.

Flerrus nog gezien? ikke! allee! toe, toe! neen, neen! Ik zei het toch al, mijn moeder vertelde dat: de waterduivel was een zwarte beeste, de grootte van een trekhond. Als ze hem in de verte zag tastte ze seffens naar heur schapulier en ze had altijd een paternoster op zak. Ja maar, zonder lachen, ik moet het eerlijk bekennen, ik droeg ook altijd een paternoster in mijn broekzak, altijd op de bane met een voer en een koppel muils ... je kon nooit weten. Niettemin ik heb in mijn leven onzeggelijk veel bane gedaan en 'k ben nooit door beeste, duivel noch mens aange-

rand geweest. Maar ik was algelijk op mijn weerhouden als ik noodgedwongen voorbij 't Flerskot moest rijden, ik haastte mij om met de klaren weg te komen.

En toch op een keer was ik mijn geld gepakt en 'k ging het zeggen aan pastor Riedal. Seffens begost hij het in zijn boek af te lezen en als ik thuiskwam liep mijn knecht gedwongen rond en almeteens vind ik het geld op een domme verloren plekke. Ik ging het maar 's anderdaags aan de pastor zeggen en hij keef: ‘Sanders, Sanders, ten naaste keer seffens dit goede nieuws komen zeggen’.

Ik heb ook nog geweten dat ze op de hofsteê van Maartens, al de kanten van Beêgem de muizen gezonden waren. Ze aten nu een keer al de vruchten af tot tegen de grond, d'hofsteê was effenaf van de muizen vergeven, en ze hebben ervoor moeten dienen.

Slot volgt

M. Cafmeyer

‘Doet my wel, Godt salt u loonen’

Vondeling uit IJzendijke aan de kerkdeur van St. Donaas Brugge 1727

Een sociale plaag in de voorbije eeuwen waren de talrijke vondelingen die meestal aan de ingang der bidplaatsen gedeponerd werden. Een treffend geval was dit van een anderhalfjarig meisje, Cornelia Vandezande, die op 8 juli 1727 aan de kerkdeur van St. Donaas in Brugge ten vondeling werd neergelegd. De beschrijving van de uitzet van dit wicht is zo uitvoerig dat hij verhelderend kan zijn voor de historiek van de kinderkledij in vroegere dagen.

‘Pieter Vynckaert heeft aenveert den 8e julij 1727 een kint op conditie tsinte Donaes kersten ghedaen ghenaemt Cornelia oudt soomen jugiert 1 1/2 jaer te vondelinghe gheleyt op den selven dito smerghens omtrent den 4 1/2 heuren voor de kerckdeure van St Donaes ghewonden in eenen roo luwer aen hebbende op het hoofd een catoene mutse met roo blommen ghemaect op syn hollants, aenden hals een ghepeeckt neusdoucxken ende een catoene sarotien onder een ghestrypt callemande roccken ende een roo bolle slaeplyveken met groene coussen ende schoenen met witte gispes, op syn borst ghevest een quarte-blat daer op gheschreven van desen inhoudt ‘Ick ben het kindt van Jan Vandezande hier gheboren binnen Isendycke ghedoopt Cornelia Vandezande myn moeder is doodt en myn vader en weet men niet waer hy is’ ende van achter het selve quarte-blat stont ‘doet my wel godt salt U loonen.’ - (K.O.O. Brugge, Fonds St. Juliaans, vol. 823, rekening vondelingen 1727, f° 19v-20r).

J. Geldhof

Verregende graanoogst en duurte in het Brugse Vrije 1650

De Chronycke van Vlaenderen van Andreas Wydts geeft (III 693; Brugge 1736) een bondig bericht over de mislukte graanoogst van 1650. De aanhoudende slagregens in het einde van juli en in augustus waren zo erg ‘dat het graen te velde stond te veranderen in mesthoopen’. Dezelfde plaag teisterde ook de oogst in het Land van Waas. (Kroniek de Castro, Annales CAW. IX 294).

De bron van het Brugse bericht is het dagboek (Rare Geschriften) van de patriciër Jaques Inbona. Ook Custis (Jaerboeken III 240; Brugge 1765) ontleent zijn nota aan het dagboek van Inbona.

Uit het originele handschrift van Inbona (Stadsbibl. Kortrijk, cod. 175, f. 61) volgt hier het volledige relaas van de zeven reliekenprocessies die, gedurende een week, elk op zijn dag, uit parochie- en kloosterkerk uittrokken en, de ‘*grootte keer*’ van de H. Bloedommegang volgende, met een hoogmis in de St. Baseliskerk hun tocht gingen besluiten.

Men weet dat het ritueel processies en gebeden voorzag zowel bij schadelijke droogte (ad petendam pluuiam) als bij langdurige schadelijke regens (ad postulandam serenitatem).

A.V.

Bidprocessies tegen de regen

‘Int jaer 1650 int latste van de maent Jully soo was seer groote dierte inde graenen ende groote armoede onder het volck want de beste terwe golt opde marckt seven guldens de maete ende het cooren opden acker begonst te bederven deur den ghestadighen reghen soo datmen om Godt almachtich te versoenen alhier tot Brugghe instelde eene processie in deser manieren, te weten:

tsondaegs wesende den latsten dagh vande maent van Jully ghinghen die van sinte donnaes met de rijve van sinte donnaes de groote keer vanden heijlighen bloede ende commende ten heylighen bloede deede aldaer eene solemneele hooghmis;

tsmaendaegs die van onse lieve vrouwe met die van sint gillis met het heijligh cruijs doende alsvooren;

dissendaegs die van sinte salvators met de paters capucijnen met de rijve van sinte eloij;

tswondaegs de paters iacopijnen met het noch van onse lieve vrouwe;

donderdaegs de paters augustijnen met de handt van sinte barbele;

tvrydaegs de paters carmers met het soch van onse lieve vrouwe;

tsaterdaegs de paters recollecten met de handt van sinte margriete; ende soo continueerende in hunne devotie dat Godt hun heeft verhoort ende den reeghen doen cesseeren.

Ende het veranderde soodanigh met den tijt dat het cooren ofte terwe die inde somer vijftich [1650] coste saven guldens de maete ontrent novembre 1653 golt om vijf schellynghen de maete, iae om vyfthien schellynghen het hoet.’

Zeeuwsch-Vlaanderen en zijn molenbezit

Inleiding

Met grote regelmaat verschijnen er in onze heemkundige tijdschriften (bijv. *Ons Heem*) bijdragen over Frans-Vlaanderen. Er bestaat een ‘komitee voor Frans-Vlaanderen’ terwijl ‘Ons Erfdeel’ zich o.m. tot doel stelt: ‘te ijveren voor het behoud en de verbreiding van de Nederlandse Cultuur in Frans-Vlaanderen en in de gebieden waar deze vanouds een belangrijke plaats heeft ingenomen’. Wanneer er dan eens een cultureel uitwisselingsprogramma ‘Zeeland-Westvlaanderen’ wordt ingericht dan wordt het weekend afgerond met een uitstapje naarFrans-Vlaanderen (zie *Ons Erfdeel*, 1968, nr. 2, p. 187).

Voor Zeeuwsch-Vlaanderen blijkt er niet zo'n grote belangstelling te bestaan hoewel dit gebied eertijds deel uitmaakte van het Graafschap Vlaanderen.

Geografisch gezien vormt het Zeeuwse gebied beneden de Schelde nog steeds een geheel met Vlaanderen vooral nu in Benelux- en E.E.G. verband de Rijksgrenzen zijn vervaagd.

De culturele integratie Noord-Zuid is in dit gebied op natuurlijke en harmonieuze wijze gegroeid. Hoewel dit gebied aan Noord-Nederland verloren ging zit het grote verschil met Fransch-Vlaanderen hem natuurlijk in het feit dat in Zeeuwsch-Vlaanderen letterlijk dezelfde taal gesproken wordt als in resp. West- en Oostvlaanderen. Staatsrechtelijk is het gebied verloren gegaan (en veel eerder dan Frans-Vlaanderen) maar omwille van cultuur en taal kan het moeilijk als een verloren gegaan gebied beschouwd worden.

Zeeuwsch-Vlaanderen wordt ingedeeld in een Westelijk en Oostelijk deel^(*).

West-Zvl. behoorde tot het oostelijke gedeelte van de kasselrij van het Brugse Vrije, het zgn. Oostvrije. Het ressorteerde onder het Bisdome Doornik, sinds 1559 bisdom Brugge.

Het Oost-Vrije omvatte het gebied ten Oosten van het Zwin en ten Westen van de Westerschelde, namelijk de Ambachten Oostburg, Aardenburg, Yzendijke en Moerkerke. In 1604 werd West-Zvl. door Prins Maurits op de Spanjaarden veroverd en werd het Generaliteitsland. Geregeld bij de vrede van 1648 noemde het Staats-Vlaanderen en werd definitief Noord-Nederlands gebied. Bij wet van 9 Vendémiaire an IV (1.10.1795) werd Staatsvlaanderen bij Frankrijk geannexeerd. De tijd van de Bataafse Republiek werd hier overgeslagen. Krachtens de wet van 20 juli 1814 werd Zeeuwsch-Vl. bij de provincie Zeeland gevoegd.

Oost-Zvl. maakte deel uit van de zgn. ‘Vier Ambachten’: de ambachten Axel, Hulst, Assenede en Boekhoute. Het waren 4 plattelandsdistricten, die in 1012 door de Duitse keizer Hendrik II aan de Vlaamse graaf Boudewijn IV in leen werden gegeven en die staatkundig één geheel uitmaakten. Ze waren sterk afhankelijk van Gent. In 1586 werd Axel door Maurits veroverd, idem voor Hulst in 1591.

(*) Vgl. ‘Hollandsch Vlaanderen’ en ‘Utrechtsch Vlaanderen’ in A. Viaene, *Veelnamig Vlaanderen*, Brugge 1973, p. 21-23 en 40-42.

Kerkelijk ressorteerden de Vier Ambachten met Biervliet onder het Bisdom Utrecht, sinds 1559 bij de nieuwe kerkelijke indeling ressorteerde het onder Gent.

Nog heden ten dage voelt men zich in West-Zvl. sterk aangewezen op Brugge en in Oost-Zvl. op Gent en St. Niklaas.

Sinds de gemeentelijke herindeling van 1 april 1970 bestaat Zeeuws-Vlaanderen uit volgende gemeenten:

West-Zvl.:

Aardenburg: (de enige gemeente waarvan het grondgebied geen wijzigingen heeft ondergaan).

Oostburg: omvat de vroegere gemeenten Breskens, Cadzand, Groede, IJzendijke en Zuidzande.

Sluis: samengesteld uit de gemeenten Sluis en Retranchement.

Oost-Zvl.:

Axel: samengesteld uit de gemeenten Axel, Koewacht, Zuiddorpe en Overslag.

Hulst: bestaande uit: Hulst, Graauw en Langendam, Clinge en St. Jansteen.

Hontenisse: omvat: Hontenisse en Vogelwaarde (in de gemeentenaam Vogelwaarde zijn inbegrepen de afgeschafte benamingen Boschkapelle en Stoppeldijk).

Sas van Gent: samengesteld uit: Sas van Gent, Westdorpe en Philippine.

Terneuzen: samengesteld uit: Terneuzen, Biervliet (afgenomen van West-Zvl. ten voordele van de vervuilende industrie in kanaalzône noord), Hoek, en Zaamslag.

De molens

A. De bestudering van het molenpatrimonium.

Een eerste uitgebreide studie over de molens in Zvl. verscheen van de hand van Jkvr. S. Collot d'Escury. Deze 64 blz. tellende studie was getiteld: 'De molens van Zeeuwsch-Vlaanderen, bijdrage tot de kennis en de geschiedenis van de windmolens in Nederland' en werd uitgegeven te Amsterdam in 1927. In 1964 verscheen het standaardwerk van M. van Hoogstraten over 'De Molens van Zeeland', in 1972 gevolgd door een tweede herziene druk.

Mijn vriend van Hoogstraten, met wie ik samen in 1964 de schop hanteerde op de opgravingen te Hannekenswerve⁽¹⁾ is behalve een molinoloog ook een zeer bekwaam archeoloog. Hij was destijds voorzitter van de Archeologische Werkgemeenschap Nederland.

M. van Hoogstraten is afkomstig uit Dordrecht. Daarnaast kennen we zeer verdienstelijke lokale molenkenners zoals J.J. Lambert en M.A. Aalbregtse, beiden

(1) W.P. Dezutter, Enige bijzonderheden betreffende de opgravingen in de St. Nicolaaskerk van Hannekenswerve, in: jaarboek Heemk. Kr. West Zvl., 1969-70, p. 138 e.v

uit Oostburg. Voor Oost-Zvl. vernoemen we J.L. Platteeuw (Terneuzen). Zowel Lambert als Aalbrechtse schonken aandacht aan de verdwenen molens. De Zeeuwsvlaamse molinoloog en molentechnicus in de diaspora is de heer I.J. de Kramer te Leidschendam, afkomstig uit Cadzand. De Kramer kreeg van het Stads-

bestuur van Brugge de eervolle taak om ‘De Nieuwe Papegay’ in te richten als olieslagmolen.

B. De nog bestaande molens.

1. *West-Zeeuwsch-Vl.*

Gemeente Oostburg:

- Cadzand: type beltmolen, bouwjaar 1898.
- Nieuwvliet: type beltmolen, bouwjaar ca. 1850.
- Schoondijke: type beltmolen, 1884, herbouwd na brand in 1900.
- IJzendijke: stellingmolen, zgn. walmolen, bouwjaar 1841.
- Zuidzande: beltmolen, bouwjaar 1874.

Gemeente Sluis:

- Sluis: type stellingmolen, bouwjaar 1739, herbouwd 1950-51.
- Retranchement: type open standerdmolen, bouwjaar: vermoedelijk 1643.

2. *Oost-Zeeuwsch-Vl.*

Gemeente Hulst⁽²⁾ stellingmolen, zgn. walmolen, bouwjaar: 1792. Gemeente Hontenisse:

- a) Groenendijk: standerdmolen, bouwjaar onbekend.
- b) Kuitaart: grondzeiler, bouwjaar 1865.

Gemeente Terneuzen:

- Biervliet: beltmolen, bouwjaar 1842.
- Hoek: stellingmolen, bouwjaar 1856.
- Axel/Spui: beltmolen, bouwjaar 1807.

In totaal betreft het dus 7 molens voor West-Zvl. en 6 voor Oost-Zvl.

C. De molenrestauraties⁽³⁾

De oudste molens behoorden allen tot het type open of gesloten standaardmolen de zgn. staakmolen.

Wat dit betreft sluit Zeeuwsch-Vl. mooi aan bij Vlaanderen zoals dit ook het geval is voor Frans-Vlaanderen.

Uit de molenherstellingen blijkt ook de Vlaamse invloed. De molen van Cadzand heeft een binnenroede van Belgisch fabrikaat. Toen in 1897 de aanbesteding plaats vond kwam als molenmaker Rombouts uit Wachtebeke (B) uit de bus terwijl het metselwerk werd uitgevoerd door Adr. Van Dale. De molen van Retranchement zou men op en top Vlaams kunnen noemen. M. van Hoogstraten tekent echter aan:

- (2) Voor molens in de 16e eeuw zie: A. Viaene, Molens in Hulster ambacht, in: jaarboek ‘De Vier Ambachten’ 1931, p. 75-77.
- (3) Naar de gegevens van M van Hoogstraten.

‘Jammer dat bij de restauratie in 1948 het karakter van deze Vlaamse molen is bedorven door het aanbrengen van een bordes, en dat de ‘rok’ van de bebording te kort is afgezaagd’.

Inderdaad, dat mini-rokje staat haar slecht. Men zou er in het vervolg in Zeeuwsch-Vlaanderen beter aan doen om molenrestauraties

te laten uitvoeren door Belgische molenmakers of althans het advies inwinnen van Belgische deskundigen. Merken we nog op dat in Retranchement van 1877-1896 nog een andere standerdmolen stond op de wijk Terhofstede.

Deze molen was afkomstig uit Oostakker bij Gent. Een duidelijke Vlaamse inplanting. Andersom verhuist ook wel eens een molen van België naar Nederland. Zo bijv. die van Lommel (B-Limburg) die naar de wallen van Heusden (Noord-Brabant) verhuisde. In Sluis werd in 1929 een staakmolen gesloopt die in 1909 naar daar werd gebracht vanuit Zelzate (Oost-Vl.). De molen uit Schoondijke werd in 1884 gebouwd door molenmaker P. Willems uit Eeklo (herbouwd na de brand in 1900). Het bovenwiel is afkomstig van een staakmolen uit Brugge! Ook met betrekking tot Schoondijke citeren wij een rake opmerking van M. van Hoogstraten waar hij zegt: ‘Opvallend was de hoge Belgische kap, die in de tweede wereldoorlog werd beschadigd en hersteld, doch in 1948 door molenmakers W. Adriaans en Zn te Weerdt (L) naar Hollandse vorm werd gewijzigd’⁽⁴⁾.

De molen van Biervliet bezat een Belgische binnenroede en buitenroede. In de molen van Axel (Spui) nu Gem. Terneuzen, werd de Belgische buitenroede van de standerdmolen van Lamswaarde verwerkt alsmede de gewone vlaamse- of blokvang. Op de as van de molen van Hontenisse (Groenendijk) staat het merk: Wauters, Koeckx, Bruxelles.

De ijzeren roede is een fabrikaat van Verhaeghe, Ruddervoorde (West-Vl). In 1969-70 werden door molenmaker H. Beyk uit Afferden (Ned.) de nodige herstellingen uitgevoerd. ‘Helaas is bij de laatste restauratie het over de gehele breedte van de molen doorlopende balkon met spruitbalk en trapschoren gehandhaafd: een onjuiste situatie bij deze overigens zuiver Vlaamse molen’⁽⁵⁾.

De andere molen van Hontenisse (Kuitaart) heeft sinds 1970 een Engels kruiwerk terwijl het oorspronkelijk kruirad Oostvlaams was. Dit komt voor rekening van molenmaker A. Doornbosch en Zoon te Adorp (Groningen). Een herstelling aan de molen van Hulst in 1954 werd uitgevoerd door molenmaker J. de Moor uit Elversele (B). De molen van Yzendijke bezit een pseudo-Vlaamse kap: aan de voorzijde te ver overgebouwd, aan de achterzijde te weinig. Ook het kruirad is van Zuid-Hollands model in plaats van Vlaams. De bovenas is afkomstig uit Hamont (Belgisch-Limburg).

Uit dit overzicht blijkt dat bij de molens in Zeeuwsch-Vlaanderen veel aan Vlaanderen herinnert en dat in het nabije verleden menig Vlaams molenmaker er werk vond. De jongste jaren vertrouwde men de herstellingswerken systematisch toe aan Nederlandse molenbouwers.

Dat een Groninger in 1970 te Hontenisse een molen komt ‘verhollandsen’ is in het kader van de monumentenzorg onverantwoord te noemen. Een molenrestauratie dient toch voorafgegaan door een grondig onderzoek en uitgebracht advies van de zijde van een molenconsulent. Voor Zeeuwsch-Vlaanderen kan men zelfs binnen de Nederlandse landsgrenzen deze raadgevers vinden (M. van Hoogstraten,

(4) M. van Hoogstraten, op cit. p. 253.

(5) M. van Hoogstraten, op. cit. p. 268.

I.J. de Kramer), men heeft het niet eens van doen om een Belgische specialist aan te trekken.

D. De brand in de molen van Cadzand.

Op dinsdagavond 12 februari 1974 is de molen van Cadzand door een felle uitslaande brand volledig uitgebrand. Inmiddels werden ook de wieken afgehaald. De schade wordt geschat op 400.000 gulden. De oorzaak van de brand kon niet achterhaald worden. Het horecabedrijf dat in de molen was ondergebracht alsmede de woonruimte waren sinds kort niet meer bewoond. Voordien was de molen gerestaureerd door de eigenaar met eigen middelen. Thans ziet het er naar uit dat de molen, die alleen nog bestaat uit een stenen skelet, zware tijden tegemoet gaat. Hiermee werd het molenpatrimonium van Zeeuwsch-Vlaanderen een zware slag toegebracht.

E. Molenmuseum te Hulst.

Betekent de brand in de molen van Cadzand een groot verlies dan valt anderszins weer een aanwinst te noteren door de voorgenomen stichting van een molenmuseum te Hulst.

De stellingmolen, in 1792 gebouwd in opdracht van het Stadsbestuur, is een grote ronde stenen bovenkruier die veel ruimte biedt. De molen bezit maar liefst 5 zolders. De molen bezit ook een zeer fraaie gevelsteen. Het interieur, met zijn drie koppels stenen, vormt reeds een bezienswaardigheid op zichzelf terwijl dit alles binnenkort in vol bedrijf zal te bewonderen zijn zoals dit het geval is voor de St. Janshuysmolen van Brugge.

Daarnaast voorziet men de expositie van voorwerpen en documenten in vitrines. Het initiatief van het Stadsbestuur van Hulst (na de herindeling 16.000 inwoners) zou bij ons mogen nagevolgd worden. Daarvoor schijnt een bedrag van 19.000 gulden nodig te zijn

Zolang molens door stadsbesturen kunnen verkocht worden aan houthandelaren is de tijd daar klaarblijkelijk nog niet rijp genoeg voor.

W.P. Dezutter

Van de mond aan mond methode en wat daarbij hoort Een Henegouws reglement verspreid in Vlaanderen 1775

In 1775 stelde de magistraat van Valencijs vast dat de hulpverlening aan drenkelingen geremd werd door de algemeen verspreide opvatting 'dat men eenen verzopenen niet en mag aanraeken voor aleer is volkomen aen de gewoonelijke formaliteyten van de

justitie'. Om hieraan te verhelpen werd door de magistraat op 8 mei 1775 een reglement 'raekende de versmoorde ofte verzopene lichaemen' uitgevaardigd⁽¹⁾.

(1) Reglement in persoonlijk bezit. Het feit dat het reglement in het Nederlands vertaald werd wijst op de verspreiding ervan in Vlaanderen

Artikel 11 van het reglement voorzag een vergoeding variërend tussen 3 en 12 gulden Henegouws, uit te betalen aan alle personen die bijstand verleenden aan een drenkeling. Het bedrag werd verdubbeld zo ‘de verzopene personen tot het leven zullen wederkeeren’.

In het reglement is er sprake (art. 1) van ‘twee dozen inhoudende de rookgevende machines en andere noodzaakelijke hulpmiddelen voor de verzopene’ door de magistraat aangekocht en die bij de stadschirurgen in bewaring gehouden werden.

In de korte handleiding bij het reglement gevoegd, worden enkele algemene richtlijnen voor de eerste hulp aan drenkelingen gegeven en wordt ook uitgelegd waartoe de ‘rookgevende machines’ en de andere in de twee dozen geborgen hulpmiddelen, waaronder een ‘buysken’ en een flesje ammoniakzout expliciet vermeld worden, moeten dienen. Aangeraden wordt de drenkeling af te drogen, in een matig verwarmde plaats te brengen en rug, nieren en hoofd stevig te wrijven met een doek gedrenkt in brandewijn vermengd met kamfer en ammoniakzout. Een heelmeester kan eventueel een aderlating (halsader) overwegen.

Het ‘buysken’ waarvan hierboven sprake moest dienen om ‘eenige warme locht’ in de mond en de longen te blazen⁽²⁾. Tijdens dit werk moest de neus van de drenkeling toegenepen worden. Deze operatie die als een vroege mond aan mond methode kan beschouwd worden, werd gecombineerd met een andere waarbij met behulp van het rookwerktuig ‘tabaksrook in den arsdarm’ geblazen werd. Was het rookwerktuig niet onmiddellijk beschikbaar dan kon men het geredelijk vervangen door ‘twee tabakspijpen met beyde hoofden op elkanderen gevoegd’. De steel van de ene pijp werd voorzichtig in de aars van de drenkeling gebracht, de ‘ardsbakken’ werden samengedrukt en via de steel van de andere pijp werd de rook in de patiënt gejaagd.

Aan de tabak werden nog andere deugden toegeschreven. ‘Des verdronkenes lichaem met het zop van tabak ofte zeepe te wassen is ook dikwils van goede uytval’.

Om de drenkeling weer bij te brengen kon tenslotte “‘tabak- ofte nieskruid’ in de neus geblazen worden. De ‘vlugge geest van ammoniakzout’ onder de neus gehouden kon hetzelfde effect ressorteren. Door ‘met den baerd van eene penne’ in neus en keel te kittelen trachtte men de drenkeling te doen braken.

Begon de drenkeling tekenen van leven te geven dan kon hem een lepel lauw water ingegeven worden en zo hij dit doorzwolg ‘eenige graene braekwijnsteen’. Dit laatste kon eventueel vervangen worden door het toedienen, om het half uur, van een klein lepeltje ‘kampherbrandewijn met ammoniakzout gemengelt’.

De ‘Verklaring’ eindigt met de raad vooral te volharden ‘t’en is dikwils maer naer dry, vier ende meer uren werken, dat men de gewenschte voldoening heeft.’

D. Dalle

(2) Het buisje kon eventueel vervangen worden door een ‘blaesbalk’ of door de ‘scheede van een mes’ waarvan de punt afgesneden was.

Westvlaamse zantingen

Vervolg van 1973, blz. 302

U

UITBORSTELLEN. Zo zegde iemand die gevallen was en haar voet brak: 'k was proper uutëbursteld', d.i. 'k zag er lief uit. Buiskamp 1972.

- Niet bij De Bo.

UITBRENGEN. 'Z'hebben het stijf goed uitgebracht', nl. de kinders: ze hebben het er zeer goed van afgebracht, zijn goed door de wereld gekomen. Ramskapelle N. 1974.

- Niet bij De Bo.

UITBRILLEN. 'k Zijn uitgebrild': gezegd van iemand die niet langer meer een bril hoeft te dragen om bv. te kunnen lezen. 'Metje Boone is uutëbrild'. Poperinge en elders in de Westhoek; misschien verspreid over heel Wvl.?

UITEINDINGEN. 'Al dat brievenschrijven, dat eindigt uit van zelfs': dat slijt vanzelf uit, blijft vanzelf achterwege. De Panne 1972.

- Niet bij De Bo.

UITERSTE DRAAD. - In de uitdrukking: 'die vrouw is heel op heur uiterste draad', d.i. ze is gans opgekleed. Ramskapelle N. 1964. - Ook in het Izegemse: 'k Ben op mijn uitersten draad'. Rollegem-Kapelle. - Niet bij De Bo.

UITFINÉREN. - Uitrekenen, met de bijbetekenis van: tot in het fijnste berekenen. - Een andere bet. die de voorgaande nabijkomt is: uitvinden, dikwijls met de bijbedoeling van sluwheid, geslepenheid. 'Hoe heb je dat toch uitgefineerd?' Poperinge 1950.

UITGESLEGEN. 'k Wiste niet dat ze zo goed ter tale uitgeslegen was', d.i. zo welbespraakt was. Ramskapelle N. 1971.

UITGEVERSGELD. Kleingeld, pasmunt. 'k hên zjuuste (alleen, slechts) een beetje uitgeversgeld'. Ramskapelle N. - Niet bij De Bo.

UITKISTEN. Een ongeschikte of onvruchtbare grondlaag door een andere, vruchtbaarder laag vervangen. 'k Moet de grond heel en gans uitkisten: in dat zand kan niets groeien'. Beauvoorde 1972. - Niet bij De Bo.

UITKOM - UITKOMEN. Uitvluchtsel, uitleg, verklaring. 'Hij zal wel zijn uitkom weten', d.i. een draai geven aan de zaak om ze aanneembaar te maken. In pejoratieve zin gebruikt. Ramskapelle N. 1973. In die zin ook: 'Gij weet altijd uw uitkomen'.

- De Bo kent *uitkom* in de bet. van: uitkomst, einde, fr. issue. 'Ik zie daar geen uitkom aan'.

UITLUIDEN. - Voor iemand de doodsklok luiden. 'Wien hên ze nu uutëluid?' Poperinge 1964.

- De Bo geeft alleen *uitluiden* als onoverg. ww.: 'het luidt uit. Men heeft gisteren avond uitgeluid'.

UITSCHIETEN. Mislukken. 'Nu dat het uitgeschoten is met Sjarel, kan ze met Fluppe proberen'. Ramskapelle N. 1973. - De Bo geeft die bet. niet. Waarschijnlijk houdt die bet. 'mislukken' verband met een materiële bet. als bv. 'mijn mes is uitgeschoten'.

UITSCHREEPSEL. (ee als korte i uitgesproken). Wat overblijft in de bakkerstrog en er het laatst uitgeschreept wordt. De Panne 1971. Van een laatste kind - vooral als

het een laatkomertje is - zegt men; 't is het uitschreepsel van de trog'. - Vgl. het ww. uitschrepen bij De Bo.

UITSLAAN. Uitvissen, achterhalen. Van een nieuwsgierige vrouw ge zegd: ‘ze zou het al uitslaan’. Ramskapelle N. 1971.

- Niet in die bet. bij De Bo.

UITSPLIJTEN. In de uitdrukking: een dag uitsplijten. ‘k Hên vooruit en vooral een dag uutèspleten om 'n keer te komen’; dus: ik heb al de rest op zij gezet. Bikschote 1971. Ramskapelle N.

- Niet bij De Bo.

UITSTEL. ‘Uitstel is kwijtspel’, d.i. wat ge uitstelt geraakt vergeten, ongedaan. De Panne 1973.

- Niet bij De Bo. Vgl. met: ‘uitstel is geen afstel: ge wordt niet ontslagen iets te doen wanneer ge't uitstelt.

UITSWOLLEN. ‘k Ga da uitswollen’, d.i. uitwassen. Ramskapelle N. - Niet bij De Bo.

UITVAGEN. De schulden dekken of dragen. ‘Z'hên x francs als steun gekregen. - Ze gaan 't al verre uitvagen daarmee’. Ramskapelle N.

- Niet bij De Bo.

UITVLOEIEN. Leegbloeden. ‘Ze was heel uutèvloeid’. Steenkerke (Veurne) 1974. - Niet bij De Bo.

UITVALLIG. (Uitspr. uuvolleg). ‘Dat is een uivallig pintje’, d.i. schoon en waar meer in kan dan men zou denken. Dus met de bijbetekenis van bedrieglijk, maar dan in gunstige zin. Leisele 1910 (naar mededeling van J.V.R. gewezen kapelaan te Leisele).

L. DEVLOO

Steen van Ecaussines

De benaming in het oude bouwbedrijf

1440-1790

Nog heden zijn de steengroeven van kalksteen en hardsteen (klein graniet, arduin) van Ecaussines (bij Soignies, Henegouwen) een belangrijk bedrijf.

Vanaf 1400 verschijnt dit steen in belangrijke hoeveelheden verwerkt in onze openbare gebouwen.

De volgende nota biedt een bondig overzicht van de spellingvarianten van die benaming in onze Vlaamse archiefbronnen. De citaten zijn gedateerd, met bondige aanduiding van stad en gebouw.

Lijst van varianten

1441-1446 Brugge. - Belfort ‘orduun van Scharchines’ (1441). Sint-Jansbrug, levering door Jan van Scarcines (1444). Kranebrug ‘tien voeten Scarsines’ (1445).

1464-1465 Damme. - Stadhuis ‘87 voeten blaeu schaetsyns vurtsteens...; blaeu schascijnsteenen’.

1466 Brugge. - Vincent Moreel, ‘bailliu van Scharchines’ levert de ‘fonteyne van scarschynsteenen’ te plaatsen bij de Augustijnen. 1467 Brugge. - Het Perron van Luik opgericht op het Beursplein. De wethouders laten de voet maken ‘te Schasines’; ‘de base ende steenen van Sgarsines’ worden per schip aangevoerd.

1512 Brugge. - St. Janshospitaal: aankoop van twee paar 'bancken van steen van scaussines'.

1521 Gent. - Stadhuis: steen uit Vilvoorde en blauw 'orduun van Escaussines'.

1522 Brugge. - Landhuis van het Vrije 'blauwe Scarsynsche veursteen...; blauwe Scarssines..., 4 sticken blauwe Scarssines'.

1524 Brugge. - Landhuis van het Vrije '1800 blauwe Scarssines ende 1800 witte Dieghemssche'.

1526-1530 Oudenaarde. - Stadhuis 'steen van Cauchynes...'; blauwe steen gheenaemt eschauchiensteen' (1526); 'voyen van pierres eschauchiennes' (1530).

1526-1529 Dendermonde. - Stadhuis 'excauchiensteen...; de pierre eschauchiens'.

1528 Veurne. - Stadhuis 'een schaessines cafkoen...'

1529 Brugge. - 'Orduun van Avennes ende Scarcines' (stapel)

1531 Blankenberge. - Schepenhuis 'een schasschynen cafkoen'

1536 Brugge. - St. Janshospitaal 'een viercanten steen sausynsch' in de kloostertuin.

1542-1544 Brugge. - Inventaris van steenhouwer Joris Wittebrood 'twee paer lenteelen van Scarssinsteen ende een Scassinsche veinstre, ... vyf Scarssynsche zarcken ende een scarssinsche watersteen...' (1542). - Stadhuis, in de Wezenkamer 'een cafkoen van blaue scharssinen steen' (1544).

1536-1544 Diksmuide. - Doksaal in de St. Niklaaskerk: belangrijke aankoop van 'Scausijne steen', geleverd o.m. door Jaquet Boule, 'coopman van Scausijne steen, wonende te Escausijne', schuld te vereffenen met 'die van Escossine'.

1544 Merkera. - In de kerk 'eenen zarch van scarcinischen steene 9 1/4 voeten lanck ende 5 voeten breed'.

1610 Menen. - Belfort 'met blaeuwen steenen van Charsynnes'

1616 Kortrijk. - Stadhuis 'een mantelsteen van Sausynes...; zausynschen steen..., sausynes steen'.

1627-1628 Brugge. - Leeuwenbrug: 'decstucken van escocyn steen...; twee leeuwen van escocyn steen'.

1781 Roeselare. - Op de markt 'een ronden steenput van sassinnischen arduyn' (drinkplaats voor de paarden).

N.B. Blauwsteen van Ecaussines had soms een minder vreedzame bestemming. Een koopman van Binche levert in 1414 voor de artillerie van Brugge een grote partij 'donrebussen steene van Escauchines', nl. van het kaliber 16, 8, 5, 4 en 2 pond elk 100 stuks plus een steen van 100 pond.

Ten slotte een vraag betr. de familienaam *Scharsins*. In 1520 werkt een zekere Jooris Scharsins als houthakker te Snellegem voor rekening van het St. Janshospitaal te Brugge. Taalkundig ruikt *Scharsins* naar sommige vlaamse vervormingen van de plaatsnaam Ecaussines?...

AN.

Mengelmaren

Franse komedianten te Ieper 1593

In mei 1593 werden te Ieper, op bevel van de Raad van State, alle ‘oefeningen van retorike’ verboden. Een verbod dat zelfs een jaar later op de processiespelen van de Lichtgeladen zou worden toegepast. (Biekorf 1970, 185).

Simultaan ziet de Ieperse kroniekschrijver Augustijn van Hernighem een troep Franse komedianten optreden; over hen noteert bij het volgende in zijn dagboek (Hs. eigenhandig, dl. VII, p. 128).

‘Op desen tyt [mei 1593] zoo waerender fransoysen die by myn heeren voocht ende schepenen vercreghen hadden consent om te spelen historien ende comedien zoo langhe alst de heeren gheliefven zoude, ende hadden ghehuert boven het schoehuus.

Men gaf een stuvete elck mensche, maer twas weert dat men tzelve gaf.

Zy speilden alle daghe een spel, gheduerde ontrent twee hueren mette faerce ende het spelen op de violen ende de musycke die zy zonghen. Zy speilden altyt naer de vespers’.

De Iepermarkt (jaarmarkt) bracht het volgend jaar weerom een Franse troep naar Ieper in het Schoehuus. Van Hernighem woonde er de vertoning bij die hij uitvoerig beschrijft. (Biekorf 1939, 138-139).

In de bovenkamer van het Schoehuis (gelegen in de Korte Torhoutstraat) hadden de komedianten een podium (*tooch*) opgetimmerd, behangen met tapijt; ter beveiliging was een net ervoor gespannen. Voor het spel werden de vensters afgeblind; de verlichting bestond uit acht kaarsen, het orkest uit één speelman.

Het spektakel was een geanimeerd poppenspel met marionetten van een ‘vierendeel’ (1/4 van mansgrootte). Een verkleed koppel danste een *gailliarde* (franse springdans in 3/4 maat); daarop kwamen drie koppels bijgedanst om samen een *courante* uit te voeren. Deze acht figuren bleven daarna op het podium zitten als toeschouwers van de jachtscène die nu volgde. Een jager met twee honden trompte en zette de jacht in op een everzwijn met twee jongen dat door een tweede jager bij lantarenlicht werd geschoten. In een tweede schuifje werden een hert en een hindekalf neergelegd.

Na dit jachttoneel verscheen een wagen op het podium bespannen met twee marionettepaarden ‘roerende huerlieder voeten’. De vier toekijkende danseressen (van toneel I) werden door hun jonkers op de wagen geladen en heel het gezelschap reed door.

De slotnummers van het poppenspel waren: een ‘battailge’ van ruiters met veel afvuring van pistoletten, en een zeeslag tussen twee galjoenen.

Ten slotte werd de vloer van de kamer vrijgemaakt voor het optreden van een sterdanser van 26 jaar en voor een koppeltje dansende zevenjarigen. Dit alles bekroond door een ‘faerse’. En Van Hernighem besluit zijn relaas met de opmerking: ‘Dit hebbe yck

willen hier by memorie stellen dat noyt man in Yper derghelycke en zach, want wat vreemps was om zien’.

De nummers werden telkens gepresenteerd ‘in fransoysche taele’ door een dame die buiten het podium vooraan in de zaal gezeten was.

Met hun marionettentheater vielen de Franse komedianten - voorlopig althans - niet onder de verbodsbepalingen op het toneel.

A.V.

Sint-Laurensvaantjes te Zedelgem

In de kerkrekening van Zedelgem over het jaar 1659-60 (RAB. Vrije, nr. 14.173 f. 18-19) lezen we de volgende posten van betaling aan de weduwe van de Brugse drukker Jan Clouwet:

‘Betaelt aen de weduwe Clouwe (sic) over de leverijnghe van placbijlletten van den vollen afaet op Ste Laureins dach 1660, de somme van 6 sch. par.

Betaelt aen de weduwe Clouwe voornoemt tot brugghe over de leveringhe van een hondert vaentkens by den bezorgher van Ste Laureins capelle bedijnght ende ghecocht, de somme van 7 sch. par.’

L.D.

Paternosterbilck

Het register van de Spijckerlanden van St. Kruis (Brugge) vermeldt in 1681 een stuk weiland, zijnde een leen van de heer van Dudzele en ‘ghenaempt den pater poster bilek’. (DF XII 446).

De Paternoster is ook de naam van een waterloop (en van een daarmee verbonden Paternosterduiker) te St. Kruis. Mej. M. Cafmeyer doet hierbij opmerken, op grond van haar toponimisch materiaal, dat de Paternosterbilk zijn naam niet heeft gekregen van de waterloop: deze staat in de oude ommeloper eenvoudig als *waterganc* ingeschreven en is bij het volk bekend als *d'are* of *de wateringe*.

Een ligger van 1554 noemt een Paternosterbosch gelegen te Sint-Laureins. En te Oostduinkerke lag een ‘stratke ghe-naempt tpater noster stratken oft nieuwech’ in 1607.

Paternoster is een oude familienaam, reeds in de jaren 1390 gedragen te Brugge door de surgijn Meester Pieter Paternoster.

In Engeland is de fna. Paternoster einde 14e eeuw bekend in verband met een leenverplichting: John Paternoster hield in de jaren 1272-1307 een roede land in leen gelegen in Berkshire ‘met last dagelijks vijf paternosters (onzevaders) te bidden *for the king's soul*’. Zijn dochter Alice Paternoster erfde die verplichting over. Bij een latere leenverheffing door Richard Paternoster wordt de verplichting op drie onzevaders teruggebracht. (Reany, Dict. Surnames 243). De fna. Paternoster (ook als Paternôtre, Paternotte in het fr. taalgebied verspreid) wordt gewoonlijk onder de beroepsnamen (paternostermaker) gerangschikt, hoewel hij soms met een feodale instelling samenhangt.

E.N.

Philippus is dood - leve koning Carolus De Spaanse opvolging bezongen te Hondschote 1666

Koning Filips IV van Spanje was, na een regering van 44 jaar, in 1665 overleden. Opvolger was zijn vierjarig zoontje Carlos, dat als Karel II van Spanje (onder het regentschap van zijn moeder Maria-Anna van Oostenrijk) onder de Zuidelijke Nederlanden zou regeren.

In het ‘Register met de merken van de saaiwevers’ van Hondschote staan (f. 147; bewaard op het stadsarchief van Hondschote) de volgende verzen op dit historisch gebeuren ingeschreven op 15 april 1666, twee jaar vóór de aanhechting aan de Franse kroon.

Memorie

‘Men heeft nu onlanx hier in Vlaenderen sien ghebeuren dat ider was bedruckt, en dat hy was in treuren vuer des Coninx doot, die wiert gheruckt int graf door Atropos die heeft ghesneen syn leven af. Philippus was syn naem, de Vierden in dat Rijcke aen wie in deuchden was noyt Coninck desghelycke, het welcke claerlyck bleeck, als hy heeft peys ghemaect met Engelland, Portugael, en frans oorlogh ghestaect. Maer al syn onderdaen, moghen met recht beclaghien dien Coninckx drouffve doot, en daer voor rauwe draghen ghelyck het noch ghebeurt, doch op den selven tyt brengt ons Mercurius waerdoor we syn verblyt. Hy compt en boodschaft ons, Carolus jonck gheboren is in syn vaders plats, als Coninck uuyt vercooren waerdoor elck hem verheucht, en wenscht dat hy in t'Ryck en sonderlingh in deucht syn vader werd ghelyck. Voor eerst wenscht *Wouters* zulcx en *Louchard* daer beneven als bailliu van dees hal: dat Carolus mach leven al waer het hondert jaer, en datt hy wel regier syn ryck, twelck hem oock wenscht *Joos Oosten* als premier. *Geeraert*, en later oock nevens *Albert de Jonghe*, *Weghevoet* en *Tristram*, wenschen dat ider spronghe van blytschap ende vreucht omdat de spaensche Croon Carolo is ghejont, gheciert met deuchden schoon. Soo dan een ider wenscht Carolo hondert jaeren en ons van oorlogh mach door syne deucht bewaeren en dat hy soo regiert, dat wy ons leven lanck leven in volle Peys, bevryt van oorlooch dwanck’.

Dit stuk werd voorgelezen op de Saaihalle en ondertekend (met bijgevoegd merk) door de Eed van de Warandeerders als volgt:

‘Heere Franchiscus Boonen, capelaen vande Cappelle van Sente Nicolaes tot Hondschote;

Sr. Franchoys Louchard ende Sr. Heindrick Wouters, beyde pachters vanden loye;

Warandeerders: Joos Oosten premier, Adriaen Gheraert, Cornelis de Later, Albertus de Jonghe, Jan Weghevoet, Pieter Tristram. - Matthys Logier concierge.

- Vgl. de gelegenhedsverzen van dezelfde hand over de Saaihalle van Hondschote, in Biekorf 1972, 313.

V.D.B.

Kleine verscheidenheden

BLAESBALK. - In de toponimie. Een stuk land dat de vorm van een driehoek vertoont. Zo genoemd naar de driehoekige vorm van de blaasbalg aan de haard en in de smidse. - De Ommeloper der parochie Woumen van 1699 vernoemt o.m. ‘eene partie maeygars, genoegsaem eenent dryhouck, genaemt den blaesbalk’. (RAB. Aanwinsten nr. 3593, f. 253). - De plaatsnaam blaasbalg (Blazebalck 1413 te Oostkerke B.; Blaesbalg 1762 te Wormhoudt) is niet zeldzaam. In 1580 telt Brugge vier huizen die de naam Blazenbalch, Blazebalck dragen. Het bovenstaande geval van Woumen belicht de benaming van sommige blaasbalgtoponiemen naar de driehoekige vorm van de blaasbalg (werktuig).

BLASEBALC. - In de paramentiek. Het rugschild (kapoets) van een koorkap (pluviale). - Bij testament van 12 mei 1614 legateert Martin van den Berghe, kapelaan van de O.L. Vrouwkerk te Kortrijk een stel paramenten aan de parochiekerk (Sint-Maartens) van de stad. Op de kazuifel en de koorkap zal een beeltenis van de heilige Martinus geborduurd worden; hij bepaalt dit uitdrukkelijk: ‘men sal op het cruys van de casule ende op de blasebalc vande cappe stellen de fygure van Sent Maerten...’. (RAK. O.L. Vrouwkerk, Testamenten i.d.). - In de late middeleeuwen was de oorspronkelijke kap of kapoets een sierstuk geworden dat de driehoekige vorm van de kap behield. Over de evolutie van dit parament, zie J. Braun, Handbuch der Paramentik 142-143; Freiburg i.B. 1912).

BOUCSAC. - Een linnen of lederen zak waarin handboeken worden geborgen en meegedragen. - Onder het huisraad van Michiel Slanghebaert bevinden zich in 1463 te Brugge: ‘11 bouken onder cleen ende groot, 1 cokere met rekenpenninghen, 1 boucsac, 1 scryflaykin...’ (RAB. Proosdij nr. 1292, f. 62). - In 1518 wordt door het hospitaal van Geraardsbergen een ‘bouczak’ aangekocht voor het meedragen van zaakpapieren. (Devos, Inventaris 356). - Zwaardere registers en dokumenten vergden een male, zoals blijkt uit de volgende rekeningpost van het St. Janshospitaal te Brugge in 1539: ‘Betaelt Anthonis de Vos van twee leren malen te makene omme de boucken mede te draghene uuter stede daer die vanden godshuse te doen hebben, 30 sc. par.’ (SJH. Rek. 1539, f. 19^v). De bezittingen van het hospitaal (godshuis) in het Vrije en in Zeeuws-Vlaanderen noopten de zaakvoerder van het gesticht tot frekwente verplaatsingen voor bespreking en afrekening met pachters en renteniers. - Voortgaande op een Brugs vers uit ca. 1720 geeft De Bo een te enge historische bepaling van boekzak, nl. een zak waar de studenten vroeger hun leerboeken in droegen. Uit het bovenstaande blijkt dat de boekzak evenzeer tot het zakenleven behoorde. - Boekzak kreeg na 1700 de verruimde betekenis van reiszak; zie De Bo en Stallaert. - Twee albasten pleurants van de graftombe van hertog Jan zonder Vrees (Dijon) dragen hun getijden- of psalmboek in een typische (gepolychromeerde) ‘boucsac’.

CHIPIERAIGE. - Het ambt van gevangenvaarder of cipier. Zie verder s.v. steenwaerderscip. - In 1564 wordt de gevangenis van Kortrijk voor zes jaar in pacht genomen door Willem Ameye. Deze verschijnt in de stadsrekening als ‘chypier deser stede’ (1753), als ‘cypier vander vanghenesse deser stede’ (1574), als

“ghecommitteert by scepenen tot bedienen vande cypiraige deser stede’ (1574). De rekeningen van 1576-1578 (f. 39 en f. 57) vernoemen Maertin Coelembier als ‘pachtere vande vanghenesse ende chipieraige’. - Op 1 febr.

1661 verleent de koning aan de stad Sint-Niklaas (Waas) een octroo 'voor eene ciperage'. (De Potter 1107). - Ook de stad Deinze heeft nog tot in 1790 een *cipierage* (KOK. Deinze dl. 32, 1965, 133). - In de Costumen komt de term *cipirage* voor met bet. 'bediening (met de daarmede verbonden onkosten) van het ambt van cipier'. In 1619 ontvangt de cipier van Oudenaarde '4 schellingen parisis voor cipiragie van elcken dagh'. (Cost. ed. Vanden Hane I 305). De Costume van Wijnendale bepaalt in 1645 de 'cypiraige kosten' die aan de cipier zullen uitgekeerd worden. (Gilliodts, Cout. Winendale, Petites Villes VI 224). - In Nieuwpoort wordt de oudere benaming *cipierscip* vervangen door *cypirage*, zoals blijkt uit het reglement van 29 nov. 1700, waarvan de aanhef luidt: 'Premenencien ende conditien van de cypirage der stede ende port van Nieuport competerende aen den heer viconte der selve stede...' (Oud Archief, bundel nr. 298). - Het ambt van cipier werd soms in pacht uitgegeven (Kortrijk); sommige steden hebben een 'erfachtig chepier'; in Nieuwpoort is het ambt verenigd met dat van de amman (en schout); die daarover R. Degryse in Hand Mij. Gent, N.R. 21 (1967), 59-64.

DOELDREVE. - Laan gelegen langs de schietbaan van een schuttersgilde. Zulk een doeldreve was, gedurende de 17.-18. eeuw gelegen 'langs het doel (berceau)' van de Sint-Sebastiaansgilde te Meteren bij Belle. (Annales CFF. 38, 1932, 73).

GHESPAN. - Als lengtemaat. De breedte van een uitgespannen hand, span (d.i. ongeveer 20 cm). - De Keure van Tielt bepaalt in 1415 de volgende verplichting tegen brandgevaar: 'Wije hij sij, woonende binnen den scependomme van Thielt, dat hij sal doen beweerven ende verplaesteren syn dack boven zynen viere, drien ghespannen of meer hooghe'. (Hand. Emul. 32, 1881, 48; dack = strodak). - De afmeting van de hoevegebouwen wordt in de boedelinventarissen van 1382 (grafelijke repressie in de kasselrij Kortrijk) in *ghespannen* uitgedrukt. Te Meulebeke bezit Willem Beye 'een huus van 18 ghespannen, een tashuus van 10 ghespannen' (d.i. resp. van 3,60 m en 2 m lang). - Wouter de Mets bezit 'een eenweechde huus met 14 ghespannen ende met eenen zolre, een tamelike scuere up 4 ghebint ende 15 ghespan' (d.i. een grote schuur van 4 x 3 = 12 m). - Gillis Moen was eigenaar van 'twee stalle ofte husekine elc van 10 ghespannen, item een scuere up 3 ghebint met 12 ghespannen' (d.i. 7,20 m). - Gheraerd vander Scuere bezit 'een tashuus goet ende versch van 18 ghespannen ende 14 voete wijt' (d.i. 3,60 x 4,20 m). Dit alles te Meulebeke in 1383. - In Beveren op de Leie bezit Jan de Keysere ook in 1383 'een scuere van 4 ghebinten, alsook een groot poortgebouw van 35 x 22 voet met een tweede klein 'poortkin van 4 ghespannen'. In dezelfde prochie heeft Roeger van Cleurvinghe een groot woonhuis van 40 x 24 voet, een 'camere' van 29 x 20 voet en een 'tashuus' van 47 x 23 voet. (ARB. Rekenkamer nr. 1163, f. 55, 98 en 99). - Vgl. MnIW en WNT s.v. span(ne). - In een Brugse tekst uit 1432 bracht Verdam een interpunctie aan waardoor het ww. *ghespannen* verkeerdelijk als zn. beschouwd wordt; de rekeningpost dient gelezen: '... van ghespannen (ww.) van spanplaten, van bodemen (ww.) van goten...'. (SAB. Rek. 1432-33, f. 48). - Vgl. eng. span; hd. spanne; ofr. espan (fr. empan); waals (Luik) aspagne. Een eng. *span* is negen duimen; hd. kent de grote spanne (9 duimen = afstand tussen duim en pink) en de kleine *spanne* (7 duimen = afstand tussen duim en wijsvinger).

KABERET. - Wijnhuis, drinkhuis, gaarkeuken; zie Verdam en Stallaert s.v. De volgende gedateerde teksten zijn daarop een aanvulling.

In 1642 vergaderen de leden van het gilde van de Beeldmakers te Brugge ‘int cabret’ en betalen er hun gelag. De klerk van het gilde noteert in 1467 een uitgave van 12 groten ‘betaelt int cabret’. De uitvaart van een gildebroeder is aanleiding tot een gelag; de uitgaafposten luiden: ‘Noch ghegheven int kabret doen Boudins huutvaert ghedaen was, 2 gr. Noch ghegheven int kabret doen de huutvaert van Jannes Nazareth ghedaen was, 6 gr.’ (Le Beffroi IV 269 270 276). Uit andere posten blijkt dat de Beeldmakers voor hun gelagen samenkwamen in den Vliegghenden Hert en in de Colve (kwartier Hoogstraat).

KERKENSLAPER - Register behorend tot de boekhouding (en archief) van een kerk en waarin een reeks oorkonden was overgeschreven. De patronale kerk van de stad Sint-Niklaas (Waas) bezit verscheidene oorkondenboeken die als ‘kerkenslapers’ bekend staan. Ze vormen een serie van cartularia die in chronologische volgorde werden bijgehouden van ‘Kerkenslaper nr. I’ tot de ‘Kerkenslaper van 1616’ en volgende jaren. (De Potter, *Gesch. Sint-Niklaas* I 349 358 393 396). - Ook het *rentebouc* draagt soms de naam *slapere*. Het folio-register van de erfrenten van de stad Brugge uit 1334 is op de band gemerkt met ‘Dit es de slapere’. De broeders van den Bogaerde te Brugge laten in 1410 een vernieuwde rentebrief ‘copperne in den slapere vanden covente’ en in 1402 laat het St. Janshospitaal in dezelfde stad zijn ‘grooten ouden slapere’ verbinden en aanvullen. Vgl. *MnIW* VII 1236.

LYFROC. - Warm (onder)kledingstuk boven het hemd gedragen. - Uit het nalatenschap van broeder Pieter de Jonghe, boursier van het St. Janshospitaal te Brugge, wordt in 1438 verkocht tegen 12 pond par. ‘eenen witten lyfroc met een lettelt bevers ghevoedert’. (SJH. *Rek.* 1438-39, f. 49^v). - De *lyfroc* in de 15. eeuw stemt overeen met ofr. *saye*, *sayon* (later ook *hoqueton*). Dit kledingstuk kent gedurende de periode 1400-1550 een hele ontwikkeling in zijn afmeting (lang/kort) en in zijn functie (onder-/bovenkleding). Het Gents *Naembouck* van 1562 ziet in *lyfroc* een ofr. *corselet* of *blanchet*, d. i. een kamerrok of huisjapon.

SEISING - In de zeevisserij. Een touw aan de breel (boei). Over breel zie Biekorf 1972, 314-315 en Desnerck, *Oostends Wdb.* s.v. *brail*. - In een ontwerp-budget, in 1547 door de zeesteden van Vlaanderen voorgelegd aan de Raad in Gent, staan *seysinghen* opgesomd samen met vloten en repen. (Nieuwen Groenenbouc BB. f. 130). - Middelleng. kent reeds *seysyngers* in 1336 met ‘bet. sjortouw (cordage or yarn used for *seizing*. (Oxford ED. IX 404).

SPEERBREKERS. - Eigenlijk: mannen die ‘speren breken’, die ‘met speren steken’, d. i. aan een vechtsteekspel deelnemen. Over ‘speren breken’ zie *MnIW* VII 1705. - Als de *Sperebrekers* bij uitstek in Vlaanderen stonden in 1380 bekend de poorters van Rijsel die jaarlijks het befaamde steekspel van de Spinette uitschreven. In de ‘Properheden van Vlaenderen’ komen de ‘Speerbrekers van Rysele’ op de vijfde plaats, na (de) Heeren van Ghendt, (de) Poerters van Brugghe, (de) Kindre van Ypere en (de) Darinckberners van den Vrien’. In zijn *Langen Adieu* van 1560 heeft Eduard de Dene die ‘Speerbrekers der Rysselsche stede’ overgenomen. Die benaming was alsdan voor iedereen duidelijk, door heel Vlaanderen was het jaarlijks steekspel van

de *Koning van de Spinette* te Rijsel bekend. De beste *stekers* uit de andere Vlaamse steden gingen in Rijsel mededingen naar de *danc*, d.i. de ereprijs die bestond in een vergulde *sporware* (sparrewaer, sperwer).

Over de deelneming van de Forestier van Brugge en zijn gezelschap van de Witte Beer aan dit Rijselse steekspel, zie Biekorf 1968, 200.

STEECPAERT. - Paard dat geschikt is of geoefend is voor het steek spel. - Bij een bezoek in 1407 van de jonge landsheer, hertog Jan van Bourgondië (zonder Vrees), aan Brugge wordt door de stadsmagistraat 'gheproseenteirt een witgraeu sticpaert onsen gheduchten heere'; voor dit paard noteert de stadsrekening van 1407 (f. 98) een som van 400 pond parisis. - Het Brugse patriciaat nam jaarlijks deel aan het grote steekspel (Spinette) van Rijsel. Aan de Brugse ridderlijke 'stekers' schonken de wethouders zekere toelagen, o.m. in 1482 voor de paardekleden: 'voor de hauchieringhe van de steicpaerden'. (Rek. 1482, f. 158). - Op de blijde intrede van de zesjarige prins Filips in Brugge (30 april - 12 mei 1484) worden hem 'te zynder begheerte' door de schepenen van de stad twee volledig opgetooide 'steicpaerdekens' aangeboden (Rek. 1484, f. 168). De bekleding en de heraldieke versiering van die 'steicpaerdekens' van de kleine prins waren het werk van de kunstschilder Francoys van de Putte, die ook de heraldieke versiering van het schepenhuis had uitgevoerd.

STEENWAERDERSCHIP. - Het ambt van bewaarder van een grafelijk steen (gevangenis). - Op 1 maart 1419 (n.s.) brengt de stadsmessagier van Gent 'brieven an proesste ende scepenen [van Kortrijk] om dat zy overscriven zouden de rechten toebehorende den steenwaerderscepe van Curtricke'. (Stadsrek. 1418-19). - In de Kortrijkse stadsrekeningen staat de bewaarder 'mijns gheduchts heeren vanghenesse te Curtricke' gedurende de periode 1418-1564 vermeld als *steenwaerdere*. In 1564 werd de gevangenis van de graaf ofte steen (gelegen in de Leiestraat) door de stad afgekocht tegen een som van 1400 pond grote. De pachter ervan betaalde alstoen 7 pond gr. 's jaars. Willem Ameye, de eerste stadscipier, zou in 1574 zelf 'criminelick ghevanghen' geraten. Zijn opvolgers waren Andries vander Beke en Maertin Coelambier. (GOK. 15, 1936, 499-501). - Over *steenwaerder*, zie MnIW VII 2027; vgl. ook boven s.v. chipieraige en hieronder s.v. suppierscip.

SUPPIERSCHIP. - Het (bevoorrecht) ambt van cipier of gevangenbewaarder. - De wethouders van Nieuwpoort benoemen, bij akte van 14 aug. 1505, de bakker Joos de Chever tot 'amman, scout ende cypier'; hem wordt opgedragen 'te bedienen tofficie vander ammanscepe ende suppierscepe vander vanghenesse binnen der stede vander Nieuwpoort'. (Oud Archief, Register nr. 72, f. 127). De term *suppierscip* wordt naderhand verlaten voor *cypirage*; zie boven s.v. *chipieraige*.

SURCKELSOPPE. - Een vloeibare spijs (brij, soep) waarin zurkei (zuring) verwerkt is. Een hoekhuis in Ten Hoeye (Hooistraat) in Brugge droeg in 1580 de naam *De Surckelsoppe*. (Gilliodts, *Zestendeelen* 128) - De aktuele term *zurkelsoep* uit Vlaamse keuken en kookboek is in de woordenboeken nog niet opgenomen.

TASHUUS. - Loods of keet tot berging van veldvruchten. Een tashuus heeft geen gebinten en onderscheidt zich daardoor van de grotere bergplaats, de schuur (mnl. *scuere*), die wel met gebinten voorkomt. De afmeting (lengte) van het tashuus wordt uitgedrukt in *ghespannen*, soms in voeten. Zie boven s.v. *ghespan*. - De lijst van de verbeurde goederen in de grafelijke repressie van 1382-83 biedt een aantal

vindplaatsen van mnl. tashuus. In de vrijheid van Tielt bezit Gillis de Leenknecht
‘een hofstede met een loodse met eenen tashuse der up

staende'. - In Meulebeke worden verbeurd o.m. 'een tashuus van 10 ghespannen' van Willeb Beye en 'een tashuus goet ende versch van 18 ghespannen ende 14 voet wijt'. (Zie boven s.v. ghespan). - Op de naam van Heinric van der Mandere te Rumbeke staan 'een tashuus ende een stallekin'. - De inventaris van Olivier de Slotemakere te Pittem vermeldt 'een woenhuus, een tashuus, 1 stal, 1 oven buer ende alle nieuwe'. - De hofstede van Jan van Belle te Zwevegem omvat een woonhuis van 32 voet lang en een *tashuus* van 38 voet (ca. 12 m) lang. - Een *tashusekin* komt voor in dezelfde inventarissen van 1383 te Gullegem bij Clais Roelin en te Meulebeke bij Wouter van der Porte en bij Feinsse vander Kerssene. (ARB. Rekenkamer nr. 1163, f. 25 35 48 55 56^v 118^v 125). - Met betekenis 'schuurvak' is hd. tass bekend in Brandenburg en zou, volgens Kluge-Mitzka, door Vlaamse kolonisten naar 'Oostland' zijn overgebracht.

VETHUUS. - Loods voor het opslaan van vaste meststof, stalmest (mnl. vette). - Het bedrijf van Paes Dierkin wordt in 1383 beschreven als volgt: 'een hofstede binder viyhede van Thielt, groot wesende 25 roeden met der helft van der love, met den vierendeel vander scuere ende met der helt van den vethuse'. In hetzelfde jaar vermeldt de inventaris van Willem Roseboom, eveneens in de vryheid van Tielt. 'een hofstede groot wesende 100 roeden met eere scuere... item vanden vette ende vanden stro 12 Iib. parisis, item 2 coeye 2 calvere'. (ARB. Rekenkamer nr. 1163, f. 24^v en 26^v). - P. Lindemans, *Gesch. Landbouw I* 25, vermoedt dat nld. *vethuis* ook kan doelen op de mestbocht of mesthof (omsloten messing) op een schapenweide.

ZEEPSIEGE. - Zeef gebruikt bij de zeepbereiding in de oude zeepziederij. - Een windmolen staande op de Kruisvest te Brugge droeg in 1500 (en vroeger) de naam De Zeepsiege. Het kadaster van 1580 noemt die windmolen die alsdan als Sint Baefs molen bekend stond doch 'eertyds ghenaeamt was De Zeepsiege'. (Gilliodts, *Zestendeelen* 126). - Over mnl. siege, sijghe, zie *MnIW VII* 1063 (s.v. sië) alsook Biekorf 1964, 127 (s.v. ziedmakere).

ZOTROCK. - Narrenkleed. - Bij gelegenheid van het grote schietspel te Gent in 1497 werden bloemen geborduurd 'up de zotrocken van Jan Ghijsselins ende Spijnkin', de narren van de Gentse rederijkerskamer. (*Beaux-Arts Gand VI* 308). - Ook te Brugge schonken de wethouders een rock ofte keerle (tabbaard) aan de nar van de prins of van zijn hogere officieren. In -1485 is het 'Pierin, den zot van den bailliu van Brugghe' die bedacht wordt met 'eenen keerle van diversschen colueren, een wanbays ende een paer coussen'. - In 1486 krijgt Willemet, de zot van koning Maximiliaan 'eene cameloten keerle' van 48 pond parisis. - Voor 'den ghec van den Oosterlinghen (Hanzeaten) laat de Brugse burgemeester in 1456 'eenen zydenen habite' maken. - De eigen stadsnar werd uiteraard op stadskosten uitgedost. In 1524 wordt Joos van der Strate 'zot van deser stede' op last van de schepenen geheel nieuw gekleed met 'eenen rock, een paer coussen, een paer schoen ende eenen hoed'. (*La Flandre XII* 102-104). - De stadsnar van Kortrijk wordt in 1520 uitgedost met 'een spaensche hoyque (huik, mantel) dobbel ghevoert vander parure ende cleedinghe van der stede'; hij krijgt daarenboven een toelage van 8 pond par. 'te hulpen eenen rock oft capproen'.

Zijn opvolger, Modecac de zot, krijgt in 1526 'thulpe van eenen rock vander parure vander stede' (d.i. in de stadskleuren met het stadswapen), zie Biekorf 1934, 48-49.

ZWEETROCK. - Wollen of gebreid slaaphemd. - De loonregeling van 1588 voor Veurne en Veurneambacht bepaalt, onder de rubriek 'Cleermaeckers en Cousemaekers knechten' een maximumloon van 4 stuivers voor het vervaardigen 'van een zweetrock'. Hetzelfde loon gold voor een paar 'baesen ofte neder-koussen'. (Hand. Emul. 72, 1929, 185). - Kiliaen (1599) noteert een diminutief *sweet-rockskken* als verouderd en in Oud-Vlaanderen vervangen door *lijf-rockskken*, dat echter als kledingstuk (borstrok) niet geheel schijnt overeen te stemmen met de oudere zweetrok. De oude vertaalwdbn. kennen alleen het diminutief *sweet-rockskken* als fr. chemisole, camisole. - Het wollen slaaphemd of zweetrock veronderstelt het linnen hemd dat voor de nacht werd uitgetrokken.

ZEELOPERS. - In de mnl. gewesttaal van Veurne-Ambacht. - Benaming van vaartuigen die over de waterwegen van de kasselrij en de Ijzer door de Oostsluis (het grote sas) te Nieuwpoort in zee uitvaardden Een betwisting tussen de wethouders van het Ambacht en de stad Nieuwpoort in 1377 betreft de tolvrijheid voor de vaartuigen uit de kasselrii die door de haven van Nieuwpoort transiteerden. De notulen van de grafelijke Audiëntie vernoemen in 1377 de 'scepen die uut Veurn-Ambocht vor de havene ter Niewerpoort in de zee varen, die men heet zeelopers'. De tolheffers te Nieuwpoort wilden 'thol hebben ende heffen... van scepen die uut Veurn-Ambocht varen duer de havene ter Niewerpoort, die men heet zeelopers...'. (Bouc van der Audientie, ed. de Pauw, p. 672, 809). Vgl. MnIW VII 868.

SPREDINGHE. - Vloerstrooisel, inz. stro en riet, als feodale verplichting te leveren aan de heer. Te Duinkerke bekend in een schatting van 1318, alsook in het denombrement van Lodewijk van Luxemburg anno 1458. In franstalige redacties onvertaald opgenomen in de spellingen *espreidinghe*, *spreddingue*. (Bull. Union Faulconnier, t. 29, 212). - Syn. van mnl. strooysel; zie MnIW VII 2338, alsook VII 1805 s.v. spreiden. - Het 'strooien' of spreiden te wintertijd in vergaderzaal, kerk en woonkamer was algemeen in gebruik. Vgl. fr. droit de jonchée.

STABELAER. - In Duinkerke eertijds (1600-1790): geprivilegieerd (beëdigd) koopman in wijn en brandewijn. Het voorrecht hield in dat de koopman aan de stad een jaarlijkse forfaitaire som betaalde in de plaats van het accijsrecht op de verhandelde dranken. Alleen een stadsburger kon *stabelaer* zijn; bij misbruik werd hem het voorrecht door de magistraat onttrokken. - De Franse administratie achtte de term onvertaalbaar en spreekt in haar Duinkerke ordonnanties van 'le privilège de Stabelaer; les droits et privilèges de la Stabelarie' (1692, 1725, 1756). - Ook reders en groothandelaars in noordse delen komen te Duinkerke als *stabelaers* voor. (Bull. Union Faulconnier, t. 29, 213). - Vgl. De Bo, Wvl. Idioticon s.v. stabelaar, alsook wvl stabelaren (stabelaar zijn), d.i. wijn en likeuren verkopen.

TANERIE: Huidevettersambacht. In de stadsrekening van Dendermonde anno 1393 wordt voor David Pieters 'clerc vander tanerie', een bedrag van 2 sc. 10 d. groten uitgetrokken voor vertaalwerk; hij 'translateert uten vlaemsohe in walsche' een brief voor de schepenen in verband met een geding betr. de Lombaarden. (Rek. 1393, ed. Broeckaert 81). - Vgl. de fna. vander Tanerijen. De bekende Brabantse jurist Willem van der Tanerijen († 1499) was zoon van Joos de la Tannerie, afkomstig uit Wattrelos

bij Roubaix. Joos vestigde zich als wisselaar te Antwerpen en vervlaamste zijn naam, terwijl zijn broers Pierre en Jacques, als hoge ambtenaren in dienst van de bourgondische hertogen hun 'waalse' naam de la Tannerie behielden.

A.V

Vraagwinkel

Ieperse kamer 'De Mooren'

De oudste rederijderskamer en hoofdkamer van Ieper was de *Alpha ende Omega*. Op welke rang stonden daaronder de andere Ieperse kamers, nl. de *Lichtgeladen* en *De Mooren*? Was deze laatste ontstaan uit een splitsing van Alpha en Omega? Hebben *De Mooren* ook deel genomen aan wedstrijden en feesten in sommige Vlaamse steden?

P.J

Lorreinen

Wat waren die troepen die 'Lorreinen' genoemd worden en in de Jaren 1648-50 in de kasselrij van Kortrijk opereren in Spaanse dienst?

R.D C

Arent Willemszoon

In zijn bekend *Répertoire Chronologique* (1938) vernoemt Prof. P van Tieghem onder het jaar 1525 een Nederlands dagboek onder de titel: *Journal van een reis in het heilige Land*. Deze referentie was hem medegedeeld door Prof. Frank Baur. In de bibliografie van F. Olbrechts (1942) wordt geen Arent Willemszoon vermeld. Op welke bron mag die alleenstaande referentie teruggaan?

C.B.

Wijn van gavre

Wat was 'wijn van gavre' die begin 1800 als remedie tegen waterzucht in het Westland bekend was?

R.M

Regionalisme

Op 30 juni - 3 juli 1939 zou te Rijsel een tweede 'Congrès International du Régionalisme' gehouden worden. Is dit congres kunnen doorgaan? of is het door de mobilisatie weggevallen? En wanneer en waar had het eerste congres van regionalisme plaats gehad?

SM

Meester Bossuyt van Zwevegem

Meester Bossuyt hield school op de Knocke te Zwevegem ten tijde van Maria-Theresia en hij leidde er de toneelopvoeringen van de ‘Leer. zughtige jongheyd van Rhetorica’, een jonge rederijikersgroep die o.m. het stuk *Theodoricus en Angela opvoerde*. Was hij de auteur van dit stuk? of is er ander wenk van hem bekend?

E.V S

Familienaam Morselpeyn

In 1455 is heer Martinus Morselpeyn titularis van de pastorie van Oostende ter Streep. Mag *morselpeyn* als een taalkundige variant beschouwd worden van *marsepain*, *maetsepain*?

C.B.

Kartograaf Joseph Broude

Deze tekenaar-kartograaf van Franse herkomst, werkzaam in de eerste helft van de 18e eeuw, heeft ook te leper gewerkt. Waar is er tekenwerk van hem bewaard?

F.S

Oude munt

Nog in 1846 rekenden de vissers van Blankenberge in ponden en schellingen. Wanneer is dat gebruik definitief vervallen?

P.C.

Meester Boeteman van Ieper

Een van de nakomelingen van Meester Boeteman bewaarde nog in de jaren 1890 een handschrift met rijmstukken en volksliedjes van die leperse schoolmeester. Dat meenden sommigen te weten, maar niemand wist die nakomeling aan te wijzen. Voor zover ik weet is de luimige *Borger-wacht*, verschenen in *Vaelande's Tyd-Verdryf* (1805), het enige gepubliceerde gedicht van Boeteman. Het handschrift, zo het nog bestond, moet nu wel als verloren worden beschouwd?

E.V.S

Modelhoeve Britania

In welk jaar heeft Pieter Bortier (1805-1879) zijn modelhoeve *Britania* te Gistel opgericht? Heeft hij zelf ergens zijn proefnemingen in Gistel beschreven?

E.R.

Zwaandragers te Gent

Het corps van de vlees- en visdragers in Gent stond er bekend onder de naam 'De zwaandragers'. Vanwaar die eigenaardige naam? een benoeming naar hun lokaal of standplaats? Een korporatie van vleesen visdragers wordt te Gent reeds vermeld in 1484; ze heeft tot ca. 1800 stand gehouden.

P.D.

Zegel van de Beerstekers

Het zegel van de nering der Beerstekers (nachtwerkers) van Gent vertoont een ton en twee emmers, waarboven een bekroonde lantaarn. Volgens een tekening van de Vigne (1857). Is dit dokument als echt te aanvaarden? Van de verenigde *vuidangeurs* in Parijs is geen enkel ikonografisch dokument bekend.

P.D.

[Nummer 5-6]

Zakband als exvoto

Uit het Mirakelboekje van O.L. Vrouw van Gullegem 1477

Cornelis Causselle, een poorter van Kortrijk, wonende op den ‘Evdriesch tusschen de Steenpoorte ende Canonicpoorte’ (achter de St. Maartenskerk), had in 1477 in bourgondische dienst deelgenomen aan de ongelukkige veldtocht met de Gentenaren tegen de Fransen die Doornik bezet hielden. Gedurende die operatie, de zgn. ‘Spiersche reyze’, die poogde het versterkte frontiere-kasteel van Spiere te redden, werd Causselle met acht andere Vlamingen door de Fransen gevangen en naar Doornik overgebracht. Daar wachtten de mannen op het losgeld dat hen zou bevrijden doch niets en niemand daagde op. Genoeg gewacht, zeiden de Fransen, en ze bonden acht mannen de een na de andere in een zak die de Schelde inging. Bleef nog over: nummer negen, onze Cornelis. Als laatste zou hij de zak en 't water ingaan, doch geen ziel daagde op met een losgeld en de Fransen ‘wilden hem niet langher respijt gheven’...

In die uiterste nood deed Cornelis een belofte, hij bad ‘met innegher bede ende riep up onser vrouwe van Ghuedelghem ende beloofde daer, mochte hij zijn lijf behouden ende huten handen vanden fransoisen ontcommen, en hij te Curterijcke came, hij soude onser liever vrouwen van Ghuedelghem verzoucken crupende over zine knijen van daer hy woende...’ (De kerk van Gullegem ligt een goede vijf km van de Sint-Janswijk in Kortrijk).

Cornelis werd nu als negende man ‘oock ghezact, ende den zack gebonden met eender coorde’, en in de Schelde geworpen. En zie: ‘den zack ontbant’ en Cornelis geraakte op het droge. Opnieuw gevangen gaat hij de zaak

en de Schelde in, maar de koord komt weer los en Cornelis staat weer aan wal. En een derde maal gaat hij de zak en 't water in en uit, de bindkoord van de zak gaat telkens los. De Fransen zeiden onder elkaar: 'die man moet in de bijzondere gratie staan bij Ons Heer of Maria of een ander Heilige, hij staat boven ons'. En ze lieten hem naar Kortrijk terugkeren.

En Cornelis heeft dan zonder uitstel zijn beloofde pelgrimage ondernomen 'crupende over zyne knijen, en es [ge]commen duer de stede van Curterijcke al crupende'; nevens hem ging 'een kindeken in zijn lijnwaet (hemdje) draeghende een schoon wassen kersse'. En zo kroop hij - over Heule of Bissegem - tot vóór het beeld van O.L. Vrouw in Gullegem. Cornelis had ook een exvoto medegebracht, met name 'de coorde daer mede dat den zack toeghebonden was, dewelcke noch hantc *alzo men zien mach*' voor het Mariabeeld in de parochiekerk van Gullegem⁽¹⁾.

Gullegem als bedevaartplaats in 1450-1500

De parochiekerk van Gullegem had in 1470 een Onze Lieve Vrouwekoor en een Sint-Amandskapel (de hl. Amandus is kerkpatroon van Gullegem, en latere 'vlaspatroon').

O.L. Vrouw had een eigen offerblok, doch de offeranden in natura (*apoort*) voor O.L. Vrouw en voor de kerkpatroon worden in de boekhouding globaal behandeld. Deze offeranden bestaan uit brood, koren (*int vat* en *in de schoven*), bonen, erwten; vlees kiekens, lammeren, varkens; boter, eieren, kaas; peren, appels, rapen; vlas en wol.

Drie andere heiligen hadden in de kerk een eigen offerblok: Antonius (abt), Blasius en Cornelius⁽²⁾.

- (1) Dit verhaal staat als negende mirakel opgeschreven in het Mirakelboekje van Gullegem (hs. 15e eeuw; in notariële kopie van 1660), uitgegeven door L. De Wolf in Biekorf 1925, blz. 186-188. De anonieme auteur begon zijn mirakelboek in het Heilig Jaar 1450. (De jaargang 1925 bevat in vervolgstukken de volledige tekst van het mirakelboekje in nauwkeurige kopie, doch zonder volkskundige commentaar van de inhoud, door L. De Wolf). Volledige tekst zie Bijlage.
- (2) Volgens de kerkrekening 1469-1470 van Gullegem, door F. De Potter uitgegeven in Annales Emulation t. 20 (1868), p. 157-163. - Vgl. Th. Sevens, Onze-Lieve-Vrouw van Gullegem in Bull. GOKring Kortrijk, VII (1909-1910) 55-63. - De bedevaart in Gullegem heeft de troebelen van de 16e eeuw niet overleefd.

De 19 mirakelen van het Gullegemse boekje liggen tussen 1450-1503.

Het 'areaal' van de Mariabedevoort is zeer beperkt. Op de 18 gevallen (bij één geval is geen plaats opgegeven) zijn er zes uit Gullegem, vier uit het naburige Heule, twee uit Kortrijk en uit Izegem, één uit Lendeledede, Moorseele, Rollegern (-Kappelle) en Wevelgem. Al die parochies liggen in de buurt, de verste (Izegem) ligt op twee uren gaans (10 km).

Buiten het eerste mirakel (in 1450 bekomen door aanroeping, zonder voorgaande belofte) zijn de bekomen weldaden verbonden met een *beloofde* bedevaart.

O.L. Vrouw van Gullegem schijnt de toevlucht te zijn voor de kindermiseries: elf op de 18 gevallen betreffen kleine kinderen, de oudste zijn 5 en 6 jaar. Twee andere zijn noodgevallen bij de geboorte. Negen van de 11 kinderen zijn jongetjes, waarvan 6 aan breuk en 3 aan steen (graveel) lijden; de twee andere zijn gevallen van blindheid en kreupelheid. Slechts twee volwassenen staan in de rij van de mirakels: een stomme jongeman en een kreupele vrouw. (Eén geval betreft de bloei van een vlaschaard, een ander het boven vertelde geval met de zakband).

De bedevaarders voor de ziektegevallen sluiten in hun belofte als vanzelfsprekend een offerande in. Slechts twee mirakels specificeren de beloofde offerande: een steen vlas (nr. VI), een kaars van een pond (nr. XIV).

Opmerkelijk is dat geen enkel van de mirakelen geschiedt inde bedevaartkerk, ook geen van de zes Gullegemse lokale gevallen. Op de aanroeping, en de belofte van 'bezoek' met de voorgenomen offerande, volgt de genezing ten huize en terstond. Al de mensen van het boekje worden in hun nood geholpen doordat ze 'Onse lieve vrouwe van Gheudelghem aenroepen met vulmaecten ghelove'. Zo noteert - niet zonder een zekere katechetische toon - de kroniekschrijver van de mirakelen. De 'almacht' van de belofte in het volksgeloof wordt in de Gullegemse exempelen bijzonder geïllustreerd. Het bezoek aan het mirakelbeeld is een vereffening, een inlossing van een schuld, waarbij het genezen kind soms als 'teruggekocht' op de balans wordt gelegd.

In vier mirakelen is de belofte verbonden met een *verghiften* (alias *beghiften*) van een kind, d.i. het opdragen

van het kind aan O.L. Vrouw, met de daarmee verbonden terugkoop door offerande. Twee gevallen zijn uitdrukkelijk een terugkoop door *opwegen tegen koren*: ‘met also vele coorens als t'kint woughe’, zo noteert het mirakel van 1476⁽³⁾.

Twee mirakels brengen een *exvoto* naar O.L. Vrouw van Gullegem: in 1478 laat een kreupele vrouw haar krukken bij het Mariabeeld. Enige maanden tevoren was daar bij het beeld de zakband van de wonderbare driedubbele ontknoping opgehangen door onze Kortrijkse krijgsgevangene Cornelis Causselle. Zijn ‘coorde’, hoewel geen eigenlijke lijfboei, ligt toch in de traditie van de als *exvoto* opgedragen boeien die meer in het buitenland dan in Vlaanderen voorkomen⁽⁴⁾.

Gullegem en Dadizele

Een eeuw ouder dan Gullegem was de nabijgelegen Mariabedevaart in Dadizele, waarvan het mirakelboek 25 nummers over een periode 1350-1537 bijeenbrengt⁽⁵⁾.

De mirakelzone van Dadizele is geografisch veel ruimer dan die van Gullegem. Bij de 18 gelokaliseerde mirakelen (7 op de 25 duiden geen plaats aan) komen grotere afstanden voor: Gent (60 km), Diksmuide (36 km) met twee gevallen, Rijsel (25 km). De grens van het oude bisdom Doornik wordt overschreden met Diksmuide, Krombeke en Mesen die onder het bisdom Terwaan ressorteerden⁽⁶⁾.

- (3) Mirakel nr. XVI (Biekorf 1925, 231). - Gelijkijdig was het ‘opwegen tegen koren’ ook in Brugge bekend, in 1450 en later, tot 1620, voor de hl. Quintinus. (Biekoif 1965, 52).
- (4) Men denke aan de ijzeren boeien die hangen tegen de buitenwand van de Mariakerk van Orcival (Auvergne) en aan de ‘bekende bedevaartkerk van Saint-Léonard bij Limoges. - In de abdijkerk van Saint-Claude (Jura) was in 1468 een zilveren *exvoto*-handboei wegende een mark door een verlost gevangene bij het beeld van de heilige opgehangen. (Gay I 700). - De boei als *exvoto* komt echter dikwijls van boetelingen die hun boeteringen aan de bedevaartkerk achterlieten of die hun boei lieten openspringen op het graf van een heilige, zoals Willibrord in Echternach; zie L. Kriss-Rettenbeck, *Ex Voto. Zeichen, und Abbild im christlichen Volksbrauchtum* 85 101 354 (Zürich-Freiburg i.B. 1972).
- (5) Het volkskundig belang van de mirakelboekjes wordt geïllustreerd door de detailstudie van het Mirakelboek van O.L. Vrouw van de Potterie te Brugge, door H. Stalpaert in zijn *Volkskunde van Brugge* (1974). blz. 215-219. - Zie ook W. Giraldo, *Vlaamse mirakelboeken en hun betekenis voor de volkskunde*, in *Handelingen XXIII Vlaams Filologencongres*, blz. 338-347 (Brussel 1959).
- (6) We verwijzen hier naar de eerste druk (1837) van het Kort Begryp van de Historie en Mirakelen van O.L. Vrouwe van Dadizele, blz. 28-55. Over de uitgaven van dit boekje, zie P. Allossery, *Boekenschouw* II 59 (nr. 25). - Samenvatting in de werken van A. Coulon van 1889 en 1904. - In Biekorf 1925, blz. 256 stelt L. De Wolf de uitgave van de originele tekst van het Mirakelboek van Dadizele in het vooruitzicht. Tot publicatie is het niet gekomen.

De kasteelheren van Dadizele, waaronder vooral Jan van Dadizele, hebben tot de uitstraling van de bedevaartplaats bijgedragen het bezoek van de Bourgondische prinses Filips de Goede en Karel de Stoute, van Maximiliaan van Habsburg en Maria van Bourgondië, was evenzeer met het kasteel als met de kerk verbonden.

De beperkte kring van Gullegem valt echter volkskundig voordelig uit. De auteur van het Gullegemse mirakelboekje tekent scherper als zijn Dadizeelse tijdgenoot de mensen rondom hem, in hun gedraging en hun zoeken naar troost in nood.

Ten slotte nog een opmerking. Onze Lieve Vrouw was niet altijd de eerste toevlucht van eenieder, er waren nog andere heiligen die iets konden. De auteur van Dadizele noemt maar één enkel geval een krankzinnige jongeman werd in 1376 eerst naar de Sint- Achariuskapel te Moorslede en naar andere plaatsen rondgevoerd tot hij in Dadizele genezing vond. In het Gullegemse boekje treden meer concurrenten naar voren: in 1502 had Karel van den Hecke voor de genezing van zijn zoontje verscheidene pelgrimages beloofd o.m. naar Sint-Michiels te Roeselare en naar Sint-Piatus te Doornik. Zonder succes. De moeder keerde zich daarop met haar belofte naar Gullegem en werd verhoord.

Een bijzonder geval was de kleine Mergarijn, zoontje van Jasper de Poorte van Wevelgem. Het kind was blind, geplaagd met graveel en ‘besmet van vier diversche siekten te wetene van sinte Cornelis, van sinte Gheleijn, van sinte Jan ende van sinte Dijdrop’. Voor die vier ziekten waren ziektedieningen aangewezen naar Aalbeke (Cornelis), Langemark (Jelijn, Julianus), Kachtem (S. Jan de Doper) en Heule (Eutropius) die respectievelijk de stuipen, de zwakzinnigheid, de vallende ziekte en de huidziekten patroneerden. Een belofte van bedevaart naar Gullegem verlost de kleine ‘van al desen voorseijden siekten vanden voornoemden santen’⁽⁷⁾.

Het slot van het boekje bevestigt het bestaan van een O.L. Vrouwegilde in Gullegem. Op 31 april 1503 ondertekenen vier ‘ghuldezorgers’ als getuigen het relaas van de genezing van Isabelle vander Cruijcen uit Lendelede. Hun namen - volgend op de handtekening van de parochiepastoor Jan de Wale - zijn: Willem Sijmoen ontvanger, Karel Honraet, Alaert Bernaert, Roege Bernaert. Die gilde was in 1503 zeker niet nieuw.

Het mirakelboekje noemt reeds in 1476 ‘den ommeghanc dach van onse lieve vrouwe van Ghuedelghem’ als een termijn van een beloofde bedevaart uit Heule. En een ommegang is in die periode uiteraard het jaarlijks feest van de lokale kerkelijke *ghulde* of confrerie.

A. Viaene

(7) Biekorf 1925, blz. 231-232.

Bijlage
Het mirakel van de man-en-zak in de Schelde
1477

Int Jaer ons heeren duust vier hondert ende seven ende t'zeventigh ghevielt inde Spiersche reijze, dat een man vande stede van Curterijcke, ghe-naemt Cornelis Caussele wart ghevanghen van den fransoijzen ende ghevoert te Doornicke, daer hy was in zwarer ghevanghenessen ende in grooter pinen eenen termijn van daghen dattene niement en volchde, omme te lossene.

De fransoijzen dit aenziende, dattene niement en volchde, zij en wilden hem niet langher respijt gheven, zij zeijden wij zullen hu ghaen verdrincken in de Schelde in eenen zack ende alle die hier zijn.

Hij de voornomde man bat met innigher bede ende riep up onser vrouwe van Ghuedelghem ende beloofde daer, mochte hij zijn lijf behouden ende hutten handen vanden fransoijzen ontcommen, en hij te Curterijcke came, hij soude onser liever vrouwen van Ghuedelghem verzoucken, crupende over zine knijen van daer hij woende, ende was aen den Evendriesch tusschen der Steenpoorte ende Canonicpoorte.

Nota. Achtervolghende de woorden van de fransoijzen vorseijt zo namen zij achte ghevanghene ende dese Cornelis Caussele vorseijt was de neghenste.

De vorseijde viij. personen worden ghezact, elc, ende versmoort, ende hij die de neghenste was wart oock ghezact ende den zack ghebonden met eender coorde ende wart gheworpen int watete, de zack ontbant ende de vorseijde persoon quam te tante.

Hij wart wedere ghevanghen ende ghesact ende weder int water gheworpen, anderwaerven in water wesende de zack ontbant ende hij cam anderwaerven te tante.

Ende doe wart hij derdewaerven ghevanghen, ende ghezact ende wedere int watere gheworpen, hy derdewaerven int water wesende de zack ontbant als te vooren ende de vorseijde Cornelis cam te cante.

De fransoijzen dit ziende zeijnden hemlieden, segghende hij moet gode of onser vrouwen of eenighen sant vele liefs ghedaen hebben, ende es beijtere dan wij. Ende gaven den vorseijden persoon wech ende gheleede, ende es den fransoijzen ontcommen ende te Curterijcke commen ende heift zijn lijf behouden, bijder hulpe godts ende onser liever vrouwen van Ghuedelghern.

Ende [hij] heilt zijn peilgrimage anghenomen crupende over zine knijen, ende es commen duer de stede van Curterijcke al crupende ende een kindeken in sijn lijnwaet met hem gaende draeghende een schoone wassen kerse daert menigh mensche ansach, ende heift zijn peilgrimage ende offerande ghedaen te Ghuedelghem daert mensche zach, gode lof ende onser vrouwen die dit mijrakele daden zoo geschijen, ende [hij] keift brocht de coorde daer mede dat den zack toeghebonden was de welcke noch hanct alzomen zien mach voor onser vrouwen.

Een Franse reisgids voor de Semois door Hendrik van Doorne 1904

Hendrik Van Doorne, Gezelles Roeselaarse leerling, keerde in 1901, na dertig jaar pastoraat in Engeland, terug naar het 'Huis zijns Vaders' te Poeke. Zijn schrijflust bleef hem bij.

In 1904 publiceerde hij, de oude voorvechter van de Neogothiek en gewezen vice-warden van de Engelse Gregoriusgilde, een franse reisgids: '*Les Bords de la Semois. Petit Guide complet contenant trois cartes en trois couleurs et tous les renseignements utiles aux touristes par H. Van Doorne*'. Bruges, Imprimerie J. Houdmont-Carbonez, rue de la Fontaine des Frères, 8-10, 132 bl. Prix 1 fr. 25⁽¹⁾.

Het manuscript was omstreeks nieuwjaar 1904 klaar gekomen. De onderhandelingen met een aantal drukkers-uitgevers begonnen althans in januari van dit jaar. De uitgeverstrubulaties van Van Doorne kennen we betrekkelijk goed uit een achttal bewaarde brieven en briefkaarten die Caesar Gezelle, toen poësisleraar te Kortrijk, tussen 19 januari en 12 maart naar Poeke schreef⁽²⁾.

Aanvankelijk was de omvang van het werk op méér dan 132 bl. geraamd. Jules De Meester uit Roeselare berekende zijn prijs op 160 bl., J. Houdmont voor 144 bl., en dit voor 1500 exemplaren⁽³⁾.

- (1) Formaat 17 x 12,5 cm. Het drukwerk vermeldt geen jaartal. Dit wordt wel gegeven in de catalogue général de la librairie française, continuation de l'ouvrage d'Otto Lorenz. Tome 19 (1900-1905) I-Z, 1909, op bl. 744. Die bibliografische verwijzing kregen we van Dom Jean Damascène uit de St.-Andriesabdij, waar het exemplaar van Van Doorne bewaard wordt.
- (2) Die briefwisseling berust in het Gezellemuseum en werd ons bereidwillig bezorgd door A. Viaene.
- (3) In een brief van 19 jan. 1904 schrijft C. Gezelle dat de drukker uit Tielt een onbaatzuchtige maar 'alledaagsche gazetdrukker' is. Hij stelt voor een drukker te zoeken die beter uitgerust is. Uit een brief van 24 jan. vernemen wij dat drie drukkers 'hun voorstellen hebben opgestuurd. Voor De Meester is dit: '160 blz = 10 vel van 16 blz. en dat voor 0.32 (sic! in het niet gedateerd model van contract staat 0,30) x 1500 = 450 frs of 45 frs het vel van 16 bldz.'. 'Houdmont maakt het in 9 vel van 16 bldz. 43 frs het vel, alles te zamen 43 x 9 = 397...' De opgegeven prijs van Castaigne wordt niet vermeld, terwijl Van De Wiele-Goethals uit Kortrijk geen prijzen kon zeggen 'zonder dat hij de kaarten zag'. In een briefkaart van 16 febr. wordt meegedeeld dat het contract naar Van De Wiele is opgestuurd en dat een eerste kopij werd nagelezen. Pas in een briefkaart van 9 maart vernemen wij dat de tekst bij Houdmont is. 'Bldz. 64 zal ievens te Houdmont's verdoold geraakt zijn'.

De merkkelijk verkorte tekst zal wel in hoofdzaak het resultaat zijn van de ingrijpende correcties van Caesar Gezelle. In zijn briekaart van 16 febr. schrijft hij nml.: ‘Ik zende U de eerste proeve... Ik vreeze dat Gij zult vinden dat ik te heel veel met de bijle in de bomen gezeten heb, en eene vervaarlijke verwoesting gepleegd. Maar ik vind het lastig om iets te laten staan dat niet naar mijn smaak is... maar U doet toch nog al wat U wilt met mijn aantekeningen⁽⁴⁾. Wellicht is ook de wijziging van de aanvankelijk gekozen titel: ‘Guide de la Semois’ in ‘Les Bords de la Semois’ aan C. Gezelle te danken⁽⁵⁾.

Dit zeldzame werkje is de vrucht van een lange voetreis langs de boorden van de Semois. Van Doorne maakte die uitstap ‘pédestrement et le sac au dos’ (bl. 5) en noemde die een ‘expédition, entreprise par pure fantaisie et sans connaissance des lieux...’ (bl. 6). Als tochtgenoten vergezelden hem drie dames, vermoedelijk drie Engelse ladies⁽⁶⁾. De tocht duurde een drietal weken: einde mei - begin juni, o.i. in 1903⁽⁷⁾. De excursisten vertrokken vanuit Aarlen

- (4) De correctie is zeker niet bij snoeiwerk gebleven. Het blijft evenwel onmogelijk het aandeel van C. Gezelle te bepalen. In een brieftkaart van 19 febr. heeft hij het over een accent: ‘Etalle blijft best zonder’ boven dien gedrukten hoofdletter’. In een brief van 13 maart (alleen de laatste 14 bl. blijven nog te verbeteren) laat hij de laatste zorg voor spelling en accentuering aan Van Doorne over: ‘examinez soigneusement les 3e personnes en oie ou oye et certains mots avec ou sans ... voilà des choses dont je ne suis pas parfaitement sûr, car à la fin on se prend à douter de tout’... In elk geval zijn enkele Anglicismen aan de ‘bijle’ ontsnapt zoals op bl. 122: ‘La pension est de 6 fr. par jour. Ce dîner nous avons payé 3 fr. par personne’.
- (5) Die eerste titel komt voor in het model van contract met De Meester dat C. Gezelle had opgesteld. Ongedateerde brief geschreven na 24 jan.
- (6) Het gezelschap van drie dames blijkt op menige bladzijde. Het boottochtje van Chiny naar Florenville kostte ‘2 fr. par Tête, cela fait la jolie somme de 8 frs. (bl. 46). Nous dînons au Lion d’or (in Corbion)... et nous y laissons 8 fr. en solde, donc 2 fr. par personne’ (bl. 94). Te Dohan voorspelt men de karavaan een lastige klimpartij naar Bouillon. ‘Mais, Monsier (sic) et Dames, vous avez une rosse de côte à monter’ (bl. 84). Verder heeft hij het over ‘Une Dame de notre quatuor’ (bl. 107) en ‘une de nos amies’ (bl. 92). Geregeld neemt het gezelschap ‘notre five o'clock tea’ (bl. 68-98-107). Tot dit gezelschap hoorde zonder twijfel Flora Weld, vermoedelijk Clara Weld en misschien hun schoonzuster Mary Bowering of the Temple Disney. Tot de jaarlijkse bezoekers hoorde ook de dochter van de dominee uit Lymington. Van Doorne was toen 62, Flora Weld 41.
- (7) De nieuwe romaanse kerk van Herbeumont ‘fut livré au culte au mois d’octobre 1903’ (bl. 69). Deze mededeling werd klaarblijkelijk opgetekend na de expeditie die in juni beëindigd werd. In de voormiddag van Kleen H. Sacramentsdag kwam men te Bouillon aan (bl. 40) De Zaterdag vóór de Zondag in het octaaf van H. Sacramentsdag bezocht men de Kerk van Rochehaut ‘très joliment endimanchée pour demain, la Solemnité de la Fête-Dieu’. Daags nadien kon men pas om 11 u vertrekken uit Alle ‘ayant d’abord assisté à la messe, car c’est le Dimanche pendant l’Octave a la Fête-Dieu’ (bl. 100). In 1903 viel H. Sacramentsdag op 11 juni, de zondag in het octaaf op 14 juni. Het H. Sacramentsfeest komt voor tijdens de derde en laatste etappe. Tot onze verwondering is er in dit reisverhaal maar één keer sprake van het bijwonen van de mis, nooit van celebreren. Dit verbaast ons bij een priester in wiens leven de eucharistie altijd centraal stond. Het uur van de zondagsmis wordt evenwel altijd opgegeven.

en volgden de Semois vanaf haar oorsprong tot waar de rivier, na een afstand van 190 km., nabij Val-Dieu (Fr.) in de Maas uitmondt⁽⁸⁾.

Hendrik Van Doorne heeft ter plaatse alles zorgvuldig opgetekend en zijn notities verwerkt in een kleine reisgids, die door de vele beschreven belevenissen het karakter van een reisverhaal heeft bewaard. Met zijn uitgave hoopte hij ‘qu'il (le Guide) aidera les touristes à jouir de cet admirable petit coin de la Nature’ en ‘d'appeler l'attention sur l'existence d'une infinité de choses trop peu appréciées de nos jours, parce qu'il leur manque le vernis moderne’. Want ‘je ne connais aucun ouvrage qui fasse mention des trouvailles et objets d'art découverts et annotés dans ces pages’ (bl. 5). Voor hen die niet beschikken over de vereiste tijd om die volledige expeditie te maken, verdeelde hij zijn reisgids in drie etappen van één week.

Eerste etappe: Arlon-Izel (bij Florenville).

De eerste dag legde het gezelschap 25,5 km af. Te *Etalle* ‘après une marche de 23 kilom. nous ne pouvons guère obtenir où reposer nos membres étreintés’ (bl. 27-28). Te *Hachy* heeft hij het over ‘le banc de communion en bois de chêne et qui n'est pas mal du tout, a malheureusement reçu de la brosse du peintre, une couche d'enduit pour imiter le chêne’ (bl. 20). Te *Villers*, met zijn tot boerderij vervallen ‘manoir féodal’ en zijn herinneringen aan de familie d'Aremberg, met de puinen van een klooster dat geschiedenis maakte en de resten van een door brand beschadigd kerkje, noteert hij: ‘A! les architectes restaurateurs de toutes nos chères vieilles églises de campagne... comme on les a effeuillées, pétalle par pétalle, ces petites fleurs des champs, à tel point qu'il n'existe plus qu'un vague souvenir de leur ancienne beauté caractéristique!’ (bl.

(8) ‘Nous quittons Arlon pour suivre le cours de la Semois jusqu'à son embouchure’ (bl. 16). ‘Redescendus (en voiture - van de Hauts Buttés bij Monthermé), nous prenons le train à Château-Regnault pour Givet, Dinant et Namur où nous restons pour la nuit’ (bl. 125).

30) en schrijft met minachting over ‘nos images modernes de Munich, en plâtre ou en papier mâché’ (bl. 31).

Tweede etappe: Florenville-Dohan.

De oude kerk van *Herbeumont* ‘est la plus intéressante que nous avons visitée jusqu'à présent’. Geen mooier landschap dan bij *Dohan* ‘où la nature presque toute seule a créé le sublime’ (bl. 85).

Derde etappe: Bouillon-Monthermé (France).

Aandacht voor *Bouillon!* ‘car voici l'idéal de la beauté terrestre... cet harmonieux assemblage de la création directe de la nature et de l'action par laquelle l'homme y a déposé sa marque’ (bl. 85).

Maar *de boorden van de Semois* zijn er verraderlijk. ‘Une de nos amies s'étant, par mégarde, risqué trop très de l'extrémité du bord, fait détacher une motte de terre qui glisse en bas et l'entraîne jusqu'au fond’. Een val van drie meter achterover. ‘Grâce à Dieu, nous pûmes constater qu'il n'y avait aucune lésion’ (bl. 92).

Waarschuwing voor *Membre*: Drie eeuwen geleden geprezen door ‘un touriste anglais’! Een storm had hen op een tocht overvallen en de regen hield aan. Geen slaapgelegenheid, geen rijtuig. Een ‘campagnard’ op weg naar Dohan weigerde daar een koetsier op te zoeken... Dan gaat Hendrik maar op zoek met de enige regenscherm. ‘Membre, belle, jolie, coquette, est la seule localité des Ardennes où nous n'avons pas été reçus avec hospitalité et politesse...’ (bl. 10).

In zijn lyrische natuurbeschrijvingen leren we er kennen de Gezelleleerling met zijn literaire ambities, met zijn belangstelling voor folklore en oude legenden. We leren er kennen de medestichter van de Sint-Gregoriusgilde, met zijn voorliefde voor de artistieke en archeologische resten uit de middeleeuwen, we leren er kennen ‘de welweter en nogal veelzegger’ met zijn trots op eigen appreciaties en overbodige bemoeiingen... We leren er kennen de bewuste notariszoon, met zijn praktische zin voor zaken, belust op gastronomische gerechten, behept met een aantal sociale vooroordelen⁽⁹⁾ en tuk op het oude jagersbedrijf.

Herhaaldelijk bespreekt hij de afbeelding van St. Hubertus en éénmaal noteert de vergrijsde jager een oude jagerslegende (bl. 72-73) Over de exploten van de jager die Hendrik van Doorne heel zijn leven bleef, hebben we het een volgende keer. Maar dit heeft heel wat meer te maken met een oude familietraditie dan met de trouw aan principes die Gezelle bij zijn beste leerlingen onuitwisbaar wist in te prenten.

J. de Mûelenaere

(9) ‘Nous inspectons les ardoiseries abandonnées grâce aux exigences déraisonnables des ouvriers’ (bl. 99).

Het leenhof van Gapannes te Zoutenaai

Bij een archeologisch onderzoek naar de middeleeuwse bewoningssites op het grondgebied van, de vroegere gemeente Zoutenaai (thans deel uitmakend van de gemeente Veurne) werden tevens enkele geschreven bronnen, bewaard o.m. in het Rijksarchief te Brugge, geraadpleegd. Hierbij werd speciaal aandacht besteed aan de lenen die gelegen waren te Zoutenaai en afhingen van het Leenhof van de Burg van Veurne. Het belangrijkste leen gelegen te Zoutenaai schijnt het leenhof van Gapannes geweest te zijn. Het hing direkt af van het Leenhof van de Burg van Veurne en is zelf een leenhof, daar er een aantal achterlenen van gehouden zijn. Omstreeks 1680 vermeldt Pauwel Heinderycx dit leenhof als het *Hof van Gapanus* met een fonsier van 8 gemeten en 5 achterlenen⁽¹⁾. Wanneer wij de tekst van Pauwel Heinderycx verder volgen, dan blijkt dat dit leenhof vroeger zou toebehoord hebben aan de familie van Gapannes (of Gapanus), waaraan dit leen zijn benaming zou danken. Onder Gapannes somt K. De Flou inderdaad enkele persoonsnamen van de XVde eeuw op⁽²⁾. Daarna zou het leenhof overgegaan zijn in handen van de familie van Hevele. Voor de periode gaande van 1519 tot na 1666 is Pauwel Heinderycx iets meer specifiek⁽³⁾. Deze laatste gegevens stemmen inderdaad volledig overeen met de aanduidingen van een leenregister van het Leenhof van de Burg van Veurne, dat als datum 13 augustus 1680 draagt⁽⁴⁾. Het is niet uitgesloten dat Pauwel Heinderycx dit document als bron gebruikt heeft, hoewel in dat geval een belangrijke discrepantie tussen beide teksten onverklaarbaar lijkt: het leenregister van 1680 vermeldt namelijk dat het leen in kwestie ‘dit la cour de Ghapannes’ een oppervlakte heeft van 8 gemeten, ‘avec 14 ou 15 arrieres fiefs’⁽⁵⁾ en niet met 5 achterlenen zoals Pauwel Heinderycx beweert. Een

- (1) Pauwel Heinderycx, *Annalen van Veurne. Beschrijving der prochien en leenhoven of beschrijvinghe van de prochien binnen de Casselrije van Veurne. Bachten de Kupe*, Reeks Dokumenten nr. 3/V-1, 1964, pp. 72-73.
- (2) K. De Flou, *Woordenboek der Toponymie van Westelijk Vlaanderen, Vlaams Artesië, het Land van den Hoek, de graafschappen Guines en Boulogne, en een gedeelte van het graafschap Ponthieu*, deel IV, Brugge, 1925, kol. 432-433.
- (3) Cfr. noot (1).
- (4) Rijksarchief Brugge, Kasselrij Veurne, nr. 1154
- (5) *Ibid.*, f° 169 r°.

beschrijving van 1616 en een leendenombrement van 1723 tonen duidelijk aan dat van het leenhof van Gapannes 14 achterlenen afhingen in de XVIIde eeuw. Wij komen verder terug op deze laatste documenten. Het dient tenslotte nog vermeld dat volgens sommige auteurs het leenhof van Gapannes 15 achterlenen en later 40⁽⁶⁾ of vroeger 40 en later 15 achterlenen had⁽⁷⁾.

Wanneer we L. Gilliodts-Van Severen volgen bij de chronologische opsomming van de personen die het leenhof gehouden hebben, dan zien we dat de oudste gegevens teruglopen tot de XIVde eeuw. Op dat ogenblik is het leenhof van Gapannes in handen van Roger de Ghistelles d'Eckelsbeke. In 1377 wordt deze opgevolgd door zijn broer Gerard, wiens zoon Jean het leen in handen krijgt in 1388. Gauthier, zoon van Jean, volgt deze op in 1457. De dochter van Gauthier, Jossine komt op het leen in 1472. Daarna volgt haar zoon Pieter, in 1503 gevolgd door zijn zoon Philippe.

De volgende leenhouder is Isabelle van Heule. Haar dochter Adrienne volgt haar op. In 1590 gaat het leen over naar Catherine, die gehuwd is met Nicolas de Morel. In 1616, meer bepaald op 12 november, wordt het leenhof van Gapannes verkocht aan Cornille van de Woude⁽⁸⁾. Daarna komt het leenhof achtereenvolgens in handen van zijn zoon Gillis (1631), diens zoon Gillis (1661), diens broeder Just (1691), diens zuster Anne Marie (1694), haar zuster Marie Catherine (door gift, 1694). In 1707 koopt Jooris Fraeijs het leenhof over. Hij wordt achtereenvolgens opgevolgd door zijn zoon Johannes François (1720), diens zoon Patricius (1722), diens neef Josse (1743), diens dochter Marie (1785), haar zoon Jacques en tenslotte diens zoon Ferdinand Eugène (1790)⁽⁹⁾.

Een iets of wat gedetailleerde beschrijving van het leenhof van Gapannes wordt ons slechts door twee documenten gegeven. Het jongste dateert van 9 maart 1723 en bestaat uit een leendenombrement dat door Ingelbertus Fraeijs,

(6) A. Lava, Zoutenaai, Reeks 'Geschiedenis en Folklore', p. 3.

(7) J. Van Buggenhout, Bijdrage tot de geschiedenis van Zoutenay Uitgave van het Gemeentekrediet van België, Brussel, 1966, p. 47. - L. Gilliodts-Van Severen, Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Furnes. Coutumes de la ville et Châtellenie de Furnes, deel IV, 1897, p. 379.

(8) Cfr. noot (11).

(9) L. Gilliodts-Van Severen, op. cit., pp. 379-380.

voogd van Patricius Fraeijs, overgegeven wordt aan Francois de Vigeureux, die in deze periode luitenant baljuw was van het Leenhof van de Burg van Veurne. Uit dit denombrement blijkt dat Patricius Fraeijs zijn vader Joannes opvolgt als houder van het leenhof van Gapannes⁽¹⁰⁾. Het tweede dokument is ouder en bestaat uit een beschrijving van hetzelfde leenhof - met aanduiding en beschrijving van de 14 achterlenen zoals in het leendenombrement van 1723 - dat gevoegd werd bij de verkoopakte van 12 november 1616⁽¹¹⁾. Deze beschrijving - een los stuk - is weinig of niet bekend. K. De Flou had er blijkbaar geen kennis van. Het komt immers niet voor onder de toponiem Gapannes in zijn Woordenboek. In bijlage geven wij de tekst van dit dokument, omdat het zo weinig gekend is en tevens omdat het enkele interessante gegevens omtrent de ligging en de samenstelling van het leenhof bevat.

De ligging van het leenhof van Gapannes en van de achterlenen is voorlopig niet met precisie vast te stellen. Er zijn immers geen landboeken uit de XVIIde of XVIIIde eeuw gekend die de volledige oppervlakte van Zoutenaai perceel per perceel beschrijven. In het leendenombrement van 1723 en in de koopakte van 1616 worden de diverse percelen gelokaliseerd met behulp van en ten overstaan van de landerijen die aan andere eigenaars of leenhouders toebehoren. Daar deze laatste landerijen niet precies kunnen gelokaliseerd worden, bieden beide dokumenten weinig houvast voor een precieze lokalisatie van het leenhof. Toch geven enkele aanduidingen van topografische aard een - weliswaar tamelijk vage - indikatie. Zo blijkt dat het fonsierleen uit drie percelen bestaat, waarvan de eerste een driehoekige vorm heeft en met de noordzijde aan de Reigersvliet grenst. Dit betekent dat het fonsier gelegen is aan de noordgrens van de gemeente Zoutenaai, ten oosten van de oude Zeedijk (de huidige Oude Zeedijkstraat). De Reigersvliet vormt inderdaad de noordelijke grens van het oostelijk gedeelte van Zoutenaai en is bij Popp aangeduid als het Zoutenaai leyken. Deze ligging wordt nog bevestigd door de gegevens betreffende de ligging van de 3 achterlenen die in 1616 gehouden worden door Gillis de Raedt. Deze achterlenen grenzen aan het fonsier van het leenhof van Gapannes

(10) Rijksarchief Brugge, Fonds met blauwe nummers, nr. 1671.

(11) Rijksarchief Brugge, Leenhof van de Burg van Veurne, nr. 41. Wij danken de heer F. Zoete, die ons op dit dokument attent maakte.

(nl. het ‘principael leen van Gapennes’) en liggen ‘oost vander kercke’.

De ligging van de thans verdwenen kerk van Zoutenaai is bekend, niet alleen door ikonografische bronnen zoals de kaart van graaf de Ferraris, maar tevens door de opgravingen van 1960, waarbij het grondplan van de kerk kon gereconstitueerd worden. Zij stond op het perceel 146a (Popp nummer), c. 125 m ten oosten van de Oude Zeedijkstraat en e. 130 m ten zuiden van de Reigersvliet⁽¹²⁾.

Volgens de beschrijving van 1616 had het leenhof van Gapannes een fonsier van 7 gemeten 75 roeden. Het denombrement van 1723 geeft dezelfde oppervlakte aan. Volgens beide dokumenten bestaat het fonsier uit ‘diversche’ stukken of percelen, nl. 3:

- a. Een driehoekig perceel met een oppervlakte van 2 gemeten 280 roeden. Het denombrement van 1723 vermeldt expliciet ‘drie ghemeten min twintich roeden’.
- b. Een perceel met een oppervlakte van 2 gemeten 30 roeden.
- c. Een perceel met een oppervlakte van 2 gemeten 65 roeden. Volgens het denombrement van 1723 zou dit perceel slechts 2 ge meten 25 roeden groot zijn. Dit lijkt foutief daar in dat geval het fonsier in 1723 slechts 7 gemeten 35 roeden zou bedragen.

Van het leenhof van Gapannes zijn volgens beide dokumenten 14 achterlenen gehouden. Zowel in 1616 als in 1723 horen sommige van deze achterlenen samen en zijn zij in leen gegeven aan één en dezelfde persoon. Zij worden als volgt gerangschikt⁽¹³⁾:

1.	Te Zoutenaai:	1.	c.	16 gemeten ⁽¹⁴⁾ .
	A.			
	2.	c.	5	gemeten 150
				roeden,
				waarvan 90
				roeden bij de
				achterlenen nrs.
				3 en 4 ge
				rekend worden.
		3.	4	lijnen in een
				perceel van 4
				lijnen 40

(12) Zie A. Lava, op cit., pp. 25-26. - A. Lava, Over opgravingen te Zoutenaai, De Duinen, 2de jg., 3, 1961, pp. 35-39. - J. Van Buggenhout, op. cit., pp. 22-24. - J. Mertens, Opgravingen te Zoutenaai en te Oudenburg, Hand. Société d'Emulation Brugge, 1960, pp. 275-276. - J. Mertens, Zoutenaai. Primitieve dorpskern, in Archeologie, Antiquité Classique, 29, 1960, pp. 422-423.

(13) De kapitalen duiden aan welke achterlenen samen horen.

(14) Het is interessant te vermelden dat de beschrijving van 1616 op dit achterleen een bewoonde hofstede vermeldt, die echter in 1723 niet meer bestaat. Het leendenombrement van 1723 vermeldt hier inderdaad: ‘... eertijts eene behuijsde hofstede ende alsnu [open] (...) consisteerende in den gracht met den walgracht rontsomme, ende een stucxken bezuiden ende beoosten den walgracht voor desen geweest synde een boomgaert ...’. Het gaat hier wellicht om één van de verlaten bewoningssites die wij tijdens prospectietochten te Zoutenaai konden terugvinden. Het is echter voorlopig niet mogelijk het juiste site te identificeren.

4.

2

roeden. De 40
roeden horen
bij het ach
terleen nr. 2.

gemeten 50
roeden. De 50
roeden horen
bij het
achterleen nr. 2.

	B.	5.	3	gemeten.	
		6.	2	gemeten	
	C.	7.	8	lijnen 18 roeden.	
		8.	7	gemeten in twee percelen, nl. een perceel van 6 gemeten 150 roeden en een perceel van 150 roeden.	
		9.	1	gemet 10 roeden.	
	D.	10.	7	gemeten in drie percelen die aan elkaar grenzen.	
	E.	11.	13	gemeten 150 roeden.	
II.	Te Ramskapelle:	F.	12.	8	lijnen.
		G.	13.	1	gemet 75 roeden.
		H.	14.	2	gemeten 150 roeden.

De totale oppervlakte van de dochterlenen bedraagt dus c. 67 gemeten 1 lijn 53 roeden. Dit brengt de totale oppervlakte van het leenhof van Gapannes (met inbegrip van het fonsier) op c. 74 gemeten 2 lijnen 28 roeden. Hiervan zijn het fonsier en de eerste elf achterlenen, met samen een oppervlakte van c. 68 gemeten 1 lijn 3 roeden, gelegen op het grondgebied van Zoutenaai.

F. Verhaeghe

Bijlage

Legher vanden leenhove van Gapannes.

Tselve leenhof es groot zeven gemeten lxxv roeden landts, ligghende inde prochie van Zoutenay, in diversche sticken, ende eerst een stick streckende oost ende west

ende es een driehouck, metter noortzyde upde Reyng hers vliet, twestende an tleen van gillis de raedt, de zuytzyde *ende* toosthende an de capelrie van Ste Wouburghen te veuren walstick, groot de voors. driehouck ij *ghemeten preter xx roeden*. Item bezuudoost noch een stick, *streckende* oost *ende* west, metten oosthende an tleen van Jo^r chaerles de vos *causa uxoris*, twestende an tlant vande capelrie van sinte Wouburghen, de noortzyde an tlant van gillis de Raedt *ende* de zuutzyde an Jan de boom *cum suis lant*, groot ij *ghemeten xxx roeden*. Item *ten* noortoosthoucke daer an noch een stick, *streckende* oost *ende* west, metten oosthende *ende* zuutzyde an tleen van Jo^r chaerles de vos voors, de noortzyde upden Reyng hers vliet, metten westhende an tlant van gillis de raedt, groot ij *ghemeten lxx roeden*, welck leen de voorn. Joncvr. Cathelyne es upgecommen es byden overlyden van Joncvr. Adriane masin haer moeder. Staende ter trauwe *ende* waerhede *ende* teenen vullen relieve van x lb *parisis* met camerlinggelt telcker veranderynghe *ende* by coope den x^{en} pennynck *ende* gelyck relief [ende zyn vanden zelven leenhove ghehouden veertien achterleenen *ende* manscepen byde persoonen hier naer verclaerst. Staende de zelve achterleenen *ende* elc zonderlynghe ten dienste van trauwe *ende* waerhede *ende* ten zulcken als onder elcke *partie* ghestelt es met camerlynggelt

telcker veranderynghe ende by coope den x^{en} pennynck ende ghelyck relief]*⁽¹⁵⁾.

Mr. Chaerles budsin, in huwelicke hebbende Joncvr. Anna de Ryeel f^a Jo^r heindricx, by successie van Joncvr. Isabeau, tzelfs Anna zustere, houdt vanden voorn. hove vier leenen ofte manschepen al liggende inde prochie van zoutena, danof teerste leen groot es zestien gemeten ofte daer ontrent, liggende zuutwest vander kereke ende es de hofstede daer vinchent ricx woont metten boomgaerden bewesten benoorden ende beoosten, met een halseken anden boomgaert ende een sticxken benoorden ande stede, metten yephoveken bezuuden ende bewesten an tlant van Jo^r chastelet, bezuuden an tlant van Jacques Wayns. [Staende ten relieve van x lb].*

Het ij^e leen es groot vyf gemeten en half ofte daer ontrent, liggende ant yephof beoosten anden driehouck ten twee sticken, streckende oost ende west, benoorden ant lant van Jan de Wonselles, bewesten an Jo^r [open] chastelet ter cause van Joncvr. Anthonette de morbays zyne gesellenede, houdende dese twee sticken vyf ghemeten xl. roeden ende tsurplus licht inde sticken vanden naervolghende leenen. [Staende ten relieve vanden bester vrame ende ten dienste van een paer handschoen an zynen heere telcken inde synxedaghen].*

Het iij^e leen es groot vier lynen, liggende noort an tvoorgaende yephof, bezuuden ande dreve ende es een viercant stick groot iij lynen xl roeden, danof de xl roeden zyn vanden voors. leene van v en half ghemeten, liggende naerst den zelve leene. [Staende ten relieve vanden bester vrame ende ten dienste van een paer handschoen alsvooren].*

Het iij^e leen es groot ij ghemeten 1 roeden, beoosten an tvoorschreven, in een stick bezuuden ande voors. dreve, bewesten an tleen vanden voors. mr. chaerles dat gehouden es van Jo^r pieter de Doix, danof de 1 roeden zyn vanden voors. leene van v en half ghemeten naerst den zelve leene liggende. [Staende ten relieve vander bester vrame ende ten dienste van een paer handschoen tsjaers alsvooren].*

Joncvr. Anna f^a Jo^r Jan casenbroot houdt twee leenen ofte manschepen liggende liggende inde voors. prochie van zoutenay, zuut vander kereke, danof het eerste groot es drie gemeten landts ende es een stick streckende oost ende west, metten westhende ande strate genaempt den ouden zeedyc, toosthende ende zuutzide an haer selfs lant, de noortzyde ande walgracht van tzelfs Joncvr. Anna vervallen hofstede, ende het ije leen es groot twee gemeten landts, liggende noort vandaer ende es een stick oock streckende oost ende west, twestende ande voorn. strate genaempt den ouden zeedyck, metten zuutzide ande voorn. walgracht, toosthende an haer selfs lant ende de noortzyde an Jo^r pieter de doix lant. [Staende beede ten relieve

(15) De gedeelten van de tekst, geplaatst tussen rechte haakjes en gevolgd door * zijn in dezelfde tijd maar door een ander persoon geschreven.

vander bester vrame *ende* elc ten dienste van een paer handschoen tsjaers telcken inde syncxe daghen alsvooren].*

Gillis de Raedt te Iper, in huwelicke hebbende Johanne f^a Pauwels Roose by successie van Jan botuut, houdt drie leenen ofte manschepen liggende inde prochie van zoutenay voornoemt, danof teerste groot es viij lynen xvij roeden, oost vander kercke, metten westhende an Jo^r pieten de doix lant, metter zuutzide *ende* oosthende ant naervolghende leen, de noortzyde anden Reyngers vliet. Het ij^e leen es groot zeven gemeten in diversche sticken te wetene vj ghemeten en half liggende beoosten *ende* bezuuden van tvoorn. leen, metter noortzyde upden Reyngers vliet, toosthende ant naervolghende ij^e leen *ende* metter zuutzide an mr. Jan de Jagher leen *ende* het ander half gemet licht al bet oost vandaer, veurgemeens met tleen van Jo^r charles de vos upde noortzyde vanden sticke *ende* upde zuutzide vanden Reyngers vliet, metten oosthende an Jaques de mueninck lant *ende* twestende an tleen van gapannes *ende* het ij^e leen es groot een gemet tien roeden lants, streckende zuut *ende* noort, tnoorthende anden Reyngers vliet, de oostzyde an tvoornoemde principael leen van gapannes, tzuuthen *de* ande capelrie van sinte Wouburghen lant *ende* metter westzyde ant voorgaende leen van vj *en* half ghemeten. [Staende de zelve drie leenen ten reliev vander beste vrame *ende* teerste *ende* tleste ten dienste van elc een paer handschoen tsjaers telcken inde syncxe daghen alsvooren].*

Joncvr. catelyne van zinneghem weduwe van Jo^r chaerles de vos houdt een leen vanden voorn. hove groot zeven gemeten liggende inde voorn. prochie van zoutenay in drie sticken tdeen an tandere beoosten *ende* bezuuden an tvoorn. principael leenhof, benoorden ande presbiterie van zoutenay lant *ende* bewesten an Jaques de mueninck lant. [Staende ten reliev vander bester vrame].*

Mer Eustace de croy ridder grave van Rioeulx, ter cause van mevr. [open] de gistelles zyne gesellenede, houdt een leen groot dertien ghemeten en half landts, liggende inde voorn. prochie van zoutenay ten diversche sticken, streckende oost *ende* west, metten oosthende an mynen heere van Ronquelincoeur lant, metter zuutzide daer Lampernesse *ende* zoutenay scheeden, twestende an Jan de boom *cum* suis lant *ende* de zuutzide ande kercke van zoutenay lant. [Staende ten reliev van x lb *parisis*].*

Andries de cueninck by coope van maerten nagele houdt een leen groot viij linen landts liggende inde prochie van Ramscapple, zuut vander kercke, streckende metten westhende upde vliet, toosthende an hubrecht coornpuyt *causa uxoris* leen, metter zuutzide an Joncvr. frachyne f^a pieter stevins, huusvrouwe van Jan de Wulf, naervolgende leen *ende* de noortzyde an Pieter de mystere f^s franchois landt. [Staende ten reliev vander bester vrame *ende* ten dienste van een paer handschoen tsjaers telcken inde vier syncxe daghen alsvooren].*

Jo^r Jan de Wulf in huwelicke hebbende⁽¹⁶⁾ Joncvr. franchyne stevins, houdt een leen groot een gemet ende een vierendeel landts, liggende inde prochie van Ramscapple voornoot, streckende zuut ende noort, metten noorthende an tleen van Andries de cueninek voornoot, tzuuthende hubrecht coornpuyt landt ende de hofstede vanden voorn. Pieter de mystere, de westzyde upde vliet. [Staende ten relieve vander bester vrame ende ten dienste van een paer handschoen by jaere teleken inde vier syncxe daghen].*

Jaques f^s m^r ysenbaert van provyn, over wylent m^r ysenbaert zynen vader, houdt een leen groot twee gemeten en half landts, wylent toebehoort hebbende hubrecht boudeloot, liggende inde voorn. prochie van Ramscapple int leen vande voorn. Jan de Wulf⁽¹⁷⁾, opde oostcant vanden zelven leene, benoorden ande hofstede wylent toebehoorende charles goossen. [Staende ten relieve vander bester vrame ende ten dienste van een paer handschoen by jaer alsvooren].*

De Ieperse rederijkerskamer De Mooren

Op de vraag in Biekorf 1974, 127.

De stichting van deze kamer in 1400 wordt toegeschreven aan een zekere Laurens van der Moere. Van hem zou hun naam komen, *de Moeren*, hoewel de naam *De Mooren* (Moren) het meest gebruikelijk is. De kamer had haar zetel buiten de Tempelpoort. (Cornillie 95 282).

De bloeitijd van de kamer ligt in de jaren 1400-1530. De Mooren gaan deelnemen aan wedstrijden o.m. in Nieuwpoort waar ze in 1516 de Heilig-Geestkamer en de Drie Santinnen van Brugge ontmoeten. In 1521 staan de Mooren weer in Nieuwpoort samen met hun Ieperse kunstbroeders, de Rozieren, in de wedstrijd.

Nevens De Mooren bloeit omstreeks 1500 een gilde van jongeren, *De Moorjongen*, die in 1512 gaan deelnemen aan een kleinere routine-wedstrijd in Nieuwpoort. (Vlietinck, Bladzijde geschiedenis 110).

De Mooren hebben de troebelen van 1578 in hun stad en heel Vlaanderen niet overleefd.

D.B.

(16) Dit gedeelte van de tekst is doorstreept. In een andere hand werd er boven geschreven: Modo franchois Janszone by successie van.

(17) De naam Jan de Wulf is doorstreept. In een andere hand werd er boven geschreven: fransois Janszone.

De orangist Prudens van Duyse tegen de antihollandse dichters Domien Cracco en David de Simpel in 1832

De jonge dichter Prudens van Duyse (Dendermonde 1804 - Gent 1859) was vóór het omwentelingsjaar 1830 één der rijzende sterren aan het literair firmament van Vlaanderen. Toen al moet hij relaties hebben aangeknoopt met de priester-dichter Domien Cracco (Roeselare 1790 - Gent 1860), die tussen zijn leraarschap te Aalst (tot 1825) en zijn leraarschap te Roeselare (vanaf januari 1830) veelal in Oost-Vlaanderen verbleef, ondermeer als huisleraar van de familie De la Faille d'Huyse. Vooral als klassiek geschoold dichter en kenner der antieke letteren zal hij op de jeugdige Prudens (die als classicus zelf een soort wonderkind was) aantrekkingskracht hebben uitgeoefend⁽¹⁾. Van Duyse kende bovendien het werk van de meeste Vlaamse schrijvers van zijn tijd tamelijk goed, zoals hij bewees in zijn lange dichterlijke persiflage ‘De Wanorde en Omwenteling op den Vlaamschen Zangberg’, verschenen in 1830 enkele maanden vóór de ‘echte’ omwenteling tegen de Nederlandse regering.

In dit gedicht, dat vooral de rederijkerspoëzie van die dagen op de korrel nam, groette hij ondermeer de Westvlaming David de Simpel (Moorslede 1777 - Staden 1851) om zijn ‘edele karakter’⁽²⁾, maar hij verweet hem zijn opgeschroefde stijl, en wel met een citaat uit De Simpels stuk ‘De Yselykheid des Burgerkrygs’ van 1826⁽³⁾. ‘Afzichtig onderwerp! den burgerkryg bezingen!’, zo had de brave rederijker uit Staden zijn gewrocht toen laten aanvangen... wat hem vier jaar later, in 1830, niet zou beletten om de Belgische ‘burgerkrijg’ uitbundig te bejubelen.

Bij die revolutie van augustus-september 1830 kwam Van Duyse in het ‘orangistische’ kamp terecht. Hij vluchtte naar Nederland, waar hij in 1831 zijn bundel ‘Gedichten’ uitgaf, maar korte tijd later keerde hij naar het onafhan-

- (1) Kontakt tussen Van Duyse en Cracco wordt, enkel voor de periode na 1830, vermeld in: D. Cracco, Priester-dichter Domien Cracco 1790-1860, Jaarboek 1961, Geschied- en Oudheidkundig Genootschap Roeselare en Ommeland.
- (2) P. 77.
- (3) Hiermee had De Simpel deelgenomen aan de wedstrijd te Oostende op 9 juni 1826.

kelijke België weer. Uit Dendermonde hernieuwde hij het afgebroken contact met zijn dichtelijke generatiegenoot Karel Lodewijk Ledeganck (Eeklo 1805 - Gent 1847); op 4 juni 1832 schreef hij hem allerlei nieuws en, met zinspeling op de voorrede van zijn genoemde bundel van 1831 waarin hij zijn eresaluut had gestuurd naar zijn 'zuidelijke kunstbroeders', voegde hij aan zijn brief toe: 'Het jammert mij, dat D. de Simpel, door zijn libellen zich DIEN naam onwaardig gemaakt heeft'⁽⁴⁾.

Dezelfde brief klaagt over nog één andere Vlaamse dichter, namelijk De Simpels streekgenoot Domien Cracco, toen poësisleraar in het Klein Seminarie te Roeselare. Maar hém wilde Van Duyse zijn 'Lied der Vryheid, hoe lastervol ook, vergeven. De man is een EERwaarde'⁽⁵⁾.

Het kan vreemd lijken dat voor de Hollandsgezinde Dendermondenaar slechts twee auteurs schenen te bestaan in het 'vijandelijke' kamp der belgicisten, en dan nog twee uit de streek van Roeselare. Hier kan men bevestigd vinden dat, tegenover de meestal anti-revolutionaire Vlaamse literatoren, de letterkundigen te Roeselare een uitzonderingspositie innamen. We delen hier ter zijde het feit mee dat ook J.J. Marant - de man die bij ons weten het eerste Vlaamse kindertijdschrift heeft uitgegeven en misschien ook het vroegste Vlaamse toneelstuk na de revolutie - in 1830 omwentelingsgezinde verzen schreef⁽⁶⁾, en dat de prins van de Roeselaarse rederijderskamer, J.B. Huughe, in september 1830 als vrijwilliger toetrad tot het legertje van Adolphe Bartels en Alexander Rodenbach, om nadien carrière te maken in het Belgisch leger⁽⁷⁾.

Domien Cracco had zich reeds vanaf 1828 aangesloten bij het katholiek-liberaal 'monsterverbond' tegen de regering van Willem I. Zijn gedicht '*Het Lied der Vryheid*', door Van Duyse zo betreurd, draagt als datum 24 november 1830; het bezingt de val van het Nassauhuis, die overigens precies op dezelfde 24ste november bevestigd werd door het

(4) Universiteitsbibliotheek Gent, Briefwiss. K.L. Ledeganck, G 11724 (19). Het door ons in hoofdletters gedrukt woord is in de brief onderstreept.

(5) Ibid., met zelfde opmerking i.v.m. door ons gebruikte hoofdletters.

(6) Zie J. Huyghebaert, Het 'ongewoon leven' en de 'zonderlinge gedachten' van Jacob Innocentius Marant (Roeselare 1793 -?), Rollariensia II, 1970, p. 51-66.

(7) Zie id., Albert Denys, Belgisch vrijheidsstrijder in 1830, Familia Denys, september 1970.

Nationaal Kongres te Brussel: de bekende ‘eeuwige uitsluiting der Nasau's van België's troon’, door het Kongres goedgekeurd op voorstel van de Roeselaarse afgevaardigde Constantijn Rodenbach⁽⁸⁾. Cracco, toen zoals gezegd leraar in het Klein Seminarie van de Mandelstad, bevestigde zijn principiële anti-Oranje-houding in 1831 door zijn lidmaatschap van de ‘Association Belge’ die speciaal was opgericht om de opnieuw in 't vooruitzicht gestelde troonsbestijging van een lid der Nederlandse dynastie tegen te werken. (Cracco ondertekende dan ook in 1831 zijn gedicht ten gunste van baron de Lambertz, die als gouverneur van Oost-Vlaanderen omwille van zijn anti-orangisme last kreeg met de Belgische regering, met het pseudoniem ‘Een lid der Belgische Associatie’).

Ook David de Simpel uit Stalen was in 1830 revolutionair gezind. Zijn patriottisch pamflet ‘*Den Waeren Vaderlander of Den Getrouwen Belg*’, gedrukt te Roeselare in 1830 door David van Hee (die ook Cracco's ‘Lied der Vryheid’ had uitgegeven), bevat welgeteld twee personalia met betrekking tot revolutionaire aanvoerders, en wel de Roeselaarse gebroeders Alexander en Pedro Rodenbach. Dit pamflet moet blijkbaar nogal snel geschreven en gedrukt zijn, aangezien het verscheen nà de septembergebeurtenissen van Brussel en vóór het einde van het jaar. Het is overigens een brok vlot, volks proza dat in literaire waarde de rederijkersstukken van zijn auteur verre overtreft. Heeft De Simpel er een schrijfpennning voor gekregen? Het is bekend dat hij meermaals, al dan niet tegen betaling, zijn pen ‘leende’ aan anderen die met zijn verzen rederijkersprijzen wonnen⁽⁹⁾.

In dit pamflet voert de Stadenaar twee burens ten tonele, de belgicist Veredictus en de weifelende Faustus, die redetwisten over de septemberopstand. Uit deze dialoog kan men opmaken wat een man als De Simpel zoal aan antihollandse ressentimenten op de maag lag. De hoge wedden en pensioenen der rijksambtenaren moeten het ontgelden, ook de fiskale lasten en tevens de moderne lees-leermethodes van Lancaster en Pestalozzi, door de Nederlanders in-

(8) M. De Bruyne, *Leopold I en Roeselare*, Rumbek 1966, p. 57-60.

(9) O.m. volgens een toevoeging door Prudens van Duyse aan De Simpels autobiografie in *De Eendragt* 13, 27 juli 1851.

gevoerd om de kristelijke geschriften als leerboek te vervangen.

Al kunnen we de politieke weerslag van die geschriften nog moeilijk meten, tegen hun auteur hebben ze niet enkel Van Duyse en Ledeganck, maar zeker nog andere literaire vrienden vijandig gestemd, althans in de eerste jaren na de revolutie. Misschien wordt het feit, dat precies het tweetal Cracco-De Simpel in zekere literaire orangistenkringen zo werd gelaakt, wel wat begrijpelijk als men er rekening mee houdt dat dit Westvlaamse tweetal vóór de omwenteling de ‘hollandse’ spelling had verkozen boven de partikularistische spellingen van Behaegel of anderen... Cracco werd zo in 1821 in de Brugse pers het mikpunt van spellingskritiek uit Behaegels boek⁽¹⁰⁾, en De Simpel gaf in 1825 en 1827 enkele lijvige compilatiewerken uit waarin hij de noordelijke Siegenbeekspelling aanpreeft⁽¹¹⁾. Overigens had hij nog in het bedoeld werk van 1827 de scheuring tussen Noord en Zuid in de XVIde eeuw een ‘treurige scheiding’ genoemd⁽¹²⁾, en in het werk van 1825 had hij voor koning Willem I het volgend liefvallige complimentje over ‘Laat ons met veel eerbied, thans kussen zijn hand, / Laat ons met zweet en bloed zijn heil en roem betrachten’⁽¹³⁾...

Zowel met Domien Cracco als met David de Simpel zou Prudens van Duyse zich verzoenen. Tegenover de ‘eer’waarde Cracco zal dat wel tamelijk vlot zijn gebeurd⁽¹⁴⁾; over De Simpel publiceerde hij in het Gentse blad ‘De Eendragt’ van 13 en 27 juli 1851, vlak na De Simpels dood, een autobiografisch opstel, hem naar zijn zeggen door de Stadenaar zeven jaren voordien toegestuurd. (Wellicht naar aanleiding van de Sidronius-Hosschius-hulde te Merkem op 20 augustus 1844, waar zowel Van Duyse als De Simpel en Cracco het woord voerden). Uit die autobiografie kan men ondermeer leren dat De Simpel, die zo-

(10) D. Cracco, o.c., p. 13-14.

(11) D. De Simpel, *Beredeneerde Ontleding van de voornaamste Grondregelen der Dicht-, Rede-, Tooneel- en Uytgalmkunst...*, Ieper 1825; Id., *Taalkundige Tweespraak...*, Ieper 1827.

(12) Aangehaald in: E. De Bock, *Ondergang en Herstel, of het ontstaan van de Vlaamse Beweging*, Antwerpen 1970, ,p. 43 (waar, o.i. verkeerdelijk, ‘treurigste’ geciteerd wordt i.p.v. ‘treurige’).

(13) In ‘*Beredeneerde Ontleding...*’, dl. I, p. 125.

(14) Zie het werk van D. Cracco vermeld onder voetnoot 1.

als gezegd vóór de omwenteling de Des Roches-spelling der antihollandse partikularisten had bekampt, en die in 1830 zijn belgicistisch pamflet volgens het puurste Des Rochesrecept schreef, rond 1844 alweer geheel de algemeen Nederlandse spelling volgde.

J. Huyghebaert

Kantwerkschool bestolen Kortrijk 1751

In de nacht van 20-21 september 1751 werd ingebroken in de spellewerkschool van juffrouw Anna Francisca de Jonghe in Kortrijk. De dieven hadden er al de in 't werk zijnde kanten brutaal afgewrongen van de kussens. De opsporing van de inbrekers werd in heel de kasselrij doorgevoerd. De Hoogpointers en Vrijschepenen van de kasselrij vragen in hun rondschrjven aan de subalterne besturen dat ze zouden 'vigileren of de selve canten, 't sij bij de masse ofte bij particuliere stukskens niet vercocht en worden op onse casselrije..., ende selfs in 't stille informeren inde winckels, of bij de gonne die vercoopen ghemackte lynwaeden goederen, of daer geene canten te coope ghebrocht en sijn ...'. Bij die brief (Stadsarchief Tielt, Ontvangen brieven s.d.) behoorde de volgende lijst van de ontvreemde kanten. - P.B.

Lyste van de goederen ghestolen binnen de Stadt Cortryck,

ten huysen van Anne Françoise de Jonghe, schoolvrauwe, consistierende inde naervolghende spellewerckcanten, afgevronghen van de cussens, in den nacht tusschen den 20. en 21. September 1751

1. Een stuck metende 9 ellen min een half vierendeel *Valencyn*, breedt omtrent 4 vingers, weerdig omtrent 3 guldens d'elle.
2. Een stuck *Valencyn*, de salve breedte alsvooren, metende tussen 5 a 6 ellen, weerdigh omtrent 3 guldens 10 stuyvers d'elle.
3. Een stuck *Valencyn*, ghelycke breedte, metende tussen 6 a 7 ellen, weerdig tussen 5 a 6 ponden parisis d'elle.
4. Een stuck *Valencyn*, weinigh breeder als de voorgaende, metende omtrent 3 ellen, weerdigh tusschen 4 a 5 ponden par. d'elle.
5. Een stuck *Venise*, breet 2 vingers en half, metende tusschen 5 a 6 ellen, weert 28 stuyvers d'elle.
6. Een stuck *Venise*, breet 1 vjngher en half, metende 1 elle, weerdighe 2 schellynghen d'elle.
7. Item een stuck *het Bolleken*, breet ontrent 1 vyngher, metende 8 ellen, weerdigh 3 oorden d'elle, met noch eenighe cantiens van cleenen prijs, deweleke bestaen hebben met de voorschreven canten in den nombre van 17 spellewerek cussens, dewelcke afgevrongen syn gheweest.
8. Een stuck *Spiegel traille*, breedt 1 vyngher en half, metende acht ellen ende een half vierendeel, weerdigh 10 stuyvers d'elle.

Meester Porreye van Vlamertinge

Alls eerste schoolmeester in Vlamertinge staat Arnoud Porreye bekend. Geboren in 1496, overleden op 1 maart 1561. In de lokale parochieschool gaf hij les van 1547 tot aan zijn dood.

Die eerste bekende schoolmeester van Vlamertinge was een man van zijn nieuwe tijd, met bijzondere belangstelling voor de wiskunde. Vermoedelijk was hij een gevormd (zoniet een gezworen) landmeter. Zijn humanistische opleiding had hij gekregen in de kloosterschool van St. Bertensproosdij te Poperinge.

Omstreeks 1554, gedurende zijn onderwijzersjaren, schreef hij een traktaatje over landmeting. Dit werkje is vermoedelijk het eerste handboek over meetkunde en landmeting dat in het nederlands werd gesteld. Het werd niet gedrukt. Van een handschrift in-quarto waren honderd jaar geleden een viertal katernen (32 bladen) bewaard gebleven, met o.m. de hoofdstukken ‘Hoe men met quadrant wercken sal... Hoe men eenighe hoochde hier mede meten sal...’ In de omgang kreeg Porreye de bijnaam *Baculus Jacob*, d.i. Jacobsstaf en wel ‘omme de redene dat hy altijd van dit instrument sprack’.

Deze bijzonderheden over en uit het handschrift werden in 1879 medegedeeld in *La Flandre*, dl. X, p. 236 (met aanvulling in dl. XII, p. 364).

De Jacobsstaf is een instrument bestaande uit een stok met een of meer verschuifbare dwarshouten, dat onder de naam *baculus geometricus* of *baculus Jacob* reeds in de late middeleeuwen bekend was om hoogten en afstanden te meten. Omstreeks 1500 kwam een verbeterde Jacobsstaf in gebruik bij de schippers van Normandië, Engeland en de Nederlanden om de zonshoogte te meten. Deze graadboog (*arbalète marine* bij de Fransen) wordt ook sterrestok genoemd. Had meester Porreye die staf leren kennen op zee? De overlevering die hem verre reizen toeschrijft is echter onbetrouwbaar. (Vgl. hier de vraag in Biekorf 1971, 319).

De naam *Jacobsstaf* zou teruggaan op een gelijkvormigheid van het instrument met de staf van de pelgrims: deze etymologie door Kluge-Mitzka voorgesteld is niet overtuigend.

In 1533 publiceerde de Duitse astronoom Petrus Apianus (Bienewitz) te Ingolstadt, waar hij wiskunde doceerde, een traktaat onder de titel *Instrument Buch*. Het laatste hoofdstuk van dit zeldzaam werk handelt over ‘ein newer Messstab, des gleichen man nendt den *Jacobsstab*, dadurch auch die höch, brayt, weyt und tieffe, auf newe gefunden wirt’.

Blijkbaar heeft Meester Porreye de driehoeksmeting leren kennen uit de alsdan progressieve publicaties van Gemma Frisius en Apianus. Het Westland kende in die periode een merkwaardige bloei van humanistisch onderwijs. In de lijn van onze wiskundige Meester Porreye van Vlamertinge ligt de figuur van Vaast du Plouich, de befaamde medewerker van Sanderus, landmeter en tekenaar, die in zijn ‘Mathematische Schole’ genaamd *De Corne Blomme* te Westouter de landmeting heeft onderwezen.

A.V.

- Vgl. Biekorf 1966, 16 (De landmeter in Vlaanderen). - WNT. VII-1, 112. - Kluge-Mitzka, EWD. 329. - K.W. Hiersemann. *Illustrierte Bücher des 16. Jahrhunderts*, nr. 100 (Leipzig 1925).

Nalatenschap en begrafeniskosten van broeder Jacob de Dabbere St. Juliaansgasthuis Brugge 1418

De Brugse hospitaalbroeder Jacob De Dabbere (ook soms geheten: Den Dabberen of De Dappere) stierf in het stedelijk St. Juliaansgodshuis de 12 februari 1418. Dit jaar was bijzonder sterfrijk voor het godshuis bij de Bouveriepoort. Van de zes wettelijke personeelsleden verdwenen twee belangrijke figuren nl. broeder Jacob De Dabbere en acht maanden later Gillis Berthilden.

Net zoals de Keriools waren meerdere leden van deze familie in St. Juliaans bedrijvig gedurende de 15e eeuw. Jacob opent de reeks. Hij was daar zeker reeds in het jaar 1400, aangezien in de rekeningen van dit jaar zijn 'cleedergelt' wordt vermeld. In 1414 wordt hij als 'meester' van het hospitaal vernoemd.

Boudin De Dappere trad binnen in St. Juliaans in 1424. Hij was dan weduwnaar. Enkele keren zien we hem als 'meester' fungeren. In de berijmde proloog op het Obituarium van St. Juliaans wordt van Boudin gezegd dat hij 'goede glorie' had. Hij stierf in 1472.

Jan De Dappere, vader van Boudin, wordt in de rekeningen als weldoener van St. Juliaans vermeld. Meerdere jaargetijden voor de zielerust van vader Jan, zoon Boudin en diens vrouw Katheline waren in St. Juliaans gesticht.

J. Geldhof

Ontvangsten en uitgaven 1418

Ontfanghen vanden goede dat toebehoorde broeder Jacob De Dabhere in zyn laetste lyf.

Eerst ontfanghen bi 36 £
der hand van
broeder Gabriël
den Carmere dat
hem meester Jan De
Dabbere beval to
ghevene van zyns
vaders weghe

Item ontfanghen	5 £	5s.
van dat in eene buerse vonden was		

Item ontfanghen	9 £	12 s.
van eenen vliegheer van eene waerdecuers ende van enen caproen		

Item ontfanghen		36 s.
van eenee pelse		

Item ontfanghen 12 s.
van eenen witten
roc

Somme van desen 53 £ 5s. par.

Dit zyn de costen van broeder Jacob De Dabbere als hi ziec lach

Eerst om suker ende om ander specie 12 s.

Item den heer Jan Vander Eeke [kapelaan in St. Juliaans] als hi hem zyn sacrament ghaf 8 s.

Item den coster 8 s.

Item den cleerc 2 s.

Item den belledraghere, 12 d.

Somme van desen 27 s. par.

Costen ghedaen als broeder Jacob begraven was inde Capelle.

Eerst den heer Jan Vander Eeke vander messe ende van testamente 34 s.

Item den coster 4 s.

Item den grafmakere 16 s.

Item den roedraghere ende zine gheselle 6 s.

Item om de kiste 16 s.

Item om drie pondt offerkerssen 18 s.

Item twyf diene reude ende cleede 20 s.

Somme van desen 5 £ 4 s. par.

Costen ghedaen inden reefter als broeder Jacob begraven was.

Eerst om wit brood 6 s.

Item om 9 stoop wyns om 5 s . den stoop maect 40 s.

Item om mede 4 s.

Item om ambuergben bier alsmen de wachte hilt		6 s.	
Item om 5 coppels capoenen om 16 sch. de cople	4 £		
Item om wederin vleesch		24 s.	
Item om fruit		9 s.	
Item om specie suker ends poeder		16 s.	
Item den coc met sinen cnape		12 s.	
Item eene winnebrood		2 s.	
Somme van desen	10 £	4 s.	par.
Somme van al den huutghevene over broeder Jacob De Dabbere	16 £	15 s.	
Somme van al dat ic ontfanghen hebbe van broeder Jacobs goede	53 £	5 s.	
Aldus blyf t den godshuuse to voren in ghereeden ghelde van broeder Jacobs weghe	36 £	10 s.	par.

- K.O.O.-Brugge: Fonds St. Juliaans. Vol. 30, f. 125^r + 131.

Woordverklaring. - Ambuerghen bier: exportbier uit Hamburg. - Mede: honingdrank.
- Poer: gestampte of gemalen kruiden. - Reude, van reeu, reeuwen: een lijk
afleggen. - Specie: specerij. - Waerdecuers: wambuis. - Winnebrood: te Brugge,
thuisdrager van aangekochte eetwaren inz. vlees en vis; lid van de nering der
Winnebroden (breikens). Zie Biekorf 1966, 385-390.

Marsepein

Een eeuwenoud konfituriersgebak

Middelned. *marsepain* is ontleend aan ofr. marcepain (later massepain). De oudste mnl. vermelding van *marsepain* staat, voor zover bekend, in de Brugse stadsrekening van 1486. De wethouders van Brugge zenden in dit jaar tot tweemaal toe een provisie lekkernijen naar Frankfurt aan de Roomse koning Maximiliaan van Habsburg, die alsdan regent van de jonge hertog van Bourgondië was. Tussen confituren, tregie (suikergoed), granaat- en oranjeappelen staan ook ‘8 marsepainen’ van 4 se. 4 d. groten het stuk en ‘7 marcepain te 4 scellinghen gr. stic’. (Stadsrek. 1488, f. 169 en 173). In 1503 schenken de Brugse schepenen een kistje suikergoed (lade tragie) samen met ‘twee maetsepains’ aan de kanselier van de koning van Frankrijk. (Stadsrek. 1503, f. 92). Voor het banket van de Staten van Brabant, gehouden te Brussel in 1557, worden ‘12 marchepainen, droege succade ende divers ander suucker’ aangekocht⁽¹⁾.

Marsepein is een verfijnd dessert, met een door de jaren heen bijna onveranderde bereidingswijze. Bestaande uit gestoten, fijn gewreven of gemalen amandelen, poedersuiker, eiwit, een smaakstof en eventueel een kleurstof, was en is marsepein een dure lekkernij.

In allerlei figuren of vormen, al of niet gekleurd, al of niet gebakken, werd marsepein oudtijds alleen in hogere kringen en bij feestelijke maaltijden als ‘friandise’ opgediend.

Het kleuren van de amandelpasta gebeurde driehonderd jaar geleden uitsluitend met plantaardige kleurstoffen.

De meest gebruikte smaakstof was en is rozenwater of oranjebloesemwater. Muskus en amber had de kok uit de 16e en 17e eeuw altijd bij de hand om allerlei delicatessen, ook marsepein, te kruiden.

Marsepein uit de zeventiende eeuw⁽²⁾.

Gebakken van amandelen met verwen te maken.

Wil men een geback met vier verwen maecken van Amandelen, soo

(1) A. Schayes. *Analectes archéologiques*, Antwerpen 1857, blz. 313

(2) Dit en volgende 17de eeuw recept uit: R.U.G. - Handschriftenkabinet, nr. 389, p. 125, cap. 3,6.

neemt men Amandelen, die men kleyn stoot, en met suycker soet maeckt en doet de selve in vier delen; maeckt een deel geel met saffraen, d'ander vierendeel maeckt groen met gehackte fijn peterselye, het derde maeck men blauw met koorenbloemen en het laetste laet wit blijven; in het verwen laet den deegh niet te nat worden en laet het in de boter braeden dat het hart wort, dan neemt een spadel⁽³⁾ en licht elck stuck uyt de pan leghtse bijeen in een schotel en als gij het aenricht bestrey[clt het met suycker van soodanigh couleur.

Om een goede Marsepeijn te maken.

Indien men een goede Marsepeijn maecken wil, stootmen gepelde amandelen in een mortier en roert daer witte suycker en roosewater onder, en stoot het wel met malkander, dat het niet te dun en wort maer fraij dick blijft, strijcket op een bert⁽⁴⁾ en leght het op een koperen pan die droogh is, legt daer koolen onder, en boven op het deksel oock koolen en als het gebacken is richt het aen en bestrey[c]t het met geverwde Coriander suycker of Anijs.

Indien 't u belieft kont gij de selve marsepeijn verwen als vooren⁽⁵⁾.

Marsepein uit de achttiende eeuw.

Manier om gemene Marsepein te maken.

Neem een pond zoete Amandels, die vers en heel zyn, zet ze in heet Water, dat byna kokende is; laat ze daar in te weken leggen, zonder op 't vuur te zetten, onttrent een kwartier uurs lang; pel dan de luit daar af, en gooi de gepelde een voor een in schoon koud Water.

Wanneer de Amandelen alle gepeld zyn, zo was dezelve eens, of tweemaal in vers koud Water af; zet ze dan om af te druipen op een vergiettest; dit gedaan zynde moet gy ze in een steene Mortier met een houtte Stamper klein stoten, nu en dan onder het stampen een half klein kelkje Rozewater daar over gietende, op dat ze gene Olie maken.

Het is gemakkelyker, dat men maar een gedeelte teffens stampe, anders kan men ze niet fyn genoeg krygen, ten ware uw Mortier zeer groot ware. Men moet ze fyn stampen, dat ze een heel zagten deeg worden, die, tussen de vingers gedrukt, geen minste hardigheid, of korrels doet gevoelen. Deze deeg moet ook heel vast en taai zyn, en daarom is het ook dat men genoodzaakt is Rozewater onder 't stampen te bezigen.

Als de deeg in dezer voegen bereid is, zal men fyn gestote Broodsuiker daar by doen, naar mate van 't gewicht der Amandelen, te weten op drie vierendeel Amandelen een half pond Suiker; want door 't pellen en stampen verliest het gewicht, ofte op een pond

(3) Spadel, spatel - spatule, spatele (Mnl.): keukengereedschap.

(4) Bert: plank, houten bord.

(5) Zoals vermeld in recept van 'gebacken amandelen met verwen te maken'.

gestote Amandelen drie vierendeel Suiker, 't welk meest gedaan wordt (hoewel sommigen ook even zo veel Suiker als Amandels nemen; doch dat wat te veel). Vermeng de Suiker al knedende ter deeg met de Amandelen, doe daar ook by het wit van een Ei, doe dan alles te samen weder in de Mortier, en stamp het andermaal wakker door een. Als de klomp dan ter deeg gebonden en taai is, haal hem terstond uit den Mortier, en leg hem op ene Schotel, of Plank.

Kneed dezen klomp dan wakker op ene schone en gladde Tafel, telkens een weinig gepoejerde Suiker, in plaats van Meel, daar onder strojende, op dat het niet aan 't hout, noch aan uwe handen blyve kleven.

Maak dan van dezen Deeg zo vele stukken, en fatsoeneer ze in zo vele gedaanten, als het u believen zal; (men heeft daar toe Blikke Vormen van Hartjes, Rozen, Kruissen, enz. anders maakt men vierkante papiere huisjes daar toe.) En maakt gy andere losse Figuren, zo geef haar tot de dikte van zeven, of acht bladen papier, leg het dan op een wit papier. Als alles op order gelegd is, zet het dan in den Oven om meer dan half te drogen, (of by gebrek van dien in ene Taarte-pan, die eerst heel warm gemaakt is, maar daar na schier geen vuur onder zich heeft.) De hette van den Oven moet zeer zacht zyn, om de Marsepein wel te drogen, en niet te verbranden. Nochtans dient de vloer van den Oven tamelyk warm te zyn. Des kan men de Marsepein in den Oven doen, als het Wittebrood, of Beschuit daar uit is.

Wanneer de Marsepein gedroogd is, haal ze weder uit den Oven, om ze te verglazen, dat is om ze spoedig met ene blinkende korst van gesmolten Suiker te overkleden, die men met den rug van een zilvere Lepel, of met een Mes daar over strykt. Vervolgens zet men de Marsepein terstond weder in den mond van den Oven, om het verglaasde te doen drogen, 't welk ontrent in een half kwartier uurs geschiedt; waar na men ze weder uit den Oven haalt. En wilt gy boven op de verglazing wat Citroen-schil steken, dat moet geschieden by het uithalen van den Oven, eer het verglaasde koud geworden is, anders breekt het aan stukken.

Het vereist een langer tyd om de Marsepein in ene Stove, of op ene Kachel te drogen, maar het verglaasde, zo wel als de Marsen pein, worden des te frajer en blanker⁽⁶⁾.

Tegelyk wordt ook vermeld hoe een andere marsepeinsoort, '*Marsepein rojaal*' te maken.

Het is een soort extra of verfijnde bereiding, met zoete en eventueel bittere amandelen. Deze moeten 'heel fyn gestoten zyn, als het deeg van witte brood'. Deze 'marsepein-rojaal kunt ge ook drajen tot Ringen, Staafjes, Letters en alderhande gedaantens'.

Welke hedendaagse fijnproever zou de smaak van rijstpap gemengd met amandelpasta (pâte d'amande) niet waar-

(6) Zie het 'Huishoudelijk Woordboek' van Chomel, leiden, 1743, deel I, p. 544, 545.

deren? Zeker is dat deze bereiding (op basis van melk, suiker, bloem en gestoten amandelen) reeds bestond in de jaren 1600.

Sommigen, die de oorlog meemaakten, zullen zich nog de ‘ersatz’- of namaakmarsepein herinneren. In deze bereidingswijze werden de gemalen amandelen vervangen door geraspte aardappelen⁽⁷⁾ of door gekookte en doorgestoken aardappelen en rijstbloem⁽⁸⁾.

Op een snippertje papier in een keukenboek stond vermeld: ‘Pruimenstenen zal men drogen, dan open kloppen, de amandels er uit nemen en deze in gebak gebruiken, in vervanging der kostelijke amandelnoten’.

We herinneren ons nog dat vroeger de pruimenstenen eenvoudig werden opengestampt; de kernen of noten werden opgegeten. Deze pitten hebben een duidelijke amandelsmaak.

Nu nog is echte marsepein een dure versnapering. Daarom worden de amandelen of een gedeelte ervan vervangen door gemalen kokosnoot of door gedroogde aardappelvlokken of gedroogde aardappelpuree.

Ondertussen is de marsepeinfabricatie geïndustrialiseerd. Er wordt aan de banketbakkers drie soorten vooraf klaargemaakte amandelpasta aangeboden. De verhouding gemalen amandelen en suiker is verschillend naargelang de pasta moet dienen tot het maken van figuurtjes of vormpjes (marsepain à mouler) of tot versieren van gebak of ijstaarten of voor het maken van gebakken marsepein⁽⁹⁾.

Doorheen gans het jaar gebruikt men ook marsepein als vulsel voor chocolade en pralines, als omhulsel voor dadels, noten en andere gekonfijte vruchten.

Geen St. Niklaasfeest, geen eindejaarsfeesten of de aloud vermaarde marsepein wordt nog overvloedig vervaardigd.

... Het marsepeinen varkentje heeft stand gehouden...

G. Vlieghe-Steps

‘Good thou, save me a piece of marchpane’.
Shakespeare, Romeo and Juliet, 1, 5.

(7) 200 gr. geraspte aardappelen, 200 gr. poedersuiker, 1 wit van ei, enkele druppels oranjebloesemwater of amandelessence.

(8) 125 gr. gekookte en doorgestoken aardappels, 100 gr. suiker, 2 lepels rijstbloem, 1 koffielepel rozenwater, 2 à 5 lepels uittreksel van amandels (extract).

(9) Het amandelen- en suikermengsel wordt geprefabriceerd aan banket- en suikerbakkers aangeboden.

Sint-Eloois-Vijve Halfweg-prochie

De belangwekkende studie van A. Viaene over de *Osteliers van Ursel* heeft overtuigend aangetoond hoe een gewone plattelandsgemeente door haar ligging halfweg verderafgelegen grote steden een belangrijk trefpunt kan worden en aan belang kan winnen, soms gedurende eeuwen⁽¹⁾.

De gemeente Sint-Eloois-Vijve is gelegen op de Leie en halfweg Kortrijk en Deinze en dus op de weg van Rijsel-Menen-Kortrijk-Gent. De ligging halfweg een belangrijke oude verkeersweg tussen grote middeleeuwse steden heeft aan deze gewone lokaliteit eeuwen lang een zeker belang verleend dat verder zal hebben bereikt dan men op het eerste gezicht kan vermoeden. In onze tijden van vlug verkeer heeft een half-weg rustpunt geen betekenis meer. In de oude tijd wel. Sint-Eloois-Vijve zal in de middeleeuwen belangrijker geweest zijn dan men zou denken, doordat het een rust- en wisselplaats was voor reizigers die van Rijsel of Kortrijk naar Gent trokken of omgekeerd.

In 1080 verschijnt een nieuwe burggraaf te Kortrijk, nl. een zekere Lambrecht, die afkomstig schijnt te zijn van het huis van Vijve. De burcht van Vijve was reeds op het einde van de 10e eeuw een belangrijk steunpunt van Boudewijn IV in zijn strijd tegen de oproerige Kortrijkzanen. In de 11e eeuw was het huis van Vijve een vooraanstaande familie⁽²⁾. Het is niet te gewaagd de veronderstelling te opperen dat de heren van Vijve (d.i. het tegenwoordige Sint-Eloois-Vijve en Sint-Baafs-Vijve) hun strategisch en economisch belangrijke ligging op de Leie en halfweg een belangrijke verkeersweg in het graafschap, benut hebben om hun positie in het graafschap te verstevigen.

In Vijve bezaten belangrijke middeleeuwse instellingen goederen en rechten. Waarschijnlijk hadden de graven van Vlaanderen daar bezittingen. In 1530 verkocht Jan van Kleef, heer van Auxerre, de bezittingen die hij had te Ingelmunster en te Sint-Eloois-Vijve⁽³⁾. Daar de heren van Kleef in onze streken (Land van Wijnendale, Roeselare) de rechtstreekse erfgenamen waren van de graven van Vlaan-

(1) Biekorf (1968), 169-172.

(2) E. Warlop, *De Vlaamse Adel voor 1300* (1968), I, 118-119; cf. J. Noterdaeme, Jan van Rode, heer van Ingelmunster, in *De Leiegouw* (1972) vooral 20-23.

(3) J. Laenen, *Les Archives de l'Etat à Vienne* (1924), 133-134.

deren via Jan van Namen en Gwijde van Dampierre, is het dus goed mogelijk dat deze goederen teruggaan tot een oud bezit dat de graven van Vlaanderen te Vijve in de middeleeuwen hielden. Ook de Gentse abdijen bezaten sinds verre tijden gronden en allerlei rechten in de twee Vijve's. Bezittingen in een omgeving met zulke interessante ligging kan verklaard worden als een steunpunt op de lange reisroute van Gent naar het zuiden.

Onder de Bourgondiërs zou Sint-Eloois-Vijve een vaste standplaats worden op de reisweg van Rijsel naar Gent.

Isabella van Portugal, op weg van Rijsel naar Gent op 4-5 mei 1436, noemde te Sint-Eloois-Vijve ('disner a Vive')⁽⁴⁾. Margareta van York, op 15 mei 1472, op weg van Drongen via Wervik naar Rijsel, stopte te Sint-Eloois-Vijve, en op 1 augustus 1475 gebruikte ze het 'disner' te Sint-Eloois-Vijve toen ze trok van Kortrijk naar Gent⁽⁵⁾.

'Disner a Vive' veronderstelt een meer dan gewone uitrusting op gebied van herbergen en afspanningen.

In 1779 waren er te Sint-Eloois-Vijve nog vijf herbergen, waarvan er drie blijkbaar herinneren aan de rol welke Vijve (zelfs toen nog) speelde als verstel- en rustplaats op de weg naar Gent of Kortrijk: 'De Posterye van Vive', 'De Maeght van Ghendt' en 'Den gouden Leeuw'⁽⁶⁾.

Toen de postkoetsen hun intrede deden werd Sint-Eloois-Vijve een plaats om postpaarden te wisselen, wat zeker een hele bedrijvigheid en nering met zich meebracht. De paardenposterijen bevonden zich te Kortrijk (Het Damberd), te Sint-Eloois-Vijve, te Deinze en te Gent.

Om de goederentrafiek in de jaren 1590, ten tijde van de Vrijbuiters van Oostende en Sluis, te beschermen, werden hier en daar een soort garnizoenen aangelegd. Zo kwamen er zulke 'sterkten' te Tielt en te Emelgem, en op de baan van Kortrijk naar Rijsel te Sint-Eloois-Vijve⁽⁷⁾.

In 1716-17 werd de steenweg van Kortrijk naar Gent

(4) A. dela Grange & C. Looten, Itinéraire d'Isabelle de Portugal, du chesse de Bourgogne, in Ann. Comité Flam. de France (1938), 35.

(5) H. Vander Linden, Itinéraire de Charles, duc de Bourgogne (1936) t.a.p.

(6) De andere herbergen waren 'Den Koeyevoet' en 'De Swaene' V. Arickx, Herbergen in de kasselrij Kortrijk in 1779, in De Leiegouw (1965), 20.

(7) A. Viaene, Handelsverkeer Brugge-Kortrijk-Rijsel, in Biekorf (1973), 87.

aangelegd. De uitzonderlijke positie van Sint-Eloois-Vijve was niet ontgaan aan Waregem, dat toen reeds een veel grotere gemeente was dan Vijve. De huidige steenweg (thans Rijksweg) loopt echter niet door het dorpscentrum van Sint-Eloois-Vijve zoals aanvankelijk werd gepland en zoals het eeuwen lang het geval was. De heer van Waregem, de graaf van Moen, die in het kasselrijbestuur van Kortrijk zetelde, kon de hogere overheid beïnvloeden om een afwijking naar Waregem uit te voeren. Aanvankelijk wilde hij de nieuwe steenweg door Waregem laten passeren. Maar het verzet van de heer van Sint-Eloois-Vijve, baron de Plotho van Ingelmunster, heeft dit plan vrijdeld, zodat een tussenoplossing werd gekozen door de steenweg te laten lopen tussen de beide rivaliserende prochies. De paardenposterij op de steenweg bleef echter op grondgebied van Sint-Eloois-Vijve en zo bleef Vijve een laatste maal halfwegprochie tussen Kortrijk en Gent⁽⁸⁾.

Het werkkamp van de steenweg lag op Sint-Eloois-Vijve. De praktische uitvoering van de steenweg werd dus geregeld vanuit dit dorp en wel voor de gehele lengte van de nieuwe steenweg.

Over de Leie te Sint-Eloois-Vijve lag een brug waarop tolrechten werden gevraagd. De nabijheid van de Leie heeft ongetwijfeld de belangrijkheid van Vijve als verkeersknooppunt verhoogd.

Met de Franse Revolutie werden alle feodale rechten afgeschaft. Ook de bruggerechten over de Leie te Sint-Eloois-Vijve vervielen. Zij behoorden tot dan toe aan de graaf van Ursel die te Brussel woonde. Gedurende de Franse Republiek echter richtte de secretaris van de graaf van Ursel, een zekere Delcambe uit Tielt, zich tot de Administration Centrale de la Lys te Brugge om de rechten over de Leie te Vijve terug te mogen invoeren en weer het tarief te mogen toepassen dat vastgesteld was op 22 september 1776⁽⁹⁾. Over het resultaat van deze bemoeiingen is niets bekend, maar uit het hele geval blijkt toch duidelijk dat Vijve een belangrijk knooppunt moet geweest zijn en dat zowel te land als te water de naam van Sint-Eloois-Vijve een zekere betekenis heeft gehad in de geografie van het oude graafschap Vlaanderen.

(8) G.P. Baert, De steenweg Kortrijk-Deinze 1716-1717, in *Biekorf* (1950), 193-200.

(9) Rijksarch. Brugge, Frans Archief, nr. 1.023.

Nu is Vijve nog het kruispunt op de rijkswegen Roeselare-Ingelmunster-Waregem en Kortrijk-Gent. Maar de E3, de autosnelweg Rijsel-Gent-Antwerpen, heeft het oude Vijve onttroond ten voordele van Waregem, en bevestigd wat reeds eeuwen voordien door Waregem werd bevochten, namelijk dat Vijve slechts een klein dorp is gebleven en Waregem een bloeiende en naar de toekomst gerichte lokaliteit. Vijve heeft dus in de loop van de tijden zijn uitzonderlijke ligging niet kunnen valoriseren of bestendigen.

Het zou de moeite lonen eens stelselmatig de halfwegprochies op te sporen. Gemeenten halfweg gelegen tussen historisch belangrijke steden, die betrekkelijk ver van mekaar afgelegen zijn, zijn zeker merkwaardig genoeg om ze aan een nader onderzoek te onderwerpen. Ze bevatten soms historische resten, die op een eerste gezicht onverklaarbaar zijn, maar juist door deze geografische factor te laten meespelen, zin en inhoud verkrijgen.

L. Van Acker

Een spel van Sint-Adriaan door de rederijker Jan-Frans Vergote van Handzame

1779

Jan-Frans Vergote, koster en schoolmeester te Handzame, voltooide in 1779 een drieledig berijmd toneelstuk ter ere van de kerkpatroon van zijn parochie. De titel van het stuk (een autograaf in partikulier bezit) luidt als volgt:

‘Den Victorieusen Gheloof Strydt ofte Glorieuse Martelie vanden Edelen Prince ende Martelaer den heylighen Adrianus onder de wreede vervolginghe van den Keyser Maximianus Galerius...’

In een Naer-Reden op de laatste bladzijde gedenkt de schrijver de hl. Adriaan bijzonder als pestpatroon, in het volgende slot:

‘Hy is een patroon der peste en quade plaghen,
 Godt sal door syn gebedt dees sieckten van ons jaegen.
 Eert Adrianus dan al die op Hantsaem leeft
 Want Godt, voor patroon, hem uw’ gegeven heeft.
 Bidt voor ons ô Adriaen ...
 oock van pest en quaden tydt
 uw gemeente dogh bevrydt.
 Bidt voor den Coster van u kerck
 die tuwer eer maeckte dit werck’.

1779

Op de laatste bladzijde is het handschrift ondertekend door de boekenkeurder van het bisdom Brugge, J.F. De Gryse, gedateerd 12 juli 1779. Koster Vergote was blijkbaar van zins zijn spel te laten drukken. Of het werkelijk gedrukt werd (te Brugge?) kon ik niet achterhalen.

C.B.

Mijnheertje Sanders van de Hoge Dijken te Roksem Vervolg en slot van blz. 107

Pensjagers en peurders

Maar over Beêgem zou Riestje Goethals beter vertellen, zijn wijf is van al die kanten - de *Busuilders* zeggen we te Roksem - er is daar meer hout.

Riestje knikt en vertelt gewillig! ...

Om de waarheid te zeggen, 'k heb wel een hele tijd te Beêgem gewoond maar mijn herte is te Roksem gebleven op d'Hoge dijken waar ik toch mijn kinders groot gekweekt heb. Over spoken weet ik maar heel weinig te zeggen... misschien over *Wulvers kapelletje*...

Dat kapelletje stond bij d'hofstee van boer Wulf op de Doornhoek en daar dichtebij was er een plekke door iedereen gekend en geschuwd omdat die plekke grond nooit vervroos. Nu op een winterse dag na een felle nachtvorst gingen we met enige mannen die grond ommekeren en daarzie... die plekke was niet vervrozen. Elk peinsde er het zijne van en de mannen in d'herberge beweerden: 'Dat kan niet anders zijn of de een of ander petrol'marsjang heeft ten tijde dat ze met een jok met twee ketels rondleurd, daar petrolie verloren'.

Ik en zegge niet dat je soms niet kunt verschieten, want al die kanten gingen we pensjagen en mijn maat en ik trokken er op uit bij klare mane zonder lichtbak. Al meteens hoorden we tussen de bomen gelijk iemand schreeuwen... 't ga-at! 't ga-a-at! 't ga-a-a-aat! luider en luider. En daar zie, we wierden benauwd, zonder ommekijken aan 't lopen 't bos uit, zonder vangste. We durfdn het aan niemand zeggen en later peisde ik: dat zal een 'katuil' geweest zijn die alzo blies en riep.

Maar hier te Roksem zelf, daarvan heeft mijn vader nog verteld:

'Schijt en de Witten gingen gaan peuren in de Noordee en Droekstje van langs de Bruggeweg hield ze tegen: - 'ge gaat van den avond gene vangen, blijft liever thuis.' Schijt lachte hem uit: hu! hu, hurkt 'n keer, Droekstje is weer in zijn tuimen, bij ons pakt dat niet, vint.' Ze gingen en ze peurden tot den twaalven van de nacht... maar de peurkuipe bleef leeg, nog geen palingstje

van een vingertje dikke. Droekstje had het voorspeld en van dan af schuwden ze dit aardig vintje, want de gebuurs zeiden dat hij in de toverboek las. In de herberg lachten ze ermee en Droekstje dreigde: 'k ga junder buitenjagen... en hij zond de ratten... ze moesten stijf schone spreken om ervan verlost te zijne. Later van tijd heeft 't geestelijk de toverboeken afgehaald.'

Horkt een keer, zegt mijnheertje, van pensjagers gesproken, heel de winter zitten de pensjagers met hunder lichtbak hier in mijn *houtstuiken*, al de wilde keuns van heel Roksem woekeren hier. Ik hoor wel de pensjagers schieten, alzo halfluide, - dat geweer kletst alzo niet -, 't is gewillig een slagstje tegen een deure. Ik zegde daar nooit niets van, ik vroeg zelfs niet vanwaar ze kwamen maar... ze moesten mij ook met ruste laten. Ze verdienden alzo een kleine dagure met weinig arbeid en... 'k zou nu maar best van mijn trouwe vertellen.

Eerste herbergiersjaren

Zo ik gerocht stilletjes aan t'halven de twintig en begost serieus op trouwen te peinzen. Ik vrijde met twee lieven tegelijk - elk overhandse zondag - om te zien welke mij het best paste en wie er meest *platen* had om kommersie op mijn eigen te beginnen. Maar ik hield meer van Zulie Ronslee mijn gebuur, een weze die bij Lewie Pertier in het Boldershof opgekweekt was, niet verre van t'uzend.

En 'k vroeg haar een keer rechtuit: 'Hoe is dat Zulie, hoe staan de zaken? hebt gij al een beetje geld gespaard? En zij, benauwd van mij kwijt te geraken, knikte seffens 'Ja'k Kamieltje mijn jongen, 'k heb al honderdvijftig frank en we gaan mogen inwonen - maar ze had zoveel geld niet, dat zei ze om zekers te zijn van haar cas. Zo ik moest niet meer weten, met geld koopt ge zepe is 't alzo niet? Van mijn vader kreeg ik de oude muil als bruiloftstuk en met mijn gespaarde centjes kocht ik een oude wagen in de vendisie en 'k zette algauw wat koterie bij Pertier.

Ik was gereed, we trouwden en we woonden in het Boldershof en ik deed kommersie. De zondag hield ik herberg op mijn manier om het volk aan te trekken, ik was een foefelare. Waren er maar weinig klanten ik begost hard de stoelen te verschuiven en te verzetten of geruchte te maken, en kwamen ze nog niet binnen ik sprong op een stoel

en begost te zingen: *Wij zijn bijeen en we trekken naar Sint Annetje...* om de late voorbijganger bij de leute te lokken. Ja ja! olijk zijn is 's zomers en 's winters goed.

In de strooikommersie

Maar rechttuit gezeid de herberge en het boerderijtje daarbij dat ging mij niet, er is veel meer geld te verdienen met kommersie. Ik nam de strooikommersie van vader op mijn rekening en speelde algauw grote *strooi*boer met drie muils, ik verkocht niet minder dan honderd kilos ineens

Meneertje Sanders voor zijn huis met een voer stro en drie muils op weg naar Westkapelle Roksem 1913

en leverde in de pakhuizen te Oostende en vooral op de steenovens, en glei in 't Noorden. Ik had de levering van strooi bij minstens veertig vismarsjangs en meer; de dinsdag en vrijdag nuchtend moest ik, 'de strooi'boer', voor den achten aan de pakhuizen te Oostende staan, vijf frank het honderd. (Om hier niet te missen: twaalf bonden strooi is honderd kilos). Ik voerde het schoon gekamd strooi per kortewagen aan om de hoge visbennen langs binnen tegen de wissel met strooi te beleggen voor het verzenden, 't Was boter bij de vis, ieder vismarsjang moest na levering betalen: elk 't zijne, zo is mijn manier van doen.

In Oostende deed ik ook kommersie met de ijsmarsjang de Forse, zijn ijspit lag bij de vismijn...

Hoe dat bewaarde? wel in de ijskelder mocht er geen lucht komen, alles was potdicht en helledonker. Vroeger als het stijf vrooms, in harde winters, haalden twintig-dertig mannen het ijs uit de vaart, ze kaptten het los, haalden de klompen met haken op scherpe pinnen uit om op de wagen te laden en seffens naar de ijskelder te voeren (die ijsput was wel vijf meters diepe) om het ijs op dikke planken te bewaren. De Forse had ook een ijsplein rondom in muur afgesloten; in vorsttijd stak hij een vingertje water met een keer om aan te vriezen, alzo was het werk lichter voor de mannen, want in het ijs werken is lastige zwaren arbeid. Bij de ijsmarsjang leverde ik haver, hooi en strooi voor de peerden.

Rond Pasen voerde ik strooi naar de steenovens - vlaken voor de brieken - te Wilskerke bij Middelkerke naar steenbakker Gusten Lezier en naar Westkapelle, tot zelfs in Sluis, dat was het verste. Ho! ho! dat was een hele toer mens veertigduizend kilos strooi vervoeren vóór 1914, om zekers van mijn cas te zijn zou ik zelf 't voer laden: een man wegen op de baskuul, een opgeven en ik laadde stijf regelmatig om niet te klaaien onderweg. 'k Liet eerst alzo mijn portret trekken voor mijn nieuw gebouwd groot huis, kijk mijn drie muils Zuul, Lewie en Baai staan al ingespannen voor het groot voer. Ik kost door de Smeepoort niet met dat hoog geladen voer en reed al 't hovenierland rond, over de ijzerweg en Scheepsdalebrugge naar Dudzele waar ik in de Zwane stalde en uitrustte, want ik stapte neffens de wagens. Maar in het weerkeren was het ju-u-u! tot ik riep ow! aan de balie, de baas en zijn muils geroken de stal.

Waar ik strooi opkocht? Op het hof waar het (met de vlei gedorsen) roggestrooi - schone gezuiverd en lang - in 'glei' gebonden was, te Zerkegem, maar het meest te Westkerke bij Duvere of bij Kimpe en nog andere boeren; ze kwamen het 's winters zeggen als ze gereed waren. Voor *bandglei* zorgde ik zelf: honderd bandjes van een handvol glei uit één bond en ik vergaarde ze per vijftwintig in een bondje, dat maakt vier bondjes 'gleiband' uit een bond lang roggenstrooi. Ik moest de bandglei in het Noorden leveren voordat ze de vruchten afpikten, dus voor den oest, want terwestrooi is te kort en bindt niet gemakkelijk. Grote boeren lieten hun bandjes maken in eigen schuur.

Van het stro in het hout

Als ik meteen ook houtkommersie deed? Horkt een keer, ik had al kleine kommersie bij mijn vader gedaan, wij kochten dan het hout in de vendisies. Ze begonnen rond Allerheiligen als 't blad gevallen was, gewoonlijk op een onverlette dag gelijk een maandag, Allerzielen, den achtsten van Looi, tweede Kerstdag, tweede Nieuwjaardag of Dertiendag; te Lichtemesse was het al verre opgeschept want met halfmaarte begint de boom uit te lopen en in 't blad te komen en 't kappen was gedaan.

Daags voordien gingen wij de houtkoopjes bezichtigen om prijs te maken voor het opbieden. De notaris riep de verschillende koopjes af: sparren, tallie, reulingen... en wij gingen mee soms drie kilometers ver, 't was in de korte dagen en het donkerde al tegen dat ede vendisie afgelopen was. Alzo gingen wij nu eens te Zilegem in 't goed te Velde aan d'hospiezen, of in de bossen van Caloen bij de Trutselare langs de Torhoutse steenweg, of in 't goed van Edewalle aan de Rotse achter de Zeeweg; allee overal waar koopjes gereed lagen.

Maar ik kocht liever per 'string' ter plaatse, ge weet de bossen liggen in geulen of grachten getrokken, daar tussen groeit het talliehout, een *string* dat we zeggen. We kochten gewoonlijk tallie van negen of twaalf jaar oud: eiken, elzen maar liefst kastanje. Alles was anterpriezewerk voor een man of zes: boswerkers, snoekers of vellers, mannen die handig met de korte en de lange bijl kosten werken, het afgekapt hout werd in hopen persen en bussen t'endend de string vergaard.

De grote kommersie

Wanneer dat ik de grote houtkommersie begost? Wel achter de oorlog van veertiene, toen alles verdestrueerd lag was er veel vrage naar hout, ik kocht een bos ineens en hield knechten, ik was daarop algauw gekend en de heren kwamen het zeggen: 'Sanders we hebben een bos te verkopen'. Alzo heb ik jaren lang kommersie gedaan bij mijnheere van Caloen op 't kasteel ten Berge te Koolkerke. De bomen in het bos stonden '*geblest*' voor de verkoop. Ik had veel wagens en twee *tribols* - boomezels - voor het vervoeren van bomen.

Te Loppem in het *Paterskonvent* kocht ik een sparrebos, er was daar hoofdbreking aan om profijtig alles te gebruiken

de toppen met knopen verkocht ik als *fasseel* voor de bakkers, dan wierd de boom in *bullen* van gepaste mate gezaagd voor de plafong'latten, tachtig centimeters was het kortste en een meter dertig voor de langste latten. Over winter had ik een lattespletter in de kost, Lewietje Verplanke van Torhout. Eerst werd de bul met weggen en de houthamer gespleten; sparhout splijt gemakkelijk: met een krom splijtmes spleet Lewietje dan de ene bond latten na de andere, na de oorlog was er trouwens veel vrage door plafonneurs als Bussche en Soene te Oostende.

Ik had ook veel houtvummen staan, de laatste bussen heb ik verkocht aan de bakker te Zandvoorde die nog met hout de oven heette. Ik mocht ook het 'rijshout' aan de kust leveren om de hagen aan het strand te zetten tegen het zandverstuiven; de afval gebruikte ik als *stoofhout*: kleine korte bondjes die we aan voortverkopers te Oostende verkochten, wel vijfduizend kilos per week.

Weet je gij dat een houtkommersant veel soorten moet hebben om iedereen te voldoen? De boeren kochten gepunte *bilkstaken* om met stekkersdraad de bilk af te sluiten; zij bestelden ook *diltepersen* om boven de stallingen te leggen, en *bandroên* en *hurdepersen* voor de hurde die ze over het land sleepten; ik spleet zelf de eken bandroen, groene weg een duim breed, droge eken zou breken. De strodekker van Zerkegem kwam ook bandroen kopen voor de strooien daken. Aan de hoveniers van Oudenburg bezorgde ik bonepersen, tomatestokken en erweetrijsels.

Het brandhout voor den heerd is maar over een dertig jaar in de mode gekomen met de bouw van die moderne villas, de rijke geworden mensen zagen den heerd in de verbouwde 'fermetten' en ze wilden dat ook. Wij verkopen brandhout per duizende kilos, kijk de kamion met vijfduizend kilos staat daar geladen voor Torhout. En pertanks hout branden is kostelijk: honderdvijftig frank 't honderd, niet af te biên, 'k late de kniezers en zagers staan.

Ik koop geen nieuw hout meer, 'k zijn al meer dan vierennegentig jaar oud en mijn moeder is aan vierenzeventig jaar gestorven. Dokter Maes van Oudenburg kwam haar *te rikke* meesteren, later reed hij per fateurtje. Dokter Winendale van Gistel reed een van d'eerste per velo en 't heeft zijn dood gekost, hij kwam langs de vaart naar Brugge gereden, maar een *staakschaap* versperde de weg en sleepte de dokter met velo in de vaart; het schaap trok zich los en de dokter versmoorde, 's nachts werd hij uitgehaald.

Horkt een keer ge peist gij zekers Mijnheertje Sanders kan wel boffen met zijn kommersie, maar waar zijn de goe' werken? Ik houd dat stille voor mij, en mijn kinders zijn al welgedaan, maar binst de eerste oorlog zijn wijnder naar Frankrijk gevluht en we beloofden: is 't dat we were gave en gezond te Roksem geraken we gaan twaalf jaar lang een eerste kommuniëkant kleden. Nu mijn wijf kleeedde ieder jaar een meisje en ik - in 't duikertje - kleeedde een jongen, maar die moeder kwam bedanken en mijn wijf schoot uit: 'Wadde, gij anders zo profijtig mij also bedriegen... ge smijt ze nu maar te grabbel!' en 'k kreeg op mijn duivels... ze kopte twee dagen... dat versleet... en 't kwam weer effen. Riestje Goethals dochtertje was het twaalfste meisje die we gekleed hebben.

Ja maar de mensen zeggen wel mijnheertje Sanders, maar 't vintje gaat stilletjes naar 't pierland gelijk de Hoge dijken hier. Ze zijn die zandkobbte aan 't uitgraven, om er een rampe van te maken, ze vervoeren 't zand per auto voorbij mijn deure. En toch, de laatste afstammelingen van d'Hoge dijken zijn daar niet mee gediend, dat is toch hun geboortegrond...

M. Cafmeyer

Driehonderd morianen

Deze martelarengroep staat op 15 oktober ingeschreven in kalenders van de bisdommen Luik, Munster, Trier en Keulen als *Mauri Martyres*; de dag zelf was er als *Moirendach* bekend; ook *Morendag* en 'in der hilgen *morennacht*' (Wallraf Glossarium p. 60). Sommige Keulse kalenders stellen het aantal Moorse martelaren op 360. Via de Keulse kerkprovincie komen 'CCC. moerianen martelaren' ook voor in Noordnederlandse getijdenboeken. Langs die weg kunnen ze in de genoemde Antwerpse druk (Hortulus Animae) van 1596 zijn terechtgekomen. (Vgl. de vraag in Biekorf 1970, 127)

A.V.

Wat gaan we doen?

Wanneer iemand, geen uitleg wetend, de vraag stelt: 'Wat gaan we doen?' valt een ander spottend in:

Eiers leggen en broên,
en met de kiekens naar de markt gaan.

Gehoord te Kemmel 1932.

L.D.

Het heilig jaar van Compostella

Als topbedevaart staat het apostelgraf van Sint-Jakob (Santiago) in Galicië op de derde plaats in de rij van de grote middeleeuwse bedevaarten, de drie *peregrinationes maiores*, met het Heilig Graf te Jeruzalem en het Apostelgraf in de Sint Pieter te Rome aan de spits. Deze Grote Drie muntten uit door hun rijkdom aan aflaten en geestelijke voorrechten. Hun absolute top kon alleen nog worden overstegen door het privilege van een periodieke ‘Heilig Jaar’ dat dan tot massieve pelgrimage aanleiding gaf⁽¹⁾.

De volgende tabel brengt de ‘heilige jaren’ van Compostella. Voor de studie van de bedevaarten uit Vlaanderen kan die speciale kalender van enig nut zijn.

1305	1344	1389	1428	1473	1512
1311	1350	1395	1434	1479	1518
1316	1361	1400	1445	1484	1529
1322	1367	1406	1451	1490	1535
1333	1372	1417	1456	1501	1540
1339	1378	1423	1462	1507	1546

De twee ‘heilige jaren’ vóór de troebelen zijn nog 1557 en 1563. Omstreeks 1570 loopt de grote periode van de bedevaarten naar Compostella alhier ten einde.

Hoe was Compostella aan zijn eigen ‘heilig jaar’ gekomen?

Santiago wilde in genen dele de mindere zijn in de club van de Grote Drie. Het kapittel van Compostella bracht het tot een titulair koor van 72 kanunniken, naar het aantal van Jezus’ leerlingen Aan het Sint-Jakobsaltaar waren zeven eigen *kardinalen* gehecht, met exclusief privilege om op de confessio (apostelgraf) van de Apostel te celebreren⁽²⁾.

Bij de verheffing van Compostella tot aartsbisdom (1120) werd het Sint-Jakobsfeest door de paus op 25 juli (romeinse datum) vastgelegd en met een jubilé verrijkt. Alle jaren waarin het apostelfeest (25 juli) op zondag viel, zouden in Compostella heilige jaren zijn met jubileum (grote afluat).

De occurrentie Paasfeest-Jakobsfeest (op zondag) doet zich voor ongeveer om de zeven jaar (eigenlijk viermaal in 28 jaar). De werkelijke volgorde der heilige jaren verloopt volgens de reeks 5, 6, 6, 11

- (1) A. Viaene. Pelgrimshaven Nieuwpoort 1428-1512, in Biekorf 1972, 129-134. - Over de oorsprong en ontwikkeling van ‘Heilig jaar’, zie de belangrijke studie van P. Declerck in *Collationes* 1974, p. 292-310.
- (2) J. Vielliard. *Le Guide du Pèlerin de St.-Jacques de Compostelle* p. 115, 121 (Parijs 1950).

Zoals te Rome omvat de liturgie van Compostella de opening en toemetseling van de Heilige Deur⁽³⁾.

En zo bezit Santiago in Galicië (nog heden) een groot jubilé met heilig jaar. Het laatste in datum was 1971, het eerstvolgende valt in 1976.

Het nut van die speciale chronologie voor het historisch bedevaartonderzoek moge blijken uit het volgende.

De schepenregisters van onze Vlaamse (en ook Brabantse en Zeeuwse) steden bevatten een overvloed van vonnissen met bedevaart als boete. Compostella is daarin goed vertegenwoordigd. Strafbedevaarten zijn uiteraard niet op een kalender van heilige jaren afgestemd. Daar de opgelegde (gerechtelijke) bedevaart meestal (naar de bekende Vlaamse tarieven) afkoopbaar was, weten we niet in welke mate de talrijke registerbedevaarten werden volbracht. Alleen van een minderheid is een attest uit de bedevaartkerk bewaard of ingeschreven.

Over bedevaarten uit devotie - die zeker talrijk moeten geweest zijn - zijn de bronnen schaars. Meer dan zes Vlaamse Compostellabedevaarders uit devotie kennen we niet van nabij. Vier ervan volbrengen echter hun pelgrimage in een heilig jaar van Sint-Jakob.

In het heilig jaar 1423 schenken de schepenen van Oudenburg een som van zes ponden par. 'in aelmoesenen [aan] Jan Belleman onsen poortre omme te vulcommene een pelgrimage die hi belooft hadde tsinte Jacops in Galissien'⁽⁴⁾.

In het najaar 1428 landt ridder Lodewijk van Moerkerke, heer van Praet, in de haven van Nieuwpoort. Hij komt terug van een grote pelgrimage waarin hij de drie grote bedevaarten in één reis wist te combineren. Voor de heenreis naar Jeruzalem was hij te Venetië ingescheept. Na het Heilig Graf (en de Sinaï) kwam Rome aan de beurt, en Compostella had de kroon op het werk gezet, in het heilig jaar 1428 dan nog. Via La Corona [: *nja*] was hij naar Vlaanderen teruggevaren⁽⁵⁾.

Eustaes van der Gracht van Brugge onderneemt in 1479 een zakenreis die hem over de haven van Laredo (bij Santander) en Burgos naar Toledo en Cordova voert. Met een ander Brugs koopman vertrekt hij uit Sevilla te paard. De zaken zijn geregeld, hun reis wordt nu een pelgrimage, dwars door Spanje, naar Compostella. 1479 is er immers een heilig jaar en die kans laten ze niet voorbijgaan. Over La Coruna vaarde Eustaes naar Sluis en Brugge terug⁽⁶⁾.

Ridder Jan Tacoen, heer van Zillebeke, bereidde zijn Jeruzalemvaart voor met een pelgrimage naar Compostella in het heilig jaar 1512. Tacoen scheept in te Nieuwpoort en vaart over de Engelse route (Portland, Plymouth) naar de kust van Galicië. Voor de terugreis scheept hij in te La Coruna⁽⁷⁾.

(3) P.C. Boeren. Heiligsdomvaart Maastricht 124-126 (Maastricht 1962)

(4) Feys-Vande Castele. Histoire d'Oudenburg II 331 (Brugge 1873).

(5) Biekorf 1972, 129-130.

(6) J. Pinot. Relations commerciales et maritimes entre la Flandre et l'Espagne, in Annales Com. Flamand de France, XXIV, 1898, p. 14-15 Vgl. Biekorf 1972, 133.

(7) A. Viaene, Pelgrimshaven..., Biekorf 1972, 130-133.

De Engelsen waren in de 15e eeuw de vurigste Compostellavaarders van het Westen. Voor de overvaart uit de havens van de zuidkust was Santiago zeer gunstig gelegen. Een ‘grote bedevaart’ in het bereik van de massa. In het heilige jaar 1456 liggen de pelgrimschepen Engeland-Santiago druk in de vaart. Sommige vaarders konden 400 pelgrims op hun schip meenemen⁽⁸⁾.

De hanzestad Hamburg had een even grote cliënteel en zond in het heilig jaar 1473 vier schepen volbezet met pelgrims naar Compostella⁽⁹⁾.

De pelgrims die we op de zeeweg van Noordzee en Kanaal naar Compostella zien varen zijn pelgrims uit devotie en belofte. Pelgrimshavens in het Noorden zijn Hamburg; Portland (Portsmouth) en Plymouth; Arnemuiden, Nieuwpoort, Sluis en (na 1500 vooral) Antwerpen⁽¹⁰⁾. In Galicië was La Coruna de voornaamste pelgrimshaven⁽¹¹⁾.

Bedevaarders uit justitie (zoenverdrag of boete) volgen de landweg. De route Vlaanderen-Compostella liep over Parijs-Tours door Poitou - de streek van de ‘Vlaamse’ Sint-Janswijn (Saint-Jean d'Angély) -, Saintes, Bordeaux, Dax. Van Ostabat (overgang van de Pyreneeën) loopt de klassieke weg (met vertakkingen) over Leon naar Santiago⁽¹²⁾.

De bekendheid van het heilig jaar van Compostella ligt mogelijk ook uitgedrukt in de regeling van het beruchte draperiekonflikt tussen Ieper en Poperinge in 1344. Die regeling voorziet als bestraffing het zenden van ‘thien souffisante personen vanden dorpe van Poperinghe te Compostelle in Gallissien’⁽¹³⁾. Het is niet uitgesloten dat het heilig jaar 1344, datum van de overeenkomst, bij de Ieperse schepenen de voorkeur voor Compostella heeft bepaald.

A. Viaene

Duivels domdag

- 't is hier lijk duivels domdag, d.i. hier ligt alles in wanorde. De Bo zegt bij *domdag*: is gelijk aan doemdag; hij geeft de uitdrukking ‘doemdag houden’ met de bet.: groot lawaai, gedruis maken.

De uitdrukking hoorde ik uit de mond van mijn huishoudster Maria Soete uit Ramskapelle (IJzer) die ze zelf hoorde uit de mond van haar moeder († 1922) die van Varsenare afkomstig was.

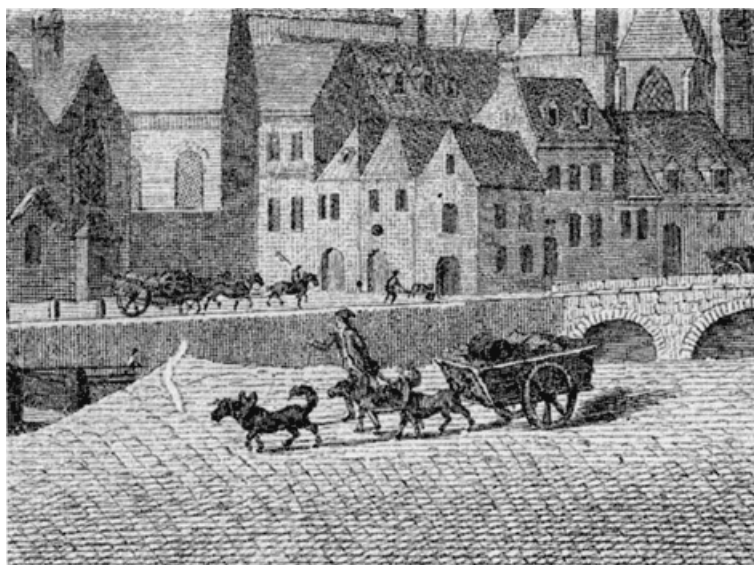
L.D.

- (8) L.F. Salzman. English Trade in the Middle Ages 439 (Oxford 1931).
 (9) Biekorf 1972, 133.
 (10) Antwerpen neemt vanaf 1500 de leiding van de vaart op Jeruzalem met de onderneming (passagiersschepen) van Dirk van Paschen Zie daarover F. Prims, Antwerpiensia II, 1928, p. 335-336.
 (11) In de 18e eeuw wordt soms over Bordeaux gevaren.
 (12) Biekorf 1965, 1-5; 187. - Over de satellietbedevaarten van Compostella, zie A. Viaene, Onse Vrouwe ter Veinstersterre, in Biekorf 1964 113-116.
 (13) N. De Pauw. Ypre jeghen Poperinghe 243 (Gent 1899; uitg K.V. Academie).

Vervoerdienst per hondenkar 1798-1820

De Rijselse kollegiaalkerk (Sint-Pieters) met de aanpalende huizen bij de Deulebrug werd, vóór haar verdwijning, in 1795 in beeld gebracht door de Rijselse tekenaar Deswerquin. De onderstaande prent is een fragment uit de plaat (kopergravure) die het werk van A.L. Millin, *Antiquités Nationales* (deel V, plaats LIV; Parijs 1798) illustreert.

In zijn tekening plaatste Deswerquin drie voertuigen die alsdan in Rijsel in gebruik waren: een wagen, een kruiwagen en een hondenkar. Deze laatste staat op het voorplan als het *moderne* voertuig, de nieuwigheid van zijn tijd.

Hondenkar bij de Deulebrug te Rijsel in 1795

Bij de prent voegde de auteur de volgende kommentaar.

‘Op de plaat ziet men een kleine wagen getrokken door drie honden die gewoon als paarden zijn ingespannen in een gareel, juist zoals de paarden van de vrachtrijders. Die honden trekken zeer zware vrachten. In sommige karren lopen zes zulke honden in 't gareel. Ze worden vooral ingezet voor het vervoer van steenkool. Het tekort aan paarden (wegens de veldtochten) heeft voor gevolg dat ook in Parijs en in andere Franse steden doggen als trekhonden op die manier in karren worden ingespannen’.

De hondenkar was in 1800-1820 in Rijsel zeer in trek. Het dagelijks vervoer van het Hôpital Général werd er verzekerd door een hondenkar. In 1806 bestond er tussen Rijsel en Tourcoing een vervoerdienst met een hondenkar die weldra als officiële vervoerdienst werd erkend en in de gedrukte lijst van de diligenties werd opgenomen. In de jaren 1820 liepen in Rijsel meer dan 250 trekhonden in het lokaal verkeer. (Biekorf 1965, 143).

Over de latere verspreiding en populariteit van de hondenkar in Vlaanderen zie o.m. Biekorf 1967, 40-41 en 122.

C.B.

Kaarsrente ten Heiligen Bloede Brugge 1368

De 18 augustus 1368 sloten broeder Raes de Zaemen, meester van het St. Juliaansgodshuis te Brugge samen met de gasthuisvoogden van dit Brugse passantenhuis, Pieter Vanden Hille en Jan van Bassevelde, een overeenkomst met de Brugse poorter Jan van Molembeke. Daardoor beloofde de gasthuisdirectie aan de schenker Jan van Molembeke een rentebedrag van zestien ponden en een som van vier pond vijftien schellingen groten tornois aan te wenden tot bepaalde godsdienstige en caritatieve opdrachten.

Aldus moesten de vier Brugse bedelorden jaarlijks een bedrag krijgen van vijf schellingen groten tornois ‘... omme te distribuerne ten wine bouf vander sacristi van elkere ordine vorseid diemen useren sal omme misse mede te doen...’

Verder had het godshuis van St. Juliaans recht op de jaarlijkse intrest van de vier reeds genoemde ponden en vijftien schellingen groten tornois om daarmede ieder jaar op Witte donderdag ‘... te deelne den aermen diemen daer herberghen sal achte ende twintich stoops meids [gekruiden honingdrankl van twaelf miten den stoop ende tsestich nieubacken crakelingen van vier miten tstic...’, alsook om daarmee het jaar door iedere nacht een lamp brandend te houden in het godshuis.

Een interessante bepaling betreft de kapel van het H. Bloed. Daar moesten de broeders van St. Juliaans iedere vrijdag - zij waren van stadswege vroeger reeds gemachtigd op iedere vrijdag de caritate te innen ‘ten steeghere’ van de H. Bloedkapel - een stallicht van drie vierendelen was ontsteken. Daar de beschrijving van deze vrijdagse offerkaars belangrijk is voor de eredienst tot het H. Bloed in de 14e eeuw laten wij hier de volledige tekst van dit punt der overeenkomst (naar het origineel in K.O.O., fonds St. Juliaans, charter nr. 110) volgen:

‘Vord so hebben wy belooft ende beloven inder manieren vorseid dat de meester vanden godshuse die nu es ende die hiernaer wesen sal, sal delivereren in de kerke van sinte baselis ene stallichte van drien vierendelen ponds weghende, met enen groenen hende beneden drie dunnen hooch, omme die te doene barnen inde vorseide kerke voor thelege bloed alle de vrindaghe vanden jare vander tyd datmen de messe inden coor beghinnen sal daermen thelege bloed mede ute draecht toten der tyd dat ment weder zal besteiden. Ende al diere ghelike de vichtiene daghen vanden ommeganghe ende dit doende ende userende inden manieren vorscreven eewelike tallen daghen ghedeurende’.

En tot slot dit vraagje: kan een lezer uitleg verstrekken over dit speciaal soort kaarsen met groen uiteinde?

Jozef Geldhof

Maria van Ghent, abdis te Gistel († 1481)

Addenda bij het Monasticon

In het *Monasticon Belge* (t. III-1, Luik, 1960, p. 252-253) vindt men slechts spaarzaam biografisch materiaal over abdis Maria van Ghent, die de Sint-Godelieveabdij te Gistel oriënteert naar de Reform van Bursfeld en een blijvend contact bewerkt met de St. Laurentiusabdij te Oostbroek. De auteurs vermeldden alleen dat Marie van Ghent moniale was in 1460, dat zij sinds 1474 als abdis voorkomt, en dat zij overleed in 1481.

Dank zij het bewaarde *Cartularium* van de St. Godelieveabdij kan men de biografie van Marie van Ghent met waardevolle gegevens aanvullen. Op fol. 78^r-70^v van dit *Cartularium* is een oorkonde gekopieerd, die op 12 juli 1453 werd uitgevaardigd door Aniane Coussere, abt te Oudenburg. De *titulus* is van een latere hand: ‘In desen chaerter staet bescheet van den landen van vrou Marie van Ghent abdesse van Sinte Godeleven cloostre’. De abt rekapituleert de beslissing die genomen werd door burgemeester en schepenen van Oudenburg naar aanleiding van het overlijden van Aernoud van Ghent, in verband met de verdeling van het ouderlijk bezit tussen zijn drie kinderen.

De drie kinderen van Aernoud worden ‘poorters ende weesen van de stede van Oudenburch’ genoemd. Het zijn 1. Joncfrouwe Marie van Ghent religieuse in den cloostre van Sinte Godeleve - 2. Louis van Ghent, broeder vande voorseyde jonefr. - 3. Joncfrouwe Tanne van Ghent, religieuse in den nieuwen clooster van Sinte Winnoxbergen ende zustere van den voorseyden Louis ende Joncfr. Marie.

De eigendommen van Marie van Ghent liggen vooral te Oudenburg zelf, te Zandvoorde en te Diksmuide. Zij heeft trouwens ook een stuk land liggen dat paalt aan een eigendom van ‘tcloostre van Sint Truden buten Brugghe’.

Men kan dan de volgende biografische gegevens over Maria van Ghent vooropstellen. Zij was de dochter van Aernoud van Ghent, poorter te Oudenburg († vóór 1453). Zij had een broer, Louis, en een zuster, Anna, die religieuze was te Winnoksbergen. In 1453 is Marie van Ghent reeds moniale in de St. Godelieveabdij. Na het gedwongen ontslag van abdis Vinckx wordt Maria van Ghent abdis ge-

wijd in 1465⁽¹⁾. De rekeningboeken van de ontvanger der St. Godelieveabdij worden in 1465 mede ondertekend door Louis van Ghent, broer van de abdis. Wanneer Marie van Ghent overleed is niet bekend. Feit is dat zij in 1481 als abdis opgevolgd wordt door Katarina vander Maere.

A. Hoste

Westvlaamse spreuken (Zanting 1972)

1. Buiken vul maar geen in de beuze. Pollinkhove.
Verwittiging tot de disgenoten voor een gezamenlijk feestmaal van een bond: niets wegmoffelen voor thuis.
2. Iemand met den bransel laten zitten. Hooglede.
Bransel: brandsel, d.i. aangebrande zaken, pijnlijke situatie. Vooral gezegd wanneer een man zijn vrouw met de kinderen in de steek laat.
3. Delf je zelve en dek je met je kloefen. Elverdinge.
Gezegd tegen een bangerik. Te Hooglede luidt het: 'Kruip in je bed en dek je met je kloef en'.
4. 't Dundert altijd op de vier hoeken van 't jaar. Pollinkhove. Bij de wisseling van de seizoenen.
5. 't Geluk van God en 't geld van de mensen. Pollinkhove.
Een wens: wat je nodig hebt voor een gelukkig bestaan op aarde.
6. De groten afgeven met een half franksken op zak. Kortrijk. Grootdoenerij.
7. Ge moet toch altijd zien dat g'een gat in d'hage vindt. Lo.
De mogelijkheid om je te redden uit een noodsituatie.
8. Der zijnder die van die spaanse vragen stellen die een hele parochie zoûn doen vichten. Pollinkhove.
Vragen over intieme familie zaken. Waarom 'Spaanse'?
9. Kijkt in m'n ogen, 't is joen brood! Lo.
Verwittiging van een strenge baas aan een bediende: er valt hier te werken! Ook bij Warden Oom in 'Pee Vlaeminck'.
10. Hij is getrouwd met een koekuitjong. Esen
Met een buitenechtelijk meisje.
11. De laatste koe, de balie toe! Lo.
De laatste doet de deur dicht! Je komt hier in geen kerke binnen!
12. Ge zoudt in den hond z'n konte bijten. Pollinkhove.
Uiting van een machteloze woede.

M. Vermeulen

(1) De oorkonde waarin het ontslag gemeld wordt van abdis Vinckx en de abdiswijding aangekondigd wordt van prioeres Marie van Ghent, dateert van 9 juli 1465. Zij staat afgedrukt bij A. Hoste, Abdis Jacomine Vinckx of 'Hoe een nonne van S. Truden abdesse van S. Godelive wiert', in *Haec Olim*, 23 (1973), p. 115-121.

Mengelmaren

Datering van het Duinkerke ganzenspel 1750-1780

Tot de verzameling J. De Wolf in Brugge behoort een ganzenspel, zijnde een houtsneprent (mm 321 x 396) ‘*Ghedrukt tot Duynkercke, by Emmanuel Laurenz, in Ste Ursula*’.

In zijn *Volksprenten in de Nederlanden* (Amsterdam 1970; p. 271, afb. nr. 163) beschouwt Maurits De Meyer dit gedrukte ganzenspel als het oudste bewaarde Vlaamse ganzenbord. Uitgaande van de drukkersnaam *Emmanuel Laurenz* (de prent is niet gedateerd) dateert hij het stuk ‘uit het einde van de 17e eeuw’. Een gissing die in het licht van de genealogie der Duinkerke drukkers dient herzien te worden.

In 1690 was de Aalstenaar Antonius-Franciscus van Ursel (die te Antwerpen zijn leerjaren had doorgemaakt bij Godgaf Verhuist) naar Duinkerke overgekomen. Van 1694 werkte van Ursel zelfstanding, tot aan zijn dood in 1719. Zijn bedrijf, met het familiale uithangbord *Sinte Ursula*, werd voortgezet door de weduwe van Ursel. In 1724 ging het over naar Jan Oktaaf Laurenz, een ingeweken Dendermondenaar, die als meesterknecht ‘introuwde’ met een dochter van Ursel.

De Sint-Ursuladrukkerij zou door het geslacht Laurenz (later ook Lorenzo) gaande worden gehouden van 1724 tot in 1879, achtereenvolgens in de Kerkstraat, op de Grote Markt en in de Jan Bartstraat.

De eerste *Emmanuel Laurenz* in dit drukkersbedrijf verschijnt in 1748, als opvolger van (zijn vader) Jan Oktaaf Laurenz. Hij was het die de Sint-Ursuladrukkerij naar de Grote Markt overbracht.

Vroeger dan 1748 kan een Duinkerke prent met de drukkersnaam Emmanuel Laurenz niet gedrukt zijn. Het ganzenspel van Duinkerke valt chronologisch een goede halve eeuw later dan De Meyer veronderstelde. Met al de gevolgen van dien. Door die verschuiving vervalt immers de beschouwing van De Meyer als zou het Duinkerke ganzenspel het prototype zijn geweest van de ganzenborden in Vlaanderen. In het ganzenspel van de Brusselse drukker Willem Cawe uit 1740 zag de auteur ten onrechte een kopie van de vermeende modelprent van Duinkerke. Ook de Antwerpse uitgave van ca. 1780 door Ignatius Vinck is van hetzelfde type dat overigens tot in de 19e eeuw zal worden voortgezet en herdrukt te Gent (de Goesin en Poelman) en te Turnhout (Brepols).

Het prototype van het Vlaamse ganzenspel blijkt wel te zijn uitgegaan van Brussel of Antwerpen. De Duinkerke drukkers hebben het model nagedrukt, zoals ze op commerciële wijze deden met de Vlaamse volksboeken. Sommige Duinkerke herdrukken van volksboeken wijzen zelfs op een samenwerking of consortium met Brugse, Gentse en Antwerpse drukkers (Zie daarover Biekorf 1973, 257-166). Duinkerke kon alsdan onbelemmerd werken voor de boekenmarkt van de Nederlandse provincies waarvan het staatkundig gescheiden was. Het geannexeerde ‘Zeekantig Vlaanderen’ met Duinkerke had

immers in de 18e eeuw een tolbarrière met Frankrijk, de handel met de Nederlandse provincies daarentegen bleef onbelemmerd. (Biekorf 1973, 334).

De datering 1748 is, zoals gezegd, de allervroegste mogelijke datum voor de Duinkerke volksprent, immers het eerste werkjaar van Emmanuel Laurenz, als opvolger van Jan-Oktaaf Laurenz. De afdruk van de prent moet gesteld worden tussen 1748 en 1780 (of zelfs later nog). Nadere bepaling is niet mogelijk zolang we de stamboom van de familie Laurenz niet volledig kennen. Tussen 1748 en 1830 volgen immers drie Laurenzen elkaar als drukker in Duinkerke op, alle drie met de konstante voornaam *Emmanuel*. Nog in 1830 is een Emmanuel Laurenz (alias Lorenzo) als drukker in de oude Vlaamse zeestad werkzaam.

Een andere vraag is natuurlijk de datering van het houtblok dat voor het drukken van dat 'Nieuw ende Vermaeckelyck GansenSpel' heeft gediend. En ook de vraag waar het getekend en gesneden werd. De tekening van de figuren is Brabants (Antwerpen?) uit de periode 1680-1700. Een 19e-eeuws ganzenblad van Brepols, afgebeeld bij V. De Meyere, *De Vlaamsche Volkskunst* (buiten tekst nr. 153; Antwerpen 1934), laat de vergelijking toe met de Duinkerke prent.

Samen met de Brusselse en Antwerpse prenten uit 1740-1780 behoort de Duinkerke herdruk uit 1750 (of later) tot de oudste bewaarde exemplaren van het ganzenspel.

A.V.

Een kuiperstestament uit 1833

Te Wulveringem - thans gefusioneerd met het tweelingdorp Vinkern tot Beauvoorde, - verschijnt op 19 oktober 1833 voor de plaatselijke notaris een welstellend kuiper-herbergier, weduwnaar zonder kinderen, J.F.D., om testamentaire beschikkingen te laten treffen te gunste van zijn knecht, J.F.B., afkomstig uit Oostkappel (F.), zelf zoon van een kuiper.

Het betrokken testament bevat geen beschikkingen om lang bij stil te staan, maar omschrijft toch gevat de boedel die de 'trouwe dienaar' zal te goede komen. Daarom laten wij de betrokken passus graag in bijlage volgen.

Volledigheidshalve zij vermeld dat dezelfde legataris op 8 oktober 1836 zijn beslissing uit 1833 opnieuw voor notaris liet bekrachtigen. Meester-kuiper J.F.D. overleed op 13 januari 1838. Zijn familie stemde op 8 maart daaropvolgend in met de twee testamenten, met een notariële akte waarmede de begunstigde hen van bepaalde successielasten op het geschonken goed ontsloeg. On in de vaktaal van de kuiperij te blijven: het had anders wel eens allemaal in duigen kunnen vallen!

G. Gyselen

Bijlage:

'Denwelken heeft gedictieerd aen den gezeyden notaris, ter présentie van de voornoemde vier getuygen, zyn testament, gelyk volgt:

uyt aenmerkinge en bijzondere genegentheijd die ik hebbe, over zyne goede en getrouwe diensten, Ik geve ende jonne aen mynen dienstknecht (....)

ten eersten, (...)

ten tweeden, Generaelyk ende speciaelyk, alle het zoo genaemde kuypershallaem, ustensielen en gereedschappen van dit ambacht, ende voor zulks gereputeerd, niets uytgezondert nochte gereserveert, mitsgaeders ook alle de banden ofte zoo gezeyde binthouppen, met alle het verder droog en groen hout, zoo eyken als ander, van wat aerd het zou kunnen en mooogen weezen t' mynen sterfhuyze te bevynen, en zoo gezeyd in duygen, als wel in bullen en staende boomen, dat ik op mynen sterfdag zal in koope hebben,'

(Familiearchief G.)

Het Akense avontuur van meester Bethune

Jean Bethune (1821-1894), de voorman van de neogotiek in België, in de vakmanskringen van zijn tijd bekend als 'Jan Gotiek', werd in de jaren 1870-1881 betrokken bij een restauratiewerk dat volstrekt niet in zijn lijn lag. Hij kreeg namelijk de opdracht de kartons te tekenen voor het koepelmozaïek van de beroemde karolingische oktogoon in de Domkerk van Aken. De karolingische (en romaanse) periode was een onbetreden domein voor de totalitaire gotieker. Om zich in de terra incognita in te werken ondernam hij, met zijn vriend (en latere biograaf) Helbig, een studiereis in Italië waar hij, in Palermo, Ravenna en Milaan, een grote selectie van mozaïeken ging schetsen en natekenen.

Hoe was de nauwgezette vijftigjarige architect met het Karlsverein en het Domkapittel van Aken in betrekking gekomen? Weale's Brugse 'Gilde de Saint Thomas et de Saint Luc' - een vereniging van internationaal formaat voor behoud en vernieuwing van de christelijke kunst - was daar zeker niet vreemd aan. Bij de wedstrijd voor een ontwerp koepelmozaïek was Bethune gevraagd geweest als lid van een multinationale jury. Na verwerping van twee ingezonden ontwerpen was hij zelf officieel met het maken van een ontwerp belast geworden.

In zijn voorstudie en ontwerp zou Bethune de schrale gegevens van het ontblote koepelgewelf verwerken met zijn mozaïek-schetsen uit Italië, vooral die uit Ravenna. Hoezeer hij ook poogde karolingisch te doen, zijn archaïserende stijl raakte maar niet los uit de stereotypie van zijn gotische ikonografie. Nog in laatste instantie, bij de aanvaarding van zijn herwerkte kartons, vond de archeologische commissie hem te weinig 'justiniaans': Ravenna, dat aan Karlemanje de beroemde antieke zuilen voor de oktogoon van zijn Pfalzkapelle had geleverd, was niet naar wens weerspiegeld in Bethunes gotiekbewuste lijning van de Majestas en de 24 ouderlingen.

Gaf het ontwerp maar een relatieve voldoening aan de opdrachtgevers, Bethune zelf mocht ook geen volle genoeg beleven aan de uitvoering ervan. Het Italiaanse mozaïekatelier (Salviati in Venetië) waar zijn ontwerp werd uitgevoerd lag al te ver van het Gentse kunstatelier waar hij op het gebied van de glasschilderkunst meesterlijk werk leverde. Bij de plaatsing in de koepel moest Bethune vaststellen dat de mozaïeker de kartons naar lijn en kleur niet altijd goed had geïnterpreteerd.

De weg was lang geweest tussen opdracht en uitvoering. Aan deze weg van meer dan tien jaren is het dat *Luc Devliegher* een belangrijke studie heeft gewijd aan de hand van onuitgegeven documenten (briefwisseling en tekeningen, bewaard in het familiearchief Bethune te Marke en in het archief van de Akense Domkerk). De studie is niet alleen archeologisch belangrijk, ze belicht ook de toenmalige opvattingen inzake monumentenzorg, stijlkennis en kunstsmaak. Gedurende de slepende gang van de uitvoering komt ook eenmaal een (politieke) remming uit de hoek van de toen actuele Kulturkampf bovenkijken, hoewel de Zentrumleider en volbloed neogotieker August Reichensperger de hand hield boven de *Gilde* waarvan hij lid was. Voor een unicum als de paltskapel van Keizer Karel mocht en moest wel eens te allen koste gearchaïseerd worden, de toekomst van de monumentale kunst in het nieuwe Duitse Keizerrijk lag echter in de gotiek. En hiervoor had het Rijk zijn eigen kunstscholen. Zo was althans het nieuwe nationale bewustzijn.

Het Akense 'avontuur' van Meester Bethune wordt in deze studie rijkelijk geïllustreerd met drie kleurplaten naar zijn ontwerpen en een aantal fotos van de kartons en van het koepelgewelf voor en na de restauratie van 1870-1881.

A.V.

- *Luc Devliegher*. Jean Bethune und das Kuppelmosaik im Dom zu Aachen. Düsseldorf, Schwann, 1974, 14 blz. + 10 buitentekstplaten. (Overdruk uit Beiträge zur rheinischen Kunstgeschichte und Denkmalpflege II. Beiheft 20, blz. 279-292).

Tien delen 'Tablettes des Flandres'

Op donderdag 9 mei 1974 werd door de stad Brugge en de Académie Royale de Belgique hulde gebracht aan de heer Charles van Renynghe de Voxvrie. Door de stad Brugge omdat de gevierde sedert tientallen jaren actief deelnam aan het cultureel leven van de stad, inzonderheid met de medewerking die hij in 1962 verleende bij het inrichten van de merkwaardige tentoonstelling van het Gulden Vlies. Door de Académie Royale, omwille van de restauratie van het Merghelynck Museum te Ieper, een bezit van de Académie, die hij als conservator op een schitterende wijze wist te verwezenlijken.

De diverse facetten van de activiteit van de gevierde werden bij deze gelegenheid door de sprekers belicht. Hier willen we het alleen hebben over de *Tablettes des Flandres* waarvan hij de stichter, de bezieler en de bekwame uitgever is geweest.

De verzameling *Tablettes des Flandres* telt tien boekdelen waarvan het eerste in juni 1948 het licht zag. Het tiende en laatste boekdeel verscheen in september 1973. Wat aanleiding gaf tot deze publicatie was de bekommernis van Charles van Renynghe de levenswaarden die eeuwenlang aan de basis van onze beschaving hebben gelegen, zo mogelijk, te vrijwaren. In het publiceren van familiegeschiedenis vond hij een gepaste middel tot herwaardering.

Van het begin af, mocht Charles van Renynghe op een ploeg van bekwame medewerkers rekenen. Enkele zijn ons sedert de publicatie van het eerste boekdeel ontvallen: Prof. De Bruyne, Paul Denis

du Péage, Dr. Jos De Smet, graaf Pierre de Lichtervelde en anderen, Baron Albert Bonaert, Willy van Hille en meer andere mochten hun medewerking tot het tiende en laatste boekdeel verlenen.

De tien boekdelen omvatten 4.264 bladzijden met 234 illustraties buiten tekst. Meer dan 1.600 familiewapens worden beschreven.

Benevens boekenrecensies en mededelingen vindt men 117 studies in deze verzameling. Niet alleen verantwoorde genealogieën van westvlaamse families werden hier gepubliceerd, maar ook bronnenmateriaal zoals o.m. de tafel van het handschrift Ghys, onuitgegeven briefwisselingen (van Eupen aan baron de Haveskercke, Mevr. Walwein-van den Peereboom, Montalembert aan John Steinmetz), grafschriften (St.-Anna, de Annunciaten, het Engels klooster en het Begijnhof te Brugge), poorterslijsten (Kasselrij Ieper).

Een bijzondere vermelding verdient de 'Histoire d'une famille patricienne, les van de Walle de la châtelanie de Cassel' gepubliceerd door Charles van Renynghe, hoofdzakelijk naar het dagboek van priester Alexandre van de Walle. Deze familiegeschiedenis omvat ruim 335 bladzijden (T. II tot VI). Het dagboek van Joseph Bieswal 'Journal voor mij' (T. IV) is een dankbare aanwinst voor de geschiedenis van de emigratie tijdens de Franse Revolutie.

Het was voor ons een genoegen te mogen medewerken aan de Tablettes des Flandres met het publiceren, onder de titel 'Iconographie brugeoise', van de lijst der portretten van de voogden en gouverneurs van het Sint-Janshospitaal, het Sint-Juliaangesticht, de Potterie, het Magdalenahospitaal, de St.-Elisabethschool en enkele andere. Deze lijst gaf aanleiding tot een tweehonderdtal biografische notas en geeft een overzicht van de geschiedenis van het patriciaat der stad Brugge gedurende de vier laatste eeuwen.

In een volgende nota overzien we de reeksen *Recueils* (10 delen) en *Documents* (een zevende deel is persklaar), die alle belangrijk materiaal bieden voor de geschiedenis en genealogie van Oud-Vlaanderen.

A. de Schietere de Lophem

Aftelrijmpjes uit de twintiger jaren te Lombardsijde

De tijd heeft zeker heel wat volkskundige elementen en gegevens vervormd, verwrongen, gewijzigd of eenvoudig weggeveegd. Dit is denkkelijk wel meest het geval met hetgeen 'oraal' wordt overgegeven. Vooral inzake kinderliedjes, zegswijzen en aftelrijmpjes bestaat omzeggens geen 'geschreven' inventaris. Zij vormen nochtans de 'spiegel' van de ontspanningsvormen van weleer.

Daarom nog een 'greep' gegevens, van hetgeen mijn moeder en haar drie zusters zich uit hun jeugd herinneren:

1. Ronde - dans - liedje.

Hutse klutse
mijn moeders mutse
mijn vaders hoed

zit vol met roet!

2. Raadsel - gedichtje.

't Kwam daar, kwam daar
 Dikke Dolf daar
 't zat, zat daar
 had het niet geweest
 van 't kwam daar, kwam daar
 Dikke Dolf daar
 was gebeten van
 't zat, zat daar!
 (Dikke Dolf werd gered van de beet van een hond door de komst van een andere persoon).

3. Raadsel.

Wat was was
 voor dat was was was? antwoord: zeem (honing)

4. Wanneer kleine dreumes een windje liet.

Adam at een appeltje
 Eva vroeg een beetje (beetje)
 Adam zei ik heb maar dat
 en Eva liet een schitje (windje).

5. Bij het touwspringen.

Meisje, je haar hangt los
 bindt het met een lintje
 vraagt het aan een vintje
 Meisje, je haar hangt los
 bindt het met een touwtje
 vraagt het aan een vrouwtje!

6. Bij het touwspringen.

Wie gaat er mee naar Amerika?
 daar moeten wij niet werken
 eten en drinken wij op ons gemak
 slapen wij zoals de verkens (varkens)
 je zou het eens moeten zien
 hoe wel dat 't gaat
 als men met de blokken op de deure slaat

één piot en hij moet kapot
hij heeft geen haar op zijn kletsekop
Kletsekop!

7. Touwspringen.

ron-ron, le macaron
le diner à la maison

venez - ici
venez par là
Atohie!

8. Touwspringen.

Scharesliep, scharesliep
ik liet het wielkje draaien
ik was nog maar zestien jaren
scharlesliep, scharesliep
ik was nog maar zestien jaren
als ik achter de meisjes liep.

9. Wanneer kindje een snoepje afbedelt, dan zei moeder:

Baron verkoopt zijn spekken
Aan zes voor een sing (cent)
Je mag er niet aan lekken
aan zulke vieze spekken.

10. Ouders tot ‘opschotelinge’, die eerste ‘kalverliefde’ kent:

Kiekt (kijkt) in zijn ogen
het is ‘je brood’ (broodwinning: carrière).

11. Moeder tot al te nieuwsgierig kind:

Op de vraag: wat zullen wij deze middag eten?
- Kurieuzeneuzen en vraagsteerten (of)
- Hutsepot met beentjes erin!

12. Wanneer men in buurtwinkel een snoepje ging kopen:

Ei, met je muile bijou
ik heb hier nog een sous
en ik ga hem nog verteren!

Jacques Beun

Lorreinen

Op de vraag in Biekorf 1974, 127.

Die Lorreinen in de kasselrij van Kortrijk in 1648-1650 waren wel Spaanse troepen, ze stonden echter onder het bevel van dei hertog van Lorreinen. Vandaar hun naam. En ze hadden geen goede naam. De molen van Aarsele werd in 1648 zwaar beschadigd door een troep Lorreinen die in Tielt stationeerden. Zie Thieltsche Mengelingen van D. De Somville, blz. 46 en 93, over hun brandstichtingen in het Tieltse.

R.G.

Oude karnavalliederen uit Nieuwpoort

Terecht of niet, in de westhoek wordt de stad Veurne nog steeds als het mekka voor de karnavalviering aanzien. Deze reputatie dankt zij aan de luidruchtige feesten die in de vorige eeuw telkenjare op vastenavond plaats grepen, waarbij de gemaskerden van uren ver uit de omtrek naar de boetestad afzakten.

Dit betekende een doorn in het oog van de zustersteden Diksmuide en Nieuwpoort, wiens onderlinge rivaliteit in die jaren spreekwoordelijk was. Bijzonder Nieuwpoort deed rond de jaren zestig, zeventig, lofwaardige pogingen om de feestvierenden met vastenavond in eigen vesting te houden.

Uit die tijd bleven ons volgende liederen bewaard.

1866 - *Vastenavond Nieuwpoort*

Vasten-avond! Carnaval.
Wie blijft nu nog rustig?
Ginder is 't gemaskerd bal,
Hoor hoe blij en lustig.

Maar, de beurs! o droef geval
Brenge dan leegte, lasten.
Ga ik heden-nacht naar 't bal
'k Moet dan morgen vasten.

1867 - *Carnavallied Nieuwpoort*

Lieve vrienden, wij gebaren
Dat de masker-zotternij
Duurt niet langer alle jaren
Dan zoo wat nen dag of drij.
Och, wat zijn wij hypokrieten
Hier en daar en overal
Kijkt in 't ronde, beste vrinden
En dan zult gij 't ondervinden,
Het is altijd carnaval.

Ziet de wereld in haar gangen
Ziet de menschen in hun doen,
In de laagste en hoogste rangen
't Is al uiterlijk fatsoen.
Van den werkman tot den rijke
In de danszaal, op 't groot bal,
Elk doet luid of in den stille
't Leugentjen om beterswille
Dat ik noeme carnaval.

1875 - Karnavallied Nieuwpoort

De zotten, pierotten die spraakloos daar staan
 Paljassen, volwassen in dwaasheid en waan
 En jonkers, belonkers van 't menschlijk geslacht
 En ridders, aanbidders der schoonen-bij-nacht
 Ze rollen als bollen nu allen dooreen
 En tieren en gieren en zwieren wild heen
 En hotsen en botsen en klotsen gepaard
 En joelen en woelen in tuimlende vaart,
 Of dansen in kransen bevallig en zoet,
 Of schrijen in rijen elkaar te gemoet
 En plooiën en gooien als golven der zee
 En springen en zingen geklemd twee aan twee.

A. Dawyndt

**Blekerij Nolf-Van Ruymbeke te Kortrijk
1748**

Op 24 november 1748 worden Jan Nolf en zijn vrouw Marie-Anna van Ruymbeke in de St. Amandsproosdij te Kortrijk ontvangen door de proost Martin Tournant. Ze komen er hun pacht vernieuwen die met Lichtmis 1749 vervalt. Hun vorige termijn was zes jaar, en de nieuwe pacht wordt weer op zes jaar gesteld. De verpachting betreft een huis, stalling en werkplaats door Jan Nolf gebruikt bij de blekerij (de bleekmeersen); van de bleekmeersen zelf houdt hij de helft in pacht, de andere helft is door de proost verpacht aan een zekere fan van den Berghe.

De voorwaarden zijn een jaarlijks pachtgeld van 9 pond groten courant voor het huis en toebehoorten, en 19 pond gr. voor de blekerij, jaarlijks te betalen op Lichtmis. De 'wijncoop' (pot de vin) bij de vernieuwing bedraagt acht pond groten plus twee pond groten voor de sakristie van de Proosdij.

Het onderhoud van de gebouwen valt ten laste van de pachter die ook de grachten in de 'bleeckerie' in goede staat moet behouden.

De pachtovereenkomst (originele redactie van de Waalse proost) wordt ondertekend: 'Joannes Nolf. Marijanne van ruijmbeke'. (Registre des baux et commissions [van de Proosdij], p. 99; in partikulier bezit).

De Proosdij met haar 'bleeckerye' lag in Overleie, doch ook de gestichten in de St. Janswijk en in Overbeke: Sioenklooster en St. Niklaasgasthuis, hadden in hun wijk blekerijen voor de linnenbleek, (zie Biekorf 1973, 314; s.v. loechhuus).

Het oude herenhuis van dokter van Ruymbeke in Overleie (oostzijde van de straat; verbouwd ca. 1920) lag met zijn tuin in die verkavelde bleekmeersen van de Proosdij.

C.B.

Kleine verscheidenheden

ESBATEMENT. - Feestelijk recreatief spel, oorspronkelijk door ‘ghesellen’ gespeeld bij een schuttersfeest of bij een processie. - De oudste vermelding van esbattement komt voor in de kaart die in 1404 door de voetbooggilde van Mechelen werd uitgeschreven voor een groot schietspel waartoe de gezellen van de Grote Gilden van al de besloten steden werden uitgenodigd. Deze kaart van 1 februari 1404 (bewaard op het Stadsarchief te Mechelen) kondigt een prijs voor het beste esbattement aan in het volgende artikel: ‘Item den gheselschap vanden gheswoornen scutteren van eenen eede ende ute eenre beslotender stede comende die des avonts tscoenste gheneughlyxte ende tfrischte esbattement feeste spel ende solaes maken sal sonder eenighe vilenie oft dorperheyt te bedrivene, sal men gheven eenre rikelike scale...’ (E. Van Autenboer, Volksfeesten en rederijkers te Mechelen, blz. 80; Gent 1962, Uitg. Kon. VI. Acad.). Het schuttersfeest had plaats op 1 juni 1404. Spel en esbattement zijn voorzien als recreatie ‘des avonts’, na het schietspel dat gesteld is in het seizoen van de langste dagen. - De Mechelse tekst van 1404 is, tot op heden, de vroegst aangetroffen tekst met esbattement. Als oudste vindplaats golden vroeger (nog bij Mak (Rhetoricaal Glossarium 147; Assen 1959) de teksten uit de stadsrekening van Oudenaarde over het jaar 1413-1414. De eretitel behoort nu niet langer meer aan de Oostvlaamse Scheldestad. Toch behouden de Oudenaardse teksten hun belangrijkheid. (Zie hierna s.v. habatement). - Esbatement is uit het offr. overgenomen, blijkbaar via Doornik of Rijsel, die reeds vóór 1400 aan de Vlaanderse schuttersfeesten deelnamen. Het woord zou in het frans niet voorkomen voor die spelen (Van Mierlo)? Het komt echter wel voor in de franstalige prijskaart in 1408 uitgezonden door de St. jorisgilde (voetboog) van Oudenaarde. Deze kaart (tekst bij E. Van Cauwenberghe, Notice sur les confréries de St. Georges, p. 14; Gent 1853) voorziet een zilveren juweel voor gezelschappen komend uit besloten steden: ‘que quele compaignie qui venra de cité, de bonne ville fremée ou privilegiée... et fera le plus bel jeu et esbatement sans vilonnie, aura ung singe d'argent pesant 7 marcs’. Het uitwisselingsgebied van offr. esbatement ligt kennelijk binnen (het toenmaals tweetalige) Oud-Vlaanderen.

HABATEMENT. - Esbatement. In 1414 te Oudenaarde: spel in groep uitgevoerd in de Sakramentsprocessie (Corpus Christi). Uit de stadsrekening (rubriek wijnpresenten) van Oudenaarde anno 1414: ‘Item minen here den dekin, den bailliu ende ghezwornen van Pamele over de moite die sij hadden te bestierne deghone die van Pamele spel ende habatement maecten in de processie, 8 stopen wijns. - Item op den selven dach den goeden lieden van Pamele die met hare spelen ende habatementen de processie verchierden, 10 stopen wijns’. (Handelingen OGKring Oudenaarde II, 1908, 215; ed. J. Walters). Op dezelfde dag werd ook buiten de processie gespeeld, immers 12 stopen wijn gaan nog naar ‘den ghesellen die spel ende habatement maecten in de Nederstraete’. - Opmerkelijk is dat reeds vóór 1414 bij de Sakramentprocessie te Oudenaarde gespeeld werd. De stadsrekening van 1412-13 spreekt van ‘den ghesellen die 't scoenste ende beste spel maecten t'eeren vanden helighen Sacramente’. (Handelingen t.a.p.). De spelers in 1413 blijken de ‘ghesellen vanden speie’ van Oudenaarde zelf te zijn, te onderscheiden van die van Pamele ‘en de goede lieden

van Pamele' die onder eigen 'gezwoornen' aan de processie kwamen deelnemen. -
Ook in Tielt komt de vorm *habatement* voor. Omstreeks

Kerstmis 1447 komen Ghesellen uit Harelbeke, aangevoerd door hun ‘Ezelpaeus’ naar Tielt om ‘ghenouchlicheit van habatements ende hezelrie te hantierne’. Op 30 januari 1507 wordt in Tielt een processiegeneraal gehouden tot dankzegging voor de vrede tussen de prinsen; gedurende de maaltijd van de notabelen worden ‘daer ooc diverssche habatements ende andere spelen ende ooc vyeren ghemaect ende ghedaen’. Op Vastenavond 1513 spelen de Ghesellen van Tielt ‘zekeren habatements ende speie’. Op 29 juni 1521 gaan de Ghesellen van Tielt deelnemen ‘t’eenen habatementspele’ te Nieuwpoort. (De Vlaminck, Jaerboeken Rhetorika 35-70). - Over de vorm *abatement*, zie verder. - Als curiosum nog de variant *esbattement* uit de stadsrekening van Tielt waar in 1484 de Ghesellen van Ruiselede waren uitgenodigd om er ‘esbattements te spelen’. (De Vlaminck, a.w. 50).

ABATEMENT. - Esbatement. - In Lo bij Diksmuide treden de lokale spelers op in de Sakramentsprocessie anno 1422 als ‘ghesellen die abatements maecten; in 1423-1429 keren dezelfde spelers in de rekeningen telkens terug als ‘ghesellen die abatement maecten’ op Vastenavond. Lo blijft trouw aan de vorm *abatement* ook op Vastenavond 1434 als de rekening noteert dat ‘quamen te Loo, in goeder recreacien, goede ghesellen van Dixmude, die abatements maecten met ghenouchten’. Eerst in 1461 verschijnt de vorm *esbatement* in de boekhouding, wanneer aan de eigen Royaerts van Lo wijn wordt aangeboden ‘ter cause van der ghenouchte ende esbatements die zy speelden ten vastenavonde’. (Vander Straeten, Théâtre villageois II 135-137). - Te Kortrijk spelen de ‘ghesellen van Overbeke’ (St. Janswijk) op Vastenavond 1425 vóór het stadhuis ‘een spel van abatemente’. (Stadsrek. 1424-25, f. 125^v). - Wijnpresenten gaan in 1431 en 1432 te Damme naar ‘den ghesellen die hier ghespeelt hadden een goed abatement’. - Met eenmaal een uitzondering in 1444 (*esbatement*) en 1448 (*habatement*) handhaven de rekeningen van Tielt van 1435 tot 1483 de vorm *abatement* betreffende de Ghesellen die jaarlijks op Grote Vastenavond (*Invocavit*) ‘diverssche abatements’ spelen, ook nog in 1463 en 1483 op de Verzworen Maandag na Kerstmis. In de volgende jaren brengen de Tieltse rekeningen de varianten *habatement* (1507-1513) en in 1521 *abatementspel*. (De Vlaminck, Jaerboeken 31-70). - In 1485 verschijnen in Deinze de Ghesellen van Sinte Agnete van Gent; ze komen er spelen ‘abatements ende maecten veel ghenouchte’. (De Vlaminck, Jaerboeken 16). Voor Kortrijk in 1514 zie nog verder s.v. *esbatements* (ww.) het mv *abatements*. - Vgl. hierna s.v. *battement*, *batement*, waarmee hetzelfde kan bedoeld zijn als ‘*esbatement*’. Zie M. Vandecasteele, Letterkundig leven Gent, 1967, p. 16 (met Gentse teksten waarin ook ww. *batements*, *ghebatement* uit 1508-1509).

BATTEMENT. - Variant voor *esbatement*. - Op Sakramentsdag 1544 speelt de Rhetorica in Tielt een ‘spel van sinne mids 's navens een battement’. De gildebreders van Deinze komen in 1549 over naar Tielt en spelen er ‘een spel ende battement’. (Stadsrek. Tielt; De Vlaminck, Jaerboeken Rhetorika 107 110). - De ordonnantie op de pestziekte te Kortrijk uitgevaardigd op 13 aug. 1574 verbiedt o.m. ‘zonder consent uuter stede te treckene ghuldewys, neerryncwys ofte wyckewys, noch nick batements ofte spelen te doen’. (RAK. Stad Kortrijk. Klein Keurboek I f. 194^v). - De term

esbatement (en varianten) is in regressie na 1500; de *batementen* in de Kortrijkse ordonnantie van 1574 moeten een van de laatste levende getuigen zijn.

ESBATEMENTEN. - Werkwoord. Een of meer esbatementen opvoeren of spelen. - Varianten zijn: esbattementen, abatementen, abbatemen-

batementen, batementeirne. Chronologisch bieden de rekeningen de volgende vindplaatsen. - In Damme begin aug. 1459: wijn geschenk aan 'den ghesellen van Brugghe die hier tsavents esbatementeden als men hilt de feeste vander gheboorte van den jonghen dolphin'; op 27 aug. 1460 komen in Damme 'ghesellen... spelen ende abbatementeren'. (Stadsrek 1458-59, f. 30; 1459-60, f. 40). - Gezellen van Rethoricke van Menen komen in 1485 naar Tielt 'batementeirne ende ghenouchte bedriven' op de bruiloft van een notabele. (De Viaminck, Jaerboeken Rhetorika 50). - In 1486 krijgen drie speelgilden van Gent een toelage 'van dat zy trocken omme esbatementen ten schietspele, upghesteld ter Sluus'. In 1508 behaalt de kamer Maria theeren te Gent een vierde prijs 'van dat zij ghespeelt ende ghebatement hebben'. (De Potter VII 85). - De stichtingsbrief van de Ghesellen vanden Cruce (latere Kruisbroeders) van Kortrijk, gedateerd 9 mei 1514, bevestigt dat de leden volwaardig door heel Vlaanderen mogen deelnemen aan wedstrijden 'om prys te winnen met spelene, te weten spelen van rhetorijcke, abatementen, processies te tooghene als andersints'. (De Potter, Kortrijk II 42). - Op het vredefeest in 1516 ontvangen de 'ghesellen van retoryken' in Roeselare een vergoeding 'van abatementen ende scoenst vierene, elc in zyn strate'. In 1519 gaat een gratificatie naar de 'rhetorisienen van deser stede (Roeselare) van dat zy esbatementen' bij gelegenheid van de keizerskeuze. Dezelfde rederijkersgilde van Roeselare wint in 1539 'den upperprijs... (daar zij) voor de noene speelden in de processie, ende tsavens batementen'. (De Potter, Roeselare 127-129). - Gezellen van Esen, 'commende esbatementen' in de naburige stad Diksmuide op 26 januari 1548 ontvangen er een wijnpresent. (Vander Straeten, Théâtre villageois 84). - Bij de viering van het Vredefeest te Tielt in 1559 verdienen de Gezellen van de Hoogstraet 7 pond par. 'voor 't batementen, spelen ende vieren ter eere vanden paeyse'. (De Vlaminck, Jaerboeken Rhetorika 114). - Met ww. abatementen is syn. de samenstelling 'abatement maecken'.

ESBATEMENTERS. - Gezelschap voor de opvoering van esbatementen - Op het Grote Schietspel van de Voetboog te Gent in 1440 waren onder de talrijke schuttersgilden zeven gezelschappen van 'esbatementers' aanwezig, namelijk van Bethune, Atrecht, Doornik, Wervik, Geraardsbergen, Kortrijk en Oudenaarde. De prijs voor de beste vertoning in het diets ging naar de esbatementers van Oudenaarde. Een troostprijs werd toegekend aan de 'esbatementers van Camericke ende Geraerdsberghe omme dat zy wel ghespeelt hadden'. (F. De Potter, in Oud en Nieuw, 1867, p. 290-291). - Op tweede Paasdag 1461 gaat te Damme een wijnpresent van 'twee kannen wyns van Gascoengien [naar] den abbatementers die ons Heren Verrisenesse speilden'. In 1462 (12 april) gaan twee kannen wijn van Poitou naar 'den abatementors die 't spel speelden vander ziele'. (Damme. Stadsrek. 1460-61, f. 46; 1461-62, f. 33; vgl. Biekorf 1963, 85). - De dankprocessie voor de vrede te Roeselare in 1498 wordt opgeluisterd door 'de esbatementers ende den speelman'. En bij de intrede van hertog Filips in dezelfde stad in 1500 wordt een toelage voorzien 'voor de esbatementers die ghenouchte bedreven'. (De Potter, Roeselare 126). Een vroege variant komt voor te Lo bij Diksmuide in 1429 waar de lokale 'abatementmakers' optreden op Vastenavond en op Sakramentsdag. (Vander Straeten, Théâtre villageois II 136). In Oudenburg gaat in 1457 een wijnpresent naar de 'abatementspeilders van Snellegherskerke (Snaaskerke) die hier quamen spelen ende ghenouchte bedriven'. (Rist Oudenburg 11 431).

ESBATEMENTINGHE. - Vertoon van esbatementen. - In 1501 wordt te Gent met trompet en omroep de stad door afgekondigd ‘de processie generale ende esbatementinghe ghedaen’ ter ere van de voorspoedige reis van de koning. De geboorte van Ferdinand, broer van Karel, was aanleiding tot het houden van een ‘processie generale, vieringhe ende esbatementinghe’ in Gent op 26 maart 1503. (M. Van decastele, Letterkundig leven Gent, 1967, p. 10-11).

FOREIN - Als znw.. afkorting van *foraneiteit* in de term: *office van t'forein*, mlat. officium foraneitatis. Een staat van goed van het St. Donaaskapittel te Brugge noteert in 1558 dat de zangschool van het sticht een jaarlijks krediet van 4 lb. groten heeft ‘up tofficie van tforein’. (BAB. Sint-Donaas, Staten van goed, sub 1558). - Het *forein* was een van de drie grote administraties van het genoemd kapittel. Het officium foraneitatis of foraneiteyt omvatte het beheer van de vrijkomende bijdragen van de *foranei*, d.i. de niet residerende kanunniken-prebendarissen, bedragen die dan jaarlijks onder de officieel residerende kanunniken werden verdeeld (mits afhouding van 100 stuivers voor de foraneus). - De administratie en boekhouding van het Brugse kapittel was drieledig. Ze omvat: 1. het *officium equalitatis*, dat de grote inkomsten van de residerende kanunniken berekende, en de grote inkomsten van de niet residerende overdroeg naar de aparte administratie van de foraneitas, die ze pro rata aan de residerende liet toekomen; 2. het *officium foraneitatis* boven beschreven. Het vereiste minimum van residentie bedroeg (vóór het Concilie van Trente) vijf maanden per jaar. Bereikte een kanunnik dit minimum niet, dan was hij *foraneus* en viel voor de bezoldiging onder het *officie van t'forein* (zeer tot zijn nadeel); er bleef hem nog een mogelijkheid om zijn tekort aan residentie in te lopen door ‘dubbele presenties’ tussen het Paasfeest en het Apostelfeest, 29 juni, dag (oktaaf) waarop de rekening gesloten werd. - De derde administratie was het *officium obedientiae*, mnl. de *obedientie*, d.i. het beheer en de verdeling van de dagelijkse distributies en andere voordelen aan de prebendarissen, alsook het beheer van de salarissen en rechten van de ondergeschikte kerkbedienden. - MnlW II 837 kent *forein* alleen als bnw. en in geen kerkelijke betekenis

PARTYELOOPERS. - Benaming voor Franse ‘maraudeurs’ te Veurne. - In 1646 wordt de stad Veurne door de Fransen op de Spanjaarden veroverd en krijgt aldus een Frans garnizoen. Kleine groepen (*parties*) soldaten verlaten het garnizoen om zagezegd de vijand te gaan ontnestelen. Sommige soldaten lieten zich uit de stad sluiten en liepen op het platteland rond ‘in cleen partyekens van seven of acht 't samen’ zonder paspoort van hun officieren, en waren de ergste om buit te maken. (Heinderycx, jaerboeken IV 147). - Vgl, de gelijktijdige Lamhoyers in Spaanse dienst (Biekorf 1969, 254).

KEYIE. - Gekheid, uitgelatenheid. Rederijkerswoord gevormd op *kei*, te stellen nevens de vormingen *keyachtich* (Antwerpen 1561), *keybollich* (Gent 1531), *keysaken* (d.i. dwaasheden; Brugge 1530). Zie daarover Mak, Rhet. Glossarium 228. - In de berijmde ‘Supplicatie van den zocht van Yper’, te dateren ca. 1500-1510, verschijnt de Ieperse stadsnar met het verzoek aan de wethouders om een nieuw kleed voor de Tuindag (de grote ommegang); hij wil immers ook op zijn beste gekleed gaan om niet de mindere te zijn tegenover de Reus en de Draak, om zelfs uit te munten in de zotternij:

‘Dus zoudic gherne triompheren int keyie, Jeghen Thundach, wandi dan werden veel zoten versaempt...’ (I. Diegherick, Analectes Yprois 177; Brugge 1850-61). - Vgl. keye en keyaerd (dwaas) bij Kiliaan.

VERMAERGHEN. - Wederk. Zich ontspannen, zich verlustigen. - Op 14 februari (St. Valentijnsdag) 1446 zijn de lokale ‘ghesellen vanden speie’ in Oudenburg feestelijk gezind: op de markt treden ze op met vertoon en spel, en verdienen daarbij een wijnpresent ‘alsy hier upte marct hemlieden vermaerghet hadden ende een spel speelden’. (Hist. d'Oudembourg II 406). - Vgl. MnIW VIII 2121 s.v. vermergen.

CAMERLYNCAGEN. - Een mv. van camerlyncage; syn. van camerlyncghelt, camerlyncrecht. Dit waren feodale prestaties van de nieuwe leenhouder aan de leenheer bij gelegenheid van *wandelcoop* of van *sterftoop*. - Een denombrement van het Goed ten Akker te Kortrijk in 1502 bepaalt o.m. de prestatie voor verheffing van het leen op 10 ponden par. ‘ende camerlyncagen ter doot’. Bij *wandelcoop* staan als prestaties ‘tiende penninck, ende camerlyncrecht (ook: camerlynck) geit’ alsoo tbehoort’. (Handelingen GOK. Kortrijk VI, 1911, p. 50-51). - Vgl. MnIW III 1151; Stallaert II 33 biedt de varianten *camerlingage* (Wondelgem 1394) en *caemerlingage* (Gent 1398); ofr. *cambrelage*, *chambrelage*.

KEMPKEILCORDELET. - Keelkoordje (halssnoer) van kemp (hennep). De Brugse rederijker Eduard De Dene richt in zijn *Langhen Adieu* anno 1560 ook een vaarwel ‘an tkempkeilcordelet van penitentien’. Prof. Mak (Rhet. Glossarium 228) zoekt (met vraagteken) onder die naam een gefantaseerde spotnaam voor een stichtelijk boekje. De verklaring ligt echter niet zover, de term betreft een bekende zaak uit het oude sociale leven. Het ‘kempensnoer’ om de hals was door een ordonnantie van de Raad van Vlaanderen van 4 sept. 1461 voorgeschreven als een verplichte dracht voor de armen beneden de 60 jaar (kinderen uitgezonderd) die de patent van bedelen hadden. Aan het kempensnoer herkende men de ‘officiële’ bedelaar. De twee uiteinden van dit snoer waren gezegeld met het loodje (*loyken*) van hun stad. Het teken van de stad (de stadsletter) was met een zegeltang in het loodje geprent. (Biekorf 1963, 127). Voor broodbedeling aan de armen was reeds vroeg het losse loden teken in gebruik. In Sint-Omaars worden in 1437 niet minder dan achttien kempen (hennepen) zakjes gevuld met loden tekens (*mereaux de plonc*) waarmee de armen van de gemeente brood zouden krijgen. (Gay II 126). Tot einde 19e eeuw werden door de Brugse Armkamer loden tekens gegoten voor brooddeling aan de armen.

MAST. - Seinmast in de Duinen van Blankenberge opgericht, in oorlogstijd; aan de masten werden seinen gehesen ten dienste van de vissers in zee. De stadsrekening van Blankenberge heeft in 1527 daarover de volgende uitgaven: ‘Betaelt van twee masten, tauwen, zeilen, metghaders van blocken ende stylen daertoe dienende, ghestelt up den dunen deser stede, omme den visschers teeken ende baken te ghevene jehghens de Fransoeyen wesende ter zee, 2 lb. 10 sc. gr. - Item, betaelt Heindric Kint, van de zelve masten te rechtene ende steine up 't hooghste van den dunen, metghaders van stekebanden daertoe by hem ghelevert, ende de stylen omme de tauwe an vast te makene, 12 sc. gr.’ (La Flandre, Vil 259).

BLAMUYSER. - Benaming van een oude zilveren munt; zie Biekorf 1972, 122, s.v. *blamusers*, waarbij deze addenda. Een lichte prijsstijging van het vlees te Poperinge in 1778 bedroeg ‘vier stuyvers in plaetse van een blamuyser’. In 1790 wordt een

'blamuyse' gelijkgesteld met een stuk van 5 groten. (Memoriael van Reningelst, ed. J. De Smet, I, 44, 114).

A.V.

Vraagwinkel

Handelsrechtbank in Roeselare

In 1876 was er sprake van het oprichten van een Handelsrechtbank in Roeselare. Het ontwerp stuitte op fel verzet: uit welke hoek? De oprichting is dan niet doorgedaan.

A.D.

Basseghem in Heule

Waar lag Basseghem in Heule? die plaatsnaam (een leengoed?) komt voor in de jaren 1400, en Debrabandere (Persoonsn. Kasselrij Kortrijk nr. 110) vond in Heule in 1382 een 'Jan Schelpin die men seit *Basseghem*'. De Flou kent geen Basseghem in Heule

C.B

Familienaam Van Reable

De voorouders van de bekende Kortrijkse beeldhouwer Pieter Van Reable (1745-1827; zie over hem P. Debrabandere, Beeldhouwkunst te Kortrijk 92-95) spellen ihun familienaam op grillige wijze. Een Maertin Van Reiable is in 1568 lid van de Kortrijkse kolveniersgilde (Busschieters). Een meester-schrijnwerker verschijnt in kerkrekeningen te Kortrijk als Guillaume *Ver Riabele* (1628) en Gilliame *Verjable* (1648). Mag men deze laatste vormen niet beschouwen als verschrijving of fonetische interpretaties van de klerk of boekhouder van de kerkfabriek?

E.N

Oud volksliedje

Staat ergens een oud volkslied bekend dat aanvangt met *Onsen hond heeft welpen* (misschien voorafgegaan door de woorden *Met vreuchden*)? In een vers van het spel *Groot Labuer* (uit 1530) schijnt een van de personages met die woorden een bekend liedje aan te duiden.

B.P.

Vachtploters van Poperinge

Met die benaming wil de anonieme auteur van de 'Properheden van Vlaenderen' in 1370 een typisch bedrijf, het *vellenploten* (de wol van de schapevacht afsteken), aan de stad Poperinge toekennen. Was Poperinge aldan bekend door de bereiding van schapeleer of schapevellen? In 1370 was de stad (zelfs bij Chaucer!) befaamd door

haar lakennijverheid. De anonieme auteur schijnt Poperinge als stad van ‘smalle draperie’ te willen kleineren.

K.D.P.

Gewapend Vlaanderen

In september 1897 verdween, na een kortstondig bestaan, het blad *Gewapend Vlaanderen*, kennelijk de eerste nederlandstalige periodiek voor militairen hier te lande. Hoofdopsteller was *Edward Van Hove*, een schuilnaam voor de jonge Edward Peeters, die einde 1897 onderwijzer werd te Oostende en als schoolman, pedagoog en auteur (Paul Kiroul) naam heeft gemaakt. Hij schreef onder verschillende schuil-

namen (o.m. Eddy, Victor, Rax, Yours), doch zijn (eerste?) pseudoniem *Edward van Hove* vond ik bibliografisch nergens vermeld.

C.B.

Gentenaar zijn

Bekend is het olijk-uitdagend gezegde: 'Pour être quelqu'un à Gand, il faut être triste, vilain ou bête'. Geen reden om dit kwalijk te nemen, want de zin is klaar: je moet van familie een Triest, een Vilain of een Bette zijn (drie families die eeuwenlang aan de leiding stonden in de stad). Wanneer is die spreuk ontstaan? was ze reeds bekend vóór de jaren 1800?

H.D.

Paptaarten van Heule

Is het recept van de paptaarten van Heule nog bekend? Die taarten waren daar te krijgen aan de kramen op de zondag van de 'negen meidagen' (omwegang) als er uit Kortrijk-stad en ommeland veel volk naar Heule ging 'dienen naar Job *om patiëntie*', om niet te zeggen 'tegen allerlei huidziekten'.

B.P.

Eerste-Kommunieprentje 1857

Volgens een nota van pastoor L. Slosse (te dateren ca. 1900) was de gedrukte gedachtenis van de eerste-kommunie (alsdan gesteld op het twaalfde jaar) in 1857 een nieuwigheid ingevoerd door de directeur van het toenmalige 'Casinootje', priester Franciscus Norbertus Verrou, die geboortig was van Rexpoede in Frans-Vlaanderen en als pastoor van Gullegem gestorven is in 1891. Is die datum 1857 als *princeps* voor het gedrukte prentje te aanvaarden?

R.F.

Drukker te Menen in 1701

In 1701-1703 blijkt een zekere Guilliame Lefranc als drukker van klein drukwerk (briefjes, vaantjes) werkzaam te zijn. Was hij zelf drukker of alleen negotiant die het werk liet uitvoeren in Kortrijk of in Ieper

R.F.

Kerkklok - Politieklok

In 1905 las pastoor Slosse het volgende inschrift op de (grote?) klok te Oedelem: 'Ik loof God, beweene de dooden, en doe sluiten de dronkaerds buiten'. Dit laatste zegt duidelijk dat de kerkklok ook als politieklok (sluiting van de herbergen) geluid werd. Nog in 1905? Zijn er meer voorbeelden van die bijzondere funktie van de kerkklok?
F.S.

[Nummer 7-10]

Bij onze vijfenzeventigste jaargang

Biekorf staat in zijn vijfenzeventigste jaar. Dat is tien jaar jonger dan hij, naar zijn geboortjaar bekeken, werkelijk is. Twee wereldoorlogen dragen er de schuld van. Op die breuk mag wel eens uitdrukkelijk gewezen worden. Bij de stichting in 1889-90 was Gezelle zestig en in volle bedrijf, hij legde toen de laatste hand aan de ‘Woordenwijzer over de tien eerste jaren van Loquela’ en werkte onverpoosd voort aan die aangekondigde ‘eigenvlaamschen Taalonthoudboek, wezende een vervolg op het vermaarde westvlaamsch idioticon van Pastor L.L. De Bo...’ De grote bundels van zijn tweede dichtbloei, *Tjidskrans* en *Rijmsnoer*, lagen nog in de wieg.

In de tien eerste jaargangen is Gezelle voelbaar en zichtbaar aanwezig in zijn eigen bijdragen in dicht en on dicht, maar ook in het werk van de verse krachten die rondom hem aan de slag gaan. En hij zou ook aanwezig blijven in de tweede en de derde leeftijd die de loop van zijn leer- en leesblad mocht meemaken. Authentisch zijn en blijven in alle bladzijden, zo was zijn raad en parool aan de mannen van het eerste berek: ‘dingen, zaken, waarheid, wezentlijkheid...’ Een woord dat de kracht van een verjongingsbron inhoudt.

Die aanwezigheid van Gezelle kon geen beter woordvoerder vinden dan Karel Debusschere die Gezelle en Biekorf kent als geen ander. Doorheen de afwisseling van tijden en mensen ligt in de 75 jaargangen een Westvlaamse continuïteit, aansluitend bij de herleving die Gezelle vóór de stichting van zijn ‘laatste’ blad, rondom hem had wakker geroepen.

Geen wonder dat Biekorf op zijn beurt in onze gouw levenwekkend zou werken. Toen de waardering voor ‘eigen

aard', eigen zaken, eigen huis en erve, ook in en door het onderwijs aan bod kwam, werd ons leer- en leesblad een dankbare toevlucht, een vraagbaak ook, en een zoete inval voor medewerking. De deur werd reeds wijder geopend door de stichting in 1939 van *Westvlaamsch Archief voor geschiedenis, oudheidkunde en folklore*, dat in zijn tweede jaargang door de oorlog werd onderbroken om in 1952 in Biekorf te worden opgenomen.

Bij het gewetensonderzoek in dit 75ste jaar zwemt één bekommernis boven: het ontbreken van een algemene wegwijzer, van volledige, systematische registers op die ruim dertigduizend bladzijden van de volledige serie. De jaarlijkse registers werden vanaf 1952 steeds vollediger uitgewerkt en zijn - per jaargang bekeken - zeer bruikbaar. De volledige volkskundige inhoud werd in 1969 door D. Callewaert bewerkt in het lijvige Deel VIII van de Nederlandse Volkskundige Bibliografie onder de leiding van Prof. K.C. Peeters. Deze uitstekende bibliografie is uiteraard beperkt tot de volkskunde. Blijven derhalve nog te bewerken de geschiedenis, oudheidkunde, familiekunde, oude en nieuwe taalkunde, naamkunde: gebieden die omvangrijk, steeds in het kader van Westelijk Vlaanderen, aanwezig zijn.

Juist die bekommernis voor de 'tafels' van Biekorf heeft de oudere leden en jongere vrienden van het Berek met elkaar in voeling gehouden en de koppen doen bijeensteken. Een uitwerking van die registers blijft punt één van het programma dat bij de hervorming van het Berek werd voorgedragen.

Dit bijzonder nummer in de 75e jaargang is een bundeling van bijdragen en mededelingen van de leden van het vernieuwde Berek.

L. Devliegheer, voorzitter.

V. Arickx - M. Cafmeyer - L. Danhieux - K. Debusschere - C. Devyt - W.P. Dezutter - J. Geldhof - G. Gyselen - W. Minne, penningmeester - H. Stalpaert - L. Van Acker.

Redactie: A. Dewitte - A. Viaene.

1875-1975

Gezelles aanwezigheid

De Vlaamsche Vlagge en Biekorf

We schrijven deze bijdrage naar aanleiding van vele verjaardagen. De Vlaamsche Vlagge (aanvankelijk Almanak voor de leerende jeugd...) verscheen voor het eerst honderd jaar geleden. Biekorf is aan zijn vijfenzeventigste verjaardag toe, precies wanneer Gezelle vijfenzeventig jaar geleden gestorven is (27.11.99). Intussen vierde, een halve eeuw terug, diezelfde Vlaamsche Vlagge (toch een Westvlaamse publikatie!) haar gouden jubilee (Brugge, 1925). Dit studentenblad ging ter ziele. Biekorf hield stand. Allebei deze tijdschriften hebben een vaderschap gemeen: Gezelle was de geestelijke vader van de Vlagge - van Biekorf was hij, zonet de stichter dan toch de medestichter en eerste hoofdredacteur, volgens sommigen 'medevader'.

We stellen ons voor, als hulde aan Gezelle vijfenzeventig jaar na zijn overlijden, te onderzoeken hoezeer hij gedurende die honderd jaar aanwezig is geweest, niet alleen als voorwerp van verering en belangstelling (zoniet studie), maar vooral als scheppende aanstuwung en immanente kracht. We zullen ons de nodige kritiek veroorloven en tenslotte pogen, uit waardeschattende beschouwing, enkele voorzichtige besluiten te trekken.

Gezelle en De Vlaamsche Vlagge

De Vlaamsche Vlagge zou van het jaar een eeuweling geworden zijn. Ze haalde die streep niet. Toen ze, zegedronken, in 't goud jubileerde, wist ze niet hoe nabij haar einde lag. Gelukkig bundelde ze haar eerste ongeveer vijftig jaargangen tot de vermaarde *Die seer scone Historie ofte gheschiedcnisse der vrome yeesten ende vroede ghesechden der catievige scriftuere die enen noemt De Vlaamsche Vlagge...*, in de wandeling zowel als ambtelijk kortweg het Vlaggeboek geheten, uitgegeven Lannoo, Tielt 1926.

Dit werk nemen wij als onze onmiddellijke bron.

Het bestaat uit 864 bladzijden overzichtelijke geschiedschrijving, gevolgd door een dikke driehonderd bladzijden bijlagen, nl.: het verslag van de gedenkdagen (22-23-24 augustus 1925); H. Verriest zijn studiën over kunst; opstellen in dicht en ongedicht van Verschaeve en een Lijste van Erghernisse.

De geschiedschrijving wordt (zie bladwijzer, bl. 1057) in dertien hoofdstukken afgehandeld: een allegorisch verhaal als het ware van 'water dat uit vredige bronnen naar volle zee oprukt'. Zulke

voorstelling van zaken roept dadelijk de bron Gezelle voor ogen Hij is ‘de bronne die niet spruiten mocht’ (bl. 12, met foto bl. 13) Hiermede komt de overtuiging van de auteur(s) ten voordele van Gezelle aan het licht. Maar meteen staan we voor een moeilijkheid. Niets staat met zekerheid over de éne of vele auteurs bekend. Het onderberek voor het gedenkboek (bl. 872), belast met voorbereiding en uitgave, verklapt misschien de naam van ‘opstellers’ maar spreekt ook van ‘Nemo’ en anderen. Mensen die dus onbekend wilden (moesten?) blijven. Hoe dit zij, als auteur(s) van het Vlaggeboek worden ‘verdacht’: de priesters Leo Dumoulin, Odiel Spruytte, Willem Depla, notaris Hendrik Persyn (van den Swigenden Eede) en zelfs de uitgever Joris Lannoo zelve. Het werk lijkt door één hoofd ontworpen, door één hand (diezelfde?) samengesteld en gekuist nadat het door verscheiden handen werd geschreven. De redactie geeft Gezelle het volle pond van de aandacht; de Smet en Verschaeve krijgen niet minder de aandacht voor wat de laatste vijfentwintig jaar betreft. Nergens wordt Gezelle verloochend. Evenmin heeft de kritiek, na 1925, het Vlaggeboek van té grote Gezelleverering beticht.

Nu zouden we het hele boekwerk moeten overlopen en de lezer een fikse bloemlezing aanbieden. Dit komt mij, in het toegelaten bestek, onmogelijk voor. Mijn notities beslaan elf overvolle vellen. We beperken ons derhalve tot een bloemlezing uit een bloemlezing, gerangschikt rondom vier historische momenten: 1875 (aanvang), 1886 (ruitenbrekershistorie), 1900 (dood van Gezelle), 1925 (gouden jubilee).

Voor Gezelles geestelijk vaderschap heeft Albrecht Rodenbach zelf onomwonden (misschien iets emfatisch) getuigd (De Kerels, 1874): ‘Hij was een kerel van aangezicht en gestalte...’. Meer bezonken schrijft het Vlaggeboek: ‘Hij was een mensschuwe leider. Hij zeide nooit aan zijn jongens dat ze vlaamschgezind moesten zijn; doch, hij voedde ze op, bijzoover dat ze zich ontwikkelden, geheel hun wezen ontplooiden, en... Vlamingen waren, zonder het te weten’ (bl. 13). Toch is Gezelle wel een poosje actief geweest als censor (bl. 31-32), maar eenmaal De Vlagge volop aan 't wapperen is het Verriest die zorgt voor Gezelles aanwezigheid door verzen van hem in het studentenblad een plaats te geven (bl. 34, 183, 343). Vaak smokkelde Verriest gewoon Gezelle binnen. Maar in den beginne reeds staan Gezelles dichterswoorden pal als beginselen overeind. Rodenbach in zijn notities schrijft: ‘De synthesis ‘Wat ons het vlaamsch en wat ons het fransch moet zijn, wordt door Gezelle uitgedrukt: Mijn Vlaanderen heeft een eigen taal...’ (bl. 56). Veel later schrijft de verschaeviaan O. Verhaeghe (nl. 1906, bl. 64344), i.v.m. de taalparticularisten: ‘De volkstaal moet dus onze taal worden. De opleider van deze gedachte is onze onvergetelijke Gezelle... Hadde onze taal nog niet bestaan, zij zouden er eene in 't leven geroepen hebben’.

De Ruitenbrekershistorie (1885-86) is vrij goed gekend. Ze had ongemene deining verwekt: Gezelles hulderede te Tielt voor de pas gestorven L. De Bo bevatte kwade schimpscheuten aan het adres van de Vlaamsstrijdende collegejongens. H. Verriest heeft de storm meesterlijk opgevangen, scherp doorzien en als advocaat van de twee

partijen (in zeven meesterlijke brieven, bi. 350-370) God en de keizer beiden ‘gegeven wat hun toekwam.

De derde en vierde brief zijn hier de belangrijkste. Verriest schreef: ‘Neen, Heer Ruitenbreker, gij en kent Guido Gezelle niet, noch en weet wat hij gedaan heeft... Hij heeft eenige steenen weggeschopt en de bronne is aan 't spruiten gegaan en haar water loopt en stroomt... hoe en waar en weet hij zelve niet’ (bl. 362). Iets verder in dezelfde brief: ‘Maar dat hij is of ooit was de hoofdman der vlaamsche of westvlaamsche beweging, den beweger, den leader... *daar en is niets van!*’. En nog iets verder, Gezelle bepalende: ‘Hij leeft in zijn eigen beweging die hierin bestaat: hij spreekt, schrijft, studeert vlaamsch, en wil het zonder gerucht door dagelijksch werk, door woord en zang en studie en leering doen kennen, beminnen en uit en vooruitzetten, quasi vaneigen. Dat is Gezelle’ (bl. 363). In de derde brief stond te lezen: ‘Welnu, onze Meester, gij hebt gemist. Het zij zoo. Maar toch blijft gij onze meester. Wij uw woord van Thielt vergetend richten eens een standbeeld op in Vlaanderen *Aan onze Meester.*’ (bl. 361).

Dit was een duidelijk herstel van de binding tussen geestelijke vader en zijn volk. Dit herstel werd bezegeld, ‘verdrongen en vermoord’ rondom Gezelles tafel kort nadien waar Meester en Swigenden Eede gezamenlijk aanzaten ‘tafelvrij en hertontlast’ (bl. 327 en 405). (Het standbeeld kwam er in 1930).

Toen de Vlagge vijftig jaar oud was stierf Gezelle. Zelf had zij haar vijftiende jaar tenauwernood overleefd. Rob. de Smet (gaandeweg literair bijgestaan door Zeemeeuwe C. Verschaeve) had ze in de negentiger jaren van een heilloos einde gered. Wanneer Gezelle nu stierf was het in haar aflevering van Nieuwjaar 1900 Gezelle voor en na. Door het haarke-pluk van 1885-86 was er (een zeldzaamheid in Vlaanderen, merkt de Vlagge op) geen vijandschap ontstaan (bl. 581). De betekenis van Gezelle wordt opnieuw onderstreept. In een anoniem artikel luidt het: ‘Zijn stil en ingetogen maar tevens standvastig ‘Vlaamsch-zijn’ heeft oneindig meer gebaat, dan de uitspattende Vlaamschgezindheid van deze die zich enkel bij woorden bepalen en alle werk afschudden’ (bl. 583). Een bijdrage ondertekend door Heirman (Alberik Beuwsaert getuigde mij te Tiel 26.7.1963, dat hij schuil ging onder die naam) bevat de volgende zinsneden: ‘Gezelle mag met reden heeten het hoofd, 't Vlaamsche hoofd, zoo om 't grootsch geweld van zijn begaafd zijn, als om zijne eekenboomsche Vlaamschheid waarmede hij, zijn leven lang, heeft kop geboden aan den vreemden dreigenden vloed van onvlaamschheid en volksontaarding’ (bl. 584).

Tenslotte de gedenkdagen, de Vlaggefeesten van 1925. Nu was Gezelle een goeie vijftig jaar dood. Onder Rob. de Smet en medestanders was De Vlagge een andere koers gaan varen: algemeen-nederlander, groei naar eigen-staatsvorming (bl. 626-27). Verriest had rustig laten betijen, de handen vol met De nieuwe Tijd (meer sociaal gericht weekchrift, 1896-1900). Hij stierf in 1922. Moeder Vlagge weifelde eerst tussen Verriest- en Vlaggefeesten. Het werd Vlaggefeesten. Gezelle was er geen centrale figuur, maar hij werd niet verloochend. Integendeel. Het Vlaggeboek voelt Gezelliaans; getuige de passus (bl. 625): ‘Als we lezen hoe 't verschijnen

van Gezelle in korte maanden in Roeselare een ommekeer teweeg bracht, kunnen we dat niet met Verschaeves verschijning [te Tielt welteverstaan] vergelijken’.

De gedenkdagen zelf daverden van jong opbruisend katholiek-Vlaams nationalisme (bl. 875, 876, 879, 880, 889...). Ze keken de dagende zegepraal tegemoet. Notaris H. Persyn (een der overlevenden uit Den Swigenden Eede) vatte, op ‘De male’ van de derde dag, de geschiedenis van de Vlaamsche Vlagge samen en ving aan als volgt: ‘Een eenige gebeurtenis, ja! en *met 'n eenige beteekenis!* Die beteekenis ligt in den geest die het streven van de Vlagge bezielde, en in de kracht die van daar is uitgegaan. Die geest? Het is, in eersten aanleg, de geest van *Gezelle* die, onbewust zoo men wil, de roering in gang zette’ (bl. 906). Zo was Gezelle aanwezig gesteld, daar waar hij hoorde: bij de wieg. De Vlagge had geschreven (1924-25, bl. 17): ‘Wij eren hem als geestelijke vader van ons geslacht’ (bl. 855). Gelukkig de vaders die de generaties uit hen geboren klaar vinden voor nieuwe tijden! ‘De Vlaamsche beweging was meer geworden dan een taalbeweging’ (bl. 632).

We zouden hiermede ons artikel over Gezelles aanwezigheid in De Vlaamsche Vlagge kunnen beëindigen, maar we voelen ons nog een paar toematen schuldig.

Wat wenste, concreet genomen, Gezelle van de jeugd? We vinden hiervan een treffend voorbeeld in zijn briefwisseling met H. Allaëys, een aanzienlijk man, ook voor de Vlagge.

Hilaris Allaëys (Woesten 1873, Antwerpen 1934), dokter, befaamd mondspecialist, in de letteren bekend als H. Eeckel, schrijver van *t' Onzent in 't Westland* (1930)! Van hem ging het voorstel uit om Moeder Vlagge te vieren (bl. 864); hij riep de Vlaggeraad samen 23.4.1924 (bl. 866); zetelde in het ‘Onderberek voor het Gedenkboek’ (bl. 872); bewilligde Verschaeve en Jef van Hoof, resp. tot het schrijven en toonzetten van de ‘Eed van trouw aan Vlaanderen’ (bl. 873), voor het eerst, als een consecratie, plechtig gezongen tijdens de Vlaggefeesten op de grote markt te Brugge, klokke twaalf op zondag 23 oogst (bl. 886), (in afwezigheid van Allaëys, zag de verslaggever, bl. 887). (Deze ‘Eed’ wordt nog telken jare op de IJzerbedevaart gezongen, naar sommigen zeggen: Verschaeves mooiste vers!). Evenwel was hij aanwezig op de male van 24 oogst (bl. 905); zijn woord m.b.t. de Vlaggefeesten: ‘Een eenige gebeurtenis met een eenige betekenis’ wordt door H. Persyn als leidmotiv voor zijn rede genomen (bl. 906). Welnu, welke opdracht kreeg deze ‘uitgeweken Wijking uit Moerenland’ (bl. 935) toen hij, steeds Leuvens hoogstudent, anno 1896, aan Gezelle om taalkundige hulp had gevraagd voor 't Nieuwsblad van Yper? Dit antwoord is onthutsend, maar wezenlijk Gezelle. Hij antwoordde o.m. ‘Daar dient weinig getwistredend, noch min gezwetst en gekraaid en hooge ijdele woorden uitge...gaapt; neen, taai gezocht en gewrocht, dat is de boodschap, en die dat doet zal baas bedijgen van 't hinnekot’ (Lissens, *Gezelle, Briefwisseling I*, 1970, bl. 21). Andere brieven aan andere jeugdige mensen bevatten ongeveer dezelfde elementaire raadgevingen. Nopens Gezelle beweerde Verriest (1886): ‘Hij en heeft nooit een enkel woord in de Vlagge geschreven’ (bl. 363). We weten onderhand wie Gezelles woorden,

wenken en levenslessen in de Vlagge plaatste en overbracht (het Vlaggeboek wemelt ervan), maar we zien aan dat éne ‘voorbeeldig’ geval hoe Gezelle het met de Vlaamse herwording voorhad: meesterschap in huis door hard ‘presteren’!

Een tweede toegift betreft de verdere geschiedenis van de Vlagge zelf.

Na de Vlaggefeesten heeft het tijdschrift nog jaren van ruisende bloei beleefd. Gedurende mijn collegejaren, 1924-30, kende het hoogconjunctuur en kortsluitingen. De stichting door K. Dubois van de K.S.A., 1928, alsmede het ontstaan van het maandblad *Hernieuwen* (1929) hebben de Vlagge, verzeild in nationalistische wateren, geënterd, geramd en gekelderd. Omstreeks 193 (na de stichting van het Jong-Volksche Front) verging de boot. Zéker met de dood van oogarts Dr. B. Catry (Roeselare, 1941) was de Vlagge geliquideerd. Wie de teleurgang van op afstand bekijkt, bekruipt een gevoel van treurnis.

De ondergronden van dit gebeuren moeten nog verkend. Was de bisschop van Brugge G.J. Waffelaert de schrik om het hart geslagen sinds de partijpolitieke successen van de Fronters en van de Vlaggefeesten rondom zijn burcht? Eén keer werd op de gedenkdagen ‘op gevaar van afscheuring van de kerkelijke overheid gewezen’ (bl. 884). De bisschop opende spervuur, 30 september 1925 - een maand na de Vlaggefeesten nauwelijks - in zijn brief aan dekens en college-directies, straks (11.10.25) door alle Belgische bisschoppen medeondertekend en aan alle priesters verzonden, waarin elk ‘zo Frans als Vlaams nationalisme’ werd veroordeeld. Op 1 februari van het volgend jaar krijgen het alle gelovigen (in het bisdom Brugge althans) te horen (K. van Isacker, *Herderlijke brieven over politiek*, 1969, bl. 111-114). Kort daarop kreeg K. Dubois zijn mandaat ‘De jongens te leren vechten voor 't geloof’. Katholieke studentenactie en *Hernieuwen* kozen het ruime sop onder de leuze, wapperend aan de vlaggemast: ‘Vlaams van geest en zuiver kerkelijk strijdend’.

Doch zelfs de K.S.A. achtte zich (en wàs) erfgenaam van de grote Gezelle-Verriest-Rodenbach-traditie. Deze bezieling fluistert door het inleidend verantwoordend artikel in het eerste nummer van *Hernieuwens* eerste jaargang en krijgt b.v. een levende illustratie in het *Gezellenummer* van *Hernieuwen* (jrg. 2, nr. 4, juli, 1930). Het kon niet Vlaamser dan de Vlagge of de Blauwvoet. De verwarring kon ook niet groter.

Typisch genoeg waren het allemaal priesters of toekomstige priesters die aan dit Gezelle-nummer meewerkten. Pro memorie worden hier hun namen opgesomd: J. Mahieu, M. Allegaert (onder pseudoniem Oswald), P. Allossery, Paul Sobry (ps. Ivama et ores), A. de Cuyper (ps. Godevaert), K. de Busschere (ps. Ik, Rammentati), M. Vermeulen (ps. Meikind). Opmerkenswaardig is het opstel van P. Sobry die het Verriestiaanse beeld Gezelle-bron weer opneemt en even diepgaand als breeduitsland ontwikkelt. Volledigheidshalve: het gezelliaanse inleidingsvers (p. 153) was ook van schrijver dezes.

Gezelle en Biekorf

Ons jubilerend tijdschrift Biekorf is, met zijn vijfenzeventig jaar nog ongemeen kras en krachtig. Het zag veel andere Westvlaamse publikaties zoniet komen, dan toch gaan. Loquela kwijnde en leefde tot het kalenderjaar 1895, vermoedelijk in feite langer, door achterstand op de tijd. De nieuwe Tijd ging te gode in 1900. Rond den Heerd in 1902. Nieuwe Wegen verschenen van 1910 tot 1914. West-Vlaanderen (beslist anders van oriëntatie) 'kwam uit' in 1952 ('Dat had Gezelle moeten beleven,' opperde Streuvels) en werd (met het Gezelle-nummer aanvang 1966!) Vlaanderen, tot heden toe. En Biekorf bleef Biekorf.

De geschiedenis van Biekorf tot 1960 werd bestudeerd door D. Callewaert (Volkskundige bibliografie, Antwerpen, 1969). Hij verwerkte vanzelfsprekend de studies van A. Viaene 'Biekorf vijftig jaar' (Biekorf, 1949, bl. 249-264), 'Guido Gezelle en Biekorf' (B. 1930, bl. 130-137), alsmede de zwierige, soms striemende geschiedkundige bijdrage van L. De Wolf 'Biekorf: vijftientig jaar!' (B. 1914, bl. 1-37). Dit laatste is niet het meest verhelderende opstel, maar wel het veelzins persoonlijkste. Het bevat een onvergetelijke bladzijde over de dichter Gezelle (bl. 4-6) en naar mij voorkomt, voor het eerst de synthese van Gezelles volkkundig (lees: volkslievend) denken (bl. 19-24). Te dezer gelegenheid gaf Biekorf aan zijn lezers een handdoekgrote wandkalender ten geschenke (genoemd Dagwijzer) met middenin dichter Gezelle geconterfeit naast een levende bijenkorf; alles tekenwerk van Juul Fonteyne (zie Callewaert, a.w., bl. XXVII vlgg.) Bij Gezelles afsterven (1899) werd in Biekorf nog geen terugblik over de eerste tien jaar geschreven. Een terugblik van thans tot 1960 zal straks, impliciet, aan de orde komen.

Het is overbodig deze geschiedschrijving over te doen, behalve in een paar opzichten. Vooreerst de contacten met en de contrasten tussen Biekorf en de Vlaamsche Vlagge; vervolgens het onderwerp van onze belangstelling: Gezelles blijvende aanwezigheid.

Biekorf heeft de zestig- of méér-jarige Vlagge zien teloorgaan. Hij heeft er amper een woord over gerept. Dit lag in de lijn van heel de wederzijdse geschiedenis. Gezelle legde de grondslag van die houding. 'Biekorf mocht geen strijdblad zijn; Gezelle wilde volstrekt geen 'krijgvoerderij'. En hier verstond hij eerst en vooral de Vlaamse Beweging, de Blauwvoeterie: men mocht niet te werk

gaan ‘met strijdroeperije en te wapentrommelarije, van bloed en klauwen en leeuwen...: dingen, zaken, waarheid, wezentlijkheid!’ (B., 1949, bl. 250-51). Zo verregaand Gezelles kopschuwheid op dat punt dat hij radicaal weigerde Biekorf te laten drukken door de drukker van De Vlaamsche Vlagge (B., 1930, bl. 133). L. de Wolf lijkt in diezelfde richting te denken, of praatte hij zomaar Gezelle na als hij schrijft: ‘Wie schoof er bij om hem te helpen? [het gaat over Gezelle en zijn Loquela]. Geen schoolleerlingen; evenmin. Die waren toen: Blauwvoeten, Kwapenningen, Wekkers, Ruitebrekers, waarmee hij wel meermaals om zijn gezapigheid een schoffelingenvong. Hun Vlaggen, hun Pennoenen, hun Knodsens tewege, waren oorlogsgeveerte, en sloegen teveel in den wind; hij integendeel wrocht liever met zijn hand in 't land, zantende op den stoppel, en liet het slaan-in-de-lucht over aan vinke en leeuwerk en nachtegaal’ (B., 1914, bl. 8-9).

De afwijzing klinkt vrij rauw. Ze hoeft echter niet naar de letter genomen (de Wolf was nogal oplopend van aard), want elders erkent hij de verdiensten van eersterangs-Blauwvoeters i.m.v. Biekorfs stichting en medewerking ervoor naderhand. Ik citeer: ‘Die ten langen einde Biekorf stichten zouden; niet enkel 't blad dat Biekorf heet, maar tevens den geest ervan, den bijval en den invloed. ... Tal van mannen, 't zij... uit den ‘Swigenden Eede’ zelf, of uit de gewezen Blauwvoetenbende, als: Adriaans, De Pla, Lauwers, Malfait, Persyn, van Hee, Verriest’ (B., 1914, bl. 12). Uit de lange lijst van medewerkers (ibid. bl. 26-28) pikken we de volgende namen (Blauwvoeten, Vlaggenvannen): ‘H. Allaey, L. Scharpé, Jos Spriet, Fr. Dewitte, O.K. de Laey, J. Faas, A. Coussens, E. van Oye, A. Beeuwsaert, O. van Rie’. De boven genoemden werden niet herhaald. Van velen weten we niet of, en in welke mate, zij aan de Vlagge meewerkten. De strikte anonimiteit in de Vlagge zelf maakt kennis hiervan doorgaans onmogelijk. Maar L. de Wolf maakt hier en daar wel een historisch vergissinkje: A. Viaene beweert stellig dat H. Verriest nooit aan Biekorf meewerkte (B., 1949, bl. 259). Zelfs brengt De Wolf, op grond van Biekorfs geest, niemand minder dan Zeemeeuwe C. Verschaeve naar de kbijental: ‘Wies ook nog op alhier, versta me wel, wies op uit onzen onafhankelijken grond: Cyr. Verschaeve...’ (t.a.p. bl. 24). Merkwaardigerwijze vergeet hij in deze gedachtengang Demonie: ‘Demonie, onze eigenlijke eerste stichter’ (t.a.p. bl. 17), die toch dezelfde Demonie is, Rodenbachs poësis-leraar te Roeselare en, ofschoon een soort van Willem de Zwijger, een uitgesproken antagonist van superior Delbar en medestander door dik en dun van de jonge Sturm-und-Drangers die Blauwvoeten heten.

Tenslotte geldt het een paar bijzonderheden. De Wolfs algemene synthese is raak en juist (bl. 15). Ze werd door Viaene ongewijzigd overgenomen (B., 1930, bl. 130). Ze luidt: ‘Biekorf was dus gesticht: stammend uit Gezelle van-verre-aan, d.i. aldoor den geest der leeraars uit de jaren '60, aldoor den gloed der knapen uit de jaren '70, aldoor het werk der zanters uit de jaren '80...’. Eén der knapen was toch (notaris) Hendrik Persyn geweest, bij wie o.m. (er waren drie adressen) ‘toekomstige medewerkers mochten inzenden’ (B., 1949, bl. 250); en de geest die hen bezielde stamde

rechtstreeks - kon het anders: ze vloeiden uit dezelfde bron! - uit de Blauwvoeterie en de romantische voorstellingen van volk en verleden. Aldus Viaene: 'Van het begrip 'volk' huldigde men de romantische, idealistische voorstelling van de Blauwvoeterie - de meeste medewerkers hadden deze beweging meegemaakt. [...] Op dit gebied was en bleef Gezelle zelf, onbewust, de volkomenste romanticus' (t.a.p. bl. 253; ook voetnoot 2).

Zo gezien en genomen waren Biekorf en de Vlagge wel dichte verwanten! Zoals nu voldoende betoogd: ze hadden een gemeenschappelijke vader. Wie de Vlagge 'zijn geestelijke vader' noemde (Vlaggeboek, bl. 855), was, volgens S. Dequidt, 'de medevader van Biekorf' (B., 1930, bl. 136-37).

Gezelles Biekorf in de nieuwe eeuw

Gezelles bestendige aanwezigheid, vijfenzeventig jaar lang in de 'jarige' Biekorf valt niet moeilijk op te sporen. We zouden met zijn eigen woorden zeggen: 'Waar ontvinden wij hem?', waar is hij niet? Zijn aanwezigheid komt het duidelijkst naar voren bij herdenkingen, feestelijke gelegenheden, maar ze is als een rode draad doorlopend waarneembaar, de éne periode al klaarder dan de andere. Want er hebben wel accents-verschuivingen plaats gehad in al die jaren. Nu zouden we dit alles nauwgezet uit elkaar kunnen losshaken en breedvoerig behandelen: Gezelles als mentor, geestelijke leidsman van Biekorf; Gezelle als voorwerp van hulde en studie in Biekorf. Doch deze onderscheiden gegevens zijn, naar ons gevoel, zo sterk vervlochten, ze lopen zo verstrengeld door elkaar dat we verkiezen in een overzicht van vijf periodes al de aspecten ineens, zij het summier, te verwerken. Het bespaart ons tegelijk veel herhalingen.

De allereerste periode (1890-1899) komt voor onze studie ternauwernood in aanmerking: ze is immers Gezelle, levend te midden van de zijnen, zelf. We blijven echter even bij die periode stilstaan, omwille van een verschijnsel dat nog niet voldoende aan het licht werd gebracht: Gezelle was toen al voorwerp van studie en hulde, in zijn eigen blad! Kennelijk liet hij zich ereblijken welgevallen. Er zijn al twee huldegedichten, een door J. Noterdaeme, een ander door Eug. de Lepeleer (resp. B. 1894, bl. 6-7 en 1897, bl. 40); er is aanvankelijke (kritische) bestudering tot driemaal toe door de fijnbesnaarde en belezen Juliaan Claerhout over Gezelles poëzie (B. 1894, blz. 219-220, 1895, bl. 57-61, 1897, bl. 368). In het tweede artikel getiteld *Ut musica poesis klinkt een fris, gefundeerd, loflied op Gezelles kunst*

vergeleken met o.m. W. Prins en J. Perk. In de andere notities werd even verwezen naar Verlaine of vergeleken met Hemkes. Lovende bijdragen van niet-Westvlamingen worden gebloeemleesd of in bijlagen overgedrukt. Alzo (B. 1896, bl. 62-63 en 127-129) eensdeels het lovende gedeelte uit de ambtelijke bespreking van Gezelles Tijdkrans (uittreksel Staatsblad 1.2.1896, bl. 441) (dat Tijdkrans niet bekroond werd blijft onvernoemd: bewust uittreksel zal voor de Meester een doekje tegen het bloeden geweest zijn!); anderdeels een uittreksel uit Van Nu en Straks, A. Vermeylens bekende reactie op Tijdkrans' achteruitstelling. Later wordt bijna integraal P. de Monts vermaarde studie uit De Gids overgenomen (B. 1897, bijblad, bl. XXXIII-XLIV) en enkele maanden voor Gezelles afsterven A. Verweys beoordeling van Rijmsnoer uit het Tweemaandelijksch Tijdschrift voor Letteren... (B. 1899, bi. 57-63). Stippen we nog aan dat reeds uit Gezelles puristische arbeid lexicografisch wordt gegaard als uit het werk van een erkend gezag (B. 1898, bl. 202-205, 218-223, 361-366;; B. 1899, bl. 94-96, 351-352). Het overige komt neer op minder belangrijke aankondigingen en nieuwtjes over Gezelles activiteiten. Ik laat dit hier terzijde. Deze eerste periode liep ten einde met Gezelles dood. Wat naar aanleiding daarvan in Biekorf verscheen duidt de toekomst aan: van hem zal werk worden gemaakt. Er is vooreerst de lijkrede door Kanunnik-inspecteur H. Rommel (overigens voor en na een naartig medewerker aan Biekorf), in welke rede Gezelle gewoon Biekorfs stichter wordt genoemd (bl. 7); gevolgd door overvloedige aantekeningen over leven, dood en uitvaart van de Meester door dezelfde en anderen (A. de Wolf?): alles samen vierenzestig bladzijden biografische gegevens, meer verzameling nog dan zifting.

De tweede periode (1900-1913) reikt tot aan Wereldoorlog I ongeveer, met uit de bent van priester-leraars-redacteurs (zéker vanaf 1907. stelling H. Stalpaert) de sterk naar voren tredende figuur van Lodewijk de Wolf, de universitair geschoolde taalmens-volkkundige. Biekorf kon moeilijk ontrouw worden aan de pas overleden 'stichter'. Trouwens de waaier van onderwerpen waarvoor Biekorf, blijkens de Voorboodschap (B., 1890, bl. 1-3), openstond was bijzonder ruim: 'Kunst en wetenschap. Taalkunde. Dicht- en spraakveerdigheid des volks. Gedichten... [enz. enz.]' en Gezelles geest begon nu eerst voorgoed te waaien over den lande! Maar toch verschoof de aandacht naar de fraaie letteren: creatief en vertaalwerk, dit laatste bij voorkeur uit de angel-saksische wereld: Shakespeare,

Mark Twain, Kipling, Tennyson, Jerome K. Jerome, naast Mistral en Vondel. Voorts schoof vanaf 1907 de wetenschappelijke volkskunde op de voorgrond. Hier verrichtte L. de Wolf, door de uitgave (in bijbladen aan Biekorf 1908-1909) van zijn Volkskundige Boekenschouw - Bibliografia 'Folklorica' een Vlaams-Europese daad, waarvoor hij echter geen steun ontving in 'Belgische' kringen. Deze afwijzing heeft Biekorfs 'tweede stichter' (B., 1949, bl. 263) ontgoocheld, niet omvergekreten! In diezelfde jaren (dit lijkt mij bijzonder opmerkenswaard) gaan veel Biekorvers een 'zuiverder' eigentijds Nederlands schrijven. Deze verschuiving geschiedde m.i. vrij ongemerkt; ze hield vermoedelijk verband met de aanwezigheid in het schrijvend 'Berek' van niet ontalrijke Verschaevianen (lees De Smetianen) gestamd uit het Tieltisme van Watewy: A. Coussens, F. de Witte, J. Faes... In de Vlagge (1906) hadden ze zich, bij monde van O. Verhaeghe aangemeld en theoretisch verantwoord (Vlaggeboek, bl. 642-651). In Biekorf werd hierover, voor zover ik naging, niet 'getwistredend' maar het beginsel werd gehandhaafd: deugdelijk Vlaams schrijven, voeling houdend met de levende (volks)taal.

Wat Gezelle zelf betreft: gedurende die periode werd gulzig en zorgzaam nalatenschap van hem opgezameld en uitgeplozen. Daarvan zullen zijn eerste biografen C. Gezelle, A. Walgrave (die overigens vaak aan het woord kwamen) en de latere Gezelle-werkers Baur c.s. bovenarms hun voordeel doen.

De derde periode (1914-1929) is de periode tijdens welke L. de Wolf heer en meester is in het berek en in de hele Biekorf. Tijdens deze tijdspanne kwamen twee herdenkingen aan de beurt: het vijftientigjarige bestaan van Biekorf (1914) en het vijftientigjaaroverlijden van Gezelle (1924). Voor de eerste herdenking schreef hoofdredacteur de Wolf het hierboven vernoemde schitterende vertoog 'Biekorf: vijftientig jaar'. Hij stond toen in de volle kracht van zijn kunnen en zijn denken. Helemaal Gezelliaans klinkt zijn verwijzen naar 'ons binnenleven' (bl. 20, 22), 'de eigen innewaardsche ontwikkelinge' (bl. 34) en de doelstelling die hem voor ogen stond: 'allemaal werk dat afgedaan is voor vlaamsche taalkennis, geschieden andere wetenschap' (bl. 34)... 'We helpen mee met Biekorf om dat volk te hermaken. Ons vlaamsche volk zij eerst een volk met leef- en denk- en doenkracht uit zijn eigen; zijn taal- of spreekmacht zal wel achterkomen' (bl. 35). Dit alles is woordelijk een echo van Gezelles eigen betachten in de voormalige Rond den Heerd. Hij was dus in goede handen Biekorf. Maar de oorlog verslond bijna de Wolf. Hij was een andere man die in 1924 de verjaardag van Gezelles overlijden eerst aanmeldde, daarna 'versloeg'. De aankondiging geschiedde door een symbolische knorrige Van Quaethem (B., 1924, bl. 139-141) die slechts node aan die 'zuidersche herdenkingsjeukte' meedeed, doch (dit was positief) het heil zag: 'In 't warmer herwekken van Gezelles gedachtenis'. Het verslag van Gezelles herdenking te Brugge (B., 1924, bl. 181-191) was deels geestdriftig, deels doorflitst met ongenoegen vooral t.a.v. het algemeen Nederlands dat hand over hand veld won. 'n Was Gezelles Dietsch geen Nederlandsch misschien?' (a.w., bl. 186. De Wolf

besluit zijn op vele punten lezenswaardig verslag met de opdracht die hij de zijne meende: ‘Gezelles taal in stand houden’ (bl. 191).

Die opdracht heeft hij nogal eenzijdig puristisch opgevat. Hij bestreed van meetaf, het vreemde woord door ‘verdietschingen’ ook van eigen bedenksel; hij streed voor het zuiver taaleigen, telkens als het hem aangetast scheen. Vanaf 1925 had hij daarvoor twee vaste rubrieken: Om te weten wat Vlaamsch is (taaleigen) en de rubriek Wantaal (tegen bastaardwoorden, ondertekend Brom) en daarbij, in de Inhoudsopgaven achteraan, de dubbele kolommen Verdietschingen (vertaling van Franse woorden die in het Nederlands woekerden). Voeg daarbij dat hijzelf, in zijn bijdragen, een stug puristische taal voerde, die de lezing zeer verzwaart, zoniet tot misvatting aanleiding geeft. Hierin dacht hij Gezelle trouw te dienen. In feite overdreef hij hetgeen Gezelle inderdaad ook als wenselijk aanvoelde. Maar Gezelle was nooit erg of langdurig consequent, zodat hij (meestal, voor zijn vrienden) aanvaardbaar bleef. De Wolf echter niet. Vervolgens verbruide de Wolf het bij trouwe gezellianen, wanneer er ernstig sprake was van een Gezelle-standbeeld te Brugge. Hij kantte zich tegen een huldiging van Gezelle, als men tegelijk zijn taal niet voortzette (hierover B., 1927, o.m. bl. 134-135 en B., 1928, o.m. bl. 194-204).

Vermelden we nog dat gedurende die jaren C. Gezelle en A. Walgrave (voor en na de publikatie van o.m. hun biografieën over Gezelle) vaak tegen elkaar in Biekorf de degens kruisten, niet zonder scharden op de degens of schrammen in elkanders huid.

De vierde en vijfde periode samen (1930-1974) zijn het tijdperk A. Viaene. De redenen om hier twee periodes te onderscheiden volgen straks. De eerste periode Viaene loopt van 1930 tot 1945 ongeveer. Strikte grenzen zie ik niet. Wel is er iets gezelliaans dat een streep trekt.

De aanvang van Biekorfs vierde periode (1930-1945) viel samen met Gezelles eeuwfeest (ook België's eeuwfeest, ‘geeuwfeest’ voor de jeugd van de Vlagge en de Blauwvoet). Dit noopte de nieuwe redacteur Antoon Viaene tot het schrijven over Gezelle en over Biekorf zelf. We herinnerden hierboven aan Viaenes eerste geschiedkundige bijdrage terzake. Eerst veel later vertelde de hoofdredacteur dat, onmiddellijk na het overlijden van L. de Wolf (12.11.1929), Biekorf ei zo na! een Gezellekroniek geworden was. Apotheker Karel de Wolf, Lodewijks broer, voorkwam deze vergissing ‘Biekorf moest zijn eigen weg gaan in den geest van Guido Gezell’ (B., 1949, bl. 263). Gezelles geest en streven werd rijkelijk en stevig gedocumenteerd toegelicht in het mei-nummer van 1930 (waarin, samengesteld door historicus J. de Smet, de catalogoog voorkomt van Gezelles eigen bijdragen in de eerste tien jaargangen van Biekorf) (B., 1930, bl. 137-140). Een blijk van Viaenes gezelliaanse bekommernis was de publikatie, gespreid over tien afleveringen binnen die zesendertigste jaargang, van Gezelles Wisselbank, 'n schuimwoordenreeks, met een onmisbare verantwoording door de nieuwe hoofdsteller bl. 8-11. Deze Wisselbank is een aparte studie meer dan overwaard, althans binnen het geheel van de 19de-eeuwse weerstand tegen het bastaard- en vreemd woord in het algemeen en

Gezelles strijd ertegen in het bijzonder. Opmerkenswaard t.a.v. deze eerste Viaense periode zijn, om te besluiten, de volgende drie vaststellingen: vooreerst in 1939 wordt als bijblad, naast Biekorf, afzonderlijk uitgegeven ‘Westvlaamsch Archief voor Geschiedenis, Oudheidkunde en Folklore’ dat een dik jaar leeft, verdwijnt en eerst ongemerkt, van 1952 af evenwel publiek met Biekorf versmelt. Het geleerd aspect van de eerste Rond den Heerd (1865-71) wordt een tijdje van de hand gewezen, maar naderhand (het bloed kruipt...) weer opgenomen. Ten tweede: de studie-belangstelling voor Gezelle verijlde vanaf 1933 tot en met 1948. Er zijn amper een paar steviger bijdragen door Jos. de Smet en St. Axters respectievelijk in 1935 en 1936. Was de vrees om een Gezellekroniek te worden zo sterk? Of was het overbodig gezien de intense studie ten dienste van de Jubileum-uitgave? Ten laatste (en dit verschijnsel trekt voor mij de grens tussen Viaene I en Viaene II): de taal van de redacteur neemt een dubbele zwenking: in de eerste periode bestrijdt hij - in de lijn van L. de Wolf c.s., onder schuilnaam Goebe, met brio en overtuiging de ‘wantaal’ d.w.z. vreemdwoordenovervloed en basterdtaal. Hij theoretiseert dienaangaande tussen de regels of uitdrukkelijk, éénmaal toch, in Het bondelke myrrhe (ps. Leenaert Vlaminx tegen O. van Rie, Brugge) (B., 1935, bl. 303-306). Na de oorlog laat hij elke discussie hieromtrent varen en laat het aan medewerkers of aan het onderwerp over om meer volkstaal dan eenheidstaal te schrijven. Hijzelf schreef aanvankelijk, in de trant van de Meester, met smaak en kundigheid ‘de volksche tale van de Westvlaamsche schole, niemand en had het beter gedaan of schoonder’. In beginsel kon zulks tot eind 1945. ‘t Berek schreef in Wintermaand van dat jaar: ‘Biekorf leeft nog! Hij heeft gezwegen sedert Meie 1940, enja, hij en is geen kind meer en verstond, lijk al zijn verstandige medewerkers en lezers, dat in zulke tijden zwijgen niet en kon verbeterd zijn...’ (B., 1940-45, bl. 113). Naar mij voorkomt was dit de laatste keer dat Biekorf ambtelijk (bij monde van A. Viaene) zich in het gezelliaans Vlaams uitdrukte. Voor mij is dat een streep, een grens. Voordien schreef redacteur Viaene, reeds vanaf 1930, afwisselend méér Westvlaams of méér Nederlands in zijn studieartikelen; maar de taalbakens waren verzet.

Het is naar mijn gevoel aan die zwenking te danken dat Biekorf, in geschiedkundige en andere wetenschappelijke kringen ‘aanvaard’ bleef en gezag geniet, alsook tijdens de hieropvolgende tijdspanne een - naar het innerlijke - ongemene bloei heeft bereikt. Deze vijfde en laatste periode van Biekorf (1946-1974...), de tweede van Viaene, wordt gekenmerkt door diens grote zelfstandigheid: hij is helemaal zichzelf geworden, ongeremd, zonder enige hang tot navolgen. J. Geldhof heeft naar behoren zijn persoonlijkheid geschetst in het Album A. Viaene (1970, bl. 7-17). Hij is, mijns erachters, de wetenschappelijk gevormde historicus van het bijzondere, de met erasmiaanse smaak en kritische zin verhalende beschrijver van het kleine. Met eindeloos genoeg puttend uit (West-) Vlaanderens archief verhief hij de wetenswaardigheid tot wetenschap. Dat is m.i. Biekorf op het huidig ogenblik. Zo is Biekorf op en top gezelliaans: ‘Kunsteloze kostbaarheden, uit des herten grond gegroeid...’.

A. Viaene sprak en schreef, ter gelegenheid van Biekorfs vijftig-

jarig bestaan in 1949, als volgt: ‘Van algemeen Vlaams onder Guido Gezelle is Biekorf meer en meer WESTvlaams geworden naar den inhoud, algemener naar den vorm. Biekorf is nooit méér ‘particularist’ geweest dan tegenwoordig. - In de vijftig jaar van zijn bestaan heeft Biekorf het zijne gedaan om alhier den grond diep te houden. Een bloem van kunst kan alleen opschieten als de grond diep is. Aan zulken grond danken wij Gezelle...’ (B., 1949, bl. 264).

Aan zulke grond danken we Biekorf en... Viaene. Hij is, in het spoor van ‘groothere’ Gezelle, de zelfstandigste geweest en misschien de evenwichtigst trouwe. (Dat hij creatieve poëzie, taaldiscussies, vertaalwerk, ten voordele van gespecialiseerde bladen uit ons blad heeft geweerd, houden wij hem ten goede). Indien wij in termen van stichters mochten spreken, noemden we hem de derde stichter van Biekorf.

Volledigheidshalve stippen we nog aan dat, sinds 1952, Biekorf bovengeciteerde ondertitel ‘Westvlaams Archief...’ in het front voert; dat hij bovendien, sedert 1956, op zijn voorhoofd gemerkt staat met de woorden: ‘Gesticht door Guido Gezelle’; dat Gezelles Rond den Heerd (1865) met zestig degelijke bladzijden herdacht werd in Biekorf (B., 1965, bl. 321-384). Het honderdvijfentwintigste verjaardag van Gezelles geboorte werd (geloof ik: impliciet) herdacht door Viaenes bijdrage De doopnaam van Guido Gezelle (B., 1955, bl. 13-19). Enigszins mager, maar er werd, zover ik weet, nergens veel aandacht aan die verjaardag besteed. In 1961 werd te Kapellen (Antwerpen) het Gezellegenootschap gesticht, met als eerste voorzitter Biekorfs hoofdredacteur. De Gezellekroniek (ontworpen 1929...) verschijnt sinds 1963; nu is haar tiende aflevering op komst. Biekorf heeft er niets onder te lijden (gehad). Misschien integendeel.

Gezelle is (op enkele schemerige jaren na) altijd aanwezig geweest in het blad dat ‘zijn jongste en liefste kind’ heette: Biekorf. De nagenoeg volledige inventaris van wat, sinds Gezelles dood, ooit van of over hem in Biekorf geboekt werd, is te vinden in de periodische overzichten of bibliografieën van de Gezellekroniek. Uit Biekorfs periode 1899-1913 in Kroniek IV, bl. 144-148; 1914-29 in III, bl. 139-141; 1930-48 in II, bl. 155-156; 1949-60 in I bl. 177-178. Welgeteld 201 bijdragen of notities die rechtstreeks of onrechtstreeks met Gezelle uitstaande hebben. Voor de volgende jaargangen tot heden ziet de stand van zaken eruit als volgt: Biekorf 1961 6 bijdragen; 1962: 2; 1963: 6; 1964: 5; 1965: 7; 1966: 3; 1967: 9; 1968: 7; 1969: 8; 1970: 5; 1971: 8; 1972: 11; 1973: 3. Samen: 81 stuks. In totaal werd na zijn dood 282 keren over Gezelle gehandeld. Als we hier nog het tiental keren bijvoegen uit de jaren 1890-99, van tijdens zijn leven bijgevolg, komen we tot een som van 292 artikelen. Dat is, een indrukwekkend aantal: zowat driehonderd keren, gespreid over bijna alle jaren, in de bloemen of onder de kijker gezet worden bewijst voldoende zijn bestnedige aanwezigheid.

Vallen er hieruit een paar voorzichtige conclusies te trekken? Onder de vorm van slotbeschouwingen. de volgende:

1. De samenhang in ontstaan en bestaan (geleerder: de interpenetratie) van De Vlagge en Biekorf reikt verder en dieper dan heï ogenschijnlijke. Dit werd tot heden onvoldoende bestudeerd.

2. De romantische overtuiging dat alle bestanddelen uit het volks- en kunstleven onderling creatief zijn (geleerder: inter-referent) werd door Gezelle tot beginsel en grondslag der volksopvoeding omgezet. Deze opvatting heeft blijkbaar tot op onze dagen vruchtenafge worpen.

3. Handhaving van een beginsel is deugdelijk als het niet koppig maar met aanpassing gebeurt. Het Berek moet Gezelle opvolgen, niet navolgen. Dit is Viaenes redding en sterkte gebleken.

4. Van meetaf is de Westvlaamse beweging een voorbeeld geweest van samenwerking tussen priesters en leken, zij het met enig pedagogisch overwicht van de geestelijkheid. Wie terzake van klerikalisme spreekt, kletst.

Laat ik eindigen met een persoonlijke bekentenis.

In 1923 richtte Biekorf, o.m. als volgt, een oproep tot hulpvaardigheid voor het verwezenlijken van het Vlaggeboek: 'Lezers van Biekorf, die voor het meerendeel zelve in hunnen schooltijd meêgeholpen hebben om de Vl. Vlagge te steunen en rechte te houden...' (B. 1923, bl. 191-192). Precies in dat jaar kwamen wij op het Roeselaarse Kleinseminarie terecht. De Blauwvoeterie wiekte voor ons open. In 1926, het jaar dat we Gezelle leerden kennen, zaten we voor het eerst, met kwalijk verholten trots, clandestien elkanders bijdragen in de Vlagge te lezen. Biekorf, was 'in Vlaams verband' een marginaal verschijnsel. W.J. De Pla en P. Sobry - de latere Leuvense professor - loodsten ons binnen in de korf. Ons nieuwjaarsdrinkgeld 1930 werd (deels) aan een abonnement op Biekorf besteed. Met erg, erg gezelliaanse rijmreken ter nagedachtenis van de mij totaal onbekende L. de Wolf 'debuteerden' wij in Biekorf: 'Der was een keer bie / die...' Na vijfenveertig jaar ongeveer, binnen welke tijd vijfenzeventig jaargangen onze bibliotheek verzwaarden en verrijkten, stellen we vast hoe Biekorf - dat veelkluizig huis, waar honingdronken bijen werken! - veler en stellig mijn leven met een zekere eenheid heeft gemerkt.

Pittem, 15 september 1974

K. de Busschere

De keuren van Zwevezele

Voor zover wij weten is er tot nog toe geen enkele keure van een dorpsheerlijkheid uit de kasselrij Kortrijk aan het licht gekomen of gepubliceerd. Ook in de reeks uitgaven van de Oude Costumen van België is het Kortrijkse maar weinig aan bod gekomen⁽¹⁾.

De oude Costume van Tielt (1547) werd elders door wijlen Prof. Dr. Eg. I. Strubbe in 1934 uitgegeven⁽²⁾.

Keuren zijn eigenlijk een verzameling van maatregelen die getroffen werden om vrede en rust onder de dorpsbewoners te verzekeren. Feitelijk zijn zij eenvoudige politiereglementen, terwijl de costumen meer het burgerlijk en strafrecht bestrijken⁽³⁾.

Voor de stad Tielt, hoofdplaats van de roede van Tielt - waarin Zwevezele lag - werden de oudste 'Cueren en ordinantien' uit 1415, gepubliceerd in 1882 door J. van Ruymbeke, die dat interessant document niet ontleed heeft of er dieper op is ingegaan⁽⁴⁾.

Van de heerlijkheid Zwevezele, gelegen in de kasselrij Kortrijk konden wij de keuren terugvinden⁽⁵⁾. Het stuk is o.i. een waardevol document voor de geschiedenis van die gemeente en voor de plattelandsgeschiedenis van de streek tussen Tielt en Torhout.

Het handschrift, formaat 30 × 21,5 cm, telt acht folio's, waarvan de folio's 1 recto en 2 recto tot en met 6 verso beschreven zijn. Het is geschreven in een mooi regelmatig handschrift uit de 16de eeuw zonder verdere datering. In de rand en in de tekst werden evenwel in de 17de eeuw enkele aanvullingen bijgeschreven. Dezelfde 17de eeuwse pen is ook de auteur van de folio's 6^r-6^v, of beter, - de nummering is van ons - van de artikelen 44 tot en met 49.

De titel (fol. 1^r) laat echter toe een meer precieze dag-

- (1) Coutume de la ville et châtelainie de Courtrai. Uitg. Th. De Limbourg-Stirum. Brussel, 1905, XXVI - 600 blz. (Coutumes des Pays et Comté de Flandre, dl. XI).
- (2) De Costume van Tielt (1547). Uitg. E.I. Strubbe, in Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk, dl. XIII, 1934, blz. 248-276.
- (3) K.C. Peeters, De Wuustwezelsche dorpskleuren, in Verslagen en Mededelingen van de Kon. VI. Academie voor Taal- en Letterkunde, 1932, blz. 595 e.v.
- (4) J. van Ruymbeke, Keuren et ordonnances de la ville de Thielt en 1415, in Ann. Emulation, 1882, blz. 43-58.
- (5) Rijksarchief Brugge, Fonds de Thibault de Boesinghe, nr. 335.

tekening van het document voor op te stellen. Op het ogenblik waarop de griffier of scribe het stuk schreef was de heerlijkheid Zwevezele in het bezit van Adriana van Steelandt. In een andere bijdrage over de ‘Heerlijkheid en de heren van Zwevezele’⁽⁶⁾ hebben wij uitvoerig gehandeld over deze Adriana van Steelandt, erfachtige vrouw van Zwevezele. Zij was de oudste dochter van Hellin van Steelandt († 1510) en van Margareta van Halewijn († 1496), en was een eerste maal gehuwd in 1513 met meester Jan Luucx L.U.J., pensionaris van het Brugse Vrije sedert 1508, die overleed op 6 februari 1526. Adriana van Steelandt die de heerlijkheid Zwevezele verheven had op 20 augustus 1524, hertrouwde in of kort voor 1533 met Karel van Idegem, heer van Wieze. Deze laatste verhief Zwevezele als ‘*kerckelyck vooght ende bediendelyck man van leene op joncvrouwe Adriaene van Steelandt*’ op 20 oktober 1533. Zij overleed na 1552, doch in datzelfde jaar werd de heerlijkheid verheven door haar zoon Lodewijk Luucx, die daardoor heer van Zwevezele werd. Het document moet dus dagtekenen uit de jaren 1524-1552, maar o.i. beter en preciezer uit de periode 1526-1533, de tijd waarin Adriana van Steelandt weduwe was.

Inhoudelijk echter schijnen deze keuren heel wat ouder te zijn. Deze Zwevezeelse keuren zijn inderdaad getrokken uit een ‘ouden *registre*’ (fol. 2^r) en zij werden volgens de aanhef van het document van ‘*oude tyden*’ gevolgd op die heerlijkheid.

Op een andere plaats⁽⁷⁾ wordt in het Zwevezeelse archief nog verwezen naar dat oud register, of cartularium, dat in 1419 opgesteld werd, waarschijnlijk n.a.v. de verkoop van Zwevezele op 13 december 1419. In het inventaris van het Zwevezeelse kasteelarchief uit 1784⁽⁸⁾ werd dat oud register uit 1419 nog vermeld. Wellicht wordt het nog in één of ander familiearchief bewaard. Wij durven onderstellen dat deze Zwevezeelse keuren misschien in een eerste redactie, in dat register van 1419 voorkomen, wat zou toelaten de ouderdom van ons document met een flinke eeuw achteruit te schuiven. Ten andere, volgens deze keuren worden de veroordelingen van overtredders uitgesproken door de ‘*mannen van den hove*’. De 17de eeuwse nalezer heeft

(6) Biekorf, 1966, blz. 104-105.

(7) R.A.B., Fonds de Thibault de Boesinghe, nr. 331 fol. 33^v

(8) R.A.B., *ibid.*, nr. 591.

daarbij geregeld ‘*schepenen ende*’ (mannen) gevoegd. *Zwevezeelse schepenen* worden al vermeld in 1421⁽⁹⁾, zodat rechtsplegende ‘*mannen*’ waarschijnlijk ook ouder moeten zijn.

Deze keuren wijzen op het bestaan van een georganiseerde marktdag te Zwevezele. In 1472, toen Karel de Stoute op aanvraag van Jan Van Halewijn, aan Zwevezele een octrooi verleende om er een jaarmarkt te organiseren, werd ook toegestaan de toen vervallen vrijdagmarkt van Zwevezele opnieuw te houden⁽¹⁰⁾. Op die markt werden, volgens de keuren, vlees, vis e.a. eetwaren verkocht die vooraf door de keurders of *waerandeirders* moesten onderzocht worden. Er is echter in die keuren geen sprake van verkoop van lijnwaad, waarvoor de vervallen vrijdagmarkt in 1472 bepaald opnieuw in het leven werd geroepen. Dat feit laat ook toe de keuren in de 15de eeuw, en vroeger, te situeren.

* * *

De diverse artikelen zijn niet thematisch gerangschikt: voorschriften en verbodsbepalingen inzake openbare orde, politie op de eetwaren, onderhoud van de wegen, enz. worden in de tekst door elkaar gegooid.

Bij iedere bepaling wordt ook de straf en/of boete vermeld. Die straffen waren de verbanning uit de heerlijkheid, de verbeurdverklaring, boeten en ook ééns het verlies van de vriendschap van de heer (art. 34). Zij werden in meer dan één geval bepaald, naar gelang de omstandigheden, volgens het redelijk goeddunken van de *mannen van den hove*. (art. 1, 4, 7, 8, 13, 20, 35 en 38).

Bepaalde nalatigheden van de inwoners, i.v.m. de brandbeveiliging, werden door de heer vastgesteld (art. 29). Deze kon ook toelating geven zekere daden te stellen die normaal volgens de keuren verboden waren, bv. jagen (art. 5), voortijdige verkoop van wijn (art. 15) en het uitdoen van (grens?)-palen (art. 31).

De inhoud van die keuren wijst op een georganiseerd dorpsleven, waarin de heer - die ter plaatse woonde - de eersterangsrol effectief speelde. De baljuw komt slechts sporadisch ter spraak (art. 15, 16 en 42), en over *scepenen* - en niet: de mannen - wordt gesproken n.a.v. het neer-

(9) Biekorf, 1966, blz. 47, noot 31.

(10) Ibid., blz. 50 en noot 43.

leggen van een staat van goed door de voogden van wezen (art. 42). Het beheer van het bezit van de wezen die op de heerlijkheid woonden was streng gereguleerd.

Uiteraard ging het hier om de afstammelingen van inwoners die geen buitenpoorter van Kortrijk waren. Wezen van Kortrijkse buitenpoorters werden, zoals bekend, beschermd door de wethouders en weesheren van Kortrijk⁽¹¹⁾.

De openbare orde, in brede betekenis, was verzekerd; de verkoop van bier, wijn, vlees e.a. eetwaren werd geregeld en de hoedanigheid ervan gecontroleerd, en er bestonden vastgestelde prijzen en gewichten voor het brood. Kerk en kerkhof werden beschermd en bijzondere aandacht werd besteed aan de beveiliging tegen brandgevaar inz. binnen de dorpskom. Personen en privé-bezit werden beschermd tegen ontvoering, diefstal of beschadiging o.a. door rondlopend vee en varkens. Landlopers en vrouwen van lichte zeden werden niet geduld binnen de heerlijkheid, en om ruzie en twist te voorkomen, inz. in de herbergen, werden dobbel- en teelingspel verboden. Jacht en visvangst waren gereguleerd alhoewel die volgens de denombrementen van deze heerlijkheid een exclusief recht van de heer waren.

De heerlijkheid beschikte evenwel over hoge, middele en lage justitierechten. In deze keuren wordt daar niet expliciet naar verwezen. Slechts een maal wordt er over de *a waerhede* gesproken (art. 20) waar de mannen over allerhande overtredingen en misdrijven oordeelden en recht spraken.

Wij zouden moeten onderzoeken in hoever deze keuren verwant zijn aan andere, en of hun strafbepalingen gelijklopend zijn met nog te ontdekken gelijkaardige plattelandskeuren uit het Kortrijkse rechtsgebied. Of is er - en wij veronderstellen het - Brugse invloed die niet vreemd is aan hun redactie en taalschat?

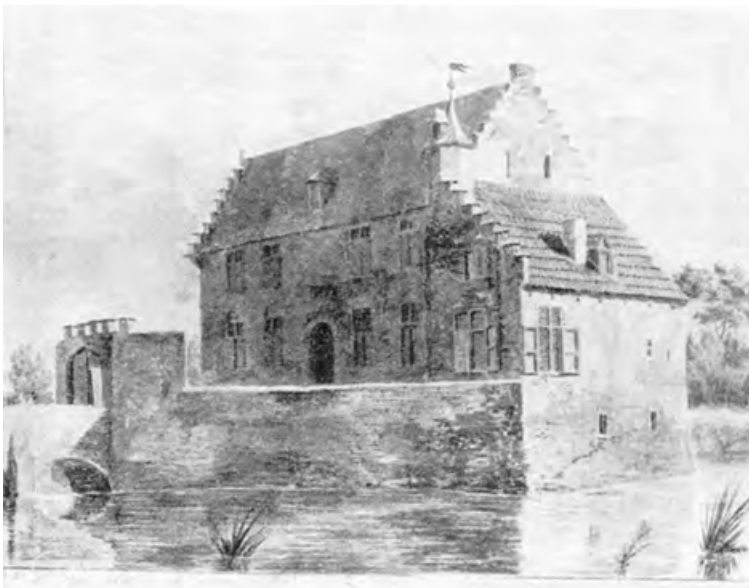
De heren van Zwevezele, inz. die uit de 15de en 16de eeuw, nl. de families van den Ryne, van Halewyn en Luucx waren van Brugse herkomst en vertrouwd, door hun studies en openbare functies, met wet en recht in Brugge. En, zoals wij vroeger schreven, de heerlijkheid Zwevezele werd in leen gehouden van Nieuwenhove in Oostkamp, dat zelf een leen was van de Burg van Brugge. Die Brugse invloed in

(11) Kl. Maddens, Twee belangrijke Kortrijkse instellingen: de buitenpoorterie en de weeskamer, in Klapper op de 'Parckemynen index' van de Kortrijkse weeskamer, biz. XXV (Oostende, V.V.F. OostendeKuststreek, 1973).

Zwevezele in 1813

Kerk en dorp, gezien aan de westkant.

Het Kasteel
(naar de tekeningen van Serafijn Vermote).

Zwevezele mag zeker niet over het hoofd gezien worden⁽¹²⁾.

Wij hebben hierachter de diverse artikelen van de keuren thematisch geordend en samengevat. In bijlage volgt de tekst van de keuren met een glossarium⁽¹³⁾.

Samenvatting van de keuren

Openbare orde.

art. 1. - Verplichting voor iedereen de openbare wegen te gebruiken, en te onderhouden, ook die op privé eigendom gelegen, bruggen te leggen waar het nodig is en alle gewoonteverplichtingen na te leven, op de boete die de mannen redelijk goeddunken zal.

art. 2. - Verbod zowel bij nacht als bij dag, verboden wapens te dragen, op de boete van 3 p. par. en verbeurdverklaring van het wapen.

art. 3. - Verbod slecht volk en bedelaars tussen de 15 en 60 jaar, en niet meer dan eens om de veertien dagen, meer dan één nacht onderdag te verlenen, tenzij dat zij in nood of ziek zijn, op boete van 20 sch. par.

art. 9. - Verbod op het kerkhof met de bal te spelen, te kaatsen of ander spel te spelen of kruidenierswaren te verkopen, op de boete van 20 sch. par.

art. 17. - Verbod te dobbelen in zijn woning, op de boete van 10 sch. par. Zo dat 's nachts gebeurt bedraagt die boete 20 sch. par.

art. 18. - Verbod in herbergen te dobbelen of enig teerlingspel te spelen, als de waard het verboden heeft, op de boete van 3 p. par.

art. 22. - Wie bevonden wordt anderen schade toe te brengen, zoals voorzien in de costumen, betaalt een boete van 3 p. par.

art. 30. - Verplichting voor de bewoners van de dorpskom, binnen de drie dagen na het bevel, hun teerput (riool, beerput) te ruimen, op de boete van 5 sch. par.

art. 31. - Verbod, behoudens toelating van de heer, enige paal te verwijderen, op de boete van 3 p. par.

art. 36. - Verbod 's nachts buiten de openbare wegen te gaan en de huizen te gaan beloeren, om te weten wat men er zegt of doet, op straf van verbanning.

art. 37. - Verbod iemands man of vrouw te ontvoeren, andermans kinderen of onderhorigen te slaan of zich er aan te vergrijpen,

(12) Biekorf, 1966, blz. 39-40.

(13) Voor de verklaring van deze woorden gingen wij te rade inz. bij: K. Stallaert, Glossarium van verouderde rechtstermen ... Leiden, 1890. (Alleen de letters A-P verschenen). Afgekort ST. - L.L. De Bo, Westvlaamsch idioticon, Brugge, 1870-1873. Afgekort D.B. - E. Gailliard, Glossaire flamand ... Brugge, 1879-1882. Afgekort GL. - E. Gailliard, De Keure van Hazebroek van 1336 met aantekeningen en glossarium. Gent 1894-1905, 5 dln. Afgekort H. - J. Verdam, Middelnederlandsch handwoordenboek. 's Gravenhage, 1949. Afgekort V. - C. Kilianus, Etymologicum... Antwerpen, 1574. Wij gebruikten de derde uitgave, 1599, in de anastatische herdruk van 1974 (Handzame, 1974), afgekort K

zodat die lieden of hun kinderen gekwetst of onteerd worden, op straf van verbanning.

art. 38. - Verbod andermans goed te laten wegnemen of te laten beschadigen door iemands kinderen of onderhorigen, op straf van verbanning zo die schade meer dan 2 sch. par. bedraagt.

Wie dat weggenomen goed zou kopen, zal ook verbannen worden of gestraft naar het redelijk goeddunken van de mannen.

art. 39. - Verbod vrouwen van lichte zeden meer dan een nacht onderdak te verlenen, op de boete van 20 sch. par.

Marktregering en toezicht op de verkochte waren.

art. 10. - Verbod rundvlees op te blazen (om het op die manier een mooier uitzicht te geven), op de boete van 20 sch. par.

art. 11. - Verbod ongekeurd vlees, vis of haring te verkopen, op de boete van 10 sch. par.

De beenhouwers moeten hun vlees van hun toonbank wegnemen voor zonsondergang.

art. 12. - Verbod van nu af minderwaardig vlees op de markt te brengen om het te verkopen, of andere minderwaardige waren te verkopen binnen de heerlijkheid, wanneer de keurders die afgekeurd hebben, op de boete van 3 p. par. en verbeurdverklaring van het vlees. Tenzij op een hun daartoe aangewezen plaats, waar een bijzonder teken [gewoonlijk een rode vlag] die verkoop van minderwaardige eet- en koopwaar aanduidt.

art. 14. - Verbod aan al wie bakt, brood te koop stellen tegen andere prijzen dan 4, 6 of 12 miten en 1 sch. par., op de boete van 10 sch. par.

art. 15. - Verbod wijn te verkopen vooraleer die geprezen werd door de baljuw en de mannen, tenzij met toestemming van de heer, op de boete van 20 sch. par.

art. 16. - Verbod bier of wijn te verkopen aan hogere prijzen dan die door de baljuw en de mannen vastgesteld, op de boete van 3 p. par.

art. 25. - Verbod mostaard, azijn, saus, gelatine, kaarsen of andere eetwaren die niet gekeurd zijn, te verkopen, op de boete van 10 sch. par.

art. 26. - Verbod door de keurders afgekeurde minderwaardige eetwaren te verkopen, op de boete van 20 sch. par. en verbeurdverklaring van die waren.

art. 32. - Dit artikel is onduidelijk en met een kruis doorgehaald. Waarschijnlijk betekent het dit:

De herbergiers of drankverkopers mogen panden aanvaarden. Deze moesten echter binnen de veertien dagen ingelost worden, zoniet mag de waard die panden verkopen.

art. 33. - Verbod van nu af een teken uit te steken dat er wijn getapt wordt, op de boete van 10 sch. par.

art. 43. - Verbod brood te verkopen dat niet het gewicht heeft, voorgeschreven door de baljuw en de mannen van de heerlijkheid, op de boete van 3 p. par.

Dat brood zal in stukken gesneden worden en de vervalste maat en gewichten vernietigd op kosten van de overtreder.

Voorzorgsmaatregelen tegen brand.

art. 27. - Verplichting voor het haardvuur te zorgen opdat er geen onheil gebeure. De persoon uit wiens huis dat vuur, door zijn nalatigheid zou slaan, zal verbannen worden.

art. 28. - Verbod binnen de vier hoeken van de dorpskom vuur te maken in haarden zonder schoorsteenmantel en boven het vuur moet een gepleisterde schouwpijp gemaakt zijn, op de boete van 10 sch. par.

Bij wie een met roet gevulde schoorsteen gevonden wordt, deze zal een boete van 5 sch. par. betalen.

Zo dikwijls als het opgelegd wordt zal iedereen een ladder beschikbaar stellen die tot halfweg het dak reikt, en ook water en een waterschepper klaar houden op de boete van 5 schapar.

De zinsnede: *‘ende den heerdt drieghespannen of meer’* is ons niet duidelijk. Zij moet verband houden met de bouw van de haard in de woning.

art. 29. - Verplichting in alle woningen ten minste steeds een ladder te bezitten die tot halfweg het dak reikt, ten gebruike (bij brand) van de bewoner en van de inwoners van de dorpskom, op de boete van 5 sch. par., zo dikwijls als de heer de nalatigheid zal vaststellen.

Zorg voor het bezit van de wezen.

art. 40. - Verplichting over alle wezen die tot de heerlijkheid behoren, binnen de 40 dagen na de dood van een of de twee ouders, voogden te doen aanstellen, ofwel door de vader of door de moeder of door het naaste familielid wanneer er geen ouders meer zijn. Zo er geen familieleden op de heerlijkheid wonen, zullen de heer en de mannen (wet) die voogden aanstellen. Zo de vader, moeder, of het op de heerlijkheid wonende naaste familielid in gebreke blijven, zullen zij een boete van 3 p. par. betalen.

art. 41. - Verplichting voor de voogden die tot de heerlijkheid behoren, één maal per jaar en dat met half maart, hun rekening van het beheer van het weesgoed voor te leggen, op de boete van 3 p. par.

art. 42. - Verplichting voor de voogden, binnen de veertig dagen nadat zij hun eed als voogd afgelegd hebben, een uitvoerige staat van goed van de wezen neer te leggen voor de baljuw en twee schepenen en de klerk die het wezenregister bijhoudt, dat op de boete van 3 p. par.

Zo die voogden nog eens veertig dagen in gebreke blijven, zal de boete 6 p. par. bedragen. Zo dat de voogden onmogelijk is, moet dat vastgesteld worden door de baljuw en vijf schepenen, en dan zullen de voogden geen boete moeten betalen.

Bescherming van het privé-bezit.

art. 6. - Verbod andermans wateren, vijvers of onderwaterstaande meersen leeg te laten lopen. De straf wordt bepaald door

de mannen naar gelang de grootte van de schade en het misdrijf.

art. 7. - Verbod, tenzij met toestemming van de bevoegde persoon, te komen in andermans boomgaarden, tuinen of beluiken, op de boete van 3 p. par., zo het bij dag gebeurt. Zo het 's nachts geschiedt, wordt de verbanning uitgesproken, of een straf door de mannen opgelegd naar hun redelijk goeddunken.

art. 8. - Verbod hout te halen of te laten halen op iemand anders erf of beluik, op de boete van 3 p. par. Zo het 's nachts gebeurt wordt de verbanning uitgesproken of door de mannen een straf opgelegd naar hun redelijk goeddunken.

art. 13. - Verbod 's nachts of bij onguur weer, herbergen of andere huizen te willen openbreken, op straf van verbanning of op de straf die de mannen naar hun redelijk goeddunken uitspreken.

art. 19. - Wie door de dienaar van de heerlijkheid (de prater) bevonden wordt dat hij zelf andermans vruchten, bossen of andere eigendommen beschadigd heeft of dat zijn vee schade aanbrengt van 2 sch. par. of meer, zal die schade moeten vergoeden, aan de dienaar het schut betalen en aan de heer een boete van 20 sch. par.

art. 20. - Wie zijn dieren haalt of jaagt uit het schut van de dienaar zal een boete van 3 p. par. betalen of een boete die de mannen redelijk goeddunken zal.

Wanneer dat feit betwist wordt zal men de verdachte op zijn eed geloven. Wanneer het tegenovergestelde blijkt op de vergadering of *waerhede* zal hij verbannen worden en de schade moeten betalen.

art. 21. - De eigenaar van de dieren die geschut werden en schade aanbrachten zal een boete betalen van 5 sch. par.

De heer geeft iedereen de toelating het vee dat akkerschade aanricht te vangen en dat in het schut van de heer te plaatsen.

art. 23. - Verbod de varkens ongeringeld of ongeschild van het erf te laten lopen, op de boete van 5 p. par.

art. 24. - Verbod andermans wissel of brandroeden op te rapen of af te snijden, en zo de schade binnen het jaar tot 2 sch. par. of meer belooft, bedraagt de boete 3 p. par. en moet de schade betaald worden, tenzij er tussen de partijen een overeenkomst getroffen wordt.

art. 25. - Verbod plantsoenen of jonge boomplanten of ander tronkhout om te hakken, op de boete van 10 sch. par. Zo de schade groter is dan 2 p. par. wordt de dader verbannen of gestraft naar het redelijk goeddunken van de mannen.

Jacht en visvangst.

art. 4. - Verbod te vissen in andermans wateren, op de boete van 3 p. par. Wanneer dat 's nachts gebeurt, wordt de dader ook uit de heerlijkheid verbannen en wordt het visgerief verbeurd verklaard. De mannen kunnen echter ook een straf uitspreken naar redelijk goeddunken.

art. 5. - Verbod te jagen, of patrijzen met netten of lokaas of andere vogels te vangen, tenzij met toelating van de heer, op de boete van 3 p. par. en verbeurdverklaring van het gerief.

art. 34. - Verbod honden te laten lopen in de warande van konijnen van de heer, op de gewone boete en het verlies van de vriendschap van de heer.

Dit artikel is met drie schuine strepen doorgehaald.

In de 17de eeuw bijgevoegde artikelen.

art. 44. - Verbod aan alle herbergiers tijdens de hoogmis en de vesper op zon- en geboden heiligdagen de lieden te laten zitten (en drank of eten of andere dingen te bestellen) tenzij aan reizigers, aan wie dan niet meer dan een pot bier mag besteld worden genoeg om hun dorst te verslaan, op de boete van 3 p. par. zowel voor de herbergier als voor de drinker.

Op die tijdstippen geldt het zelfde verbod ook voor het kaatsen klosspel e.a. spelen.

art. 45. - Wie met kwade wil en boosaardig opzet God, Maria of de heiligen lastert of hun namen misbruikt, zal aangehouden en in de gevangenis opgesloten worden en daar op water en brood gesteld worden, totdat hij gedurende drie op elkaar volgende heiligdagen, telkens een halfuur, wanneer de lieden de hoogmis verlaten, tentoongesteld zal geweest zijn, met een ring (aan de voet) en met de ijzeren halsband, tot hun vernedering en als voorbeeld voor de anderen.

Anderen die eveneens valse eden doen of zweren zullen terstond in de ijzeren halsband geklonken worden, volgens het goeddunken van de heer, de baljuw of de mannen van de heerlijkheid.

art. 46. - Verbod voor iedereen, oud of jong, met stenen naar de glasramen van de kerk te gooien, op de boete van 10 sch. par. en het herstellen van de schade, zo dikwijls als het zal gebeuren.

De ouders of meesters zijn verantwoordelijk voor de schade die de aan hun gezag onderworpen minderjarigen aanrichten en zij zullen dezelfde boete en schadevergoeding aan de kerk betalen, alsof zij zelf de overtreding zouden begaan hebben.

art. 47. - Herbergiers moeten er voor zorgen dat zij op de kamers of zolders geen urineafleiders plaatsen die op de openbare weg lozen en zo de weggebruikers kunnen bevuilden, op de boete van 3 p. par. te betalen door de herbergier én de vuile dader.

art. 48. - Verbod aan de herbergiers in hun huis, op kamers of zolders met speellieden dansen in te richten, andere dan 'trappeling' mits toestemming van de heer, dat om alle ruzie en twist te voorkomen. Die dansen moeten plaats hebben op de gewone (ruime, open) plaats, op de boete van 20 sch. par. voor de herbergier, en 5 sch. par. voor de speelman. Uitzondering wordt gemaakt wanneer men gedwongen was door onweer te schuilen.

art. 49. - Verbod de herbergen open te houden na negen uur 's avonds.

V. Arickx

Tekst van de Keure

(fol. 1 r)

Kueren ende vermueghen dienende / ter heerlichede van Zwevezeele /
thoebehoorende Joncvt. Adriane / van Steelandt, erfachteghe *vrauwe vanden* / zelve
heerscepe etc.

(fol. 2 r)

Cueren dienende ter heerlicke *ende* heerscepe / van Zwevezeele vutghetrocken /
vuten ouden Registre ghelyck ende / inder manieren datmense van oude / tyden
ghecostumeirt gheweyst heift / van houdene ende dat elc up al zulcke / peyne *ende*
boeten als hier naer elc by zondre / ghespecificiert staen.

Eerst

(1) Item dat elc zal houden (*gewijzigd in tekst tot: ghehouden zijn* up gherechtghe)
up tzyne gherechtghe weggen te ghane, ongherechtghe weggen te verstekene,
bruchstocken te legghene daer zy behooren *ende* voort alle maniere van gheboden
die van ouden tyden ghecostumeirt zyn up al zulcke boete als de (*bijgevoegd in de
rand: scepenen ende*) mannen vanden hove *ende* heerscepe goetdyncken zal.

(2) Item dat niemant wy hy zy en draghe by daghe noch by nachte, kante peden,
langhe messen diemen heet praessche messen, boghen met vyandelicke ghescutte,
hamers, glavien, handt haexen, loodtclompe, hooftwapene (*bijgevoegd in de rand:
ofte ,bussen buyten heerweggen ofte besiden swechs*) noch eeneghe andre maniere
van wapenen die verboden staen naer den verboden (*deze drie laatste woorden zijn
later doorstreept en daer boven werd bijgeschreven: volghende dordonan.*) vanden
lande van Vlaendren, elcken up de boeten van III lib. paris. also dickent als dat
ghevalt, ende de wapene sheeren wille.

(3) Item dat niemant wy hy zy nu voordan en herberghe truanten noch truanteghen
(*bijgevoegd in rand: rabauwen ofte rebelsteren*) meer dan eenen nacht, diere lydende
binnen XIII nachten, die boven den XV jaren oudt zyn *ende* beneden den LX jaren,
het en zy dat zyt openbaerlycken nood hebben, zulck dat zy haer broot niet winnen
en mueghen *ende* die nood ghetoocht zy. Alzodickent alsment bevynden zal upde
boete van XX sc. paris.

(fol. 2 v)

(4) Item dat nyemendt en vissche in ander lieder watere dan in tzyne, het en zy
huerynghe, of by wille ende consente van partijen, up de boete van III lib. par. up dat
gheschiet by daghe of by nachte, ende up (*dit laatste woord doorstreept nadien, en
bijgevoegd in rand: bovendien*) ghebannen te zyne vanden heerscepe up dat gheschiet
by nachte, ende tharnasch verbuert of *emmer* up zulcke peine of punicie als den
(*bijgevoegd in de tekst: scepenen ende*) mannen redelicke dyncken zal.

(5) Item dat niemant en jaghe noch en pertryssere met gaerne (*bijgevoegd in rand:
stricken*) of by amoeerse, noch en voghele, zonder consent vanden heere, up de boete
van III lib. par. *ende* tharnasch verbuert.

(6) Item dat nyement ander lieder watere of en late van vivers van meerssche noch eldere. Ende zoe wie bevonden worde yemende scade ghedaen hebbende, zoude ghepuniert werden ter ordonnancie vanden (*bijgevoegd in rand: scepenen ende*) mannen, naer de quantiteyt *ende* grootte vander scade ende mesdaet.

(7) Item dat nyemendt in ander lieder booghaerden, lochtynghen of bevang en ga noch en *comme*, het en zy by oorlove ofte consente vanden ghuenen diet toedient of toebehoort, es te wetene by daghe up de boete van III lib. par. ende by nachte up den ban ofte zulcke (*bijgevoegd in de tekst: punitie als de scepenen ende* mannen redelick dincken zal).

(8) Item dat niement wye hy zy eenich houdt hauwe ofte doet halen up ander lieder erve ofte beloke yemende scade doende II sc. par. of meer, zonder consente van dient toedient ofte toebehoort by daghe zal boeten (*deze twee laatste woorden doorstreept en daarboven bijgevoegd: up de boete van*) III lib. par. Ende by nachte up den ban ofte *emmer* up al zulcke peyne als den (*bijgevoegd in rand: scepenen ende*) mannen redelicken dyncken zal naer de quantiteyt *ende* grootte vander stade ofte mesdaet.

(fol. 3 r)

(9) Item dat nyement den bal en slae, noch en kaetse, noch penewaerde en vercoope, noch ander spel en spele up tkerckhof, elcken up de boete van XX sc. par. Alzo dickent alsment bevinden of ghevallen zal.

(10) Item dat niement rendvlesch en blase, up de boete van XX sc. par. Alzo dickent als dat ghevallen zal.

(11) Item dat niement vleesch, visch, harync en vercoope het en zy ghewarandeirt, up de boete van X sc. par. Alzo dickent alsment bevinden zal. Ende *emmere* dat de vleeschhauwers ghehouden zullen zyn met hueren goede vanden bancke te zyne binnen zonneschyne.

(12) Item dat niement van nu voordan wye hy zy, onnatuerlic of ongans vleesch te bancke en brynghe *omme* vercoopen, noch andre onnatuerlicke penewaerde en vercoope binnen den heerscepe, boven de verboden vanden warandeirders, up de boete van III lib. paris. *ende* tvleesch verbuert, het en ware ter plecken daermet [1. daerment] *hemlieden* bewysen zal, *ende* dat by teekenen.

(13) Item dat niement wie dat hy zy by nachte ofte ontie eeneghe forche ofte tracht en bedrive up eeneghe herberghen ofte andre huusen up ghebannen tzyne vuten heerscepe voors. ofte up al zulcke punicie als den (*bijgevoegd in rand: scepenen ende*) mannen vanden zelve hove goet ende redelicken dyncken zal naer de qualiteyt vanden *faite* of mesdaet.

(14) Item dat gheen backers noch gheen backeghen noch niement wie hy zy gheen ander broot en backe dan broot van IIII miten (*cijfer en laatste woord doorstreept*) van VI miten van XII miten ende van [een?] sc. up de boete van X sc. paris. Alsoe dickent alsment bevinden zal.

(fol. 3 v)

(15) Item dat niement van nu voordan wyn vercoopen en zal voor ter tyt dat wye hebben doen prysen byden balliu (*bijgevoegd*

in rand: scepene(n) ende mannen, ten ware by consente vanden heere, up de boete van XX sc. paris.

(16) Item dat niement wyn noch bier en vercoope, hoogher dan by ghepryst staet ende ghefucrt by den bailliu (*bijgevoegd*: scepene(n) ende mannen up de boete van III lib. par. Alzoe dickent alsment bevinden zal.

(17) Item dat niement dobbel spel en houde, by nachte up de boete van XX sc. par. ende by daghe up de boete van X sc. paris. Alzo dickent alst ghevallen zal.

(18) Item zoe wye dobbelen zal of eenich spel spelen met teerlynghen boven den verbode vander weerdt in wiens huus dat ware up datment mach doen blycken, zal boeten III lib. paris. Alzoe dickent alst ghevalt.

(19) (*Bijgevoegd in rand bij het begin van deze item*: Hier of tachttervolghende dordonnancie van *de Mt.*) Item zo wye byden ghezwooren dienare vanden heerscepe bevonden werdt dat hy anderen scade ghedaen heeft, met zyne sellefs handghedaet, het zy in coorne, in evene, vitsen, gheerste, ofte in ander vruchten, bosschen of anders, of dat zyn beesten bevonden werden yement scade doende van II sc. par. of meer zal ghehouden zyn die scade te gheldene, den dienare zyn scut te betalene ende zal voort boeten tieghen den heere XX sc. par. Alzo dickent alst ghevalt.

(fol. 4 r)

(20) Item zo wye den dienare zyn stut neemt ofte ontjaecht naer dat hyt ghescut zal hebben, of dat hy yewers scut ofte vanghenesse ghemaect zal hebben, zal boeten III lib. par. (*dit getal doorstreept en daarboven staat*: tien pont par. *en bijgevoegd in de tekst*: of emmers zulcke peyne ende boeten als de scepene(n) redelyc dyncken zal). Ende zalt ghelooft zyn by zynen eede ende daert bevonden worde in eeneghe waerhede, werdt ghebannen vut den heerscepe, inschelyck huere scade te vergheldene.

(21) (*Bijgevoegd in rand bij het begin van deze item*: Hierof tachttervolghende dordonnancie vande *Mt.*) Item zo wiens beesten ghevanghen ofte ghescut werden scade doende, zal boeten V sc. par. over boete ende over scut. Ende van alle der ackerscade zo gheeft den heere consent een yghelic te vanghene up tzyne, ende in scut te brynghene ter heerwaert.

(22) Item zoe wie wettelicken bevonden werdt, dat hy costumelic den lieden scade doet zal boeten III lib. par.

(23) Item dat niement zyn zwynen en late ghaen vut zynen hove, ongherynt [ongherynct] of ongheschielt, up de boete van V sc. par. Alzo dickent alst ghevalt.

(24) Item dat niement wissen noch banderoeden en lese noch en snyde, anders dan upt tzyne, binnen den jare scade doende II sc. par. of meer, up de boete van III lib. par. Ende parten haer scade te vergheldene, het en zy by consente van parten.

(25) Item dat niement mostaert, aysil, sausse, galentine, keerssen noch gheenerande penewaerde en vercoope onghewarandeirt up de boete van X sc. par.

(26) Item dat niement onnatuerlicke penewaerde en vercoope boven den verbode vanden warandeirders zal boeten (*deze laatste twee*

woorden doorstreept en verbeterd: up de boete van) XX sc. par, ende de penewaerde verbuert.

(fol. 4 v)

(27) Item dat een yghelicke zyn sellefs vier beware datter gheen grief of en *comme*, ende vut wiens huuse dat eerst sloughe by quader waerde *ende* tgrief dede zoude ghebannen werden vuten heerscepe.

(28) Item dat niemant binnen den Vier houcken vander plaetse vanden heerscepe up eeneghen heerd vier en make zonder mantele, met een pipe vute ghaende, het en zy gheplaestert, boven den viere, ende den heerd drieghespannen of meer up de boete van X sc. par. ende vule cafoene bevonden V sc. par. Alzo dickent alsment bevinden zal. Ende dat elc leederen stellen zal totten halven dake vanden huusen ghaende, ende watre, ende een hoosevat. Alzoe dickent alsment ghebieden zal, up de boete van V sc. par.

(29) Item datmen in alle heerdsteden *binder* plaetse zal doen zyn eene leedere of meer, gaende totten halven dake, ten oorbore vanden heerstede *ende* der plaetse *ende* wie van dien in ghebreke *bevonden* werdt, zal de bezittere boeten V sc. par. Alzo dickent als de heere tghebreck vynden zal.

(30) Item dat elc zyn russat rumen zal binnen der plaetse, alzo dickent alsment ghebieden zal binnen den *derden* daghe naer tghebot upde boete van V sc. par.

(31) Item dat niemende eenighe pale vut en steke noch vuyt en doe zonder consent vanden heere up de boete van III lib. par.

(32) Item zo wat taverniers die dranck vercoopen ofte teeken vutsteken of daghelicx vercoopen ende den dranck vendt daermen gheld of pandt brynghet deden den *derden pennync*.

Alzo dickent alst ghevallen zal. Eenighelick wye hy zy zal moghen halen dranck metten heere *omme* zyn ghelt, ende by alzo dat *partie*[n] hare panden niet en lossen binnen XIII nachten, zo zoude de weerd de panden vercoopen ende daer zyn ghelt hebben byden heere *ende* byder wet. (*Dit item is met twee strepen doorgehaald*).

(fol. 5 r)

(33) Item dat nyemende van nu voordan teeken vuten steke hy hebbe wyn te tappe loopende, up de boete van X sc. par.

(34) Item dat elc zyne honde vute warande houden zal *ende* daer kuenen verkeerem up de boete ghecostumeirt *ende* upde vrienscepe vanden heere. (*Dit item is met drie schuine strepen doorgehaald*).

(35) Item dat niemant eeneghe pootstaken of plantsoenen of andre troncken ontwee en hauwe, up de boete van X sc. par. (*In rand bijgevoegd: III lib.*) Alzo dickent als ghevalt. Ende ware de scade II sc. par. of meer dat ware up ghebannen te zyne vanden heerscepe of zulcke punicie als de (*bijgevoegd in rand: scepenen ende*) mannen vanden hove redelick dyncken zoude.

(36) Item dat niemende wie hy zy en *comme* by nachte onder der lieder weggen *omme* te wetene ofte hoorene watmen binnen den huuse zeecht of doet, up ghebannen te zynen vuten heerscepe.

(37) Item dat niemant ander lieder man of wyf ontisse noch der lieder kynderen of mesnieden, daer by de lieden of huere kynderen ghescoffiert zoude moghen worden, up ghebannen te zyne vanden heerscepe.

(38) Item dat niemendt ander lieder goedt toe en doe brynghen by yemendts kynderen of mesnieden scade doende II sc. par. of meer up ghebannen te zyne vanden heerscepe. Ende diet cochte zoude ghehouden werden vanden zelve, of *emmer* up al zulcke punicie als den (*bijgevoegd in rand: scepenen ende*) mannen redelicke dynncken zoude.

(fol. 5 v)

(39) Item dat niement herberghen en zal vrouwen van levne meer dan eenen nacht upde boete van XX sc. par. Alzo dickent als dat ghevalen zal.

(40) Item dat alle weesen binnen den heerscepe verweesende ende onder theerscip te wette *ende* vonnesse behooren, zullen werden in voochdien ghestelt, by haren vadre ofte moedere ofte byden naesten vryend daer noch vadre noch moedere en es. Ende daergheene vrienden en zyn bedwynghen onder theerscip byden heere *ende* byder wet, binnen XL daghen naer dat zy verweest zullen wesen. Ende daer vadre of moedere es of naeste vrienden bewynghelic [bedwynghelic] onder theerscip, ende die hierof in ghebreke zullen boeten III lib. par.

(41) Item dat alle voochden van weesen te wetten vanden voors. heerscepe toebehooren, zullen ghehouden worden rekenynghe te doene eenwaerf siaers, ende dat te half maerte up de boeten van III lib. par.

(42) Item dat de voochden van weesen ghehouden werden alle de goedynghen vanden weesen, daer of dat zy voochden *zyn*, over te brynghe voor den bailliu twee scepenen *ende* den cleerc die tregystre vande weesepapiere houden zal, by goede verclaerse, te wetene de grootte elc van hueren leenen *ende* van wat hoven die ghehouden zyn, ende schellycx, van haver, erve, ervelicke rente, lyfrente *ende* den prys van haver, catheylen, elc up hem zelve alzoot behoort binnen XL daghen naer dat zy vooch[den] ghezwooren zullen wesen, elc up de boete van III lib. par. Item ghevielt zodat de voors. voochden daer naer in ghebreke worden van over te brynghe noch XL daghen, dat ware up de boete van VI lib. par. het en ware *emmere* dat de voors. goedynghen niet zo verdeel[t] en waren ofte *anderzins* zo onghereet waren dat zy die *niet* zouden brynghe en mochten, ende dat bleke claerlick den heere *ende* V scepenen of meer, want in dat caes zouden de voors. voochden te dien tyde quitte *ende* onbelast bliven van boete.

(fol. 6 r)

Item dat alle hostelryen, herberghiers, taverniers, brauwers ende die cleene penewaerde vercoopen, dat zy gheen ander broot (*bijgevoegd in rand: bier, wyn ofte andersins*) en venten, noch en laten venten. Dat elc up zyn ghewichte (*bijgevoegd in tekst: ende ghickte mate*) ghelyck dat byden *bailliu* ende mannen vanden zelve heerscepe van Zwevezele gheordont es. Ende zee wye hier of in eeneghe ghebreke bevonden werdt, zal boeten III lib. paris. Ende men zal dat broot ontwee snyden *ende* ongherechte mate *ende* ghewichte breken ende te nieuten doen ten coste partijen.

De volgende tekst werd met een jongere pen geschreven.

Item dat geen herberghiers, taverniers ofte cabarettiers en ver-

voorderen eeneghe luyden te settene (*bijgevoegd in rand*: ofte vercoopen te eeten ofte te drincken noch eenegher ande zaecken hoedaenich die *zyn* eetelick ofte andere) op sondaghen ende heilighe daghen byder heylegher kercke ghebooden (*de volgende woorden zijn doorstreept*: te eeten ofte te drincken) ten tyde vande hoogher misse ofte van vespere, anders daen passanten ende dat tappende niet meer daen een pot biers voor hoeft, welck ghenouch wert omme den durst vande duerghaende persoonen te verslaene, op de verbuerte van III lib. par. byden ghenen ende elcken van hem tzy tapper ofte drineker, die contrarie doen souden, tzelve alsvooren hem extenderende in alle andre speelen tzy clossen ofte catsen die men binnen der hooghmesse up heileghe ghebooden mesdaeghen exerceren zoude mooghen.

(45) Item dat alle de ghone die blasphemeren zullen God almachtich, die maecht Maria, hueren heilighen ofte hueren name loochenen, afghaen ende versmaeden, met eenen quaden ende fellen moede ende herten, zullen gheapprehendeert worden ende in stricke vanghenesse te watere ende te broode gheleyt worden, totter tydt datsy drie heilich daeghen naer den ander, telcker vutcommen vande luyden vuter hoochmisse, ghestelt zullen worden metten rink ende yseren halsebant ter thoene van een yghelick, te hunder confusie ende *exemple* van elc anderen, een half huere tydts. Item de ghone die andere vilaine ende quade eeden doen ende sweeren sullen zonder dissimulatie ofte vutstellen van stonden aen inden voors. ysseren halsbant ghestelt te worden, ter discretie vanden heere bayllu ofte mannen vanden heerscepe van Zwevezele.

(fol. 6 v)

(46) Item dat hem een yghelick wachte met steenen te werpen tzy oudt ofte jonck, ontrent der kercke naer glaesen veysters, aldaer ofte elders op de boete van X sec. par. booven de reparatie vande scaede alzoec dicwils als ghebueren zal, wel verstaende dat vaeder ofte moeder, meester ofte vrouwe, ofte ander onbejaerde persoonen in hurlieden subiectie hebbende, zullen ghehouden zijn te onthouden hemlieden kinderen ofte subiecten, van dies vooren te laeten doene, ofte zullen boeten voor hemlieden alleene eens oftet mesuz by hemlieden handt ghedaen waere, applicqueren boven de scade de voors. boete ten proffytte vande kereke alhier.

(47) Item dat alle herberghiers ofte taverniers, toe zien dat zij gheen pisgooten up camers ofte solders en maecken, vutcommende ende suerende ter straete waert, passage ende lydt vande luyden, byden welcken men op yemandt cleynicheit ofte onreinicheit doen mochte. Ende dit upde boete van III lib. paris. alzoec wel staende te verbueren byden tavernier ofte herberghier alsbyden mesdoener telcken reyse dat gheschien zal.

(48) Item vut occasie dat ghemeenelick in besloote ende nauwe platsen mitsgaeders de meenichte van volcke aldaer zynde, ghreededer *questie* ende twist ghebuert, volghende daer naer dicwils inconvenient, zoe eyst datmen verbiet alle herberghiers ofte taverniers, binnen beloocke vanden huise up camers ofte solders, met speelluyden ofte andersins eenich ghemeene dansspel te houden, anders daen trappelinghe mits consent vanden bailliu, maer tzelve openbaerlick

te laeten gheschien ter platse ghecostumeert. Al up de boete van XX sc. paris. voor den herberghier ende V sc. paris. voor den speelman, *alzo* dicwils als ghebueren zal. Ten waere dat by ongheweerte *men* bedwonghen waere in huys te scuijlen, in welck cas cesseran zal des voors. es.

(49) *Onderaan deze bladzijde staat nog geschreven door een andere 17de eeuwse pen:*

‘Me Van achter de neeghen hueren gheen zaete te houdden.’

Woordenlijst

Amoeerse	: lokaas (V).
balslaen	: kaatsen (ST - H).
banderoede	: buigzame houten roede, inz. dienende om de strodaken te verbinden (ST).
bedwynghen	: onderworpen zijn aan de rechtsmacht (ST).
bevang	: gesloten ruimte, beluik (ST).
bogen met vijandelicke ghescutte	: hand- of voetboog met gevaar lijke pijlen (H).
bruchstock	: voetgangersbrugje met leuning (ST - DB).
dobbelen	: kansspel met kaarten en teerlingen (H).
drieghespannen	: ghespan, span, oude lengtemaat ± 20 cm; zie Biekorf 1974, 122.
evene	: haver (V).
ghefuert	: geprezen, ook wel <i>ghafort</i> (Fr. <i>aforer</i> = wijn prijzen) (H).
glavie	: lans, piek, speer (GL - ST).
goedynghen	: goederen (ST).
grief	: onheil, ramp (ST - V).
handghedaet	: werk, toedoen (ST).
harnasch	: jacht- en visgerief (ST).
hooftwapene	: alle ongeoorloofde wapens, ook <i>onheuse</i> of <i>onschamele</i> wapenen (H).
hoosevat	: waterschepper met lange steel (GL - H).
cafkoen	: schoorsteen, schouw (DB - ST).

kante peden	: geslepen of gekante stok met ijzeren punt ST - V).
clossen	: spel waarbij in de klosbaan gespeeld wordt met een blokje hout dat in een putje moet geslagen worden met een stuk. De tegenpartij moet dat trachten te beletten. Ook <i>zeugedrijven</i> (DB - GL).
kuenen	: konijnen (DB)
leedere	: ladder (DB - V).
lochtyngh	: tuin, moestuin, hof (ST - DB).
lydt	: doorgang (ST).
mesnieden	: huislieden, dienstboden (ST - GL - H).
mesuz	: overtreding (GL).
mite	: halve penning (H).
ongans	: minderwaardig, vervalst (ST - H).
ongherecht	: niet openbaar, gezegd van een weg (ST).
onghereet	: niet bij de hand zijn (DB).

ongherynct	: niet voorzien van een ring of ijzerdraad die in de neus van de varkens gestoken werd om te beletten dat zij de grond omwoelen (H).
ongheschielt	: niet voorzien van een scheedel of dwarshout (Fr.: tribart) dat aan de hals van varkens werd gedaan om te beletten dat zij door de hagen liepen (ST - H - GL).
ontissen	: schaken, wegleiden, ontvoeren (ST).
ontwee	: in tweeën, aan stukken (GL).
penewaerde	: koopwaar van geringe waarde, inz. eetwaar ter waarde van een of enige penningen (GL - H - ST).
pertrysseren	: jacht maken op patrijzen (ST).
plaetse	: dorpskom. Plaetse is meer dan het markt- of kerkplein met de rij huizen errond. Een plaatsenaat is iemand die in de dorpskom woont (DB).
praessche messen	: soort lange messen (ST - H).
rabauw	: landloper, boef, verdacht persoon (H).
rebelster	: zelfde betekenis als rabauw of truant (H).
russat	: teerput, open gracht.
scoffieren	: onteren, kwetsen, beledigen (GL - H).
schut	: bewaarplaats voor loslopend vee dat gevangen werd (V).
sueren	: afvloeien (GL).
truant	: boef, landloper, verdacht persoon (H).
verstekene	: herstellen (V). - Moet het hier niet verstaan worden als opheffen of 'een weg verdooven'?
voghelen	: vogels vangen (K).
vrauwen van levene	: hoer, prostituée (H).
vriend	: bloedverwant (V).
waerde	: oplettendheid, zorg (H).
waerf	: werf, keer (V).

waerhede	: algemeen rechterlijk onderzoek op de heer lijkheid (BL - H). Cfr. doorgaande waarheid.
warande	: jachtterrein (V).
warandeeren	: keuren van eetwaren (GL - H).
wisse	: buigzame twijg, taaie boomloot (DB - H).
zaete	: zitting, gelag (DB).

Bij de velleploter aan de Langereie te Brugge

Na een wintervoordracht in het parochiaal centrum van Sint-Gillis te Brugge zegde mij een vrouw: ‘Juffrouw ge moest eens naar mijn nonkel Zezzif gaan, dat is de velleploter De Jonghe langs de Langereie voorbij de Duinebrugge ... wel dat poortegat in, daar tendend woont hij. Wel mens zo een man kan vertellen, hij spuwt letters, hoe kan het anders: twee-en-tachtig jaar oud zijn, in hetzelfde huis en in de stiel geboren, hij kent God en heel de wereld en 'k mag het zeggen, hij is vriendelijk en zal geern vertellen’.

Mijn zegsman in de boomgaard

Op een zomerse achternoen ben ik tot daar gewandeld en het aangewezen poortegat binnengegaan. Wie zou daar zoveel ruimte en groen bachten de huizenrij van de Langereie verwachten: tendend de lange gang kwam ik op een grote schone boomgaard, de hoek om stonden drie verbouwde huizen van een gewezen blekerie. Aan de eerste deur gebeld, seffens kwam de oude velleploter de deur opendoen. ‘Wien is er hier? - Een kennis van je nichte Leona. - Kom binnen, pak een stoel en zet je...’ Toen hij mij aarzelend en tastend naar een stoel wees, zag ik dat de man half blind was. ‘k Zie niet al te best meer, hoe gaat dat al: hout klieven en te forsig geweest ... alle twee mijn zieke ogen gekwetst... 'k heb mijn pere afgezien. Nu om kort te maken, ik zie nog een klein beetje door een hoekstje van mijn linker oge; ik kan de straffe van de lucht niet verdragen, 't is daarom dat ik die groene klippe drage...

Zo mijn nichtje zegt dat ik goed kan vertellen ... ik kan alleszins goed genoeg klappen, 'k zou vertellen dat ik schier geen speeksel meer he'n. Hoe kan het anders, altijd in de kommersie en bij de mensen geweest, je moet niet vragen ... waarmee moet ik beginnen?... En dat moet over de leerlooierie langs de Langereie zijn?... 'k zou dan maar best met nonkel Pietow beginnen, dat is mijn vaders nonkel waarbij dat hij opgekweekt is. Nonkel, een oude jonkman woonde hier neffens de poorte in dat oud huis, hij woonde daar te zamen met zijn zusters: tante Liete en tante Marjanne.

De oude blekerijen op Sint-Gillis

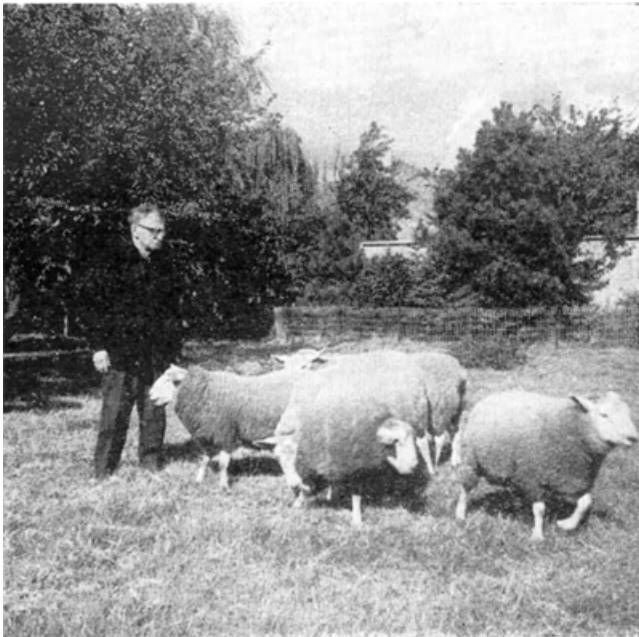
Van wie dat nonkel Pietow de stiel geleerd had? Vraag me nu dadde ... 'k en weet het niet ... en van zijn vader zekers. Hurkt 'n keer 'k heb ik nog een oud bewijs, daar in een schof, van 't jaar 1810 uit de Franse tijd, waarbij dat Bavo De Jonghe - een van onze voorzaten - de permissie kreeg om te reizen van het departement de la Lys naar het departement de l'Escaut om vellen te Middelburg te gaan kopen. Al de averechtse kant is dat verscheidene keers ondertekend als bewijs van doorgang; 'k ga je het wel bezorgen.

Er woonde nog een velieploter De Jonghe bij de Kruispoorte, maar onze struik is hier op dezelfde doeninge blijven nestelen, mijn vader is van 't jaar 1846 meen ik en maar aan zijn 45 jaar getrouwd en ik (de oudste van vier kinders) ben ook in hetzelfde oud huis geboren en heb hem als velleploter opgevolgd. Heel die doeninge zou voor de Franse tijd nog een grote blekerie geweest he'n om stikken grauw lijnwaad te bleken. In vaders jonge jaren was het eentwat van dertien duust vierkante meters eigendom, maar hoe gaat dat al? nu een keer een stik verkocht en later nog een partie aan een ander gebuur toegeslegen zodat we nu omtrent nog over zes duust vierkante meters eigendom beschikken. En dan nog werd er een partietje aan de hovenier De Boodt verhuurd; hij woonde hier al binnen bachten de huizen en pachtte zijn hoveniersdoeninge aan Scharlaken, dat zit hier al rare vernesteld hé ... De Boodt had toegang langs een poortje op de Langereie.

Verstaat ge dat niet? Hurkt een keer ... ge kent ons oud huis langs de reie met de ingangspoorte ... wel daar neffens stonden de vijf schippershuizetjes die afgesmeten zijn - nu de bazaar Lievens en het herenhuis van den arsietikt. Daar neffens in mijn tijd hadt ge een kleeuwinkel en d'er aanpalende het ingangspoortje naar De Boodt zijn huis en hovenieringe met serren, persies bachten de schippershuizetjes gelegen. Zo ge verstaat dat hé? onze ingang - een garre - loopt nog dieper daar bachten en strekte zich veel verder zuidwaarts uit ... tot aan de steenhouwerie van Kampers. Wel mens toch! er lagen hier hektaren blekerieën op Sint Gillis, al schone nesch in zijn blekersgrachten van hier tot aan de Lange Baliestrade en de Kalvariebergstrate ... 's winters schaverdijnden wijnder dweers deure naar die

De Langerei, met poortingang van de velleploterie De Jonghe. Brugge 1974.

Jozef De Jonghe met zijn schapen in de boomgaard. Brugge 1974.

straten toe. Neen, neen er was niets dat ons belette, want de Julius Sabbestrate noch de Stokersstrate waren doorgetrokken ... dat zijn nieuwe straten van tussen de twee oorlogen. Al die grachten wierden van aan het 'Stil Ende' gespijst, er stond 'een vanne' alla een 'sastje' aan Sgravenstrate en dat kost al geven dat' wilde. Het water liep bestendig door de buizen in de blekersgrachten en ook naar onze leerlooierie, en zelfs naar de mouterie van Dumon ... dat was één waternet. Wel te verstane dat het spoelwater standvastig al onder de huizen en de strate naar de Langereie uitliep.

Van blekerie naar velleploterie

We zou'n nu best met nonkel Pietow en zijn twee zusters beginnen, want elk had zijn eigen stiel, tante Marjanne was mutsemaakster en tante Liete, de kapitein van de drie, was *stikkebleekster* en heeft de langste geleefd. In haar oude dag rizioneerde ze also: 'dien eigendom is toch nog te groot voor de velleploterie, dat kan meer opbrengen'. En waarachtig in 't jaar 1880 deed ze een schipje Boomse steen komen en liet hier een blekerie bouwen met woonhuis, mangelhuis, en strijkkamer, al de overkant kwam het washuis en een spoelkot. Heel die instalasie werd aan de weduwe leselee voor zevenhonderd frank sjaars verpacht, de kozijns De Jonghe aan de Kruispoort hadden er zich tegen verzet en raasden: 'Tante Liete had beter in heur rok gescheten of zo'n bouw te zetten, met uit te wassen was het gepasseerd'. Als tante haar hoofd had neergelegd heeft mijn vader de blekerie voor 25.000 frank overgenomen, maar hij is toch in het oud huis op de reie blijven wonen en daar zijn wij alle vier: ik, mijn broer en mijn twee zusters geboren.

Perkament en trommelvel

Zie, 'k weten haast niet hoe met nonkel Pietow te beginnen, dat is trouwens van over meer als honderd jaar da'k klappen en dat was nog al handwerk en per steekkarre. In alle geval nonkel had hier een grote hangaar van 8 op 33 meter voor zijn velleploterij en een groot plein om wulle te drogen. Ja'ie hij was wel leerlooier maar legde zich meer toe op perkament en trommelvel. De vellen werden

in 't slachthuis gekocht: kalfsvet, kachtelvel, en ezelskachtelvel, die aldaar vergaard en gezouten lagen voor de verkoop. Eerst moest het zout uitgeweekt worden en dan werden de ontzoute vellen in de *pitten* - gemetste bakken - met kalk en water gesmeten om het haar los te komen. Alzo kosten ze dan het haar op gebombeerde houten blokken - tachtig centimeters breed - met een stomp afgerond mes met twee handhaven gemakkelijk afschrepen.

Wat dat ze met het haar deden? Ontkalken en op houten rekken drogen om te verkopen. Je weet toch wel dat er vroeger niets verloren ging; de plakker betaalde 35 centiemen de kilo om in zijn moortelbak te mengen: wit haar voor zindelijk werk lijk plafongs, en 't ander bruin haar kwam in de gewone moortel.

Nu om voort te doen, de onthaarde vellen moesten dan ontvleesd worden met een afgerond snijdend mes: een soorte *weg* gelijk een tussenvelletje wegnemen. En voor het laatste goed ontkalken in klaar zuiver water. 't Is niet om te boffen maar onze knechten waren echte goede stielmannen en ze kosten bijzonder handig die bewerkte vellen op de houten ramen spannen. Er was daar nog een beetje oefeninge aan vaste: de houten ramen waren rondom van uitstekende nagelkoppen voorzien; op gelijken afstand werden er dubbele gaatjes in het nat vel gesteken om er vingerlange stokstjes door te steken. Ge verstaat dat wel, dat was om 't vel niet te scheuren, want het touwtje werd rond de stokstjes gedraaid en alzo over de nagelkoppen getrokken en 't vel lag gespannen. De ramen werden onder de open galerie in de wind te drogen gezet, na twee dagen was het vel al drogend klaar geworden en deze vellen *perkament* werden op tafel geklast.

Waarvan dat ze dan trommelvel maakten? Awal godver dat is het...! Och iefvrouw 'k zijn hem kwijt zonder mijn wete ... je moet mij pardonneren ... een beetje gejaagd zijn ... en gewend van met een halve vloek de knechten te kommanderen, ze verstonden goed die tale. Ja maar wacht! 'k Gaan het joen goed eksplikeren: vooreerst nooit geen schaapsvel gebruiken, dat geeft een doffe klank. Op dat blad perkament werd de trommelgrootte met ijzeren hoepels afgetekend; 46 tot 50 centimeters diameter plus drie centimeter 'inplooi' voor gewone trommels en voor een *groskis* van 75 tot 95 centimeter, maar de meest gangbare mate was 50 centimeter. Wij verkochten ze effenop zelfs

aan partikulieren en muziekmaatschappijen. Gewoonlijk verzonden wij de trommelvellen naar twee bekende huizen te Brussel: oftewel naar Mazelong gekend voor muziekinstrumenten, en ook nog naar het huis Fonsong meer gericht op *ekiepemang militair*. De afrondingen van het trommelvel en andere afval, *lijm* genoemd omdat er *zelatien* in dat soort vel zit, wel heel die bazaar werd voor een half frankstje de kilo aan een lijmfabriek verkocht en de voerman Krawat voerde alles per kabiong naar de ‘Bassing’.

Zie! weet je wadde! ik zou, voor alle gemak, best mijn vader met nonkel Pietow te zamen laten werken, vader was toch zijn bijzonderste helper en al van t'halve de jaren tachtig zijn enigste opvolger. Wel lieven hemel! had nonkel Pietow in zijn tijd beter op de zake gepast, hij had het veel verder gebracht: alla zo goed gelegen en hij beschikte over de nodige grond en had de middels ... maar alla tot daar ... goed en brave genoeg, maar als jonkman pakte hij het liever op zijn gemak. Hij was lid van 'k weet niet hoeveel sosseteiten: van de stalen boog te Assebroek en hunder leuze was: ‘Vriendschap bant de nijd’, hij heeft daar zelfs gezubileerd; 's winters ging hij naar de liggende perse op de Kommedieplaatse in Café du Nord - nu tapijtwinkel Heylen - in de zaal tegen 't Kranereitje schoten ze daar *in de doel*. Hij ging ook naar 't Pasbaantje - later 't Wieltje - in de Zimmerolstrate, en alle voornoene pakte hij zijn dreupeltjes in den Osse hier langs de reie, bovendien vierde hij de maandag en werkte niet.

Schaapsvellen reden en wolwassen

Als nonkel Pietow hem ook schaapsvellen aantrok? Ja'ie, van zelfs, maar we gaan verdommelinge zo zere niet wee'je, alzo niet; we moeten goed onderscheid maken tussen *plot* en *scheer*. Je gaat dat seffens verstaan: plot is doo'wulle van een geslacht schaap en scheer is levende wulle van een geschoren drijfschaap, he'je't vaste? Maar opgepast, want er is daar nog verschil in dat scheer: de drijfschapen, al *beiten* - ooiën - liepen *in trop* met een buk die de schorte aanhad, ze perkten op braakland om het te bemesten. De trop had ook zijn eigen *drift* langs straten, dreven of vaart, dijken lijk de Damse vaart of de veste bij de Dampoorte. In de dektijd werd de schorte afgedaan, alzo lammerden de tropschapen reeds half maarte en had men paaslammeren.

't Scheer van de beite die kweekte was zo forsig niet, van lege beiten die ze vet kweekten hadden we beter kwaliteitswulle; ze dreven wel éénjaarse, maar de tweejaarse waren meer gewild door de vetdrijvers. Veurnambacht was gekend voor zijn vetdrijvers, sommigte dreven zelfs alleen een trop *weers* (gesneden buks) dat gaf de beste, vaste, kloeke, lange wulle. We moesten op avanse kopen eer dat ze schoren, - d.i. van half april tot mei, - het is trouwens te late als ze beginnen te muiten, de wulle blijft dan overal aan vasthangen. Daarbij de te lange wulle begint te klissen en door de hitte krijgen de schapen het schurft. Hoe dat ik dat al weet? Omdat mijn vader hem bijzonder op de schaapswulle toelegde.

Zo lijkt of ge al weet, nonkel Pietow was ook 'wullewasser' in de reie hier rechtover; zoals de andere grote marsjangs had hij toegang tot het water langs een dubbele keten die met een slot vastlag. Neen, neen, geen trappen af, dat is wat anders, een *schep* dat ze zeggen om water te scheppen om het huis te schuren en de waste te doen; 'k en zegge niet, er moet hier vroeger, een beetje verder op, een schep geweest he'n. 't Is also dat nonkel een ereteken gekregen had om een vrouwmens te redden, die met heuren eemer de diepen intuimelde. Pietow die 't zag gebeuren sprong erachter en hij had de meeste moeite om haar bij het schep te krijgen omdat de vrouw hem vastklampte.

'k Ga je dat wullewassen seffens uiteendoen. Tegen de kaaie lag er een vlot waarop de wasser werkte tussen twee wissen manden: een mande vuil scheer en een tweede met druipende gewassen wulle, en de knechten voerden alles per kortewagen weg en weer. Goed verstaan he! door op een hoop te liggen begint de wulle te zweten, er zit daar leven in en we wassen de wulle in heur 'zweet'. Voor 't vlot dreef op 't water een wijde rieten mande, een halve meter hoog van boord en een houten kruis al onder, en van vier of zes oren voorzien om ze met de voet te kunnen keren en draaien. Lewie de wullewasser smeeet een *vlies* met een keer in de drijvende mande, stampte met de *lange madam* (berkebezem) op de vuile zwetende wulle en met de voet draaide hij de mande weg en were. Het gewassen vlies werd in de wissen mande op 't vlot getrokken om te druipen en vandaar onder ons *perdak* gevoerd; 's anderdaags werd ieder verdrupt vlies op latten te drogen gehangen.

Wol en wolwassers van soorten

Nog andere wullewassers hier op de Langereie? Maar alla! g'hebt toch nog gehoord van de wullewassers Vanacker, nu onze gebeurs, maar de ouders Vanacker woonden meer naar Sgravenstrate toe; en dan hadt ge nog Scheurman, de matrassenverkoper van de Rozenhoedkaai die alhier zijn wulle kwam wassen omdat de reie bij zijn huis er niet voor schikte. Wij kwamen goed overeen in de kommersie, van schenteventen geen sprake, we waren serieus, in moeilijkheden verstonden we malkander goed.

Wijnder voerden de gedroogde wulle naar het toevluchtshuis voor vrouwen in de Werkhuisstraat om te plukken aan een kwartje frank de kilo. Ba neen toch, niet bloot op de karre gesmeten, die wulle werd met de handen lichtjes in overgrote zakken geduwd. Voor ons venster lag er een vlies gewassen wulle, alzo wisten de mensen dat zij bij ons *levende wulle* voor een matras kosten bestellen.

Hoe dat het vuil scheer toekwam? Ha de boeren leverden dat per vlies in een *gleiband* kruisgewijs gebonden, dat strooi kwam eraf lijk een niet. Ieder vlies woog een grote twee kiloos tot twee kiloos en half. Niet elk apart gewogen, dat ware Maria-langwerk: een hoop vliezen ineens boven een leertje gelegd en alzo op de baskuul gewogen.

Nu kunnen we beginnen met de *plot*, de doo'wulle. De gezouten schaapsvellen van het slachthuis werden eerst ontzouten en dan op *klamp* gelegd, d.i. 't ene vel op 't ander met de wulle langs onder, alzo lagen ze gereed om met een gepast mengsel van 'sulfuur de sodiom 'en kalk bestreken te worden om gemakkelijk te ontwullen. Ieder bestreken vel toeplooien en apart leggen om niet te verhitten; 's anderdaags viel de wulle gemakkelijk af, g'hadt maar met de hand er over te gaan om de natte wulle op rekken te laten leken. In de drogerie stookten ze dan nog met kolen. Awal, we zijn d'er, die gedroogde wulle werd *plot* genoemd, *mesiezerie wulle* zeggen de Fransmans. De plot verzonden wij naar grote wullemarsjangs lijkt een Delrue te Brussel of een Petiesiemong in 't noorden van Frankrijk. Onder ons gezeid die marsjang is nog geruïneerd met *op term* te kopen - kopen eer de wulle geschoren is - de wulle kan ineens afslaan. Die plot werd in de grote zakken gestampt, potverkromme ge zoudt alzo de duivel doodstampen, ge kost er geen pit meer induwen. We verzonden natuurlijk ook plot naar Verviers, dat is gekend.

Korte wulle en vette sajette

Ja maar we moeten hier algelijk oppassen wee'je: dat was plot van vulgroeide lange wulle, g'hadt ook plot van niet vulgroeide - korte wulle - van schapen die in oegst geslacht werden, wel dat plot werd naar het spinnerietje van een zekere Sieks verzonden. Hij spon nog volgens 't oud siesteem met een handmasientje: twee draadjes de dikte van een fijn touwtje, die wij in opgewonden pakstjes van 150 gram als grauwe, vuilwitte *vette sajette* verkochten.

Wat zegt ge! niet goed verkopen! ge zijt er wel mee! gebreide vette zokken werden meer gedregen of dat ge peist, alla om met de blekersbazen in ons geweste te beginnen. Als kind zie ik ze nog op hun hoge witte kloefen afkomen op weg naar den Osse om hun noenedreupeltje te profiteren Bekemans, Aartsen, Dumalin, Goenje, al in hun blekerskostuum: slaaplijf met kraag in gebreide vette sjette, halflange vette zokken boven de broek tot aan de knieën getrokken, afig daaraan herkenden we de stielman, de blekersbaas. Andere mannen droegen de vette zokken boven de kollesong onder de broek, knielappen van gebreide vette sjette werden ook tegen 't romaties gedregen, kortom er was veel vrage naar. De kommersanten - mijn vader ook - die rond de noene een asentje kwamen halen in den Osse waren best als de *artikelmannen* gekend en hadden hun eigen gewoonte: zolang of dat het uitgedronken dreupeltje recht bleef staan, mocht de bazinne herinschenken, een keer omgekeerd was het uit en amen, de baas had zijn bekomste.

Zwijnsperkament

Weet ge wat ze hier ook bewerkten: zwijnsvellen, meest van gekreveerde zeugen. De *baggermannen* uit 't Klaverstraatje liepen de buiten af, 't was vlaân ter plaatse om de zwijnsvellen - soms ook een kalfsvel als tussenlopertje - in stad aan de 'vuulvalder' te verkopen. Tussenin bestelden we wel ook een partietje langharige zwijnsvellen in Holland voor de *burstels*. Onze knechten trokken met de *bursteltrekker* het wit zwijnshaar uit om het aan de burstelmarsjang te verkopen. Verder werd het vel tot zwijnsperkament bewerkt op dezelfde wijze gelijk het kalfsvel.

Wat dat we daarvan maakten? 't Vel van een grote zeug diende om *trezels* van een meter en tien doorsnee te span-

nen, kent ge dat boerealaam? Wijnder verkochten het zwijnsperkament onopgemaakt aan het oud huis Rekoer in de Geldmuntstraat: een winkel met boeretuig. Daar maakten ze de houten hoepels met tien centimeter hoge boord, het zwijnsperkament werd met de gepaste gaatjes door een snijdend buizetje, een *portapiejistje*, doorboord, al naarvolgens het zou dienen om bonen, erweten of graan te ziften. Je moet weten dat er drie soorten bestonden: de bonetrezel, de erwetentrezel en de graantrezel. De trezel hing in een driepikkel van touwen aan een balk om alzo gemakkelijk de vruchten te schudden en te zuiveren. Sommigte boeren lieten ook hun naam met jaartal midden de roos van het perkament met een naald prikken. We verzonden nu en dan ook zwijnsperkament naar de zeefdemaker te Goes in Holland.

Eikenschors voor de looierij

Als mijn vader Jan De Jonghe de kommersie uitgebreid heeft? Ja ie alleszins, ik heb het toch al gezeid dat hij hem bijzonder op de schaapsvellen toeleigde. Leerlooien heeft hij ook gedaan, maar toch wijnder velleplotigen meer. Je weet toch wel dat ze in de leerlooierie gemalen eikenschusse gebruikten? de bomen in de lente geveld geven de beste sappige schusse. De boomveller verkocht de gedroogde schusse aan de leerlooier die koe- en kalfsvet tot schoensbovenleer en zoolleer looide.

Hoe dadde? O joei, joei! dat kan 'k ik in 't lang en in 't breed niet uiteendoen, die schusse moest eerst nog gemalen worden. Kijk, zie, in hoeverre dat juiste is weet ik niet, maar vader zei dat er vroeger op de veste meulens gestaan hebben die eikenschusse maalden, en een schepen Fontaine zou ook leerlooier geweest hebben. In alle geval was mijn peter Verraks in de Langestrade een gekende leerlooier, maar de bijzonderste van Brugge was Van Callie in Groeninge, hij heeft het dan ook de langste uitgehouden.

Nadat de schussewindmeulens niet meer werkten heeft Van Callie in Groeninge een groot battement, drie stasies hoog, met stoommassien en stoomketels gezet. Al onder werd het graan gemalen, op de tweede stasie hadt ge de schussemeulen en aan de asse lag een masientje om eerst de schusse te kappen, het hoogste verdiep diende als magazijn voor gemalen schusse. Mijn vader kocht daar honderde ki-

Vader Jan De Jonghe in velleploterskostuum te Brugge omstreeks 1908.

loos schusse met een keer want met honderd kiloos loopt ge niet ver.

Rond de looiputten

We beginnen met leerlooier, mijn peter Verraks: de onthaarde en ontvleesde koeivellen werden eerst van-ensentensen de rik t'halvendoor gesneên en in de *boenpitten* - vierkante gemetste kuipen - met water en wat schusse gesmeten om 't vel te boenen en het bederf te vermijden. In de grond zaten de twee meter hoge eikenhouten kuipen - 'looipten' -, na enigte dagen werden de geboende vellen uitgehaald en dan begost het 'strooien en looien' in de looipten. Alzo zie: in de pitgrond van de looipt wat schusse strooien, een geboend vel openlegglen, de poten inplooien, en alles wel twee vingers dik met schusse bestrooien, alzo 't ene vel op 't ander schone rondom leggen en alsan met veel schusse bestrooien, goed aanvullen. Maar om geen luchtgaten open te laten trappelden ze wel hier of daar met de kloefen op de schusse onder het werken. Alzo werd de looipt gevuld tot een hand van de boord; op de laatste gestrooide schusse kwam er nog wel drie centimeter afgelooide oude schusse want het vel mocht hoegenaamd geen dag zien. Om niet te rijzen werden blokken arduin bovenop gelegd, pas nu staken ze water juist genoeg om de schusse nat te houden en in werking te brengen, 't looien begost. Gedurende zeven of acht weken bleef de pit onaangerod. Na die tijd werden de vellen bovenge-haald, het uitgezogen *huidevettersmul* op een hoop gesmeten voor de blommist, en de zevenweekse bewerking met dezelfde vellen werd nog tweemaal herhaald. Ondertussen hadden ze wel een kastje afgesneên om te zien in hoeverre het vel bruin en doorlooid was.

Ja, ja't, na de derde bewerking kwam het vel voor goed uit de pitten: het was geloid maar nog geen keihard *zoolleer*, daarom werd het met nagels aan rekken gehangen en op de droogzolder gezet. Halfdroog op malkaar onder gewichten gelegd om niet op te krullen, zelfs twee tot driemaal herophangen en nadien weer pressen om het leer absoluut effenplat te krijgen. Nog een laatste keer de vuiligheid goed afgeborsteld en dit zoolleer werd dan in de kommersie als '*Vlaams zoolleer*' aan de schoenfabrikanten en partikulieren verkocht. Goed verstaan hé, we spreken niet van latere

fabrikasie met ekstrakten en foulongs, neen we blijven bij mijn vaders tijd.

Wel, dan was hier Van Callie de bijzonderste leerlooier, hij bewerkte de twee soorten: zoolleer en bovenleer, maar ik ken beter het looien bij peter Verraks in de Langestraat, de loopipitten liggen voorzeker nog onder de speelplaats van de school bij de Papnunnnetjes. Dat komt van de dochter Iedonie Verraks die aldaar in 't klooster gegaan is, later hield ze school voor de kleintjes hier rechtover langs de Potterierei en was als maseurtje Gabriël van groot en klein gekend.

Hondeleer en welster

Mijn vader aanveerde geen koeivellen, hij was gekend als leerlooier van hondevellen van de grote trekhonden, hij kocht gewoonlijk bij de vellemarsjang Bals te Ruiselede, maar bestelde toch ook een partie nu en dan te Sint-Niklaas. 'k En zegge niet dat hij ook geen kleine kommersie deed met de keunepietsers die tussenin al een hondevel of kattevel binnenbrachten, hij betaalde een frank-en-half voor een groot trekhondevel. Onze loopipitten waren wel kleiner van formaat maar het was dezelfde werkwijze met gemalen eikenschusse als voor koeivellen. Het gelooide hondeleder diende om de kussens - met koeihaar opgevuld - de *gareelbolgen* te overtrekken; dat leer werd ook nog als voering voor de *harnaseuring* gebruikt. We leverden natuurlijk aan de gareelmakers lijk Branders in de Smeestraat, Zonneviele te Torhout of ook een leermarsjang te Kortrijk. Als klanten hadden we nog gewone stielmannen als de Basse Verstrate te Sint-Kruis.

De gelooide kalfsvellen werden bij ons gezwart voor gewone werkschoens en besteld bij vaste schoenmakersklanten. Blote schaapsvellen (ontwulde) looiden we tot *welster* voor leren schorten door smeds en ijzerbewerker gedregen. Die schorte verdraagt vierspeters en bij 't wrijven tegen ijzeren alaam scheurt het leer niet. Welster van kleine zwijnsvellen is kloeker en taaier, daarvan werden de brede riemen voor de koppelbanden van de *vleikappe* gesneden. De kleinste kappe, de *stafkappe*, was over de vleistaf gespannen die in de hand gehouden wordt, de grootste, de eigenlijke *vleikappe*, kwam over de kortere dikkere vleistok, de *roe*, waarmee ze het graan dersen. Met de smalle welster *naai-*

enden, werd elke kap kruisgewijs over staf en roe vastgemaakt en daarna met een koppelband aan elkaar goed vastgesnoerd. Onze knecht Monk Blicck stak naai-enden van een kleine centimeter breed met de *ploeg*, een speciaal mestje.

Handschoenen en wanten

Ons huis was ook nog gekend voor zijn handschoenen. Maar ba neen geen gewone handschoens - wacht je gaat het seffens verstaan. De kleine honde- en kattevellen werden anders bewerkt, het haar moest behouden blijven. Met een mengsel, alla een paptje van drievierde aluin en een vierde zout met een greepje tarwemeel om te binden bestreken wij die velletjes langs onder. Na een dag rustens werden ze halfdroog goed gerokken om soepel te krijgen, onder het drogen van tijd tot tijd nog 'n keer rekken tot het heel soepel en droog is. Deze vellen draaiden en klutsten we in een ton - lijk een ouderwetse kern - met verwarmd wit zand aan 22 graden om het haar te zuiveren en te ontvetten.

Onze handschoesnijder, Pietje 't Stuikvoetje uit 't Fort aan de Komvest (huizenetjes in een binnenkoertje) had zijn speciale patronen: bij de hondevellen handschoen staken wijsvinger en kèstje in één en dezelfde vingerling voor de warmte. Wel neen met geen touwtje naaien, dat is in geen tijd bij het werken versleten, dat zijn trouwens winterwerkhandschoenen. Ze gebruikten schaapswelster biezetjes 'snoertjes' en naaiden langs de behaarde kant met een driekantige zeilnaald, het haar werd dan langs binnen gekeerd voor de warmte en werd niet nat onder het werk. We hadden onze handschoenaaiers in het prizzong aan het Pannereitje, een klute het paar.

We hadden ook schaapsvellen *wanten* met korte herschoten wulle van drie weken, ze werden ook met de wulle langs binnen gedregen, 't is daarom dat we dit vel met gelen oker kleurden, dat maakte seffens een beetje beslag. Ge kent dat he? de wante heeft maar een vingerling aan de duim, de vingers zitten warm in de wulle. De boer droeg zijn wanten als hij 's winters met de sieze uitreed.

Deze wanten moogt ge niet verwarren met de schaapsvellen welster zomerhandschoen (ontwulde), ze wierden gedregen om de handen tegen bramen, tingels en ander stekkers te beschermen. Van zelfs was er verschil in prijs: de

hondevellen waren de dierste: twaalf kluten het paar en acht kluten voor de wanten. Ho we verkochten heel veel handschoenen thuis, maar toch verzonden we er regelmatig met de boot Brugge-Sluis, pakken van een dozijn, naar Hermans langs de Kaai te Sluis.

Katervel en kattenpels

Wat dat we van kattevellen maakten? ge moet niet lachen dat werd zelfs door heel deftige mensen gedregen, ge zoudt nog verstomd staan, maar ze bestelden gewoonweg een *katervel* vier tot vijf frank al naarvolgens de kwaliteit, en de dichtbehaarde werden eerst uitgezocht. Ik hoor nog zeggen: ‘dat dicht haar houdt beter de lijfwarmte vaste, ook 't doet zo een deugd aan mijn romaties in de leên, 'k zijn daar teer aan, 'k weten een beetje van 't lendegeschot’. Andere klanten vroegen kortweg ‘een warm katervel voor 't fleuresien op de schoere?’ 't Is alzo dat wij kattevellen aan een drogisterie verkochten. Mensen die het wel stelden hadden zelfs mantels met kattevel gevoerd, 'k heb alzo een mijnheer van aan de Brugstjens gekend die katervel in zijn broek genaaid had voor 't fleuresien van zijn knieën.

Vanwaar de kattevellen kwamen? Potverkromme! peis je dat ze dan in de weelde zwommen lijk nu? ge zijt er wel mee! er wierden veel katten binnengespeeld met of zonder wete (voor de klucht). Wellewel mens, ho! binst den oorlog van veertiene waren de katten raar geworden, 'k weet wat ik zegge. Waar moesten ze 't vlees halen!... lijk 't volk in de straatjes van Sint Gillis en Sint Anne! Een katje al strelend in de zak, een slag in de nekke ... vlaan ... de pot in en ... ‘daar zie w'hebben weer een mulletje voor morgennoene’. 'k Ga je nog meer zeggen: ze smolten 't kattevet voor gesprongen handen en kloven in de winter, niets beter dan kattevet ... het bleef op je handen kleven ... en de kinders hankerden naar de kaantjes, dat was bijspijsje op de droge stuitjes. Keunepietsers en vellemarsjangs leverden ons de kattevellen.

Als tussenlopers brachten ze ons ook wel het een of ander wild: van het ottervel moesten we eerst het ‘windhaar’ aftrekken: een vlies dat het dons dekte, pas dan hadt ge de *loeter* dat we zeggen. De vissers hier uit het volk kenden goed otters vangen, ze volgden zijn gang, Sprietje uit 't Vrijbus (Peterseliestraat) was er op gekend, boven-

dien kreeg hij een premie in het slachthuis als hij de achterpoot met zwemvliezen kost togen. We kregen ook al een keer een fiesjow met zwarte haartoppen, maar bij het blazen ziet ge geluwe dons, hoe dieper in de winter, hoe geluwer dons. Van fiesjows maakten ze kattenfoureuren, persies lijk dikke worsten die in de kapmantel tot tendend hun teen hing.

Afscheid van vader

Wel te verstaan iefvrouw, dat is al van voor veertiene dat ik verteile, van in mijn vaders tijd. Och 'k herinner me nog een triestige historie. Ik was misschien twaalf jaar oud, 't was winter en fel geijzeld, onze doeninge lag spiegelglad. Volop in 't werk liep vader naar de hangaar en daar zie, zijn benen slaan van onder 't lijf en hij stuikt achterwaarts op zijn hoofd. De knechten brachten hem binnen voor dood, weken lang bleef hij zonder kennis liggen, elk wachtte op zijn einde. Tendend raad zei moeder op een avond: 'Kom jongetje 'k heb beloofd van blootvoets naar Onze Lieve Vrouwe van de Potterie te gaan'. Met ons getweeën trokken we het op langs de reie, al lezend, over de slijkerige kalsie naar de Potterie. 'k Was verstrooid, want hij iedere stap stak moeders blote grote tee van onder haar slepende rok, maar zij zag het niet ... gejaagd, half luid lezend, pletste ze maar vooruit door de slijkplassen. We knielden buiten op dat bankstje voor 't kapelletje en moeder zei: 'Alla jongetje vraag gij het schone: Onze Lieve Vrouwtje, genees toch vader, dat hij zijn kinders kan opkweken!' Een dag of twee later zegt de dokter De Schrevel verwonderd 'Maar wat is er hier gaande ... vader De Jonghe gaat herpakken geloof ik!...' En waarachtig vader verroerde, opende zijn ogen en wees naar de eiken kasse. Moeder verzuchtte: Onze Vrouwtje heeft ons verhoord! Elke dag bracht beterschap bij, vader heeft nog veel jaren geleefd en is in 't jaar drie-en-twintig gestorven.

Na den eersten oorlog (1914-18) hebben mijn broer en ik stilaan heel den boel gemoderniseerd en aangepast aan de nieuwe mechaniek, bij zoverre dat we wel met meer dan veertig knechten werkten. Nu ben ik oud en half blind, de boomgaard die ik geplant heb staat verwilderd, wat wil-je ... dat is 't leven, we moeten er ons bij neerleggen.

M. Cafmeyer

Uit het handboek van de roedragers van de Sint-Donaaskerk te Brugge

Bij het gedeelte van het bisschoppelijk archief, dat op het Rijksarchief bewaard wordt, bevindt zich een merkwaardig registertje dat tot nogtoe aan de aandacht ontsnapt is. Het is herkomstig uit de oude (verdwenen) grafelijke kollegiaalkerk van Sint-Donaas en het staat in de inventaris in alle beknoptheid beschreven als een ‘Handboek voor de kleine officies’ gehouden door de parvi officarii (roedragers, opperkoster, schoolmeester, zangmeester, sanctuarieklerk, torenklerk), in de organisatie van het kapittel staande naast de magni officarii: kanunniken, kapelannen en klerken; en andere lagere officarii als de organist, de teeckenaere e.d.m.⁽¹⁾.

Oorspronkelijk was het handboek opgevat als een ‘instructio’ of handleiding ten behoeve van de roedragers van het koor. Het bevat een kalender met de gewone officies waarin de roedragers van het koor optrad, aangevuld in 1579 (folio 2 - folio 7) en de buitengewone officies van de roedragers van Sint-Donaas en de ermede gepaard gaande inkomsten (folio 56 - folio 64⁽²⁾). Deze laatste twee teksten in de volkstaal dateren uit 1514⁽³⁾.

Tussen 1577 en 1579 werd het handboek royaal aangevuld met

1° Een nieuwe kalender waarin ook speciaal de taken van de roedragers van het kapittel aangeduid worden (folio 8 - folio 47);

2° De inkomsten van de roedragers (folio 49 - folio 52);

3° De officies van de opperkoster (folio 67 - fl. 69 recto); van de klerk van het sanctuarie (f° 69 verso - f° 71 recto); en van de torenklerk (f° 71 verso - f° 77). De opsomming van de taken van de torenklerk wordt logisch gevolgd door nota's over de klokken opgetekend op 4 december (f° 78)⁽⁴⁾.

Al deze teksten uit een beroerde periode van de Brugse religieuze geschiedschrijving zijn in het Latijn gesteld.

Achteraan (f° 89 tot f° 100) staan er allerlei aantekening-

(1) RAB, Kerkarchief, nr. 1153; betreffende het officie van de (twee) roedragers(s) zie A.C. Schrevel, *Histoire du Séminaire de Bruges*, dl 1, Brugge 1859, p. 17-19

(2) Zie bijlage 2

(3) Zie bijlage 1.

(4) Zie bijlage 3.

gen betreffende inkomsten van de dekenij, de pastoor en de opperkoster, maar zij dateren duidelijk uit de tweede helft van de 17e eeuw.

Wij hebben ons beperkt tot de uitgave van de Nederlandse teksten en van de enkele Latijnse nota's over de klokken. Veel commentaar is hierbij niet nodig. Wel stippen wij enkele punten aan, bijvoorbeeld de talrijke processies: processie dominicael, processie naar de kruispoort om palmen, een processie die reeds in de 12de eeuw is genoteerd, over de Mallebergplaats naar de Burg, naar St.-Michiels, naar de Magdalenakerk langs Smedepoort en Boeveriepoort, naar O.-L.-Vrouwkerk door de Steenstraat en langs de Reie over de Braambergstraat terug, naar St.-Kruis langs Dampoorten Kruispoortbrug, naar de Burgpoort en naar de Markt.

Verder valt nog op, met Pasen, het uit minstens 1365 stammend verrijzenisspel dat opgevoerd wordt tot 1578 binnen in de kerk; en verder de doorbraak van de volkstaal bij het houden van sermoenen⁽⁵⁾. Op Aswoensdag echter is het sermoen voor de helft nog in het Latijn en voor de helft in het Vlaams.

Wat de Latijnse nota's over de klokken betreft, het geheel klinkt ons zo welluidend in de oren - van ut tot la, en van 1170 tot 1420 - dat wij ze niet over het hoofd konden zien, evenmin als de vermelding van de klokkengieters Petrus de Boysis (1211), en Jacob de Ponte (1420), en een totaal van acht klokken in Sint-Donaas, waarvan er vijf worden opgevorderd in 1578; een daarvan werd uiteindelijk gerecupereerd in 1587⁽⁶⁾.

Luc Danhieux

- (5) Zie o.m. A. Dewitte, Gegevens betreffende het muziekleven in de voormalige Sint-Donaaskerk te Brugge, Hand. Société d'Emulation CXI (1974), pag. 135 e.v.; wat de Sermoenen in Sint-Donaas betreft: die gingen, met subsidies van het stadsbestuur, voor de kanunniken door up den refter in het Frans (zie o.m. Stadsarch., Stadsrekenboeken 1529-30, fol. 111; 1531: fol. 115...).
- (6) De nota 1420 me fecit Jacobus de Ponte, geldt niet Sint_Donaas Op die datum wordt voor Sint-Donaas door 'den cloc ghietere Johannes Heec (de Heict)' een nieuwe klok gegoten voor de Kristoffelkerk en Sint-Donaas (Rek. Kerkfabriek 1420, fol. 8^v). De klok Bernard uit 1431 (Rek. 1431, fol. 16^v) was een werkstuk van Michael Leenknecht. Leonard (re), Bernard (mi) en Benigne (sol) worden het vroegst op naam vernoemd in 1383 (Rek. 1383, fol. 7); Donaas (ut), Leonard, Bernard, Agatha (fa), Inghe (la) en Benigne worden samen geciteerd in 1387 (Rek. 1387, fol. 10°), wanneer Jan van Beveren instaat voor herstel. In de beroerde tijd worden 5 van de 8 klokken, de vijf met een gewicht van 1221 pond (Rek. 1579, fol. 25^v), opgevorderd; één ervan, Donaas, werd gerecupereerd uit de St.-Jacobskerk in 1586-87 (Rek. 1586_87, fol. 76^v, 80^v): zie meel uitgebreid: A.C. De Schrevel, Comment disparut le trésor de St. Donatien, in Hand. Société d'Emulation LIX (1909), pag. 322 e.v., 339 e.v.; A. Schouteet, Inventaris van het goud en zilverwerk in april 1578 te Brugge opgeest, in Id. CV (1969), pag. 217 e.v. Het wedervaren der klokken in 1800. A. Viaene in Biekorf 50 (1949), pag. 175.

Bijlage I***Instructio pro virgiferis chori***

Als men schreef xv^e ende xiiij claer
 was ghewesen in tcapitele van St Donaes openbaer
 den thienste dach van Septembre voorwaer
 dat de twee roedraghers vanden choore alleene
 soudent testament deelen van de habituanten ghemeene
 in dese maniere was ons titele
 met den Roedraghers van t capitele
 elc even vele soudet in questie gheleit
 verzocht by eenen Gulielmen de Frene onghebeit
 Roedraghere vanden chore met een Franciscus Aernoudts ghezeit⁽¹⁾

Bijlage II***Officie extraordinaire vonden roedraghere van Sint Donaes***

Eerst drie weken voordien sondagh van septuagesima moet hy vermanen den heere om een predicare tjeghens den sondag van septuagesima maer moet altyts sien naer de lancheyt vande vleech tyt ende naer vermanen.

Item sonders daechts voor den sondach van septuagesima soo doetmen altyt een messe vanden heiligen gheest van meester Jan Mueryn⁽²⁾ ende men synct die epistel ende evangelie op te doxael. Item soo moet hy vermanen xiiij refrectionalen⁽³⁾ te sitten ten grave van hem almen de messe doet, naer de messe soo ghaet den prochepape met syn cnecht ende den roedragher te graven met wyrooc ende sparwater.

Item opten sondach van *septuagesima* eerst processie dominicael ende statie inden ommeghanc voor onser vrouwen ende dan ghaen wy inden eh oor ende naer deerste collecte zoo keeren wy inde voorkercke om tsermoen te hooren int vlaemsche maer alst comt op

- (1) Een Franc. Aernouts treedt op als clockmannus, vanaf de jaren 1580-85 (Rek. id., fol. 20^v), en verkoopt ca. 1579 een orgelpositief aan de St. Jacobskerk: A. Dewitte, in *Biekorf* 72 (1971), pag. 344. Hun voorganger Theodoricus-virgifer, trad voor het kapittel als striptor op (Rek. 1513, fol. 26).
- (2) Jan Mueryn, secretaris van Karel de Stoute, was kanunnik in St.-Donaas, waai hij overleed 12-VI-1492 (Rek. St.-Donaas 1491_92, fol. 7). Van Joh. Mueryn is een fundatie bekend vóór 1474: Planarius, fol. XII e.v.; zie tevens J. Gaillard, *Inscriptions funéraires*, dl. I, Brugge 1861, pag. 101.
- (3) Zie AC. De Schrevel, *Historie*, pag. 31.

onser vrouwen dach soo en ist gheen sermoen.

Item ontrent den sondach van septuagessima moet vermanen den heeren om een predicare tieghens assche woensdach.

Item *assche woensdach* naer de ziel messe als nomen ghesonghen es soo wytmen dasschen ende dan ga is voordien proost ende voor den deken om asschen ende zoo moet ic ooc acter an om aschen gaen, daer naer tcollege ende als si ghegheven syn soo doet men een sermoen inden choor deen helft in latijn ende dander in vlaemsche ende dat ghedaen synde soo leestmen de leven salmen met syn collecten ende daer naer doetmen die hoochmesse.

Item van die vij Balmen diemen binnender vasten inden choor leest, soo moet ic van elc hebben xij miten maer my daer somtyts vertoghen.

Item alle sondaghen vander vasten ende ooc ix lessen soo sinetmen de epistel ende evangelie beneden.

Item swrydraechs inde vasten soo en ist gheen processie naer de noenen inde voorkercke.

Item den tweesten sondach vander vasten moet vermanen om een predicare om te preken palmesondach for int scepenhuus, voor mij 1 gl.

Item tvrydaecht voor palme sondach soo gaet men processiewys met den scoelkinderen ende tcollege ter cruispoorte om palmen ende men keert weder in processie tot in den choor.

Item *palmesondach* es solemne ende processie over de platse malleberch maer ten es gheen in de mattene alsoo inden burch ende statie voor onser vrouwen ende tcollege staet lanx scepen huis daer anbitmen tcruiice, dat ghedaen tsermoen ghedaen synde ghaen wy over de burch voor de zuutdeure ende eest statie tot der tyt dat *Gloria laus* ghesongen es en die dueren syn ghesloten, ghedaen synde ghaet tcollege inden choor. Item waert vuil weder soo soutmen gaen inden ommeganc ende achter den choor terdueren huit int scepen huis ende daer statie houden ghelyc inden burch.

Item est vuil weer soo antbitten et helich cruiice in scepen huis ende ie moet men myn heere de deken gaen om et cruiice te cussene ende als alle ghecust hebben soo moet ic ooc cussen ende dan gaetmen preken.

Item als wywater ghegheven es soo gaet de priester om syn cappe ende dan commen die ministers met cruiice en met wijrooc om de palme te wyen ende als de priester wyrooc gheeft soo moet ie ronsomme de palme gaen met.

Item opten *wytten donderdach* soo ghaen de ministers int wit ghecleet inde stoelen op de proost syde daer synde soo synctmen al de salmen ende de seven salmen achter een ende dat ghedaen synde soo ghaetmen de ooch messe doen.

Item naer noens soo ghaetmen de outaren waschen eerst de drie inden choor ende dan boven op den ommeganc een ende dan achter der choor omme ende alsoo inde voorkercke ende als die outaren ghewaschen syn soo vergaert tcollege inden choor totter tyt dat die ministers in de sanctuarie ghereet sijn, ghereet synde soo ghaen wy in processie opten reefter ende daer gae ic voor de ghuenen die draghen et sy water wyn boucken ende specien.

Item die ordinantie vanden *mandaet* eerst als die evangelie beghonnen es soo ghaetmen de voeten dwaen ende die anden ende dan gheeftmen drincken ende alst over ghedient es van drincken soo gheeftmen de coucken ende dan weder drincken. Item daer naer tragije ende dat ghedaen soo gaet tfolck wech ende wech synde soo dwaetmen de voeten vanden ministers ende dan gheeftmen hemlieden drincken, daer naer coucken ende dan weder drincken ende daer naer tragije ende dan weder drincken. Ende tmandaet al ghedaen synde soo keeren wy weder inde sanctuarie. stoop wyens.

Item opten *goeden vridach* soo gaen de ministers eerst ten outare ende die priester die den dienst doet gaet vooren metter casule an ende als die passie ghesongen es soo keeren si weder inde sanctuarie ende doen haer casulen hilt ende daer naer ghaen si int wit ghecleet achter den hooghen outaer metten sanmeester ende syn kinderen ende singhen drie werf *agijos* ende dan cussen sy teruice van daer keeren si weder inde sanctuarie ende doen haer casulen weder an ende die de messe doet gaet vooren metten heelighen sacramente ende twee kinderen met torssen ende een metter belle

Item *paeschemaendach* so gaen die ministers ghecleet eerst ten outare ende die den dienst doet ghact vooren ende als de leesen ende collecten al ghesongen syn soo keere sy weder inde sanctuarie. Item als men de tweetste reise compt om die cappe ende hy ghesongen heeft eens of twee werf soo ghaetmen met processie inde voorkerke ende es statie inden ommeghanc over de suit syde voor de vonte ende als de vonte ghewyt es soo gheeftmen sparwater ende dan ghaen wy inden choor ende als den priester al ghesonghen heeft ande vonte soo moet ic om de priester ghaen die ande vonte staet ende werders keeren daer ic stont ende dan wederomme gaen met de priester die sperrewater gheeft.

Item naer de hoochmesse moet ic metten clereken ghaen ten heeleghen sacramente ten hoghen outare heerst op den suit zyde ende dan op de noort zyde ende dan et volcht ende dat ghedaen synde soo ghaen wy inden choor ende dan ghaetmen de messe doen ende men synct de epistel beneden.

Paschdach

Item den paeschdach es solemne ende processie over de platse malberch ende statie inde voor kereke ende men ghaet ter conten metten cruce keersen ende wyroc. Item te matten naer de derde lesse soo ga ic voor tcolegie inde voor kereke om te ghaen spelen de verrisenesse. Item te vesperen naer magnificat eerst processie inde voor kereke ende men ghaet ter vonten.

Item men draeght al de octave van paeschen ten vesperen wijrooc ende processie inde voor kercke ende men ghaet ter vonten sonder saterdaechs ende men synct de laste drie draghen wyten donderdach vridach saterdach de epistel ende evangelie beneden.

Den tweesten paeschdach solemne

Ende men ghaet naer matten sinte michiels daer synct men messe ende snoens moet ic dienen op den reeften.

Den derden paeschdag Solemne.

Den vierden paeschdach Solemne.

De octave van paeschen dubbelfeeste

Ende es processie dominicael ende statie inde voorkercke ende men ghaet ter vonten.

Item smaendaechts naer de octave van paeschen eest altoos tobyt van mer karnlus van rutsefoort⁽⁴⁾ voor my ij gl.

Item ontrent de octave van paeschen moet vermanen den heere om twee predicaren tieghen ascentioens avent sint cruys ende ascentioens dach int scepen huis vor my ij gl.

Den ij sondach naer paeschen ist processie dominicael ende statie inde voorkercke.

Die de dedicatie vander kercken

Ende es processie over de platse malleberch ende statie inde voorkercke ende naer de hoochmesse soo gaet tcollegie in processie van inden choor opten reeftter ter maelyt.

Item als die maelyt ghedaen es ende als men beghint miserere mei deus soo ghaet tcollegie duer den dornter inden choor ende men synct nomen met ghesloten dueren. Item men draecht al de octave wyroc te vesperen.

Item sondach in octave vander dedicatie es dubbelfeeste ende es processie dominicael ende statie in den ommeganc.

Item sondach voor ascentioens dach eest processie dominicael ende statie inde voorkercke ende men gaet ter vonten.

[De Kruisdagen]

Item smaendachts daer naer ende naer die hoochmesse eest processie ter maghdalenen ende ie ga alder voort ter bouverye poort wt ende alst ghesacreert es zo soo keeren wy de smepoorte in ende ghaen duer dweers strate voor sint salvators wederom thuis.

Item dysendaechts soo ist processie sinte katherinen ende wy ghaen duer de steen strate voor by tweest vleech naer onser vrouwen ende ic ga tuschen beede processie ende naert saceren soo keren wu over onser vrouwen kerckhof lanx de reye over den braemberch thuiswaert.

Item swoendaechts ascentioens avent naer hoochmesse est processie sinte cruys ende als de messe ende tsermoen ghedaen syn soo keeren wy den selven wech die wy ghecommen syn als wy weder keeren soo ghaen wy over de houte brugghe an de cruys poorte.

Ic moet intimeren

Ascentioens dach solemne

Item men gheeft sparwater ende es processie over de platse malberch alzo over den zurch int scepen huis om tsermoen te hoorere ende alst ghedaen es soo keeren wy weder ter west dueren in ende es statie in den choor.

Item swondachts voor sinxen est altyts tobyt van Jan van der ca-

(4) Karel de Rotsefort (Rochefort), raads- en kamerheer van Filips de Goede, overleden 1458, stichtte een dagelijkse mis en obijt over zijn graf in 1463 (Rek. 1463, fol. 2^v); zie verder J. Gaillard, *Inscriptions funéraires*, dl I, Brugge, 1861, pag. 59.

pellen⁽⁵⁾ rudder ende moet vermanen xijj refectionalen om te sitten ten grave van hem ter figelien commendatien ende ter sielmessen ende si offeren naer tcollegie met huer selfs miten.

Item de octave van ascentioen es dobbel feeste.

Item sinxen avent voor hoochmesse est processie inde voorkercke ter vonte ghelyc paesch avent gheseit es.

Ic moet intimeren

Den eersten synxen dach

Ende es processie over de platse malleberch ende statie inde voor kercke.

Item naer vesperen eest processie totter burchpoorte tieghens sint Anthonis ende daechts daer zo draeghen die canueneken wyrooc voor sint anthonis te matten ende te vesperen

van sint anthonis voor my iij gl

Item al de octave draechtmen wyrooc te vesperen.

Den tweesten sinxen dach Solemne.

Den derden sinxen dach Solemne.

Den vierden sinxen dach

Item swoensdaechts inde sinxen daghen naer de hoochmesse eest processie inden burch voor onser vrouwen an scepen huis ende dan keren wy wederomme inde kereke.

Ic moet antimeren

Sondach naer sinxen soo eest feeste vander drievuldicheyt solemne ende es processie over de platse malbercht ende statie inde voorkerkcke voormy ij gl.

Ic moet intimeren

Sacraments dach

Item et es processie duer de breedelstrate over de mart ende alzo over de platsemalberch ende voort eest statie in de voorkercke ende ic moet intimeren daechts te vooren wie den dienst doen sal. Item fridaechts beneden de octave en ist gheen processie in cruiscapelle noch naer vesperen.

Item al de octave drachmen wyrooc te vesperen.

In dominica infra octavas sacramenti ex fundatione magistri Jacobi de springhere⁽⁶⁾ fit processio cum venerabili sacramento et portantur reliquie sicut in solemnibus ergo apponuntur pepula seria in altari.

Item de octave van de helighe sacramente es dobbel feeste. Item als complie vander octave ghesonghen es op dat scoon weder es soo ghaetmen in processie metten helegghen sacramente over de platse malleberch ende alzo ter west dueren in. Ende ist dat reinte ofte vuil weder es soo ghaet inden ommeghanc ende achter den choor omme ende es statie inden choor totter tyt dat het helich sacrament op syn platse ghestelt es.

Item men synct veni creator al voor ende dan synct de priester een

(5) Wellicht de 'souverain bailliu van Vlaenderen' uit 1388: L. Gilliodts-Van Severen, Coutume de la Prévoté de Bruges, dl. II, Brussel 1887, pag. 64.

(6) Bij zijn dood in 1557 liet de kanunnik Jac. de Springhere al zijn boeken na aan de kappelbibliotheek. Deze werden in 1558 verkocht voor 18 £ par. (Rek 1558, fol. 15^v).

colecte ende als die ghesonghen es dan moet ie cloppen om ic.

Item svrydachts naer de octave vanden helegghen sacramente naer hoochmesse zo eest processie tot sint baselis ende voort alle vridaghe tot den lasten vridach van iulius so ist processie in die kapellen ofte kereken die ons naest gheleghen syn ende den lasten vridach van juiulius soo ist weder processie tot sint baselis ende daer mede eest ghedaen.

Item soo moet ic intimeren tsaechts te vooren ofte snuchtens daer die processien gaen datsyt bereet maken.

Item *den eesten sondach van den advent* eest processie dominicaele ende statie inden ommeganc voor onser vrouwen ende van daer inden choor ende als die collecte gheseit es soo keeren wy inde voorkercke om te hooren tsermoen in vlaemsche.

Item swoendaechts vander quaterempre in den advent te matten soo sintmen *die evangelie missus* ende es deerste lesse. Item eermen die laste salm sint soo moet de diaken ghereet syn ende gaen metten kinderen draghende teruice kersen ende wyrooc huit sanctuarie opten doxael ende ic ga vooren tot den stoel van den proost ghesonghen synde soo keeren wy weder inde sanctuarie.

Item die lauden syn solemne ende men draecht wyrooc te benedictus.

Item men luit te matten omme met twee cleene scellen ende ic moet daer syn eert verlaet.

Item de hoochmesse es solemne ende men sint de epistel ende evangelie opten doxael.

[Rozenhoeden]

Dit syn de roosen hoeden⁽⁷⁾ diemen hebben moet es te weten sacraments dach ende ter octave van sint baselis dach, sint jans dach.

Item sacraments dach xiiij roesen hoeden ofte van ander cruiden ende gouden cnoppen daer in. Item eerst om die ministers iij, om diet elpen draghen twee, om die canters twee, om die vicaressen iiij, om de kinderen ij.

Item inde octave vanden sacramente xiiij roesen hoeden ende gulden cnoppen daer in. Item om de ministers ende diet elpen draghen, om die vicaressen iiij, om die cantere hout, i, om die de torsen draghen iij.

Item sint baselis avent te vesperen een roesen hoet om die fiertre van sint baselis met gulden knoppen.

Item sint baselis dach ix roesen hoeden, om die ministers iij, om die canters twee, om die de fiertre dragen ij, om de kinderen twee.

Item sint Jans avent te vesperen een roesen hoet om sint Jans hoeft. Item op sint Jans dach ix roesen hoeden, om die ministers iii, om aie canters ij, om diet dhoeft van sint draghen ij, om die kinderen ij.

Somme van alden hoeden xx vij.

(7) De roosen hoeden met cruiden en gouden cnoppen komen met de Sacramentsprocessie in St-Donaas reeds voor sinds 1375 (Rek. 1375, fol. 6); iconografie: M. Vlobergh, l'Eucharistie dans l'art, Grenoble_ Parijs, 1946, pag. 246.

[Rechten van de roedragers]

Item alser een *nieuwe proost* syn intrede doet soo compt hy totter hoeft poorte vander burch ende daer ghaet de processie tieghen hem ende inde poorte es ghespreekt een cleet daer hi op knielt ende daer doetmen aen een cappe vander kercken ende alsoo compt hy metter processie de weest duere in ende alsoo inden choor totten hooghen outaer daer doet hy syn heet ende dan soo ghaet hy in syn stoel staen ende hy ghaet ter offerande naer de canters ende ic ga voor hem.

Dit syn de rechten die de roedragher heeft van een nieuwen proost, deken, canueniken, capellaennen ofte clercken:

van een proost	xvj sc.	gr.
van een deken	vij sc.	gr.
van een canueninck	iiij sc.	gr.
van een capellaen van binden choor	xx	gr.
van een capellaen van sint baselis	xx	gr.
van een cappellaen van buten choor	xij	gr.
van een ghestalleert cleric	xij	gr.
van een scoelmeester	xij	gr.
vande cleric van sanctuarie	xij	gr.
vande cleric vander dourter	xij	gr.
vande cleric van de torre	xij	gr.
van een vicarie	vj	gr.

Item van alle prochien, capelrien ende costerien van buten choor, kercken die tcapitle van sint donaes consenteert tegheven ofte gheeft:

van elcke prochie	x	gr.
van elcke cappelrie	x	gr.
van eleke costerie	v	gr.

Item almen die offerande deel voor mij iij ofte hij gr. somtyts meer somtyts min.

Item alle die lycken diemen in den choor brinct ende van alle huitvaerden diemen inden choor doet, van elc vi gr. ende van haer eeste ghetyde alsoo veele.

Item van een nieuwen priester als hy syn eeste messe synct inden choor vi gr.

Item als men crychemichen deelt drie werf de weke, soo hebbe ie iij ende als men tweewerf deelt soo hebbe ic iij ofte ghelt daer vooren.

Item van elcker maelyt diemen opten reeft doet hebbe ic spise ende een stoop wvns ende witten donderdaghen een stoop wvns. Item alle huitvaerden diemen doet inde prochie als ie stroeie, soo hebbe ic v, vi ofte viij gr. naer dat de lieden syn ende van aertne lieden ofte van kinderen so hebbe ie een gr. of ij naer dat si syn; diemoet ie dienen ter offerande ende gheven de kersen.

Item dyes ghelyc van vrouwen die haer kerccgang doen, moet ic ter offerande dienen, dyes hebbe ic ij of hij gr. ofte minsten een groote. Item dit syn de seker parceelen die den roe dragher heeft inde kercke van sint donaes:

Item eerst als die heeren ghaen te dudseele ⁽⁸⁾	xij	gr.
---	-----	-----

Item van presentatie van wijne	ij	gr
-----------------------------------	----	----

(8) Hier wordt blijkbaar Sint-Lenaartsdag bedoeld. L. Devliegher, Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen, dl. IV, De Zwinstreek, Lannoo 1970, pag. 19 e.v.

Item van sint Anthonis		iiii gr.
Item van elcke presentatie diemen doet		i gr.
Item sint machuits sermoen		ij gr.
Item vanden tafeldragher van feesten, van obyten ende van sevesalme		vij gr.
Item van intimatie vanden sermoenen		vij gr.
Item van den ontfangher van der obedientie van twee reefters van sint dach ende kersdach		xij gr.
Item van noch ander reefters	xij lb. xvij sc. parizis	
Item vanden ontfangher van der forniteyt van brood ende van ghelde deelen ten grave van Jan waghenaer		xj gr.
Item van gelde ten grave te deelen van Joncvrauwe van capple		xxxvj gr.
Item van den ontfangher van fabrike		i gr.
	Somma xxiiij lb. parizis ende	iiij gr.

Dit naervolghende syn die drie curaliteyt ende staen te meerderen ende te minderen ten wille vanden heeren ende men steltse als die ontfanghere doen haer rekeninghen

Item vander equaliteit

Item vander obedientie

Item vander fabrike

Item vanden ontfangher van equaliteyt xj gr.
ter causen van te grave te ghane voor
cruis capelle ende vanden mandaet tiaers
voor myn aerbeyt⁽⁹⁾

Bijlage III

[De klokken opgeëist]

Naes, Ledenaerd, Bernaerd, Aecht, Inghelant atque benigne Dulci sonant Brugis in turre Donatiani.

14 Novembris 1578 Gulielmus Cousyn raet et Vincentius Stegaersoens ex presumpta commissione magistratum in turn sancti donatiani fecerant inventarium campanarum in turn existentium, presente Egidio famulo turns prout factum fuit in alijs omnibus ecclesijs.

19 eiusdem Novembris ex parte magistratum in domo civica per Croes, Casenbroet, Capelle, Cousyn et alios expositum Domino Barradot fabricario nostre ecclesie magistratum petere in effectu quinque campanas videlicet
tribus videlicet
nobis remanere

(9) Naast de kerkfabriek bestonden in Sint-Donaas nog drie grote administraties die de mensa capitularis beheerden: de obedientie die instond voor de dagelijkse en gemeenschappelijke kooruitgaven, de for(a)niteit die de residerende kanunniken de inkomsten bezorgde van de vreemd verklaarde prebenden, en de equaliteit die voor de residerenden de inkomsten verdeelde en aan de foraniteit de vreemde prebenden afstond: zie uitgebreid: A.C. De Schrevel, a.w., dl. II, Brugge 1883, pag. 10-14, overgenomen bij L. Gilliodts, a.w., pag. 39-40.

Nota's over de klokken in het Handboek van de roedragers van de Sint-Donaaskerk 1578. (Rijksarchief Brugge).

20 eiusdem fuit magistratui per deputatos capituli rursum
 et ex parte magistratuum desuper scripto rursum
 22 eiusdem Novembris predictae quinque campane videlicet
 fuerunt ferris solute per operarios magistratuum et 26 deposite⁽¹⁰⁾

Data

Me fecit Jacobus de Ponte ave gracia a^o M iij^c xx

Alia

M j^c lxx

Domo me fudit Petrus de Boysis anno Domini duyst twee hondert helfvene
 Inscriptio ni fallat campane deposite in templo S. Christophori predictae tempore etc.

De nieuwe straatweg Veurne-Koksijde 1787

Bij het aanleggen van de ‘nieuwe calsyde van Veurne naer de strange’ in 1787 werden ongeveer drie gemeten ‘geïncorporeert’ uit de landen van Groot Bogaerde, de hofstede gelegen in de prochies van St. Wouburghe en Koksijde. Voor die incorporatie kwamen acht percelen in aanmerking die gelegen waren langs of bij Swynsweghe en het Langheles (rivier). Op een los blad (nalatenschap K. de Flou) staan de volgende percelen met de naam van de gebruiker; de twee getallen geven telkens in gemeten en roeden de oppervlakte van het perceel vóór en na de incorporatie.

1.	Franc van Leke	:	6g.	251 r.	-	6 g. 192r.
2.	Pieter Marannes	:	7 g.	107 r.	-	6 g. 244 r.
3.	Joannes de Muys	:	8 g.	171 r.	-	7 g. 290 r.
4.	idem	:	10 g.	220 r.	-	9 g. 298 r.
5.	Pieter Marannes	:	4g.	38 r.	-	3 g. 251 r.

(10) Alex. Barradot was secretaris van het kapittel sinds 1568 en verzorgde te St. Omer ook de boekhouding 1580-1586; als minderjarig kanunnik kreeg hij tussen 1537 en 1544 het privilegium studii aan de eigen kapittelschool; met Egidio famulo turris is Egidius Traille bedoeld; met Vincentius: Vincentius Verbuere, stedegarsoen, die 6 dagen met zijn gezellen de opgeëiste preciosa in de kerk bewaakte (Rek. 1578, fol. 60). Heindryck Croes, notabele en Nikolaas (de) Casembroot, stadspensionaris, zijn bekende namen uit de beroerde tijd. - De klokken werden in 1578 door de Staten opgeëist en naar Antwerpen overgevoerd voor het gieten van kanonnen.

6.	Pieter de Muys	:	19 g.	15 r.	-	18 g. 225 r.
7.	Bernard Visaege en Pieter de Muys	:	13 g.	150 r.	-	12 g. 150 r.
8.	Joannes de Muys	:	10 g.		-	9 g. 298 r.

In totaal werden 3 gemeten en 204 roeden uit de verpachte percelen van Groot Bogaerde in de nieuwe straatweg opgenomen.

E.N.

Kerkinventaris van Westkapelle 1716

De Provinciale Dienst voor Cultuur bezit een kleine inventaris van de kunstwerken die de kerk van Westkapelle in 1716 in eigendom had⁽¹⁾.

Deze inventaris geeft een goed beeld van wat een landelijke kerk in het begin van de 18de eeuw bezat. Gewijde vaten, paramenten, kandelaars, versiering blijken in ruime mate aanwezig te zijn; het meubilair wordt maar terloops vermeld in functie van andere voorwerpen (bijv. wat op de altaren en op het doksaal staat). Naast dit gerief voor de eredienst, treffen we ook een aantal zilveren ex-voto's aan. Te vermelden zijn ook drie 'gaeijkens' die het Jezuskind omgehangen krijgt als het - met het O.-L.-Vrouwebeeld - rondgedragen wordt; wellicht zijn de 'gaeijkens' een gift van een lid van de plaatselijke Sint-Sebastiaansgilde.

Als wij deze inventaris vergelijken met wat nu in de kerk aanwezig is⁽²⁾, dan moeten wij vaststellen dat al het opgesomde verdwenen is, uitgezonderd twee ex-voto's uit 1649 die wel niet nominatim vernoemd zijn, maar kunnen begrepen zijn onder het zilverwerk.

Dat kunstwerken in de kerken mettertijd vervangen worden, blijkt dus ook vroeger gebeurd te zijn. En eigenlijk hoeft ons dit niet altezeer te verwonderen, aangezien daarvoor veel oorzaken kunnen aangewezen worden.

Daar is vooreerst de sleet die o.m. bij textiel wel het meest zal voorkomen en veeleer een vernieuwing dan een herstelling tot gevolg zal hebben. De gewijzigde smaak kan de reden zijn om bepaalde voorwerpen niet meer te gebruiken, wat de eerste stap is om ze kwijt te geraken. In oorlogstijd worden kunstwerken niet enkel vernield, maar ook gestolen of meegenomen op de vlucht,... en niet teruggebracht. Goud en zilver hebben in alle tijden dieven aangelokt, zelfs al riskeerde men vroeger voor heiligschennende diefstallen andere straffen dan nu. Verkoop van kunstwerken om met de opbrengst andere zaken aan te kopen of herstellingen uit te voeren, is ook van alle tijden. En we zien nu ook, of we zagen tot voor kort, dat ex-voto's regel-

(1) Deze inventaris is afkomstig uit de nalatenschap van M. English.

(2) L. Devliegher. De Zwinstreek (= *Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen* 4), felt-Utrecht, 1970, blz. 188-191.

matig opgeruimd worden om plaats te bieden aan nieuwe soortgenoten.

Zo zal het ook in Westkapelle gebeurd zijn,... en de evolutie is nog niet ten einde!

Luc Devliegher

Tekst van de inventaris

Inventarijs van alle de goederen toebehoorende de kercke van Waestcappelle ten jaere 1716, soo van goude ende selver juweelen als van lijnwaet ornamenten ende generalijek van alle de meubelen dese kercke toebehoorende.

Ten eerste *in goudt ende selver* heeft dese kercke een selver vergulde remonstrantie.

Noch een vergulde cijborije met een selver croone.

Twee selver vergulde kelcken met hunne pattijnen.

Eenen tiinnen kelck met de pattene.

Een selver cascken om te gaen berechten met een doseken daer op staende waer in is de heijlijghe olije.

Noch een ander selver doosken dat men in de platse van de h. olije daer op vijst om te dienen tot het geven van de benedictie in den tijt van oorloghe als wanneer de groote cijborije moet ghevlucht worden.

Noch een selver Agnus deij met een vergult doseken daer in oock om te gaen berechten het welcke om zijne moeijelijckheijdt blijft onghebruijckt.

Noch een vergulde doseken met de h. olije daer in dat ghevijst can worden op de cijborije als men daer mede gaet admijdstrezen.

Noch een drijvuldigh selver doosken inhoudende het h. crijsma ende de andere heijlighe olije.

In de santuwarie ofte sachrijstie

Eerst een groen autaeer cleet met de bancxkens.

Een vijolet cleet met de bancxkens.

Noch drije roode autaeer cleeren

Noch drije blauwe autaeer cleeren

Noch drije root ende wijt autaeers cleeren met de bancxkens.

Noch twee swarte autaeer cleeren.

Noch vijer wijtte autaeer cleeren.

Noch twee roo beselverde om op den hooghen autaeer ende onse lijeve vrouwen autaeer.

Casuffels met zijn toebehoorten

Twee vijolette casuffels met de kelckdoecken.

Twee groene met de kelckdoecken.

Twee swarte met de kelckdoecken.

Twee roo met de kelckdoecken.

Noch een beste witte coorcappe met de casuijffel, kelckdoeck ende twee dienrocken.

Noch een blauwe coorcappe.

Twee swarte coorcappen.

Noch een swarte coorcappe met de casuijffel, burse, kelekdoeck ende twee dienroeken.

Twee swarte peiders.

Noch een beste swarte met een wijt cruijce.

Noch twee wijtte peiders.

Noch een beste cassuijffel met den kelckdoeck ende de burse met noch een roo burse ende kelckdoeck.

Noch twee sluijwers te weten een roode ende een wijtte.

Noch drije stoelen om de prijesters op te sitten.

Aen den ooghen autae

Vijer motaele candelaers met twee ter zijden.

Twee cruijsefexen.

Een slechten ghemaecten blommencrans.

Twee potten met ghemaecte blomen om in de weke.

Op onse vrouwen autae

Een vergult cransken met een crusifix ende twee potten met selver ghemaecte blommen in de weke, met vijer motaele candelaers.

Op st. nijclaeijs autae

Een slechten crans met twee gemaecte slechte selver blommen en twee potten, crusifix ende vijer candelaers om in de weke.

In de cleene casse

Eenen ghemaecten houtten selver vergulden troon om onse lieve vrouwe daer in te draegen met noch een deel slechte ghemaecte blommen.

In de pluijmen casse

Drije ghemaecte pluijme cransen, voor eieken autae één ende één om onse lieve vrouwe daer in om te draegen, met sesentwintigh ghemaecte blommen van pluijmen.

Noch twee beste autae cleeren met hun bancxkens.

Noch twee cransen, deene van stofte ende dander van beselvert leer met noch een cransken van selver blommen ghemaect.

Noch een leer om aen den preekstoel.

Noch een tapijt om op de schragen van onse vrouwe.

Noch een ballekijn met zijn toebehoorten.

In de casse daernevens

Vijer autae cleeren met hunne toebehoorten.

Twee cransen, te weten de beste één om op den hooghen autae ende één om onse lieven vrouwen autae ghemaect van beselvert leer ende rontom beset met engelkens.

Noch een leeren troon ghemaect om onse lijeve vrouwe om te draegen waer in dat lijggen twee vergulde inghels met hunne voeten ende vleughels, met de canons ende een beselvert cruijse met de behangsels van de disschen.

Voorts noch acht beselverde candelaers ende drije beselverde aermens, twee om van zijden van den oogen autae ende één aen het casken ofte huijseken daer het beelt van onse lijeve vrouwe in staet.

Voorts noch derthien ingelkens dienstigh tot het pareren van de autaeeren met noch achthien ofte twintigh potten met de ghemaecte blommen.

Noch een standaert van onse lieve vrouwe met noch één van het hooghweerdigh heijlich sacrament

Voorts noch drije vaenen tot het vereeren van de prossessie.

Noch twee coper lanten.

Twee cooper aermens ofte aerremes om de keersen op te stellen.

Een cooper croone in den hooghen choor.

Een toper cruijce.

Een coper wijwaterketel met den quijspel.

Een cooper wieroockvadt met een tijnne schelpe.

Noch ses slechte toper candelaers op den docsael.

Twee tijnne taljooren met twee tijnne appullekens.

Twee mantels van onse lijeve vrouwe.

Twee cleeren ofte cleeders voor onse lijeve vrouwe ofte voor het beelt te weten een wijt ende een vijolet cleet.

Item noch ses peramijden van leer ghemaect op houdt met vijer plackers op houdt oock ghemaect.

Goudt ende selver

Eerst een mijssael beslegen aen alle vijer de houcken met selver plaeten, selver sloten ende selver capittelstock.

Noch een doeck ofte cleedt behangen met selver soo volgt.

Eerst seven selver agnus deijen onder cleen ende grootd.

Een selver lepel, selver aerrem, vijer selver voetkens ende een selver bostken.

Noch daerop een groote selver schakel met veerthien cleene.

Noch daerop een selver schaele met een selver cruijsken, selver vijngheroet, twee selver houijserkens, eenen vergulden bal ende eenen selveren met vleughels.

Voorts twee selver croonen, één voor onse vrouwe ende één voor het kijndecken Jezus die men aendoet als wanneer dat zij omdraegen wort met een selver schapulijer met acht selver schakels daer aen ende eenen gouden rijnek.

Voorts noch drije vergulde selver gaeijkens die aen het kijndecken hangen als het beelt omgedragen wort ende oock ghejont aen onse lijeve vrouwe der selver prochie.

Voorts noch vijer selver kandelaers.

Drije selver lampen.

Twee selver blompotten.

Een selver cruijce met 2 selver buijsen.

Een quijspel met selver besleggen.

Een selver wieroockvadt met een selver schelpe ende een selver lepelken met een selver ketenken daer aen.

Een selver taljoore met twee appullen.

Noch een maeghdekeerse met twee selver croonen aen ende noch een selver agnus deijken aen het casken hangende daer het beelt van onse lijeve vrouwe in staedt

Item noch drije bellen.

Item noch drije mijssaelen.

Item noch vijer pastaraelen.

Item noch drij prossessionalen.

Item noch een anthiphonael.

Item noch een graduwael.

Item een missael defunctorum.

De Compagnie der Zaagmolens 1750-1824

Molendorp te Bredene

De wijk Molendorp te Bredene, die bij Wet van 14 april 1896 bij de stad Oostende werd gevoegd, dankt zijn ontstaan aan het ‘emplacement’ van de Compagnie der Zaagmolens, de belangrijkste industriële onderneming met windaandrijving die West-Vlaanderen ooit heeft gekend, en een ‘mill site’ die ongetwijfeld plaats moet nemen op de molinologische kaart van Europa.

De studie van deze Compagnie is niet afgesloten omdat het archief ervan - zo het bewaard bleef - niet ter beschikking ligt. Toch laten verscheidene bronnen toe een beeld te schetsen van het Colbertisme en het technisch belang van deze achttiende eeuwse instelling.

In de gedrukte bronnen worden vooral de voorname bezoeken en feestelijkheden herhaald die het belang van de zaagmolens illustreerden: Karel, Gouverneur der Nederlanden legde in 1750 de eerste steen en zat aan bij het banket dat de Staten van Vlaanderen opdisten bij de sasmeeester. Bij een tweede bezoek van de prins op 12.9.1752 stonden de zaagmolens te zijner intentie naar het fort gekruid, belangrijk volkskundig gegeven⁽¹⁾. Verder zijn er de bezoeken van graaf Cobenzl op 9.8.1757, aartshertog Maximiliaan op 22.6.1774, Maria Christina echtgenote van Saxen-Teschen gouverneur der Nederlanden op 31.8.1781 en keizer Jozef op 19.6.1781⁽²⁾.

Het belang van de Compagnie voor de haventrafiek van Oostende blijkt uit enkele feiten: het eerste schip dat op 18.11.1758 door de scheursluizen van het vernieuwde sas voer was een fluitschip met hout voor de zaagmolens. Op 25.11.1776 werd de nieuwe bassin ingevaren door vier schepen, een Engels schip en drie andere die eigendom waren van de Compagnie: de Maria Theresia (kapitein De la Haye), Den Keyzer Josephus (k. Le Grande) en de Prins Carel

- (1) RA Gent, Kaarten en Plannen, nr. 162 ‘Plan van het Fort en 't Sas Slyckens, ghemaect ten jaere 1675, nederghesoncken 13 Augusti 1752’. De legende vermeldt onder w: ‘Zaeghmolens naer 't fort ghedraeyt, 12 7bre 1752, ter presentie van Prins Carel’.
- (2) J. Bowens, Nauwkeurige Beschryving der Oude en Beroemde Zeestad Oostende, 1792, II, blz. 127 en 149. J.N. Pasquini, Histoire de la Ville d'Ostende et du Port, 1842, blz. 249-250. A. Viaene, Bijdragen... In Mededelingen Bisdom..., nr. 9, blz. 13.

(k. De Vos). Aan boord van dit laatste schip werd door de Compagnie een banket opgediend⁽³⁾.

Stichting - Kapitaal - Compagnie (1750-1758)

Hoewel vaststaat dat reeds bij de eerste bouw van de windmolens, in 1750, officiële steun werd verleend, zijn slechts vanaf 1752 vaste gegevens bekend over de kapitaalvorming van de sociëteit.

De stichting gebeurde te Gent met private kapitalen. Het octrooi dat op 10 januari 1752 voor 25 jaar werd verleend aan Philippe Mannens, had als voorwerp de oprichting van zaagmolens in Vlaanderen⁽⁴⁾. In ditzelfde jaar werd als steun aan deze manufactuur door het Gouvernement der Nederlanden een voorschot uitbetaald van 50.000 gulden, welke som door de vennootschap regelmatig werd terugbetaald, gezien de winsten die met de molens werden verwezenlijkt.

Mag Philippe Mannens als initiatiefnemer van het bedrijf en als eigenlijke oprichter worden beschouwd? Uit niets blijkt dat hij zelf ooit aandeelhouder was. Slechts één détail staat nog vast: hij was te Bredene herhaaldelijk peter, soms met vertegenwoordiging, bij een geboorte bij een werknemer van het bedrijf. Hij was dus wel betrokken bij de uitbating⁽⁵⁾.

Op de algemene vergadering van de compagnie op 14.1.1754, waar beslist werd tot een kapitaalverhoging van 200.000 gulden, om voldoende houtwaren te kunnen opslaan, verscheen Mannens niet.

Op de vergadering van 17.5.1756 werd weerom tot een verhoging van 150.000 gulden beslist, bijvoorkeur in te tekenen door de aandeelhouders, waarbij Mannen opnieuw niet verschijnt. De verhoging wordt nu echter verrechtvaardigd als niet alleen dienend voor de aankoop van hout, gezien reeds enkele molens buiten bedrijf zijn maar ook 'ingevolge een overeenkomst met Sr Philippe Mannens etc.'

Over deze overeenkomst is niets bekend. Toch valt op dat bij octrooi van 18.8.1757, ook voor 25 jaar en aan dezelfde privileegiën opnieuw toelating werd gegeven aan Philippe Mannens voor de oprichting van molens in Brabant en Mechelen⁽⁶⁾. Verliet Mannens de Compagnie of betreft het een uitbreiding of nieuwe investering? Zijn naam komt verder niet meer voor in de gegevens waarover wij beschikken.

(3) J. Bowens, o.c., II, blz. 153.

(4) H. Van Houte, Histoire économique de la Belgique à la fin de l'ancien régime, 1920, blz. 161_169-536.

(5) RA Brugge, Parochieregisters Bredene 26.4.1755 bij de geboorte van oanne dochter van Nikolaas Van Dick uit Reist in Pruisen en Helena Haramens uit Zierikzee was peter dominus philippus franciscus Mannens van Joanna dochter van Nikolaas Van Dick uit Reist in Pruisen en Helena peter met vertegenwoordiging bij de doop van Maria Terreyn op 21.9.1755 en Maria Theresia Vandenberghe op 28.11.1755, beiden dochters van werknemers bij de zaagmolens.

(6) H. Van Houtte, o.c., blz. 543.

In 1757 werkten reeds drie paltrokken tegen de vaart Oostende-Brugge en onmiddellijk ernaast draaiden nog zes paltrokken en zes achtkantige bovenkruiers tegen een watergang, gegraven tussen de vaart en de Gauweloze Kreek. Hetzij in totaal 15 molens die er na zeven jaar in bedrijf waren.

De oprichting van dergelijk machtig houtzagersbedrijf in 1750-1757 mag laattijdig schijnen. De enorme Hollandse zaagindustrie aan de Zaan kende een teleurgang: tussen 1745 en 1775 werden alleen in de gemeente Zaandam meer dan honderd zaagmolens afgebroken, nadat Engeland een belasting op het wagenschot ging heffen en Tsaar Peter de Grote, steunend op zijn ervaring opgedaan bij zijn bezoeken aan de Zaan in 1697 en 1717, zelf zaagmolens liet bouwen langs de kusten van Zweden en Rusland.

Toch werden in dezelfde periode nog nieuwe firma's gesticht. Te Rotterdam begon in 1746 nog de firma A. Van Stolk en Zonen, die spoedig elf molens gebruikte. Te Middelburg (Zeeland) was in 1723 de 'Societeit der Zaagmolens' gesticht die tussen 1724 en 1750 acht molens bouwde⁽⁷⁾. Te Amsterdam hield het houtzagersbedrijf betrekkelijk stand en bleef zelfs lang een voornamelijk nijverheid: in 1843 waren er nog 79 molens en in 1862 (nadat in 1855 de eerste stoommachine was ingezet) werkten er nog 70 windzaagmolens.

Na 1757 kende de compagnie te Bredene enkele moeilijkheden. De algemene vergadering van 7 januari 1758, waar weerom een verhoging van 200 à 300 gulden per aandeel werd beslist, had een uitzonderlijk belang.

Na te hebben vastgesteld dat de vele pogingen om van de societeit een compagnie te maken vruchteloos waren gebleven, werden door de aandeelhouders nieuwe voorstellen gedaan.

Het ongenoegen van de aandeelhouders blijkt uit de notulen van deze vergadering. De compagnie aanvaardt dat molens in Brabant of andere provinciën mogen gebouwd worden (Mannens?) maar geen in Vlaanderen, wat in strijd zou zijn met het octrooi van 1752. Het bedrijf te Bredene zal niet hernomen worden zolang de regering de hoge rechten niet opvoert die bepaald zijn in het octrooidecreet en de regeling van 31.10.1751 op het hout dat verwerkt werd in het buitenland. Er wordt aan de regering verweten in de Oostenrijkse provinciën der Nederlanden allerhande verwerkt hout te laten invoeren, in strijd met dit octrooi en de voordelige decreten. Er zouden zelfs Hollandse nijveraars aan de kooplieden alhier bekendmaken dat zij weer in Brabant mogen leveren tegen de rechten getarifeerd in 1680.

Er op betrouwend dat hierin wijziging wordt bereikt wordt het bedrijf hernomen op volgende voorwaarden; waarvan niet zeker is of zij wel allemaal nieuw zijn
- de kapitaalsverhogingen van 15.1.1754 en 17.5.1756, zijnde 270.000 gulden, blijven ten laste van de compagnie. De directeurs mogen nieuwe kapitalen aantrekken.

(7) F. Polderdijk, De Houtzaagmolens bij Nieuwland 1722-1902. Bijdrage tot de geschiedenis der Houtzaag-Industrie in Zeeland, in Archief, uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, 1936 blz. 50-106 - blz. 68.

- elk van de 380 aandelen wordt verhoogd met 200 gulden. Dit kapitaal van 76.000 gulden dient om houtwaren en schepen te kopen⁽⁸⁾.

- in de nieuwe vennootschap (societeit van ernemynghe) is slechts stemgerechtigheid wie 10 aandelen bezit of bij volmacht vertegenwoordigt. Dubbel stemrecht aan 20 aandelen.

- op de vergadering vervangen de aanwezigen de afwezigen - de meerderheid beslist.

In verdere punten wordt de werkwijze van de vennootschap geregeld. Het beheer en de leiding is in handen van de directeurs onder toezicht van de stemgerechtigde aandeelhouders.

Te Gent, ter griffie van de compagnie, wordt de lijst der aandeelhouders bijgehouden. De griffier acteert de notulen die door allen worden ondertekend.

Te Bredene ('omtrent het emplacement') is een boekhouder of directeur der interne en externe commercie. Voorlopig zal dit zijn de actuele boekhouder, Jan Baptiste Liebaert.

Binnen de acht dagen nadat het akkoord van de regering zal bekomen zijn betreffende de naleving van het octrooi en de verder gestelde voorwaarden, zullen de stemgerechtigden de directeurs kiezen.

Deze directeurs worden aangesteld voor drie jaar. Steeds moeten twee in dienst blijven om de nieuw-benoemde in te wijden. Te Gent moet een directeur-kassier verblijven, belast met het verhandelen der wisselbrieven, het ontvangen en betalen van vrachten en houtwaren. Een directeur ontvangt per jaar 200 gulden vergoeding meer 7 gulden per vacatie van een dag. De directeurs mogen de directeurkassier toelaten de billietten en wisselbrieven te betekenen, verkopen en met de debiteuren verhandelen.

De directeurs te Gent moeten elke maand bijeenkomen ten huize van de griffier.

Ieder jaar, half mei, is er een algemene vergadering waar de directeurs de rekeningen voorleggen die hen vooraf werden overgemaakt door de boekhouder en de directeur-kassier. De balans moet voorliggen per einde april.

Als griffier wordt opnieuw aangesteld de notaris en procureur Van Doorne te Gent, die alle bijeenkomsten van de directeurs en van de aandeelhouders moet bijwonen. Hij moet de beslissingen doen ondertekenen, registreren en uitvoeren. Zijn vergoeding wordt bepaald door de directeurs.

Alle geschillen moeten beslecht worden door de directeurs. Bij gebrek aan minnelijk akkoord moet sommier recht gevraagd worden aan de Gecommitteerde Raad van haar Majesteits Raad in Vlaanderen.

Met deze 'conditiën van societeit' vervallen de regelingen van 22 april 1752.

Men kan thans vaststellen dat de werkwijze van de vennootschap met een boekhouder te Oostende, een griffier te Gent, drie directeurs met alle macht te Gent, twee hoofdregereers voor toezicht en maandelijkse bijeenkomsten te Gent een weinig soepel beheer

(8) SB Oostende, B. 6978.

toelaten. In ieder geval is gezorgd voor de nodige waarborgen voor de geldschietters-aandeelhouders.

Op 1.4.1758 worden als directeur gekozen de heren de Jonghe en Cardon te Gent, directeur-kassier de heer de Wulf te Gent en als directeur de heer Feys te Brugge. Hoofdregeerders worden de heren de Nobili en de Cock te Gent. Er wordt bepaald dat de heer Feys het oppertoezicht zal houden op het emplacement, regulative der zaegerye etc.

De enige bekende hieronder is Jean-Baptiste Liebaert die zowel in de oude als in de nieuwe vennootschap belast was met de functie van boekhouder te Bredene of 'directeur der interne en externe commercie'⁽⁹⁾.

Hoewel onder voogdij gesteld van de zware beheerorganen zal hij te Bredene de hoofdpoot hebben bekleed. Dit bracht mede dat hij soms stichter van Molendorp wordt genoemd en dat A. Ronse zelfs vermeldt dat J.B. Liebaert en C^o een aantal zaagmolens oprichtte om Noors hout te zagen rond de jaren 1750⁽¹⁰⁾.

Op 21 mei 1757 wordt ten verzoeken van Sr Liebaert, boekhouder der compagnie de mooie kaart getekend van het emplacement met de 15 zaagmolens⁽¹¹⁾. In de nummering staat onder 12 het huis van Liebaert, directeur van de zaagmolens. Er staan drie paltrokken langs de vaart: 1 den jongen graaf Cobenzl, 5 de Gravinne Cobenzl en 8 de Graaf Cobenzl. Dan zijn er zes achtkanten: 21 de Archiducq Pierre Leopoldus, 23 de Archiducq Charles Joseph, 26 de Archiducq Joseph, 33 den Keyzer, 35 de Marie Therese, 37 de Prins Charles. Tenslotte zijn er nog zes paltrokken langs een noordelijke watering: 42 het Paltroock Molen, 48 de Princesse Royale, 55 de Archiduchesse Marie Anne, 57 de Archiduchesse Marie Cristine en 58 de Archiduchesse Marie Elisabeth.

Vleierij of entusiasme? Het is in ieder geval te betwijfelen of het volk deze hoogadelijke molennamen gebruikte.

Was 1757 het zwaarste dieptepunt van de compagnie? In 1792, 34 jaar later, beschrijft Bowens herinneringen aan een catastrofe 'Vele deelhebbers verkochten hun actien van 1000 gld voor 7 stuyvers en min. Om t'eenemaal daer buyten te zijn - en in geene voordere betaelingen te moeten komen. Sommige voornaamste deelhebbers hielden standvastig - deden eenige veranderingen in de bestiering - en brachten voordelige staet waarin de compagnie nu is - hebbende aen haer eygen 16 Molens, zoo groote als kleyne, benevens verscheyde zwaere Schepen, die het hout uit het Noorden afhalen. De plaets alwaer de Molens staen, alsnu Molens-dorp bij Oostende genoemd, word dagelyks met Huyzen en Woonsten bebouwd, en heeft eene schoone kapelle met eenen kapellaen, alwaer de Goddelyke Diensten voor d'Inwoonders gepleegd worden, alhoewel zy van de Parochie van Breedene afhangen'⁽¹²⁾.

J.B. Liebaert, die naar blijkt uit voornoemde kaart van 1757 op het

(9) Hij was op 31.7.1755 te Bredene peter bij de geboorte van een zoon van een werknemer, Reynier Pieters ex Vrieslandia.

(10) A. Ronse, De Windmolens, blz. 117.

(11) RA Brugge, Kaarten en Plannen, 461.

(12) J. Bowens, o.c., blz. 127.

emplacement woonde, kocht in 1760 zijn huis op de Groentenmarkt te Oostende, waar hij overleed op 23.5.1786. In de eerste acten waarover wij beschikken wordt hij niet vermeld onder de aandeelhouders. Hij bezat in 1771, en misschien vroeger, zelf 10 aandelen en 5 in gemeenschap met een andere aandeelhouder. In zijn handboek van dit jaar noteert hij dat hij in 1770 enkele aandelen heeft gekocht⁽¹³⁾.

De molens

Tussen 1750 en 1757 werden op het emplacement vijftien molens gebouwd van Hollands type: negen paltrokken en zes achtkanten. Een paltrok draait helemaal in een waterkom. Van een achtkant, die op een watergang staat, kruit alleen de kap. Zo zijn de kaarten van het complex duidelijk te lezen.

Kwamen deze molens van de Zaan? De streekhistoricus Frans Mars, oud-voorzitter van 'De Zaaansche Molen' heeft dit destijds vooropgesteld: 'In 1752 werden de inkomende rechten op 'vreemde' houtwaren in de Zuidelijke Nederlanden zodanig verhoogd, dat dit met een invoerverbod gelijk stond. In Vlaanderen waren reeds enige houtzaagmolens gebouwd en men wilde dit aantal zodanig opvoeren dat men in de eigen behoefte kon voorzien. Deze molens werden in Nederland klaargemaakt en naar Vlaanderen uitgevoerd. Reeds in hetzelfde jaar vaardigden de Staten-Generaal een verbod van uitvoer van zowel molens als onderdelen daarvan uit en kregen de admiraliteitscollegiën order met alle mogelijke oplettendheid deze uitvoer te beletten'⁽¹⁴⁾.

Bij het nalezen van de veilboeken van Westzaan en Westzaandam, de transportregisters van de banne Westzaan en Krommenie, gepubliceerd door P. Boorsma, vinden we geen enkele verkoop voor Bredene⁽¹⁵⁾.

Een onverwachte aanduiding bieden de parochieregisters van Bredene waar op 25.2.1766 Cornelius Jurianus Pauwels van anabaptist rooms gedoopt wordt, met als getuigen Cornelius Jan Lievens, die directeur was van de zaagmolens, en Marc-Antoine Liebaert. In deze doopakte en ook in de sterfakte van Pauwels op 15.7.1772, hij was toen 76 jaar, wordt vermeld dat hij de eerste was die te Slykens de zaagmolens bouwde. In de doopakte wordt daarenboven vermeld

- (13) Huisarchief Ronse te Gistel 'Hantbouck van huysen erfven landen Cheinsen renten hem en syne huysvrouwe Roosa Tomboy competerende in den jaere 1771... blz. 59. De grootboeken die aan dit Hantbouck voorafgaan, en waarnaar hij verwijst, zijn niet bewaard. Over J.B. Liebaert en het leen Hof van Knokke, zie Coornaert, Knokke en het Zwin, blz. 328.
- (14) F. Mars, Zaandam Houtstad, 1957, blz. 8.
- (15) P. Boorsma, Duizend Zaanse Molens, 1950. Enkel wordt blz. 99 vermeld dat de verkoop van de Gekroonde Vischkorf in 1751 om naar Riga te vervoeren niet toegestaan werd door de Staten Generaal. Als kopers traden daarbij op de Amsterdamse kooplieden Paulus en Abraham Pelt.

Gezicht op de zaagmolens 1821. Naar een lavistekening van kunstschilder Fr. Bossuet (Ieper 1798 - Brussel 1889).

- Oostende, Stadsmuseum. Zie A. Verbouwe, Iconografie arr. Oostende nr. 24.

dat Pauwels omstreeks 1750 in Molendorp is komen wonen⁽¹⁶⁾.

Aangezien Pauwels Mennoniet was hebben we onze opzoekingen weerom gericht naar de Zaan. Ook F. Mars deed opzoekingen. Hoewel de naam Pauwels of Poulus voorkomt aan de Zaan werden geen preciese gegevens gevonden⁽¹⁷⁾.

Een nieuwe aanduiding lag in het tot 1938 onbekend gebleven handschrift van een Engels civil engineer John Smeaton (1742-96) die van zijn reis naar het vasteland in 1755 een diary heeft bijgehouden⁽¹⁸⁾. Smeaton die geen sas, sluis, brug of machine kon voorbijgaan zonder maten te nemen bezocht Slykens op vrijdag 20 juni met als gids ene Mr Coquart. Het grootste deel van zijn belangstelling ging naar de bouwwerken aan het Sas, waaraan hij vier bladzijden wijdt. Hij beschrijft ook de zaagmolens op blz. 17 in zijn manuscript en noteerde wat hij ter plaatse vernam, nl. dat de molens opgericht werden door de heer Poules, een molenmaker uit Middelburg. A. Titley die de uitgave van de diary inleidt vermeldt dat het gaat om Middelburg in Vlaanderen. Dit is weinig waarschijnlijk: waar zou Pauwels de techniek hebben geleerd, of zijn geloof hebben beleden? De zaterdagmiddag daarop moest Smeaton weer naar het Sas om de barge naar Brugge te nemen, waar hij o.a. de nieuwe beiaard nauwkeurig zal beschrijven en opmeten. Toch gaat hij eerst nog vlug bij de werklieden van het Sas om ene Mr Fremeau op te zoeken en de tekeningen van de waterwerken na te zien.

Het feit dat Smeaton bij zijn ééndagsbezoek de naam Pauwels vernam, zonder de man evenwel te ontmoeten, en het feit dat de geestelijken 15 en 32 jaar na 1750 nog in hun parochieregisters ver-

- (16) RA Brugge, Parochieregisters Bredene: 25 febr. 1765 coram me infrascripto et cornelio joanne Lievens et marco antonio Liebaert tamquam festibus abjuravit haeresim anabaptistorum mennonistorum Ba et professionem fidei fecit Cornelius Jurianus Pauwels, quem de consilio et consensu vigilantissimi domini pastoris in breedene rebaptizavi sub conditione suscipiente eum de sacro fonte cornelio joanne Lievens quod attestor hac 25 februarii 1765 signatum erat frater gregorius et Rethy Capucinus indignus. Erat supradictus pauwels constructor primus molen_dinorum ad ligna secanda et ab anno circiter 1750 hic in molendorp parte meae parochiae habitans aetatis circiter 60 annorum.
Die decima septima mensis julii (1772) sepultus est in cimeterio versus occasum officio medio Cornelius Jurianus Pauwels, primus constructor molendinorum ad ligna secanda, prius haeticus at in hac parochia sub conditione baptisatus die 25 februarii 1765 - obiit 15 mensis julii - aetatis circiter 76 annorum.
6 jan. 1767 obiit dominus Cornelius Joannes Lievens, aet. circ. quinquaginta - magister aquaeductus in Slykens ac director molendinorum.
- (17) Brief F. Mars 12.6.1962: 'Misschien kunnen we aantonen, dat er molens te Oostende zijn gebouwd die oorspronkelijk te Zaandam gestaan hebben. Cornelis Pauwels of Paulusse komt aan de Zaan voor, maar we moeten over meer gegevens beschikken om vast te stellen dat we met dezelfde persoon te doen hebben'.
P. Boorsma, o.c., blz. 275 vermeldt meerdere leden van de familie Poulus en Poulusz, waaronder een Cornelis Poulusz ± 1650, blz. 86 en een Pauwels Cornelisz in 1600, blz. 203.
- (18) Zie Bijlage I.

melden dat hij de molens bouwde wijst er wel op dat deze molenmaker te Slykens een zeer gezien man was.

Zaagmolens uit Middelburg in Zeeland kan Pauwels niet hebben ingevoerd. We weten met zekerheid dat de acht molens die aldaar tussen 1724 en 1750 gebouwd werden er ongewijzigd zijn blijven staan tot 1805⁽¹⁹⁾.

Zolang niet is aangetoond dat werkelijk molens van de Zaan werden opgekocht en verscheept voor Slykens mag evengoed verondersteld worden dat de molens door Pauwels nieuw werden gemaakt, hoewel het bouwen van 15 zware houtzaagmolens in 7 jaar tijd toch een ernstige taak zou geweest zijn.

Of hij daarbij hulp had is uit de parochieregisters niet te halen omdat het op dit tijdstip rond het Sas te Slykens krioelt van de vreemdelingen die niet alleen waren verbonden aan het zagersbedrijf maar ook aan de haven, de fortalitie en de waterwerken om zeker niet voorbij te gaan aan de menigvuldige krijgslieden, officialis subalterni militum - ex copiis militaribus Domus Austracae⁽²⁰⁾.

In 1758 werd te Molendorp de nieuwe kapel gebouwd op grond van de Compagnie en met bijdragen van het personeel. Bij de verkoop in 1823 ontstond over deze eigendom een langdurig geding. Enkele stukken van deze procedure werden gepubliceerd door R. de Beaucourt de Noortvelde in zijn *Geschiedenis van Breedene*, 1913, blz. 37. In een memorie opgesteld door het kerkbestuur van Bredene in 1823 wordt verwezen naar de boekhouding van de kapel. Van belang is daarin de samenstelling van het bestuur dezer kapel in 1762, f° 62 van dit jaar wordt de rekening voorgelegd aan ‘Th. P. Bryan, kapelaan; J.B. Liebaert, actionnaris; C. Lievens, oppertoeziener; Feys, meester-timmerman; Juriaen Pauwers; - Nicolas Van Dyck; Petrus Hendrickx; Emile Lefebere; Jacques Henderyckx; P. Vanderbeebe; C. Toucquoi; J.B. Conrad Asmus, allen werklieden waaraf men den stuver per guld aftrok en zeker als vertegenwoordigers van hunne medewerklieden’.

We hebben hier de voornaamste vertegenwoordigers van de Compagnie van de Zaagmolens te Molendorp anno 1762 op één lijn. A.h.w. leden van een ondernemingsraad die de afhoudingen op de bruto-bezoldigingen regelen.

De techniek van het zagen met paltrokken en achtkanten is voldoende bekend. Uit niets blijkt dat te Molendorp enigszins daarvan

(19) Polderdijk, o.c., blz. 68.

(20) Slechts voor een bepaalde periode is het onderzoek gemakkelijk omdat pastoor Pottevin vanaf juli 1755 de tewerkstelling soms vermeldt. Zo zijn te noteren: met de vermelding ex operantibus ad molendina: 31.7.1755, geboorte kind van Renierus Pieters ex Vrieslandia en Isabella Storme van O.L.V. Brugge - 19.8.1755 doop van Anna Folckers uit Vlissingen, 71 jaar en haar dochter Cornelia 30 jaar, echtgenote van Cristiaen Vincke - 21.9.1755 doop kind van Michiel Terreyn en Judoca Defraeye, beiden uit Oostende - 28.11.1755 doop van kind van Frans Vandenberghe en Thereisia Dhooghe beiden uit Wachtebeke - 21.1.1756 doop kind van Pieter Carchon ‘ex dainvil au force’ en Elisabeth Fouinier uit Luneville - 27.4.1756 doop kind van Germanus Roeyerme ‘ex lille de france’ en Catharine Folque uit Gent - 10.7.1755 doop kind van J.B. Asmous en M Spriet.

werd afgeweken. Een schematische voorstelling van een zaagmolen te Slykens wordt bewaard op het Rijksarchief Gent⁽²¹⁾.

Smeaton noteerde dat de molens overeenstemden met de tekeningen in het Nederlands molenboek, hij zegt niet hetwelk, vermoedelijk van Natrus Polly en van Vuuren of Van Zyl. Hij wijst op het ernstig energieverlies door de wrijving doch dit zal eigen zijn geweest aan alle zaagmolens. De krukkenassen waren daarom zo gebouwd dat er nooit een dood punt ontstond, om te beletten dat bij de geringe wind de molen stil viel, wanneer het zwaarste punt naar beneden stond⁽²²⁾.

Smeaton kende molens, omdat hij er aan gewerkt had, en ze bestudeerde⁽²³⁾. Hij mat de zeilen te Slykens: ongeveer 31 x 8 voet (9,45 x 2,44 m.): eerder kort en breed (een kruis van een 20 meter) en geeft nog een volkskundig zeer belangrijk détail: waar aan de Zaan één roede (twee zeilen) wit en één roede rood geverfd is, zijn de zeilen te Bredene dooreen kakelbont: ze zijn genaaid uit zwaar scheepszeildoek dat naar gelang de ingeving van de molenaar gebleekt, ongebleekt is, rood, bruin of zelfs geel geverfd.

De andere voorstellingen van onze zaagmolens tonen ook geen bijzonderheden⁽²⁴⁾.

Een gans andere belangstelling voor onze zaagmolens kwam uit Frankrijk: C.P. Molard, administrateur van het Conservatoire des Arts et Métiers te Parijs waarvan hij curator werd in 1801, bezorgde in het Jaar X (1801-02) een rapport over de zaagmolens aan J. Chaptal, Ministre de l'Intérieur, met de bedoeling de aandacht te trekken op het belang van het oprichten van eigen zaagmolens in Frankrijk. Gevolgen heeft zijn rapport weinig gehad, het werd overigens slechts in 1809 gepubliceerd⁽²⁵⁾.

Daarin wordt verhaald hoe na de Franse Revolutie de regering een commissaris naar Slykens zond om er drie molens uit te kiezen en deze weg te halen uit België 'dont nous étions maîtres'.

Molard drukt zijn voorkeur uit voor de achtkant, kostelijker van bouw doch met de voordelen van een vaste constructie en de mogelijkheid langere zaagsleden te gebruiken dan de paltrok. Hij meet een wiek 13,64 m. (hetzij een roede van iets meer dan 27 meter, een zeer groot ongewoon kruis aan onze kust), een voorzoom van 0,32 m. en 2,11 m. wiekenbreedte, waarbij hij vermoedelijk wel de roede en voorzoom heeft overmeten.

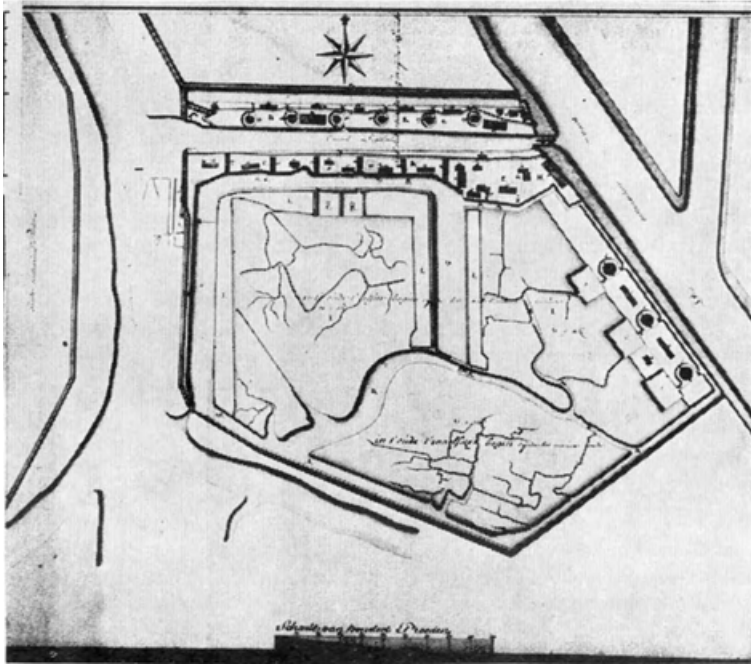
(21) Gepubliceerd in R. Eeckhout, Zoeklicht op Bredene, 1968, blz. 100.

(22) A. Ronse, o.c., blz. 117.

(23) In 1754 gebruikte hij voor het eerst gietijzeren assen en wielen in wind- en watermolens. In 1759 zal hij de Royal Society's Copley medal krijgen voor zijn studie 'An Experimental Enquiry Concerning the Natural Powers of Wind and Water to Turn Mills'. (Encyclopedia Britannica 1971, Vol. 20, blz. 684 V^o Smeaton). Daarenboven gaf hij meer bepaald lezing op 31 mei 1759 'On the Construction and Effects of Windmill sails' voor de Royal Society of London, gepubliceerd in The Philosophical Transactions van deze instelling, volume LI.

(24) A. Verbouwe, Iconografie van het Arr. Oostende, blz. 11. - Buiten de tekeningen van Fr. Bossuet bezitten we slechts schematische voorstellingen.

(25) Zie Bijlage II.

Emplacement van de 15 Zaagmolens te Slijkens in 1757. (Rijksarchief Brugge, Kaarten en plannen nr. 461).

Er is niet genoteerd dat Molard de Nederlanden bezocht⁽²⁶⁾. Bij zijn beschrijving zijn tekeningen gepubliceerd van een ‘Moulin à Planches de la Hollande’ waarvan nu niet geweten is welke molen werd afgebeeld. Een studie daarover werd thans gemaakt door J.S. Buckland en rondgestuurd voor het derde molensymposium in 1972 doch niet opgenomen in de reeds gepubliceerde Transactions⁽²⁷⁾.

J.S. Buckland, uitgenodigd tot verdere studie noteert volgende verschillen met de Nederlandse zaagmolens

- de doorsnede van de kap is een mansarde in plaats van gepotdekseld
- de hoekstijlen zijn lichter dan de Hollandse, tot op de grond
- de roede is duidelijk pestel en einden
- het krabbelwerk is anders dan in Van Zyl.

Daarom meent Buckland dat een molen van Slykens werd getekend, hoewel Smeaton wijst op de gelijkenis van deze molens met de Hollandse. In détail, is er zeker een verschil want het muizelen aan de top van de einden is volgens Smeaton nog merkbaar, volgens Molard niet. Het opzetten van een roede is echter wisselvallig.

De mening van Buckland is verdedigbaar: vermoedelijk werd een molen van Slykens getekend want de andere iconografische gegevens tonen ook aan dat zaagmolens mansardekappen hadden. Hoewel het belang van deze détails niet mag overdreven worden: er waren ook nog andere zaagmolens dan te Zaandam en Slykens.

Het verval

Het succes van de compagnie steunde zeker slechts zeer ondergeschikt op de vrije handel. Het einde was dan ook nakend zodra het protectionisme verviel. De Franse tijd bracht een volledige depressie: vanaf 1793 met de blocus continental, het opeisen van hout en betalen met waardeloze assignaten.

Drie molens werden weggehaald door de Franse bezetter. Een ervan werd opgericht te Duinkerke en bleef lang in bedrijf. De tweede werd overgebracht naar Le Havre doch werd nooit opgericht. De derde werd integendeel ook wel in bedrijf gesteld te Lorient, voor de scheepsbouw. In het jaar IX ging hij bij een storm door de vang en brandde af⁽²⁸⁾.

Het zagersbedrijf te Molendorp nam bestendig af, De uitrusting zelf verviel. De eerste vermelding ervan geeft reeds Molard die er

(26) Nouvelle biographie générale... publiée... sous la direction de M. le Dr. Hofer, XXXV (Paris, 1865) en Biographie universelle (Michaud) ancienne et moderne, XXVIII, Molard noemt in zijn verhandeling ‘M. Leturc, qui a voyagé en Hollande’ (blz. 168).

(27) J.S. Buckland: A report on Dutch Saw Mills in 1801_2. In voorlezing verspreid doch niet opgenomen in Transactions Third symposium van The International Molinological Society, Netherlands, May 1973.

(28) Molard, o.c., blz. 169 - zie tekst in Bijlage II.

op wijst dat er in het jaar X nog 24 zaagmolens te Slykens staan, doch dat allen nodig dienen te worden hersteld⁽²⁹⁾.

Dat er in het jaar 1801 nog 24 molens waren op het emplacement nadat er reeds drie naar Frankrijk zijn verscheept is vermoedelijk onjuist. Dit cijfer is hoger dan alle andere bronnen vermelden. Wij veronderstellen dat na 1793 geen nieuwe molens meer werden gebouwd.

Dat de molens in verval waren is zeker juist. Wij beschikken over twee officiële bronnen die hetzelfde vermelden, telkens door het gemeentebestuur Bredene verstrekt, in het jaar XIII.

Op 23 frimaire an XIII antwoordt het gemeentebestuur op het enquest over de graanmolens dat het Frans bestuur bevolen had om een inventaris te kunnen opstellen. Daaraan wordt toegevoegd dat er 17 zaagmolens zijn, waarvan nog drie in bedrijf. Daarenboven zijn er onder de 14 stilstaande molens drie waarvan het binnenwerk is verwijderd en een kleine molen die slechts latten zaagt, de veermolen⁽³⁰⁾.

Dezelfde gegevens, ook verstrekt door de Maire, werden gepubliceerd in de *Annuaire van het Leiedepartement voor het jaar XIII*⁽³¹⁾.

Een plan van een deel van Slykens, opgemaakt in 1811 voor de fortificatiediensten te Oostende vermeldt twee zaagmolens. Ook de watergangen en -kommen van enkele andere molens staan er op getekend, doch zonder vermelding. Hieruit kan niet afgeleid worden of al deze molens er nog stonden want hun verdwijnen wijzigt de wateroppervlakten op een grondplan niet⁽³²⁾.

Op dit plan worden slechts twee zaagmolens als zodanig vermeld, toebehorend aan 'P.F.J. van doorne de gand et comp.'. Uit een prijscourant dd. 20.2.1797 wisten we reeds dat de familie Van Doorne, die ononderbroken een voorname rol in de Compagnie speelde, zich actief met de zaken inliet. Men kon zich voor de aankoop richten tot hun comptoir te Gent, alwaar de betalingen moeten gedaan

(29) Molard, *ib.*, blz. 169. 'Il existoit en l'an X vingt-quatre moulins à planches près l'écluse de Slykens, mais tous ont besoin de réparation'.

(30) 'J'ai l'honneur de vous informer qu'il y a en tout dix sept moulins à scier qui existent en cette commune dont il y en a trois qui sont actuellement en activité. Je vous dois observer parmi le sus dit nombre il y en a trois dont il n'existe que l'extérieur de sorte que la mécanique est enlevé et un petit qui ne sert qu'à scier de petites lattes'.

(31) *Annuaire du département de la Lys pour l'an XIII*, blz. 354. In een algemeen overzicht der nijverheidsmolens in het département wordt opgemerkt: 'Les moulins pour l'huile et le tabac, te tan ou au foulage des étoffes ne cessent presque jamais de travailler. Il n'est pas ainsi de ceux à scier. La guerre maritime, ayant rendu très difficile, pour ne pas dire impossible, l'arrivage des bois du Nord, le bel établissement de Slyckens est en ce moment à peu près dans l'inactivité: ce vaste atelier privé des matières premières, languit sans travail, et doit dépérir. Cet établissement cependant occupait un grand nombre de bras, et fournissait à un prix avantageux, les bois dont la menuiserie avait besoin'.

(32) RA Brugge, Kaarten en Plannen, 462.

worden, of ten comptoire te Molendorp, onder de directie van H.J. Coveliers⁽³³⁾.

Jean-Charles Coveliers, geboren op 7.7.1771, zoon van Henri, is de laatste directeur waarover we ingelicht zijn. In september 1803 werd hij nog maire van Bredene. Op 18.12.1803 pleegde hij zelfmoord door verdrinking nadat zijn echtgenote op 8.10.1803 overleden was bij de geboortevan hun eerste kindje⁽³⁴⁾.

In de volkstelling van 1815 wonen te Oostende nog enkele scieurs de long en ouvriers scieurs. Bredene was een landbouwersgemeente geworden met enkele vissers en werklieden doch zonder directeurs, zagers of bedienden.

De vereffening

De liquidatie van de compagnie heeft het voorwerp uitgemaakt van een gerechtelijke procedure, die in 1818 werd ingeleid te Gent door Frans De Bal, een der directeurs en enkele aandeelhouders tegen de griffier Charles Van Doorne, teneinde neerlegging der rekeningen en ontbinding van de compagnie te bekomen. Dit werd bevolen bij scheidsrechterlijk vonnis dd. 5.1.1820 dat echter wegens procedurefout vernietigd werd door het beroepshof op 28.4.1820.

Zonder de einduitslag af te wachten werd op 27.8.1820 een algemene vergadering gehouden, waarop 160 aandelen vertegenwoordigd waren. Men stelde er vast dat de vennootschap reeds meerdere jaren niet meer bedrijvig was en besliste over te gaan tot de vereffening.

Het eindarrest van het Cour Supérieure te Brussel dd. 7.12.1820 verklaart de compagnie ontbonden en beveelt de teruggave aan Van Doorne van de registers die geconsigneerd waren ter griffie.

In uitvoering van dit arrest nodigde de heer Van Doorne de aandeelhouders op 27 maart uit in zijn woonst, Wapenplein te Gent⁽³⁵⁾. Aldaar werd beslist een commissaris ter vereffening te vragen aan de Handelsrechtbank, welke taak bij vonnis dd. 7.6.1821 opgedragen wordt aan Jean Bruynswyck.

Door een vonnis dd. 11.6.1823 van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Gent werd een einde gesteld aan de wrijvingen met de commissarissen die door de aandeelhouders op 22.2. en 27.3.1821 waren aangesteld. Gedrukte tendentieuze aantijgingen waren reeds aan de aandeelhouders toegestuurd. Bij dit vonnis werd de verkoop bevolen van het bezit van de compagnie. Twee vereffenaars worden aangesteld: oud-notaris Facon, die weigert, en notaris de Vinck uit Gent.

(33) Gepubliceerd in C. Devyt, Westvlaamse Windmolens, 1966, blz. 33.

(34) R. Eeckhout, Zoeklicht op Bredene, 1968, blz. 165.

(35) Verslag Van Doorne op de vergadering van 27.3.1821: 'Malgré les circonstances malheureuses qui ont pesées sur notre pays depuis 1793, qui ont enlevé à la Compagnie des sommes considérables par les réquisitions de bois, l'anéantissement de notre commerce extérieur, les paiements en assignats, et d'autres pertes majeures, les levées de fonds ont été successivement remboursées, des dividendes ont été réparties aux Actionnaires, et la Compagnie se trouve à sa liquidation avec un actif très-remarquable et presque point de doctes'.

De Compagnie bezat ook zaagmolens te Antwerpen. De verkoping van deze goederen te Antwerpen ging door op 26.8 en 16.9. 1823. Notarissen Podor uit Antwerpen en De Vinck uit Gent verkochten in vijf loten de vijf zaagmolens staande langs de Schelde en tegen de weg naar Austruweel: het Hinneken, den Uyl, den Haen, den Grooten-Nieuwen-Zaeg-Molen en den Jongen Jan. Bij de eerste koop was gevoegd het Huys der directie, onvergeld bewoond door de boekhouder De Coninck en nog een driewoonst, waarvan twee huizen bewoond waren door zagers en het derde als bergplaats voor de molens werd gebruikt. Er was te Antwerpen in 1823 derhalve zeker nog enige bedrijvigheid.

De verkopingen te Oostende gingen door op 2.9 en 23.9.1823 voor notarissen Belpaire uit Oostende en de Vinck uit Gent. Er waren in totaal 39 kopen, waaronder het huis der directie, de grote smidse met vier blaasbalken en twee vijlbanken, enkele huizen waaronder driewoonsten (in de westkant van de driewoonst, koop acht, woonde de pastoor), houtlogiën, vette weiden en ook een huis in de Albertstraat en een magazijn in de Chistinastraat te Oostende.

Slechts vijf zaagmolens werden er als dusdanig verkocht: de Hoge Molen (koop 2), de Veirmolen (koop 7) en de Eerste, Tweede en Derde Achtkantige Molen (kopen 9, 10 en 11). Daarnaast worden nog negen ‘karkassen’ verkocht: de hofstede met drie karkassen (eerste koop), een huis met twee karkassen (twaalfde koop), een huis en twee versleten karkassen (vijftiende koop) en een huis met schuur en stallingen, nog een driewoonst ook plus nog een tweewoonst, een houtlogie en twee slechte karkassen (alles de zestiende koop). Hetzij in totaal veertien molens of wat er van overleef⁽³⁶⁾. Er zijn er dus drie verdwenen tussen het jaar XIII (1805) en 1823.

Ongetwijfeld zullen burgers gekocht hebben als speculanten.

Te noteren is zo het optreden van een Brugs zakenman: André Verpoorten die een achtkant koopt (koop 10) en twee karkassen (koop 12). Reeds op 6.10.1823 werden de vier karkassen van kopen 15 en 16 verkocht met last van afbraak en weerom koopt Verpoorten er twee van. Hij wilde er onmiddellijk kwijt: op 2.1.1824 stelt hij de houtlogie te koop, zes huisjes, een schone achtkantige zaagmolen ‘konnende werken met eene kleine reparatie ook dienen met de nodige veranderingen voor olie, graan en gort’ met last hem weg te halen binnen de drie maanden, en ook het geraamte van een zaagmolen ‘kunnend dienen tot het opstellen van alle slach van molens’. Zij werden niet toegewezen doch op te merken valt dat op het geraamte geboden werd door Karel De Weerd, molenmaker

⁽³⁷⁾

(36) De teksten laten toe tien dezer molens te situeren op de kaart van 1757. Dit zouden dan zijn de vijf paltrokken 1, 5, 8 (koop 1) 46 en 48 (koop 15). Daarnaast de vijf achtkanten 21 (koop 9) 23 (koop 10) 26 (koop 11) 33 en 35 (koop 12). De koop 16 kunnen we niet vereenzelvigen. Veel besluiten mogen uit deze vergelijking niet getrokken worden want in deze lange tussentijd werden molens vervangen.

(37) De zeepzieder Verpoorten was eigenaar van de watermolen bij de Ezelpoort, gebouwd in 1769 door Sebastiaan Swynsdauw, een oliemolen waarbij in 1835 een stoommachine wordt vermeld. Over deze molen zie ook A. Schouteet, Handschrift F. Allaert, blz. 35.

De gelijktijdige verkoop van 14 zware molengeraamten in 1823 liet geen herkenbare sporen na. Ofwel was het molentype onbruikbaar ofwel waren de karkassen door jarenlange verwaarlozing verweerd? Wij kunnen geen enkele molen aanwijzen die van Slykens voortkwam. De geraamten zullen bij andere timmerwerken zijn benut. De eerste achtkant, nog met wiekenkruis, werd verkocht aan Charles Bogaert, aannemer van openbare werken te Brugge.

Het is duidelijk dat het houtzagen te Oostende een voorbijgegangene bedrijvigheid was.

De twee jongst-opgerichte molens waren de Hoge Molen en de Veermolen, die nog niet getekend waren op het plan van 1757. De Hoge Molen werd verkocht aan een hard zakenman van terplaatse: Jacobus Montagnie, bierbrouwer en molenaar te Slykens aan de Oostzijde van de vaart. Na het overlijden van J.Ch. Coveliers tekende Montagnie een tijdje de akten als adjoint-maire⁽³⁸⁾. De andere kopers die vermeld zijn in de minuten van notaris Belpaire zijn voor ons nog onbekenden. (Zie hieronder blz. 272).

Op 16.4.1824 bevestigt notaris de Vinck aan de aandeelhouders dat de uitbetaling van 250 gulden per aandeel zal gedaan worden, mits inlevering van de deelbewijzen in zijn comptoir Gewad 16 te Gent. De betaling zal gedaan worden door de heer Van Bosterhout, stadsontvanger te Gent, daartoe aangeduid in het vonnis van 11.6.182.

De ganse onderneming werd aldus opgedoekt 74 jaar na haar stichting. Charles Van Doorne was intussen overleden als laatste lid van een familie die zolang de compagnie bestond het griffierschap en andere functie had waargenomen. Bij de vereffening trad op Isabelle Van Doorne, Douairière Charles D'Haenens te Brussel, die de procedure beëindigde als erfgenaam, evenwel onder voorrecht van inventaris.

De laatste molen te Slykens op het emplacement werd afgebroken in 1841⁽³⁹⁾.

C. Devyt

(38) Montagnie verstrekke in 1806 een hypotheeklening aan molenaar Lamote te Brugge (akte notaris Rosseel dd. 30.3.1806 op de Sohellemolen ter Kruisvest en dd. 12.10.1806 op een tweewoonst, kad. F8, nr. 76 en 77 - nu Peterseliestraat). Montagnie verkocht op 25.4.1810 zijn molen te Slykens aan molenaar Jan De Wulf, die vermeld staat op het plan van 1811. Er was overeengekomen dat de verkoper geen nieuwe molen zou mogen oprichten doch dit was niet vermeld in de akte. Montagnie bouwde onmiddellijk een nieuwe stenen korenmolen met 3 koppel stenen, reden waarom De Wulf zich bekleog bij de prefectuur (RA Brugge, Leiedep., 2918). Hij kreeg de steun van de maire te Bredene N. Kempynck die attesteerde dat de 2 korenmolens voldoende waren voor de gemeente en dat hem geen vraag was gedaan om een derde te bouwen (29.3.1811). Montagnie beweerde dat het een oliemolen zou worden maar de maalstenen had hij reeds doen komen. J.B. De Wulf werd in 1824 failliet verklaard, zijn molen werd op 18.5.1824 verkocht. De molen van Montagnie werd verkocht in 1836 (Gazette van Brugge, 1.11.1833 en 30.3.1836).

(39) Pasquini, o.c., blz. 250 en De Flou, s.v. Molendorp.

Bijlage I

John Smeaton bezoekt de Zaagmolens in 1755

De originele tekst van Smeatons Reisbeschrijving luidt als volgt:

‘Near the Sluce of Ostend are lately Erected 15 Sawmills, being the property of a company at Ostend; they were erected by the Heer Poules, a millwright from middleburg; they were of 2 kinds, one that the whole machine turns round, the other the cap only.

I see one of each sort, being informed that the rest were exactly like them: these I found perfectly agreeable to the drafts in the Dutch mill Book, both inside and out. They were very well framed and putt together, but seemed to work with a good deal of friction, not being abled to move in a light wind: the sails were about 31 feet by 8 broad; the points of the sails are sprung forward and the leading Boards have a good deal of weather as well at the point as above.

This I found to be universally the construction all over Holland, & everywhere in the Dutch territory; the sail Cloths are also everywhere made of strong ship sailcloth, and used white till they begin to grow thin; and they are painted rad, brown, or yellow, according to the fancy of the miller; and it is very common in holland to see the mills going with 2 white clots ans 2 coulered cloths; which looks whimsical enough’.

- John Smeaton's Diary of his Journey to the Low Countries 1755 from the original M.S. in the Library of Trinity House, London. Printed for the Newcomen Society, 1938, p. 12. - (A. Ronse, De Windmolens, vermeldt de naam Smeaton zonder meer in zijn bibliografie, blz. 176).

Bijlage II

Uit het Rapport van Molard in 1809

Na een technische beschrijving van de achtkant en enkele beschouwingen over een reis van M. Leturc in Nederland vervolgt de auteur:

‘Il faut donc que l'introduction des Arts mécaniques, de ceux dont les produits alimentent le commerce et qui font la richesse du pays qui les cultive avec succès, soit bien difficile, puisqu'une machine aussi simple que celle qui sert à débiter les bois n'a pu être connue en France avant la révolution. Il n'y avoit que le moulin à planches de La Fère, construit par Belidor pour le service de l'arsenal. Il ne vaut pas la peine de parler des autres qui se trouvent près de Strasbourg, dans le Mont-Blanc, au Puy-de-Dôme, etc. Leur construction vicieuse prouve qu'on n'avoit nulle idée de ceux de Hollande. Il n'est pas question ici de ceux qui sont mûs par l'eau.

La négligence de l'ancien Gouvernement à cet égard est inconcevable. La France, trop favorisée de la nature, se croit assez riche de ses productions; elle abandonne sans regrets aux étrangers le soin d'en tirer parti. C'est ainsi que les Hollandais, dont le sol ne

produit que des pâturages et de la tourbe, se sont mis en possession de nous fournir tout ce que est nécessaire à nos manufactures et à nos constructions les plus simples.

Au commencement de la révolution, on sentit l'utilité qu'on pourroit retirer des moulins à planches. N'ayant pas d'artiste qui pût conduire des travaux de cette nature, on jugea à propos d'amener des moulins tout faits de la Belgique, dont nous étions maîtres. En conséquence, un commissaire fut chargé par le Gouvernement d'en choisir trois parmi ceux qui sont placés près l'écluse de Slykens, à Ostende, et de les faire transporter en France.

L'un des trois fut laissé à Dunkerque, où il est en pleine activité depuis long-temps; un autre fut conduit au Havre et n'a pas été monté, on ne sait pourquoi. Le troisième fut établi à Lorient et de suite mis en activité. La marine en a tiré parti jusqu'en l'an IX, époque à laquelle le feu y prit par la négligence ou la maladresse de ceux qui étoient chargés de le diriger. Un jour d'orage, le frein ne put suffire pour l'arrêter; la vitesse se multiplia; le frottement devint assez considérable pour enflammer le bois; dans un instant le moulin fut réduit en cendres. Si l'on avoit eu soin de le désorienter, on en auroit été quitte pour les volans. Ce qu'il y a de certain, c'est qu'en Hollande on ne cite pas un exemple d'un pareil accident'.

- C.P. Molard, 'Mémoire sur les moulins à planches de la Hollande', Bulletin de la Société d'Encouragement pour l'Industrie Nationale, présenté en l'an X à M. Chaptal, alors Ministre de l'Intérieur, par M.C.P. Molard, administrateur du Conservatoire des Arts et Métiers, Bulletin de la Société d'Encouragement pour l'Industrie Nationale, VIII (Paris, 1809), blz. 165-172.

Molard blijkt goed op de hoogte van de mogelijkheid om met kruien de schadelijke gevolgen van storm en brand te voorkomen. Hij vergist zich echter wanneer hij meent dat deze schade in de Nederlanden onbekend was, het kwam integendeel ook veelvuldig voor. Op het emplacement te Slykens brandde een molen af in de nacht tussen 3 en 4 april 1777. Geen andere oorzaak wordt opgegeven zodat de brand, omstreeks 11 uren, vermoedelijk ontstond bij nachtmalen (Bowens, o.c., blz. 153).

Nota. - Aanvulling bij blz. 270.

Uit een balans 'Staet Explicatif der positie van de Societeyt', opgesteld voor de liquidatie blijkt dat de Compagnie geen schepen meer bezat doch dat te Oostende en te Gent nog een belangrijke voorraad hout in magazijn was. Te Antwerpen blijkt dat er nog bedrijvigheid was want er moesten nog rekeningen en lonen uitbetaald worden.

De compagnie was ook nog in onderhandelingen met de Franse staat staat want onder de 'Goede creancen' komt in deze balans onder n° 15 voor de 'pretentie ten laste van het fransch Gouvernement voorskommende van 't overnemen twee molens huizen etc volgens presye waert f 33023.14.0 gereduceert door de liquidatie generael tot parys op 10400.0.0.'. Men verwachtte dus nog betaling van het saldo door de 'maîtres', doch integendeel niet van het nieuw bewind: onder 16° staat immers als 'dienende alhier voor Memorie' de 'pretentie tot laste van dees Gouvernement in Liquidatie voortskommende over fournissement van houtwaeren der constructie hospitaelen tot Gend in 1794 bedraegende volgens ingegeven Borderaux F 7411.11.6.Ds.'.

Brugse geleerden en Brugse literatuur in de 17e en 18e eeuw

Het is een gevaarlijke onderneming de hoofdlijnen te schetsen van de cultuurperiode 1584-1792, zover die Brugge betreft. Zowel archivalische als literaire studie binnen deze periode is, wellicht om het ontbreken van hoogtepunten, nauwelijks aangevat.

Het is anderzijds nauwelijks denkbaar dat Brugge, na de hoogconjunctuur der 16e eeuw⁽¹⁾ alle intellect en alle genie zou hebben verloren, hoezeer het ook daarop kan lijken.

Het schoolwezen, dat in voornoemde 16e eeuw een zo grote élan had gekend, valt in de 17e eeuw op twee middelbare scholen terug, de complete humaniora der Jezuïeten (waarheen ook St.-Donaas zijn scholieren stuurde) en de louter Latijnse der Augustijnen. Tot in Tielt zullen Brugse studenten hoe dan ook over de jaren 1686-1700 humaniora lopen.

Wat het lager onderwijs betreft, waar nog steeds basis-Latijn wordt gegeven, blijkt de beter begoede jeugd vanaf het begin der 18e eeuw de scholen der Broeders te St.-Omer te verkiezen boven de Brugse. In deze laatste was het grootste deel der leerkrachten afkomstig uit de Brugse stadskweekschool De Bogaerden. Wanneer tenslotte een stadsgenoot primus werd te Leuven, werd dit te Brugge (te Gent overigens evenzeer) aanleiding tot grootse festiviteiten, met schuttersgilden en rederijderskamers en opstappende stadsmagistraten, en dit tot in de 19e eeuw. Een waarachtig provinciaal beeld.

De eigen leergangen Theologie en Filosofie, opgericht in 1540, waren in 1589 resp. 1618 geïncorporeerd in het zog. Seminarie, dat tussen 1632 en 1719 ophield te functioneren. De Universiteit te Dowaaï, aantrekkingscentrum sinds 1562, met een speciaal Seminarie voor Bruggelingen 1621-1673, en een reeks Brugse hoogleraren (A. Hoye, J. Reijvaert, F. Goethals...) werd in 1667 door Lodewijk XIV opgeheven.

De Leidse Universiteit, waar Brugge B. Vulcanius en Fr.

(1) De periode 1463 tot 1652 werd vrij gecondenseerd samengevat in A. Dewitte, *Het Humanisme te Brugge. Een overtrokken begrip?*, in *Handelingen Zuidn. Maatschappij XXVII*, 1973, p. 5-26. Het is de bedoeling met deze bijdrage een (noodzakelijke onvolledige) aanvulling te brengen tot ca. 1800. De invloed van b.vb. het Jansenisme komt hier nauwelijks voor.

Goemer als hoogleraren telde, P. Colve, N. Everaert, B. Hame als studenten, eind 16e eeuw; de Groningse met als hoogleraar N. Mulerius in 1614, en zoveel andere zijn verboden studieterreinen; de jure sinds 1570, de facto sinds Farnese. Buiten Leuven, en ev. Parijs in de 18e eeuw, weinig heil en promotiekansen voor de aankomende jeugd die te Dowaaai, daarna Jezuïetisch was gevormd, of niet meer.

Verstarrend humanisme

Aanvang 17e eeuw toont ons nog Brugse belangstelling voor het laat-humanisme van Lipsius. H. Audeians is tot aan Lipsius' dood diens secretaris. R. Anchemant en R. Schilders wonen bij Lipsius aan huis. Onze gelauwerde dichter Jan Lernout, over zijn hoogtepunt heen, poogt tevergeefs de kwalijke poëzie van zijn zoon Jacob als entrée te laten gelden bij dezelfde Lipsius. Geslaagder is wel de zoon van de jurist Jan de Wree. Produkt van de Jezuïeten en het Dowaaise college levert Olivier de wree (Vredius) baanbrekend historisch werk, in het spoor van de traditie der Laurijns, Vulcanius, Goltz e.a. zowel op het vlak van de Romeinse Geschiedenis als op dit van de epigrafie.

Ook op het gebied van poëzie primeert aanvankelijk de traditie. De in 1579 uit het Brugse Vrije gevluchte Filips van Maldegem publiceert te Luik in 1600 een Petrarca-vertaling naar het Frans. Wanneer de medicus A. De Boodt uit Praag terugkeert in 1614, maakte hij een tweede (na de 15e eeuwse) Brugse Boëthius-vertaling. In het spoor van de neo-Latijnse dichters J. Lernout en Vulcanius zijn voor de 17e eeuw aanwijsbaar de burgemeester Anselmus Opitius Adornes, de magistraten van het Brugse Vrije L. Wijngaert en P. de Badts, de canonici D. en N. Lampson te Luik en Audeians en J.B. Blootacker te Brugge. In de 18e eeuw zijn dit P. Beaucourt de Noortvelde en de medicus P. Smidts.

Een naseizoen van rederijkers

Dat het *Blauw Huis* van Claudius van Mander - met Adam van Mander - het Brugse Muiderslot werd is een meer aardige dan exacte woordspelling, op rekening van Sanderus. De Nederlandstalige poëzie van zowel hogergenoemde Olivier de Wree als L. Vossius, van de medici C. Kelderman en P. Smidts, zelfs van de 19e eeuwse apo-

theater Ths. van Loo behoort tot deze der neo-rederijkers. Het is overigens merkwaardig dat beide Brugse kamers nog in 1613 deelnemen aan refereinfeesten te Haarlem en Leiden, terwijl zowel Huyghens als Cats en Vondel als prijsboeken voor de winnaars voorkomen, en Vondel nog in 1789 geplagiëerd wordt door Jan Quicke. Waar te Gent (promotiekans voor de Brugse bisschoppen der 17e eeuw) onder de Jansenist A. Triest (1622-1657) de toneelgezelschappen praktisch werden opgeheven, dan blijkt dit voor Brugge andersom. Naast het laat zestiende-eeuwse toneelwerk van A. Hoye, het Jezuietentoneel, en toneel- en operavoorstellingen bij de Augustijnen, komt te Brugge zelfs een derde rederijkerskamer bij in 1613: de gilde van het Heilig Kruis.

Onder hogervermelde rederijkers komen juristen, medici, een apotheker voor. Als we daarbij bedenken dat de adel, die 3 % van de Brugse bevolking (en 25 % van haar kapitaal) uitmaakte, optreedt als proost, hoofdman, en wat meer, van rederijkersgilden (P. Vincent, H. Anchemant, I. van de Sompele, J. van Duerne e.a.m.), evengoed als zij eventueel gelijktijdig schuttersgilden presideren, dan verzeilen wij in het typisch, nog uit de 19e eeuw bekend paternalisme. Geleerden en gezagvoerders die, in tegenstelling tot de 16e-eeuwse humanisten, op expliciete wijze de gemene massa voorgaan, haar financieel in haar zgn. cultuur steunen, doch meteen, onder hoede der Jezuieten, maatstaven aanleggen die zowel beperkend als frustrerend werken. Wellicht mede door deze 'geleerde' aanbreng verschijnen bij rederijkers als Jan Lambrecht (1602), J.P. Van Male (1724) en Jan Labare (die in 1721 een vertaling brengt van de *Art poétique* van Boileau) theoretische werkstukken die als bedoeling hebben de volkstaal tot cultuurtaal te verheffen. Deze bedoeling werd overigens expliciet gesteld vanaf 1628, toen de kamer van de H. Geest haar 200-jarig bestaan vierde.

De spelen evolueren overigens naar de nieuwe tijdsgeest: in 1670 b.vb. worden door de Drie Santinnen *uutnemende balletten gepresenteerd* zowel door *knechtekens als meyskens*, terwijl in 1706 het eerste (na de mysteriespelen) gezongen toneelwerk wordt gebracht: *De geluckige en ongeluckige Minnestrijdt* van Jan Acket. In 1756 trad bij de Drie Santinnen de Bruggeling J. Neyts († 1794) voor het eerst met een operagroep op, waarmee hij daarna de Nederlanden bereisde.

In 1726 wordt door kunstminnende liefhebbers een maatschappij voor toneelbeoefening gesticht die o.m. een reeks Noordnederlandse toneelspelen brengt⁽²⁾.

Uiteindelijk moest voor zoveel Nederlandstalige inspanning de bekroning worden de te Brugge in 1819 opgerichte *Koninklijke Maatschappij van Vaderlandsche Tael- en Letterkunde*. Het is overigens voor deze maatschappij dat Ths. van Loo in 1822 als kunststichter bij de K. Mij van Rhetorica zijn *Afbeelding, schoonheid en vermogen der Dichtkunst* uitsprak. Deze voornamelijk door Noordnederlanders bezette academie stierf met het ontstaan van ons Belgisch vaderland.

Schilderkunst en muziek

Een school voor *teecken- ende schilderconst*, los van het ambacht van beeldmakers en zadelmakers, wordt te Brugge gesticht in 1717. De vroegste schildercollecties verdwenen echter in de brand van de Poortersloge in 1755. Brugge zal daarna moeten wachten tot de Duinenabdij museum wordt, en daarna tot aan de Société Archéologique van 1865 om een kern voor het huidig Gruuthusemuseum te krijgen.

Belangrijke schilderijenverzamelaars, naast bisschop Triest, waren in de 18e eeuw J.J. Verplancke, Simon van Overloope, en de proost van O.L. Vrouw: J. vander Stricht. Vanaf 1794 zijn ook reeksen namen bekend van notabelen die *Cabinetten van Konst-Printen en Raeriteyten* bezaten. Het aantal bewaarde portretschilderijen van de meeste hier behandelde geleerden en ambtenaren is bovendien enorm hoog.

Van een Zang- en Toonkundige school is te Brugge pas sprake in 1847, hoewel de stadsschool voor minnestrelen vanaf het einde der 13e eeuw functioneerde tot 1795. Het is echter wel zonderling dat de laatste met roem gekende Brugse musici zijn: de organist van St. Donaas Oliv. Blootacker, die in 1587 verdween; en de kapelmeesters van Sint-Jacob Gr. Treshault en A. Pevernage (ze verdwenen resp. in 1577 en 1584). M. Pottier gaat, als zoveel anderen, naar

(2) Vanaf 1756 integendeel bestond een Société du Théâtre, die over een ruime schouwburg beschikte op de Oude Beurs, en in samenwerking met het Gentse Franse theater zowel toneelvoorstellingen als opera bracht. De auteurs waren J.J. Rousseau, Voltaire, Diderot, de Beaumarchais, naast Corneille, Racine en Molière. Muziekauteurs o.m. Cimarosa, Grétry, Paesiello, Anfossi, en bij het Concert Bourgeois ook Mozart.

Olivier de Wree (Vredius) jurist, historicus, sigillograaf en rederijker.
(Buste op zijn grafmonument in de O.L. Vrouwkerk te Brugge).
Copyright A.C.L.

Antwerpen, en zijn composities worden, evengoed als deze van A. Pevernage en Clemens non Papa de gehele 17e eeuw door nog in de Brusselse St. Goedele opgevoerd. Wat is er te Brugge op die tijd aan de hand? Alleen Ch. Guillet († 1654) wordt als musicus ‘uitgevoerd’ en gepubliceerd. Pas bij de oprichting van de Société du Concert Bougeois horen we opnieuw b.vb. in 1793: Bauwens, *musicien de la cathédrale*; Dujardin, *maître de musique de Saint Sauveur et directeur de l'orchestre*.

Geschiedschrijvers

Naast de reeds vermelde Olivier de Wree, die tot de 19e eeuw toonaangevend bleef, is ook de *Kronijcke van Vlaanderen*, verschenen bij N. Wijdts, voor de 17e en 18e eeuw revelerend. Historici als de adellijke C. Custis en P. Beaucourt, naast J. van Praet, die in het Nederlands en Frans publiceerden, zijn onbelangrijk gebleken, net als de historiewerk van De Damhoudere en N. Despars in de 16e eeuw. Een uitzondering hier is echter J.P. van Male wiens *Pronckzael der doorluchtighe ende gheleerde mannen dewelcke zoo te Brugghe als in het land van vryen hebben ghevloeyt*, uit 1713 (met lofdichten daarop van J. de Schrijver, de medicus J. Smidts, en M. Steyaert), een voortzetting was van wat bij D. Lampson, J. Lernout, K. van Mander en A. Sanderus was aangevat. In 1781 verscheen daarna bij J. Van Praet een *Abrégé historique des sciences et des beaux arts*. Met de *Atlas pour servir à l'histoire moderne de l'Europe*, van de Bruggeling Charles Imbert, zitten we daarna helemaal in de Parijse 19e eeuw.

Geneeskunde

Op medisch gebied is het meest belangrijke wellicht het optreden van R.B. Maes, die niet alleen voor het eerst de medici in een afzonderlijk St.-Lucasgild bij mekaar bracht (1665), doch gelijkelijk de theoriën van zowel Harvey als Descartes op mechanisch-fysisch gebied te Brugge (1689) liet goedkeuren. Voor de vroedvrouwen verschijnen bovendien aparte richtlijnen van de hand van C. Kelderman, die herdrukt worden tot eind 18e eeuw; voor de apothekers verschijnt de Brugse *Pharmacopeia* van J. Vanden Zande, 1697. In 1786 liep de Brugse medicus J.B. Versluys (die in

1792 de Telemachus van Fenelon zou vertalen) verbod op zijn *l'Homme et la Femme considérés physiquement dans l'état de mariage* - het eerste Brugse sexboek - bij J. Bogaert te publiceren.

Het belangrijkste wetenschappelijke werk gebeurde echter in de Rechten en op gebied van exegese en theologie, althans tot ongeveer medio 17e eeuw.

Juristen

Vooreerst was daar de zware opgave het gewoonterecht door de Gentse Raadkamer te laten goedkeuren. Het was een initiatief genomen door Keizer Karel vanaf 1545 met de bedoeling meer uniformiteit in de rechtspleging te krijgen. Onder de aartshertogen werd dit initiatief daarna verplicht gesteld. Voor de costumen van de Stad Brugge zelf was de opdracht vlug voltooid, gezien de pensionarissen hier konden steunen op het enorme werk, vanaf 1566 geleverd door Gilles Wyts, en tussen 1572-97 naar het Nederlands omgezet. Opvallend was wel de enorm geconcentreerde tekst die uiteindelijk werd gehomologeerd te Gent door een familielid van diezelfde Wyts (Ed. 1619). Naast deze tekst zelf bestaat een uitgebreid commentaar van een anonus uit de 17e eeuw, naast notulen van Laureyns vanden Hane uit 1767.

Voor het Brugse Vrije: in tegenstelling tot het stedelijk gewoonterecht een agrarisch compendium, werd het hoofdwerk geleverd door Adr. Baltyn (1604), terwijl de latere pensionaris N. Rommel een uitgebreid Latijnstalig commentaar (1664) hierbij schreef⁽³⁾. De costumen voor het Feodale Leenhof te Brugge kwamen pas in 1667 klaar. De XVIe eeuwse tekst voor het Proostse en Canuenixsche, een handboek van kerkelijk recht, werd nooit gehomologeerd noch uitgegeven (vóór L. Gilliodts-Van Severen in 1887) gezien deze wetten uniform werden gemaakt aan deze van het Vrije in 1617, en dit naar de wil van de Raad Van Vlaanderen.

- (3) Wat het Brugse Vrije betreft bestond een 'Berijmde Erfrecht van het Brugsche Vrije' uit het eerste kwart der 15e eeuw, terwijl een éénvormig Deelboek, voorbereid door Wouter vanden Hecke, in 1522 was goedgekeurd. Jan d'Oudegherst maakte in 1558 een uitgebreide studie over het juridisch verleden van het Brugse Vrije, blijkbaar door Beaucourt overgenomen en nog steeds niet bevredigend herwerkt

De enige belangrijke naam die achteraf nog op juridisch vlak voorkomt, naast deze van Marius Voet, is deze van Ph. Veranneman de Watervliet met zijn *Traité de la Souverainité* uit 1789. Een cocktail van Van Espen, Febronius, Montesquieu en Rousseau, wat uiteindelijk door niemand kon worden geaccepteerd: *un homme incertain dans ses principes, et adoptant alternativement tous les partis*. Iets gelijkaardigs had men vroeger over Cassander ook gezegd.

Er moet worden opgemerkt dat van het gewoonterecht van het Brugse Vrije in de 18e eeuw een in versmaat geschreven compendium ontstond (Ed. 1839), terwijl reeds Olivier de Wree, die een Klapper maakte op de belangrijkste cartularia van de stad, zijn bronnen zoveel mogelijk meefdruckte in zijn drie historische werken over Vlaanderen, iets wat destijds aan Jacob De Meyere niet werd toegestaan

Gewijde en ongewijde polemiek

Van de hand van de Brugse bisschop M. Lambrecht was een weliswaar polemische, doch vrij kritische *Kerckelicke Historie* (1590) in het Nederlands verschenen. J. van Pamele (Pamelius) werkte op patristiek en gaf een belangrijke editie van Tertullianus en van oude Liturgica. De theologische en filosofische werken van P. Simons werden posthuum door zijn vriend de jezuïet J. David gepubliceerd (1609). Stichtelijke tractaatjes van zijn hand bleven ongepubliceerd op de Brugse stadsbibliotheek, net als de predicaties van Ch. de Visch op de Seminariebibliotheek. Wij weten niet of de posthume publicatie van de veeldelige P. Massemin-Sermoenen (1765) dit lot wel verdienden.

Aan de overzijde krijgen wij pas naar het eind der 18e eeuw serieuze tegenstanders, hoewel de Brugse loge reeds uit 1766 dateerde. De hevigste was Peter Vervisch met de *Legenda Aurea* uit 1791, een requisitoor tegen de Zuid-Nederlandse reguliere en seculiere geestelijken. *Martinus Luther en Jan Calvin... en hebben geen meerder smaed schriften gesmeed*, schreef P. Ledoulx hierover. Als men hieraan toevoegt de driedelige *Generale Biechte* van Jan van Hese (van wie wij ook het dagboek bezitten) dan heeft de situatie veel analoogs met de periode van broeder Cornelis, R. Coppieters ten spijt.

Bibliotheekwezen

Het oude plan een catalogus op te stellen van het boekenbezit van de Zuidelijke Nederlanden, een idee van de Bruggelingen F. Modius en L. Carrio, zou tenslotte gedeeltelijk gerealiseerd worden door A. Sanderus. Te Brugge zelf stelde Ch. de Visch de *Bibliotheca Scriptorum Ordinis Cisterciensis* samen waardoor hij toen met de meest progressieve historici in contact kwam. Sanderus vermeldt voor Brugge de bibliotheek der Jezuiten met 70 nrs. (een fonds uitgebreid door het legaat C. Van den Bosch in 1665, en in 1778 publiek verkocht). Daarna geeft hij over 57 blz. een overzicht van de bibliotheek der Duinenabdij. Deze bibliotheek, gedeeltelijk bewaard als bibliotheek voor de Ecole Centrale, die in 1798 6000 volumes telde, verloor bij deze fusie haar theologische titels. Deze werden toen verkocht, om meer verlichte literatuur aan te kopen.

Belangrijk waren heel wat persoonlijke bibliotheken: van deze van Olivier de Wree kennen wij 240 nrs. De bibliotheek van zijn vader Jan de Wree telde er 567, deze van Anselm De Boodt meer dan 700 nrs.

Na de verkoop van de bibliotheek van B. Vulcanius te Leiden, in 1610, bleven hem in privé-bezit nog meer dan 100 handschriften over, waarvan een dertigtal Griekse. J. Blasius stichtte in 1618 uit eigen bezit de kapittelbibliotheek van St.-Omer; P. Simons in 1606 deze van het kapittel van Ieper. J. Cerezo deed een belangrijk legaat aan de bibliotheek der Brugse Dominicanen, G. de la Torre aan het college te Douai, F. de Bailliencourt aan een Leuvens college. De Brugse Seminariebibliotheek zou moeten wachten op de bisschoppen van Susteren, Caimo en voornamelijk Malou om een waardig fonds te worden. De zo hoog geroemde bibliotheek van Sint-Donaas te Brugge schijnt na de vlucht der kanunniken naar St.-Omer en Arras gewoon niet meer bestaan te hebben (1580).

Verdere studie zou moeten aantonen wat de rol was in de 18e eeuw van b.vb. de Jacobijnse drukker en boekhandelaar J. van Praet bij het samenstellen van de privébibliotheken te Brugge van Van Huerne, de Voogt, vanden Bogaerde..., en bij de promotie van zijn eigen zoon, die als bibliothecaris van de Bibliothèque Nationale te Parijs aan zijn vaderstad Brugge de collectie Mansiondrukken legerde. Y. Vanden Berghe legde lijsten aan, over de periode 1761-

1795 van een 40-tal veilingen van Brugse bibliotheken, waarbij het aantal te koop geboden boeken varieert tussen 750 en 1550 als hoogst en laagste lot. Bij elf veilingen vond men werk van Erasmus. Telkens daarnaast de Franse encyclopedisten met Hume, Hobbes, Locke, Defoe en Swift. Het getal Nederlandstalige werken was, op een viertal fondsen na, gering.

De 18e eeuw begon bovendien aan genealogie en het aanleggen van verzamelingen van grafschriften, als intellectueel hobby, of als reactie tegen Mgr. Brenart, die alle grafmonumenten uit de kerken wilde verwijderen. Voor Brugge zijn de belangrijkste reeksen deze van A. van Huerne, J. Weemaer, F. Wynckelman en P. Anchemant: anderzijds J. Foppens, I. d'Hooghe, P.F. Le Doulx en P.L. de Molo. De cantor van Sint-Donaas Beerenbrouck zou daarnaast samen met o.m. van Huerne een album samenstellen in de tijdsgeest: *Steden, gebouwen en geschiedenissen van Braband en Holland*, opgeluisterd met talrijke gravures (1780).

Inzake onderwijs dragen plots een drietal werkjes namen van Brugse schoolrectoren: een *Latijnsche Grammatica*, van F.J. Derleyn, van de kathedraalschool; *Grammaire françoise et flamande*, van L. van Botterdael (1797) en de *Duere ofte ingang tot de Nederduytsche taele*, van P.J. Belleghem.

Wat de drukkunst te Brugge betreft: of naast de ateliers van Wijdts, De Busschere, Van de Kerckhove, van Praet, de overige zich ambachtelijk konden meten met confraters buiten Brugge zal de e.k. tentoonstelling moeten uitwijzen.

In 1637 verscheen wel bij N. Breyghel de eerste Brugse krant: *De Nieuwe Tydinghen*, die bleef bestaan tot 1645; resp. van 1784 tot 1785 en 1792-1793 zouden de periodieken *De Rapsodisten* en *Het Vaderlands Nieuwsblad* Brugse kranten zijn die de verlichte Franse ideeën aanhingen. Censuur op kranten is bekend vanaf 10 juli 1672.

Zo komen we aan een laatste punt, tevens een lichtpunt in deze uiteindelijk cultureel niet rijke twee eeuwen.

Grafiek en boekillustratie

Een merkwaardig genre dat te Brugge in de graveer- en pentekenkunst werd beoefend vanaf Marcus Geeraerts, was het natekenen van dieren. Van Geeraerts zijn vermaard gebleven - en zelfs door Vondel in 1617 nagedrukt - de

gravures bij de *Warachtige Fabulen der Dieren* van E. de Dene (1567). Het is merkwaardig dat cv. van Marcus Geeraerts zoon op de Kon. Bibliotheek te Brussel 12 kopergravures van gevleugelde dieren bewaard bleven, uitgegeven door Filips Galle. Zij werden b.vb. nagevolgd door N. de Bruyn in zijn *Volantium varii generis effigies*, Antwerpen 1594. De lijfarts van Rudolf II, hogervernoemde A. de Boodt, liet in 1640 zestig platen met voorstellingen van zijn hand uitgeven door de Wree in *Florum, herbarum ac fructuum selectiorum icones*. Een andere Bruggeling, Albert Flamen, gaf te Parijs in 1648-1658 twee albums uit met afbeeldingen van *Diverse oiseaux dessinées et gravées d'après le naturel*. Een andere serie themata, met vogels, serpente e.d.m. werden 100 droge naaldetsen van Flamen in de *Orpheus Eucharisticus* van A. Chesnau, Parijs 1657. Hogervermelde A. De Boodt liet bij zijn dood (1631) aan zijn erfgenamen drie *boucken met blommen, beesten ende voghelen*, naast geschilderde *papieren met beesten en blommen* van zijn hand na, *alsoock gheprente copersticke*. Deze gravures bevonden zich nog in 1850 in de bibliotheek van Florent Soenens te Gent.

Anderzijds slaagden de Stedelijke Musea erin vorig jaar de hand te leggen op een gedeelte van de productie van de wellicht laatste Brugse navolgers van dit genre: de *Colleotio diversorum generum Insectorum* (1755-1765) en de *Collection du règne végétal, arbres forestiers et fruitiers, leurs fruits etc.* (1790-1814) van de hand van Pierre François le Doulx. De Musea verwierven zelft kort erna een zeventigtal losse tekeningen van Ledoulx en Verbruggen uit het begin der 19e eeuw. Dat het genre ook privé gegeerd werd tonen ons de collecties van vogels, bloemen en planten bekend vanaf bisschop Triest.

Het lijkt bijna dat dit laatste het enige revelante uit de Brugse 17e en 18e eeuw zal zijn geweest, naast het feit dat bovenvernoemde 'verlichte' namen een aanloop waren, parallel aan de 15e eeuw, om een nieuwe generatie zowel 'conservatieve' als 'progressieve', geleerden en kunstenaars voor de 19e eeuw voor te bereiden. Er is wél nérgens een spoor dat naar Gezelle kan leiden. Evenmin werd hierboven een valabele reden gevonden voor de architecturale schoonheid van b.vb. de Brugse Spiegelrei.

A. Dewitte

Algemene bibliografie

- J. Balfis, Van Diverse Pluimage, Tien eeuwen Vogelboeken, K. Bibl. Brussel, 1969.
Bibliothèque et Cabinet d'Estampes et de Manuscrits Gillès de Pelichy, Gal. Garnier, Brugge, 1972.
- R. Coppieters, Journal d'événements divers et remarquables, Ed. P. Verhaegen, Brugge, 1907.
- K. De Clerck, Letterkundig leven te Brugge in de Hollandse tijd, in Verkenningen in Noord en Zuid, p. 29-55 (Werken RUG. nr. 22).
- H.H.J. de Leeuwe, De brand van de Amsterdamse Schouwburg, Spiegel Historiaal IX (1974), pag. 212-221.
- A. Dewitte, Het Humanisme te Brugge, Hand. Zuidn. Maatschappij XXVII (1973), p. 5-26.
- L. Gilliodts-Van Severen, Coutume du Bourg de Bruges, dl. I, Brussel, 1883; Coutume de la Prévôté de Bruges, dl. I, Brussel, 1888, p. 1-242.
- M. Luwel, De Rederijkers te Brugge in de 17e en 18e eeuwen, Ts. West-Vlaanderen XII (1963), p. 225-239.
- Panorama van Brugse Geschiedschrijving sedert Duclos, Brugge, Gidsenbond, 1972.
- A. Schouteet, Het Rederijkersgilde van het H. Kruis, K. VI. Acad. Gent, Versl. en Meded. 1969, afl. 2, p. 257-285.
- Y. Vanden Berghe, Jacobijnen en Traditionalisten. De reacties van de Bruggelingen in de Revolutietijd, Pro Civitate, Hist. Uitg. reeks-8°, nr. 32, 1972, 2 delen.
- A. Viaene, Het Concert Bourgeois te Brugge, Album Schouteet, 1973, p. 211-220.
- A. Viaene, Frans Toneelseizoen in de Schouwburg te Brugge, Ts. Haec Olim XX (1970), p. 70-75.
- Voorlezingen gedaen in de zaal der Koninglijke Maetschappij van Vaderlandsche Tael- en Letterkunde, te Brugge, den 22 Sept. en 28 Oct. 1822... door Th^s Van Loo. Brugge, Drukk. Bogaert-Verhaeghe (1822).

Slijkschoenen

Twee aanwinsten voor het Stedelijk Museum voor Volkskunde te Brugge

Er bestaat een raadseltje dat luidt: ‘Mijn werk wordt onder de voeten getrapt en in de modder gestampt en toch kan men mij niet missen’. Welk beroep is dat? Het antwoord: de schoenmaker⁽¹⁾. Van al het schoeisel waren het de zgn. slijkschoenen die speciaal ontworpen werden om in de modder gestampt en getrapt te worden. Het Stedelijk Museum voor Volkskunde van Brugge werd officieel geopend op 29 juni 1973. De collectie is ondergebracht in de voormalige Godshuizen van de schoenmakers, de zgn. ‘Schoenmakersrente’, gelegen in de Balstraat⁽²⁾. Het museum bezit een volledige reeks schoenmakerssalaam die bij gebrek aan expositieruimte nog niet kan tentoongesteld worden. Om dit gemis enigszins te compenseren worden sinds kort wel een paar zeldzaamheden geëxposeerd, namelijk een paar damesslijkschoenen verworven op 22 juni 1973 en een paar herenslijkschoenen verworven op 6 november 1974.

Materiële gegevens

A. Een paar slijkschoenen (afbeelding 1).

Materiaal en afmetingen: houten zool uit *wilgenhout*. Lengte: 23,5 cm. Dikte van de zool: 2 cm grootste breedte, gemeten op wreef: 7 cm.

Aan de onderkant van de zool bevindt zich een ovaalvormig ijzeren draagvlak op het hielstuk vastgeklonken met twee gesmede nagels en op het neusstuk met één gesmede nagel.

Grootste diameter van het draagvlak: 11,5 cm, kleinste diam.: 9 cm. Hoogte van het draagvlak: 3 cm leren riem aan beide zijden vastgespijkerd met vier gesmede nagels. De leren riem werd op de wreef van de voet samengebonden met een koord uit vlas.

Geen herstellingen. Alle gebruikte materialen zijn oorspronkelijk. *herkomst en datering:* herkomstig uit Steenvoorde (Frans-Vlaan-

(1) Pol Heyns, Van schoenen en schoenmakers. In: Antieke Kalenderprenten. Leuven, 1945, p. 193.

(2) Zie: W.P. Dezutter, Het Stedelijk Museum voor Volkskunde te Brugge. Biekorf, 1973, 3-4, p. 65-72.

deren) en op 22.6.1973 aangekocht bij een particulier te Brugge. Datering: 19e eeuw.

bewaarplaats: Stedelijk Museum voor Volkskunde te Brugge. Inv. nr. VB. 73.1.

bibliografie: W.P. Dezutter, Stedelijk Museum voor Volkskunde, Brugge.

Aanwinsten 1973. In: Museumleven, 1974, nr. 1, p. 44, afb. 1.

B. Een paar slijkschoenen (afbeelding 2).

Materiaal- en afmetingen: houten zool uit *olmenhout*. Lengte: 26,5 cm. Dikte van de zool: 2 cm. Grootste breedte, gemeten op de wreef: 9 cm. De neus van de zool loopt omhoog.

Aan de onderkant van de zool bevindt zich een rond ijzeren draagvlak, diam.: 14,5 cm. De opstaande delen van deze ijzeren draagring werden door de houten zool geboord, omgeplooid en op de binnenkant van de zool platgeslagen. De verankering gebeurde met het ijzer van het draagvlak zelf en niet met behulp van nagels. Hoogte van het draagvlak: 5,5 cm.

Op de zool werd een leren hielstuk en een weefriem vastgenageld. Het hielstuk werd aan beide zijden vastgenageld door middel van een reepje bovenleer en negen gesmede nagels. Het hielstuk (hoogte: 7 cm) en de weefriem met ijzeren gesp werden aan elkaar genaaid met koord. De grootste totale hoogte bedraagt: 14,5 cm.

In beide zolen werd een merkteken (hoofdletter H) uitgesneden. Geen herstellingen. Alle gebruikte materialen zijn oorspronkelijk. *herkomst en datering*: herkomstig uit Stavele (West-Vlaanderen) en op 11.6.74 in bruikleen ontvangen van A. van den Dorpe te St. Michiels-Brugge.

Datering: 19e eeuw.

bewaarplaats: Stedelijk Museum voor Volkskunde, te Brugge. Inv. nr. VB. 74.1.

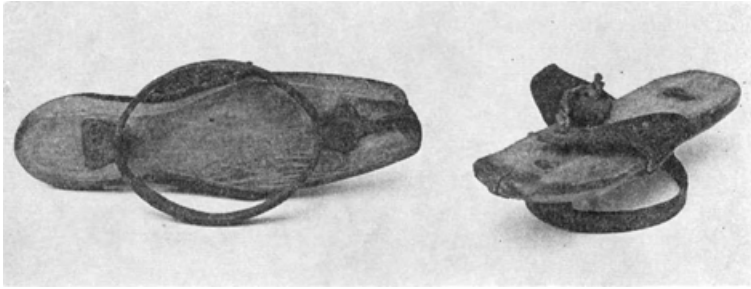
bibliografie: ongepubliceerd.

Het ontstaan en gebruik van de slijkschoenen

Modderwegen, voetschrappers en slijkschoenen

Er bestaat een onmiskenbaar verband (zowel in ontstaan als gebruik) tussen de patijnen of trippen, de klompen en de slijkschoenen. Nochtans wordt in geen enkel bekend werk over het klompenmakersambacht⁽³⁾ of in regionale

(3) J. van Brakel, De vaktaal van de Nederlandse klompenmakers. Assen, 1958. H. Noorlander, Klompen, hun makers en hun dragers. Arnhem, 1962. F.J.M. van Puijenbroek, Onder de voet gelopen; het ontstaan en verdwijnen van een kleinnijverheid in Nederland na 1800: de Brabantse klompenmakerij. Tilburg, 1969. Idem, Voetstappen in het verleden. In: Spiegel Historiaal, 1971, nr. 12, p. 676-684. K. Timmer, De klomp in Europa. In: Ons Heem, 1971, nr. 1, p. 7-14.

1. Een paar slijkschoenen herkomstig uit Steenvoorde, Frans-Vlaanderen. - Stedelijk Museum voor Volkskunde, Brugge (foto M. Platteeuw, Brugge).

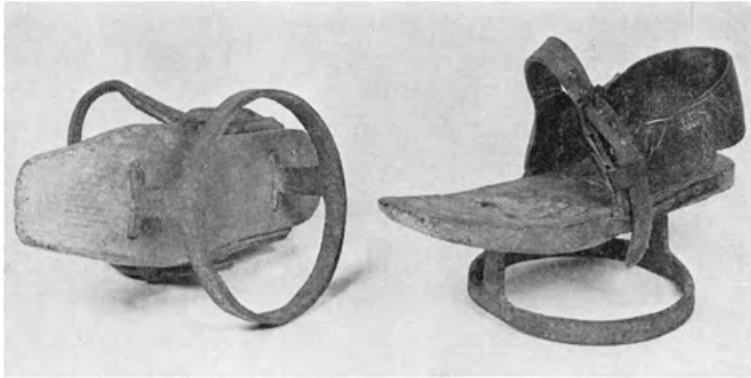
studies⁽⁴⁾ over dit onderwerp, expliciet melding gemaakt van de slijkschoenen.

Op de hier te bespreken 19e eeuwse modellen werd bij ons door A. Lowyck voor het eerst de aandacht gevestigd. A. Lowyck vernam voor deze slijkschoenen ook de benamingen modderschoen, sneeuwschoen, slijkpatinen en slijkschaatsen⁽⁵⁾. In Frans-Vlaanderen en in de Westhoek (Veurne-Ambacht) waar dit schoeisel het langst in gebruik is gebleven, spreekt men inderdaad zowel over slijkschoen als sneeuwschoen⁽⁶⁾. De oude middelnederlandse teksten vermelden nochtans uitsluitend ‘slijkschoen’.

De slijkschoenen werden aangebonden onder het normale schoeisel en dienden om het wegzakken op modderige wegen te voorkomen. Aangezien juist sneeuwval de wegen slijkerig kon maken is het ook niet te verwonderen dat men er ook de benaming sneeuwschoen aan gaf. Met dergelijk schoeisel aan, mocht men ca. 5 cm wegzakken alvorens de natte bodem te raken met de eigenlijke schoenen.

Het aanleggen van een systematisch wegennet en het verharderen van deze wegen is bij ons pas begonnen in de 18e eeuw⁽⁷⁾. In plaats van steenwegen of ‘kasseiwegen’ kunnen we voor vele secundaire wegen tot begin 20e eeuw gewag maken van modderwegen die qua breedte overeenkwamen met de spoor- en velgbreedte van de boerenkarren⁽⁸⁾ die zorgden voor de natuurlijke loop van de weg. Op deze wijze ontstonden niet alleen landbouwwegen maar ook veldwegen, molenwegen, kerkwegen⁽⁹⁾, marktweegen en lijkwegen⁽¹⁰⁾. In de ons omringende landen was de toestand

- (4) Bijv. R. Borremans, De klompenmakerij in Zuidwest-Brabant. In: Eigen schoon en de Brabander, 1968, p. 307-314. G. Vermeulen-Roose, Van boom tot klomp. Zonnebeke, 1973, 32 blz. R. Baert, Het kloefkap persambacht. In: Het Brugs Ommeland, 1973, p. 86-89. Enz.
- (5) A. Lowyck, Slijkschoenen of modderschoenen of houten(slijk)patinen of slijkschaatsen. In: Ons Heem, 1965, I, p. 7-8.
- (6) Genoteerd bij de zegslieden door A. Lowyck, A. van den Dorpe en E.H.L. Vanheule (Izenberge).
- (7) Zie: J. de Smet, Het verkeer en de verkeerswegen bij ons in het verleden. Ons Heem, 1966, p. 185-199. - R. Haelewijn, Oostenrijkse wegen in West-Vlaanderen. Brugge, 1971, 59 blz.
- (8) J. Theuwissen, Het landbouwvoertuig in de etnografie van de Kempen. Antwerpen-Utrecht, 1969, p. 31 e.v.
- (9) Vergelijk het nog zeer duidelijk in het terrein herkenbare kerkepad van Heille (gem. Sluis) naar de kerk van Middelburg in Vlaanderen.
- (10) V. Arickx, Geschiedenis van Pittem. Pittem, 1951, p. 98.

2. Een paar slijkschoenen herkomstig uit Stavele, prov. West-Vlaanderen. - Stedelijk Museum voor Volkskunde, Brugge (foto M. Platteeuw, Brugge).

van de wegen niet veel beter⁽¹¹⁾. Toch zijn wij nooit lichtende voorbeelden geweest als wegenbouwers. Onze kasseiwegen waren in het buitenland berucht⁽¹²⁾. Het is slechts te verklaren door het feit dat we overal dertig jaar (vroeger honderd jaar) te laat startten met onze projecten dat we (hoe paradoksaal het ook moge klinken) komen voor te liggen op andere landen. Bij dit cultuurhistorisch belangrijke fenomeen kunnen we hier niet lang stilstaan.

Op het platteland bleef de aanleg van steenwegen lang op zich wachten. De steenweg Lapscheure-Damme werd ingehuldigd in 1866, de steenweg Lapscheure-Hoeke werd aangelegd in de jaren 1890-1893, idem voor de steenweg naar Moerkerke⁽¹³⁾. Doch ook in de steden zal de toestand van de wegen te wensen overgelaten hebben. In de volksmond waren te Brugge minstens drie 'Eirdewegen' bekend: 'Den Eirdeweg' nu Sulferberg (bij Arsenaalstraat)⁽¹⁴⁾, de 'Eerdeweg' nu Annunciatenstraat en een 'Eerdeweg' nu de Calvarieberg geheten op St. Gillis⁽¹⁵⁾. In dit verband kunnen we hier ook nog wijzen op de sliktoponiemen in de betekenis van 'laag, moerassig land'⁽¹⁶⁾ en op het voorkomen van de straatnamen 'slikstraat' zoals te Aardenburg en Groede in West-ZVL. en Slijksteeg te Hoorn (Ned.)⁽¹⁷⁾.

Zo bestaat er ook een verband tussen het voorkomen van voetschrappers aan burgerhuizen en kerken en de slechte

- (11) Vgl. J. Brants, Van Zandweg tot Staatweg. In: Spiegel Historiae, 1973, nr. 7-8, p. 424-429. In 1768 werd het plan opgevat de zandweg van Den Haag naar Haarlem te bestraten. Dit plan stuitte op grote weerstand en het heeft tot 1804 geduurd voordat men overtuigd was van het nut der bestrating en een aanvang kon worden gemaakt met de werkzaamheden. - Zie ook: Bertrand Gille, Aspects de la cité médiévale. Le tracé des rues et leur entretien. In: Archeologia. 1965, nr. 4, p. 32-39.
- (12) De volgende anekdote werd verteld: Wanneer men thuis een liter melk dronk en dan per fiets van Strobrugge naar Maldegem reed had men bij aankomst een halve kilo boter in de buik.
- (13) A. Vermeersch, De oudste Steenwegen te Lapscheure. In: Rond de Poldertorens, 1970, nr. 4, p. 156-159. - Wij vestigen in dit verband de aandacht op de cafébenaming 'De nieuwe steenweg', Moerkerksesteenweg 8 te St.-Kruis-Brugge.
- (14) Den Eirdeweg. Brugsche Krabbels. Brugsch Handelsblad, 4 aug. 1973.
- (15) Karel de Wolf, Brugsch Volk. Brugge, 1942, p. 193 en p. 252.
- (16) R. Rentenaar, Veldnamen in Warmenhuizen. In: Mededelingen van de Centrale Commissie voor het Onderzoek van het Nederlandse Volkseigen, nr. 20, 1968, p. 17.
- (17) Vgl. Biekorf, 1973, 3-4, p. 115.

toestand van de straten. Deze voetschrappers in gegoten ijzer zijn ingewerkt in de muur, rechts van de voordeur⁽¹⁸⁾. Ze zijn soms mooi versierd. Aan de kerken van Dudzele en Vijvekapelle komen mooie voetschrappers⁽¹⁹⁾ voor. M. Dewulf heeft onlangs gewezen op de betekenis van deze gebruiksvoorwerpen en ook hier dient weer de alarmklok geluid⁽²⁰⁾.

Het overwegend voorkomen van slijkerige wegen, zowel op het platteland als in de steden, en het verschijnsel van voetschrappers en slijkschoenen hangen dus duidelijk samen. De klompen liet men buiten aan de deur staan; de schoenen werden aan de voetschraper schoongemaakt alvorens het huis binnen te gaan. De klompen werden tijdens het mishoren wel aangehouden in de kerk⁽²¹⁾ maar men kon verwachten dat de kerkgangers eerst de klompen (en schoenen) zouden afschrappen aan de voetschraper naast de kerkdeur. Hetzelfde geldt voor de slijkschoenen die men in het kerkportaal achterliet.

Het ontstaan van de slijkschoenen

J. Weyns schrijft in zijn standaardwerk ‘Het Volkshuisraad in Vlaanderen’ op p. 1141: ‘Soms worden wij getroffen door dezelfde vorm die twee voorwerpen vertonen die ver van elkander zijn ontstaan...’⁽²²⁾.

Het nog steeds diepingeworteld superioriteitsgevoel van de Westerling brengt een sterk ethnocentrisch gerichte visie met zich mee die de uitvinding van bepaalde voorwerpen tracht te zoeken in eigen land of in de Grieks-Romeinse leefwereld. Het is natuurlijk onzinnig om de uitvinder(s) of de plaats en de tijd van ontstaan van de slijkschoenen precies te willen achterhalen. Een dergelijk praktisch schoeisel kan

(18) Zo'n voetschraper komt o.a. voor aan het pand Annunciatenstraat 82, de voormalige ‘Eerdeweg’ (1834)!

(19) Vgl. Van Dale, Groot Woordenboek der Nederlandse Taal. 1969, p. 2283 voetschraper = gestel om de schoenzolen op schoon te schrappen.

(20) M. Dewulf, Het verdwijnen der voetschrappers en luchtroosters in gegoten ijzer. In: Annalen van de Oudheidkundige Kring van het Land van Waas, 1973, p. 287-290.

(21) R. Baert, vgl. noot 4, p. 88.

(22) J. Weyns, Volkshuisraad in Vlaanderen. Beerzel, 1974, deel III, blz. 141. In dit werk wordt niet gehandeld over de volkskledij en schoeisel. Vgl. J. Weyns, trefwoord patijnen in: Bij Bruegel in de leer voor honderd-en-een dagelijkse dingen. Ons Heem, 1969, nr. 3, p. 116.

overall ontstaan zijn daar waar bepaalde klimatologische omstandigheden dit rechtvaardigen. Zo zal men het ontstaan van de benenschaatsen in verschillende landen kunnen situeren (maar zeker niet in Zuiderse landen) hoewel men voor het ontstaan van de ijzeren schaatsen in de 16e eeuw expliciet Nederland aanwijst⁽²³⁾.

Er is geen enkel land dat duidelijk als bakermat van het hoefijzer kan worden aangewezen. De oudste gevonden hoefijzers dateren uit de 9e eeuw terwijl men ze gelijktijdig aantreft in het Westen en in het Byzantijnse rijk⁽²⁴⁾.

In een klein geografisch gebied kunnen onafhankelijk van elkaar twee dezelfde uitvindingen worden gedaan of heruitgevonden. Wij denken hier aan de uitvinding van de luchtband in 1888 door de Ierse veearts John Boyd Dunlop in Belfast. Dunlop kende de uitvinding niet van zijn voorganger Robert Thomson die reeds in 1845 een koets met luchtbanden uitrustte in Londen. Thomson liet zelfs zijn uitvinding brevetteren⁽²⁵⁾.

Met betrekking tot de ontstaansgeschiedenis van de klomp merkt J. van Brakel dan ook terecht op dat dit schoeisel niet zonder meer kan verklaard worden als een produkt van het Holland van de 14e eeuw, aangezien dit houten schoeisel ook aangetroffen wordt in Denemarken, Noord-Duitsland, Nederland en België, Frankrijk, Zwitserland en NoordItalië⁽²⁶⁾. Dat de klomp zich in Holland rond 1400 of iets vroeger zou ontwikkeld hebben uit de platte patijn (Van Brakel, blz. 15) is minder waarschijnlijk.

Wij sluiten ons liever aan bij de mening van F.J.M.

- (23) S.C.A. Tan, Schaatsen. Bussum, 1967, p. 22. Bij de reorganisatie van het chirurgijngilde te Amsterdam in 1551 werden de klompenmakers hiervan gescheiden en vormden een nieuw gilde samen met de schaatsenmakers, leestenmakers en de stillegangmakers. S. Tan laat op p. 30 ten onrechte uitschijnen dat de schaatsenmakers in 1551 een zelfstandig gilde gingen vormen. - Zie: W. van Ravesteyn, Onderzoekingen over de economische en sociale ontwikkeling van Amsterdam gedurende de 16e en het eerste kwart der 17e eeuw. Amsterdam, 1906, p. 145. Cfr. van Bakel, op. cit., p. 161.
- (24) G. Carnat, Le fer à cheval à travers l'histoire et l'archéologie. 1951. De slijkschoenen roepen bij ons het beeld op van de Romeinse hipposandalen.
- (25) J.B. Quintijn, Historische opmars van de techniek. Gent, 1963, p. 68. - Hier laat een historische constante zich gelden volgens dewelke een uitvinding verschillende keren moet herhaald worden.
- (26) J. van Bakel, op. cit., p. 29. - Vgl. K. Timmer, De klomp in Europa. p. 13 die voor Spanje een soort klompen noemt met verhoogde uitsteeksels, de zgn. almadrenas, die dienden om het wegzakken in de sneeuw of modder te voorkomen.

Puyenbroek, die geneigd is de holle klomp vroeger te dateren dan de 14e eeuw en aanneemt dat de klomp zich, naast en niet uit de patijn, ontwikkelde uit de platte zool. De klomp, als beschermer tegen vocht en koude, voorzag in een behoefte van de meest eenvoudige en minst opvallende bevolkingsgroep en vormde dan ook een plattelandsprodukt bij uitstek. Deze huisnijverheid van de plattelandsbevolking bleef lang onopvallend en de overgang naar het stedelijk ambacht voltrok zich pas in de 15e eeuw⁽²⁷⁾.

De trip of patijn deed dienst als onderschoen en extra zool en gaf zodoende bescherming aan het dun lederen schoeisel. De patijnen vertonen onder de hiel en de voorvoet verdikkingen die eveneens bedoeld waren om vocht te weren. In feite betreft het hier reeds een slijkschoen 'une chaussure contre la boue' zoals de Larousse zegt onder het trefwoord patin. De patijn (van fr. patte) vond waarschijnlijk zijn oorsprong in Frankrijk en werd bij de adel en burgerij gedragen van de twaalfde tot de zestiende eeuw. Viollet-Le-Duc geeft als definitie voor patins: 'Chaussure qu'on mettait par-dessus les chausses ou les souliers, pour marcher dans la boue et se préserver de l'humidité'⁽²⁸⁾.

In het Middelnederlands spreekt men zowel over patijn, platijn, holsch, tryp als stilleganck⁽²⁹⁾.

In de beeldende kunst treffen we mooie voorbeelden aan van patijnen maar we dienen ons hier te beperken tot de opsomming van een paar markante voorbeelden zonder er uitvoerig aandacht aan te besteden⁽³⁰⁾. We denken dan in de eerste plaats aan het schilderij 'Het echtpaar Arnolfini' door Jan van Eyck, gedateerd 1434 en bewaard in The National Gallery te Londen⁽³¹⁾. Op de voorgrond staan een

(27) Eerst in 1429 maakte een Leidse keur onderscheid tussen 'platijnmakers ende hoelbloecmakers'.

(28) Viollet-le-Duc, Dictionnaire Raisoné du Mobilier Français. Paris, 1873, deel IV, p. 170-171. - Behalve houten patijnen waren ook nog zgn. souliers-patins in gebruik; zie: Viollet-le-Duc, p. 339, fig. 7.

(29) Zie: E. Verwijs en J. Verdam, Middelnederlandsch Woordenboek. 's-Gravenhage, 1905, deel 6, p. 195-196 en 431-432. - Vgl. L.L. de Bo, Westvlaamsch Idioticon. Gent, 1892, trefwoord patijn, p. 722 en p. 754 'In den zin van een houten schoeisel zeggen wij patijne, en geenszins platijne'.

(30) Zie daarvoor: W.P. Dezutter, Slijkhosen, patijnen, klompen, slijkschoenen en slijksporen. Een bijdrage tot de geschiedenis van het schoeisel. 1975, ter perse.

(31) Martin Davies, National Gallery catalogues. Early Netherlandish School. Londen, 1968, p. 49-52. - Een reproductie is te zien in het Imaginair Museum Van Eyck, Groeningemuseum Brugge.

paar trippen. Een tweede voorbeeld vormt de opdrachtsminiatuur uit de ‘Chronique de Hainaut’ (ca. 1445 Kon. Bib. Brussel). Op deze miniatuur met Philips van Bourgondië en zijn hofhouding⁽³²⁾ ziet men vijf personages met trippen aan en twee met zgn. ‘souliers-patins’⁽³³⁾. De patijnen volgen hier volkomen de vorm van de zgn. tootschoenen of snavelschoenen. Dit schoeisel ‘à la poulaine’ is lang en puntig en dit model wordt in de patijnen (de houten onderschoen) volledig nagevolgd. Vormen de trippen, naar onze voorstellingsbegrippen, het schoeisel bij uitstek uit de tijd van de Bourgondiërs dan is dit, algemeen beschouwd, zeker niet waar. Zowel in een ver verleden als heden ten dage werden in China en Japan patijnen gedragen. Deze zgn. sokkelschoenen (Gèta) werden gedragen ‘zum Schutze gegen Straszenschmutz’⁽³⁴⁾.

Zowel in de Oosterse kulturen als in de eeuw van de Bourgondiërs kon men een sociaal-distinctieve betekenis aan de trippen toekennen. We kunnen hier spreken over ceremonieel schoeisel⁽³⁵⁾. Schoeisel met steltachtige verhogingen was eveneens zeer in de mode in Turkije. Een mooi voorbeeld vormt het schilderij ‘Turkse vrouw en haar slaaf’ van Jean-Étienne Liotard (1702-1789) in het ‘Musée d'art et d'histoire’ te Genève. Zowel de vrouw als de slaaf dragen trippen, het standsverschil wordt aangeduid door de verschillende hoogte van de stelten.

Enige oude teksten

De Bo vermeldt in zijn Westvlaamsch Idioticon de slijkschoen: ‘Schoe kloek en sterk genaaid, en vast toegeregen tot boven de knoesels, dienende om door slijk te gaan. Zijne slijkschoe'n aansteken om door modderwegen te reizen’⁽³⁶⁾.

- (32) L.M.J. Delaissé, Les ‘chroniques de Hainaut’ et l’atelier de Jean Wauquelin à Mons, dans l’histoire de la Miniature Flamande. Miscellanea Erwin Panofsky, Brussel, 1955, p. 21-56, afb. 1. Zie ook afb. 9 in: F.W.S. van Thienen, Acht eeuwen kostuum. Hilversum-Antwerpen, 1967. In dit werk wordt nochtans geen enkele aandacht geschonken aan het schoeisel maar bijv. wel aan de kapsels.
- (33) Zie voor de patijnen en de ‘souliers-patins’ (vgl. noot 28) ook C. Enlart, Manuel d’archéologie Française. Le Costume. Parijs, 1916, deel III, p. 263, 265 en p. 267, fig. 287.
- (34) Zie: Wolfgang Born, Das Schuhwerk in den altorientalischen Hochkulturen. In: Ciba-Rundschau, nr. 43, Bazel, 1940, p. 1564 en afb. op p. 1562.
- (35) Vgl. R. König, Sociologie van de mode. Utrecht-Antwerpen, 1965
- (36) L.L. de Bo, Westvlaamsch Idioticon. Gent, 1892, p. 897 (1e uitgave 1873).

Verwijs en Verdam behandelen de slijkschoenen niet in hun Middelnederlandsch Woordenboek hoewel het woord wel voorkomt in het 'Etymologicum' van Kiliaan, een Nederlands-Latijns woordenboek waarvan de eerste druk dateert uit 1583 met herdrukken tot 1777. Kiliaan vermeldt Slijck-schoen = Pero⁽³⁷⁾. Op dezelfde bladzijde vermeldt hij eveneens de Slijck-hose = Pero. De 'Pero' was bij de Romeinen een zwaar bespijkerd, hoog gesloten schoeisel. De caligae, het specifiek Romeinse soldatenschoeisel, wordt daarmee gelijkgesteld. De Romeinen kenden ook de sculponea, een houten sandaal of trip⁽³⁸⁾.

De slijk- of slophozen waren lange tot de liezen reikende linnen kousen, waaraan bespijkerde zolen waren vastgemaakt. Het woord slobkous komt van slob, d.i. modder⁽³⁹⁾.

Bij de behandeling van het trefwoord slijt vermelden Verwijs en Verdam ook terloops de slijkschoen. Zij citeren een tekst uit de 15e eeuwse rekeningen van de kerkmeesters van de Buurkerk te Utrecht die als volgt luidt: '(So) heeft die kerc ghecoft tegen G... die mans scoen, die in slijt gaen om 10 wit⁽⁴⁰⁾, ende die op stilleganghen⁽⁴¹⁾ gaen om 9 wit, die vrouwenscoen om 6 wit.... der kinder scoen om 5 wit⁽⁴²⁾. Men verklaart 'die in slijt gaen' als gebruikt op plaatsen waar ze aan slijtage onderhevig zijn in de betekenis van stevige schoenen. Anderzijds nemen de auteurs aan dat slijt een verkeerde lezing kan zijn voor slijt en men verwijst in dit verband naar het woord slijtschoen bij Kiliaan. A. Viaene wees er ons op dat voor die periode de verkeerde lezing T voor C in het oud schrift veelvuldig gemaakt kan worden. Bijgevolg mag het zeker niet uitgesloten worden geacht dat hier sprake is over schoenen die moesten dienen om door het slijk te gaan.

In het Woordenboek der Nederlandse Taal wordt de slijkschoen wel opgenomen. Men handelt aldaar o.a. over 'stevige beijzerde slijkschoenen'⁽⁴³⁾. Reeds de Middeleeuwse patijnen werden beslagen met ijzers om het uitglijden op het ijs te voorkomen. Een rekening uit 1427 spreekt over 'Pour ferrer 3 paires desdits patins pour aler sur la glace'⁽⁴⁴⁾. Men spijkerde zelfs kleine hoefijzertjes onder het schoeisel zoals blijkt uit dezelfde rekening uit 1427: 'Pour Carreler 3 paires de gros soulliers pour iceulz faire ferrer chacune paire de 4 fers, à façon de fers à chevaulx, et en iceulx

(37) Kiliaan, Etymologicum. Utrecht, 1777, p. 595.

(38) Zie: W. Groenman-van Waateringe, Romeins lederwerk uit Valkenburg. Z.H. Groningen, 1967, p. 142. - Vgl. de inleiding van het Romeins schoeisel :bij A.L. Busch, Die r merzeitlichen Schuh und Lederfunde der Kastele Saalburg, Zugmantel und Kleiner Feldberg. Saalburch-Jahrbuch, 22, 1965, p. 158-210.

(39) Verwijs en Verdam, M. Wb., deel 7, p. 1294 en 1302.

(40) De Wit is een munt de zgn. witpenninc.

(41) De stilleganc is de naam voor een pantoffel of muil van leer met een houten zool. Zie: Verwijs en Verdam, M. Wb., deel 7, p. 214

(42) Verwijs en Verdam, M. Wb., deel 7, p. 1275-1276.

(43) Wb. der Nederl. Taal Leiden-'s-Gravenhage, 1936, deel 14, p. 1735.

(44) M. Beaulieu en J. Bayl , Le costume en Bourgogne. Parijs, 1956, p. 93.

mis 4 gros cloux à grosses pointes, pour aler sur la glace⁽⁴⁵⁾ In herinnering brengend wat wij hogerop schreven over het verloren gaan van uitvindingen doet het potsierlijk aan om te lezen dat te Parijs in 1810 het hoefijzer als hakversterking als grote nieuwigheid werd gelanceerd⁽⁴⁶⁾. Klompen met scherpe ijzers om op glad ijs te kunnen lopen waren in Nederland o.a. te Marken in gebruik⁽⁴⁷⁾. In heel Scandinavië kende men trouwens de Issko of ijsschoen, een patijn voorzien van spijkers op de houten verdikking⁽⁴⁸⁾. Daarnaast bestaat er een sleevormige remschoen om karren te laten stoppen, de zgn. Bremsesko⁽⁴⁹⁾.

Hier dient ook de aandacht gevestigd op de zgn. slijksporen of ijssporen. Slijkspore komt reeds voor bij Kiliaan. Dit waren sporen die vastgehecht werden aan het schoeisel om op slijkige plaatsen weggelijden te voorkomen⁽⁵⁰⁾. De grondwerkers gebruiken slijksporen om op glibberige loopplanken te kunnen gaan⁽⁵¹⁾.

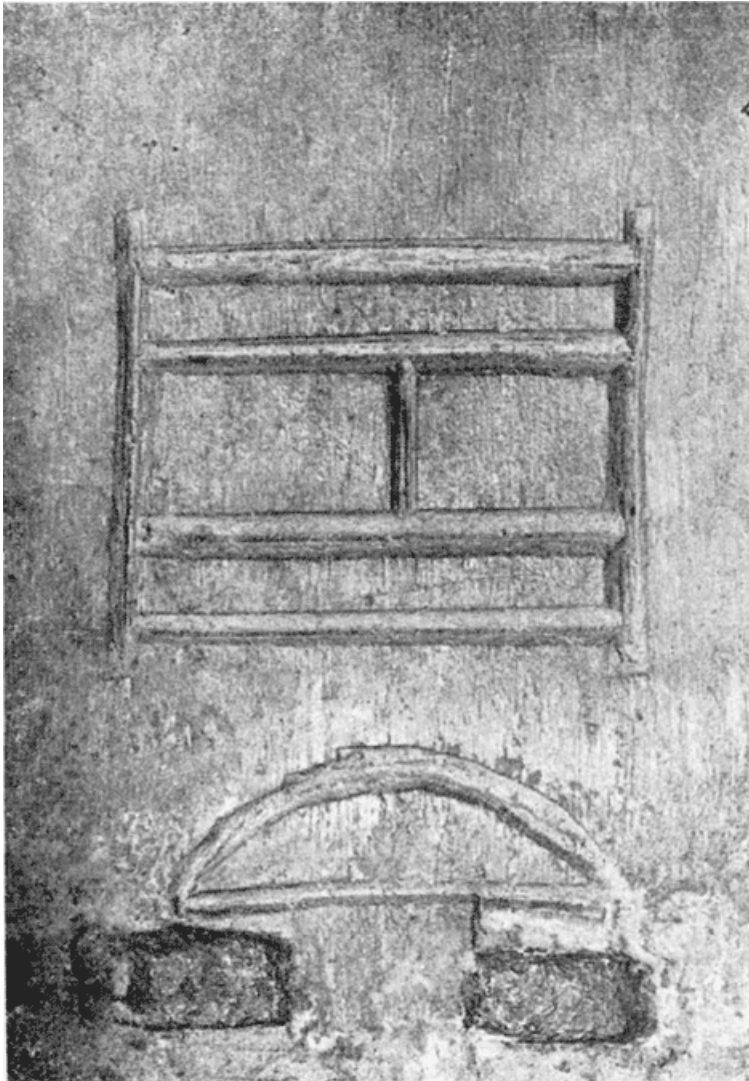
Uit deze bondige opsomming blijkt dat men verschillende modellen slijkschoenen of aanverwante middelen gebruikte om zich teweer te stellen tegen de modder.

De houtsoort en het merkteken

Zowel in Nederland⁽⁵²⁾ als in België⁽⁵³⁾ werden in de klompennijverheid bij voorkeur wilgehout en populierenhout gebruikt. Onder de andere houtsoorten worden nog genoemd de iep, de olm en voor de fijnste klompen beukenhout. Onze slijkschoenen model A. zijn vervaardigd uit wilgehout en model B. uit olmenhout.

Het is hier interessant om te verwijzen naar de keure en de statuten van de Brugse cordouaniers waarvan de oudste reglementen opklimmen tot 1445. Op folio 43, op datum van 26 juni 1627, staat de keure van de *patinmakers*

- (45) M. Beaulieu en J. Baylé, op. cit., p. 91. Vgl. L. de Laborde, Les ducs de Bourgogne, études sur les lettres, les arts et l'industrie. Paris, 1849-1852, 3 vol., nr. 4906.
- (46) W. Born, Der übergang vom handgemachten zum maschinell erzeugten Schuh. Ciba-Rundschau, 1940, p. 1587.
- (47) H. Noorlander, Klompen, hun makers en hun dragers. Arnhem, 1962, p. 15, afb. nr. 15.
- (48) Zie: Kai Uldall, Catalogus Openluchtmuseum 'Frilandsmuseet' Kopenhagen, 1966, p. 29 met afb.
- (49) Ibidem, p. 7 met afb. - Bremsesko. (Den.) Dragshoe for braking horse wagon (Eng.) Patin-sabot pour freiner les chariots (Fr.), Bremseschuh für Pferdewagen (Dts.).
- (50) Verwijs en Verdam, M. Wb., deel 7, p. 1278-1279.
- (51) Wb., Ned. Taal, deel 14, p. 1735 met een beschrijving van de slijksporen.
- (52) J. van Bakel, op. cit., p. 22-23. Zie aldaar voor de eigenschappen van de gebruikte houtsoorten.
- (53) G. Vermeulen-Roose, op. cit., p. 8-9.

3. Eigendomsmerk op slijkschoen. (foto M. Platteeuw, Brugge).

die een afdeling vormden van het schoenmakersgilde. Artikel 5 bepaalt: ‘Dat de patijnen ghemact zullen worden van behoorlick hout, te weten van wulghen, abeelen ofte popelieren, ende die becleeden met goedt ghewarandeert leder...’ Voor de Brugse schoehoutemakers golden ongeveer dezelfde bepalingen⁽⁵⁴⁾. In het gebruik van de houtsoorten zien we aldus een eeuwenlange voorkeur en traditie.

Op de binnenkant van de zolen van de slijkschoenen uit Stavele (zie afb. 3, détail) komt een ingesneden merkteken voor. Het betreft hier een uitgesneden half maantje en de letter H. (langs onder en boven gesloten). Het gaat hier ongetwijfeld om de eigendomsmerken van de eigenaar van de slijkschoenen en het betreft zeker niet het merkteken van de maker. Ook de merktekens of initialen die voorkomen op koekplanken verwijzen doorgaans naar de eigenaars-bakkers en niet naar de (anonieme) houtsnijder. Het insnijden van eigendomsmerken op klompen was eveneens gebruikelijk⁽⁵⁵⁾. Aangezien de slijkschoenen in het portaal van de kerk werden achtergelaten en veelal hetzelfde uitzicht vertoonden (vgl. de exemplaren in het Heemmuseum ‘De Plate’ te Oostende) vormde het aanbrenge van eigendomsmerken een goede voorzorg tegen het verwisselen.

De patijnzolen vervaardigd door het Brugse gilde der patijnemakers werden na kwaliteitscontrole (‘het waranderen’) wel voorzien van een merk van het gilde. Ieder schoehout of patijnehout werd door het ambacht getekend ‘met een ijser leeseken’⁽⁵⁶⁾.

De makers en de dragers van de slijkschoenen

Van ouds wordt er in het schoeisel een onderscheid gemaakt tussen mansschoenen, vrouwenschoenen en kinderschoenen. Dit geldt uiteraard ook voor de klompen. De fijne leest van de slijkschoenen uit Steenvoorde verwijzen wellicht naar een slanke damesvoet. Het model B zal zowel door mannen als vrouwen gedragen zijn.

(54) L. Gilliodts-van Severen, les statuts du Métier des Cordouaniers à Bruges. La Flandre, XIII, 1882, p. 31-32. St. Andriaan was de patroon van het Brugse gilde der patijnemakers. - Zie: L. Ghys, De Gilde van ‘mijn heere Sint Andriaan’. Biekorf, 1901, p. 148-153.

(55) Vgl. H. Noorlander, op. cit., p. 58, afb. 90.

(56) L. Gilliodts-van Severen, op. cit., p. 32. - Vgl. A. Viaene, Kleine Verscheidenheden uit Vlaamse bronnen. Brugge, I-II, p. 81 schoehouten.

A. Verbouwe, die één slijkschoen schonk aan het heemmuseum 'Bachten de Kupe' te Nieuwpoort, deelde mee dat de houten zolen werden gemaakt bij de timmerman, het ijzerwerk bij de smid en dat het overige aan de zorgen van de schoenmaker werd toevertrouwd⁽⁵⁷⁾. Dit is ook wel de meest logische verklaring die men kan geven. Zuiver technisch gezien zijn wij zeker dat het ijzerwerk rechtstreeks door de smid op de zool werd vastgeklonken. Het aanbrengen van het lederwerk en het fatsoeneren kwamen dan voor rekening van de schoenmaker.

Wie kon het laten maken van een paar slijkschoenen in bestelling geven?

Waarschijnlijk alleen de rijke burgers en rijke boeren. De werkmans die alleen 's zondags buiten kwam met schoenen aan zal bij slecht weer toch wel (noodgedwongen) de voorkeur gegeven hebben aan de klompen. In 1842 verdiende een wever te Beernem 1,09 fr. per dag en een spinster 0.45 fr. Een roggebrood kostte toen 0,50 fr.⁽⁵⁸⁾. Eind 19e eeuw verdiende de bareelwachter van Deinze 2,10 fr. per dag terwijl toen een paar klompen 0,70 fr. kostte⁽⁵⁹⁾. Wij zien dan ook vooral de eigenaars van de grote polderhofsteden op slijkschoenen ter kerke gaan.

Anderzijds kunnen wij het niet eens zijn met diegenen die beweren dat de patijnen tijdens de Middeleeuwen alleen maar zouden gedragen zijn door adel en burgerij. De plastische bronnen spreken dit tegen. Reeds op 12e eeuw Frans beeldhouwwerk (o.a. kathedraal van Vézelay) worden boeren afgebeeld die patijnen dragen⁽⁶⁰⁾. Op een Antwerps retabel uit ca. 1520 met de uitbeelding van het Leven van Maria, in de O.L.Vr. basiliek van Tongeren komt in het tafereel van de Aanbidding der Herders een doedelzakspelende herder voor met slijkpatijnen aan. De patijnen zijn hier duidelijk aangebonden onder het normale schoeisel. Ook

(57) A. Verbouwe, Slijkschoenen II. In: *Ons Heem*, 1965, p. 112. Het betreft hier de slijkschoenen van de moeder († 1879) van A. Verbouwe. Ze zijn van hetzelfde model als die uit het Museum voor Volkskunde te Brugge (model B) en Oostende.

(58) A. Rijserhove, Beernem. Een heemkundige studie. Beernem, 1949, p. 268-269. - Vgl. voor gelijkaardige gegevens: Luc Schepens, *Van Vlaskutser tot Franschman. Bijdrage tot de geschiedenis van de Westvlaamse plattelandsbevolking in de negentiende eeuw*. Brugge, 1973, o. 11-16.

(59) G.P. Baert, Taatsen. In: *Biekorf*, 1967, p. 313.

(60) C. Enlart, op cit., p 263.

St. Jozef draagt patijnen. Deze voorbeelden kunnen nog aangevuld worden.

Bleven veel exemplaren bewaard van de slijkschoenen? H. Noorlander vermeldt dat hij in geen enkele collectie klompen heeft aangetroffen ouder dan 150 jaar. Wie zou er trouwens aan gedacht hebben om een oude klomp te bewaren en dan nog wel met het doel hem later in een museum te zetten.

Het Vlaams Openluchtmuseum te Bokrijk en het Stedelijk Schoeiselmuseum te Izegem bezitten geen exemplaren⁽⁶¹⁾.

In Vlaanderen worden er alleszins exemplaren bewaard in de musea van Brugge, Nieuwpoort en Oostende. A. Lowyck vestigde de aandacht⁽⁶²⁾ op de exemplaren die bewaard worden in Frans-Vlaanderen, nl. twee paar in het Musée des Arts et Traditions populaires du Palais de Chaillot afkomstig uit Kales en dan nog een paar in een particuliere collectie te Guines. L. Vanheule vestigde onze aandacht op een paar exemplaren die bewaard worden in het museum van Kassel en die overeenkomen met het Brugs model A.

De geografische verspreiding en de kennis omtrent de herkomst laat toe te besluiten dat de hier behandelde modellen voorzien van ijzerwerk thuishoren in een FransVlaamse en West-Vlaamse kontekst.

Incidenteel kon de slijkschoen ook nog aangewend worden als voetprothese⁽⁶³⁾. De metamorfose van de slijkschoen kan immers zeer ver gaan. In de Ardèche (Frankrijk) worden schoenen, voorzien van een twaalftal getande nagels, gebruikt om de kastanjes te ontschorsen⁽⁶⁴⁾. Het allernieuwste in de schoenenmode vormt thans de springschoen, een schoen op twee hoge veren en bedoeld als kinderspeelgoed⁽⁶⁵⁾.

Men ziet hoe een museumaanwinst ongemerkt kan aanzetten tot het schrijven van een stukje weinig gekende geschiedenis, een terrein waarop nog veel glibberige en modderige paden te betreden zijn.

W.P. Dezutter

(61) Mededeling M. Laenen, Bokrijk en R. Bekaert, Izegem. - WiJ bogen hier niet op volledigheid, daarvoor dienen nog te veel collecties onderzocht.

(62) Ons Heem, 1965, p. 7.

(63) Mededeling van E.H. L. Vanheule, Izenberge die dit vernam van een oude dokter.

(64) Exemplaren bewaard in het 'Musée du Mas de La Vignasse'. Zie: Roger Ferlet, Le Vivarais. 1970, p. 92-94, afb. 37 'Sole pour décortiquer les châtaignes sèches'.

(65) Zie: weekblad Knack, 13 nov. 1974, p. 204, foto 2.

De pestepidemie in Brugge 1665-1667

Dertienhonderd zevenenvijftig doden - waaronder 655 kinderen - in nauwelijks tien maanden; 728 geïnfekteerde huizen; ganse straten en volksbuurten vreselijk gedecimeerd: dit is het akelig bilan van de laatste pestepidemie die te Brugge in november 1665 haar intrede deed en in januari 1667 bezworen was.

Dokter Isaak De Meyer heeft in zijn *Analectes Médicaux*⁽¹⁾ enkele bijzonderheden meegedeeld over deze korte maar vrij heftige gesel. De belangrijkste gegevens hebben wij evenwel geput uit twee volumes die in het Archief van de Kommissie van Openbare Onderstand (K.O.O.) berusten⁽²⁾. Deze documenten, opgesteld door broeder Pieter Vanden Driessche, meester (= overste) van het Brugse St. Juliaansgasthuis ter Bouveriestraat, laten ons toe de gebeurtenissen dag na dag te volgen en de verrichtingen van de Brugse Gezondheidskamer in alle bijzonderheden te beschrijven.

Naar alle waarschijnlijkheid werd de pest uit Engeland naar Brugge overgebracht door een Engels koopman die het hotel *Den Keyser* betrok in de Kleine Moerstraat⁽³⁾. De eerste gevallen werden reeds in november 1665 gesignaleerd. In ieder geval was de sterfte in de eerste wintermaanden 1665-66 niet erg belangrijk (3 doden in maart 1666 en 16 in april). De stad en de in 1603 opgerichte Gezondheidskamer begonnen hun activiteiten slechts in maart 1666. Het eerste geïnfekteerde huis dat in maart 1666 werd genoteerd, was in een zijstraatje van de Eeckhoutstraat gelegen;

- (1) Wij gebruikten de heruitgave van dit werk bezorgd door de Pelikaan, Oedelem 1964.
- (2) Archief K.O.O. Brugge, Fonds St. Juliaans Nrs 1043 en 1044. Wij houden er aan onze oprechte dank te betuigen aan de heer Michel De Duytsche die ons wegwijs maakte in dit belangrijk Fonds.
- (3) Zie De Meyer, *Analectes Médicaux*, blz. 204. Daar wordt het getal van 97.000 slachtoffers vermeld voor de stad Londen. Reeds in november 1665 werd te Brugge de aanwezigheid gesignaleerd van pestdragende Engelsen. Op Allerzielendag van dit jaar riep de Aartsdiaken de Brugse pastoors in het bisschoppelijk paleis bijeen om hen te waarschuwen tegen deze ziekte: 'Exposuit... quanta cum cautela deberent visitare infirmos, ipsisque administrare sacramenta praesertim externis magno numero ex Anglia lue pestifera infecta adventantibus, ex quibus aliqui hic subito et manifestissimis signis fuerunt sublati...' (A.B.B. = archief Bisdom Brugge, Acta 1665, 2 nov., f° 22^v).

het tweede in de Kuiperstraat. In de maand april stijgt het getal der als ‘quaet’ verklaarde huizen tot negen. Het lijkt geen twijfel dat de toename van de pest in rechtstreekse evenredigheid stond met de weerstemperatuur en dat bijgevolg het grootste aantal doden in de warmere zomermaanden (juli 269, augustus 434 en september 257) vielen om geleidelijk af te nemen in de herfst 1666⁽⁴⁾.

Opvallend is ook dat de pest van 1666 de grootste verwoestingen aanrichtte in de arme en ongezone volkswartieren van de St. Anna- en St. Gillisparochie⁽⁵⁾. De grote kindersterfte - 655 op 1357 - is een andere belangrijke karakteristiek van deze pestepidemie. Het is daarbij ook zeer opvallend dat de patriciersbuurten uit het stadscentrum en de talrijke kloosters in grote mate gespaard bleven.

Begin en einde van de pest

De drukke activiteiten die het Brugse stadsbestuur en de plaatselijke gezondheidskamer aan de dag legden, kunnen de indruk verwekken dat men in deze tweede helft van de 17e eeuw reeds aan preventieve geneeskunde deed: de gesignaleerde besmette huizen werden systematisch door de rodemeesters onderzocht, de aangetaste personen werden ofwel in de afzonderingsplaats ter Stedevyver (pesthuizen) ondergebracht of ten huize onder strenge bewaking gesteld ten einde alle contact met gezonde burgers te vermijden en de huizen waar de pestlijders verbleven werden duidelijk aangetoond door het aanbrenge van twee witte gekruiste pestroeden. Diezelfde huizen dienden daarbij grondig gezuiverd vooraleer ze opnieuw toegankelijk werden verklaard.

Een aantal feiten wijzen er evenwel op dat men al deze grootscheepse activiteiten eerst aanpakte wanneer de zieke in de maand april 1666 reeds ruime verspreiding kende. De eerste stadstoelage tot onderhoud van de arme, thuis of op de Stedevijver, gedetineerde pestlijders dateert van mei 1666. De betalingen tot uitrusting en onderhoud van de rodepater begon ook in mei van dit jaar zoals trouwens ook de uitkering der salarissen van de rodemeesters, rode vroedvrouwen, reeuwsters, stedegarson, schadebeletters en Cellebroe-

- (4) Voor het gedetailleerd overzicht van de infectie en de mortaliteit in de maanden maart 1666 tot januari 1667: zie bijlage 1.
- (5) Zie bijlage 2 waar men de alfabetische lijst vindt van de Brugse straten met het aantal geïnfecteerde huizen en doden.

ders. De eerste inspectietoetocht van de leden van de Brugse Gezondheidskamer naar de Pesthuizen - de traditionele afzonderingsplaats, ook Stedevijver genoemd, gelegen op het Magdalenaveld, geschiedde de 20 mei 1666⁽⁶⁾. Vóór deze datum werden de pestlijders tijdelijk op andere plaatsen afgezonderd zoals 'de binnensinghels inde cortegaerde aen St. Elooïs bollewerck' of 'inde cortegaerde ant Minnewaeter'; verder 'aen 'twaeterhuus' of 'tusschen Ghent- en Kruyspoorte' en 'aen deselpoorte en ande Speypoorte'. Vanaf juni 1666 evenwel worden praktisch alle pestlijders die in de overbrenging toestemden, in de Pesthuizen ondergebracht en was de medische staf en het personeel voor bewaking en toezicht aangesteld. Tenslotte dient nog vermeld dat de eerste gebedsoefeningen en 'bedinghen' tegen de pest vanaf halfmei 1666 werden georganiseerd⁽⁷⁾⁽⁷⁾.

Het officieel einde kan men plaatsen op O.L. Vrouw Lichtmis - 2 februari - 1667 toen rodemeesters, rodepaters en een groot deel van het bijkomende personeel hun rode pestestok offerden aan het beeld van O.L. Vrouw van de Zeven Weeën in de Brugse St. Salvatorskerk. Vóór die datum echter was reeds een deel van het bezoldigd personeel zoals stedegarsons en schadebeletters ontslagen.

Inkomsten van de Brugse Pestekas

Het is duidelijk dat een zo grootscheepse actie ter bestrijding van de pest aanzienlijke uitgaven met zich meebracht. Meester Pieter Vanden Driessche heeft in zijn zorgvuldig bijgehouden boekhouding ook de oorsprong genoteerd van de gelden die hij nadien uitgaf. Veruit het grootste deel van het inkomen der pestekas kwam van de stad Brugge. In mei 1666 bracht zij 75 pond in de stedelijke pestekas en van dan af iedere maand tot en met februari 1667 een bijdrage van 100 pond. Na februari 1667 werden nog 210 pond gestort om allerhande pestschulden te dekken. De

(6) De Brugse timmerman Robert Blomme kreeg op 15 mei 1666 de bisschoppelijke toelating om op 16 mei - een zondag! - te werken '...ex-

(7) Zie A.B.B., Acta 1666, 15 Maii, f° 138^{f.}: 'data licentia R.R.P.P. Domirum...' Zie: A.B.B., Acta 1666, 15 Maii, f° 138^{v.}

(7) Zie A.B.B., Acta 1666, 15 Maii, f° 138^{f.}: 'data licentia R.R.P.P. Domi nicanis, Recollectis et Carmelitis habendi supplicationem extra claustra ad instantiam civium Brugensium ipsis respective vicinorum ad rogandum Deum ut dignetur pestem, abaque flagella Suae iracundiae avertere a civitate et dioecesi Brugensi..'

pestepidemie had aan de Brugse stadskas in totaal ruim 1200 pond gekost.

Aangezien men in die dagen een zeer groot getal behoeftige huisgezinnen van het nodige moest voorzien daar één of beide ouders geëvacueerd waren op de Stedevijver, spreekt het vanzelf dat de parochiale Armendissen verplicht werden bij te springen. De parochiale Armendissen van St. Salvators, O.L. Vrouw, St. Gillis, St. Jacobs, St. Anna en St. Walburga werden tot einde november 1666 op een maandelijks bijdrage van 12 pond getaxeed, terwijl het St. Janshospitaal tussen juni en november 1666 in vijf betalingen 400 pond en het Magdalenagasthuis in drie betalingen 200 pond in de pestkas brachten. De Potterie betaald 115 pond. St. Juliaans 60 pond.

Geldelijke hulp kwam er ook vanwege een vierdaagse openbare collecte die van 30 augustus tot 2 september 1666 in stad werd georganiseerd door de leden van de Gezondheidskamer. De Brugse liefdadigheid bracht om en bij de vijfhonderd pond op.

Tenslotte kwam een kleiner bedrag van 32 pond uit testamentaire legaten en kleinere giften de pestlijders ten goede. De pestekas ontving in totaal 2750 pond. Uit deze kas werd geput om de talrijke noodlijdende pestlijdersgezinnen van een wekelijkse aalmoes te voorzien. De rest ging naar de hiernavolgende diensten voor pestbestrijding.

I. Godsdienstige zorg: de rodepaters

De door de stad Brugge officieel aangestelde ‘Rodepastoors’ waren twee paters Kapucijnen uit het Brugse klooster⁽⁸⁾. Deze werkten zonder de maandelijks vergoeding die het medisch en toeziend personeel trok. Wel ontving de beroemde pestepater Melchior van Meenen op 2 februari 1667, toen hij plechtig zijn pestroede offerde, een gratuïteit van 20 pond groten, maar dat was dan ook alles. Voor de rest werd gans hun logement en onderhoud door de pestekas betaald.

Deze pestpaters betrokken, samen met de rodemeester Joos Walgraeve het huis genaamd *Makelaarsheester*⁽⁹⁾. Daarheen werd ook brandhout gevoerd en door de stedegarson Louis Stassion alle nodige eetwaren, beddegerief, waskuijen, mandekoets, bier en wijn, alsook het nodige voeder voor het rijdier bezorgd. In tegenstelling

(8) Zie K.O.O. Fonds St. Juliaans, vol. 1043, f° 169^f, ‘Betalynghe vande nootsakelickheden vanden Rodepastoor synde 2 paters Capusynen’.

(9) Id., f° 181^v.: ‘den 27 julii betaelt de huusvrauwe van Joos Vandenhende de welcke gheghaen is int Maeckelaers heestre om te dienen den Roopastor ende den suregyn meester Joos Walgraeve: £ 2-10-0’.

met de rodemeesters die alle over een paard beschikten, gebruikten de Kapucijnen als rijdier een muilezel⁽¹⁰⁾. Tenslotte kregen zij ook uit het pestefonds de nodige gewijde vaten om de sacramenten toe te dienen⁽¹¹⁾.

Naast de reeds genoemde pater Melchior traden nog als rodepastoor op Faustinus van Antwerpen en Augustinus van Leuven.

Dat er in deze beroerde dagen drukke godsdienstige plechtigheden werden georganiseerd met aanroeping van de gekende pestheiligen - vooral de H. Franciscus-Xaverius - is voldoende bekend. Het schilderij aan de hoek van het Potteviijnstraatje laat ons de galerij van deze pestpatronen zien. In de pestdocumenten komt echter alleen een uitgave voor van £ 10 betaald aan de Brugse Jezuïeten 'over de uytvaert ghedaen over de zielen van alle personen dy ghestorven syn vande contaminatie...'

II. De medische zorg

1. De rodemeesters

In de hogergenoemde prestrekningen staan de namen opgetekend van een vijftal 'roomeesters' die te Brugge in 1666 hebben gewerkt. Vooreerst François Waukier die reeds in juli van dit jaar als slachtoffer viel en op 15 juli in de kapel van St. Juliaans werd begraven⁽¹²⁾. Zijn zuster, Marie Waukier, kreeg van stadswege een postume gratuïteit van £ 50⁽¹³⁾.

Reeds in de eerste dagen der actieve pestbestrijding komt de naam van meester Jan Nycke veelvuldig voor. Hij trad op 1 april 1666 in dienst met een maandelijks vergoeding van £ 8. In de eerste dagen der pestbestrijding deed hij vooral aan huisinspectie en armenzorg. Vanaf de opening der pesthuizen op de Stedevijver heeft Nycke zijn standplaats bij de afgezonderde pestlijders op het Magdalenaveld. De ganse tijd van de epidemie bleef hij op post en op O.L. Vr.-Lichtmis 1667 offerde hij, samen met pater Melchior van Meenen zijn pestroede⁽¹⁴⁾.

(10) Id., f° 181^r.: 'den 9 julii betaelt aen Jan Hovenaghel over syn voiage naer Maele tot coopen van eenen muul: £ 0-4-0'; alsook 'den 10 julii 1666 betaelt Fransoys De Brouck over den coop van eene Mulette voor den Roopastor £ 6-0-0' en ook: 'den 12 julii 1666 betaelt Adriaen Clement saelmaecker over een saele ende toom voor de mulette vanden Roopastor: £ 2-13-4'.

(11) Id., f° 182^r.: 'den 7 augustii betaelt Jan Boudens selversmidt over het leveren ende maecken van een selver kasken om de H. Olye ende een om tvenerabel comt tsamen: £ 1-13-6'. Ook nog: id. f° 184^v.: 'de 16 novembre betaelt Nicolaus de Blon selversmidt over leveren ende maecken van een selveren kasken om den H. Olye en het venerabel in te doene voorde paters die inde peste gaen: £ 1-15-2-'.

(12) Id. f° 171^r.: 'den 15 julii 1666 is ghedaen den uytvaert van meester Fransoys Waukier in syn leven de stad van Brugghe ghedient hebbende als Roodoctor...'

(13) Id. f° 1711^r.: 'betaelt Joncvrauwe Mary Waukier over Meester Fransoys Waukier saligher memorie, haeren broeder: £ 50-0-0'.

(14) Id., f° 172^v.: 'Den 15 sporckel betaelt Meester Jan Nycke over een maent van synen dienst verschenen den 1 sporckel 1667 en heeft den 2 sporckel synen roostock gheoffert: £ 8-0-0'.

De 23 juni van het pestjaar 1666 trad meester Mathys Vander Mees (ook vermeld als Vermees) in dienst⁽¹⁵⁾. Hij betrok een huis in de Hauwerstraat waarvan de pacht door de pestkas werd vereffend.

De 22 juli 1666 wordt Joos Walgraeve als rodemeester in dienst genomen⁽¹⁶⁾. Deze gaat zijn intrek nemen in het Makelaarsheester bij de pestepaters.

Tenslotte dient de naam vermeld van meester Pieter Cornelis die zich de 23 juli 1666 voorstelde⁽¹⁷⁾ en een maand later in effectieve dienst trad. Hij was afkomstig uit Roeselare⁽¹⁸⁾. Niet alle kandidaat-roomeesters werden echter aanvaard. Zij dienden immers vooraf een proef te ondergaan over hun medische kennis. Zo werd meester Jacob Codt uit Hondschote onbekwaam bevonden in het examen dat hij voor meester Thomas Montanus diende af te leggen⁽¹⁹⁾. Daags daarop stelde meester Jan uit Damme zich voor. Hij werd evenmin aanvaard⁽²⁰⁾.

Deze bezoldigde rodemeesters genoten benevens hun wedde van £ 8 per maand, ook gratis huisvesting en kledij⁽²¹⁾. Zij beschikten daarbij over een gratis rijdier - een paard⁽²²⁾ - plus voeder, tuigage en hoefsmidkosten, alsook ieder over één man (of vrouw) dienstpersoneel⁽²³⁾. Hun voornaamste taak bestond erin de talrijke gesignaleerde gevallen ten huize te bezoeken, de ziekte vast te stellen, de nodige geneesmiddelen te verstrekken⁽²⁴⁾, de pestlijders

- (15) Id., f° 172^r.: ‘Den 23 junii is meester Mathys Vander Mees aenveert tot roode meester en betaelt up d’hant: £ 6-0-0’.
- (16) Id., f° 172^r.: ‘den 22 julii betaelt meester Joos Walgraeve over een gratuwiteyt ten ingaene vande contatie als roomeester...: £ 66-13-4’.
- (17) Id., f° 181^v.: ‘Den 23 julij betaelt meester Pieter Cornelis suregyn over een cortesyte ter kause hy hem heeft commen presentereen voor Roomeester inde contatie: £ 2-0-0’.
- (18) Id., f° 180^v.: ‘Den 23 augustii betaelt Pieter de Hamer over syn volage naer Roeselaere om te haelen meester Pieter Cornelis tot Roomeester: £ 1-4-0’.
- (19) Id., f° 180^v.: ‘den 22 junii betaelt meester Jacop Codt over syn moeienisse dy hy ghedaen heeft int commen van Honscote naer Brugghe ten versoecke vanden heer Burghmeester ten fyne men hem soude examineren of hy bekwame soude wesen om Roomeester te syn, dat naer ondersoek vanden doctor Montanus ghevonden niet bequame te wesen: £ 2-0-0’.
- (20) Id., f° 180^v.: ‘Den 23 junii betaelt meester Jan suregyn van Damme dy hem presenteerde voor Roomeester voor cortesyte: £ 0-8-0’.
- (21) Id., f° 172^v.: ‘den 9 novembre 1666 betaelt Jan Vermeulen over meester Mathys Vander Mees over leverynghe van een mantel ende stoffatie daer toe dienende: £ 3-19-3’.
Id., f° 172^v.: ‘den 17 decembre 1666 betaelt de huusvrauwe van Fransoys Verstraete over meester Pieter Cornelis over stoffe ende stoffatie om cleederen: £ 7-10-11’.
- (22) Id., f° 181^v.: ‘den 25 julii betaelt Jacques Ruvroy over den coop van een bruun baeide ruunde perdt voor meester Joos Walgraeve £ 9-8-0’.
- (23) Id., 172^v.: ‘den 16 augustii betaelt Jacques de Cluyt als weest hebbende knecht van meester Mathys ter kause dat hy de vorn. meester Mathys ghedient heeft: £ 2-0-0’.
- (24) Er zijn betrekkelijk weinig uitgaven voor geneesmiddelen geboekt. Wel talrijke betalingen voor oud lijnwaad om plaasters te maken en éénmaal voor medische instrumenten: ‘den 9 oktobre betaelt zeker messemaecker over het maecken van diversche instrumenten tot de surisie dienende ende dit voor meester Jan Nycke op de Vyvere: £ 0-18-0’.

tot evacuatie naar de Stedevijver te bewegen en bij de beëindiging van de ziekte het woonhuis ‘zuiver’ te verklaren. Daar zij de enige personen waren die de getroffen woningen mochten bezoeken, keerden zij ook de vastgestelde weekvergoedingen uit.

In de eerste eerder kalme maanden - maart, april, mei 1666 - werden af en toe enkele medische indicaties genoteerd in de pestbescheiden. Been, lies en ‘ghetader’ zijn de meest voorkomende besmette organen. In de drukke zomermaanden worden deze bijzonderheden jammer genoeg niet meer vermeld.

Gezien de aard zelf van de pestziekte: ‘*eene continueele kortse haestelick aencomunende sonder eenighe voorgaende teecken van zieckte*’⁽²⁵⁾, was het haast onmogelijk preventief te werken. De dag dat de roomeester een huis bezocht was doorgaans ook de dag waarop het eerste sterfgeval - meestal een kind - werd genoteerd. Soms is het de dag na dit eerste bezoek dat een familielid sterft, maar men kan zich van de indruk niet ontdoen dat men de ernstige doorbraak der pest had afgewacht en dat men achter de ziekte aanliep.

Buiten de reeds genoemde François Wauquier zijn geen slachtoffers onder de roomeesters bekend. Wel vielen Joos Walgraeve en meester Mathys Vander Mees in augustus 1666 ziek, maar de door De Meyer geciteerde slachtoffers de dokters Guillaume de Fief, die aan de Eeckhoutbrug woonde en stierf op 31 augustus 1666, en François van den Bogaerde die bij de Cellebroeders stierf de 26e juli van ditzelfde jaar, evenmin als dokter Thomas Montanus die eveneens door de pest werd aangetast⁽²⁶⁾, komen nergens voor als rodemeester in de officiële pesttekeningen.

2. De rode vroedvrouwen

Deze vrouwen werden aangesteld om zowel in de Pesthuizen bij de geëvacueerde pestlijders als de thuisgebleven zwangere vrouwen in de als besmet verklaarde huizen bij de geboorte bij te staan. De namen van de beide rode vroedvrouwen zijn ons uit de pestrekening bekend. Vooreerst Elisabeth Springhers die begin mei 1666 in dienst trad. Zij trok een maandgeld van £ 6. Zij werkte hoofdzakelijk in de Pesthuizen op de Stedevijver en aan haar diensten werd Charles Goeddoeck als ‘cnape’ of ‘reeuwer’ toegevoegd. De materniteit in het pestevacuatiecentrum ter Stedevijver telde twaalf

(25) Deze diagnose komt voor in een drukwerkje dat het Brugse stadsmagistraat in 1604 liet drukken. Voor de tekst ervan zie: De Meyer, a.w., blz. 159-163.

(26) Zie J De Mersseman, in *Bibliographie des Hommes Remarquables de la Flandre Occidentale*, deel I, Brugge 1843, blz. 346-347. Deze bijdrage gaat volledig terug op de levensschets die Dr. De Meyer aan deze Brugse geneesheer wijdde. Over de pest van 1666 gaf Thomas Montanus in 1669 een uitvoerige studie uit onder de titel *Qualitas Loimodea sive pestis Brugana Anni MDCLXVI Hippocratico-Hermeticè discussa, Bruggs Flandrorum, apud Lucam Kerckhovium, via Breydelia ad insigne Albae Crucis 1669*

bedden⁽²⁷⁾. Maaïke Kools trad in juli 1666 in functie als rodevroedvrouw tegen een maandloon van twintig gulden. Zij deed vooral in de stad dienst bij de thuisgebleven zwangere vrouwen.

Beide rode vroedvrouwen bleven tot aan het einde van de pestepidemie in dienst. Elisabeth Springhers offerde, samen met ander medisch pestpersoneel, haar pestroede op Lichtmis 1667.

3. De reeuweghen

Deze vrouwelijke leden van de medische staf waren vooral belast met de verzorging der pestlijders⁽²⁸⁾. Hun aantal moet betrekkelijk groot zijn geweest want tien onder hen stierven in die korte tijd aan de pest. Uit de pestbescheiden is het niet erg duidelijk onder welk statuut ze leefden noch tegen welke vergoeding ze werkten. Een paar maal worden er voor hen logieskosten betaald⁽²⁹⁾.

III. Boodschapper, toezichter en huizenbewaker

1. De stedegarsons

De 25 april 1666 trad de Brugse stedegarson Louis Stassion in dienst van de Gezondheidskamer. Hij ontving een maandwedde van £ 6. Zijn taak bestond erin de pestepater en de rodemeesters van de nodige levensmiddelen te voorzien, als boodschapper op te treden tussen de administratieve leiding die in St. Juliaans en in de Gezondheidskamer was gevestigd en de actieve pestbestrijders. De stedegarson moest ook het wekelijkse onderhoudsgeld aan de arme pestlijders helpen bezorgen.

Louis Stassion bleef ononderbroken in dienst tot de 25e januari 1667. Af en toe werd hij bijgestaan door zijn confrater Joos Vande Walle.

2. De schadebeletters

Twee Brugse schadebeletters Jan Haeck en Cornelis Van Elslande deden in de beroerde pestmaanden dienst. Hun taak was er een van toezicht op de geëvacueerde

(27) K.O.O., Fonds St. Juliaans, vol. 1043, f° 173r.: 'De 29 meye betaelt Loys Stassion stedegarson over leveren ende maecken van 12 stroobedden, 12 hoorpullens, 12 paar slapelakens, 24 sargen en het leveren van sch pra, stoelen, ketelen ende veel ander cleene minuyeyten al over ghelevert in handen van Elisabeth Springhers: £ 19-2-10'.

(28) Zie A. Viaene, in Biekorf 1971, blz. 316; alsook A. Dewitte, De Geneeskunde te Brugge in de Middeleeuwen, Brugge 1973, blz. 29-30. Dit werk is trouwens een belangrijke basisstudie voor het geheel van het medisch bedrijf in deze tijden.

(29) K.O.O. Brugge, Fonds St. Juliaans, vol. 1043, f° 183^v: 'Den 30 septembre betaelt Berenaert Vandendorpe over 23 daghen den kost ghegheven te hebben aen een reuweghe uut thuis van Anthone Durmon te 6 stuvers daeghs en over leverynghe van stroo en anders: £ 1-5-6'.

pestlijders die op de Stedevijver verbleven⁽³⁰⁾. Om welke reden Jan Haeck de 25 september 1666

- (30) Id., f° 177^r: ‘den 19 junii 1666 betaelt de huusvrauwe van Jan Haeck schadebeletter over ende in minderynghe van synen dienst tol sorghe draeghen vande persoonen dat sy niet en souden van stedevyvere gaen drincken inde herberghen ofte loopen daert haer soude belyvert: £ 2-0-0’.

werd afgedankt en vervangen door Zacharius Hoeust is niet bekend. Ook deze beampten bleven tot einde januari 1667 op post.

Benevens deze vaste politiebeampten traden nog een vrij aanzienlijke groep losse schadebeletters op. Hun activiteit bestond er in dienst te doen bij de stadspoorten om de uit- en ingang van burgers en vreemdelingen te controleren⁽³¹⁾.

Een speciale vermelding in deze rubriek van toezicht verdient Carel Heberecht die er in de stad moest over waken dat de inwoners van de ‘quaet’ verklaarde huizen zich niet op straat begaven ten einde verdere besmetting te vermijden⁽³²⁾. Deze toezichter die eerst begin juli 1666 in dienst trad en op 17 november ontslagen werd, trok een maandvergoeding van £ 3 die hem via de politiemeester werd overhandigd. Deze dienst van toezicht nauwkeurig uitgestippeld door de Gezondheidskamer, functioneerde vrij streng. Benevens de door De Meyer geciteerde gevallen van uitwijzing van vreemden⁽³³⁾, zijn in de pestrekeningen een aantal gevallen genoteerd van personen die verplicht werden hun huis te voorzien van het pesteteken (twee witte peststokken in kruisvorm bij de deur aangebracht) omdat ze met pestlijders in contact waren geweest⁽³⁴⁾.

IV. De hygiënische dienst

1. De Cellebroeders

Het tijdig verwijderen van de lijken der gestorven pestlijders was van groot belang tot het handhaven van de hygiëne. Deze dienst werd natuurlijk aan de in dit werk gespecialiseerde Cellebroeders toegewezen.

In mei 1666 werd Inghelbrecht Verleye vanwege de Gezondheidskamer naar Mechelen gestuurd om de provinciaal van deze broeders naar Brugge te ontbieden⁽³⁵⁾. Deze was op 1 juni te Brugge aanwezig waarschijnlijk om het contract af te sluiten betreffende het ter beschikking stellen van broeders⁽³⁶⁾.

(31) f° 184^r: ‘den 24 octobre betaelt Jan Heyns als hoofdman vande schadebeletters over haerlieder diensten ghedaen ande stadspoorten: £ 28-0-0’.

(32) Id., f° 185^v: ‘Betaelynghe van Carels Heberecht over syn dienst tot sorghedraghen dat de ghespestefereerde buuten haer ghestelden huusen niet en gaen achter straete...’

(33) De Meyer, *Analectes Médicaux*, blz. 206-207.

(34) Zie: K.O.O. Fonds St. Juliaans vol. 1043, f° 75^v: ‘De 9 julii gheordonneert aen Jan De Meye teecken uut te stecken woonende ande Eselpoorte ter cause dat hy uut syn huus heeft ghesonden synen knecht met de peste naer de stede vyvere’.

(35) Id., f° 180^r: ‘den 25 meye betaelt Inghelbrecht Verleye messagier over syn volage ghedaen met briefven naer den provinciael vande sellebroeders: £ 1-14-0’.

(36) Id., f° 178^r: ‘den eersten junii betaelt den pater provinciael vande sellebroeders van een gratuweteyt by order vande ghecommiteerde vande camer: £ 4-0-0’.

Een eigenlijk maandloon kregen de Cellebroeders niet. Alleen de pater der Cellebroeders trok een vergoeding voor het begraven van de arme pestlijders⁽³⁷⁾. De broeders zelf ontvingen gratis kledij zoals blijkt uit deze rekeningpost: ‘8 september 1666: betaelt Jooris Paridaen cleeremaecker over het maecken van 2 overtrecksels van toelle voor broeder Nicolaus ende Heinderyck ende een greinen cleet voor broeder Gillis’. Zij beschikten ook over een rijdier - een paard - getuigd en onderhouden op kosten van de pestekas⁽³⁸⁾. Eenmaal wordt de uitgave vermeld van een geneeskundig instrument waaruit blijkt dat de Cellebroeders ook met de verzorging van levende pestlijders te maken hadden⁽³⁹⁾.

Het groot getal sterfgevallen in de drukke pestmaanden juli, augustus en september 1666 deed de noodzakelijkheid ontstaan een bijgevoegde grafmaker aan te spreken in de persoon van Adriaan Philips verbonden aan het kerkhof van de O.L. Vrouwekerk te Brugge⁽⁴⁰⁾.

De 10 december 1666 vertrok broeder Nicolaas terug naar zijn klooster te Mechelen. Hij ontving bij deze gelegenheid uit de pestekas een ‘cortesye’ voor bewezen diensten⁽⁴¹⁾. De beide Brugse Cellebroeders Heinderyck en Gillis van Herren volstonden van dan af om de zeldzame overledenen te begraven.

In het begin van de pestepidemie werden de doden in een houten kist begraven. De 24 juli 1666 ontvangt Cornelis Robert de som van £ 16 - 3 - 6 over levering van doodkisten. Daarna komen geen dergelijke uitgaven meer voor in de pestrekeningen. Wellicht wijzen de talrijke bestellingen van geschud stro de richting aan van het begrafenisritueel zoals het in eigentijdse afbeeldingen wordt voorgesteld.

2. De hondenslager

Het stadsbeeld had in 1666 schijnbaar nog niet veel verandering ondergaan in vergelijking met twee eeuwen vroeger toen talrijke

- (37) Id., f° 178^r.: ‘Den 9 septembre betaelt den pater vande sellebroeders over eenich verschot by hem ghedaen aende aerne ghepestefereerde int beghinsel vande sieckte over de begraevynghe van diversche aermen: £ 21-4-5’; en verder: den 13 octobre 1666: den pater vande sellebroeders op minderynghe van syn rekeninghe over het beghraven vande aerne ghepestefereerde...’
De begrafenissen hadden vanaf 10 september 1666 op bisschoppelijk bevel plaats 's avonds. Zie: A.B.B., Acta 1666, 10 sept., f° 168^v.
- (38) Id., f° 184^r.: ‘Den 16 octobre betaelt Jan Noret saelmaecker over leveryinghe van een oude saele ende anders by hem ghedaen voor het perdt van broeder Gillis van Herren: £ 2-9-4’.
- (39) Id., f° 178^r.: ‘Den 18 septembre 1666 betaelt Fransoys Guillemin over leveryinghe van eeneghe instrumenten tot cureeren vande ghepestereerde voor broeder Gillis: £ 1-13-4’.
- (40) Id., 184^r.: ‘De 12 novembre betaelt Adriaen Philips grafmaecker van onse Vrouwe Kercke op minderynghe van syn pretentie over tmaecken van graeven voor de arme ghepestefereerde: £ 4-0-0’.
- (41) Id., f° 178^r.: ‘Den 10 decembre betaelt broeder Nicolaus over een cortesye in syn vertreck naer Mechelen per order vanden heer Burghemeester: £ 2-0-0’.

ronddolende honden⁽⁴²⁾ een ware gesel waren. Niet ten onrechte beschouwde men deze beesten als verspreiders van de pest. Daarom werd op 6 juni 1666 Pieter Delynck aangeworven ‘als bedienende het ofycie van onde slagher te 2 sch. daeghs ende te 5 d. daeghs voor den knecht dy het waghennen treckt daer de doode honden op wech ghevoert worden’⁽⁴³⁾. Pieter Delynck bleef in dienst tot 5 oktober 1666.

3. *De besorghster*

De Brugse Gezondheidskamer hield streng toezicht op het opnieuw toegankelijk stellen van gepestifereerde huizen. Alleen met toelating van deze Kamer mocht men het woonhuis zuiveren. Meestal wordt in de pestbescheiden deze datum van zuivering (plus het offeren van de roede die als herkenningsteken had gediend) uitdrukkelijk vermeld zoals ook enkele gevallen van zuivering zonder de toelating van de Gezondheidskamer. De taak van deze ‘besorghsters’ bestond er in na te gaan of de huizen grondig gereinigd waren⁽⁴⁴⁾ en indien alle bewoners gestorven waren (in de pestrekeningen worden deze gevallen genoteerd met de uitdrukking ‘Al doot’) een inventaris der nagelaten goederen op te stellen⁽⁴⁵⁾.

4. *De muederaers*

De Gezondheidskamer deed in deze pestmaanden ook een beroep op de in gildeverband werkende ruimdienst. Het verwijderen der excrementen uit de beerputten der besmette huizen was een belangrijk aspect in het geheel der zuivering der huizen. Einde november 1666 wordt aan de deken der ‘mueraers’ het globaal bedrag overhandigd voor bewezen ruimdienst⁽⁴⁶⁾.

De Camer vande Ghesontheit

Al het pestpersoneel stond onder toezicht en beheer van de *Camer vande Ghesontheit*. Opgericht in 1603⁽⁴⁷⁾ had deze instelling al een belangrijke activiteit ontplooid in de pestjaren 1631-32 door o.m. een aantal preventieve maat-

(42) Zie: De Meyer a.w., blz. 71 waar de getallen geciteerd zijn (uit de rekeningen van 1465-66) van de gedode honden nl. 4196 in zestien weken en kort daarop nog 2496 in tien weken.

(43) Zie K.O.O, Fonds St. Juliaans, vol. 1043, f° 188^v: ‘Item aen een kint dy den waghennen ghetrocken heeft waer de doode honden op laghen £ 0-8-0’.

(44) Id, f° 184^r - ‘Den 17 octobre betaelt Mary Botteliers als aenghenomen het vysyteeren of de huusen behorelick ghesuvert syn; comt over de vysyten van 10 huusen te 2 sch. van leder huus: £ 1-0-0.’

(45) Zie A. Dewitte, *De Geneeskunde te Brugge in de Middeleeuwen*, Brugge 1973, blz. 29

(46) K.K.O., Fonds St. Juliaans, vol. 1043, f° 188^r: ‘Den 27 novembre betaelt Jacques Floré als deken mueraers over synen dienst tot de camer vande ghesontheit: £ 8-0-0’

(47) Zie A. Duclos, *Bruges Histoire et Souvenirs*, Brugge 1910, blz 215

regelen uit te vaardigen ter bestrijding van de pest⁽⁴⁸⁾. Daar er geen verslagboeken bewaard zijn van de bijeenkomsten van deze *Camer* is het ons niet duidelijk of dit organisme van ziektebestrijding permanent zetelde dan alleen op vastgestelde tijden. De meeste bijeenkomsten schijnen in het Brugs stadhuis te hebben plaats gehad⁽⁴⁹⁾, maar ook in de gebouwen van Het Vrije⁽⁵⁰⁾, het Jonckhof⁽⁵¹⁾, het Brugs schepenhuis⁽⁵²⁾, de kantien van St. Salvators⁽⁵³⁾ en in het huis van Joos Rubens⁽⁵⁴⁾ werden bijeenkomsten gehouden.

Een belangrijke spil in de administratieve aangelegenheden van de *Camer* was de Meester van het Brugse krankzinnigengesticht en passantentehuis broeder Pieter Vanden Driessche. Na een proeftijd als knecht van het St. Juliaansgasthuis, trad hij in 1645 in dit godshuis binnen als broeder. In het jaar 1662 volgde hij Meester Jan De Herdt op als overste, functie die Vanden Driessche tot aan zijn dood in 1698 waarnam⁽⁵⁵⁾.

Petrus Vanden Driessche was in de volle levenskracht toen hij als overste van een stedelijke liefdadige instelling door het Brugse stadsbestuur belast werd met de administratieve verrichtingen van de *Camer vande Ghesontheyt*. Dank zij de beide door Vanden Driessche opgestelde registers of handboeken zijn wij zeer nauwkeurig ingelicht over het verloop van de ziekte en haar bestrijding⁽⁵⁶⁾. Het

(48) Deze verordeningen vindt men o.m. bij De Meyer, a.w. blz. 169-182.

(49) Zie K.O.O., Fonds St. Juliaans, vol. 1043, f° 183^r: '8 sept. (1666) betaelt Lucas Fenepart congirge van Brugghe over diversche terre ghedaen by dy vande Camer tot de Ghesontheyt, comt per 2 billetten en quitantien: £ 25-7-4'.

(50) Id. ib.: 'Ten selven dito betaelt Ludtgaryus Beyere concirge van tVrye over diversche terre ghedaen by dy vande Camer: comt: £ 4-7-10'.

(51) Id. ib. 'Ten selven daghe betaelt Jan Sys congirge van 'tjonckhof over terre ghedaen by dy vande Camer: £ 2-18-0'.

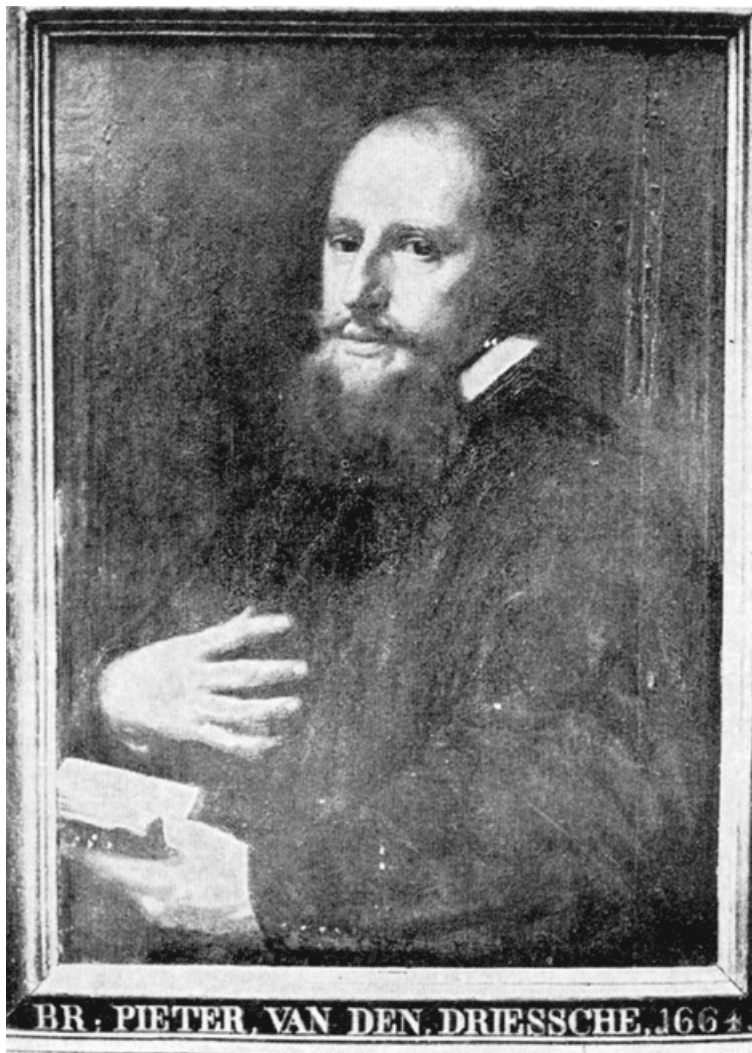
(52) Id., f° 185^r: 'Den 20 decembre betaelt over terre ghedaen met die vande Camere int schepenhuis: £ 0-5-0'.

(53) Id., f° 182^v: 'Den 18 (augustus 1666) betaelt inde Cautyne van St. Salvators over terre ghedaen met dy vande Camer: £ 0-8-4'.

(54) Id., f° 184^r: 'Den 25 octobre betaelt Joos Rubens over eeneghe terre ghedaen by dy vande Camer tot de Ghesontheyt £ 2-13-11'.

(55) Deze biografische gegevens zijn ontleend aan onze eerlang te verschijnen studie over het St. Juliaansgasthuis. Een portret van Pieter Vanden Driessche bevindt zich in het kloosterpand bij de apotheek van het St. Janshospitaal. Zie A. de Schieter de Lophem, *Tablettes des Flandres*, deel VI, blz. 338.

(56) De beide registers berusten in het Fonds St. Juliaans - Nrs 1043 en 1044 van de Brugse Commissie van Openbare Onderstand. De proloog van het eerste register (1043) luidt: 'Register ende handtbouck vande huusen binnen Brugghe besmet met de contatiuese zieckte met namen ende toenamen vande persoonen zynde inde gheinfecteerde huusen mitsgaders vande overleden persoonen met den ontfanck ende betaelinghen ande aerne ghepestefereerde soo op de stedevyvers als binnen der stede by ordonnantie vanden collegie van Brugghe beghinnende den 17 april 1666 gheauden by my Broeder Pieter Vanden Driessche'.

Broeder Pieter van den Driessche, meester van het Sint-Juliaansgasthuis 1662-1698. (Schilderij, in het Sint-Janshospitaal).

zijn trouwens deze beide documenten die als basis dienden voor de in bijlage gepubliceerde gegevens over de mortaliteit per dag en per maand en over de spreiding per straat.

De Meyer bericht ons⁽⁵⁷⁾ dat van deze gezondheidskamer volgende personen deel uitmaakten: de burgemeester (van de Commune), een schepen, een raadslid, drie geneesheren nl. Thomas Montanus, Mattheus Rhodius en Jan Vekemans, verder de rodemeester Josse Speelman alsook een greffier, ongetwijfeld de reeds genoemde Meester Pieter Vanden Driessche. In werkelijkheid komen in de handboeken Vanden Driessche alleen de namen voor van Montanus die als examiner vermeld wordt van een kandidatrodemeester en van burgemeester Jan Baptist de Villegas die zich zeker actief gedroeg in deze beroerde pestdagen⁽⁵⁸⁾.

Begin april 1666 schijnt het tijdstip te zijn geweest waarop men ernstig werk begon te maken met de pestbestrijding. Het is dan ook niet te verwonderen dat de notities van Pieter Vanden Driessche slechts in maart 1666 beginnen, d.i. maanden nadat - wij wezen er reeds hoger op - de pest haar intrede deed te Brugge.

Een belangrijk onderdeel van de pestbestrijding was de overbrenging van de aangetaste personen op een speciale afzonderingsplaats nl. de Pesthuizen ook nog Stedevijver genaamd binnen het beluik van het vroegere Magdalenaleprozentehuis. Eerst einde mei 1666 was deze evacuatieplaats gereed dit blijktens de verrichting van de *Camer* gedateerd op 8 juni van dit jaar: 'betaelt Adriaen Denye over het voeren van syn perden ende backwaghen d'heeren ghecomiteerde vande Camer naer stedevyvere den 20en Meye tot besichtighen vande huusen... £ 0-8-0'.

(57) Zie De Meyer, *Analectes...* blz. 206.

(58) Zie K.O.O., Fonds St. Juliaans, vol. 1043 f° 182^r: 'den 8 augusty bet. Passchier Vande Vyvere en Philippe Coppens over den coop van een musvaelde perdt voor den heer Burghemeester J.B. Villegas £ 13-14-0'; verder nog: f° 182^v: 28 augusty betaelt Cornelis Willems over den coop van twee hondert rogghe schoven en over hondert bouten om het perdt vanden burghemeester Vilegas: £ 2-15-2'; ook nog: f° 184^r: 'den 5 novembre 1666 betaelt Adriaen Clement saelmaecker over eeneghe leveringhe van oeste en anders om het perdt vanden heer Burghemeester £ 1-18-0'.
De gratis rijdieren van burgemeester en ander pestpersoneel werden in december 1666 weer te gelde gemaakt.

In afwachting dat de barakken op de Stedevijver klaar waren, bracht men de pestlijders onder op meerdere plaatsen van de zogeheten binnensingels. Uitvoerige aanpassingswerken grepen ondertussen plaats aan de Pesthuizen: waterputten werden gegraven, emmers om water te putten aangekocht terwijl de uitrusting van de bedden der pestlijders - zij sliepen op stro - aanzienlijke uitgaven meebracht⁽⁵⁹⁾. Kortom men vindt in de pestbescheiden alle uitgaven terug die voorkomen in de boekhouding van de Brugse hospitalen olie, zeep, azijn, kaarsen, wijn, bier en brandhout⁽⁶⁰⁾.

Ook behoeftige pestlijders die er prijs op stelden thuis te blijven - een eigenlijk evacuatiebevel van pestlijders naar de Stedevijver bestond niet - genoten geldelijke steun (per week en per persoon aan huis bezorgd) en van hulp in natura. Het is opvallend dat de uitgaven voor geneesmiddelen eerder miniem zijn. Slechts éénmaal maakt broeder Pieter Vanden Driessche daarvan gewag: ‘Den 26 sporcke 1667 betaelt jhr. Joachim De Vocht apotecaris over leverynghe van diversche medicamenten voor dy vande contatie: £ 2 - 4 - 4’.

Besluit

Gesignaleerd in november 1665 maakte de *Pestis Brugana* in de koude wintermaanden die daarop volgden niet erg veel slachtoffers. Vanaf mei 1666 werd de pest een ware gesel met het hoogtepunt in de warme zomermaanden juli, augustus en september om geleidelijk af te nemen en volkomen te verdwijnen in januari 1667. Het officiële einde met de plechtige offering der pesteroeden door het pestpersoneel greep plaats op O.L. Vrouw Lichtmis 1667.

Veruit het grootste gedeelte der slachtoffers viel in de arme volksbuurten van St. Anna en St. Gillis waar de huis-

(59) Zie - K.O.O. St Juliaans, vol. 1043, f° 183^f: ‘den 4e sept. betaelt Mr. Robert Blomme over leverynghe van stroo ende anders by hem ghelevert opde stedevyvere: £ 21-0-2’ en ook: id. f° 185^f: ‘den 13 lauwe 1667 hetaelt loys Stassion over leverynghe van sargien stroobedden ende anders: £ 18-11-6’

(60) Zie K.O.O., Fonds St. Juliaans, vol. 1043 f° 183^f.: ‘den 29 septembre betaelt Dannel Van Speybroeck voerman over leverynghe van een hondert geley met tvoeren tot op stadsvyvere ende over het voeren van 12 1/2 hondert ryet bonden vande Speypoorte tot op Stadsvyvere tot het decken vande bracken: £ 2-4-0 - Ibidem: ‘den 4 septembre betaelt Mr Robert Blomme over leverynghe van stroo ende anders ghelevert soo op de stedevvvere als inde binnensinghels o £ 21-0-2’

vesting, de voeding en de hygiëne ongetwijfeld het meest te wensen lieten. De rijke stadskwartieren en de talrijke kloostergemeenschappen bleven zo goed als gespaard.

Een belangrijke karakteristiek van de Pestis Brugana van 1666 was de grote kindersterfte: om en bij de helft van de 1357 doden waren kinderen.

De openbare instellingen - stadskas en parochiale armendissen - hebben in ruime mate geldelijk bijgedragen om een grootscheepse actie ter bestrijding van deze volksgesel met een talrijk en gespecialiseerd personeel op gang te brengen. De openbare liefdadigheid kwam pas los toen de pest al honderden slachtoffers had gemaakt.

De Brugse *Camer valide ghesontheyt* was in gans deze periode het meest actieve organisme dat aan preventieve pestbestrijding deed ten minste volgens de geneeskundige normen van die tijd. Dat men een aantal ervaringen rijker was geworden - het werk van Thomas Montanus *Qualitas Loimodea sive Pestis Brugana*, is het resultaat van deze wetenschappelijke ziektebenadering - bewijst het feit dat na 1667 Brugge niet meer geteisterd werd door deze Middeleeuwse pestepidemieën die veel weg hadden van hecatomben.

Jozef Geldhop

Pest in Brugge 1666

Bijlage I

Activiteit van de Brugse Gezondheidskamer per maand en per dag

Maart 1666	Besmette huizen	Doden	Maand	Besmette huizen	Doden
8	1	1	19	0	0
22	2	2	20	0	1
	-	-	21	2	1
	2	3	22	3	2
			23	0	0
<i>April</i>			24	1	3
			25	0	1
1		1	26	0	2
2		2	27	1	2
17	1	0	28	1	1
18	0	0	29	0	0

Maand	Besmette huizen	Doden	Maand	Besmette huizen	Doden
30	0	0	6	2	2
	-	-	7	0	1
	9	16	8	2	4
			9	1	5
<i>Mei</i>			10	1	1
			11	1	2
1	0	0	12	0	0
2	0	0	13	0	4
3	3	3	14	0	3
4	1	5	15	1	3
5	0	3	16	2	1
6	3	3	17	1	6
7	0	0	18	2	4
8	8	3	19	1	1
9	0	5	20	2	2
10	1	1	21	1	4
11	1	1	22	2	5
12	1	2	23	2	2
13	5	6	24	2	2
14	1	1	25	2	2
15	1	0	26	5	7
16	3	2	27	1	4
17	2	1	28	0	3
18	1	2	29	1	2
19	1	2	30	2	5
20	0	1		-	-
21	4	3		38	75
22	3	2			
23	3	4	<i>Juli</i>		
24	2	4			
25	2	4	1	3	3

26	2	2	2	3	14
27	4	5	3	4	2
28	3	2	4	2	6
29	0	4	5	7	5
30	1	1	6	5	5
31	0	4	7	3	12
	-	-	8	2	3
	51	76	9	4	7
			10	1	5
<i>Juni</i>			11	6	5
			12	6	9
1	3	0	13	1	6
2	0	0	14	4	13
3	0	0	15	3	5
4	1	0	16	3	8
5	0	0	17	1	6

Maand	Besmette huizen	Doden	Maand	Besmette huizen	Doden
18		2	29	4	15
19	3	3	30	11	18
20	11	15	31	10	17
21	7	18		-	-
22	1	10		234	434
23	6	9			
24	7	8	<i>September</i>		
25	8	12			
26	4	15	1	1	9
27	7	16	2	6	13
28	6	14	3	9	11
29	10	13	4	5	14
30	8	17	5	5	21
31	2	3	6	6	15
	-	-	7	9	12
	138	269	8	2	10
			9	9	10
<i>Augustus</i>			10	4	4
			11	2	6
1	5	9	12	6	14
2	5	12	13	4	10
3	5	11	14	7	9
4	8	16	15	8	9
5	6	17	16	4	8
6	5	18	17	5	12
7	3	11	18	6	5
8	4	10	19	5	10
9	6	15	20	4	10
10	6	11	21	2	3
11	3	7	22	3	4
12	4	6	23	4	6

13	10	17	24	3	0
14	12	18	25	8	6
15	9	8	26	2	8
16	9	15	27	2	6
17	8	15	28	1	3
18	8	21	29	4	6
19	15	24	30	0	3
20	14	19		-	-
21	8	10		136	257
22	3	13			
23	15	19	<i>Oktober</i>		
24	4	12			
25	5	10	1	3	5
26	10	13	2	2	3
27	10	19	3	5	8
28	9	9	4	3	4

Maand	Besmette huizen	Doden	Maand	Besmette huizen	Doden
5	2	5	15	0	0
6	6	5	16	0	2
7	0	6	17	3	5
8	3	8	18	0	1
9	1	0	19	0	1
10	5	7	20	0	3
11	2	7	21	1	1
12	1	6	22	0	0
13	2	3	23	0	0
14	2	3	24	0	0
15	5	7	25	0	2
16	2	2	26	0	0
17	3	4	27	1	0
18	3	5	28	1	1
19	1	4	29	0	1
20	3	2	30	0	2
21	4	7		-	-
22	2	1		23	60
23	5	4			
24	1	7	<i>December</i>		
25	2	7			
26	2	4	1	1	1
27	1	1	2	1	0
28	4	3	3	1	0
29	1	5	4	1	1
30	0	1	5	1	0
31	1	5	6	0	2
	-	-	7	0	1
	77	139	8	1	4
			9	0	1
<i>November</i>			10	2	0

			11	2	0
1	0	6	12	0	0
2	0	2	13	0	3
3	2	8	14	1	0
4	3	3	15	1	1
5	0	1	16	0	0
6	0	7	17	0	0
7	1	2	18	0	0
8	3	4	19	1	3
9	2	2	20	2	1
10	1	0	21	0	1
11	3	2	22	1	0
11	3	2	23	0	3
12	0	0	24	0	0
13	1	3	25	1	0
14	1	1	26	0	0

Maand	Besmette huizen	Doden
27	0	0
28	2	0
29	0	0
30	1	0
	-	-
	20	22
<i>Januari 1667</i>		
1	0	1
2	0	0
3	0	0
4	0	0
5	0	1
6	0	1
7	0	0
8	0	0
9	0	1
10	0	0
11	0	0
12	0	0
13	0	0
14	0	0
15	0	0
	-	-
	0	6

Totaal van de door de Brugse Gezondheidscommissie bezochte huizen: 728.

Totaal slachtoffers der pest: 1357.

Nota: de totalen in de volgende bijlage zijn resp. 716 (huizen) en 1 308 (doden) .
Dit verschil komt voort uit het feit dat in de pestregisters een twaalftal huizen niet gelocaliseerd werden.

Bijlage II

Spreiding van de pest en mortaliteit per straat

Naam van de straat	Eerste geval	Laatste geval	Besmette huizen	Doden
Achter den Breyel	15.6.66	9.8.66	3	8
Achter den Frerenmuer	11.9.66	19.9.66	2	1
Achter St. Annakerk	5.10.66	8.10.66	2	3
Balchstraat	31.8.66	22.12.66	7	10
Balistraat	25.7.66	10.10.66	3	11
Belsbukstraatje	20.8.66	1.11.66	2	2
Bethanie (kwartier van B)	25.8.66		1	0
Bezemstraatje	1.8.66		1	1
Biskaaiersplaats	6.8.66		1	1
Blindengasthuis	6.7.66	18.9.66	3	5
Boerenhoek	23.4.66		1	4
Bootgezelstraatje	21.4.66	10.11.66	5	6
Boterhuis (Swart Hondeken)	8.3.66	13.9.66	2	4
Bouveriestraat	30.9.66		1	1
Bukstraatje (ten Hooie)	23.7.66	27.8.66	6	10
Burch	16.8.66		1	3

Naam van de straat	Eerste geval	Laatste geval	Besmette huizen	Doden
Capellestraat	30. 8.66		1	0
Carmersbrugge	22.8.66		1	1
Carimerskerke	16. 10.66		1	0
Carmerstraat	27. 7.66	17.11.66	13	20
Cellebroedeis	26. 7.66		1	2
Chartreusen	13. 5.66		1	1
Coletteklooster	17.9.66		1	0
Coolplaats	10. 8.66	7. 9.66	5	6
Craene	11. 7.66		1	1
Craenebrug	25. 8.66		1	1
Creekburchstraatje	3. 11.66		1	0
Dampoort	16. 5.66		1	0
Dorenstraatje	9.6.66		1	0
Dweersstraatje	19. 9.66		1	1
Dyver	17. 8.66		1	0
Eeckhoutstraat	april 66	22. 4.66	2	3
Eiermarkt	19. 8.66	24. 8.66	2	1
Eiland	25. 5.66		1	1
Engelstraatje	18. 6.66	28. 12.66	2	6
Ezelpoort	8. 5.66	19. 7.66	7	17
Ezelstraat	26. 6.66	6. 10.66	8	18
Filipstockstraat	17. 8.66	15. 9.66	3	6
Fondatie graaf Fonteyne	8. 12.66		1	1
Fonteinstraatje	27. 5.66	2. 12.66	4	6
Frerenakkerstraat	21. 8.66		1	1
Galgestraat	20. 9.66		1	1

Ganzeplaats	30. 7.66		1	2
Ganzestraat	11. 5.66	5. 9.66	4	10
Garenmarkt	14. 8.66	13. 9.66	4	3
Geldmuntstraat	22. 4.66	2. 9.66	4	6
Genthof	30. 6.66	7. 9.66	4	7
Gentpoort	7. 7.66	21. 11.66	3	2
G~stelhof	4. 7.66	26. 9.66	4	5
Goezeputstraat	29. 7.66		1	2
Gootjen	19. 9.66		1	1
Gouden Poort	16. 5.66		1	2
Grauwwerkerstraat	11. 8.66		1	1
Greinschuurstraat	14. 8.66	4. 10.66	2	5
Groeninge	30. 7.66	30. 9.66	6	5
Groenstraatje	27. 6.66	17. 9.66	5	10
Grote Markt (Corenmarkt	3. 5.66	31. 8.66	3	5
Halle	4. 8.66		1	0
Hauwerstraat	22. 7.66	10.10.66	2	2
Heilig Geesthuis	22. 8.66		1	0
Helmstraatje	25. 5.66	29. 7.66	4	16
Hoedenmakerstraat	21. 5.66	28. 9.66	6	7
Hoogste van Brugge	1. 6.66	6. 8.66	3	3
Hoogstik	26. 6.66	13. 9.66	7	5
Hoogstraat	2. 8.66		1	1

Naam van de straat	Eerste geval	Laatste geval	Besmette huizen	Doden
Hooie (ten H.)	2. 7.66	9. 1.67	55	99
Jacopijnestraat	27.5.66	25. 9.66	3	2
Jerusalemplaats	28.10.66		1	0
Jonckhof	20. 8.66		1	0
Kaatsspel	3. 8.66	6. 9.66	3	2
Kathelijnepoort	27. 8.66		1	1
Kathelijnestraat	24. 7.66	20.11.66	4	5
Klein Eeckhoutstraatje	19.12.66		1	2
Kleine Eeckhoutbrug	30. 8.66		1	1
Koningsbrug	3. 5.66	21.10.66	4	7
Koolkerke	1.12.66		1	1
Korte Baliestraat	1. 7.66	19.8.66	7	11
Korte Raamstraat	14. 9.66	28. 9.66	2	2
Korte Vlamingstraat	21. 4.66		1	1
Kraanrei	12. 7.66	16. 8.66	2	10
Krom Genthof	11. 7.66	23. 8.66	2	11
Kruispoort	25. 6.66	26. 9.66	10	19
Kuiperstraat	22. 3.66	3.11.66	3	2
Land van Belofte	19. 9.66	14. 9.66	2	3
Lane (straatje zonder ende)	10.10.66	20.10.66	2	6
Lange Baliestraat	26. 6.66	10. 9.66	3	4
langerei	1. 6.66	28.10.66	12	14
Lange Rolleweg	1. 6.66	20. 9.66	4	9

Langestraat	28. 4.66	3. 9.66	6	17
latijnsche School	5. 8.66		1	1
Leffinge	15. 9.66		1	1
Makelaarsheester	11.12.66		1	3
Mallebergplaats	15. 9.66		1	0
Mandevijpaanstraatje	19. 8.66	16. 9.66	2	7
Mariastraat	6. 5.66	12.10.66	5	16
Meers	8. 5.66		1	2
Moerstraat	8. 5.66	28.10.66	5	7
Molenbrug	10. 9.66		1	0
Molenmeers	30. 7.66		1	0
Mortierstraatje	30. 8.66	3.12.66	3	6
Munte	11. 7.66		1	1
Naaldenstraat	8.10.66	4.11.66	2	1
Nieuwe Gentweg	15. 7.66	20.12.66	5	12
Nieuwstraatje	5. 7.66	23.10.66	24	50
Noordzandstraat	12. 5.66	14.10.66	5	8
Oliebrug	14. 9.66	14. 9.66	2	1
Oliestraat	22 8.66		1	1
O.L. Vrouwkerkhof	12. 8.66	31. 8.66	3	4
Oostgistelhof	18. 9.66		1	1
Oostmeers	20. 7.66	18.10.66	7	16
Oude Burg	2. 7.66		1	1
Oude Gentweg	20. 7.66	23.10.66	7	21
Oude Hof	18. 8.66		1	1

Naam van de straat	Eerste geval	Laatste geval	Besmette huizen	Doden
Oudemerkstraat	24. 8.66		1	4
Oude Zak	23. 5.66	10.10.66	2	2
Palmstraat	18. 5.66		1	2
Pandbrugje	21. 5.66	30.8.66	2	3
Paradijs (herberg)	27.8.66	27. 8.66	2	4
Pandbrugje	21. 5.66	30. 8.66	2	3
Pittem (huis van P.)	17. 9.66		1	1
Potterie (kwartier van P.)	15. 5.66	10.12.66	8	18
Pottenerie	6. 9.66		1	0
Pottenmakerstraat	2. 7.66	13. 8.66	3	10
Pottevijnstraatje	23. 6.66	15.12.66	7	24
Prinsenhof (kwartier van P.)	27. 5.66	6. 9.66	3	3
Raamstraat	5. 9.66	6.10.66	4	12
Rolweg	10. 6.66	28.10.66	4	10
Rode Leeuw	19. 8.66		1	1
Rode Zustershuis (kwartier)	30. 7.66	8.10.66	4	10
Roopeerdstraat	13. 5.66	15.10.66	24	52
Roostraat	25. 5.66	29. 9.66	7	11
Rosemarijnstraatje	31.10.66		1	3
Rozendal	26.10.66		1	0
Rijkepijnderstraat	24. 6.66	11.11.66	12	18
Scheperschaarstraat	3. 7.66	15.10.66	3	7

Schipperskapel	1. 8.66	13. 8.66	2	0
Schrauwstraat	23. 8.66		1	0
Sgravenstraat	27. 7.66	31. 8.66	6	20
Sheerboutstraat	12. 9.66		1	1
sHeer Pieter Scheurstraat	17.6.66		1	3
Sinmoraelstraat	5. 8.66	14. 8.66	2	0
Sint Amandstraat	25. 5.66	11.10.66	2	4
Sint Annabrug	25. 5.66		1	0
Sint Annarei	29. 7.66		1	2
Sint Clarastraat	3. 7.66	8.11.66	24	56
Sint Elooiskapel	15. 9.66		1	5
Sint Gilliskerk (kwartier)	30. 5.66	31.10.66	22	52
Sint Jacobstraat	13. 5.66	19. 8.66	5	7
Sint Jansbrug	21. 8.66		1	3
Sint Janstraat + plaats	6. 7.66	27. 8.66	6	4
St. Pieters	19. 5.66		1	1
Sint Salvatorskerkhof	19. 8.66		1	4
St. Trudostraat + klooster	3.10.66	18.10.66	2	2
Slautenburch	23. 8.66		1	1
Smedenpoort	9.6.66	23. 8.66	2	2
Smedenstraat	11. 6.66		1	2
Snaggaardstraat + brug	21. 5.66	8.11.66	6	10
Spanjaardstraat	25.10.66		1	2
Speelmanstraat	31. 8.66		1	1
Spermalie (kwartier)	22. 6.66	21.10.66	5	6
Speypoort	24.4.66	5.11.66	5	6
Spiegelrei	31. 7.66	19.10.66	4	5
Spijkelboorstraat	24. 5.66	28.10.66	3	6

Staelyserplaats	2. 9.66	1.12.66	5	16
-----------------	---------	---------	---	----

Naam van de straat	Eerste geval	Laatste geval	Besmette huizen	Doden
Steenstraat	21. 6.66	21. 8.66	3	4
Stuivenberge (den Dune)	3. 8.66		1	3
Tavyser (straatje achter T)	28. 5.66		1	3
Ter Balie	4. 8.66	6.10.66	5	15
Timmemanstraatje	29.7.66		1	1
Vestestraatje	5.12.66		1	3
Vlamingdam	23. 8.66	14.12.66	4	5
Vlamingstraat	21. 8.66	12. 9.66	3	1
Vrijdagmarkt	12. 8.66	2.11.66	2	2
Vijfhoek	23. 5.66	11.11.66	12	18
Vuil Reitje	16. 7.66	15. 8.66	3	3
Vulderstraat	23. 6.66	5. 8.66	2	2
Waghenaarstraat	25.10.66		1	1
Walburgastraat + kerkhof	15. 8.66	29. 9.66	2	0
Walplaats	15. 7.66		1	3
Wapenmakerstraat	23. 7.66	20. 8.66	3	6
Waterhuis	23. 8.66	16. 9.66	2	11
Wereld uit	29. 8.66		1	1
Westmeers	6. 5.66	3. 7.66	4	1
Witte Leertouwerstraat	16. 8.66	30. 9.66	5	8
Wollestraat	20. 8.66	4. 9.66	2	1
Wulfhagestraat	4. 9.66		1	1
Wyngaard + plaats	29. 7.66	7. 9.66	4	4

Zakske	8. 8.66	25.12.66	6	5
Zevensterrenstraat	10. 5.66	20.12.66	5	6
Zonnekenmeers	21. 7.66	28.10.66	2	8
Zuidzandstraat	16. 7.66	9. 9.66	4	5
Zwarte Leertouwerstraat	26. 6.66	4.12.66	12	28
Zwijnskot	31. 7.66		1	3
Zwijstraatje	26. 8.66	27. 8.66	2	9
			-	-
			716	1308

Liedeken van een deserteur

In Biekorf 1966, 173-174, staat een 'Liedeken van eenen deserteur': acht strofen van zes regels, overgenomen uit de 'Nieuwen Almanak' van 1821.

De maker van het liedje is waarschijnlijk Jacob Hendrik Arens van Evergem. Deze wever leverde liederen voor de Gentse markt en was in briefwisseling met de marktzangers. Hij ging rond met de 'makronkasse', en werd ook garnisaire en deurwaarder. Dertig jaar lang woonde hij te Kaprijke waar hij in 1854 overleed. - Over hem, zie F. De Potter, Zuidn. Schrijvers 28-29. B.P.

Een Sint-Kristoffel met het ei-mannetje

Tot de groep *Meesterwerken uit Praag 1450-1750*, tentoongesteld in het Groeningemuseum te Brugge van 28 juni tot 20 oktober 1974, behoort een *Sint-Kristoffel* op naam van de Meester van Frankfurt of zijn omgeving⁽¹⁾. Het schilderij is van opvatting vrij traditioneel. Kristoffel, een reusachtig man met baard, torst het Jezuskind naar deze zijde van de stroom. Hij hanteert een zware tak of boomstam en wordt bijgelicht door een eremijt met lantaarn. De voorstelling is overeen te brengen met gegevens uit het betrokken heiligenleven ondermeer in de *Legenda Aurea*⁽²⁾. Zij wordt evenwel verlevendigd met enkele minuskule duivelfiguurtjes die proberen Kristoffel te hinderen. Bovendien wordt de aandacht getrokken door het bizar personage op de voorgrond: een menselijk wezen met dierenkop dat zich half in of uit een eierschaal bevindt.

Gesteld wordt dat de kompositie teruggaat op een model van Dirk Bouts. De kurieuze details behoren eerder tot de vormentaal van Jeroen Bosch. Kan ons ei-mannetje misschien vandaaruit verklaard worden? Er rijzen immers verscheidene vragen: wat kan dit figuurtje met de dierenkop voorstellen; wat voor dier wordt met de mens geassocieerd; wat betekent de eierschaal; waarom kruipt het mannetje in of uit het ei?

Doch eerst iets over de Meester van Frankfurt. Hij heeft zijn noodnaam te danken aan twee altaarstukken die hij voor kerken in die stad heeft uitgevoerd. Basisgegevens over de schilder, een oudere tijdgenoot van Quinten Metsys, zijn vooral bijeengebracht door Friedländer⁽³⁾: Aan de hand van een gedateerd en van een wapenschild voorzien dubbelportret te Wenen situeert hij de anonus als lid van het Sint-Lukasgild te Antwerpen, met 1460 als waarschijnlijk geboortejaar. Friedländer acht het nochtans niet uitgesloten dat hij zou afkomstig geweest zijn uit Gent. Werk op zijn naam verraadt namelijk enige invloed van het Lam Godsretabel en van Hugo van der Goes. Pogingen om zijn ano-

- (1) Meesterwerken uit Praag, Brugge, Groeningemuseum 1974, kataloog nr. 8; olieverf op paneel; 84 x 55.
- (2) Wij steunen op de uitgave *La Légende Dorée* de Jacques de Voragine, ed. J.B.M. Roze, Parijs 1902, deel 2 'Saint-Christophe' blz. 283-291.
- (3) Friedländer *Altniederländische Malerei*, deel 7, Berlijn 1929, blz 105-111 en plaat XCV.

Sint-Kristoffel door de 'Meester van Frankfurt'
(paneel 84 x 55 in de Nationale Galerij te Praag).

nymaat op te heffen werden o.a. ondernomen door J. Held, die de naam vooropstelt van de Antwerpse vrijmeester Hendrik van Wueluwe, en door W.R. Valentiner, die opmerkzaam heeft gemaakt op een Jan de Vos, eveneens Antwerpenaar én werkzaam te Frankfurt in 1512⁽⁴⁾.

Persoonlijke bindingen tussen de Meester van Frankfurt en het kunstcentrum Antwerpen met wat zij hebben meegebracht aan wisselwerking, overname van motieven en algemeen artistiek klimaat, dienen voorzeker niet uitgesloten. Dat zij voor onze schilder meteen ook de weg hebben geopend

Het ei-mannetje (detail uit het St.-Kristoffelpaneel).

naar de verbeeldingswereld van Jeroen Bosch is een onderstelling die enigszins lijdt onder de bedenking dat beide kunstenaars, - zij het duidelijk met ongelijk talent, ook kunnen geput hebben uit een beeldenvoorraad die zij met tijdgenoten gemeen hadden.

Nog tenminste twee andere voorstellingen van Sint-Kristoffel staan op naam van dezelfde anonymus⁽⁵⁾. Op een ervan bemerkt men een soortgenoot van de kleine gevlekte schildpad uit het Praags paneel. Zulk exotisme komt bij de vertellust rond Kristoffel wel meer voor. De stroom waaraan hij van oever tot oever zijn taak vervult, vraagt naar vissen, waadvogels en waterplanten; er worden zelfs dol-

(4) Aangehaald in Dictionnaire des Peintres, P. Bautier e a., Brussel z.j., trefwoord Maître de Francfort.

(5) Friedländer o.c. platen XCII en XCIII. Vgl. Katalog Keulen, W.R. Museum.

fijnen en najaden opgeroepen⁽⁶⁾. Maar op de andere twee schilderijen, hier bedoeld, ontbreken de duiveltjes zowel als het ei-mannetje dat ons intrigeert. De fantasie van de Meester van Frankfurt is hier dus blijkbaar niet even konsekwent als deze van zijn tien jaar oudere vakgenoot uit 's Hertogenbos. Mogelijk heeft hij deze plastische rariteit aangebracht op nadrukkelijk verzoek van zijn opdrachtgever, of als modesnuffje om te laten zien dat ook hij artistiek in was?

Terug nu naar het figuurtje met de dierenkop.

De ikonografie van Kristoffel zou daarvoor een aantrekkelijke verklaringsgrond kunnen verschaffen. De gnostische akten over de daden van de apostel Bartolomeus, uit de 6e eeuw, maken gewag van een *christianus cynocephalus et anthropophagus* die zich onder zijn invloed zou bekeerd hebben. Dit personage werd vereenzelvigd met Kristoffel, mede wegens een verschrijving van diens Cananese herkomst: *de genere canineo* in plaats van de *genere cananeo*⁽⁷⁾! De daarop geïnspireerde voorstelling van een Kristoffel-met-de-hondkop is meer in het Oosten verbreid geraakt dan in het Westen. Het motief is ook geïnterpreteerd als een verkristelijking van de Egyptische god Anubis. Men verwijst verder naar het fabuleus aziatisch geslacht van de hondskoppigen. De afbeelding van een menselijk figuurtje met hondskop blijkt dus ten overstaan van Kristoffel aanvaardbaar, hoewel wanneer deze wordt voorgesteld met menselijke gelaatstreken men zich kan afvragen of het monstertje dan doet zinspelen op zijn status vóór de bekering? De verklaring is aantrekkelijk zonder meer: niet gedoopt betekent erfzondelijk belast en onderhorig aan de duivel, wat overeenstemt met een vroegere levensfase uit de *Legenda Aurea*: de reus in dienst van de duivel in wie hij voorlopig de sterkste had erkend. Hagiografisch is daarvoor echter geen bewijs voorhanden.

Heeft de Meester van Frankfurt overigens het ei-mannetje toegerust met de kop van een hond? Het beeld is niet met-

(6) Wij raadpleegden o.a. L. Réau: *Iconographie de l'Art Chrétien*, Parijs 1958, deel 3, blz. 304-313, en J. Braun: *Tracht und Attribute der Heiligen in der Deutschen Kunst*, Stuttgart 1943, kol. 165-173.

De studies van Walter Loeschke over Kristoffel met de hondskop geciteerd door L. Réau, hebben wij niet kunnen raadplegen.

(7) L. Réau o.c.

een overtuigend. Dit zou ook de kop van een schaap kunnen zijn. Of heeft de Antwerpse schilder het niet zo nauw genomen? Het schaap kan in de 16e eeuw gelden voor onrein, onkuis. Ook de aap, eveneens op het paneel te zien, behoort tot het diabolisch beeldenarsenaal. Op de Praagse kompositie wordt de heilige reus aldus van verscheidene kanten belaagd.

Maar het ei dan?

Op een *Sint-Kristoffel* van Jeroen Bosch, die nochtans wemelt van hagiografische verwijzingen, is het ei niet terug te vinden⁽⁸⁾, wel op ander werk zodat de uitgebreide beeldentaal van deze meester ons voor onderhavig geval niet onverschillig mag laten.

Bax, in deze materie onmisbaar, stipt aan dat het ei, vanaf de 15e tot en met de 17e eeuw, in de Nederlanden verscheidene zinnebeeldige functies heeft gehad in min of meer ongunstige zin⁽⁹⁾. Hij noemt het o.a. een attribuut van pretmakers, vooral karnavalzotten. Het ei, uiteraard voldoende groot afgebeeld, dient hun aldus tot niet altijd eerbaar verblijf⁽¹⁰⁾. Degene die in het ei zit(ten) is een ‘door’ ‘Door’ kan zowel betekenen ‘dooier’ als ‘dwaas’. Ook Breugel bezigt dit woordenspel. Op zijn prent *De Heks van Mallegern* bemerkt men het hoofdpersonage in het ei terwijl zij een dwaas de kei snijdt. Brengt deze beeldspraak echter dichter bij het ei-mannetje? Wordt de Kristoffel-van-voorde-bekering gegispt als karnavalvierder, als gek?

Bosch beperkt zich gelukkig niet tot die ene betekenis. Bax e.a. noteren dat allerlei vreemdsoortige eieren erotische symboliek in beeld brengen⁽¹¹⁾. Wij menen bovendien dat dit bij voorkeur gebeurt op anti-paradijselijke taferelen die zich zogenaamd onder levenden afspelen, niet meer na hun dood nl. wanneer zij reeds afgebeeld worden in de hel.

Het basismotief is evenwel niet door Bosch bedacht. Ook hij kijkt terug naar het verleden. In de middeleeuwen worden allerhande dieren, gedrochtelijke en andere, uitgebeeld in relatie tot het omhulsel waaruit zij te voorschijn komen.

(8) J. Bosch-tentoonstelling, 's Hertogenbosch, kataloog 1967. Zie ook de platenalbums bij studies van de Tolnay en van Marijnissen e.a. (deze laatste uitg. Arcade 1973).

(9) D. Bax: *Ontcijfering van Jeroen Bosch*, Den Haag 1949, o.a. blz. 144 en volg. Vgl. id. Jeroen Bosch en de Nederlandse Taal, in Kat. 's Hertogenbosch 1967, deel II, Bijdragen, blz. 61 en volg.

(10) D. Bax: *Ontcijfering*, blz. 145.

(11) *Ibid.*

Het klassieke prototype zou Afrodite kunnen zijn, onder gelijke omstandigheden ter wereld gebracht. Haar legende is verbonden geworden met de mythe van het ei dat uit de hemel in de Eufraat is gevallen en daar bebroed door een duif. Dààruit is de Griekse godin van de vruchtbaarheid gekipt. De schaal van het ei zou naderhand soms door een schelp vervangen zijn⁽¹²⁾. Fraenger blijft in de lijn van de gedachtengang dat alle leven ontstaan is uit het water wanneer hij stelt dat voor Jeroen Bosch het ei als zodanig te vereenzelvigen is met de idee wereld⁽¹³⁾. Auteurs die zich al dan niet grondig gebogen hebben over de relatie tussen kunst en alchimie, hebben zich overigens geen grote moeite moeten geven om hetzelfde ideogram als levenwekkend beginsel terug te vinden in allerlei verwante betrekkingen of betekenissen. Het ei genoot zelfs de eer te figureren als zetel van de wijsbegeerte⁽¹⁴⁾!

De ikonografische rol van het motief blijft aldus veel- en ook dubbelzinnig, vooral binnen het taalgebied der oude Nederlanden waar dan nog het woordenspel doo(ie)r = dwaas extra bijkomt. In het ledige ei nemen alvast dwazen en dienaar(ess)en van de boze macht graag hun intrek. Dat het bijgeloof daarrond tot voor korte tijd hardnekkig voortleefde verneemt men uit de volksmond: 'Wie een ei gegeten heeft, moet terstond de schaal verbrijzelen, zoniet zouden de toveressen er in komen wonen'⁽¹⁵⁾. De Antwerpse Meester van Frankfurt is het blijkbaar daarmee eens geweest.

G. Gyselen

(12) Jurgis Baltrusaitis: *Le Moyen Age Fantastique*, Parijs 1955, blz. 55.

(13) Wilhelm Fraenger: *Das Tausendjährige Reich*, Coburg 1947 (Franse vertaling: *Le royaume millénaire de Jérôme Bosch*, Parijs 1966).

(14) J. Van Lennep: *Art et Alchimie*, Brussel 1966, blz. 41 en afb. 12.

(15) Hervé Stalpaert: *Toverije in het Brugse Vrije*, Brugge 1950, blz. 93.

Minderjarigen in het oude strafrecht

Strafrecht was eertijds een private aangelegenheid tussen de misdadiger en de benadeelde of diens familie. Slechts uitzonderlijk (bv. voor verraad jegens de stam) werd van overheidswege ingegrepen om misdrijven te bestraffen. Tot in de 16e eeuw blijft een misdrijf in het costumiere strafrecht *privé*: het slachtoffer of zijn familie heeft recht op herstel. Dit herstel kan bekomen worden, hetzij door vete (oorlog) tegen de dader en zijn familie, hetzij door betaling van een bepaalde som: hiermee wordt dan de vrede (zoen) afgekocht. Zo de misdadiger vlucht moet zijn familie hem verlooehenen, afzweren, uitsluiten, negeren, zoniet loopt zij de kans zelf als de auteur van het delikt te worden beschouwd.

Naarmate het overheidsgezag krachtiger wordt (vanaf de 16e eeuw) wordt de afgekochte *verzoening* vervangen door het betalen van een boete aan de heer. Dit oude costumiere recht, dat zich niet bekommert om de morele of intentionele zijde van het strafbare feit, behandelt nochtans reeds de misdrijven van kinderen anders dan deze gepleegd door volwassenen.

Als kinderen gelden diegenen die niet ouder zijn dan 14-15 jaar. Dit is trouwens de leeftijd waarop in de late middeleeuwen bijna overal in West-Europa een persoon als meerderjarig wordt aanzien. Beneden deze leeftijd worden de misdrijven beschouwd als onvrijwillige daden, als ongelukken, malchance, meskanse. Er wordt wel herstel geëist doch de som die moet betaald worden is geen afkoop van het aangedane onrecht en evenmin een losprijs voor de verzoening. De familie van het misdadig kind dient dit dan ook niet te verlooehenen of door verbanning aan zijn lot over te laten⁽¹⁾.

Eeuwen voordien huldigde de Salische Wet (het oude

(1) P. Heupgen. 'Les enfants devant la juridiction répressive à Mons du 14e au 18e siècle'. Bulletin de la Commission Royale des anciennes lois et ordonnances. T. XI, fasc. 6 (1923). De auteur citeert drie gevallen van 'plaids' vóór het feodale hof te Mons (resp. in 1363, 1373 en 1376), die hij ontleent aan een werk van F. Cattier: 'Evolution du droit pénal germanique en Hainaut, jusqu'au XVe siècle'. Dequesne-Masquelier, 1893. Telkens is er sprake van kinderen die een 'ongeluk' hebben veroorzaakt. Het hof stelt vast dat 'gezien de leeftijd, de familie van de benadeligde geen afzwering mag eisen'. Over de minderjarigheid in het oude burgerlijk recht, zie A.S. De Blécourt, Kort begrip van het oud-vaderlandsch burgerlijk recht, Groningen 1932, p. 97-102.

recht van de Salische Franken, 5e eeuw met latere glossen) ongeveer hetzelfde principe, met dit verschil dat de meerderjarigheid reeds intrad vanaf het 12e levensjaar. Het misdrijf van een kind kon wegens het ontbreken van opzettelijke belediging de gemene vrede niet breken. Zoengeld was niet verschuldigd maar de benadeelde partij kon haar recht op *weergeld* of boete doen gelden. De *culpa* bleef daarbij volledig buiten beschouwing.

Dit betekent nochtans niet dat men zo maar de spons veegt over de laakbare feiten gepleegd door kinderen! Meestal komen de schavuiten er vanaf met een duchtige bolwassing of een flink pak slaag (veelal in de gerechtszaal zelf, later meer en meer in de gevangenis, vanaf einde 17e eeuw) en liefst onmiddellijk na de uitspraak van het vonnis; soms beperkt de straf zich tot een *vergiffenis* vragen (amende) aan de benadeelde persoon.

Een kleine greep uit de rechtspraak moge dit duidelijk maken.

15 juni 1486 Brugge. - Twee zonen van kouseschepper hadden een Spaanse koopman beledigd; verschijnen in Vierschaar. Amende: blootshoofs met elk een toorts van 2 pond geknield vergiffenis vragen aan de wet, daarna Breidelstraat, Markt, Waterhalle, Vlamingstraat, Beurs, Zouterstraat, Langewynckel ‘vanden Spaengiaerden vergevenesse biddende van de ruudhede ende injurye ende hoverlast die zij den voors. coopman ghedaen hadden’. Boeck van Brugghe, ed. C. Carton 1850, blz. 111.

1612 Brugge. - Alsoo den jonghen staende hier in den text bevonden is te zijne schietende van zinnkens, ende niet ouder dan tusschen twaelf ende derthien jaeren, is bij schepenen gheslaect met laste van Ghod ende Justice verghevenesse te bidden. Actum den 11e maerte 1612. (Was beticht van medeplichtigheid in diefte). Rijksarchief Brugge (RAB). Fonds nr. 621 f. 89.

24 sept. 1626 Brugge. - Pieter fs. Gillis de Ruddere oudt 14 jaeren steelt een zilveren kroes in een huis waar hij werkt met zijn vader. Straf: gheresolveert in Camere: ‘dat dese Pieter zal ghegheesselt worden in de stedeschole ende voorts aldaer ghecolloqueert worden...’ RAB. Fonds Brugge nr. 623 f. 2^v.

20 nov. 1628 Brugge. - Perynken Carpentier oud 9 jaer beticht van huisdiefstal met P. Stockman *18 jaar*. Straf: vergiffenis bidden in Camere met gesloten deuren. RAB. Fonds Brugge nr. 623 f. 79-80.

21 febr. 1629 Brugge. - Jaquemynken Lichtvoet oud 13 jaeren beticht van medeplichtigheid in diefstal. Wordt ghedreect mette cramme ende gheesselynghe present scherprechter. Straf: geslaakt met vermaan en uitbested. RAB. Fonds Brugge nr. 623 f. 86, 89.

23 aug. 1652 Brugge. - Jan Valentyn Albert Aernouts oud 11 jaar, beticht hulp in diefstal. Straf: geselen in gevangenis ‘ter presentie van de moeder’. En dan met moeder aan wie ‘een groot vermaan van bekinghe ende de moeder beter zorghe soude drae-

ghen jehens de fauten van haer kyndt'. RAB. Fonds Brugge nr. 161 f. 130.

1667 Bergen. - Zuster Anna en Zuster Maria van het St. Niklaashospitaal worden door een groepje kwajongens lastig gevallen op straat; Zuster Maria wordt bij haar kap getrokken. Er is een misdienaar bij. De jongens gaan ook veel aan het hospitaalklokje trekken. Twee jongens worden door de Schepenen gestraft: vader Galopin en vader Stuchel moeten hun telgen afranselen in het bijzijn van de kapelaan van 't gasthuis en dan vergiffenis vragen aan de zuster. Heupgen (in het in voetnoot 1 aangehaalde werk) 221.

1765 Bergen. - Weesjongen 13 à 14 jaar. Steelt geld en juwelen bij een goudsmid, bij wie hij leerjongen is. Hij koopt zich snoepgoed, een scharlaken broek, zilveren broekgespen; hij schenkt cadeautjes aan weesjongens en weesmeisjes die zijn spullen wassen en strijken. Straf: drie weken in de donkerkamer op water en brood; drie geselingen. Heupgen 233.

Uitzonderingen bevestigen de regel:

23 febr. 1643 Brugge. - Jehan Sauveur (alias Lontone) 'eaigé de dix ans' heeft kind in 't water geworpen om klederen te stelen. Straf uutgheseyt uuyt het Nederlant (!) 20 jaar. Hij wordt toevertrouwd aan Corn. van Lieckercke 'die aen schepenen toezegde in cameran dat hij hem Jehan zoude zenden naer Spaignen mette schepen liggende inde haven van Oosthende met soldaten om derrewaerts te trekken'. RAB. Fonds Brugge nr. 666, f. 117^v.

Het is helemaal niet uitgesloten dat dit tienjarig kind Spanje bereikt heeft als roeier op een galeischip.

Volledige kwijtschelding zonder vermaning of tuchtiging komt zelden voor. Slechts twee gevallen zijn ons bekend:

1620 Brugge. - Hansken fs. Jans oud 13 jaren bedelt en slaapt op straat. Geen betichting, geen straf. RAB. Fonds Brugge nr. 623 f. 241.

16 juli 1642 Brugge. - Pierre de France 'eaigé de 9 ans au nouvel an passé' helpt gestolen goed verkopen zonder het te weten. Geslaakt en 'ghecolloqueert ex officio met Beernaert van Steene om hem te wercke te stellene in het passementweven ende thenden vanden jaere zal anden zelven Beernaert alhier present synde ghedaen worden een toelech als naer redene'. RAB. Fonds Brugge, nr. 625 f. 118.

Dit laatste geval ontzenuwt enigszins de algemeen gangbare opinie die men heeft aangaande de opvatting van de straf in het oude recht: niet altijd wordt de minderjarige na het vonnis aan zijn lot overgelaten.

Terloops weze opgemerkt dat bedelen op zichzelf een strafbaar feit werd. Twee ordonnantiën op de armenzorg die qua stijl en inhoud veel gelijkenis met elkaar vertonen illustreren dit duidelijk:

1525 Ieper. - Reglement Stadsrekening op bedelarij en landloperij. 'Item, dat men beveilt ooc elcken, die kinderen heeft, dat

hij niet en ghedoooghe die kinderen te gane om die aelmoessen, up van gelijcken gheleyt te zijne in vanghenessen te watre ende broode, ende nietmin die kindren ooc ghecorrigeert te zijne met roeden oft anderssins, ter disscretie van mijn voornoemde heeren⁽²⁾.

1530 Bergen. - 'Que ceux ou celles ayant enfans ne fassent leurs dits enfans brimber ne demander l'aumône sous telle peine et punition que dessus, et les dits enfans battus de verges, et aultrement à la discrétion des dits eschevins'. Heupgen op. cit. 209.

De straf wordt echter strenger wanneer het misdrijf werd gepleegd samen met oudere personen of met vader of moeder. Niet zelden worden de kinderen dan verplicht om ofwel de terechtstelling of de bestraffing van hun ouders of oudere medeplichtigen bij te wonen ofwel met hen verbannen te worden. Het doel van de straf bestaat er immers alleen in schrik aan te jagen en een *exempel* te zijn voor de anderen.

1547 Bergen. - Claude du Courtil 40 jaar en zijn zoon Jean 15 jaar hebben klederen gestolen. De vader gepijnigd, erkent de diefstal; wordt gehangen. De zoon met roeden geseld en gebannen uit het land: zal de strafuitvoering van zijn vader niet bijwonen, doch wel het vonnis horen lezen. Heupgen 215.

1582 Kortrijk. - Pieter Hantheens van Lier, een jongen van 14 jaar schoenmaker van stiel, staat op 17 november terecht voor de schepensbank omdat hij met de bende van Aert Janssen te Wakken heeft meegelopen 'als gonfard zo mouschaetse in den dienst vande soldaden'. De jongen moet de terechtstelling van zijn meester bijwonen om daarna zijn haar 'verbloit' te worden met een strowis en, na een duchtige geseling op de straathoeken, voor 50 jaar verbannen te worden uit het graafschap Vlaanderen. Biekorf 1964, 182-183.

5 maart 1627 Brugge. - Jehanneken, fa Simon Langhevin oudt 13 jaren, verloor haar vader voor 8 jaar; betrokken in dieften. Straf: wordt verbannen met haar moeder en haar jongste broeder 6 jaar. RAB. Fonds Brugge nr. 623 f. 29.

1629 Bergen. - Vier minderjarige landlopers uit Frankrijk, ouderloos. Pierre Wautier 16 j. zonder beroep, Georges Bajard 14 j. Wever, Nicolas Rosier 11 j. passementwerker, Jean Rosier 9 j. idem. Zij stelen brood, boter, vlees, een kip, schoenen, klederen. Zijn zonder middelen van bestaan. Straf: geseld en verbannen. Keren na enkele weken terug: idem geseld en gebannen. Pierre Rosier 10 j. - een 3de broertje - wordt aan de kaak gesteld: het ijzeren aapje van Bergen, (Le Singe du Grand Garde) dat zich bevindt links aan de ingang van het Stadhuis. Het is niet onwaarschijnlijk dat dit de schandpaal geweest is voor kinderen.

28 aug. 1630 Brugge. - Cathelyne Questerheys oud 12 of 13 jaar, geb. van Ieper steelt zilver en kostbare sieraden van kinderen. Straf: geselen in gevangenis 'duer haer moedere' en uit stad trekken met

(2) J. Nolf. La réforme de la bienfaisance à Ypres au 16e siècle, p. 13 Gent 1915; uitg. RUG).

vader en moeder. (Moeder 'naer haer lant' 31 aug. 1631). RAB. Fonds Brugge nr. 623 f. 134^v.

1711 Bergen. - Jan Janssen 13 j. verdacht van diefstal. Schepenen vinden geen schuld, stellen echter vast dat hij de slechte weg opgaat en om hem op de goede weg te helpen zal hij vanuit het venster van het schepenhuis de bestraffing van zijn moeder bijwonen: deze wordt, met de koord aan de hals, gezeseld, daarna gebrandmerkt en gebannen.

'Wie t'exuseren zijn van dootslaghen'. Illustratie (houtsnede) voorstellend kinderen (links) en waanzinnigen (rechts) bij het 84ste hoofdstuk van de 'Practycke in Criminele saecken ghemaect door Joost de Damhouder van Brugge'. Rotterdam 1618.

1717 Bergen. - Hottelet heeft met meerderjarigen diefstal gepleegd: geknield op het schavot moet hij de strafuitvoering van de meerderjarigen bijwonen: de ene wordt gehangen, de andere gezeseld, gebrandmerkt en gebannen. Heupgen 227.

Hoewel gehandicapte minderjarigen evenzeer voor bestraffing in aanmerking komen als gezonde *schavuitjes* gebeurt het toch dat de rechters door medelijden worden bewogen en de dader *absolveren*; het komt echter niet in hen op om dit kind te verzorgen.

1629 Bergen. - Etienne Dubois 14 j. ouderloos met de soldaten meegekomen. Bedelt. Steelt.

1. Te Valenciennes: gezeseld in besloten kamer, aan de balie, op het schavot en gebannen.

2. Te Bergen: gezien zijn jonge jaren en dat hij lijdt aan epilepsie (is in de gevangenis ziek gevallen): de schepenen geven hem zijn stuivers terug, maar bannen hem.

Een andere mogelijkheid om aan de straf te ontsnappen bestaat er in asiel te zoeken en genade te verkrijgen.

13 maart 1732. - David Bonte, fs. Josse, uit de parochie Ruddervoorde, 14 jaar oud, had bij ongeluk met een ratelaar de dood veroorzaakt van Charles Vande Wiele, oud 16 jaar. David zocht asyl in de proosdij van Hertsberghe en bleef er tot 11 november, dan kreeg hij genade van de Aartshertogin. La Flandre II (1868) 297.

Wat nu de straffen betreft die worden opgelegd aan 'meerderjarigen' tussen 15 en 20 jaar, deze zijn in principe minder streng dan voor de echte volwassenen. De meest voorkomende vormen van straffen zijn: geselen, op de pijnbank leggen, brandmerken, aan de schandpaal plaatsen, op water en brood zetten, verminken, naar de galeien sturen, op bedevaart zenden en verbannen.

16 jan. 1634 Brugge. - Anthone Blaraert 18 jaar, oudleerling van de stedeschool, herhaaldelijk aldaar gestraft en eindelijk buitengezonden. Herhaalde diefstallen. Straf: geseling in 't openbaar; verbannen uit stad 10 jaar. RAB. Fond Brugge nr. 624 f. 11^v.

16 aug. 1632 Brugge. - Lamoral Vermeil, geboortig van Arras, faubourg de Molaine, oud 16 jaar: bekent te Aalst veroordeeld geweest te zijn tot geseling en brandmerk op rug en verbanning voor 6 jaar wegens beurssnijden; bekent nog tweemaal beurs gesneden te hebben, eens te Rijsel en eens te Kortrijk, uit armoede; ontkent beurs te Gistel op de kermis te hebben willen snijden. Straf: geseling met bast (koord) aan hals en ban uit Vlaanderen voor eeuwig. RAB. Fonds Brugge 17048 f. 118-120^v.

1767 Bergen. - Twee meisjes 15 en 16 jaar te zamen betrapt op heterdaad als medeplichtig in overspel met een persoon van grote familie. Straf: 3 dagen in de gevangenskelder op water en brood, vermaning aan hen en hun ouders. Heupgen 233.

De terechtstelling van jeugdige personen is uitzonderlijk. Heupgen haalt echter voor Bergen het geval aan van een knaap van 16 jaar, een vagebond die heel wat diefstallen met inbraak op zijn kerfstok heeft: hij wordt gehangen (1629)... Doch ook een andere soort misdaad kent geen genade in de ogen van de 17e eeuwse rechters: wee diegenen die bekennen dat ze zich aan duivelspraktijken hebben gegeven. De straf is onverbiddelijk: de daders worden gewurgd en hun lijk onmiddellijk verbrand. (Dit geldt zowel voor jongens als voor meisjes). Heupgen op. cit. 217-222.

Dat men een heilige schrik heeft voor deze *lèpre spirituelle* bewijst het feit dat men zelfs een heksenproces inspant tegen een 12-jarig meisje! Het kind ontsnapt geluk-

kig aan de brandstapel en wordt naar zijn geboortedorp (Blaregnies) teruggestuurd. (Bergen 1683). Heupgen op. cit. 222-223.

Nog een laatste heksenproces:

1691 Bergen. - Een 14-jarig meisje bekeert omgang te hebben met de duivel, mensen en dieren behekt te hebben en allerlei heksenpraktijken uit te oefenen.

Tussenvonnis: Gevangenisstraf tot haar achttiende jaar, waarna het proces zal hernomen worden. Het dossier vermeldt het eindvonnis niet (Heupgen o.c. 224-225).

Het is slechts in het begin van de 18e eeuw dat men stelselmatig overgaat tot collocatie van de jeugdige delinquenten in publieke tuchthuizen (de stad Bergen bv. richt in 1717 het *Maison de la Charité* op). Voordien waren er echter wel privé-instellingen zoals 'La Maison de la Madeleine' gesticht te Bergen in 1485 door Margaretha van York (Heupgen o.c. 213).

In de loop van de 18e eeuw verminderden de lijfstraffen om vervangen te worden door collocatie en gevangenisstraffen van een zekere duur. De vorm van de processen blijft nochtans ongewijzigd en kan als volgt geschetst worden:

- Preventieve arrestatie van de dader.
- Horen van de aanklagers en van de getuigen.
- Ondervraging met als enig doel: de bekentenissen afdwingen.
- Uitspraak en onmiddellijke uitvoering van het vonnis.

Als rechters fungeren de baljuw (*mayeur*) en de schepenen die naast de bestuurlijke ook de rechterlijke macht uitoefenen.

Van publiciteit of waarborg geen sprake, evenmin van verdediging van de delinquent door een advocaat. In geval van gevangenisstraf wordt de jeugdige misdadiger in dezelfde nor gestopt als de volwassenen. Zoals hiervoor reeds aangehaald speelde de mentale of fysieke handicap wel een doorslaande rol in de beslissing van de rechters, doch een actieve bekommernis om het minder-valide kind ontbrak volkomen. Beroving van de vrijheid in een streng tuchthuis is in de 18e en zelfs in de 19e eeuw het summum van de strafpolitiek t.o.v. jeugdige delinquenten. Men moet wachten tot de 20ste eeuw om het begrip 'heropvoeding' eindelijk ingang te doen vinden.

W. Minne

Jacob Walwein

Kanunnik en drukker te Ieper

Op 28 augustus 1834 overleed te Ieper de laatste van de drukkers Walwein, met name Jacob-Franciscus-Eugenius Walwein, zoon van Thomas-Frans die in 1750-1788 als stadsdrukker van Ieper en als drukker van het bisdom Ieper werkzaam was.

Na de dood van Thomas-Frans, die zijn bedrijf gevestigd had in *De Stad Oostende*, de oude drukkerij van de familie De Rave, werd de firma in stand gehouden eerst door de weduwe, en vanaf 1793 door de drie zonen onder de benaming *Gebroeders Walwein*.

Jacob-Eugenius (geboren in 1750) was priester in het bisdom Ieper en sedert 21 april 1792 kanunnik van het Sint-Maartenskapittel (met de tweede prebende van Veurne). Hij overleefde zijn twee broeders; blijkbaar vanaf 1805-1809 is hij nog de enige firmant in leven.

De drukkerij Walwein werkte voort, zeker tot in 1825. De produktie bestaat o.m. uit een belangrijke reeks catalogi van boekenveilingen, benevens enkele almanakken en schoolboeken. Een bijzondere vermelding verdient de herdruk - 'Zevensten druk, van nieuws overzien, en verbeterd' - van de *Nieuwen nederlandschen Voorschriftboek* van A. Steven. Deze niet gedateerde herdruk 'Tot Yper, by Walwein, boekdrukker op de Leet', verscheen in 1813 met de approbatie van 30 juni 1741.

Ook kanunnik-drukker Jacob Walwein heeft de uitgave ondernomen van de uitvoerige biografie van zijn oud-collega kanunnik J.B. van Roo (1716-1797), een werk van de jezuïet Benedictus de Pauw, dat ongedateerd in 1802 verscheen.

In 1808 liet Guillielmus Franciscus van Calbergh, pastoor van Beselare, een eerste stukje (*de Hooveerdigheid*) van zijn berijmde 'Zeven Hoofdzonden' verschijnen bij P.H. Annoy, een nieuwe drukker die zich op de grote Markt te Ieper gevestigd had. De uitgave van de andere hoofdzonden werd in 1809 voortgezet door kanunnik Walwein, alsdan 'woonende op de lente-markt'. Alleen het inleidend stuk 'in rym-digt gestelt tot vermaak en onderrigtinge van alle christene menschen' is gedateerd 1809. Daarop volgden, in afzonderlijke octavo-drukjes van 8, 12 of 16 bladzijden, de berijmde gierigheid, onkuisheid, nydigheid, gulzigheid, gramschap en 'ledigheid ofte traegheyd'. Deze drukjes uit 1809 en volgende jaren zijn niet gedateerd en dragen alle de vermelding 'Eersten druk'. (Diegerick, *Bibliographie Yproise* pp. 381, 387-388). Pastoor van Calbergh en zijn soms pittige verzen zijn te weinig bekend (de drukjes zijn ook uiterst zeldzaam). J.-H. Maes in zijn *Beselaarse Gedenkboeken*, deel III (1960) geeft een goede biografie van de pastoor die 46 jaar (1779-1825) in Beselare werkzaam is geweest.

A.V.

Uit de dood verrezen moeder verzorgt haar kinderen Een West- en Fransvlaams volksliedthema

Met een ave voor A.V. die heel Biekorf verzorgt en voor Magd. C. die onder ander het volkslied noteert en samen met Biekorf jubileert.

Een volksliedthema wekt speciale belangstelling en nieuwsgierigheid op wanneer het zonder kommentaar verschijnt onder de vermomming van een sterk verzongen versie rechtstreeks uit de volksmond genoteerd. Als deze versie ook motieven bevat, die nog in andere omstandigheden in deze zelfde overlevering worden behandeld, mag men vermoeden dat zulk een relict uit een veel duidelijker overlevering is gesproten. Ontdekken uit welke bronnen een verzongen versie is ontsproten, behoort tot een van de vele opdrachten van het volkskundig onderzoek.

Dit is onder ander het geval van een brokstuk spellewerksterslied, in 1957 door Magda Cafmeyer te Moerkerke genoteerd en terloops als merkwaardige tekst medegedeeld in de vertellemen van Babetje van de Kusters in Damme. Deze tekst werd later ook overgenomen in de Westvlaamse sagenoverlevering en daar als een sagenunicum gerangschikt. In deze beide tekstpublicaties werd het liederenonderzoek helemaal verzuimd. Thans zal duidelijk blijken dat men juist in deze vorm van overlevering, herkomst en verspreiding van de verzongen Moerkerkse versie kon terugvinden.

1. Het thema van de verrezen moeder.

In de internationale motievenindex worden de lotgevallen van de verrezen moeder onder de verzameltitel 'Dead mother's friendly return' gerangschikt. Men onderscheidt verder de volgende varianten: 1. De overleden moeder keert terug om haar zuigeling te voeden; 2. De overleden moeder keert terug om haar vervolgde kinderen te helpen; 3. Het overleden kind keert terug om het weeklagen van zijn ouders te doen eindigen. Op deze hoofdvarianten konstateert men dan enkele verdere afwijkingen. Doch in deze index op wereldniveau, hoofdzakelijk op het sprookjesonderzoek ge-

richt en eerder toevallig op de liederenoverlevering, vindt men slechts in zeer zeldzame gevallen de Vlaamse overlevering vermeld⁽¹⁾.

In de Duitse overlevering van bijgeloof en bijgelovige praktijken wordt de onverbreekbare band tussen moeder en kind ook na de dood aangewezen in de volgende verschillende verschijnselen. Men onderscheidt: 1. De overleden moeder blijft over de opvoeding van haar kinderen waken; 2. De overleden moeder keert terug om de wanorde in het (moederloze) gezin te herstellen; 3. De overleden moeder keert terug om personen die haar kinderen verwaarlozen te berispen of te bestraffen; 4. Het gebeurt dat de overleden moeder verontwaardigd haar verwaarloosd(e) kind(eren) met zich meevoert. Deze verschillende verschijnselen werden volledig uit een uitgebreide Duitse sagenoverlevering geput⁽²⁾.

In het licht van deze algemene kenmerken van het thema en zijn varianten is het mogelijk het liedthema van Moerkerke op zijn eigenschappen te testen. In de verzongen tekst keert de overleden moeder terug om haar echtgenoot te vermanen omtrent de goede opvoeding van hun kinderen en ze verwittigt hem meteen dat ze liever haar kinderen met zich meevoert dan ze berooid te zien opgroeien.

Het onderzoek van de Vlaamse liederenoverlevering zal duidelijk de levenswijze van het thema openbaren. Er blijken zelfs voldoende varianten aanwezig om de evolutie van het thema te volgen en te indexeren, terwijl ook verder in het Franse liederenpatrimonium ditzelfde thema met eigen kenmerken verschijnt.

2. De West- en Fransvlaamse liederenoverlevering.

1856	A	Ach! Tjanne, zeyde hy, Tjann Waerom en zingde gy niet?
------	---	--

- (1) S. Thompson, *Motif-Index of Folkliterature*. Copenhagen 1956, 2de druk, dl. II, mot. E. 323 en volg. Hierin vindt men vooral verwijzingen naar de 'bekende sprookjesindex van dezelfde Amerikaanse auteur.
- (2) H. Bächtold-Stäubli en E. Hoffmann-Krayer, *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*. Berlin-Leipzig 1934-1935, dl. VI, kol. 697, i.v. Mutter. - A. Jellinek, *Zur Vampyrage*, in *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* XIV, 1904, blz. 322-323 gaf een eerste algemeen overzicht van deze stofbewerking uitgebreid tot de Duitse en Europese letterkunde.

Thema A: Na de dood van de moeder worden de kinderen door de stiefmoeder mishandeld. Op het graf van hun moeder komen ze bidden. De overledene verschijnt, ze neemt een kind op haar schoot, geeft het jongste de borst en verklaart verder niet te kunnen helpen, omdat het haar geest is die aan het graf verschijnt.

E. De Coussemaker, Chants populaires des Flamands de France... Gent 1856, blz. 208-211, nr. 58 onder de titel: Ijanne (8 str. van 4 v.). Ongewijzigd in de tweede druk. Rijsel 1930, blz. 211-213. - Overgenomen door F.A. Snellaert, Oude en Nieuwe Liedjes. Gent 1864, 2de druk, blz. 68-69. - Overgedrukt in F. Van Duyse, Het oude Nederlandsche Lied. 's Gravenhage-Antwerpen 1903, dl. I, blz. 226-227 en 230, verwijzing naar beknopte bespreking door G. Kalff, Het lied in de Middeleeuwen. Leiden 1883, blz. 225 en door P. De Mont in Volkskunde V., 1892, blz. 39. In de nalezing van Van Duyse, dl. III, blz. 2730 wordt slechts herinnerd aan de vergeten variant van Blyau-Tasseel, hier verder te bespreken. Deze versie uit Frans-Vlaanderen werd in het Duits vertaald en overgenomen door L. Erk - F. Böhme, Deutscher Liederhort (Leipzig 1893) in de anastatische herdruk 1963, dl. 1, blz. 609, nr. 202c. Andere liederen uit. Duitse bron mag men in verband met het Vlaamse lied verder verwaarlozen.

1879

B

Wel, Barbel, zei hij,
Barbel,

En waarom en zingt gij niet
meer?

Thema B: Na de dood van zijn vrouw hertrouwt een weduwnaar, die drie kinderen heeft. De stiefmoeder geeft 's nachts het jongste kind, dat weent, een kaaksmete of slag tegen het hoofd. 's Anderendaags gaan de drie kinderen bidden aan het graf van hun moeder. De overledene verschijnt, ze neemt een kind op haar schoot, zoogt het kleinste en leert de oudste op een beleefde manier bedelen. Hij moet overal verklaren dat zijn eerste moeder Barbel hem goede manieren heeft bijgebracht. Om middernacht overlijdt de oudste zoon eveneens.

A. Lootens-J.M.E. Feys, Chants populaires flamands... recueillis à Bruges. Brugge 1879, blz. 107-110, nr. 55, titel: Barbel (17 str. van 4 v.). - Zonder kommentaar overgenomen door F. Van Duyse, o.c., blz. 227-230. - Deze Brugse versie werd in het Frans vertaald overgedrukt in Th. de Puymaigre, Folklore. Parijs 1885, blz. 114. Daar wordt de Brugse liederenverzameling besproken en het lied Barbel wordt met een paar Franse varianten vergeleken. Dit werk wordt hier verder nog vermeld.

1902	C	En wel, Tjanneke, zeide hij, Tjanne En waarom en zing je gij niet meer?
------	---	--

Thema = B

A. Blyau-M. Tasseel, Iepersch Oud-Lied-boek. Gent 1902, 2de afl., blz. 110-113, nr. 38, titel: Van Tjannetje (18 str. van 4 v.). Omdat de eerste twee strofen niet bij dit lied behoren, werd het steeds met de incipit 'En ik klommere op hooge steinen' verkeerd bij de groep van de 'ruiterliederen' ingedeeld. Thans vindt men dit lied in de integrale uitgave van deze liederenverzameling uitgegeven in Brussel in 1962, door de Koninklijke Commissie voor Volkskunde, blz. 110-113, handschrifteditie zonder kommentaar. Blyau-Tasseel rangschikten dit lied in het 'Boek der Tellingen', oude balladen als tijdverdrijf gezongen onder het spellewerken, een vorm van arbeidslieder, besproken in H. Stalpaert, Volkskunde van Brugge. Brugge 1974, blz. 267-270.

Belangrijk vooral is bij deze Ieperse versie een variant in een voetnoot medegedeeld, waarin verwezen wordt naar de verschillen in de verzongen versregels.

1902	D	Komt, vrienden, luistert naar dit lied, Wat er van Tjannetje is geschied:
------	---	--

Thema D = E = F: Deze varianten verplaatsen de gebeurtenissen van het kerkhof naar de huiskring. Niet de kinderen gaan naar het graf maar de overleden moeder verschijnt zelf bij haar echtgenoot in zijn woning om hem te wijzen op zijn plichten als opvoeder van de kinderen.

A. Blyau-M. Tasseel, o.c., 2de druk, blz. 107-109, nr. 37, titel: Van Tjannetje (12 str. van 4 of 6 v.). Deze variant bevat twee verschillende liedgedeelten, die mogelijk samen werden gezongen, maar niet rechtstreeks bij elkaar behoren. Het tweede deel behandelt belevenissen van de mens in het hiernamaals. Het eerste deel met de incipit van een nieuwstijding of marktlied blijkt meteen de voornaamste bron bij het verder onderzoek van de verzongen Moerkerkse versie.

1902	E	't Is die wilt hooren in een lied Als van een vrouwtje, die Tjannetje heet.
------	---	--

A. Blyau-M. Tasseel, o.c., 2de druk, blz. 107-108, nr. 37 bis, de volledige melodie en twee en een halve strofen, medegedeeld in een voetnoot als een variant van lezing

D, doch als een volwaardige en zelfstandige liedtekst te beschouwen. Door vergelijking van de teksten E en F, hier verder naast elkaar overgedrukt, bekomt men meteen de oplossing van het raadsel van de Moerkerkse tekst

en een schoolvoorbeeld van contaminatie van volksliederen in de volksmond.

1957	F	Den eersten dag is zij ziek geworden den tweeden dag is zij gestorven.
------	---	---

M. Cafmeyer, Babetje van de Kosters vertelt over Damme, in Biekorf 1957. blz. 238-239, tekst van een spellewerksterslied in Moerkerke gezongen en genoteerd. De melodie wordt niet medegedeeld. Deze vertellemen ten werden ook niet opgenomen in M. Cafmeyer, Van Gehucht tot Dorp. Blankenberge 1971, een fel omstreden editie. Deze liedtekst werd wel als sagetekst overgenomen en als unicum gerangschikt onder de sagenreeks van de terugkerende doden in H. Stalpaert, Westvlaams Sagenboek. Blankenberge 1968, dl. I, blz. 146-147. Daar werd slechts verwezen naar drie sagenvarianten uit A. De Cock-I. Teirlinck, Brabantsch Sagenboek. Gent 1909. dl. I, nrs. 108, 109, 110. De liederenoverlevering werd alsdan niet onderzocht. Het blijkt thans dat uit deze vorm van overlevering de bronnen van een schijnbaar geheimzinnige versie kunnen teruggevonden worden.

4. *Tekstvergelijking.*

Uit een tekstvergelijking hierna (blz. 346-347) blijkt duidelijk wat wel en wat niet in beide versies van het lied overeenstemt.

5. *De Franse liederenoverlevering.*

1868	AA	Ah! Jacque, si je meurs, ne te r'marie donc mie, Nos trois petits enfants, eh! que deviendront-i?
------	----	--

Thema AA: Na de dood van de moeder hertrouwt een weduwnaar. Als het jongste kind 's nachts borstvoeding verlangt, krijgt het een oorvijs. 's Anderendaags gaan de drie kinderen naar het kerkhof en ontmoeten Jezus Christus, die vraagt waarheen ze gaan. Hij meldt hen dat hun moeder in het paradijs verblijft. Aan het graf bidden de kinderen tot O.-L.-Vrouw. Hun moeder verschijnt. Ze geeft het jongste de borst, zet het tweede op haar schoot en onderricht de oudste om op een beleefde manier zijn vader en stiefmoeder te dienen en zijn echte moeder als opvoedster aan te duiden. Ons Heer schenkt de moeder daarenboven nog vijftien jaar leven om haar kinderen groot te brengen. Na deze vijftien jaren stelt de oudste als afscheid zijn moeder gerust, ze zullen later weerom verenigd zijn.

Tekstvergelijking van de versies E (Ieper) en F (Moerkerke):

E. IEPER

F. MOERKERKE

't Is die wilt hooren in een lied

Al van een vrouw, die Tjannetjen heet.

Den eersten dag lag zij ziek bellegen,

Den tweeden dag lag zij owerleden,

Den derden dag al vore den noen

Zag men het vrouwtje naar het kerkhof
doen.

En 't was schaars drij dagen en drij
nacht'geleden

Dat vrouwtje kwam uit haar graf
getreden.

Den eersten dag is zij ziek geworden,

den tweeden dag is zij gestorven,

den derden dag naar Gods behagen

zag men dat vrouwtje naar 't kerkhof
dragen.

't Werd nacht 't werd nacht 't werd
middernacht

dat vrouwtje verrees uit haar graf.

Al uit haar graf is zij opgestaan:

Zij is rechte naar haar huizetje gegaan

En zij klopte drij kloptjes al op de deure

De man die riep: 'Wien isser daar veure?'

De Seburen die riepen wel alle to samen:

'Doet open en doet open, in Gods
Senade!'

De geburen die riepen wel alle zoo zeere:

'Doet open en doet open, in God den
Heere!'

Al uit haar graf is zij verrezen

en naar haar huis is zij getreden,

zij gaf een klopje op de deur

en heur man zei: wie is er daar?

E. IEPER

F. MOERKERKE

De man is zeer haastiglijk opgestaan:

Hij heeftere zijn deurtje wijd opengedaan;

Hij zag daar zijn wijvetje in het
doodskleed staan

Ach Lieve man verschrik niet zere

‘Lieve man, Lieve man, en verschrik je
niet zeere;

Ik ben gezonden van God den Heere.

‘k Ben hier gezonden van God den
Heere’.

‘Ben je hier gezonden van God den Heer? Zijt gij gezonden van God den Heer?

Waarom is 't, dat gij nu nog
wederomkeert?’

zeg waarom dat gij wederomkeert.

- ‘t Is omdat je men kinders zou leeren
en wijzen

- Omdat gij ons kindertjes wet zoudt leren

En brengen tot den paradijze;

en brengen tot 's Hemels heren

't Is omdat je men kinders zou wijzen en
leren

omdat gij ons kindertjes wel zoudt spijzen

En brengen tot den weg des Heeren’.

en brengen tot 's hemels paradijzen.

Zij is al 't achterpoortje uitgegaan

en zei: och God hier zal ik staan,

ze zei: och God hier zal ik rusten

met alle zesse mijn onnozele dutsen

ze zei: och God hier zal ik slapen

met alle zesse mijn onnozele schapen.

Th. de Puymaigre, Folklore. Parijs 1885, blz. 117-118. Onuitgegeven versie uit het Département du Nord, titel: Les enfants de la morte (39 versregels). - Opnieuw integraal uitgegeven in E. Rolland, hierna te vermelden, blz. 7-9 (77 versregels) nauwkeuriger aangewezen als 'chanson wallonne recueillie par Alexandre Favier et publiée par Th. de Puymaigre dans la Revue de l'Est, Metz 1868, t. V, p. 25'.

1887	BB	Je sais une complainte de trois petits enfants.
------	----	--

Thema BB = AA

E. Rolland, Recueil de chansons populaires. Parijs 1967, anastatische herdruk van deze verzameling in zes delen in 1883-1890 uitgegeven, dl. III, blz. 5-6, titel: La mère ressuscitée par Jésus Christ (13 str. van 2 v.). Genoteerd als een 'complainte très connue à Paris et dans les environs'. Deze Franse liederenverzameling wordt door de zeer kritisch ingestelde P. Coirault, Notre chanson folklorique. Parijs 1942, blz. 417 als een Frans standaardwerk beoordeeld waarin de kommentaar te beknopt werd medegedeeld.

voor 1887	CC	Qui veut savoir complainte De trois petits enfants.
-----------	----	--

Thema CC: Variant van AA - ontmoeting met Sint-Pieter en Sint-Jan en Ons Heer die de moeder zeven jaar geeft om haar kinderen groot te brengen. Bij het afscheid ontstaat een tweespraak tussen de moeder en haar kinderen over hun toekomst.

E. Rolland, o.c., blz. 6-7 (12 str. van 4 v.) genoteerd in het Cher departement. Uit een niet gedateerd handschrift gelicht.

6. Beknopt besluit.

In de Westvlaamse, Fransvlaamse (in het Nederlands en in het Frans) de Franse liederenoverlevering genoteerd door volksliedvorsers gedurende de 19de eeuw ontdekt men de varianten op het thema van de uit de dood verrezen moeder. De Vlaamse varianten werden aangetroffen in de rijke repertoria van de spellewerksters en behoren tot de balladen-arbeidsliederen, door vrouwen gedurende het spellewerken gezongen. Meestal werden deze repertoria mondeling overgeleverd in de spellewerkscholen zelf, waar vele meisjes en vrouwen in de leeftijd van zeven tot twintig jaar een ononderbroken beroepsopleiding genoten.

De Franse varianten worden door de verzamelaars aangetekend onder de algemene soortnaam 'complainte'.

Deze bepaling spruit voort uit een splitsing en onderscheid van ‘rondes’ of dansliederen met een refrein en ‘complaintes’ of verhalende liederen, gedeeltelijk overeenstemmend met de liederen, die men in de Germaanse en Angelsaksische taalgebieden ‘balladen’ heet. Onder deze ‘complaintes’ vindt men de legendarische, tragische en avontuurlijke verhalen in liedvorm overgeleverd, die tot het algemeen nationaal Frans liederenpatrimonium behoren⁽³⁾.

Een ander zeer uitgestrekt overleveringsgebied van het hier behandelde thema kon hier wegens taal- en bronmoeilijkheden niet worden onderzocht. Voornamelijk lezingen blijken uit Denemarken afkomstig terwijl het lied ook werd verspreid over Zweden, Noorwegen, IJsland, Polen en Rusland. Dit West- en Oosteuropese themaonderzoek ligt totaal buiten ons bereik en behoort tot de opdrachten van de balladenvorsing, uitgevoerd door het Volksliedarchief van Freiburg im Breisgau⁽⁴⁾.

Een andere uitloper van het thema behoort tot het bijna onoverzichtelijke verspreidingsgebied van ‘Melusine’, de vrouw-moeder vliegende slang-draak, de verwenste koningsdochter uit ballade en volksboek, die onder vele varianten terugkeert om over haar aardse kinderen te waken. In de Nederlandse sagenstof met letterkundige bewerkingen weerklinkt een weergalm onder de gedaante van een nachtmare, die na haar terugkeer in de lucht, haar eigen element, iedere zaterdag haar kinderen komt verzorgen⁽⁵⁾.

Men zal geredelijk vaststellen dat het themaonderzoek heel wat uitzichten biedt op verwantschappen en verspreidingswegen. Reeds binnen de beperkte omschrijving, waarin enkele Vlaamse, Fransvlaamse en Franse versies van een thema met varianten werden aangetroffen in een 19de eeuwse overlevering, gaat men verschillende richtingen uit.

- (3) G. Doncieux, *Le romancéro populaire de la France*. Paris 1904, blz. XIX. - J. Tiersot, *Histoire de la chanson populaire en France*. Paris 1889, blz. 24.
- (4) S. Grundvig, *Danmarks gamle Folkeviser*. Kopenhagen 1853-1912, 8 din., dl. II, blz. 470 en dl. III, blz. 868. - Op deze Skandinavische bronnen wijzen J. Bolte - G. Polivka, *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm*. Leipzig 1913, dl. I, blz. 96. - Het eerste deel van *Deutsche Volkslieder, Balladen* verscheen in 1935, het vierde deel in 1959.
- (5) Tj. W. De Haan brengt hierover verslag uit in *Neerlands Volksleven* 1963, blz. 357-363. Over Melusine o.a.: L. Stouff, *Essai sur Mélusine, roman du XIVe siècle par Jean Arras*. Dijon-Paris 1930, 175 blz. - K. Heisig, *Über den Ursprung der Melusinesage*, in *Fabula* III, 1960, blz. 170-181.

In de volgende motieven vindt men de handelwijze van de hoofdpersonen verduidelijkt:

1. Na de dood van de moeder mishandelt de stiefmoeder de kinderen in: A, B, C, AA, BB, CC.
1 bis. De kinderen ontmoeten heilige persoon: AA, BB, CC.
2. De kinderen bidden aan het graf van hun moeder: A, B, C, AA, BB, CC.
3. De overleden moeder troost haar kinderen bij haar graf: A, B, C, AA, BB, CC.

3 bis. De moeder krijgt 7 of 15 jaren respijt: AA, BB, CC.
4. De oudste zoon krijgt onderricht en sterft: B, C, AA, BB.
5. De overleden moeder komt de vader berispen over de opvoeding van de kinderen: D, E, F.
5 bis. De moeder spreekt het voornemen uit haar kinderen met zich mede te nemen: F.

Uit dit overzicht blijkt duidelijk dat zes voornamen versies éénzelfde thema behandelen binnen een gebied dat zich uitstrekt van Brugge tot boven Parijs. Uitsluitend kenmerk van de Franse versies zijn de motieven van de ontmoeting met een heilige en de levensmogelijkheid de moeder voor zeven of vijftien jaren geschonken. Het is nochtans gevaarlijk op basis van deze vaststelling over de volledigheid, herkomst of leeftijd van een lied te willen spreken. Voor zover bekend bezitten we geen noteringen uit een vroeger tijdperk dan de 19de eeuw in de vermelde gebieden.

In één enkele zelfstandige versie-variant, te Ieper en te Moerkerke genoteerd, is het de overleden moeder zelf die voor haar echtgenoot verschijnt. Het is het hoofdmotief van een variant die werd aangetroffen binnen een veel enger verspreidingsgebied en die oorspronkelijk onder de vorm van een gezongen nieuwstijding werd bewaard⁽⁶⁾.

Men kan slechts veronderstellen waarom een Ieperse versie van een spellewerksterslied te Moerkerke werd aangetroffen circa vijftig jaar na het bloeitijdperk van de spellewerkscholen en hun arbeidslied. Waarschijnlijk is een geschoolde Ieperse werkster door een of ander familieomstandigheid naar Moerkerke verhuisd en heeft ze in een nieuw werkmilieu haar eigen repertorium verder gezongen. Men zou hieruit slechts moeten besluiten hoe hardnekkig liederenthema's in de volksmond voortleven en hoe belangrijk het blijft ook verzongen brokstukken bij het volkskundig onderzoek te betrekken.

H. Stalpaert

(6) Het thema van het verrezen kind in lied en legende is zo belangrijk en rijk dat er een afzonderlijke studie aan wordt gewijd in een volgende Biekorfaflevering

De confrerieen van de Trinitariers in West-Vlaanderen

De Orde van de Trinitariërs

De Orde van de Trinitariërs tot vrijkoping van de kristenen, slaven bij de Turken, werd gesticht door de heiligen Joannes de Matha en Felix van Valois. De eerste regel dateert van 1198.

De Orde ontstond in Zuid-Frankrijk, maar reeds van in de vroegste tijden was het moederklooster gevestigd te Cerfroid (bisdom Meaux). In de eerste decennia werden kloosters van Trinitariërs gesticht in Noord-Frankrijk.

Waarom juist in deze Noordfranse streken trinitariërskloosters werden opgericht is een vraag welke de trinitarische geschiedschrijvers nog steeds niet konden oplossen. Feit is dat van in het begin der jaren 1200 ook stichtingen in het graafschap Vlaanderen voorkwamen. Het enthousiasme dat de kruistochten in onze streken meebracht, zal daar niet vreemd aan zijn. Alleszins is het eigenaardig dat de Orde in Frankrijk veelvuldig voorkwam in het uiterste Zuiden (Marseille, Aix, Arles,...) en in het Noorden, en dat daartussen, enkele kloosters rond Parijs, waaronder de stichting van Cerfroid, buiten beschouwing gelaten, in Frankrijk bijna nergens Trinitariërs voorkwamen⁽¹⁾.

De Orde had als voornaamste doel de kristenen, die zuchtten in gevangenschap bij Turken en ongelovigen, te verlossen en vrij te kopen.

De kristenslaven werden meestal gevangen genomen door Turkse zeepiraten. De Turken waren, vooral in de 16de en de 17de eeuw, zo dierf dat ze met hun schepen op strooptocht kwamen tot in de Noordzee. De gevangenen werden overgebracht naar Marokko, Algiers, Tunis en zelfs tot in Egypte⁽²⁾. Het is duidelijk dat het zwaartepunt der Trini-

- (1) Algemene gegevens bij P. Deslandres, *L'Ordre des Trinitaires pour le rachat des captifs* (2 dln., Toulouse, 1903). Aan te vullen met P. Antonin de l'Assomption, *Les origines de l'Ordre de la très sainte Trinité* (Rome, 1925).
- (2) Algiers was de hoofdplaats van die vrijbuitelij, die avonturiers uit alle nationaliteiten wist aan te trekken. Na het Twaalfjarig Bestand (1609) zijn de meeste Algeriaanse vrijbuiters, renegaten van Vlaamse en vooral Hollandse afkomst, Zie J. Denucé, *Afrika in de 16e eeuw en de handel van Antwerpen* (1931), blz. 12

tariërs lag rond de Middellandse Zee. Van in den beginne kwamen talrijke kloosters voor in Spanje, Italië en het Zuiden van Frankrijk. Maar ook Engeland en Ierland, Oostenrijk en Vlaanderen telden enkele kloosters.

De Trinitariërs staan onder de bescherming van de H. Drievuldigheid; zij vereren Onze Lieve Vrouw van Remedie. Alles wordt met drie vermenigvuldigd of gedeeld. Volgens hun regel moesten zij minstens 1/3 van hun inkomsten reserveren voor het apostolaat der vrijkoping. Aanvankelijk woonden ze steeds samen met 3 of 6 paters in één klooster, enz. Ze leven in armoede. In de middeleeuwen werden ze de *ezelbroeders* genoemd, omdat ze als teken van hun armoedig leven alleen ezels als rijdieren gebruikten. In Zuid-Europa zijn ze gevestigd in de steden; bij ons vindt men hun kloosters op de buiten of in kleinere plaatsen.

De paters zijn gekleed in een witte pij en op de borst dragen zij het rood-blauwe kruis. De overste wordt minister geheten; de algemene overste is de minister-generaal.

Van in het begin wordt in de Orde Onze Lieve Vrouw vereerd onder de aanroeping van Onze Lieve Vrouw van Remedie. Het woord remedie staat hier niet in zijn gewone betekenis, maar beduidt *rédemption* (rançon, rachat, redime), dus verlossing, afkoop⁽³⁾.

In de zeventiende eeuw had een scheuring plaats in de Orde, waardoor in Spanje de ongeschoeide Trinitariërs ontstonden, als een soort reactie tegen de verslappingsen der regeltucht.

De kloosters in Vlaanderen

In het huidige West-Vlaanderen waren er vroeger geen kloosters van Trinitariërs. Er waren wel kloosters in het tegenwoordige Frans-Vlaanderen, dat in de 17de eeuw voor de Nederlanden verloren ging.

De Zuidelijke Nederlanden behoorden, althans in de 17de eeuw, tot de provincie van Picardië. De provinciale minister verbleef gewoonlijk te Dowai, dat in de 17de eeuw een centrum was van Trinitarische historiografie en het belangrijkste klooster was in Noord-Frankrijk.

(3) Fr. Stroobants, *La Vierge du Remède et l'Ordre Trinitaire* (Marseille, 1968); *Notre Dame du Remède* (Marseille, 1959). P. Stroobants, prior van de Trinitarieis van Marseille, is een Vlaming en auteur van verscheidene belangrijke werken over de geschiedenis der Orde.

Verder waren er in Wallonië enkele kloosters (Orival bij Nijvel, Bastenaken, Audregnies, Hoei, Lérinnes en Lens bij Ath). Samen met enkele kloosters uit Noord-Frankrijk (Péronne, Regnowez, Templeux en Arras) en Luxemburg (Vianden) vormden de Vlaamse kloosters de Picardische provincie.

De vier kloosters uit Vlaanderen lagen in Dowai, Convorde bij Steghers (Estaires), Préavin (bij het bos van Nieppe, bezuiden Hazebroek) en in Hondschote (Clairviver). Deze kloosters bestonden meestal reeds van in de 13de eeuw en genoten de steun van de graven van Vlaanderen. De Orde telt niet minder dan vier Vlamingen die het ooit brachten tot minister-generaal⁽⁴⁾.

De aanwezigheid van deze laatste drie kloosters in FransVlaanderen, nabij de huidige staatsgrens, heeft ontegensprekelijk invloed gehad op de verspreiding van de confrerieën van O.L. Vrouw van Remedie in West-Vlaanderen. Wij zullen meest confrerieën aantreffen nabij Hondschote en Steghers, in het vroegere bisdom Ieper⁽⁵⁾.

De confrerieën van de Trinitariërs

De vrijkoping van de kristenslaven was een dure onderneming. De Turken maakten zwaar misbruik van hun machtspositie en eisten steeds hoge losgelden. De onderhandelingen liepen nooit van een leien dakje en sleepten soms jaren aan. De Westerse kristenheid heeft eeuwen lang onmenselijk hoge bedragen gestort om haar gevangen geloofsgenoten los te krijgen. De kleine massa Trinitariërs en Mercedariërs⁽⁶⁾ kon dit alleen niet aan. Daarom zochten zij hulpmiddelen door een net van confrerieën op te richten: de Mercedariërs confrerieën van 'N.D. de la Merci', de Trinitariërs con-

(4) Fr. Stroobants, Les minispes généraux de l'Ordre Trinitaire (Marseille, 1966).

(5) Gelijkwaardige confrerieën bestonden in Fr. VI. te Steenvoorde, Cassel, Duinkerke, Hazebroek, Belle, en in O. VI langs de grens met onze provincie te Eeklo, Olsene, Nevele, enz.

(6) De ridderorde der Mercedanërs tot vrijkoping van kristenslaven dateert van even na de stichting der Trinitariërs (1218). Vaak rivaliseerden de Mercedariërs met de Trinitariërs. De stichters van deze Orde zijn de HH. Petrus Nolascus en Raymond a Pennafort. De Mercedariërs vereren 'N D. de la Merci'. In onze streken kwamen ze minder voor. De Sint-Gilliskerk te Brugge bezat relikwieën van de twee stichters der Mercedariërs. Het Gruuthuzemuseum bezit een afbeelding van O.L. Vrouw der Mercedariërs (vriendelijke meded. van dhr. H. Stalpaert)

frerieën van de H. Drievuldigheid of van O.L. Vrouw van Remedie, die door hun vrijwillige geldelijke bijdragen de aktie tot vrijkoping moesten steunen.

In 1620 beval de paus de confrerieën van de H. Drievuldigheid en van O.L. Vrouw van Remedie te versmelten tot één confrerie. De confrerieën der Trinitariërs werden gewoonlijk opgericht op vraag van de plaatselijke pastoor, door de minister-generaal of één of andere hooggeplaatste Trinitariër en bekrachtigd door de bisschop.

Om lid te worden van de confrerie van de H. Drievuldigheid volstond het vier verplichtingen na te leven: 1. zich laten inschrijven als lid van de confrerie, 2. dagelijks een aantal gebeden opzeggen en zich schikken naar de godsdienstige oefeningen der confrerie, 3. naar vermogen een aalmoes storten tot vrijkoping van de slaven, en 4. het wit schapulier, in verkleinde vorm, met blauw-rood kruis, dragen en ermee begraven worden.

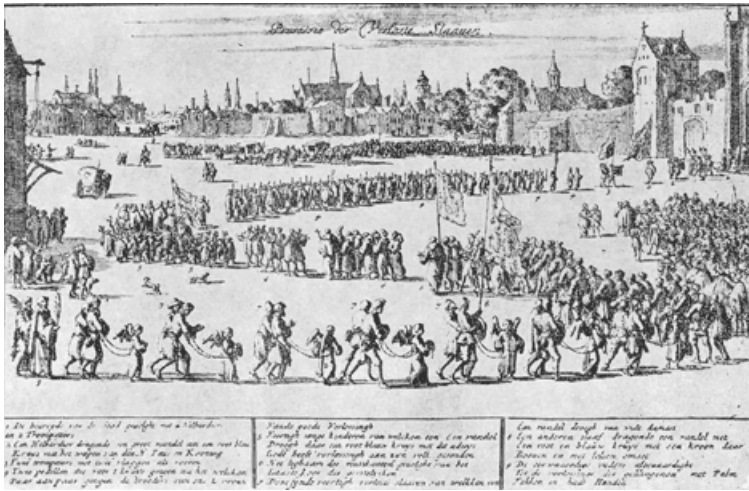
De confrerie had in de parochiekerk veelal een eigen altaar, toegewijd aan de H. Drievuldigheid, waar soms het beeld van O.L. Vrouw van Remedie werd vereerd. Bij ons zijn er ook kerken waar O.L. Vrouw van Remedie niet voorkomt, waarschijnlijk omdat er een plaatselijke Mariadevotie bestond (Ruisselede, Dadizele). Een offerblok, in onze streken in de vorm van het beeld van een gevangen en geketende kristenslaaf, stond nabij het confreriealtaar.

Op zekere dagen werd processie gehouden in of zelfs buiten de kerk, meestal eens in de maand, waarin het beeld van O.L. Vrouw van Remedie en de confreriestandaard werd rondgedragen. Ook in de begrafenissen van de confraters werd deze standaard megedragen.

De bedelorden (kapucijnen, minderbroeders) waren de gewone predikanten op de feestdagen van de confrerie. Het belangrijkste feest was H. Drievuldigheidszondag alsook de feestdagen van de stichters: 8 februari (Joannes de Matha) en 20 november (Felix van Valois). Maar ook Sint-Agnes, Sint-Catharina, Aswoensdag, Witte Donderdag en Allerzielen.

Aan het hoofd der confrerie stond de pastoor als directeur, bijgestaan door ‘sorghers’, die op gestelde tijden rekening aflegden. De boekhouding werd nogal verwaarloosd en meestal werd, soms met vele jaren achterstand, rekening over meer dan één jaar ineens opgemaakt.

Wie zich als lid liet inschrijven ontving een gedrukt in-

‘Processie der Verloste Slaaven’ in een Vlaamse stad.

Gravure in een 18de-eeuwse Hollandse uitgave door S. De Vries, vertaling van de ‘Histoire de Barbarie’ van P. Pierre Dan (Parijs 1637 en 1649).

schrijvingsformulier waarop zijn naam werd ingevuld en dat beknopt de verplichtingen van de confraters vermeldde. Dit druksel was blijkbaar bedoeld om opgehangen te worden in de huiskamer. De confrerieën gaven soms ook gedrukte boekjes aan de leden met gebeden en met opgave van de pauselijke aflaten welke door de confraters te verdienen waren.

De meest voorkomende archiefstukken zijn de statuten, de (jaar)rekeningen en de lidmaatschapsboeken.

De penningen der confrerie werden in principe besteed aan vrijkoping van de slaven en moesten eigenlijk, volgens de statuten, afgedragen worden aan de Orde der Trinitariërs. Vooraf mochten de kosten van altaar, schapulier, drukwerk, ereloon van de predikers en de zangers, HH. Missen, enz. worden afgenomen.

Het gebeurde ook meermalen dat de confrerieën rechtstreeks overgingen tot de afkoop van slaven, zonder bemiddeling van de Trinitariërs, en het viel ook voor dat in vele jaren de kas der confrerie niet meer was gelicht door een Trinitariër. Eén en ander kan het gevolg zijn van het feit dat er na de franse invallen van Louis XIV geen Trinitariërskloosters meer waren in het graafschap Vlaanderen en wij dus omzeggens afgesloten waren van de Orde. In feite hing alles toch een beetje af van de pastoor en de ijver en de goede gesteldheid van het bestuur der confrerie.

Nu en dan werd processie gehouden in dorp of stad wanneer gevangen slaven terugkwamen. De stoet waarin gewoonlijk ook paters Trinitariërs mee opstapten, was een welsprekende reclame voor het werk der vrijkoping, daar de geboeide en uitgeputte slaven met hun ketens aan, eveneens megingen. Deze ketens werden dan vaak opgehangen aan het beeld van O.L. Vrouw van Remedie. Een afbeelding van zulke kleurige processie in een niet nader bekende vlaamse stad (Brugge?), uit circa 1635, is bewaard gebleven⁽⁷⁾.

De eerste confrerieën in West-Vlaanderen

Over de confrerieën van O.L. Vrouw van Remedie of van de H. Drievuldigheid vóór de Geuzentijd is bij ons zeer weinig geweten, zoals trouwens over zovele andere godsdienstige confrerieën.

(7) Meer dan eens gereproduceerd in de werken van P. Stroobants.

Alleen is met zekerheid het bestaan bekend van de confrerie van de H. Drievuldigheid te Diksmuide. In de kerk van Diksmuide stond in 1558 een altaar van de H. Drievuldigheid. Er werd eveneens een rekeningboek bijgehouden en de leden werden opgeschreven in een register⁽⁸⁾. Deze confrerie is ongetwijfeld een confrerie zoals wij ze in de volgende eeuw zo talrijk zullen zien ontstaan. Het oudste archiefstuk ervan dateert van 1526 en was in 1771 nog in het bezit van de Diksmuidse confrerie der H. Drievuldigheid, zodat de confrerie van vóór de Geuzentijd doorloopt in deze van later.

De gegevens over de oudste confrerieën zijn zo schaars, dat wij niet durven bevestigen dat de aanwezigheid van bvb. een altaar toegewijd aan de H. Drievuldigheid, meteen het bewijs is dat daar een confrerie van de Trinitariërs bestond. Zo was er in 1571 te Ardoie een altaar van de H. Drievuldigheid, en later stonden er nog zulke altaren o.m. te Rumbekke en te Staden. Ook te Esen bij Diksmuide was er in 1574 een Drievuldighedsaltaar⁽⁹⁾.

Waarschijnlijk waren er vóór de Geuzentijd toch niet zo heel veel confrerieën tot vrijkoping van slaven en wendde de parochie waar er een slaaf was, zich rechtstreeks tot de paters Trinitariërs te Hondschote of in een ander klooster om de vrijkoping aan te vragen. Zo gebeurde het nog in de 17de eeuw, vooraleer de meeste confrerieën werden opgericht. In Kortrijk, waar de confrerie dateert van 1642, kwamen twee kortrijkzanen vrij in 1635 door rechtstreekse bemiddeling van de Trinitariërs te Dowaaï⁽¹⁰⁾.

Na de tijd der godsdiensttroebelen treft men de eerste confrerie aan te Brugge in 1642. De vermelding van een confrerie te Ruiselede omstreeks 1630 (zie verder) steunt op geen genoegzame gronden om ze zonder meer te aanvaarden. Alhoewel het natuurlijk niet uitgesloten en zelfs zeer goed mogelijk is dat onder de confrerieën uit de 17de eeuw enkele herstellingen zijn van confrerieën van vóór de Geuzentijd, maar dit is bij gebrek aan gegevens niet na te gaan.

De eerste confrerieën in de 17de eeuw zijn het werk van pastoor Jennyn.

(8) RdH., 1868, 217-218.

(9) Ibid.

(10) F. De Potter, *Gesch. van Kortrijk*, III (1876), 177.

Pastoor Joannes Jennyn

Joannes Jennyn was waarschijnlijk geboren te Brussel of althans gesproken uit een Brusselse familie⁽¹¹⁾. Zijn vader stierf te Brussel in 1636 en in 1572 wordt een Erardus Jennyn fs. Jan uit Brussel buitenpoorter te Brugge⁽¹²⁾. Zijn moeder Maria Baeteman was echter uit het westen (Ieper, Fr. VI.). Een moederlijke oom was pastoor te Dranouter en de naam Baeteman komt in deze streek nogal veel voor⁽¹³⁾.

Joannes Jennyn studeerde te Dowai, waar hij in nauw contact geraakte met de Trinitariërs uit die stad. Zijn simpatie voor de Orde zou hij zijn ganse leven blijven houden. Na een kort onderpastoorschap te Poperinge, werd hij in 1636 pastoor op Sint-Gillis te Brugge en deken van Damme.

De aanleiding tot de oprichting der confrerie te Brugge was ongetwijfeld de gevangenneming van de Brugse edellieden Emmanuel de Aranda en Jan-Baptist van Caloen. Samen met jonker Philip de Cherf en Reinier Saldens waren zij in 1640 gevangen op zee door Turken, die hulp hadden gekregen van kristelijke renegaten⁽¹⁴⁾. Na een paar jaar slavernij kwamen zij vrij door ruiling met gevangen Turken. Hun avontuur vond in het Brugse en in gans Vlaanderen een ruime weerklank. Later zou de Aranda zijn belevenissen in een boekje uitgeven (1645), dat een ongehoorde bijval genoot en talrijke herdrukken, ook in andere talen, kende⁽¹⁵⁾.

Pastoor Jennyn richtte dan in 1642 de confrerie van O.L. Vrouw van Remedie of van de H. Drievuldigheid op in de

- (11) Over jennyn volgen wij de overvloedige en nauwkeurige gegevens bij E. Rembry, *De bekende pastors van Sint-Gillis* (1890-96), 88-121.
- (12) A. Schouteet, *Indices op de buitenpoortersboeken van Brugge* (1965), 83.
- (13) De Jennyns voerden als wapen 'un caducée flanqué de deux étoiles' (*Tabl. des Flandres*, t. 8, 1960, 184). Over de Baetemans, *ibid.*, t. 2, 1949, 74; cf. *RdH.*, 1871, 217-218.
- (14) de Aranda en van Caloen waren Bruggelingen (J. van Caloen, *Hist. généal. de la famille van Caloen*, 1959, 248-249); Philip de Cherf was in 1632-39 landhouder van Veurneambacht (F. De Potter, E. Ronse en P. Borre, *Gesch. van Stad en Kass. Veurne*, 1873); Renier Saldens was niet van Oostkamp, zoals wel eens wordt beweerd, maar wel van Koolskamp (F. Olbiechts, *Vlaanderen zendt zijn zonen uit*, 1942, 95).
- (15) Volgens P. Deslandres, a.w., I, 316 was het werkje van de Aranda, dat vele vertalingen kende, het belangrijkste en meest verspreide van die aard in West-Europa en bezit het een bijzondere documentaire waarde.

Sint-Gilliskerk. Hij werd een onvermoeibaar propagandist van de Trinitariërs en in vele steden en dorpen van Vlaanderen stichtte hij persoonlijk zulke confrerieën of ontstonden er door zijn bemiddeling. Hij publiceerde enkele boekjes over de Trinitariërs, de confrerieën van O.L. Vrouw van Remedie, de aflaten en andere geestelijke voordelen welke daardoor konden bekomen worden, met een overzicht van de confrerieën in het Vlaamse Land, in Brabant en de streek van kamerijk⁽¹⁶⁾.

Pastoor Jennyn werd zelfs aangesteld tot ontvanger-generaal van de confrerieën der Trinitariërs in de Nederlanden. Later zouden zijn opvolgers in de Sint-Gilliskerk, zeker nog in 1773, eveneens als zodanig worden aangezien door sommige confrerieën der Trinitariërs.

Joannes Jennyn werd kanunnik te Ieper in 1655 en stierf er in 1657. Hij werd te Brugge begraven.

De confrerieën na de tijd van pastoor Jennyn

De grote tijd van oprichting der confrerieën valt bij ons te dateren rond 1642-50, de tijd van pastoor Jennyn. Later zijn nog enkele confrerieën bijgekomen. Ook de grote massa slaven komt alleen in de 17de eeuw voor. Vrijkoppingen in de 18de eeuw werden steeds zeldzamer, alhoewel er nu en dan nog spectaculaire gevallen voorkwamen en de losprijzen niet verminderden. De Brugse confrerie, waarvan de activiteiten op dit gebied als een barometer gelden voor de overige, kende meest loskoppingen vóór 1680. Na 1781 werd niemand meer vrijgekocht, alhoewel nog gelden aan de Trinitariërs werden overgemaakt om niet-Brugse slaven vrij te kopen. Intussen was de macht van de Turken, naar het einde der 18de eeuw toe, sterk afgenomen⁽¹⁷⁾.

In de 18de eeuw, toen het aantal individuele vrijkoppingen van slaven reeds sterk was verminderd, werden de confrerieën der Trinitariërs meer en meer gewone godsdienstige genootschappen en wordt ook steeds minder afgedragen aan de Orde of besteed aan de vrijkoping der kristenslaven. Vaak

(16) Vera Confraternitatis Sanctissimae Trinitatis de Redemptione Captivorum Idoea... (Brugge, Lucas Vanden Kerckhove, 1649), in-16, 285 blz. (verder afgekort tot Vera Conf.). Jennyn gaf een herdruk uit o.m. in 1653. Na zijn dood werden er nog van zijn werken opnieuw uitgegeven.

(17) P. Declercq, Vrijkoping van Vlamingen uit Barbarije (Biekorf 1956, 143-148), die alle gevallen, vrijgekocht door Brugge uit de 17de eeuw, opsomt.

worden de inkomsten der confrerie aangewend tot versiering der parochiekerk.

In 1759 verplichtte Mgr. Delvaux, bisschop van Ieper, zes confrerieën uit het Ieperse (Ieper, Ieper begijnhof, Noordschote, Nieuwkerke, Mesen, Dadizele en Poperinge) hun kassaldo af te staan aan het bisdom. Kanunnik Goethals uit Ieper werd belast met de inning en het bijhouden der gelden van deze confrerieën. De door hem in 1759 geïnde som was zeer belangrijk en beliep 11.774 ‘florins courant de Brabant’. De overige confrerieën uit het bisdom Ieper schijnen nooit iets te hebben afgedragen aan de bisschoppelijke kas.

In het bisdom Brugge was de confrerie van Sint-Gillis te Brugge de aartsconfrerie die de gelden inzamelde. In het bisdom Gent, waaronder Tielt, Ruiselede en Wakken vielen, was dit de confrerie van Sint-Jacobskerk in Gent.

In het Kortrijkse dat onder het bisdom Doornik ressorteerde schijnt er geen vaste regeling te hebben bestaan. Op zeker ogenblik rond 1760-70 trad de bekende priester Jos. van Daele nu en dan op als bemiddelaar tussen de confrerieën uit de streek en de Trinitariërs. De confrerie van Luigne stortte haar gelden aan deze van Brugge.

Rond 1750-1770 waren er verschillende vreemdelingen die onze streek afliepen met aanbevelingsbrieven van Karel van Lorreinen om bijdragen in te zamelen voor vreemde gevangen kristenen bij de Turken. Vele westvlaamse confrerieën stonden soms grote sommen af aan deze kleurrijke vreemdelingen.

In 1771 beval keizerin Maria Theresia aan de Raad van Vlaanderen te Gent een onderzoek in te stellen naar de werking, de oorsprong en de besteding der gelden in de confrerieën der Trinitariërs. Procureur-generaal de Causmaeker werd belast met de enquête. Via de kasselrijbesturen kwamen de vragenlijsten in dorpen en steden terecht. De bewaarde antwoorden zijn een bijzonder belangwekkende bron van inlichtingen over dit onderwerp⁽¹⁸⁾.

Bij de keizerin bestond het vermoeden dat deze gelden wel eens een andere bestemming kregen dan zij dienden te krijgen. Dit was inderdaad ook zo. Van de in 1759 door het bisdom Ieper ingezamelde som van 11.774 florijnen, bleken er in 1771 tot dan toe amper 260 florijnen werkelijk uitgegeven te zijn tot vrijkoping van de kristenslaven!

(18) Rijksarch. Gent, Raad van Vlaanderen, Varia, Voorl. nrs. 36.219-20, ons vriendelijk aangewezen door dhr. V. Arickx.

Het einde

Onder Jozef II brak een slechte tijd aan voor de confrerieën. Vooreerst werden alle Trinitariërskloosters in ons land in 1783 afgeschaft. Het edikt van 1786 ontbond alle confrerieën en dus ook deze der Trinitariërs. Niettemin bleef, in de gevallen die ons bekend zijn, alles verder functioneren alsof er niets was gebeurd.

De Franse Tijd tenslotte was noodlottig voor alles wat religieus was en vernietigde de Orde der Trinitariërs in Frankrijk totaal.

Na het Frans Bewind dan was het zover gekomen dat er geen Trinitariërs meer waren om de confrerieën te volgen en te besturen, noch dat er kristenslaven moesten vrijgekocht worden. De inneming van Algiers in 1830 door de Fransen betekende het einde van de Turkse slavernij.

De confrerieën van O.L. Vrouw van Remedie in West-Vlaanderen werden nu gewone religieuze genootschappen, bijna niet meer te onderscheiden van de overige. Alleen een altaar in de kerk, een schilderij waarop kristenslaven staan afgebeeld of een beeld van O.L. Vrouw van Remedie, herinneren nog aan de vroegere glorie⁽¹⁹⁾.

De grote populariteit van de confrerieën van de Trinitariërs illustreert overtuigend de godsdienstzin van onze voorouders, hun kristelijke naastenliefde en hun medevoelen met het lot der gevangenen. Het is eigenaardig dat niet méér over deze confrerieën werd gepubliceerd. Zelfs de grotere werken die de devotie van de Vlamingen van weleer bespreken, hebben meestal geen woord over voor de vrijkoping der slaven en de sterk verspreide organisatie die dit werk benaastigde.

De lijst van de westvlaamse confrerieën welke wij hierachter laten volgen toont op welsprekende wijze de alomtegenwoordigheid van deze devotie en het uittreksel uit het handboek Pieters bewijst dat zelfs nog in de 18de eeuw de gewone dorping zich het lot van de kristenslaven daadwerkelijk aantrok.

L. Van Acker

(19) Nu nog bestaat de Orde in Zuid Europa (Spanje, Italië) en o.m. te Marseille. Trinitariërs komen in België o.m. voor te Brussel De vrouwelijke afdeling der Orde dateert van 1236.

Bijlagen

I

Overzicht van de bekende westvlaamse confrerieën der Trinitariërs

Brugge

De confrerie van O.L. Vrouw van Remedie in de Sint-Gilliskerk was de belangrijkste confrerie in West-Vlaanderen en wellicht van de Nederlanden.

Zoals gezegd werd ze gesticht door toedoen van pastoor Joannes Jennyn in 1642⁽¹⁾. De plechtige installatie door de abt van den Eeckhoutte (waar Jennyn een broer monnik had) vond plaats op 15.6.1642. De oprichtingsbrief draagt de handtekening van f. Paschasius Cloquet, vicaris-generaal der Trinitariërs in de Nederlanden en minister van het klooster van Orival bij Nijvel.

De confrerie kende een ongehoorde bijval en telde veel edellieden en kerkelijke dignitarissen, o.m. aartsbisschop Boonen van Mechelen. Van in den beginne (1642) werd het beeld van O.L. Vrouw van Remedie vereerd. Het beeld bezat in 1646 al een schat aan mantels en gouden en zilveren sieraden.

In de Sint-Gilliskerk kwamen er verscheidene schilderijen. Op het altaar de voorstelling van de H. Drieuldigheid. Vier andere schilderijen van de hand van Garemyn en P.J. de Cock stelden episodes voor uit het leven van de heilige stichters der Trinitariërs. In 1783 schilderde Garemyn een doek dat de aankomst voorstelt van de laatste vrijgekochte slaaf Francis de Mulder (1781) in de haven van Duinkerke⁽²⁾.

In 1770 verwief de confrerie relikwieën van de heilige stichters van de Trinitariërs, Joannes de Matha en Felix van Valois. Er werden ook relikwieën verkregen van de HH. Petrus Nolascus en Raymond a Pennafort, stichters van de Mercedariërs. Deze relikwieën werden te Brugge plechtig ingehaald op 4.6.1770.

Deze confrerie kocht een belangrijk aantal slaven vrij, waarmede reusachtige bedragen gemoeid waren; in 1653 bvb. werden 13 slaven vrijgekocht voor 2.300 p. gr. Vermelden wij enkele gegevens, die voorkomen in de opgaven van 1771-73 en die nog nergens gepubliceerd werden.

De inkomsten der confrerie bestonden uit hetgene in 'den block van de slaeve' kwam, uit enkele renten, uit omhalingen met de schaal, uit lidgelden, verkoop van boekjes, uit vrijwillige giften en legaten en uit de opbrengst van bussen die ophingen in de bargien naar Gent, Oostende, Nieuwpoort en Sluis, alsook in de hostelrie 't Hof van Commercie'. Deze bussen brachten jaarlijks 80 p. gr. op.

Eveneens waren bussen opgesteld in de kerken van Eeklo, Westkerke⁽³⁾, Lapscheure en Waardamme, t.t.z. de confrerieën van deze plaatsen losten hun boni af aan de confrerie van Brugge.

Op 24.5.1771 was er in kas 1.055 p. par. De rekening van 8.6.1770 tot 24.5.1771 gaf in ontvangsten 156 p. par. en in uitgaven 42 p. par.

(1) Vera Conf., 53

(2) A. Couvez, Inventaire (1852), 309-317.

(3) Wschl. werd bedoeld Meetkerke.

De paters kapucijnen komen er o.m. in voor over ‘de sermoenen deser confrerie’ en er wordt vergoed over het lezen van ‘drie spaensche missen’.

De resterende penningen werden, op de kosten van het altaar na, integraal besteed aan de vrijkoping van slaven ‘door het ministerie ofte negociatie van eenen gheestelicken Trinitaris tot Algiers, Tunis, Tripoli of Salée residerende’.

Een opgave van de vrijkoppingen, nog in de 18de eeuw, toont goed aan dat de confrerie ernstig werkte. Zo werd in 1733 1.000 patatons gegeven aan de confraters van Rijsel tot afkoop van pater Verplancke ‘predickheer van het couvent deser stede’ en in 1735 werd 800 p. gr. toegelegd in een meerdere som van 20.000 pond tot vrijkoping van de equipage van het schip van kapitein Gezelle, die uitgevaren was uit Oostende voor rekening van de Oostindische compagnie. De laatste vrijkoping, deze van de Mulder, kostte aan de confrerie 300 p. gr.

Benevens de boekjes van Jennyn werden verschillende drukjes en boekjes uitgegeven (o.m. in 1755, 1770, enz.).

In 1773 wordt pastoor Peemans nog betiteld als ontvanger-generaal van de confrerieën der Trinitariërs, wat er ongetwijfeld op wijst dat de Brugse confrerie tot het einde toe belangrijk bleef.

In de vorige eeuw werden nieuwe statuten verleend door Mgr. Malou (1857) en in 1942 vierde de confrerie haar driehonderdjarig bestaan⁽⁴⁾.

Dadizele

De stichtingsoorkonde dateert van 1685.

In de kerk was aan een pilaar een ijzeren bus vastgemaakt met het opschrift ‘Caritate voor de christene slaeven’. De pastoor ledigde nu en dan deze bus en goot het geld in een linnen zak bewaard in de sacristie waarop in grote letters stond ‘slaeve geit’.

In 1759 werden de penningen der confrerie afgestaan aan het bisdom Ieper en werden de overschotten regelmatig afgegeven aan kan. Goethals, maar soms ook aan personen die met brieven kwamen van de Kon. Hoogheid ‘waarop den bisschop oock hadde verleent consent’. ‘Dat sulckx noch was gebeurt inde maent april 1771 wanneer gecommen heeft eene edele mevrouwe, wiens tonge was afgesneden, soo haere medegeselle aen hem heer pastor hadde verclaert, de welcke alle de pennynghen alsdan genoten heeft’.

Vóór 1759 werden de penningen gegund aan de Trinitariërs van Hondschote; de pastoor noteert dat de regeling van 1759 met het bisdom gebeurde op vraag van de paters Trinitariërs.

In de kerk was er een altaar van de confrerie, toegewijd aan de H. Drievuldigheid, maar nergens is er sprake van O.L. Vrouw van Remedie.

Nu nog valt de kermis van Dadizele op H. Drievuldigheidszondag,

(4) Toen verscheen: P Declercq, O.L. Vrouw van Remedie te Brugge, 1642-1942 (43 blz.). Zie ook E. Rembry, Fr.-J. De Mulder, le dernier esclave brugeois (Ann. Soc. d'Emui. 1905), 144-176, enz

wat wschl. herinnert aan de confrerie. (S. De Splenter, *Dadizele en zijn wonderdadig beeld van O.L. Vrouw* (1952), 11).

Diksmuide

De confrerie van vóór de Geuzentijd (zie hoger) liet aan de latere confrerie een deel van haar archief achter.

De *Vera Confraternitatis* vermeldt dan ook dat de confrerie van Diksmuide reeds bestond in 1649⁽¹⁾.

Niettemin werd ze in 1661 van statuten (opnieuw) voorzien door een vergunbrief aangevraagd door meester Jacob Codde, pastoordeken van Diksmuide. Pastoor Codde, gestorven in 1669, schonk 100 pond aan de confrerie⁽²⁾.

De confrerie van Diksmuide was gevestigd aan het Sint-Niklaasof het Sint-Leonardusaltaar. Een schilderij ‘d'une belle exécution’, voorstellend de bevrijding der kristenslaven, volgens de enen door een onbekende, volgens anderen door Jordaens, versierde de kerk⁽³⁾.

Het altaar der H. Drievuldigheid werd pas in 1666 gemaakt op last van de confrerie der H. Drievuldigheid door Gery Pyck, steenhouwer uit Gent⁽⁴⁾.

In 1771 sloot de rekening van de confrerie af met een overschot van 89 p. gr. Enkele uitgaven komen erin voor ten gunste van vrijkoping van slaven, o.m. van personen die met aanbevelingsbrieven van de vorst te Diksmuide waren gekomen.

Heule

Te Heule bestond in 1889 in de kerk een broederschap van de H. Drievuldigheid⁽¹⁾.

Het is niet bekend of dit een trinitariërsgeenootschap was of niet. Pastoor Jennyn vermeldt niets voor Heule en ook de aangiften van 1771-73 laten Heule buiten beschouwing.

Ieper

De confrerie van Ieper was gevestigd in de Sint-Pieterskerk en was gesticht in 1652⁽¹⁾. In 1691 werd de confrerie ‘confirmé par le pape Innocent XII’. In 1852 hing in de Sint-Pieterskerk te Ieper nog een doek voorstellend paus Innocent III die aan de Trinitariërs hun oprichtingsbulle overhandigde. Dit doek was geschilderd door

(1) Vera Conf., 60.

(2) RdH., 1868, 217-217.

(3) A. Couvez, *Inventaire* (1852), 508-509.

(4) R. Pieters, *Gesch. van Dixmude* (1885), 221-222; Gery Pyck was deken van de St.-Lucasgilde in Gent in de jaren 1666-70 (*Hand. Mij voor Gesch. en Oudheidk. Gent*, 1906, 64-67).

(1) I. Van Steenkaste, *Proef eener Gesch. der gemeente Heule* (1889), 107.

(1) RdH. 1873, 217-219.

Vandevelde van Ieper. Verder hing nog een ander schilderij in de kerk, blijkbaar van de Antwerpse schilderschool, waarop vrijkoping van slaven was afgebeeld⁽²⁾.

De Ieperse confrerie was bloeiend. Het jaar na haar herinrichting, in 1692, werden door haar tussenkomst 45 slaven vrijgekocht, die op 29 mei 1692 processiegewijs tussen twee engelen door de stad

(2) A. Couvez, Inventaire (1852), 589-590

werden geleid. In 1700 nog eens 41, die in een processie op 25 oktober ingehaald werden⁽³⁾.

Bij de kleine uitgang van de kerk stond een offerblok opgesteld onder vorm van een klein slaafje.

In 1759 droeg de confrerie van Ieper een zeer belangrijke som af aan het bisdom. Niettemin was er in 1773 414 pond in kas. De lasten der confrerie bestonden in de kostprijs van schapulieren en boekjes, loon van muzikanten, klokluiders, enz. De inkomsten bestonden uitsluitend uit aalmoesen, dus geen renten, pachten of legaten.

De Ieperse bibliografie vermeldt enkele drukken van deze confrerie. Tot het einde toe, zeker tot aan de Franse Tijd, werden drukken aangelegd, o.m. nog na 1786, namelijk in 1788, toen de confrerieën officieel afgeschaft waren⁽⁴⁾.

De Ieperse confrerie van de H. Drievuldigheid bestond nog in de vorige eeuw.

IEPER BEGIJNHOF. - Een confrerie van de Trinitariërs zou bestaan hebben in het begijnhof van Ieper. In 1759 werd de kas van deze confrerie overgenomen door kan. Goethals.

Over het Ieperse begijnhof, zeker in die jaren, is weinig geweten. Daar er in 1771-73 geen aangifte van een confrerie in het begijnhof werd gedaan, kunnen wij ons afvragen of er soms niet enkel een offerblok hing in de begijnhofkerk, dat nu en dan gelicht werd ten voordele van de confrerie in Sint-Pieterskerk.

Komen

De confrerie van Komen dateert van 1642 (Vera Conf., 52). Aangezien 'l'église paroissiale est située sous la domination du Roy de France' werd in 1771-73 geen aangifte ingediend.

Kortrijk

In de Sint-Maartenskerk. Opgericht in 1642⁽¹⁾.

De kerk bezit een prachtig schilderij van Garemyn van Brugge, dat de vrijkoping der kristenslaven voorstelt.

In 1770 stonden twee blokken bij het altaar van de H. Drievuldigheid. Ieder maal ze geledigd werden bevatten ze circa 3 gulden. De schaal in de kerk bracht meer op, ongeveer 200 gulden per jaar. Het jaarlijks overschot van de confrerie mocht in 1770 geschat worden op 60 à 70 gulden. In 1770 was er 25 p. gr. in kas, in 1773 100 p. gr.

(3) J. Cornillie, *Ieper door de eeuwen heen* (1950), 93, die verwijst naar de gelijktijdige handschr. van Ramaut en Boeteman; cf. RdH., *ibid.*, 401-402.

(4) In 1788 werd een handboekje van 36 pp. gedrukt bij Walwein (A. Diegerick, *Bibliographie Yproise*, 348). In 1669 was er al Iepers drukwerk voor de confreie (ibid., 214). Een lidmaatschapsbewijs uit 1785 (bij Walwein, niet vermeld bij Diegerick) berust in het Museum voos Volkskunde te Gent.

(1) Vera Conf., 52, F. De Potter, *Gesch. van Kortrijk*, III (1876), 176.

Priester Josephus Van Dale uit Kortrijk kreeg nu en dan belangrijke sommen van deze confrerie, welke hij persoonlijk overmaakte,

o.m. aan kanunnik de Roo uit Ieper, of rechtsreeks aan Trinitariërs, om individuele gevallen van kristenslaven vrij te kopen⁽²⁾. De Kortrijkse confrerie deed haar deel o.m. in de vrijkoping van de manschappen van kapitein Gezelle⁽³⁾.

Alhoewel de Kortrijkse confrerie geen bijzonder grote activiteit schijnt te hebben gehad, blijkt dat haar gelden besteed werden aan het werkelijke doel.

Nog in 1826 werd bij Blanchet te Kortrijk een confrerieboekje gedrukt⁽⁴⁾. De confrerie bestond nog in 1868⁽⁵⁾.

Lapscheure

Gesticht op 4.8.1652 op vraag van pastoor Pieter Conal, en dus wschl. onder invloed van pastoor Jennyn van Brugge. Het overschot van de confrerie moest worden afgedragen aan de confrerie in Sint-Gilliskerk te Brugge.

Het was een zeer kleine confrerie. In 1773 meldt de pastoor dat hij jaarlijks op H. Drievuldigheidszondag schapulieren uitgeeft en leden der confrerie inschrijft. Echter zo weinig dat 'ick wel twintigh jaeren de zielmisse hebbe moeten gratis doen'.

Lendeledede

Gesticht volgens de enen in 1660, volgens de anderen in 1661, was de confrerie van de H. Drievuldigheid gesticht op 27.12.1660 en bekrachtigd op 27.4.1661, op vraag van pastoor Scheys van Lendeledede⁽¹⁾. De installatie der nieuwe confrerie gebeurde op de vierde zondag van mei 1661. Deze zondag werd later de kleine kermis van Lendeledede en kende een echte volkstoeloop uit gans de omgeving, zodat er vele inschrijvingen van confraters uit de omliggende dorpen genoteerd werden.

In 1761 telde de confrerie niet minder dan 6.044 leden. In 1768 waren er meer dan 7.000.

Op 17.5.1761 werd het eerste eeuwfeest plechtig gevierd met grote feestelijkheden. De confrerie was zeer bloeiend⁽²⁾.

De penningen werden gegoten in een zak in de sacristie en regelmatig overgemaakt aan de deken van Kortrijk. Zo had men in 1771 onlangs nog 100 guldens naar Kortrijk opgezonden. Priester Van Dale ontving ook soms gelden van Lendeledede. In kas was er 120 gulden.

De confrerie van Lendeledede had eigen drukken. De 'akte van ontvanghing' die in 1773 in de confrerie werd gebruikt, was gedrukt bij Jacob de Langhe uit Kortrijk.

Het valt moeilijk om zeggen of de Lendeledede confrerie, die over zeer ruime inkomsten moet hebben beschikt, wel alles overdroeg aan Kortrijk, ofwel of de confrerie een verdoken geldwinner was voor de parochiekerk.

(2) Eigenhandige brief van pr. van Dale in Rijksarch. Gent. t.a.p.

(3) P. Declercq, O.L.Vr. van Remedie te Brugge (1942), 12.

(4) Vermeld bij L. De Wachter, Rep. der VI. Gouwen en Gemeenten, s.v. Kortrijk.

(5) RCH. 1868, 217.

(1) RdH. 1868, 218.

(2) Biekorf 1955, 60-61 met verwijzing naar P.A. Meersseman, Gesch. van Lendeledede (1912).

Nu nog staat in de kerk het beeld van een kristenslaaf.

Lo bij Veurne

In 1649 bestond er een confrerie van de H. Drievuldigheid te Lo in de abdij- en parochiekerk⁽¹⁾.

Bij de kerkvisite in 1694 door Mgr. de Ratabon worden vier confrerieën vernoemd, maar geen van de Trinitariërs⁽²⁾. Ook in 1771 is de aangifte negatief. De confrerie zal dus geen lang bestaan hebben gekend.

Niettemin is nu nog in de Sint-Pieterskerk van Lo het standbeeldje te zien van een kristenslaaf, met op de borst het kruis der Trinitariërs⁽³⁾.

Luingne

De pastoor van Luingne, Toussaint Six, had in 1773 niets gevonden dat op de oorsprong der confrerie betrekking had. ‘Son devancier venant de Tournay il y a cinq ans passé à la fin d'aoust, lui a dit avoir trouvé son institution aux trinitaires de Douay qui etoit de pres de quatre cens ans, mais lui succédant un an après il n'a rien trouvé de tous cela dans les archives de la cure’.

Hij stuurde aan procureur-generaal de Causmaecker een gedrukte brief uit 1669, opgesteld door pater de Bethencourt, minister van het klooster van Dowaaï en vicaris-generaal der Orde in de Nederlanden aan de pastoor van ‘L'uingne’, ‘directeur dudit Ordre’, gedrukt te Doornik ‘de l'imprimerie de la vefve Adrien Quinqué’. De brief begint met de woorden ‘Au nom de la Très sainte Trinité...’.

Toen men uit de Raad van Vlaanderen te Gent meer uitleg vroeg over dit alles en speciaal over de financiën der confrerie, schreef pastoor Six, dat hij alles wat overschoot van de confrerie opzond aan mijnheer Peemans, pastoor van Sint-Gillis te Brugge en ‘receveur-général des confréries de la Sainte Trinité’.

Een pater minderbroeder kwam preken voor de confrerie. Hij besluit ‘Si quelqu'un est jaloux de son administration, il la lui cederà volontiers a condition qu'il nourisse le religieux aux cinq indulgences’!

Menen

De confrerie dateerde van 1642⁽¹⁾.

In 1771 stond er in de kerk van Menen een nieuw altaar van de H. Drievuldigheid. De confrerie had het bekostigd en was daardoor een belangrijke som schuldig, zodat de volledige opbrengst besteed werd aan dit altaar. Alleen ‘den block van de slaeve’,

(1) Vera Conf., 60.

(2) RdH. 1871, 181.

(3) Afgebeeld bij P. Declercq, O.L. Vrouw van Remedie (1942), 31.

(1) Vera Conf., 52.

die in de kerk stond en gemiddeld 18 gulden per jaar opbracht, werd afgedragen 'aen den directeur van de christene slaeven'.

Daarenboven was de confrerie in 1765 omgevormd geworden tot een confrerie van ‘Bermhertigheyt’ ‘*érigé sous le vocable de la Ste Trinité*’, met als doel de arme zieken te helpen, de verdoken armen bij te staan en de begrafenis te bekostigen van terechtgestelden⁽²⁾. Het offerblok en de schaal van deze omgevormde confrerie brachten jaarlijks 36 gulden op en het inkomen van de standaard in de begrafenis was ongeveer 9 gulden.

De rekening van 1768-70, in 1771 de laatste die was afgelegd, vertoonde een overschot van 246 gulden. In kas was er in 1773 186 gulden.

De confrerie was bloeiend, maar bijna geheel afgewend van haar oorspronkelijk doel, aangezien alleen ‘den block van de slaeve’ werd afgegeven aan de Trinitariërs.

Eigenaardig is ook dat de confrerie der H. Drievuldigheid te Menen de eredienst tot Sint-Rochus en tot het H. Graf onderhield. Dit is de enige plaats in West-Vlaanderen waar dit gebeurde in trinitariërsverband. Sint-Rochus werd in tal van Franse Trinitariërskloosters vereerd. In het Noorden was Dowaaï bij de Trinitariërs een centrum van Rochus-verering. Het is dus mogelijk dat van hieruit de Sint-Rochusverering der Trinitariërs bij ons werd verspreid⁽³⁾.

Mesen

Pastoor Jennyn schreef in 1649 dat er te Mesen in de abdijkerk een confrerie van de Trinitariërs bestond (Vera Conf., 60). In de loop der jaren zal de confrerie vervallen zijn, daar de aangifte van 1773 mededeelt dat in 1705 te Mesen de confrerie werd gesticht door f. Ignace Vignaux, provinciaal der Trinitariërs van Aquitanië, op vraag van Jan Baptist Mathewe, pastoor van Sint-Pieters te Ieper.

De Mesense confrerie bleef nauw afhankelijk van de Ieperse. In 1759 werden haar inkomsten afgegeven aan kan. Goethals van Ieper. Ook daarna werd alles trouw overgemaakt naar Ieper.

Nieuwkerke

De confrerie van Nieuwkerke bestond voor 1649, toen Jennyn ze reeds vermeldde (Vera Conf., 60). Zoals te Mesen zal zij op een bepaald ogenblik hersticht worden, daar in 1731 op vraag van de pastoor van Nieuwkerke door de Trinitariërs van Dowaaï nieuwe vergunbrieven werden opgesteld.

De confrerie van Nieuwkerke besteedde haar peningen aan individuele gevallen, zoals in 1773 werd opgegeven: ‘de 29 jan. 1770 gegeven aen Rubisson en Angelo Rebouille van het hertogdom tot Toscanen tot verlossynghe van slaven 6-10-6 brabant; aen Jan Baptiste Stüren 3-5-0 brabant; aen Marc Antoine Caffera 6-10-6 brabant; aen Marc Antoine Ratpata ende Lorette 1-18-5 Ryssels geld; gegeven ten eynde als vooren by vyf andere persoonen ende niet bekend by den ord.ⁿ 38-8-0

(2) A. Rembry-Barth., *Hist. de Menin* (1881), I, 603-607.

(3) P. Deslandres, a.w., I, 596-599.

Ryssels geld al het welke gegeven is geweest uyt erachte van hunne brieven ofte patenten geemaneert

van Syne Kon. Hoogheyd Carel van Lorreinen, hebbende alles gegeven geweest sedert den tyd vande cessie’.

Uit de gelden der confrerie werd gekocht ‘eene tafel ofte catalogue van de gebroeders in de kercke alhier tot meerder aenwackynghe’. Er was ook een altaar in de kerk en in 1773 werd ‘eenes rooden damasten standaert’ gekocht.

Nieuwpoort

De confrerie bestond reeds voor 1649⁽¹⁾ en bezat daarenboven nog een stichtingsbrief van 9.12.1671 vanwege de minister van Dowaaï op vraag van de pastoor van Nieuwpoort. Deze brief was ingeschreven vooraan het ledenboek van de confrerie, dat nog gebruikt werd in 1771.

In de kerk stond een altaar en was er een gekleed beeld van O.L. Vrouw van Remedie met zilveren kroon en scepter⁽²⁾. Het schilderij op het altaar, dat Trinitariërs voorstelde bij de afkoop van slaven, was van de hand van Vigor Boucquet van Veurne en dateerde van 1666⁽³⁾.

De activiteiten der confrerie waren in 1773 niet meer zo druk. De laatste rekening dateerde immers pas van 1757! In de rekening van 1747-50 staat nog te lezen dat werd gegund aan de pastoor ‘voor te geven aen een Prince van Arabien tot verlossynghe der christene slaeven 2 ducaten’.

De confrerierekening van 1757, afgelegd bij het afsterven van de bezorger der gilde, sloot met een tekort van 42 pond. Vroeger was de activiteit heel wat intenser. Nieuwpoort had zelfs een deel betaald in de afkoop van Gaspar Cools uit Oostende, gevangen in Algiers (1752).

Het stadsarchief van Nieuwpoort bevat enkele stukken van deze confrerie uit de jaren 1691-1772⁽⁴⁾.

De confrerie bestond nog in 1869⁽⁵⁾ en altaarbeeld en schilderij bleven in stand tot in de wereldoorlog 1914-18.

Noordschote

De confrerie van Noordschote werd gesticht in 1717-18 door de Trinitariërs van Dowaaï op vraag van pastoor Sidronius Opsomer. Ze werd aanvankelijk toegestaan voor de tijd van de toenmalige pastoor en zijn opvolger. Daar pastoor Opsomer reeds stierf in 1719 en zijn opvolger in 1722, moest de confrerie dus nogal vlug opnieuw worden verlengd⁽¹⁾. In 1773 bestond ze nog.

(1) Vera Conf., 60.

(2) Biekorf, 1955, 60.

(3) A. Couvez, Inventaire (1852); niet opgegeven in de lijst der werken van Boucquet in Bachten de Kupe (1967-69).

(4) L. Van Werveke, Stad Nieuwpoort, Inventaris v.h. Archief (1937), 85

(5) RdH., 1869, 201-202.

(1) RdH. 1879, 414.

Pieter Pieters, landbouwer en schepen van Noordschote, was de eigenlijke promotor der confrerie. Uit zijn memorieboek publiceren wij in bijlage nr. 2 de passus die betrekking heeft over de confrerie van Noordschote.

De Noordschootse confrerie beschikte van bij het begin reeds over eigen drukwerk⁽²⁾.

(2) Niet vermeld bij Diegerick (Bibliographie Yproise).

Vanaf 1759 werden de gelden gestort naar Ieper bij kan. Goethals. De eerste storting, daterend van 1760, en die het hele bezit van de confrerie omvatte, beliep ‘neghen croonen en half, een sonne pistole, acht schellynghen wisselgelt en twelf stuyvers courant commende uyt de busse ende schale van de Christene slaeven’. Het bezit bedroeg even voordien de totale som van 104 p. par.

Oostende

Gesticht in 1644⁽¹⁾ was de confrerie van Oostende een grote en aktieve confrerie, die herhaalde malen belangrijke sommen besteedde aan de afkoop van slaven, zoals o.m. de vrijkoping van Gaspar Cools 3.000 ‘livres de France’ (1752) en verscheidene slaven uit Duinkerke, Gent en Brugge, o.a. de bemanning van het schip van kapitein Gezelle⁽²⁾.

Oostende heeft meer dan enige andere stad slaven onder haar inwoners geteld, omdat deze havenstad talrijke matrozen op zee had. De sommen welke ze soms diende te betalen waren zo hoog, dat Oostende een beroep deed op andere confrerieën om aan deze sommen te geraken. Maar anderzijds waren de Oostendenaars ook steeds bereid financieel tussen te komen bij het verlossen van vreemde slaven.

De boeken der confrerie werden verbrand in het bombardement van Oostende in 1706.

In 1773 was er in kas 276 gulden. De rekening 1763-70 vertoonde in inkomsten 2.168 gulden en in uitgaven 900 gulden.

In de kerk hingen twee schilderijen, die volgens de rekening 1763-70 hersteld werden door Alexander Daket. Kunstschilder Garemyn van Brugge schilderde in die jaren de standaard der confrerie. In dezelfde rekening verschijnt een post voor Joseph van Praet van Brugge over levering van ‘eene plaete van de heylighe Drievuldigheyt’ alsmede over het ‘drucken van diere ende eene rieme brieven voor dese confrerie’.

Enkele te Oostende verblijvende Engelse kooplieden zaten in het bestuur van de confrerie.

Poperinge

De gegevens over Poperinge schijnen op het eerste gezicht te wijzen op twee confrerieën, de ene in Sint-Bertinuskerk, de andere in O.L. Vrouw. Ofwel (wat waarschijnlijk is) heeft Jennyn zich vergist, ofwel verhuisde de confrerie reeds van in de eerste tijden van de eerste kerk naar de tweede. Jennyn vermeldt immers uitdrukkelijk de Sint-Bertinuskerk als zetel van een trinitariërsconfrerie, die er al bestond in 1649⁽¹⁾. Alle latere gegevens spreken van een confrerie in de O.L. Vrouwkerk. En de aangifte van 1771-73 rept met geen woord over de Sint-Bertinuskerk.

(1) Vera Cont., 56-57.

(2) P. Declercq, De slaven van de ‘Keyserinne Elisabeth’ kapitein Gezelle, in Album English (1952), 5.

(1) Vera Conf., 60.

Vanaf 1759 zond Poperinge alles naar kan. Goethals in het bis-

dom Ieper. In de O.L. Vrouwkerk stond in 1771 een ‘slaeveken in figure onder het welck is eenen tronck ofte bosse’. Het ‘slaeveken’ van Poperinge wordt met dit van Duinkerke vermeld als ‘un curieux objet en bois sculpté’ door Deslandres, die dergelijke offerblokken alleen maar in onze streken schijnt te hebben aangetroffen⁽²⁾.⁽³⁾

Ruiselede

De confrerie bestond zeker op 26.6.1652 blijkens een gedrukt en met de hand ingevuld lidmaatschapsformulier van die datum, dat bewaard is in het Rijksarchief te Gent. Of ze dateerde van circa 1630 is niet te achterhalen⁽¹⁾. Algemeen wordt aanvaard dat de Brugse confrerie de oudste is. Pastoor Jennyn vermeldt ze nergens (1649).

De mogelijkheid bestaat dus dat de confrerie werd gesticht tussen 1649 en 1652.

In 1659 werd een nieuw register der confraters aangelegd. En in 1700 werd een hervorming doorgevoerd in de confrerie, waarvan de tekst onder vorm van een soort overeenkomst onder de leden werd opgesteld⁽²⁾.

In de kerk hing een schilderij van de H. Drievuldigheid, dat in 1817 nog bestond, maar naderhand verdween. Nu nog staat het altaar van de H. Drievuldigheid in de noordbeuk van de kerk. In 1753 bestelde pastoor van Simays twee retabels voor zijn kerk, waaronder dit van de H. Drievuldigheid en de vrijkoping der slaven⁽³⁾. Het gesculpteerde portiekaltaar zou werk zijn van Cornelis van Dael uit Antwerpen⁽⁴⁾.

De confrerie van Ruiselede kende in 1773 geen grote activiteiten meer. De inkomsten beliepen 30 florijnen. In kas was er 69 florijnen.

Sint-Rijkers

Gesticht in 1737 door de Trinitariërs van Hondschote op vraag van de pastoor.

In deze kleine parochie bestond een bloeiende trinitariërsconfrerie. De rekening van 1769 geeft op dat twee jaar rondgang met de schaal 129 pond opbracht. Het boni der vorige rekening bedroeg 95 pond. De kas bevatte 27 pond (1773).

Staden

Staden was een trinitariërsparochie, althans uiterlijk. Het hoogaltaar van de kerk was in 1749 toegewijd aan de H. Drievuldigheid⁽¹⁾.

(2) P. Deslandres, a.w., 147.

(3) RdH. 1868, 217-218.

(1) M. Cloet, Het kerkelijk leven in een landelijke dekenij in de 17de eeuw (1968), 335, die verwijst naar Kan. Tanghe, Parochieboek van Ruysselede (1861).

(2) M. Cloet, a.w., 599-600.

(3) G. De Smet, Historiek van de kerk te Ruiselede (1968), 70, 71, 145.

(4) H. Verschraegen, Fotorepertorium van het kanton Tielt (1974), 22-23.

(1) Archief dekenij Roeselare, vis tatie 1749.

De confrerie dateerde pas van 1682 en werd opgericht door de minister van de Trinitariërs van Lens bij Ath op vraag van pastoor Joannes Stappens.

De jaarlijkse plechtigheden der confrerie liepen vooral over zes feestdagen: H. Drievuldigheidszondag, Sint-Catharina- en Sint-Agnesdag, Aswoensdag en Witte Donderdag en Allerzielen. De toeloop uit de omliggende parochies was zo groot dat gedrukte brieven in de omgeving werden rondgestuurd om de pelgrims aan te lokken. Drievuldigheidszondag was te Staden de dag van de 'foore'⁽²⁾.

De inschrijvingen in de confrerie waren zeer talrijk, te oordelen naar de vele tientallen dozijnen schapulieren die aangekocht werden.

In 1766 werden boekjes besteld bij Thomas Walwein te Ieper. In 1767 leverde Jan Baptist Walwein 'een halve rieme brieven'. Paters recolletten uit Ieper kwamen die dagen preken en parochiedienst doen in Staden.

De laatste rekening die aan de Raad van Vlaanderen werd voorgelegd sloot in 1773 met een boni van 3.204 pond. De uitgaven waren echter nogal hoog, nl. 1.190 pond.

Van deze som ging slechts 104 pond naar de kristenslaven, te verdelen in drie afzonderlijke giften (52, 26 en 26 pond).

De confrerie van de H. Drievuldigheid was voor Staden kerk, die er anders maar berooid voorzat, de grote bron van inkomsten. Antependia, kazuifels, koorkappen, werden gekocht met de penningen van de kristenslaven. Zelfs werden twee biechtstoelen in de kerk, samen 900 pond, betaald van het geld der confrerie. De confrerie had daarenboven een kapitaal van 600 pond uitgeleend tegen intrest aan de dis van Staden.

Staden was in West-Vlaanderen de confrerie, die blijkbaar het minst haar origineel doel ten voordele van de vrijkoping der slaven diende, alhoewel er grote inkomsten waren.

Tielt

Gesticht in 1644⁽¹⁾. Door de brand van de kerk en de verwoesting der streek heringericht in 1661⁽²⁾.

In de jaren 1770-71 bestond de confrerie nog. De totale ontvangsten bedroegen 79 p. gr. Gewoonlijk werd het overschot afgedragen aan de ontvanger van de confrerie in de Sint-Jacobskerk te Gent.

In 1770-71 had men niettemin aan vijf personen, die brieven vertoonden van Karel van Lorreinen, telkens 3 p. gr. geschonken.

De confrerie van Tielt is de enige waarvan geweten is dat zij ooit in een proces verwickeld geraakte, namelijk in de jaren 1731⁽³⁾.

Ze bestond nog in de vorige eeuw, toen een confrerieboekje werd gedrukt⁽⁴⁾, maar thans is niets meer in de kerk van Tielt dat aan de Trinitariërs herinnert.

(2) A. Vangheluwe, Staden door de eeuwen heen (1945), 42-43, naar het werk van Deceunynck over Sladen (1872).

(1) Vera Conf., 49.

(2) M. Cloet, a.w., 337.

(3) A. Wyffels, Inv. v.h. archief der stad Tielt, nrs. 1243-44.

(4) Gedrukt bij Minnaert, s.d., 16 blz.

Veurne

Gesticht in de Sint-Niklaaskerk ten jare 1644 (Vera Conf., 60).

De confrerie van Veurne was betrekkelijk actief. In 1773 wordt opgave gedaan van 5 à 6 financiële tussenkomsten voor een totaal van 200 pond, op vraag van de bisschop van Ieper of de Koninklijke Hoogheid. In kas was er 554 pond.

Lidmaatschapsbewijzen werden speciaal gedrukt in 1745 te Ieper bij de Raeve.

Waardamme

Gesticht in 1759 door Carolus Peemans, pastoor van Sint-Gillis te Brugge, op vraag van pastoor Francis Peemans van Waardamme. Pastoor Peemans van Brugge genoot hierbij volmacht vanwege Claude de Massac, vicaris-generaal der Trinitariërs.

De bedoeling der confrerie was uitsluitend dat ze haar penningen zou afstaan aan de Brugse confrerie.

Bij de aangifte in 1771 was er al 10-1-7 p. gr. bijeen gegaard, maar was nog nooit iets gestort geworden aan Brugge, zo verklaarde pastoor Pavot.

Waasten

Wordt opgegeven als zetel van een confrerie, die zou dateren van vóór 1649 (Vera Conf., 60). Van Waasten kwam er in 1771-73 nochtans geen aangifte binnen.

Wakken

Gesticht in 1652⁽¹⁾, misschien wel onder invloed van Antoon van Bourgondië, proost van de confrerie in Sint-Gilliskerk te Brugge, aartsdiaken van Brugge, vriend en beschermer van pastoor Jennyn, wiens familie heer van Wakken was.

Uit het offerblok van 'het slaefken' werd tussen 28.5.1768 en 26.1.1773 in totaal meer dan 39 pond gr. gehaald. Uit de nauwkeurige gegevens der rekening 1759-62 vermelden wij de opgave van de aangekochte schapulieren, die ons een goed beeld geeft van de belangrijkheid van de confrerie. De cijfers van de geleverde schapulieren zijn:

1759:	42 op 20 febr. en 60 in juni;
1760:	102 op 1 juni en 62 op 25 nov.;
1761:	54 op 19 maart en 64 op 25 nov.
1762:	54 op 7 april, 60 op 4 juni en 84 op 25 nov.

(1) M. Cloet, a.w., 336.

582 schapulieren in minder dan vier jaar, wil meteen beduiden dat deze, zogezegd kleine confrerie, zeker bekend was in de omliggende gemeenten.

De meeste uitgaven betreffen het altaar, was, kerkzang en dergelijke, alsook een vergoeding aan de paters minderbroeders van Tielt voor hun dienst op de feestdagen van de confrerie.

In de 19de eeuw moet er verwarring zijn ontstaan over de juiste stichtingsdatum, daar men te Wakken in 1854 het 200-jarig jubileum

vierde der confrerie met een ‘plegtige praeltrijn’ die uitging op 11 en 15 juli⁽²⁾.

Wervik

Gesticht in 1642. De latijnse stichtingsbrief was in 1773 nog bewaard.

In 1773 was er in kas 314 p. par. De uitgaven betroffen grotendeels het altaar en de dienst in de kerk.

In de kerk van Wervik staat nu nog het bekende beeld (funktioneel een blok voor aalmoezen) van een kristen slaaf⁽²⁾.

Het kerkarchief van de Sint-Medarduskerk in Wervik bezit thans o.m. het rekeningboek van deze confrerie vanaf 1764 tot in 1873⁽³⁾.

Op zeker ogenblik stak de confrerie zich diep in de schulden om autaar en kapel te versieren, o.m. om zilveren kandelaars te kopen, zodat 600 pond moest geleend worden.

De confrerie heeft een lang bestaan gekend. In 1854 ontving ze nieuwe bisschoppelijke statuten en men verneemt leven van haar tot in 1920⁽⁴⁾.

(1)

II Uittreksel uit het dagboek Pieters, Noordschote

‘Want alsoo der in onse kercke gheen afaeten nochte broederschap en was, hebbe jck dickmaels den heere pastor gesproken dat men soude devorijren doen om te vercrijghen het broederschap vande heijlyghe drijvuldigheijt. Den pastor was wel daetoe geneghen maer hij ontsiende het last dat hij dickmaels soude moeten gaen ende geven de ginnerale absolutie ande siecken jnde eure des doodts niet tegenstaende eens vergaert wesende ten huijse vanden heer pastor in 9bre 1717 benefens onsen cappelaen ende wederom gesproken van devoijren te doene om het broederschap te vercrijghen dat het een fraeij broederschap was daer veele schoone afaeten te verdienen waeren ende prinsalick vijfmael t'jaers geven de ginnerale absolutie jnde kercke ende oock inde vre des doodts. Den Cappelaen ende de nichte vanden pastor daer seere toe geneghen leggende dat het de menschen soude moveren (1) tot een schoone devotie ende godtvruchtigheijt ende jck seggende dat het redelick waer alle devoijren te doene om de godtvrichtigheijt te vermeerderen ende saecken te doene van profijt voor onse sielen zaligheijt ende oock voor onse nacomelynghen.

Dus geresolveert dat den heer pastor soude een brief schrijven ende den cappelaen met Brigitta den pastors nichte sijn des anderdaghs daermede gegaen naerden menister van de paters trinitarissen tot Hondtschoote die voor andwoorde gaf dat hij soude schrijven naer hunnen provinciael tot Douaeij die de macht hadde om het

(2) Wakken herdenkt... (1963), 28.

(2) Afbeelding bij P. Declercq, O.L. Vrouw van Remedie (1942), 10.

(3) Tentoonstelling Wervik door de eeuwen heen (1968), 40.

(4) R. Defrancq, Bijdragen tot de Gesch. van Wervik (1966), III, 157-158.

(1) Vera Conf., 52.

broederschap te laeten jnstellen. Den provinciael den brief vanden minister van de trinitarissen van Hondtschoote ontfanghen hebbende, heeft geconsenteert onse vraghe ende heeft afgesonden een bulle gedrukt int latijn ende macht gegeven aen onsen pastor van Noortschoote

om jn te stellen het broederschap met alle de aflaten ginnerale absolutien gelick als jn hunne eijghen kercke te verdienen sijn midts te vergaderen de aelmoussen om over te seijnden ande paters trinitarissen om vorts te gebrucken tot verlossynghe van de gevanghen christen slaven. De macht die wij hebben vut dele bulle

omt' broederschap jn te stellen en js maer voor den tijdt van het leven van d'heer Sijdronius Hopsomer jeghenwoordijghen pastoor ende noch een ander pastor naer hem ende moet daernaer wederom vernieut worden. Wij hebben deze bulle van t'broederschap ontfanghen in Januarij 1718.

Naer ontfanghen te hebben de vormelde bulle ende de macht om het broederschap jn te stellen soo hebbe jck met ordre vanden heere pastoor gaen besorghen al t'gonne men noodich hadde tot den Jnstel.

Eerst hebbe doen drucken vijf hondert acten ofte brieven van ontfangenesse voor ses schellynghen t'hondert, eenen schrijfbouck voor eenen register die gekost heeft ses schellynghen, vijf ellen een vierendeel witte perpetuane (2) a 27 stuvers d'elle ende twintich stucken wit lynt a vier stuvers jder om te maecken vier hondert schabeliers, oock een busse om de aelmoussen daer jn te vergaderen, die gekost heeft seven pont en half par.

Dit alles gereet sijnde soo js den Jnstel van t'vormelde broederschap gedaen opden 27en ende 28en ende 29en maerte 1718 ende jck hebbe van den heer pastor als directeur van t'broederschap gheautoriseert geweest om alle de persoonen jn te schrijven jnt register ofte bouck der aenveerdighe van het broederschap ende hebbe jnde drie daghen vanden Jnstel jngeschreven twee hondert en vichtien persoonen.

Een weynich daernaer hebbe oock doen drucken vijfhondert bouxkens waer jn te siene syn alle de aflaeten, verlossynghen van zielen vut het vagevier die de medebroeders ende mede susters tonnen verdienen jn veele daghen van t'jaer ende hebben gekost al t'samen twee en veertich pont par.

Dit soo sijnde soo js den boom des broederschaps geplamt binnen ons vormelde Noortschoote. Godts gheve dat hij wel mach groijen ende overvloedigheijt van vruchten mach voortbrenghe.

Dit soo verre ghebracht sijnde soo was daer noch noodich een standaert ofte groote vaene voor het broederschap om omme ghedraghen te worden jnde processie op de maentsondaghen ter eere van de heijlighe drijvuldigheijt, op deen sijde gheschildert t'portret van de heijlighe drijvuldigheijt ende op d'ander sijde eenen enghel met twee slaeven, een christen slave ende een moor, beyde houdende bij de hant cruijswijs dreyghende te manghelen (3) ende den eenen te verlossen voor den anderen, ghelick den enghel hem heeft verthoont.

Hier volgt nu een beschrijving van de veeplaag uit die jaren.

De kroniekschrijver deed een gelofte als volgt:

... Jck den heere daghelickx seer minnelick badt ende op hope van ghespaert te wesen ende om den heere te versoenen soo hebbe ick voor mij ghenomen de vaene ofte standaert van t'vormelde broederschap te gheven ter eere vande heijlighe drijvuldigheijt ende tot een Caritate aen het broederschap welcken standaert heeft ghekost neghen ponden grooten vlaems. Jck en hadde soohaest niet begonnen de damaste sijde doen coopen tot Rijssel ende den standaert doen macken jnt eerste vanden jaere 1719 soohaest is begonnen t'jaer van tegenspoet, verdriet, miserie ende ellende, schijnende al ofte myn ghifte den heere mishaeht hadde'.

(Hs in particulier bezit).

Vlamingen op strafbedevaart naar Compostella

In de tarieflijst van strafbedevaarten van de stad Oudenaarde, gedateerd anno 1338, staat Compostella samen met Rome aan de spits met een afkoopsom van 12 ponden parisis, alleen voorafgegaan door het verre Bari van Sint-Niklaas, dat op 20 pond gesteld is.

De Oudenaardse lijst is, zoals men weet, de kortste maar ook veruit de oudste onder de bewaarde redakties van Vlaamse tarieflijsten⁽¹⁾. De Gentse lijst is, in de bewaarde vorm, een redactie die niet ouder is dan 1430. De lijsten van Aalst, Dendermonde en Geraardsbergen gaan terug op de Gentse lijst. De afkoopsom voor Compostella staat in al die tarieflijsten onveranderd op 12 pond.

De tarieflijsten van Ieper en Veurne, met resp. 61 en 27 namen, zijn niet terug te vinden. De lijst van Douai, met 42 plaatsen, dateert uit ca. 1425. Van Rijsel is geen tarieflijst bekend, hoewel de strafbedevaart naar Compostella er, zoals te Douai, in gebruik was. In Rijsel wordt de ‘redemptie’ van bedevaart in de jaren 1520-1525 ook vastgesteld in een ‘steenboete’ van enkele duizend bakstenen of in een of meer roeden kasseien voor werken van openbaar nut⁽²⁾.

De bedevaart als straf kon, bij misdrijf of overtreding, worden uitgesproken door de verschillende jurisdicties: de graaf (bij zoendinc of zoenverdrag), de schepbank, de eed van het ambacht, het kapittel.

In welke mate werden de opgelegde bedevaarten volbracht of afgekocht? Dit is moeilijk uit te maken. Een aantal afkoppingen schuilt zeker in sommige kumulatieve ontvangposten van geldboeten in de stadsrekening. Alleen van een minderheid volbrachte pelgrimages is een attest uit de bezochte bedevaartkerk bewaard of overgeschreven.

Het uitvoerige attest bevestigt het volbrengen van de drie

- (1) A. Viaene. De tarieflijst van gerechtelijke bedevaarten van Geraardsbergen en van Gent, in *Handelingen Emulation*, dl. 104 (1967), blz. 203-214.
- (2) Onze mededeling is geografisch beperkt tot het oude graafschap Vlaanderen. De praktijk van de strafbedevaart was in gebruik door heel het hertogdom Brabant en in Holland en Zeeland. Voor zover we weten zijn alleen uit Vlaanderen tarieflijsten bewaard. - Het (belangrijke werk over de strafbedevaarten in onze gewesten is nog steeds: E. Van Cauwenbergh, *Les pèlerinages expiatoires et judiciaires dans le droit communal de la Belgique*. Leuven 1922.

verplichtingen: 1. het bezoek aan de bedevaartkerk; 2. het mishoren aan het ‘altaar van gratie’ in dezelfde kerk; 3. het kussen van het graf (of de rijve) of de relieken van het heiligdom. De kortere redactie van het attest beperkt zich tot de uitdrukkelijke vermelding van het ‘volkomen’ bezoek aan het heiligdom (*limina visitare*). Zie bijlage I.

Onze gegevens beperken zich tot Vlamingen uit Oud-Vlaanderen.

De oudste bekende zoenbedevaart naar Compostella⁽³⁾ staat op de naam van drie Torhoutnaars, de gebroeders Jan en Jacob Acars en hun neef Jan. Samen hadden ze zich schuldig gemaakt aan doodslag op de persoon van Michiel van Torhout. In april 1264 wordt vóór de gravin Margareta van Male een zoenverslag gesloten dat hen verplicht in augustus van hetzelfde jaar de tocht naar Sint-Jacob te Compostella te ondernemen⁽⁴⁾.

Mogelijk behoren sommige testamentaire pelgrimages tot de categorie van de zoen- of strafbedevaarten. Een paar voorbeelden van zulke twijfelachtige gevallen mogen hier voorafgaan.

Jan About van Ramskapelle bij Brugge laat in 1266 het volgende in zijn testament inschrijven: ‘Ik legateer twaalf pond aan een geschikt man die een pelgrimage zal volbrengen naar Compostella (*ad sanctum Jacobum*) en naar SaintGilles (in de (Provence), indien ik die pelgrimages niet zelf gedurende mijn leven zal volbracht hebben⁽⁵⁾.

Ghervin die Ward van Brugge last op 3 december 1299 de volgende bepaling in zijn testament: ‘Vort so ghevic 28 pondt over mie te zendene suffizantelike tsinte Jacobs daer ic minen wech schuldich ben ende 20 scellinghen upten wech te deelnen ghenen die over mie varen zal ...’⁽⁶⁾.

- (3) Voor de algemene bibliografie over Compostella, zie het recente werk van A. Georges, *Le pèlerinage à Compostelle en Belgique et dans le Nord de la France*, Brussel 1971 (Kon. Acad. van België. Klasse der Schone Kunsten, Verhand. in-4, 2de reeks, deel XIII). Dit werk is vooral ikonografisch belangrijk (214 platen). De auteur handelt niet over de strafbedevaart. J. van Herwaarden, *Pelgrimstochten*, p. 65-88 (Bussum 1974). - Over Adalard, Vlaamse pelgrim naar Compostella en stichter van het gasthuis te Aubrac (Auvergne) in de 12e eeuw, zie Biekorf 1966, 193.
- (4) Rijsel. Archives du Nord. B. 1561. Premier cartulaire de Flandre, nr. 120.
- (5) F. Vandeputte-D. Vande Castele. *Cronica et cartularium monasterii de Dunis*, p. 597 (Brugge 1864). Biekorf 1970, 15.
- (6) *Cartularium de Dunis*, o.c., p. 667. - Over bedevaarten bij testament, zie Biekorf 1962, 289-296.

De route Vlaanderen-Compostella

De route Brugge-Compostella wordt in 1400 door de Brugse Wegwijzer gesteld op 388 mijlen (via Astorga) en 405 mijlen (via Asturië). Deze *oude* mijlen geven een afstand van ruim 2.000 km.

De pelgrim uit Vlaanderen bereikte de start van de eigenlijke Sint-Jakobsweg bij het graf van de hl. Martinus te Tours. Daar begon de *via Turonensis*.

De weg naar Tours liep over Parijs. De kortste verbinding met de Franse hoofdstad lag op de Artesische wegen (de *Arrasche bane* van het volkslied): Brugge - Roeselare - Menen - Rijsel - Pont-à-Vendin - Arras. Vanuit de Artesische hoofdstad was de weg naar Parijs over Bapaume - Senlis, met 62 mijlen, vier mijlen korter dan de route over Amiens - Clermont.

Naar Parijs liepen uit Brugge nog twee andere wegen: de route over Kortrijk - Doornik - Valenciennes - Saint-Quentin - Noyon, en een vierde variant die tussen Valenciennes en Ham een omweg over Kamerijk verkoos.

Gedurende de eerste zestig mijlen van zijn tocht doortrok de pelgrim het Franse 'Noorden' waarvan de plaatsnamen als Pont-Saint-Maxence, Senlis, Creil, Clermont goede bekenden zijn in de wereld van onze huidige duivenliefhebbers⁽⁷⁾.

De weg Parijs - Tours liep over Saint-Clair, Saint-Arnoult, Auneau, Prunay-le-Gillon, Bonneval, Chateaudun (of Coyes), Vendôme, le Boulay, Tours: een weg van 46 mijlen. Een tweede weg was 6 mijlen langer en was een variant over Chartres (via Gué-de-la-Reine)⁽⁸⁾.

Van Tours uit loopt de oude pelgrimsroute naar Ostabat, het kruispunt aan de voet van de Pyreneeën (*Ostervael*, *Ostervaus* in Vlaamse bronnen), over Poitiers, Bordeaux en de Landes. De Brugse Wegwijzer van 1400 noemt hier de volgende etappen:

Frankrijk: Tours - Sainte Catherine-de-Fierbois - SainteMaure - Chatellerault - Poitiers.

Graafschap Aunis (La Rochelle): Lusignan - Melle - Aulnay - Saint-Jean d'Angély - Saintes - Pons (in Poitou).

(7) A. Viaene. De wegen van Brugge naar Parijs volgens de Brugse Wegwijzer van 1400, in Biekorf 1965, blz. 1-5, waar ook de varianten uit Gent en Brabant aangeduid zijn.

(8) Biekorf 1965, 187 (route Parijs-Tours).

Gascogne: Mirambeau - Blaye - Bordeaux - Petit Bordeaux - Belin - Le Muret - La Fave (Castiel) - Femado Lespéron - Fonteyne - Dax - Sorde-l'Abbaye.

Navarra: Garris - Ostabat.

In Ostabat had de pelgrim te kiezen tussen twee berg passen: Somport en Roncevaux. De eerste - een zeer lastige overgang - ontmoette het (verdwenen) gastvrije hoge bergklooster Santa Cristina en mondde uit in Puente la Reina, waar ook de weg van Roncevaux (via Pampelune) op uitliep.

Klassiek is dan de lange oost-westroute van Puente la Reina, via Estella, Logroño, Santo Domingo de la Calzada, Burgos, Leon.

Het laatste traject: Leon - Santiago vertoont in de Vlaamse wegwijzers zekere varianten en afwijkingen die een aparte studie zouden verdienen⁽⁹⁾.

Gekomen bij het graf van Sint-Jakob kon de pelgrim nog verder naar het westen trekken, naar een filiale of satellietkerk van Santiago, een 'Mariakerk', gelegen op ca. 60 km. van Santiago: *Santa Maria de Finisterre*. Deze bedevaart staat, onder de diëtse benaming *Onse Vrouwe ter Veinstersterre*, in de tarieflijsten van Gent, Geraardsbergen en Aalst, en wel met de taxatie van 12 pond (zoals voor Rome en Compostella) te Gent, terwijl te Aalst en te Geraardsbergen de Finisterre-bedevoort met 13 pond een pond hoger komt te liggen. Onder het jaar 1513 van onze lijst van bedevaarders staat een boetetocht 'ter Veinstersterre' door de schepenen van Oudenaarde opgelegd⁽¹⁰⁾.

De landweg naar Compostella was de gewone weg van de pelgrim op straf zowel als van de pelgrim uit devotie. De tocht was echter geen verplichte exclusieve voetreis. Bij de overzet van rivieren was soms gelegenheid een eind op een boot mee te varen. Voor een verre bedevaart als Compostella was, economisch bekeken, het paard voor de gewone man uitgesloten. De literair gedenkwaardige bedevaart van Chaucers dertig pelgrims te paard in 1385 voert hen van Southwark (Londen) naar het graf van Sint Thomas te Kantelberg: een driedaagse route van niet meer dan 55 Engelse

(9) Zie bijlage II.

(10) A. Viaene. Onse Vrouwe ter Veinstersterre. Een Vlaamse strafbedevaart naar Galicië, in Biekorf 1964, 113-116. - Ook Brabant zond bedevaarders naar de Veinstersterre.

mijlen (ca. 90 km.). De route Vlaanderen - Compostella is ruim twintigmaal langer.

De zeeweg naar Compostella werd vooral bevaren door de Engelsen vanuit hun havens op de Zuidkust. Bij die overvaart werden ook de Vlaamse havens Nieuwpoort en Sluis (alsook de Zeeuwse haven Arnemuiden) betrokken. Nieuwpoort blijkt in de periode 1400-1550 een bekende pelgrimshaven te zijn. De kustvaart Nieuwpoort-Galicië (La Coruna) liep over de Engelse havens (Plymouth, Dartmouth). De pelgrimschepen voerden uiteraard groepen bedevaarders uit devotie en lagen vooral in het periodieke 'heilig jaar van Compostella' druk in de vaart⁽¹¹⁾.

Voorrechten van de Compostellavaarder

Het ceremonieel rond de vertrekkende en 'keerende' pelgrim, zijn kleding en uitrusting werden uitvoerig behandeld in onze bijdrage over 'Palster ende scherpe nemen', in Biekorf 1971, 39-46.

Aan de latere pelgrimslieiden van Sint-Jakob wijdde H. Stalpaert een studie in Biekorf 1965, 265-280.

Ieder bedevaarder, uit boete en straf zowel als uil devotie, verkeerde in '*de staat van pelgrim*'. Zijn tocht gold als een sociale en sakrale daad, en werd gedragen door de gemeenschap. Ambacht en nering stonden in voor het onderhoud van het gezin gedurende de afwezigheid van de huisvader. De vrouw kwam voor strafbedevaart niet in aanmerking (en zeldzaam zijn op verre pelgrimswegen de vrouwen van devotie). De pelgrim was onschendbaar, had voorrecht van verblijf in de passanten- en pelgrimshuizen, waarvan de 'ketting' langs de wegen zijn enige geografische oriëntering was. Landsgrenzen telden voor hem niet. Door de krijgsbenden op zijn weg werd zijn pelgrimsstatus doorgaans ook geëerbiedigd⁽¹²⁾.

De solidariteit en sociale voorzorg i.v.m. de pelgrimsstatus liggen neergeschreven in de keuren van de Brugse ambachten

De wijnschroders lassen in 1420 het volgende artikel in hun keure: 'Voort als een scroodre... trecken wilde ten

(11) A. Viaene. Pelgrimshaven Nieuwpoort, in Biekorf 1972, 129-134. - Over het 'heilig jaar van Compostella', zie Biekorf 1974, 170-172.

(12) Over de pelgrimsstaat, zie P.C. Boeren. Heiligdomsvaart Maastricht, p. 31-32 (Maastricht 1962). - Bijzonderheden over de uitbuiting van de pelgrimsstaat door de zigeuners bij O. van Kappen, Geschiedenis der Zigeuners in Nederland, p 48, 67, 361 (Assen 1965).

Heleghe grave, t'Sinte Pieters ten hoogen Roome of t'Sinte Jacops in Ghalissyen, bi oorlove ende wetene van den deken ende vanden ghemeenen ghezelscepe, dat alle die tyt dat hi hute wezen zal, tghemeene ghezelschap sculdich es te verwarene zine wouke, zonder zinen cost, ende deelachtich te zine van wasdomme ende van verliese in der gelike of hi thuus ware ende zelve wrochte⁽¹³⁾.

De lijnwaadmeters regelen in hun ordonnantie van 1442 (Brugge, Stadsarchief, fonds Ambachten) de verdeling van het meetloon onder de tien gezellen als volgt: de pelgrimerende lijnwaadmeter behoudt zijn recht 'in alle maniere van pelgrimage wesende, hetsy te Roome of t'Sente Jacops zynde, of waer hy te doen hebben mach, al ware hy oock ghevanghen of ghebannen van eerlicken faitte'.

Ook de Brugse koolmeters betalen in 1453 aan 'absente in pelgrimage... haerlieder weecghelt' aan de huisvrouw uit⁽¹⁴⁾.

De mandedragers (*Buerdenaers*) regelen in 1460 de uitbetaling aan de thuisblijvende huisvrouw van een pelgrimerende medebroeder, op voorwaarde dat hij pelgrimeert 'van zyn zelfs weghe ende over hem zelve, bi devocien of bi beloften, zonder loon van yemene te nemene'. Uitgesloten worden hier de strafbedevaart en de loonbedevaart⁽¹⁵⁾.

De vergoeding (*weecghelt*) wordt in 1465 ook verzekerd door de 'Ghezwoorne Lakenstrykers vander nieuwe halle' voor een medebroeder die 'in pelgrimage ware te Roome, t'Sint Jacops, oft in andren ghelike pelgrimage'⁽¹⁶⁾.

Een eigenaardig geval is dat van de Brugse edelsmid Anthuenis Kersteman (alias Karsteman) die een pelgrimage uit devotie had ondernomen naar Compostella zonder overleg met de eed van het ambacht der goudsmiden. Dit was een overtreding van de keure van de nering waarvoor hij in 1455 tot de orde wordt geroepen. Boven een geldboete legt het ambacht hem nog een bedevaart op naar het Wonderbloed van Wilsnack. (Zie de volgende lijst).

Onder de voorrechten van de Compostellavaarder mag ook de gelijkstelling van Santiago met Rome op het gebied van de grote aflaten worden aangehaald. En ook de bijzon-

(13) SA Brugge. Ambachten, portef. Scrooders, f. 41; bij E. Huys, Duizend jaar mutualiteit, Kortrijk 1926, p. 173.

(14) SAB. Stadsufficiën, register keuren, f. 29; Huys a.w. p. 176.

(15) SAB. Ambachten, charter nr. 190; Huys a.w. p. 180.

(16) RAB. Ambachten en neringen, reg. I, f. 370v; Huys a.w. p. 183.

dere gebeden voor de pelgrims die in de dagelijkse ‘ghemeene bedinghe’ van de passanten waren opgenomen. Een voorbeeld uit de 14e eeuw levert de Hordonancie van het Sint-Janshospitaal ten Dullen te Gent: ‘Tien Ave Marien hover alle die in pelgermaelgen sijn, heist ten heleghe grave, te Rome, sente Jacops: dat sij met bliscepen ende met salicheden tuus wederkeeren moeten’⁽¹⁷⁾.

Chronologische lijst van bedevaarders

1300-1540

1306 Gent. - Een beruchte patricische vete eindigt op een vergelijk. Voor de doodslag op Pieter uien Boengarde moet door de erven Borluut een persoon naar Cyprus gezonden worden om er een jaar te dienen, en een van de medeplichtigen moet persoonlijk naar St.-Jakob in Galicië gaan⁽¹⁸⁾.

1313 Gent. - Na het oproer van ‘de Woensdag’ (aug. 1311) komt tussen stad en graaf een vergelijk tot stand. De plegers van misdaden waarop 60 pond boete stond, zullen veroordeeld worden tot pelgrimages naar St.-Pieters te Rome of naar ‘saint Jake en Galiche’⁽¹⁹⁾.

1321. - Robrecht van Cassel, tweede zoon van graaf Robrecht van Bethune zou, krachtens een konventie van 1 sept. 1316 tussen de regent van de koning (de latere Filips V) en de graaf, vijf bedevaarten volbrengen: drie O.L.-Vrouwebedevaarten (Rocamadour, Le Puy en Vauvert), Saint-Gilles-du-Gard en Compostella. Van die vijf plaatsen heeft Robrecht van Cassel de certificaten voorgelegd. (Biekorf 1970, 10-11).

1323 Dowai. - Krachtens een zoendinc moet Jehans Don Mur op weg gaan ‘a Monseigneur Saint Jakeme en Galisse’ en een attestatie ervan meebrengen voor schepenen⁽²⁰⁾.

1328 Belle (Bailleul). - Wale en Robert de Villers hadden de Heer van Belle bijgestaan in een aanslag op Thierry d'Hireçon. De verzoening omvat o.m. de pelgrimages naar Sint-Niklaas in Bari voor Wale, naar Sint-Jakob in Galicië voor Robert de Villers⁽²¹⁾.

1344 Ieper. - De voorwaarden door de gemeente van Ieper gesteld voor het sluiten van de vrede met Poperinge (na de langdurige betwisting over de draperie) bepalen o.m. ‘dat die van Poperinghe zullen zenden thien souffisante personen vanden dorpe van Poperinghe te Compostelle in Gallissien palster ende scarpe te neimene ende te porne yvoegheleken daghe, ten zegghene vanden goeden

(17) F. De Potter, *Gent van den oudsten tijd..* VII 537 (Gent 1893).

(18) Biekorf 1966, 194.

(19) F. De Potter, *Petit cartulaire de Gand*, p. 28 (Gent 1885).

(20) G. Espinas, *La vie urbaine de Douai au moyen âge* IV 155 (Parijs 1913)

(21) J. Finot, *Etude historique sur les relations commerciales entre la Flandre et l'Espagne au moyen âge*, p. 11 (Parijs 1899).

lieden voorseid [nl. de schepenen van Brugge, het Vrije en het Oostland), ten cortsten dat men mach⁽²²⁾.

1350 Gent. - Bij vonnis van de schepenbank worden Jan van Steenbeke en Jacob vander Linden veroordeeld tot een pelgrimage naar Sint Jacob 'in Gallissien' wegens aanslag op Jacob Tiendewaghene⁽²³⁾.

1350 Ieper. - Jehan Bernage, heer van Moen, had, op het parlement en in 't bijzijn van de graaf, de stad Ieper beledigd. Bij brieven van het parlement van Vlaanderen werd hij veroordeeld tot een pelgrimage naar Compostella⁽²⁴⁾.

1354 Gent. - In het Zoendincbouc van 1354 is een attest van volbrachte zoenbedevaart bewaard op naam van Willem van de Putte en gedateerd te Compostella 13 september 1354. De tegenpartij nam kennis van het attest en verwachtte dat, na Allerheiligen, Willem van de Putte de pelgrimage onder eed zou bevestigen⁽²⁵⁾.

1354 Brugge. - In het geschil tussen Robrecht van Heule met de wethouders van Poperinge beslist een grafelijke uitspraak: Robrecht zal eerst pelgrimeren naar 'Ons Heren Trane' te Vendôme, op een boete van 60 pond voor de graaf; vervolgens naar 'Sinte Jacobs in Galissien', op 300 pond parisis voor de graaf⁽²⁶⁾.

1358 Gent. - Bij schepenvonnis van 5 februari wordt Jan de Zomer veroordeeld tot een bedevaart naar Compostella. Na zijn terugkeer te Gent zal hij een tweede pelgrimage volbrengen naar Marseille om te voldoen aan zijn tegenpartij Filips van Calkine.

1358 Gent. - Jacob van Zele verkrijgt op 26 maart van zijn tegenpartij Ghiselbrecht van Vive, uitstel tot Beloken Pinksteren (einde mei) voor het aangaan van zijn strafbedevaart naar Compostella⁽²⁷⁾.

1361 Gent. - Jan de Hond, f. Gillis, wordt wegens opstandigheid door de dekens van zijn ambacht (wevers) op boetetocht gezonden naar 'sente Jacobs in Gallissien'⁽²⁸⁾.

1362 Ieper. - Pauwels van Dixmude wordt, wegens smaadwoorden ('omme messeghen') tegen de schepenen veroordeeld tot een pelgrimage naar Compostella. Het vonnis, uitgesproken op 21 sept., bepaalde 1 oktober als datum van vertrek; daar Pauwels in die korte termijn 'negheen gheselsep vinden mochte', krijgt hij uitstel tot Halfvasten.

1367 Ieper. - Yzoreid 1e Vroede van Cassel moet de smaad, die hij de wetheren had aangedaan, herstellen door een pelgrimage 'à Monseigneur Saint Jaquème en Galisse'. Afkoping gesteld op 60 pond parisis.

(22) Ypre jeghen Poperinghe, ed. N. de Pauw, p. 243 (Gent 1899; uitg. KVAcademie).

(23) Jaarregister Keure 1350, f. 83 (Regesten ed. J. Boon, nr 558).

(24) E. Desagher. Notice sur les archives communales d'Ypres, p. 79-80 (Ieper 1898); coll. Diegerick, Inventaire II 150-151.

(25) J.B. Canaert, Bydragen... oude strafrecht in Vlaenderen, p. 94 (Gent 1835). Zie bijlage I.

(26) Cartulaire de Louis de Male, ed. de Limburg Stirum, II 340 (Brugge 1898-1901).

(27) Jaarregister Keure f. 180 en 181^v (Regesten ed. J. Boon nr. 547 en 594).

(28) Espinas-Pirenne, Recueil industrie drapière II 497 (nr. 465).

1370 Ieper. - Zoendinc van de graaf. Victor van Dixmude had de dienaar van Joris Belle mishandeld in bijzijn van de graaf. Vandaar een dubbele pelgrimage: eerst naar 'Onser Vrouwen ten Putte' (Le Puy) tot verzoening met Joris Belle; daarna naar Compostella 'om de mesdaet jeghen ons', zegt de grafelijke oorkonde⁽²⁹⁾.

1371 Gent. - In de nering van de Nieuwe-Schoenmakers was een geschil ontstaan betreffende het maken van 'galoetsen'. Heinric van der Straten, alias van Niemaghen, was daarbij gewelddadig opgetreden. Voor zijn 'mesgriep' wordt hij, door de eed van het ambacht, yeroordeeld te doen 'sine peregrimage te sente Jacops in Galissen, ter eeren van den deken vanden cordewaniers ende van sinen ghesellen'. Brengt hij geen bewijs van de volbrachte reis, dan zal hij 200 pond parisis betalen aan de wet⁽³⁰⁾.

1371 Ieper. - Jan de Larke was, causa smaad jegens Clais de Vassere, veroordeeld tot een bedevaart naar Sint-Niklaas te Bari (ten Oosteren Baren) en tot een tweede bedevaart naar Compostella. Een veroordeling die door de grafelijke Audiencie bevestigd wordt. (Biekorf 1970, 325).

1372 Ieper. - Wegens vredesbreuk zal Pieter Berclaen een pelgrimage naar Compostella volbrengen. Het vonnis van 18 aug. stelt als vertrekdatum 1 oktober. Afkoping gesteld op 24 pond parisis. (De Pelsmaker, a.w. 308).

1372 Ieper. - De beslechting van een twist tussen Hannin Laurin en Casin Horneweder voorziet een pelgrimage naar O.L.-Vrouw van Chartres te volbrengen door Casin, terwijl Hannin de weg naar Compostella moet opgaan. Afkoping uitgesloten⁽³¹⁾.

1374 Gent. - Een zoendinc betreffende een dubbele doodslag verwijst Thans de Nevile tot een dubbele pelgrimage: 't'sente Pieters ende Pauwels ten hoeghen Roeme' en 't'sente Jacops in Galissien'⁽³²⁾.

1375 Oudenaarde. - Rike f. Jacob f. Gillis had een officier van de graaf gekwetst. Boven een geldboete moet hij een bedevaart naar Compostella volbrengen. Afkoping van de pelgrimage gesteld op 40 pond parisis⁽³³⁾.

1375 Ieper. - Franchois d'Aubengny had de 'pertsenaers' (kontroleurs van de draperie) beledigd. De schepenen zenden hem naar Compostella. Afkoping gesteld op 60 pond parisis. (De Pelsmaker, a.w. 317).

1376 Brugge. - Wegens ambachtsmisdrijf wordt de kaarsgieter Pieter de Bey door de dekens van zijn nering (der 'keersgieters') naar Compostella gezonden, op een geldboete van 36 pond parisis⁽³⁴⁾.

1383 Dowaii. - Bij zijn eerste intrede geeft graaf Lodewijk van

(29) P. De Pelsmaker. Registres aux sentences des échevins d'Ypres, p. 69 162 284 (Brussel 1914).

(30) De Potter, Gent van den oudsten tijd... a.w. VI 400; coll. Cannaert a.w. p. 394.

(31) N. de Pauw, Boec van der Audiencie I 347 (Gent 1903).

(32) Cannaert, Bydragen... p. 376-377.

(33) Boec van der Audiencie I 374.

(34) RAB. Carton nr. 10, stuk nr. 10 (Inventaire Delepierre I 46).

Male kwijtschelding van 26 strafbedevaarten, waaronder twee naar Compostella⁽³⁵⁾.

1386 Ieper. - De afkoping van een bedevaart naar Compostella wordt zeer hoog, op 100 pond parisis gesteld: Lanceloot de le Beingh had zich immers schuldig gemaakt aan 'wederseggen' tegen de schepenen, een 'mesgryp' dat steeds streng veroordeeld werd.

1387 Ieper. - Willem Robaert wordt door de schepenen naar Compostella gezonden wegens misbruik van stadsofficie⁽³⁶⁾.

1391 Brugge. - De kaarsgieter Pieter Wandel had verscheidene medeleden van zijn ambacht beledigd. Dit kostte hem, bij vonnis van ambachtseed en stadsschepenen, een 'pelgrimage te Sinte Jacobs in Compostelle, dat men heet Galissie'. Afkoping gesteld op 36 pond parisis. (La Flandre XI, 1880, 433).

1391 Brugge. - Het zoenverdrag van hertog Filips en de Vier Leden van Vlaanderen met de Hanzeaten voorziet o.m. het zenden van zestien mannen met ere naar Compostella. Zestien andere gaan 'ten hoghen Rome' en vier andere nog naar het Heilig Graf. (Biekorf 1967, 7).

1393 Brugge. - De regeling van een geschil tussen de schepenen en de Oosterlingen heeft voor gevolg dat vijf poorters van Brugge naar Compostella moeten trekken, met name: Bertram Bortoen, Jan den Muenc, Aernoudt van Hyft, Jan Cloppaert en Christiaen de Rovere. Vanwege de stad krijgen ze elk 36 pond parisis reisgeld. (Inventaire, ed. Gilliodts, III 256).

1394 Ieper. - De drapier Lambert Velghe wordt, wegens bedrog bij het lakenmeten, naar Compostella gezonden. Afkoping gesteld op 48 pond parisis. (De Pelsmaker, a.w. 363).

1402 Langemark. - Zoendinc vóór de baljuw, namens de graaf. Wegens manslag op Fence den Brabandre wordt Jan van Rosebeke veroordeeld tot een driedubbele bedevaart: naar O.L.-Vrouw ten Briele (Ieper), naar Rome en naar Compostella. Deze laatste pelgrimage gesteld op 30 pond par. afkoping⁽³⁷⁾.

1402 Diksmuide. - Jan van Dixmude, een bastaardzoon uit het geslacht van de heren van Diksmuide, komt in zijn stad terug vans een lange reis, gedurende vier jaar had hij vele landstreken gezien. Hij verklaart voor de schepenen dat hij verplicht was geweest een 'pelgrimage te doene naer St. Jacobs in Gallicen eer hi vleesch ate'. Hem werd door de magistraat 'te zine wellecome ende te helpen ten tosten van zine pelgrimage' de som van 24 pond parisis gegeven. (Uit de verloren stadsrekening; bij J. Pieters, Geschiedenis van Dixmude 51-52; Diksmuide 1885). - De verplichting van bedevaart wijst op een boete of een gelofte van hemzelf of van een schuldig familielid.

1405 Brugge. - De tijkwever Pieter Goetide had de bestuursleden van zijn ambacht beledigd. Zijn straf, een bedevaart naar Compostella, koopt hij van de wet af tegen 24 pond parisis. (La Flandre XI, 1880, 434).

(35) Espinas, La vie urbaine... IV 581-585.

(36) De Pelsmaker, a.w. 338 en 341.

(37) Westvlaamsch Archief I (1939), 65-66.

1424 Sluis. - Willem f. Lisbette, bastaard van Aelbrecht Grave uit Aardenburgambacht, wegens manslag veroordeeld 'te commen binnen eenre maent eerstcommende te onser Vrouwen kerke ter Sluis ende daer palster ende scaerpe te nemene' voor een pelgrimage naar Compostella. Niet afkoopbaar⁽³⁸⁾.

1425 Kortrijk. - De stad ontvangt van een zekere Willem een som van 33 pond parisis, zijnde haar helft in de afkoping van twee bedevaarten: Compostella en Saint-Andrews (Schotland)⁽³⁹⁾.

1428 Sluis. - Dankaert Jansseune wordt veroordeeld wegens moord op Ghys, zoon van Clais Schoutheeten, uit Hannekinswerve (verdwenen prochie bij Sluis). Voor zijn driedubbele strafbedevaart (Rome, Compostella en Bari) zal Dankaert telkens 'commene te Hannekinswerve in de kerke ende daer palster ende schaerpe nemene'. (Biekorf 1971, 43).

1435 Brugge. - Willem Paye had de Duitse koopman Henrik van Borken (Borkum), kapitein van een handelsvloot, te Sluis gevangen gezet en een losgeld geëist. Op de eis van de Alderman, wordt Paye veroordeeld tot restitutie en tot een bedevaart naar Compostella⁽⁴⁰⁾.

1455 Brugge. - Anthuenis Kersteman, beedigd edelsmid in het ambacht van de goudsmiden, had de keure van het ambacht overtreden door een pelgrimage naar Compostella te ondernemen zonder overleg met het ambacht. Zijn weerspanningheid bezorgt hem een geldboete en de last van een bedevaart naar het Wonderbloed van Wilsnack⁽⁴¹⁾.

1489 Gent. - De oproerige schipper Simoen Lippens, wonend op 't Nieuwland, wordt door de schepenen van de Keure veroordeeld om drie jaar te gaan wonen in Compostella. De afkoping was gesteld op 300 gulden leeuwen, een som voor dewelke de schipper geen waarborg kon opbrengen; hij overleed intussen in het Chatelet (gevangenis). (Memorieboek I 354).

1513 Brugge. - Admiraal Filips de Bourgogne veroordeelt Gisbert Daems, gezeid Scipper Ghys, luitenant van het klein Kasteel van Sluis, die het stapelrecht van de wijn zwaar overtreden had, tot een belangrijke geldboete, zeven jaar uitsluiting uit de stad Brugge en een pelgrimage naar Compostella⁽⁴²⁾.

1513 Oudenaarde. - De schepenen regelen een zoenverdrag waarbij Filips de Leeuwere uit Anzegem wordt opgelegd te 'gaen een pelgrimage tot Onser Liever Vrouwen ter Veistersterre'. (Biekorf 1964, 113; zie boven blz. 382).

1515 Gent. - De oproerige en opruiende Joos Dhamere wordt door de schepenbank veroordeeld 'te wonene een jaer lanck t' Sente Jacobs in Galissen ende daer af te bringhen certificatie'.

1515 Gent. - Het Memorieboek (II 33) noteert dat een aantal Gentenaren bij de blijde intrede van prins (de latere keizer) Karel zijn eedaflegging als graaf van Vlaanderen contesteerden; met veel

(38) RAB. Vrije, Reg nr. 16937, f. 8. - Biekorf 1971, 43.

(39) RAKortrijk, Stadsrekening 1425-26, f. 5^v6. - Biekorf 1972, 69.

(40) Gilliodts, Cartulaire Estaple I 61

(41) Annales" place="foot">Emulation XXXI (1880) 114

(42) Gilliodts, Cartulaire Estaple II 447.

andere ontevreden en werden zij gebannen ‘te gaen wonene in partien te Rome, te Cuelene, t’Sente Jacob in Compostelle, in vremde landen, ende zyn alle buten der stede gestorven’⁽⁴³⁾.

1515 Gent. - Op 8 oktober wordt Pieter Aerens wegens ‘horrible ende abominable’ godslastering door de schepenen veroordeeld tot twaalf uren schandpaal en het doorsteken van zijn tong, en daarna ‘te gaen wonene ende vulcomelick te residerene binnen der stede van St. Jacobs te Compostellen, een jaer lane gheduerende; te rumene dese stede binnen sonneschyne ende binnen drye daghen t’lant ende graefscip van Vlaendren, ende alzo bringhende daer af behoerlicke certificatie, alheer ghy u vinden sult binnen desen lande van Vlaendren, ende dat up u hoeft’⁽⁴⁴⁾.

1522 Brugge. - Adriaen van Eeghene ‘gheseit Adriaen metter snede’ en Ghysebrecht de Smicht hadden een persoon onwettelijk aangehouden. De schepenen zenden Adriaen naar Compostella en zijn medeplichtige naar Rome⁽⁴⁵⁾.

1532 Gent. - Lieven van Loo, vrij vleeshouwer en visverkoper, wordt door zijn nering betrokken voor de schepenbank van de Keure wegens zijn brutaliteiten tegen Martin Deynoot, deken van de vleeshouwers. Een voorwaardelijk vonnis stelt een bedevaart naar Rome en Compostella in 't vooruitzicht, en dan nog wel ‘in persooene ende sonder redemptie’ als de betrokkene in dezelfde fout hervalt. (Biekorf 1968, 295-296).

1535 Brugge. - Joos Goossins, schuldig bevonden aan straatschenderij, wordt naar Compostella gezonden, terwijl zijn medeplichtige, Cornelis de Cupere, de weg naar Rome moet opgaan⁽⁴⁶⁾.

1538 Gent. - Symoen de Ruddere en Jan Paridaen, komend uit Gent, ontmoeten in een ‘Vlaamse herberg’ te Compostella een ander Gentenaar, met name Lieven de Caluwe, gezeid Breusken, die in een moordzaak van zijn stad betrokken was⁽⁴⁷⁾.

1539 Gent. - De neringen betwisten de proceduur waarbij de overtredingen in een openbaar ambt alleen werden gestraft met ‘een jaer te gaen woonen ende residentie te gaen houdene den eenen te Roeme, den anderen te sente Jacobs in Compostella, den derden te Cuelen’.

1540 Gent. - De wever Jan uytter Meere wordt, wegens het opstoken van andere ambachtslui, veroordeeld ‘te doene eenen wech tot Sente Jacobs in Galicien ende aldaer te woonen den tijt van eenen jaere’⁽⁴⁸⁾.

Residentie in Compostella

Enkele Vlaamse schepenvonnissen verbinden met de

(43) Is deze tekst van Memorieboek 1515 een projectie van de opstand der Cresers in 1540?

(44) Canaert, Bydragen... p. 111. - Vgl. P. Fredericq, *Corpus Inquisitionis* 1512.

(45) SAB. Civile Sententiën II (1 juli 1522), f. 98.

(46) SAB. Civile Sententiën IV (20 nov. 1535), f. 82.

(47) Biekorf 1964, 279-281; 1972, 134.

(48) Memorieboek II 138. Chronijcke van de Vivere, ed. De Potter, 172. Canaert, Bydragen..., 111.

Palster (pelgrimsstaf), rozenkrans, hoed en reismantel met St.-Jakobsschelpen.
Uit de verzameling van de Neurenbergse Compostellavaarder Stephan Praun (1585).
(Germ. National-Museum, Neurenberg; copyright A. Grote).

strafbedevaart een jaar of meer residentie in de bedevaartplaats. De straf nam aldus de vorm aan van een verbanning. De eigenlijke verbanning stond doorgaans op grotere termijnen (10 en 20 jaar, zo ze niet eeuwig was) en bepaalde geen residentie. Toch wordt in 1515 de residentie van één jaar in Compostella (vonnis Pieter Aerens) als een echte verbanning geformuleerd. De jarenlange uitwijzing naar het eiland Cyprus (die in de 14e eeuw te Gent en te Ieper voorkomt) was feitelijk een als straf of boete opgelegde kruistocht in een tijd dat het Heilig Land onmogelijk geworden was.

De Gentse schepenbank schijnt een zwak te hebben gehad voor uitwijzing naar Compostella, met het gevolg dat bij het apostelgraf in Galicië omstreeks 1500 een kleine Vlaamse kolonie van ballingen of quasi-ballingen kon ontstaan.

In 1489 zenden de Gentse schepenen van de Keure de oproerige schipper Simoen Lippens naar Santiago met verplichte residentie voor drie jaar.

De auteur van het Gentse Memorieboek verhaalt (II 33) dat een groep inwoners bij de blijde inkomst van prins Karel als graaf van Vlaanderen in 1515 de eedaflegging in twijfel trokken. Daarop volgde een repressie met strafuitvoeringen ‘ende veele andere [werden] gebannen te gaen wonene in partien te Rome, te Cuelene, t'Sente Jarob in Compostelle, in vremde landen, ende zyn alle buten der stede gestorven’. (Zie de lijst onder 1515).

Beter bekend is de opstand van 1540 die aan de Gentenaren de naam ‘stropdraggers’ zou bezorgen. Een van de veroordeelde Cresers, de wever Jan Utermeere, werd uitgewezen met verplichting een jaar te gaan wonen ‘tsente Jacobs in Gallicie’. Zulk een quasi-verbanning naar Keulen, Rome of Compostella werd door velen als een onvoldoende straf beschouwd. (Memorieboek II 138).

In het kader van die repressie staat blijkbaar het geval van Joos Dhamere die in 1515 door de Gentse schepen wordt veroordeeld ‘te wonene een jaer lanck t'Sente Jacobs in Galissen ende daer af bringhen certificatie’ (Memorieboek II 36).

Joos Dhamere stond als Vlaming (van het graafschap) in 1515 niet eenzaam in ‘kwartierarrest’ in Santiago. Wanneer ridder Jan Taccoen van Zillebeke in het Compostellaanse ‘heilig jaar’ 1512 uit Nieuwpoort naar de kust van Galicië overvaart om er in de Goede Week het heiligdom

van de apostel te bereiken, vindt hij goed onthaal in ‘De Zwarte Duif’ (*Paloma negra*), een vriendelijke herberg met een Vlaamse waardin en Vlaamse bediening. Gedurende zijn verblijf van drie dagen in Santiago kunnen de Zillegemse ridder en zijn gevolg zich aan goede eigen keuken vergasten⁽⁴⁹⁾.

Die Vlaamse horeca-mensen in Santiago waren Vlamingen van het graafschap en kennelijk Gentenaren. Door een ontmoeting van uitgeweken Gentenaren in 1538 te Compostella werd de beruchte moordzaak van Lieven De Caluwe opgeklaard. De waardin van hun herberg was een Vlaanderse: aan haar verklapte de moordenaar zijn geheim om, bij zijn terugkeer in Gent, opgepikt en naar de brandstapei te worden gebracht⁽⁵⁰⁾.

Na 1540 valt Compostella weg uit de praktijk van onze schepenbanken. In Zeeland was de verdwijning vroeger voltrokken: Compostella staat een laatste maal in de schepenregisters van Zierikzee in 1501, in deze van Goes reeds in 1473⁽⁵¹⁾.

Naar dichterbij gelegen plaatsen wordt echter gedurende de periode 1500-1550 (Keizer Karels tijd) nog druk op bedevaart uitgezonden, vooral naar Keulen en naar Wilsnack.

De Drie Koningen in de Rijnmetropool krijgen gerechtelijke pelgrims uit Oud-Vlaanderen nog in 1541 uit Brugge, in 1551 uit Nieuwpoort, in 1554 (en later?) uit Gent, en uit Kortrijk zelfs eenmaal nog in 1569, drie jaar na de beeldenstorm, toen de strijd tegen Spanje en de Tachtigjarige Oorlog reeds waren ingezet.

Naar Wilsnack werden uit Brugge en Gent bedevaarten bij vonnis opgelegd tot in 1542, toen de beruchte Wonderhosties (het Heilig Bloed) van dit Brandenburgse dorp reeds tien jaar door brand waren vernietigd⁽⁵²⁾. Wilsnack was, vergeleken met Compostella, een zeer jonge bedevaart, die eerst optreedt in de Bourgondische tijd omstreeks 1430, en die niet meer dan een eeuw in ons oude strafrecht heeft meegespeeld.

A. Viaene

(49) Biekorf 1972, 130-133.

(50) Biekorf 1964, 279-281.

(51) Bulletin van de Werkgroep Histoire en Archeologie (Kon. Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, Aflevering 21 (Zomer 1974), p. 24 en 57.

(52) Over de bedevaart naar Wilsnack, zie Biekorf 1968, 5-17. - Over Keulen volgt een bijdrage in een volgend nummer.

Bijlage I

Bedevaartattest van Willem van de Putte

Compostella 13 september 1354

1. *Tekst bewaard in het Gentse Zoendincbouc:*

‘Universis in Christo fidelibus presentes litteras inspecturis, Cardinales et thesaurarii ecclesiae Sancti Jacobi apostoli de compostella, salutem in domino, qui est omnium aeterna salus.

Noveritis Guyllelmum van de Putte peregrinum latorem presentium causa peregrinationis faciende in honorem scabinis (sic) de Gand Ecclesiae Sancti Jacobi apostoli de Gallicia limina visitasse et ibi peregrinationem suam bene et perfecte peregisse.

In cujus rei testimonium presentes litteras sibi dedimus sigilli altaris Sancti Jacobi in dorso sigillatas.

Datum Compostelle x.j. die mensis septembris, anno Domini M.CCC. quinquagesimo quarto’.

- Cannaert, Bydragen oude strafrecht, p. 94.

2. *Vertaling van de latijnse tekst.*

Aan al de christengelovigen die deze letteren zullen lezen: de kardinalen en thesauriers van de kerk van de heilige apostel Jakob van Compostella, groetenis in de Heer die aller eeuwige zaligheid is.

Het weze u bekend dat de pelgrim Willem van de Putte, drager van deze brieven, ten einde een bedevaart te volbrengen ter ere van de schepenen van Gent, de kerk van de heilige apostel Jakob van Galicië heeft bezocht en aldaar zijn bedevaart wel en degelijk heeft volbracht.

Ten bewijze daarvan gaven wij hem deze tegenwoordige letteren, gezegeld op de rug met het zegel van het altaar van de heilige Jakob.

Gegeven te Compostella de 13de september van het jaar O.H. dertienhonderd vierenvijftig.

- Dit Gentse Compostella-attest van 1354 is waarschijnlijk het oudste bewaarde certificaat van St. Jakob in Oud-Vlaanderen. Van Saint-Gilles (Provence) werd in 1958 een attest van 1291 gepubliceerd door C. Wyffels; zie Biekorf 1970, 10. - Een serie van tien attesten liggen bewaard in het Correctieboek van Lier 1401-1479; ze betreffen zes O.L. Vrouwbedevaarten (Aken, Den Bosch, Milaan, Parijs, Kamerijk en Halle); de vier andere zijn: Tours (Martinus), Tann (Thibaut, Eewout), Wilsnack (Wonderbloed) en Keulen (Drie Koningen). Zie Van Cauwenbergh, a.w. p. 216-221.

Bijlage II

De weg Ostabat - Compostella door Aragon en Navarra

Uit het groot Hulthemse handschrift nr. 192 publiceerde C.P. Serrure in *Vaderlandsch Museum II* (1858), 209-210 een diëtse versie van 'Den Wech van Parijs tot sente Jacobs'. Voor verder onder-

zoek van de varianten wordt hier het traject Pyreneeën - Leon in die dietse versie medegedeeld, met notering van de overeenstemmende moderne plaatsnamen. Door de Vlaamse Compostellavaarder werden die namen auditief opgenomen blijkbaar ook uit de oude lokale dialecten.

In den iersten van Parijs...

Ende toter Gheretten, dais tol	Garris
tot Oestervael	Ostabat
tot S. Jans-du-Piet-du Poers	St. Jean-Pied-de-Port
tot Ronsevael	Roncevaux
tot Pampelone	Pamplona
tot Pont-le-Refine	Puente de la Reina
toter Sterren	Estella
tot Loserken	Los Arcos
tot Groen	Logrono
item van Groen tot Nasieres	Nájera
tot S. Dominicus	Santo Domingo de la Calzada
tot Ville Forat	Villafranca
tot Borghes	Burgos
tot Fontaines	Ala Fontana, Hontanas
tot Casteel-Sorijjs	Castrojeriz
tot Formentes	Frómista
tot Cerrioen	Cárrion de los Condes
tot S. Fagoen	Sahagun
toter Masellen	Mansilla de las Mulas
Ende tot Lioen in Spaenniën	Leon

Daer nemdi den wech ane doer die Storie, ter rechter hant; ende ter slincker hant den rechten wech'.

De weg door 'die Storie' (Asturië) liep over Oviedo, Castroverde en Lugo. De andere, zuidelijke weg, liep over Astorga en Ponferrada.

Den Scheirder van Sevellien

Het bekende stuk van Beaumarchais, in première opgevoerd te Parijs in 1775, werd reeds in 1776 in de schouwburg van Rotterdam vertoond door het Frans Gezelschap van Den Haag. In 1781 verscheen de Nederlandse vertaling onder de titel *De Barbier*

van Seville. Deze titel staat op het prospectus van de opvoering te Brugge op 14 oktober 1794 door de Hollandse Acteurs en Actrices (de toneelgroep van de Snoeks).

De toneelkamer van Belle (Bailleul) in Frans-Vlaanderen vond die Hollandse vertaling niet speelbaar en maakte ca. 1820 een eigen Vlaamse vertaling onder de titel: *Den Scheerder van Seville*. Deze vertaling werd niet gedrukt. Bestond het handschrift nog, dan zou een vergelijking van de Hollandse en Vlaamse versie zeer boeiend kunnen zijn.

A.V.

Vraagwinkel

Uitgever Laurens de Varver te Ieper

De 42 nummers van *Tyd-Verdryf* gedurende de jaren 1805 en 1806 uitgegeven door de Ieperse dokter Franciscus-Donatus Vandaele (Vae lande) dragen geen drukkersnaam, wel draagt ieder nummer in fine (telkens blz. 16) de vermelding: ‘Men vind-se te koop by den uitgever *Laurens de Varver*, in 't Kassel-straetje binnen Ieper’. Is die uitgeversnaam een schuilnaam, of staan er nog andere uitgaven op zijn naam?

C.B.

Onze-Lieve-Vrouw Verholen

Deze benaming, voorkomend in 1500, betreft een bepaalde feestdag, van O.L. Vrouw. In de kalender van getijdenboeken vind ik hem niet. Met welke latijnse benaming komt dit *verholen* overeen?

H.J

Ziektediening naar Sint-Silvester

In Biekorf 1972, 57 (onder het w. *bode*) lees ik dat hospitaalzusters van Geraardsbergen een ziektediening ondernemen naar ‘sinte Renelle en sint Sylvester’. Renelle is duidelijk Renelde (Renildis), de bedevaartplaats Sint-Renelde (Saintes) bij Halle. Maar waar (en voor welke ziekte) werd alstoen een heilige Silvester gediend?

R.B.

Gast-huys der Sieken

In een ‘Catalogue van Boeken’ die in 1727 bij de Brugse drukker Andreas Wydts ‘ten deele gedrukt ende te bekomen zijn’ wordt vermeld een octavo-druk van ‘Het Gast-huys der Sieken’. Geen auteursnaam, en het is ook niet duidelijk of dit geneeskundig boek een Brugse druk van Wydts is dan alleen een nummer in het fonds van boekhandelaar Wydts. Is de titel van dit boek in de oude geneeskundige literatuur terug te vinden?

A.D.V.

Katoendrukkerij

Omstreeks 1833 waren in Evergem en Maldegem katoendrukkers werkzaam. Mogelijk ook in het ommeland van die gemeenten. Hoelang heeft die landelijke industrie standgehouden?

P.V.

[Nummer 11-12]

Aalterse theologanten uit de achttiende eeuw

Tijdens het doorbladeren van de wettelijke passeringen, erfenissen, onterfenissen en rentebrieven van het fonds Land van de Woestijne uit het rijksarchief van Gent hebben we rentebrieven gevonden opgemaakt ten voordele van enkele theologanten uit Aalter en Bellem die student waren op het Gentse seminarie. Om tot subdiaken te kunnen gewijd worden moesten de theologanten ofwel een benoeming op zak hebben ofwel een rente bezitten die hen een minimum inkomen moest garanderen. Deze rente werd gewoonlijk betaald door de ouders van de theologant die daarvoor een stuk land of een hofstede hypothekeerden.

In 1701 gaf jonkheer Henricus Stalins, eigenaar van het Wallekensgoed of Stalinsgoed, een ‘title beneficiele ofte patrimonieele’ van 200 gulden aan zijn zoon Jacobus-Henricus Stalins⁽¹⁾. Deze begon zijn priesterlijke loopbaan als onderpastoor te Aalter van 1703 tot 1707. In 1715 vinden we hem terug als pastoor van Eksaarde⁽²⁾.

In 1723 bezette Joris De Grave 200 gulden op de herberg ‘De Zwaan’ ten voordele van zijn zoon Pieter-Jacobus De Grave, theologant in het Gentse seminarie⁽³⁾. Joris De Grave was baljuw van het Land van de Woestijne van 1705 tot 1707 en baljuw van de heerlijkheid van Woeste en Wijbroek van 1706 tot 10 maart 1737. Hij was tenslotte ook nog baljuw van de heerlijkheid Schoonberge en van de heerlijkheid Venakker en te Walle.

Augustinus Van Zevecote werd in 1724 tot subdiaken gewijd⁽⁴⁾. Hij was een zoon van Pieter Van Zevecote, die van 1719 tot 1721 burgemeester van het Land van de

(1) RAG Land van de Woestijne, nr. 60, stuk nr. 3110.

(2) RAG Land van de Woestijne, nr. 75, los stuk,

(3) RAG Land van de Woestijne, nr. 64, stuk nr. 3764.

(4) RAG Land van de Woestijne, nr. 64, stuk nr 3796.

Woestijne was en tijdens de periode 1710-1712 Sint-Cornelismeester. In 1744 treffen we Augustinus Van Zevecote aan als onderpastoor te Wetteren⁽⁵⁾.

Ook Marten Rootsart, baljuw van Bellem, had een zoon die voor priester studeerde. In 1738 bezette hij een lijfrente ten voordele van zijn zoon Ignatius-Josephus Rootsart, theologant te Gent⁽⁶⁾.

In 1760 werd Carolus-Livinus Aernout tot subdiaken gewijd⁽⁷⁾. Hij was een zoon van Frans Aernout, postmeester te Aalster, die in de afspanning 'De Drie Posthoorns' bij de Brugse vaart woonde. Zijn broer Lieven kocht in 1761 het goed te Lake, een hofstede niet ver van de posterij gelegen. Carolus-Livinus Aernout werd later pastoor te Machelen aan de Leie⁽⁸⁾.

In 1783 bereidde Carolus Maenaut, zoon van Augustinus, zich op het prieterschap voor zodat zijn familie hem een rente diende te bezetten⁽⁹⁾. Augustinus Maenaut was van 1737 tot 1774 schepen van de heerlijkheid van Schoonberge. Hij oefende het beroep van smid uit en zijn vrouw hield een kruidenierswinkel open. Een andere zoon van Augustinus, Pieter-Livinus volgde zijn vader als schepen van Schoonberge op en in 1793 werd hij burgemeester van het Land van de Woestijne, na vijf jaar burgemeester geweest te zijn van de heerlijkheid van Woeste en Wijbroek. Carolus Maenaut was in 1788 onderpastoor te Lokeren⁽¹⁰⁾.

De zes bovenvermelde theologanten behoorden allen tot families waaruit de notabelen werden gerecruteerd. Al deze families beschikten ook over een belangrijk grondbezit zodat ze gemakkelijk de rente konden betalen. Jacobus-Henricus Stalins mag zelfs tot de lagere adel gerekend worden. Dank zij deze rentebrieven was het mogelijk om de sociale achtergrond van enkele Aalterse theologanten te tekenen. We weten niet of dat het een eenzijdig beeld is omdat we geen gegevens hebben over theologanten die krachtens hun benoeming tot subdiaken werden gewijd

L. Stockman

(5) RAG Land van de Woestijne, nr. 31 f° 118 r°.

(6) RAG Land van de Woestijne, nr. 31 f° 143 v°.

(7) RAG Land van de Woestijne, nr. 89, stuk nr. 4938.

(8) RAG Land van de Woestijne, nr. 43 f° 266 v°.

(9) RAG Land van de Woestijne, nr. 385 f° 70 v°.

(10) RAG Land van de Woestijne, nr. 42 f° 46 r°.

Bij de reprint van de Farmakopee van Brugge^(*)

De Farmakopee van Brugge is een uiterst zeldzaam boek, dat dateert van 1697. In officiële bibliotheken, zo van binnen- als van buitenland, konden wij het nergens terugvinden; een drietal exemplaren zijn bekend uit privébezit: een bij Apr. Couvreur te Brussel, die het bij zijn overlijden gelegateerd heeft aan de Leuvense universiteit, een bij Apr. Van Schoor, Antwerpen, dat in mijn bezit geraakt is en een bij Apr. Paul Vande Vyvere zaliger hier te Brugge.

Maar wat is dat nu een farmakopee? Laat het ons zo stellen: een farmakopee is een boekwerk, dat aanwijzingen en voorschriften geeft ten behoeve van de geneesmiddelenbereiding en dat kracht van wet bezit. Dit zijn grosso modo de eisen waaraan moet voldaan worden, om van een receptenboek een farmakopee te maken: 1° handelen over geneesmiddelbereiding en 2° kracht van wet hebben.

Ingevolge de autokratie der steden, gaf iedere voorname stad haar eigen farmakopee uit. In onze gewesten verscheen de eerste te Brussel in 1641, de tweede te Gent in 1652 en dan volgt Antwerpen in 1661. Een tweede uitgave volgde te Gent in 1663, een tweede te Brussel in 1671 en dan is het de beurt aan Brugge, in 1697. Het is dus niet juist wat Denis schreef dat Brugge de eerste officiële farmakopee van België heeft⁽¹⁾. Dat doet niets af van de eerbiedwaardigheid van de Brugse farmakopee. Brugge was dus de vierde stad, na Brussel, Gent en Antwerpen, die eraan dacht een eigen farmakopee in het licht te geven.

De bedoeling met het uitgeven van een farmakopee was hierin gelegen, dat een bepaalde benaming aan een bepaalde formule gebonden werd. De apothecarissen konden naar goeddunken een formule uitwerken, zoals die in een of ander receptenboek voorkwam; eenmaal dat er een farmakopee uitgegeven werd, moesten zij in die stad, op gevaar af gestraft te worden, zich houden aan de formule die in de stedelijke farmakopee voorkwam, met uitsluiting van alle andere.

(*) Lezing gehouden op 14 mei 1974, in het Stadhuis te Brugge, ter gelegenheid van de voorstelling van de heruitgave (reprint) van de Pharmacopoeia Brugensis 1697 door uitgeverij De Backer, Gent.

(1) J. Denis, La Pharmacopée de Bruges de 1697, Journal de Pharmacie d'Anvers, 66 (1910), 1-12.

Dit had natuurlijk zijn nut, want nu wist de voorschrijvende dokter welbepaald welk geneesmiddel en in welke doses zijn patient dit kreeg en stelde de farmakopee een eind aan de warboel, de verkeerde dosage en de willekeur.

Te Brugge werd het initiatief voor het opstellen van een farmakopee genomen door de arts Jan Vanden Zande. Hij kreeg de medewerking van de artsen Baudens en Vercruyce en van de apothecarissen Jacob Ryelandt en Boudewijn Willaëys.

Zoals gewoonlijk waren de apothecarissen niet erg gesteld op hun nieuwe farmakopee, zoals blijkt uit het Register der Halle-geboden, en Vanden Zande doet zijn beklag bij de Magistraat over die tegenwerking van de apothecarissen ‘om het dessein van den suppliant te verijdelen ende onder den voet te smijten, sonder eenighe reden daer toe te konnen allegueren, maer uyt pure capricie ende voor hun particulieren intrest’. Ten slotte krijgt Vanden Zande gelijk en de farmakopee kan verschijnen.

Aan Philibert Bouttats van Antwerpen wordt opgedragen een titelprent te tekenen. De ets vertoont bovenaan Mercurius met zijn caduceus-staf, de god van de handel ofwel (hier misschien meer bedoeld) de bode der goden, die het godengeschenk, nl. de Pharmacopoeia Brugensis aanbrengt. Hij heeft dan ook een banderolle in zijn hand, waarop staat *Pharmacopoeia Brugensis*.

In het midden een vrouwelijke figuur, die de godin van de geneeskunde Hygieia kan voorstellen, maar vermoedelijk meer bedoeld is als de Maagd van Brugge, want zij heeft het schild van Brugge in de hand, met links van haar de leeuw (voor het beertje was blijkbaar geen plaats in de conceptie van de tekenaar). Naast de Maagd staat de god Sater, die planten aanbrengt. Volgens de E.H.A. Viaene zou deze bosgod naast de Maagd van Brugge, een allegorie kunnen zijn op het Brugse Vrije, dat toentertijd nog zeer bebost en door zijn bosbedrijf zeer bekend was.

Drs. W.P. Dezutter, konservator van het Stedelijk Museum voor Volkskunde, was zo vriendelijk mij een afbeelding te bezorgen van het wapen van het Brugse Vrije. Daarop zien we het wapen van de stad Brugge, met langs weerszijden als tenants: ‘een wildeman en zyne vrouwe’. Dit schild treffen we aan boven de ingang van het justitiepaleis.

Op de titelprent van de Brugse farmakopee is de ene

figuur echter heel duidelijk een sater, met zijn bokkepoten en niet een ‘wilde man’ zonder meer, terwijl de vrouwelijke figuur met het stadsschild en haar leeuw toch ongetwijfeld

Titelgravure van de Brugse Farmakopee 1697

op de stedemaagd wijst, zodat ik wel overhel naar de idee, dat hier allusie wordt gemaakt én op de stad Brugge én op het Brugse Vrije terzelfdertijd.

Deze kwestie verdient verder uitgediept te worden.

Vooraan allerhande dieren, symbool van de medikamenten, die uit het dierenrijk werden getrokken, en rechts de

mortier, de retort, een paar oventjes en een kruik, die de chemie moeten voorstellen.

Uit de titelpagina blijkt dat het boek werd gedrukt door de Brugse drukker Christoffel Cardinael, Typographus et Bibliophola (boekhandelaar) in Burgo (op de Burg).

Daarna volgt een vignet met erop de afbeelding van Recipe en allerlei gewichten (ons, drachme, scrupel, pond), waaronder de opdracht aan de heren Pretor, Consul en Senaat van de zeer beroemde stad Brugge, allemaal met name genoemd, wat voor de geschiedenis van Brugge niet zonder belang is.

Een praefatio volgt dan met de reden waarom deze farmakopee noodzakelijk is, en daarna de gebruikelijke lofbetuigingen in verzen aan het adres van de opsteller Vanden Zande. Deze had zich veilig gesteld door de goedkeuring voor zijn boek te verkrijgen vanwege de Medische Fakulteit van Leuven en deze goedkeuring werd hem gegeven door niemand minder dan de grote anatoom Filip Verheyen. En om heel en al zeker te zijn laat hij ook nog een kerkelijke approbatio erbij voegen dat zijn boek niets inhoudt dat strijdt tegen de Katholieke leer of de goede zeden, getekend door de boekencensor de Baillencourt.

En dan volgt het Corpus, de eigenlijke Pharmacopoeia Brugensis, met de lijst van enkelvoudige medikamenten en de samengestelde medikamenten, hun formule en bereidingswijze, waaronder we de formule aantreffen van de fameuze Teriak, de pleister van de Gratie Gods, de pillen *sine quibus esse nolo* (de pillen zonder dewelke ik niet wil zijn) en zoveel andere samenstellingen.

Het moge u uit dit alles duidelijk geworden zijn hoe noodzakelijk een facsimile-herdruk was van dit uiterst zeldzaam interessant boekje, een in -8°, dat door zijn formaat gemakkelijk helemaal had kunnen verloren gaan en dat nochtans voor de geschiedenis van de Brugse drukwerken van de geneeskunde en van de farmacie van zeer groot belang is⁽²⁾.

Ik ben dan ook gelukkig deze reprint hier te mogen voorstellen en wij kunnen dan ook niet anders dan de Heer De Backer danken voor het initiatief en hem gelukwensen met deze typografisch uiterst verzorgde herdruk!

Dr. L.J. Vandewiele

(2) Einde 1974 had de Brugse Stadsbibliotheek het onverhoopt geluk twee originele exemplaren van de editie van 1697 in haar kataloog te kunnen inschrijven.

Tuinbouwgrond op de Sint-Kruisparochie binnen Brugge 1588

Het zal elkeen bekend zijn dat de Brugse omwalling anno 1297 nog veel te ruim bleek, en binnen de wallen grote partijen land gewoon landbouwgrond bleven. Voor wat binnen Brugge de enclave van Sint-Kruis betreft - gesitueerd tussen de wal, de Potterierei, de Sint-Annarei en de Vuldersrei⁽¹⁾ - is het duidelijk dat de daarbinnen gelegen Carmer- en Predikherenkloosters, en de hospitalen Sint-Obrecht en de Potterie, naast het hof van Ter Doest, over uitgestrekte percelen landbouwgrond beschikten. Binnen dezelfde blijkbaar nog te ruime enclave verschenen in 1459 Maagdendal, in 1614 de Penitenten uit Aardenburg en in 1629 de Augustinessen uit Leuven als nieuwe fundaties, terwijl de Karthuizers uit Sint-Kruis in 1609 in Sint-Obrechts introkken, de Duinheren in 1628 in het hof van Ter Doest, en Spermalie uit Sijsele in 1601 in de refuge ten Walle van De Duinen, naast Ter Doest.

Onderstaand document, opgesteld 29 juli 1588⁽²⁾, met betrekking tot de tiendheffing (sinds 1089 verbonden aan de *parochia se. crucis*) en de kweektienden (hier ca. 100 lammeren en een 20-tal varkens) verhoogt nog het agrarisch uitzicht van deze noord-oost hoek van de stad Brugge.

Van de 23 geciteerde tuinbouwpercelen kunnen de nrs 1-3 gesitueerd worden op Proostland (Jeruzalem genoemd)⁽³⁾. De verbouwde producten: rogge, gerst, bonen, erwten en vitsen, betekenden voor de stedelingen een blijkbaar welkome aanvulling van proviand in de oorlogssituatie. Inderdaad de periode 1587-88 betekent voor het platteland rondtrekkende legerbenden i.v.m. het beleg van Sluis en de op Engeland gerichte Armada. Wat b.vb. het Proostland van de totale parochie Sint-Kruis betrof (inbegrepen de percelen 1-3 hieronder vermeld) tonen de cijfers van het bebouwde oppervlak een totaal van 212.1.50 in 1590, 318.2.00 in 1592, resp. een derde tot de helft van het streefcijfer 728.0.45 uit 1686⁽⁴⁾.

- (1) E.I. Strubbe, De Parochies te Brugge voor de 12e eeuw, Album English, 1952, pag. 375.
- (2) Archief Bisdome Brugge, F. 299, 4 fol.
- (3) J. De Smet, De evolutie van het Brugse stadsgebied, Emulatie Brugge C (1963), pag. 96; de nrs 14-18 liggen wellicht in het Proostland Speibrugge, hier samen 1.2.15 + 1.2.50!
- (4) K.I. Maddens, Het uitzicht van het Brugse Vrije op het einde van de XVIe eeuw, Emulatie Brugge XCVII (1960), pag. 71. In de jaren 1588-89-90 bedroeg de bijdrage van het Proostse S. Kruis t.a.v. het totaal van het Vrije in het Transport van Vlaanderen: 12 %, 16,5 en 20,9 %!

De bebouwde grond, 7,7 ha binnen de wal van Brugge voor zover parochie Sint-Kruis bereikte dus een twaalfde van de totale bebouwing 1590 van het Proostse Sint-Kruis, waarvan het normale bebouwde areaal 322 ha groot was⁽⁵⁾.

Het zou belangrijk zijn de tuinbouwgrond binnen de overige Brugse parochies op gelijkaardige wijze te kennen. De gronden der tuinbouwers worden hier zowel bogaard, hof als eester genoemd, duidelijk in functie van de afnemende grootte.

A. Dewitte

De percelen volgens de tiendheffing 29 juli 1588

(fol. 1).

Upden XXIXen in hoymaent XVC LXXXVIII zo was visentatie ende onderzouck ghedaen van alle de vruchten liggende binnen de nieuwe stadt van brugghe ende ande prochie van sinte Cruus zo wel van boonen herweten gheerste ende dierghelijcke vruchten midtsgaders ooc upghescreven ende ondersocht de lammeren ende verxkens tvoorleden saeysoen XVcLXXXVII ghequeect inde voornoemde stede ende distryct zo verre dat vindelick es gheweest. Ende dit ten upziene vander thiende van dien staende als nu in processe; al twelcke nu ghedaen es bij ordonnantie van mijnheeren vanden Rade in Vlaenderen telcx rechte, te wete bij mijn heer Remigius Drutius⁽⁶⁾ officiael ende canonick der cathedrale kercke van sinte donaes in brugghe ende heer Andreas Bottin, secretaris vanden capitele, midtsgaders Florens van Marissal landtmeter, inder manieren hier in verclaerst

1. Alvooren tot Franchois Maes ande veste (fol. 1v) bijde cruuspoorte, jeghens over deerste muelen, een sticxkin eerweten ende vitsen, groot ontrent 2 lijnen;

tvoorleden jaer rugghe.

- (5) ‘De hieronder voorkomende maten van Brugge zijn genomen uit J.L. Vandewater, Nieuwe Tafels van Reductie, Brugge 1856; 1 gemet = 300 roeden = 44,23 a; 1 lijn = 100 roeden = 14,75 a. Hierboven wordt niet gepraat over de Sint-Annaparochie, die slechts onafhankelijk werd in 1668, wel sinds 1496 een eigen kerk had, die in de beroerde tijd in 1581 werd gesloopt; ook het Carmerklooster verdween op dezelfde datum.
- (6) R. Driutius, neef van de gelijknamige bisschop van Brugge (1569-1594), was dank zij zijn oom, die in 1558 proost van de Lievevrouwkerk werd, zijn carrière daar begonnen in 1566 als kanunnik; hij was utriusque juris licentiatus. Het hierbij gevoerde proces wordt makkelijk verklaard door het feit dat het kapittel afwezig was in Sint-Omaars, 1580-1585, en de vroegere secretaris A. Barredot in aug. 1586 de boekhouding hernam; op dit ogenblik was R. Driutius reeds teruggekeerd: Rek. Kerkf. S. Donaas, 1580-1585, fol. 20v-21.

2. Item tot Pieter Verburch, daerbij int hof daer hij wuendt, uutcommende inde peperstrate, vinder boonen ende wat erweten ontrent 50 roeden; tvoorleden jaer wat bet.
3. Item inde bleeckerije ofte thoude scottershof, tot Jeroen Taelle, vinder gheerste ende boonen ontrent 1 gemet; tvoorleden jaer meest gheeste.
4. (fol. 2) Item tot Mevrouw van Jeruzalem, in huer hof inde langhe rollewech, meest boonen ende wat gheerste, groot ontrent 4 geroet; tvoorleden jaer meest gheeste.
5. Item int hof vande potarije, dat Fernand de frutenier ghebruuct, boonen ontrent 1 gemet; tvoorleden jaer boonen ende erweten.
6. Item tot Jan Vereecke in de st jacopstrate in zijn hof thende carmesstrate, ander veste, vinder boonen ende erweten ontrent 75 roeden; tvoorleden jaer ghelijck.
7. Item tot Jooris Vander Beke, int soon hemdeke, boonen ontrent 50 roeden; tvoorleden jaer wat meer.
8. (fol. 2v) Item tot Pauwels Rijcquaert, daerseffens, boonen ende erweten ontrent 50 roeden; tvoorleden jaer ghelijck.
9. Item tot Robaert Vernieughe, daerseffens, een stick boonen ande veste, groot ontrent 4 lijnen 50 roeden; tvoorleden jaer gheerste.
10. Item tot dezelve in zijnen boogaert daer hij wuendt, boonen ende erweten ontrent 7 lijnen; tvoorleden jaer gheerste ontrent 8 lijnen, ende accordeerde up 13 sch tsjaers.
11. Item tot Dierck de Brouckere, daerneffens in zijn boogaert, gheerste ontrent 7 lijnen; tvoorleden jaer boonen ende erweten.
12. (fol. 3) Item tot Huughe Huughens, int hof daer hij wuendt ande veste, boonen 75 roeden; tvoorleden jaer ghelijck.
13. Item tot Pieter de Melckere, over strate, een driehouck boonen groot ontrent 1 lijn 25 roeden; tvoorleden jaer ghelijck.
14. Item tot Jacob Scippelijck, in zijn hof daer hij wuent, boonen ontrent 1 lijn 25 roeden; tvoorleden jaer ghelijck.
15. Item tot Hubrecht Smulders, een hofkin daer hij wuent daer neffens, met boonen ontrent 40 roeden; tvoorleden jaer ghelijck.
16. (fol. 3v) Item tot Willem van Houtte inden lavenderberch, boonen ontrent 2 lijnen; tvoorleden jaer ghelijck.
17. Item int eester van Abel Doye boonen ontrent 40 roeden; tvoorleden jaer ghelijck.
18. Item tot Pieter van Kemele, daerneffens, 80 roeden boonen ende

- Jaques Vandevoorde, 30 roeden boonen tsjaers, ontrent 1 linie 10 roeden; tvoorleden jaer ghelijck.
19. Item tot Paesschier van houtte, int hof daer jeghensover, bachten de potarije boonen ontrent 30 roeden.
 20. (fol. 4) Item tot Loijs Nuete in zijn hof bachten stuvenberch. boonen ontrent 1 linie 50 roeden; tvoorleden jaer ontrent 1 linie.
 21. Item tot Aernout de Rame in de Olijestrade, in zijn hof boonen ontrent 1 linie lants; tvoorleden jaer ghelijc.
 22. Item tot Jan Woukier in zijn eester bij thof vander doest, boonen ende erweten ontrent 50 roeden.
 23. Item tot Jacob de Cuenijnck int groote hof vander doest, boonen ende erweten ontrent 1 linie 50 roeden; tvoorleden jaer ghelijck.

Totale ontrent 17 g., 1 linie, 70 roeden vruchten.

Queectienden (fol. 4v)

1. Item tot Jan Claeyseune bevonden volghens zijn kennesse ontrent 40 lammeren.
2. Item tot Jan de Vos inden arent volghens zeker rapoort van diverssche persoonen an zin scapers ghevraecht, bet dan 50 lammeren, want daer zin nu noch 39 beytlammeren zonder de-welcke die vercocht zin.⁽⁷⁾
3. Ende Item tot de zelve gheweest tvoorleden jaer jonghe verxkens bet dan 20.

De trapgans van Sint Veerle

Willem Gazet, pastoor van Ariën (Aire) op de Leie (alstoen gelegen onder het bisdom Atrecht), schrijft in zijn 'Histoire Ecclesiastique du Pays-Bas' (Valenciennes 1614, p. 381) dat Sint Pharaildis, alias Veerle, wordt afgebeeld met als attriboot (in de hand of bij haar voet) 'un oyseau qui sappelle en flamen *een trapegant* (sic)'. Deze ikonografische opmerking werd door Gazet overgenomen uit het bekende werk van zijn tijdgenoot Molanus (Natales SS. België; Leuven 1595) die echter de juiste benaming '*een trapgans*' in zijn latijnse tekst inlast. Met die ikonografische vogel verschijnt de heilige reeds anno 1270 op een zegel van het Sint-Veerlekapittel te Gent. De gans in de heraldiek is gewoonlijk het type trapgans (fr. outarde; eng. bustard).

E.N.

- (7) Beytlammeren zijn wijfjeslammeren; Inden Arent is in teite een cabaret net buiten de Kruispoort; blijkbaar waren de dieren op de molenwal) gelegd binnen de stadswal. Het onder nr. 20 voorkomende stuvenberch lag N.W. van Spermalie. Het nr. 3 uit dezelfde reeks betreft het Schuttershof S. Sebastiaan Brugge, op Proostland gelegen. door de schutters verlaten in 1573, verkocht in 1586 en 1591. Door dit heester tijdig te verlaten - het is nu G. Gezellemuseum - voor het Lombards Heester ontkwamen de schutters de opheffing onder het Calvinistisch Regime, wat niet het geval was met de schutters van Sint-Kruis, 200 m verde Oostelijk.

Een ‘covent van ghewillighe aermen’ in Brugge 1348

Een oorkonde van erfscheiding betreffende twee percelen gelegen in het Zuidproostse in Brugge wordt op zondag 23 maart 1348 (n.s.) bezegeld door de deken en de vijf deelmannen van het O.L. Vrouweambacht. De percelen liggen op Groeninge tussen de Nieuwe Gentweg en de Kastanjeboomstraat.

Een van de partijen is ‘een covent van ioncvrouwen de welke men heet de ghewillighe aermen’; als voogd van dit konvent treedt op de grafelijke muntmeester Bernaerd Priem, zoon van Bernaerd.

De andere partij, met Jan Penninckman als voogd, is ‘een covent van aermen vrouwen twelke men heet covent van Ricelle’.

De deken en deelmannen beschrijven nauwkeurig het uitgevoerde en bezegelde ‘landysceid’, waarop hier niet verder wordt ingegaan⁽¹⁾.

Het stuk is bijzonder belangrijk voor de ‘persoonlijkheid’ van de twee partijen, nl. twee *coventen* van vrouwen die in 1348 buiten de Wijngaard (het besloten Begijnhof) staan.

Het konvent van jonkvrouwen

Een kleine groep ‘*ioncvrouwen*’, d.i. vrouwen van stand, leven samen in een *covent*. Hun levenswijze is gekenmerkt door de armoede waarin ze zichtbaar (in woning, kleding, voeding) leven. Men heet ze ‘de ghewillighe aermen’, d.i. die de armoede beleven uit verkiezing en als evangelische verkondiging. Op te merken dat middelned. *ioncvrouwe* zowel de gehuwde als ongehuwde vrouw kan betekenen, doch steeds een meisje of een vrouw van stand. De term *ghewillighe* zegt iets meer en iets anders dan vrijwillige: in middelned. ghewillich ligt de betekenis, vurig, op een wijze die van ijver getuigt. (Zie Mnl.Wdb. 11 1910, s.v. gewillich).

(1) Oorkonde bewaard in het archief van de Zwartzusters te Brugge. Perkament 280 x 315. Zes zegelstaartjes steken door de plooi; de zegels verdwenen. - Zie de tekst in Bijlage. - Op de keerzijde staat in 17e eeuws geschrift: ‘Brieven van den meur naest den godtshuyse t'rooms convent’.

Kenmerkend voor deze jonkvrouwen is de hoedanigheid van de persoon die, bij de akte van erfscheiding, als hun voogd optreedt: Bernaerd Priem, zoon van ser Bernaerd d'Oude, behoort tot een aanzienlijk Brugs geslacht. Zijn vader (of grootvader) was reeds in 1297 lid van de Londense Hanze. Hij zelf verschijnt in 1353 als muntmeester van de grafelijke Munt in Brugge; samen met zijn vrouw Gisela voorziet hij, bij testament in 1364, in een uitdeling van tarwe aan 'den aermen conventen binnen Brucghe, buten den Wyngaerde'⁽²⁾.

Dit 'covent van ghewillighe aermen' is duidelijk een topografisch antecedent van de kloostergemeente van de Zwarte Zusters, alias Cellezusters, in Brugge tot in de 17e eeuw algemeen bekend als Kastanjeboomzusters, naar de ligging van hun huis⁽³⁾.

De jonkvrouwen van dit *covent* eerste versie leefden in armoede en onthouding, zonder juridische binding of gelofte. Ze leefden van hun eigen handwerk, gingen zieken en behoeftigen verzorgen ten huize, doden begraven, allerlei hulpwerk verrichten bij noodlijdenden. Zo was het o.m. voor een gelijkaardige stichting te Rijsel in 1371. Dit Rijselse huis vermeldt alsdan nog geen overste, doch alleen een gemeenschap van zeven vrome personen⁽⁴⁾. In Sint-Omaars gingen in 1381 jonkvrouwen uit een gelijkaardig *covent* hun brood bedelen 'omme God', om met de opbrengst zieken en lijdenden ten huize te gaan helpen. Ook hier zou het primitieve konvent overgaan in de grote beweging van de franciscaanse tertiariessen en een regulier ziekenhuis worden⁽⁵⁾.

Konventen van arme begijnen

Dit 'covent van ghewillighe aermen' moet niet in de rij worden gesteld van de konventen van arme begijnen die in de 14e eeuw buiten de muren van de Wijngaard in Brugge

- (2) J. Marechal. Konventen van arme begijnen in Brugge, 1302-1374, in Album Antoon Viaene, Brugge 1970, p. 257. - Over Bernaerd Priem, senior en junior, zie C. Wyffels-J. De Smet, De rekeningen van de stad Brugge I. 522; Gilliodts, Inventaire IV 125 276.
- (3) A. Duclos, Bruges 500 532. - Over Cellebroeders, Cellezusters, Zakkebroeders en -zusters, zie Biekorf 1968, 6; 1970, 370-371.
- (4) H. Platelle, Esquisse de la vie religieuse de Lille au 15e siècle, in Handelingen Emulation, dl. 103, 1966, 150.
- (5) J. de Pas. A travers le vieux Saint-Omer (1914), p. 95. - Over de Broetommegodes, zie ook Biekorf 1973, 313; een dietse benaming door Derheims in 1843 overgezet in 'les filles du pain pour Dieu', naar de oude benaming 'filles dieus'.

tot stand kwamen. Rijksarchivaris J. Marechal situeert tussen 1302 en 1374 minstens vijf zulke konventen van arme begijnen, nl. Ten Vanekine in de Waalsestraat, het Roomsche Convent en Groot Hertsberghe aan de Kortrijkweg (Katelijnestraat), het Dops convent en het Scalkers convent⁽⁶⁾. Het Brugse *Convent van Ricelle* lijkt wel in 1343 een begijnenkonvent te zijn, dat mogelijk in latere jaren met het Roomsche Convent werd verenigd. De benaming *van Ricelle* is blijkbaar de familienaam *van Ryssele*, naar de naam van de stichter of promotor. De vijf door Marechal verkende konventen worden eveneens benoemd naar familienamen: van de Vanekine, de Ram, van Herdsberghe, Dop, de Calkere. In de 14e eeuw staat een geslacht *van Ryssele* in Brugge zeer in aanzien⁽⁷⁾.

Bij het onderzoek naar de oorsprong van ‘de ghewillighe aermen’ van 1348 gaat de aandacht naar het *Roomsch Covent* dat in zijn eerste versie (1330) een *alemoesenuus* was, bewoond door *jonckvrouwen* en geleid door een *meesterigghe*⁽⁸⁾. Na een brand werd dit Covent in 1338 herbouwd en bestemd tot woonst van arme begijnen (om later onder de nog heden bestaande godshuizen plaats te nemen). De vraag mag hier worden gesteld of de ‘ghewillighe aermen’ uit de oorkonde van 1348 geen zelfstandige voortzitters zijn van de geest en de opvatting van het primitieve Roomsche Covent van (en van vóór) 1330. Dit *alemoesenuus* van 1330 zou dan reeds een vereniging van ‘ghewillighe aermen’ geweest zijn. En de geschiedenis van de latere Cellezusters - Kastanjeboomzusters - Zwarte Zusters sluit mogelijk aan bij de ‘ghewillighe aermen’ van dat primitieve Roomsche Covent.

A. Viaene

Bijlage

De akte van erfscheiding, 23 maart 1348.

‘Wy Pieter Wouters deken, lamsin van den hoorne, Pieter de Hond, Jacob de bleckere, ghisellin de weerd f. ghisellins Ende Willem

(6) J. Marechal, Konventen... p. 258-260.

(7) Over Jan en Joris van Ryssele (van Ricele, de Lille, de Insulis) zie Gilliodts, Inventaire, Register persoonsnamen, p. 94.

(8) J. Marechal, Konventen..., p. 259-260. Vgl. P. Van Zeir, De armen zorg te Brugge, in Biekorf 1960, 361 en vooral 371.

de Monec f. Joris wettelike deelmans in onser vrouwen ambocht in brughe in dien tiden dat dese dinghen vor ons waren ghedaen Doen te wetene allen den ghenen die dese lettren zullen zien iof horen lesen, dat camen vor ons als vor den deken ende voor delmans vorseid Bernaerd Priem f. ser bernaerds doude over een covent van ionevrouwen de welke men heet de ghewillighe aermen, als die ghone die machtich ghemaect was vor ons deelmans vorseid, van den ghonen die ten vorseiden covente toebehorden of een side, Ende van Jan pennincman over een covent van aermen vrouwen, twelke men heet covent van Ricelle, als die ghone die machtich ghemaect was vor ons deelmans vorseid van dien ghonen die te dien vorseiden aerme covente van Ricelle vorseid toebehoren of ander side. Ende begherden an beden ziden vorseid te hebbene een recht landysceid tusschen haerlieder husen ende lande staende ende licghende te gadre bi den zootproessche, bachten boudins van male wilen was an die noordzide van der strate. Ende naer haerlieder begherten, so waren wie vorseide deelmans ghemaend van onsen deken vorseid vanden rechte. Die manninghe ontfanghen wie vorseide deelmans wijsden dat wie begherden te hoorne ende te siene chaerters yof levende orconscepe die van desen landyscede verclaersinghe maecken up datse yement van den vorseiden panyen hadden die ghehoerd ende ghesien wordder wiere daer naer meer of ghemaend wie souder recht of wisen. Ende al daer so daden sie hem of an beden ziden vorseid van alle chaerters die hemlieden hier of te baten commen mochten. Ende wie hoorden alle die orconscepe die ziere an beden ziden of ghehoerd wilden hebben.

Ende naer den vorseiden chaerters of ghedaen ende orconscepe ghehoerd so waren wie vorseide deelmans ghemaend van onsen deken vorseid van den rechte, die maninghe ontfanghen, wie vorseide deelmans wijsden naer der goeder clarer waerheden die wileden der of verstonden, ende bi der goeder Informatien die wiere of hadden van Arnoude van Uutkercke ende van Jan Zwine der stede van brughe, ghesworne werclieden, dat Jan pennincman vorseid hebben ende behouden sal, voren ter strate buten meure vier dumen ende enen halven dume noordwaerds streckende bi den drade neffens der slichter erde, toter eerster ploye, die staet in den meur van den huus dat men heet covent van Ricelle vorseid, daer so sal Jan pennincman vorseid hebben ende behouden buten diere vorseider ploye oestwaerds neffens der slichter erde vijf dumen noordwaerds streckende bi den drade neffens der slichter erde, tote der andre ploye die staet in dien vorseider meur van den huse dat men heet covent van Ricelle vorseid, daer so sal Jan pennincman vorseid hebben ende behouden buten diere vorseider ploye oestwaerds streckende bi den drade neffens der slichter erde drie dumen ende enen halfven dume noordwaerds streckende bi den drade neffens der slichter erde, also varre alsie ieghen mallicandren sijn gheland, dies haerlieder rechte landysceid an beden ziden vorseid.

In kennessen van desen dinghen hebben wie deken ende deelmans vorseid dese lettren bezeghelt uuthanghende met onsen zeghelen.

Dit was ghedaen Jnt Jaer onsheren als men streef M.CCC. zevens ende viertich upten drie en twintichsten dach van Marte'.

Het uithangbord van een chirurgyn uit de XIVe eeuw in Gruuthuse

De medische vakliteratuur en de publicaties van de pharmaceutische nijverheid bevatten soms heel wat belangrijke gegevens voor de geschiedvorsing en de volkskunde. Jammer genoeg is deze literatuur niet steeds voor bovengenoemde groepen mogelijk te compileren daar deze uitgaven voor een beperkte kring zijn aangewezen. Wij waren de mening toegedaan dat het van nut zou zijn hier een en ander toe te lichten uit een belangrijke bijdrage van Dr. van Hoorn in 'Medical and Scientific Digest' Nr. 42-43, 1973; uitgave van de firma Merck Sharp en Dohme. De titel van het opstel luidt: 'Een proctoloog in de XIVe eeuw?'. Dr. van Hoorn behandelt er uitvoerig en rijkelijk met detailfotos geïllustreerd een kunstwerk uit het Gruuthusemuseum te Brugge dat aanvankelijk als uithangbord van een apotheek werd beschouwd.

Het gaat om het bekende gekleurde houtsnijwerk, in 1876 aan het museum geschonken onder de benaming: uithangbord ener apotheek; het staat nu onder catalogusnr. 110 als balkzool uit ca. 1500 bekend.

De kunstenaar plaatst het schouwspel op de straat, een vrouw tilt haar rokken op, steekt haar achterwerk door het raam en onder het oog van de nieuwsgierigen maakt zij zich gereed de behandeling te ondergaan. Dr. van Hoorn vestigt de aandacht op de medische behandeling van hemorroïden welke hier door de beeldhouwer wordt uitgebeeld. De hand verborgen achter het gezicht van de man met de clysteer, houdt een cauter vast vlak bij de anale zone van de patiënte, deze cauter werd uiteraard roodgloeiend gemaakt om de hemorroïden te branden.

Wat de patiënte betreft werd tot nu toe haar houding steeds beschreven als zijnde die van een vrouw die in de verte kijkt en haar ogen tegen het licht beschermt. Het gebaar is evenwel eenvoudig schrijft Dr. van Hoorn: 'dit moet worden begrepen in verband met de stand die de vrouw heeft ingenomen; om de inspanning van de rug te verlichten, steunt zij zo natuurlijk mogelijk op haar elleboog.' De tafel waarop de elleboog steunt is door de tand des tijds verdwenen.

Het is ook niet verwonderlijk dat op dit beeldhouwwerk de man met de clysteerspuit op de voorgrond de blikvanger is. Deze man is niet de hoofdpersoon maar slechts de helper, de meester staat iets meer op de achtergrond, hij draagt een hoge zwarte vilten punthoed met groen gevoerd, de uitgesneden rand met brede omslag; zijn kleding is zwierig en sober. De sterke persoonlijkheid van de meester domineert het gehele toneel. Met een verzekerd gebaar brengt hij het cauter aan en de patiënte verdraagt de behandeling dank zij de straal ijskoud water die zijn helper met gespannen aandacht richt.

Twee jonge vrouwen assisteren de ingreep de ene met haar uitgestrekte rechterhand verlicht de operatiezone met behulp van een vetkaars, de kaars is door schending van het werkstuk verdwenen maar de kandelaar in de hand van de vrouw is nog duidelijk zichtbaar; de tweede vrouw draagt eveneens een door schending ver-

dwenen voorwerp, zij houdt beide handen bij elkaar alsof ze iets wil vasthouden; wellicht zal zij een bekken hebben vastgehouden met gloeiende houtskool zoals de barbiers gebruikten voor het verwarmen van hun cauters en krulijzers.

Het verwondert Dr. van Hoorn geenszins dat ingevolge de ontbrekende stukken, de geschiedenis van de apotheek zolang van dit werk heeft geprofiteerd; deze verdwenen attributen hebben zeker de speurders op een dwaalspoor gebracht. Talrijk zijn de technische bijzonderheden welke dit werk enigszins ingewikkeld hebben gemaakt, hun opzettelijkheid is te geleerd om het werk te beschouwen als een boertige aangelegenheid zoals velen het bestempelen.

Uitvoerig behandelt Dr. van Hoorn de psychologie van dit werkstuk die de didactische waarde van dit iconografisch materiaal sterk benadrukt. Het blijkt duidelijk dat het een werk op bestelling moet zijn waardoor de opdrachtgever er enigszins een reclamebedoeling op nahield, het was bestemd om zich onder de ogen van de mensen te bevinden, het was een uithangbord voorzien van een sterke haak om stevig tegen de muur te worden bevestigd.

De op zijn Turks geklede knecht is die er soms niet om de aandacht te trekken? De meester heeft de allures van een magiër omgeven door een aureool van kennis en wetenschap uit verre landen. Het moet een hele gebeurtenis zijn geweest wanneer een dergelijk personage in de haven van Brugge ontscheepte. De kledij van meester en knecht en van de beide assisterende burgersvrouwen wijzen op Vlaamse klederdracht uit de XVe eeuw.

De opdrachtgever die zijn wil aan de uitvoerende kunstenaar heeft opgedrongen was zeker een Bruggeling die heeft gevaren op de schepen die het Oosten aandeden. De kledij van magiër moet ons niet verwonderen wanneer men bedenkt dat de Oosterse medische wetenschap opgaat in die der magiërs en astrologen. Hij is wellicht de man die tegelijkertijd chirurg, geneesheer, magiër, astroloog en ook wellicht handelaar in geneesmiddelen is. Het blijkt met zekerheid dat hij een uitstekend psycholoog en therapeut is.

Dr. van Hoorn stelt zich de vraag of de kunstenaar die dit werk heeft vervaardigd, wel een Bruggeling was? Ziehier wat hij daarover zegt: ‘Het werk toont een gelijkenis met de Kruisheuvel van de leerlooiers, steeds te Brugge bewaard gebleven doch van een latere datum. Het toont vooral verwantschap met de beroemde tapijtwerken van Angers, te danken aan Jan (Boudolf) van Brugge die in 1373 miniaturist aan het Hof van Frankrijk was. Laten we de overeenkomst toegeven: dezelfde opstelling van de tonelen, dezelfde architectuur, dezelfde bescheiden breuk van de plooiën der kledingstukken. De tapijten van Angers zijn zeker van betere kwaliteit terwijl ons werk bescheiden is, doch men voelt zowel in het ene als in het andere de onstuimigheid van een kunstzinnig zoeken dat via het Parlement van Narbonne (1375) triomfeerde met Sluter te Dijon (1391)’. Daaruit besluit de auteur dat dit werk moet gesitueerd worden in het midden van de XIVe eeuw. Om te beluizen kunnen we zeggen dat dit beeldhouwwerk zeker een van de friste en belangrijkste aspecten van de primitieve Vlaamse kunst daarstelt. Het is meteen een voortreffelijk stukje medische archeologie en volkskunde.

A.G. Homblé, G.C.S.J.

Onze windmolens in 1974

Op 8 september 1974 werd te Oostvleteren de totaal herstelde molen afkomstig uit Gijverinkhove ingedraaid, samenvallend met de feesten ter ere van de honderdjarige Kamiel Devloo.

Te Knokke werd de 'Oude Molen' in de Boslaan hersteld: nieuw kruis met ijzeren roeden en een nieuwe trap die te zwaar uitvalt met zijn dubbele leuning. De houten askop die nog slechts met enkele ijzeren banden vasthield werd vervangen door 'n ijzeren exemplaar. Jammer is misschien dat de weliswaar mooie windhaan die geplaatst werd in 1946, niet werd vervangen door een kopie van de vroegere zeemeermin. Nu werden integendeel in zeer grote letters de Franse windgewesten erbij gevoegd.

Te Koksijde werd een nieuwe staart gestoken met een nieuw kruitwerk. Een kabel werd gespannen van de kap naar de staart: voor de eerste maal in Westvlaanderen. Dit werd in 1973 ook gedaan te Mater in Oostvlaanderen, aan de driezolder die in herstelling is. In Antwerpen en Limburg is dit nogal gebruikelijk (13 molens) en werd wellicht ook oorspronkelijk zo gebouwd. Het is nochtans een noodoplossing. Bij alle molens geeft de staart door. Daarom is in de trap een ruimte gelaten en moest de molenaar dit zelf bijhouden en zo nodig de trap opnieuw opspieën.

Bij enkele molens werden voorlopige beveiligingswerken uitgevoerd. Zo werd de stankmolen onderschoord te Harelbeke, waar de steenbalk gebroken is tengevolge van het lang openliggen van de kap.

Te Kuurne werd de molen opgeschoord onder de hoekstijlen, omdat hij met zijn slecht gebint overhelt naar de grote baan.

Te Leisele waar het herstel dringend wordt is de molen opgeschoord onder de as en onder de hoekstijlen.

De klasseringsbesluiten voor Kanegem en Merkem zijn verschenen. Bijna gans ons molenbezit is nu beschermd.

Dit is zeker zo voor alle staakmolens. Nog slechts vier Westvlaamse staakmolens zijn niet geklasseerd: Gits - Knokke - Koksijde en Westouter. De molen te Gits werd in 1974 verkocht aan het gemeentebestuur. De molens van Koksijde en Westouter waren reeds in gemeentebezit. Het is dus nog enkel de molen van Knokke die helemaal niet beschermd is. Het herstel van deze molen, verwezenlijkt door

de nieuwe eigenaar, is dan ook zo verheugend. Wanneer de molen te koop werd gesteld en het terrein werd verkaveld moest wel gedacht worden aan een overplaatsing.

Wat de stenen molens betreft, zijn er nog zes niet geklasseerd: Alveringem - Ardooie - Hoeke (staatseigendom) - Knokke - Outrijve en Snellegem. Daartegenover staat dat twee molenrompen zijn geklasseerd: Jabbeke (1944) en Koekelare (1973).

In 1974 werd aangetoond dat aankoop van een molen door de plaatselijke overheid voor zijn behoud niet steeds veilig is. Er bestaan nog slechts acht driezolders in België (waarvan 5 in W.-VI) en 1 in Nederland (Haaksbergen - de driezolder te Stamproy is ingestort op 3 juli 1974). Het gemeentebestuur te Comines kocht in 1968 tegen geringe prijs, 45.000 Fr, de driezolder aldaar met de ongeschreven belofte hem binnen de gemeente te verplaatsen en te herstellen. Op 7.12.1973 echter stelde de gemeente deze molen te koop bij gesloten aanbieding op een instelprijs van 100.000 Fr en met last tot afbraak: 'Les travaux de démontage et d'enlèvement des pièces et de remise en état du sol devront être exécutés dans le mois de l'acquisition'.

Hoogste bieder werd de stad Brugge, met 205.000 Fr. Omdat een gemeentebestuur niet gehouden is door een prijsaanvraag en omdat vóór de toewijzing de tweede hoogste bieder, een sloper, zijn bod van 180.000 Fr verhoogde tot 220.000 Fr werd op 18.2.1974 een tweede toewijzing gedaan op een minimuminstelprijs nu van 235.000 Fr en met de clausule: 'Le Collège des Bourgmestre et Echevins de Comines s'engage à vendre le moulin à la personne qui présentera l'offre la plus favorable'. Omdat de gemeente nu dus wel ertoe gehouden was te verkopen aan de hoogste bieder en om deze driezolder met zekerheid voor afbraak te behoeden deed de VZWD De Vrienden van de Stedelijke Musea te Brugge een vast bod van 1.000 Fr boven de hoogste bieder en werd op 12.3.1974 door het gemeentebestuur te 'Comines uitgenodigd om de verkoopsom, zijnde 353.000 Fr te betalen.

Sindsdien wenst Comines de verkoop te vergeten. Het gemeentebestuur heeft echter niet het inzicht de molen te herstellen en verwacht volledige tussenkomst van het Ministerie van Franse Cultuur die niet alleen problematisch is maar ook niet zo spoedig te verwezenlijken: de molen werd verkocht als roerend goed bestemd voor afbraak en het verkopend openbaar bestuur is geen eigenaar van de grond.

C. Devyt

Mengelmaren

Zerk voor Brugse vierling in 1578

Ten jare 1578 werd een kleine blauwstenen zerk met de afbeelding van vier in doeken gewikkelde kinderen aan de Sint-Salvatorkerk te Brugge ten geschenke gegeven ‘ter memorie van eene verlossynge van vier kinderen van eenen dragt by eene arme vrouw woonende in het Zonneken meersch (ofte oostmeersch)’ (Rijksarchief Brugge. Handschrift Gailliard. Grafschriften van Vlaenderen, vol. 1, f° 134 r°, met afb.). Deze vierling, die de geboorte vermoedelijk niet overleefde, mocht, gezien het ongedoopte kinderen betrof, niet in gewijde aarde begraven worden. Toch plaatste men het hierboven omschreven grafsteentje onder de toren van Sint-Salvator ‘voor de raereteyt dat men nog noyt gehoord had in Brugge vooren gevallen was’ (Ibidem, vol. 3, deel C, f° 29 r° en v^o). Deze op ikonografisch gebied ook vrij merkwaardige kinderzerk is niet bewaard gebleven.

De gewoonte om ongedoopte kinderen op grafstenen en koperen grafplaten als helemaal in windsels gewikkeld voor te stellen was in de 16e eeuw ook in Engeland gangbaar (cfr. J. Mann, *Monumental Bases*. Harmondsworth, Middlesex, 1957, p. 25). Deze ikonografie gold ook voor kinderen die stierven in hun eerste levensmaand, d.i. tot na de kerkgang ter purificatie van de jonge moeder (cfr. J. Page-Phillips, *Macklin's Monumental Brasses*, 2e uitg., Londen 1972, p. 81).

Te Brugge is er in de Sint-Gilliskerk nog één kinderzerk met de gegraveerde voorstelling van een in doeken gewikkeld kindje tot ons gekomen. Dit kleine witstenen gedenkteken (34,5 x 47,5 cm) is echter sterk beschadigd. Uit het niet meer volledig te ontcijferen grafschrift, dat in een rolwerkcartouche is ingeschreven, blijkt dat het kind stierf op zaterdag 10 december 157(?), dus in het achtste decennium van de 16e eeuw. Deze verweerde kinderzerk werd tijdens de jongste werken (1968-1970) aan een stookplaats voor de verwarming van de kerk, samen met de muur van deze stookplaats waarin het monument is ingemetst, witgekalkt.

V. Vermeersch

Oude symbolen op hekken

In een drietal bijdragen onderzocht de thans 79-jarige heemkundige Jan van Hinte de versieringen die voorkomen op hekken aan de ingang van de hofsteden. J. van Hinte, uit St-Kruis bij Aardenburg, bestudeerde vooral voorbeelden uit Zeeuwsch-Vlaanderen en het aangrenzend gebied van St-Margriete, St-Laureins en Eeklo. Het betreft hier hekken die destijds bij de dorpsmid werden besteld en vervaardigd en waarbij de keuze van de motieven overging van vader op zoon. De juiste betekenis van veel motieven ging in del loop der tijd verloren en veel jonge boeren bestellen zo'n hek uit grootvaders tijd uit traditie.

J. van Hinte interpreteert de motieven (het paard, de ruit, dubbele spiraal, de odal, de ing) als vruchtbaarheids- en kosmische symbolen en als afweersymbolen ter bescherming van huis en hof.

Het is merkwaardig dat tot op heden zo weinig aandacht werd geschonken aan deze vorm van landelijke volkskunst.

Met de fotodocumentatie van J. van Hinte als vertrekpunt zou men dit onderzoek systematisch en methodisch kunnen uitbreiden tot over het hele Vlaamse land.

Bibliografie

- J. van Hinte, Symbolen in Zeeuwsch-Vlaanderen, in: Zeeuwsch Tijdschrift, 1972, nr. 6, pp. 199-202. - Idem, Oude symbolen, in: Ons Meetjesland, 1974, nr. 1, pp. 17-20. - Idem, Oude symbolen op hekken, in: Ons Heem, 1974, nr. 2, pp. 37-43.

Bij deze laatste publikatie staan 16 afbeeldingen met totaal verkeerde onderschriften (buiten de schuld van de auteur). Een rectificatie is hier ten zeerste aan te bevelen.

W.P. Dezutter

Bij Warden Oom

Het moet in 't voorjaar 1924 of 1925 geweest zijn: slechts later heb ik de gewoonte opgenomen stipt gedagtekende nota's te houden.

Met een viertal jonge gasten waren wij naar Hoogdele gereden om zo mogelijks eens met Warden Oom (Edward Vermeulen) te spreken. Een bereidwillig voorbijganger wees ons het ruime renteniershuis aan. We belden. Een nette reeds bejaarde dame deed open (nadien vernamen we van Warden Oom zelf dat dit zijn zuster was die het huis beredderde en goed voor hem zorgde).

Zou het mogelijk zijn...? Ik ga het hem vragen... en we werden meteen in zijn werkkamer binnengeleid.

Warden Oom miek het seffens hartelijk ongedwongen. Onze eerste vraag: Hoe en waarom zijt ge toch aan 't schrijven gerocht? zo'n moeilijk vak? Moeilijk? vroeg Warden Oom - integendeel, er zijn zoveel dingen waarmee ik bezig ben en 't geeft me werkelijk voldoening als ik het opgeschreven weet.

Nu vertelde hij, hoe hij na het ophouden met 'boeren' aan 't schrijven gevallen was. Eerst eenvoudig neerschrijven, voor hemzelf, om het nadien nu en dan eens te herlezen. Ik schreef altijd over landse mensen, typen die ik wilde beschrijven met hun wel en wee: boereknechten en boeremeiden - trimards - plaatsenaars - ook wel eens de pastoor en de pastoorsmeid en soms ook de koster... Het ene bracht het andere bij en met eenvoudig het bijzonderste uit de belevenissen van die mensen op te schrijven kwam er als vanzelf een doorlopende draad in mijn schrijven en al gauw werd ik ervan bewust dat ik aanhoudend zelfkritiek moest gaan oefenen.

Warden Oom vertelde vlot (misschien wel omdat hij ons zo aandachtig vond luisteren?) - De tijd vloog voorbij en we moesten afscheid nemen, wilden we tijdig weer thuis zijn. - Toen zei hij opeens: Kijk, dat 'Kruiske van de Goede Dood' ligt hier altijd vlak vóór mij. Mijn moeder had het in haar handen als ze stierf en ook weer als ze 'afgelegd' was. Het moet daar blijven liggen om er mij altijd aan te herinneren dat ik geen enkele regel zou willen geschreven hebben waarvoor ik tegenover mijn moeder beschaamd zou moeten zijn.

En 't dunkt mij dat ik hem dat nu, vijftig jaar later, nog zeggen hoor.

J.H.

75e Jaargang 1974 - Inhoud

Bijdragen

Moderne vertoning van historische steekspelen 1839-1974	A. VIAENE	5
Marginalia bij een teruggevonden handschrift (16e eeuw) uit de Godelieveabdij te Gistel	A. HOSTE	13
De heropbouw van de kerk van Woumen in de 17e eeuw	J. VLAMYNCK	15
De bisschoppelijke kolleges in West-Vlaanderen beroerd door de spellingsstrijd na 1830	MARK HANSON 23	91
Mijnheertje Sanders van d'Hoge Dijken te Roksem	M. CAFMEYER 31 100	163
Een snuifje muskaatnoot	G. Vlieghe-Steps	39
Gezelle en 'De Vlaemse Jeugd' (Roeselare)	J. Huyghebaert	42
Kortrijk-Roubaix in het konvooi van de grensarbeiders 1905	A. VIAENE	43
Westvlaamse spreuken	M. Vermeulen 45	176
Lastenboek voor het tweemanualig orgel in de Blasiuskerk te Krombeke 1789	A. Dewitte	46
Veldelingen in het Vlaamse Middelburg 1780	C.B.	49
Stoelenzetter bij de Kapucijnen. Brugge 1809	J. Tytgat	50
Varende vrouw, ventevrouw en <i>Dame de vent</i>	HAR BROK	51
In het sterfhuis van Jan van Biervliet, kapelaan en	J. Geldhof	53

provenier in St. Juliaans. Brugge 1400		
Parochie Varsenare in 1455	A. VIAENE	57
Merinosschappen in het Leiedepartement	L. VAN ACKER	65
Ackaert of Achas? (van Torhout)	A.V.	75
Feestelijke 'vladen' uit 1605	G. VLIEGHE-STEPS	76
Lieder- en gebedenverzameling uit Stalhille: repertorium van Angèle de Ruytter	J. GELDHOF	79
Armendissen in het oude dekenaat Roeselare 1455	A. VIAENE	85
Bientje Maren te Buiskamp	L. DEVLOO	90
Vondeling met uitzet in Brugge 1727	J. GELDHOF	107
Verregende graanoogst en duurte in het Brugse Vrije 1650	A. VIAENE	108
Zeeuwsch-Vlaanderen en zijn molenbezit	W.P. DEZUTTER	109
Reglement van de mond aan mond methode 1775	D. DALLE	113
Westvlaamse Zantingen (alfabetisch) Lit. U	L. DEVLOO	115
Steen van Ecausennes in het oude bouwbedrijf 1440-1790	A. VIAENE	116
Franse komedianten te Ieper 1593	A.V.	118
Sint-Laureinsvaantje te Zedelgem 1659	L. DEVLIEGHER	119
Paternosterbilck	E.N.	119
De Spaanse opvolging in 1666 bezongen door de saiiwevers van Hondschoote	M. VANDEN BAVIERE	120

Zakband als exvoto bij O.L.V. van Gullegem 1477	A. VIAENE	129
Een Franse reisgids voor de Semois door Hendrik van Doorne 1904	J. DE MUELENAERE	135
Het Leenhof van Gapannes te Zoutenaai	F. VERHAEGHE	139
De Orangist Prudens van Duyse tegen de antihollandse dichters Cracco en De Simpel 1832	J. HUYGHEBAERT	147
Kantwerkschool in Kortrijk bestolen 1751	A.V.	151
Meester Porreye van Vlamertinge	A. VIAENE	152
Nalatenschap van Broeder de Dabbere in St. Juliaanshospitaal te Brugge 1418	J. GELDHOF	153
Marsepein. Een eeuwenoud konfituriersgebak	G. VLIEGHE-STEPS	155
Sint Eloois-Vijve halfweg-prochie	L. VAN ACKER	159
Spel van Sint-Adriaan te Handzame	C.B.	162
Het Heilig Jaar van Compostella	A. VIAENE	170
Vervoerdienst per hondenkar 1798	C.B.	173
Kaarsrente ten Heiligen Bloede 1368	J. GELDHOF	174
Maria van Ghent, abdis te Gistel (1481)	A. HOSTE	175
Datering van het Duinkerke ganzenspel 1750-170	A. VIAENE	177
Een kuiperstestament uit 1833	G. GYSELEN	178
Aftelrijmpjes te Lombardsijde	J. BEUN	181

Oude karnavalliederen te Nieuwpoort	A. DAWYNDT	184
Blekerij Nolf-van Ruymbeke te Kortrijk 1748	C.B.	185
Bij onze vijfenzeventigste jaargang		193
1875-1975. Gezelles aanwezigheid. De Vlaamsche Vlagge en Biekorf	K. DE BUSSCHERE	195
De keuren van Zwevezele	V. ARICKX	209
Bij de velleploter aan de Langereie te Brugge	M. CAFNEYER	227
Uit het handboek van de roedrager van de Sint-Donaaskerk te Brugge	L. DANHIEUX	243
De nieuwe straatweg Veurne-Koksijde 1787	E.N.	251
Kerkinventaris van Westkapelle 1716	L. DEVLIEGHER	255
De Compagnie der Zaagmolens 1750-1824. Molendorp te Bredene	C. DEVYT	259
Brugse geleerden en Brugse literatuur in de 17e en 18e eeuw	A. DEWITTE	277
Slijkschoenen. Twee aanwinsten voor het Stedelijk Museum voor Volkskunde te Brugge	W.P. DEZUTTER	289
De pestepidemie in Brugge 1665-1667	J. GELDHOF	305
Een Sint-Kristoffel met het ei-mannetje	G. GYSELEN	329
Minderjarigen in het oude strafrecht	W. MINNE	335
Jacob Walwein, kanunnik en drukker te Ieper 1793-1834	A. VIAENE	342
Uit de dood verrezen moeder verzorgt haar kinderen.	H. STALPAERT	343

Een West- en Fransvlaams
volksliedthema

De confrerieën van de L. VAN ACKER 353
Trinitariërs in
West-Vlaanderen

Vlamingen op A. VIAENE 379
strafbedevaart naar
Compostella 1264-1540

Aalterse theologanten uit L. STOCKMAN 397
de 18e eeuw

Bij de reprint van de Farmakopee (1697) van Brugge	L.J. VANDEWIELE	399
Tuinbouwgrond op de Sint-Kruisparochie binnen Brugge 1588	A. DEWITTE	403
Een 'Covent van ghewillighe aermen' in Brugge anno 1348	A. VIAENE	407
Het uithangbord van een chirurgyn uit de 14e eeuw in Gruuthuse (Brugge)	A.G. HOMBLÉ	411
Onze windmolens in 1974	C. DEVYT	413
Zerk voor Brugse vierling in 1578	V. VERMEERSCH	415
Oude symbolen op hekken	W.P. DEZUTTER	416
Bij Warden Oom	J. HUGELIER	416

Uit de oude taalschat (Kleine Verscheidenheden)

Abatement battement 187 belludere belleclynckere 60 blaesbalk (toponimie) 12 blamuyser 190 blazere 60 boucsac 129 chipieraige 121 doeldreve 122 esbatement 186 esbatementen ww. 187 esbatementers 188 esbatementinghe 189 eschauchiensteen 117 forein znw. 189 ghespan (lengtemaat) 122 habatement 186 kaberet 122 calcdraghere 61 camerlyncagen 190 keyie 189 kempkeilcordelet 190 kerkenlaper (boekhouding) 123 lyfroc 123 loghene ww. 61 looprolle 61 mast 190 partyeloozers 189 pestwaerder 62 renne 38 63 scarssinsteen 117 sceetgracht 62 seising (zeeverserij) 123 speerbekers (tornooi) 123 spredinghe 126 stabelaer (Duinkerke) 126 steecpaert 124 steenwaerderscip 124 stoffacie 63 suppierscip 124 surckelsoppe 124 tanerie 126 tapcanne 63 tashuus 122 124 varende vrouw, ventevrouw 51 vermaerghen 190 vethuus 125 zeelopers (marine) 126 zeepsiege 125 zekeimete 62 zotrock 125 zweetrock 126

Vraagwinkel

Navoogd. Linzen. Appelkazak. Frank (die valt). Bloelozen. Oude Heilig-Kruiskapelanieën 64. - Lorreinen. Arent Willemszoon. Wijn van garve. Regionalisme (tweede congres in 1939). Meester Bossuyt van Zwevegem. Familienaam Morselpeyn 127. - Kartograaf Joseph Broude. Rekenen in oude munt. Meester Boeteman van Ieper. Modelhoeve Britania te Gistel. Zwaandragers te Gent. Zegel van de Beerstekers 128. - Handelsrechtbank te Roeselare. Basseghem in Heule.

Familienaam van Reable. Oud volksliedje. Vachtploters van Poperinge. Gewapend Vlaanderen (tijdschrift) 191. - Gentenaar zijn. Paptaarten van Heule. Eerste-Kommunieprentje 1857. Drukker te Menen in 1701. Kerkklok-Politieklok 192. Uitgever Laurens de Varver te Ieper Onze-Lieve-Vrouw Verholen. Ziektebenediening naar Sint-Silvester. Gasthuys der Sieken (drukwerk). Katoendrukkerij 396

Boekennieuws

A. VANDE WALLE. De gothiek in België 57. Tablettes des Flandres I-X (1948-1973) 180. LUC DEVLIEGHER. Jean Bethune und das Kuppelmosaik im Dom zu Aachen 179. Dr. VAN HOORN. Een proctoloog in de XIVe eeuw? 411.

Illustratie

Tornooi Gruuthuse-Ghistele (1932) 9. Meneertje Sanders op zijn erf 32, met een voer stro 165. Oude vlaattest 77. Lewietje Verplancke, lattespletter 103. Hondenkar bij de Deulebrug te Rijsel (1795) 173. Zwevezele in 1813: kerk en dorp; het kasteel 213. De Langerei te Brugge met poortingang van de huidevetterij; baas De Jonghe met zijn schapen in de boomgaard 229. Vader De Jonghe in velleploterskostuum 237. De klokken van de St. Donaaskerk (1578) 253. De Zaagmolens van Bredene-Oostende 259 269. Olivier de Wree (Vredius), buste op grafmonument 281. Slijkschoenen in het Stedelijk Museum voor Volkskunde te Brugge 291 293. Eigendomsmerk op slijkschoenen 301. Broeder Pieter van den Driessche, meester van het St. Juliaansgasthuis te Brugge 317. Sint Kristoffel (schilderij) door de Meester van Frankfurt 330 331. Minderjarigen, naar houtsnede in strafwetboek 339. Processie der Verloste Slaven (gravure) 357. Titelblad van Het Broederschap (1644) van pastoor Jennyn 377. Palster, rozenkrans, hoed en reismantel van een Compostellavaarder 391.